

РУСИНЬСКИЙ ЯЗЫК

Комплексный опис языковой
системы в контексті кодифікації

Анна ПЛІШКОВА
Кветослава КОПОРОВА
Василь ЯБУР

VYDAVATELSTVO
PREŠOVSKÉJ
UNIVERZITY

Пряшів 2019

РУСИНСКИЙ ЯЗЫК

КОМПЛЕКСНЫЙ ОПИС ЯЗЫКОВОЙ СИСТЕМЫ
В КОНТЕКСТЕ КОДИФИКАЦИИ

© доц. ПгДр. Анна Плїшкова, ПгД.
© ПгДр. Кветослава Копорова, ПгД.
© доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н.

Рецензенты:
проф. ПгДр. Йосиф Сїпко, ПгД.
проф. Др. Михайл Капраль, к. н.

Технічний редактор: Инж. Ярослав Гавріла

Выдана перше

Тоту публікацію ани никотру ей часть не мож репродуковати без згоды властників
авторських прав.

© Prešovská univerzita v Prešove 2019
© Vydavateľstvo Prešovskej univerzity

ISBN 978-80-555-2243-2

ОБСЯГ

ВСТУП. Предмет, методы і ціль роботи 8

I. КУРТЫ ИНФОРМАЦИИ З ОБЩЕЙ ЛИНГВИСТИКИ И ИСТОРИИ

РУСИНСКОГО ЯЗЫКА..... 11

1 ЗРОД ЯЗЫКА І ЇГО ФУНКЦІЇ 11

2 ІНДОЕВРОПСКЕ ЯЗЫКОВЕ ОБЩЕСТВО І ЇГО ВНУТРІШНЯ
ДІФЕРЕНЦІАЦІЯ 12

3 СЛАВЯНСЬКІ ЯЗЫКИ 14

4 ЗРОД І РОЗВОЙ РУСИНСКОГО ЯЗЫКА 17

5 РОЗДІЛІНЯ РУСИНСКОГО НАРОДНОГО ЯЗЫКА 20

II. ГРАФЕМІЧНА, ОРТОГРАФІЧНА І ОРТОЕПІЧНА СИСТЕМА 27

1 ПИСМО В РУСИНСЬКІМ ЯЗЫКУ 27

2 ВЗАЄМНЕ ОДНОШІНЯ (КОРЕЛАЦІЯ) МЕДЖІ БУКВАМИ І ЗВУКАМИ 29

3 РУСИНСЬКА ОРТОГРАФІЯ І ЇЇ ПРИНЦИПИ 32

4 РУСИНСЬКА ОРТОЕПІЯ І ЇЇ ПРИНЦИПИ..... 36

III. ФОНЕТИЧНО-ФОНОЛОГІЧНА І МОРФОЛОГІЧНА

ЯЗЫКОВА РОВИНА 67

1 ФОНЕТИКА..... 67

2 ФОНОЛОГІЯ..... 71

3 МОРФОЛОГІЯ (ОСНОВНЫ ИНФОРМАЦИИ)..... 107

IV. МОРФОЛОГІЧНА ЯЗЫКОВА РОВИНА 116

1 ГРАМАТИКА 116

2 МОРФОЛОГІЯ (курта характерістіка) 120

2.1 НАЗЫВНИКЫ (субстантывы, podstatné mená) 121

2.2 ПРИДАВНИКЫ (адъектывы, přídavné mená) 137

2.3 ЧИСЛОВНИКЫ (нумералії, číslovky)..... 142

2.4 МІСТОНАЗЫВНИКЫ (прономіна, zámená) 149

2.5 ЧАСОСЛОВА (верба, slovesá) 156

2.6 ПРИСЛОВНИКЫ (адвербії, příslovky) 184

2.7 ПРЕДІКАТИВЫ.....	188
2.8 МОДАЛНЫ СЛОВА.....	189
2.9 ПРИНАЗЫВНИКЫ (препозиції, predložky)	191
2.10 ЗЛУЧНИКЫ (кон'юнкції, spojky)	194
2.11 ЧАСТКЫ (партікулы, častice)	198
2.12 ЧУТЭСЛОВА (інтер'єкції, citoslovcia).....	201
V. ЛЕКСІКО-СЕМАНТИЧНА ЯЗЫКОВА РОВИНА	203
1 ЛЕКСИКОЛОГІЯ – НАУКА О СЛОВІ І СЛОВНИКОВІМ СКЛАДІ ЯЗЫКА	203
2 СЛОВО В ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ РУСИНЬСКОГО ЯЗЫКА.....	208
3 ОДНОШІНЯ В ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІЙ СИСТЕМІ ЯЗЫКА.....	215
3.1 Сінонімія	215
3.2 Омонімія.....	220
3.3 Антонімія.....	229
4 РУСИНЬСКА ЛЕКСІКА З ПОГЛЯДУ ПОХОДЖІНЯ	232
5 РУСИНЬСКА ЛЕКСІКА З ПОГЛЯДУ ВЖИВАНЯ	239
5.1 Активний словный фонд.....	239
5.2 Пасивный словный фонд.....	240
6 ЛЕКСИКОГРАФІЯ.....	245
6.1 Основны тіпы словників.....	247
6.2 Найосновнішы лінгвістичны словники.....	248
6.3 З історії русиньской лексикографії.....	258
7 ФРАЗЕОЛОГІЯ	263
VI. ДЕРІВАТОЛОГІЧНА ЯЗЫКОВА РОВИНА	278
1 СЛОВНА ЗАСОБА З ПОГЛЯДУ ТЕОРІЇ ТВОРІНЯ СЛОВ.....	278
2 ОСНОВНЫ ТІПЫ СЛОВОТВОРНОЙ МОТИВАЦІЇ	283
3 НАУКА О СЛОВОТВОРНІЙ МОТИВАЦІЇ	283
4 ОСНОВНА ЄДИНИЦЯ СЛОВОТВОРІНЯ.....	287
5 СЛОВОТВОРНА ФОРМА ДЕРІВАТЕМЫ	289
6 СЛОВОТВОРНА ОСНОВА.....	292
7 СЛОВОТВОРНЫЙ ФОРМАНТ	294

8 СЛОВОТВОРНЫЙ ВЗОРЕЦЬ	300
9 СПОСОБЫ СЛОВОТВОРІНЯ В РУСИНЬСКОМ ЯЗЫКУ	302
9.1 Способы морфологического способа творения слов	302
9.2 Неморфологичны способы творения слов	303
10 СПОСОБЫ СЛОВОТВОРІНЯ ОКРЕМЫХ ЧАСТЕЙ РЕЧИ В РУСИНЬСКОМ ЯЗЫКУ	304
10.1 Творения назывников	304
10.2 Творения придавников.....	306
10.3 Творения часослов	308
10.4 Творения присловников	309
VII. СИНТАКСИЧНА ЯЗЫКОВА РОВИНА	310
1 ПРЕДМЕТ СИНТАКСИСА	310
2 РЕЧІНЯ	310
3 СИНТАГМАТИКА	312
4 ТІПЫ РЕЧІНЬ ПОДЛЯ ШТРУКТУРЫ І ПОДЛЯ ЗМЫСЛОВОГО ЗАКОНЧІНЯ	316
4.1 Просте речіня	316
5 ЗВ'ЯЗКА І МОДІФІКАТОРЫ	320
6 СИСТЕМА ЧЛЕНІВ РЕЧІНЯ	324
6.1 Главны члены речіня і способы їх виражіння	325
6.2 Другорядны члены (компоненты) речіня.....	329
7 ШТРУКТУРНЫ СХЕМЫ ПРОСТЫХ РЕЧІНЬ	333
8 ШТРУКТУРНЫ СХЕМЫ ДВОЙСКЛАДНЫХ РЕЧІНЬ	333
8.1 Двойскладны речіня з часословным предикатом.....	334
8.2 Двойскладны речіня із звязочно-менным предикатом.....	336
8.3 Чутесловны (інтер'єкчны) двойскладны речіня.....	339
8.4 Двойскладны речіня з назывником у формі ґенітива в функції субекта.....	339
8.5 Двойскладны речіня з інфінітивним субектом і споєним з ним зложеным менным предикатом	340
8.6 Двойскладны речіня з предикативным ядром виражаючим посесивны предикативны одношіня	341
8.7 Ёдноскладны речіня	341

8.8 Система структурных типів/моделів	
едноскладных речінь.....	342
9 МОДАЛЬНОСТЬ РЕЧІНЯ.....	345
9.1 Ознамовы (розповідны) речіня.....	348
9.2 Звідалны (вопросны) речіня.....	349
9.3 Емоціональны речіня (выкрічны речіня)	354
10 ЗЛОЖЕНЕ РЕЧІНЯ (súvetie).....	356
10.1 Способы выражіння споїня в зложенім речіню.....	357
10.2 Класіфікація зложених речінь	357
10.3 Зложеноприрядны речіня	358
10.4 Зложенопідрядны речіня	359
10.5 Типы едноскладных зложенопідрядных речінь.....	360
10.6 Типы двойскладных зложених речінь.....	361
11 ПОЛУПРЕДІКАТИВНЫ КОНСТРУКЦІЇ.....	364
12 МОДІФІКАЦІЯ ШТРУКТУРЫ РЕЧІНЯ В ТЕКСТІ.....	365
13 ОСНОВНЫ ІНФОРМАЦІЇ О СЕМАНТИЧНІМ СІНТАКСІСІ.....	366
13.1 Істотность (бізовность) wypowiedжіння	366
13.2 Негація.....	368
13.3 Выражіння мушености, можности і заміру	368
13.4 Рефлексивность і реціпрочность.....	371
13.5 Посесивность	371
13.6 Выражіння квантіты.....	372
13.7 Выражіння просторовых одношін.....	373
13.8 Порядок слов у розповідных речінях	377

VIII. ФУНКЦІОНАЛНО-ШТІЛІСТИЧНА СІСТЕМА

РУСИНЬСКОГО ЯЗЫКА	378
1 УСЛОВІЯ РОЗВОЯ РУСИНЬСКОЙ ШТІЛІСТИКИ	378
2 ОСНОВНЫ ІНФОРМАЦІЇ О ШТІЛІСТИЦІ	382
3 СЛОГОВЫ ПОСТУПЫ І СЛОГОВЫ ЖАНРЫ	383
3.1 Інформачный слоговый поступ.....	384
3.2 Розповідный слоговый поступ	386
3.3 Описный слоговый поступ.....	390
3.4 Выкладовый слоговый поступ.....	394

4 КЛАСІФІКАЦІЯ ШТІЛІВ	397
4.1 ПРИМАРНЫ ШТІЛЫ	399
4.1.1 Говоровый штїл.....	399
4.1.2 Умелецький штїл	403
4.1.3 Адміністративный штїл.....	405
4.1.4 Научный штїл	409
4.1.5 Публіцистичный штїл.....	412
4.1.6 Речницький штїл (реторика)	418
4.1.7 Есеїстичный штїл	443
4.2 СЕКУНДАРНЫ ШТІЛЫ	447
Агітачный штїл	447
Архаїчний штїл.....	447
Біблічний штїл.....	447
Дідактичний штїл	448
Дяковный штїл.....	448
Енциклопедичный штїл.....	448
Жартовный штїл	448
Высокий штїл	449
Вулгарный штїл	449
Кронікарський штїл	449
Низкий штїл.....	449
Поетичный штїл	450
Рекламный штїл	450
Середній штїл.....	450
Фаміліарный штїл	450
ЗАКЛЮЧІНЯ	451
ЛІТЕРАТУРА	453
Resumé.....	463
Резюме.....	467
Abstract.....	471

Вступ

ПРЕДМЕТ, МЕТОДЫ І ЦІЛЬ РОБОТЫ

Предкладана научна монографія *Русинський язык : Комплексний опис языковой системи в контексті кодифікації* має за ціль представити опис системи сучасного русинського літературного языка конца XX. і зачатку XXI. століття.

Таку потребу і задачу викликав головний факт, же русинський літературний язык на Словакії був кодифікований уж (або іще лем?!) перед двадцятьма роками, од року 1997 був заведений до основної школьської системи Словацької республіки а од року 1999 і до високошкольської освіти з примарним замірянєм на вихову учителів русинського языка і літератури про 2. ступінь основних шкіл і про середні школи. З оглядом на розвой сфер вживання русинського языка¹ і систематичної вихову учителів русинського языка і літератури, лінгвістів-русиністів, редакторів і коректорів русинських масмедій і т. д., потреба опису языковой системи русинського языка і норм його окремих языковых ровин ся стала єднов з основних задач про сучасних лінгвістів, які роблять у сфері високошкольської русиністики. Частковий опис як языковой системи сучасного русинського языка на Словакії, так норм його языковых ровин, починаючи роком 1994, были реалізовані в окремих публікаціях поступно і по частях.² Опис языковых ровин сучасного русинського языка на Словакії був представлений в році 2015 в серії високошкольських учебників виданих Інститутом русинського языка і култури Пряшівської університету,³ а наслідно в *Граматіці ру-*

синського языка.⁴ Але комплексний опис языковой системи русинського языка на Словакії дотепер хибив.

Жебы міг читатель дістати цілкову представу о функціонуванню языковой системи сучасного русинського літературного языка, жадало ся вибрати з дотеперішніх описів основне ядро, заактуалізувати го, доповнити і розширити о нові языкові області і єдиніці, а такий комплексний опис языковой системи представити в єдній научній монографії.

Наша публікація кладе перед собою такий ціль: передусім одражать глядання моделей опису проблематики нелем окремих языковых ровин – фонетично-фонологічної і морфонологічної, морфологічної, синтаксичної, лексико-семантичної, дериватологічної, але тиж таких областей языка як графіка, ортографія, ортоепія, штілістика, котрі дотепер в розлічних наших публікаціях і виданнях были представлені лем счаси, або не были дотепер представлені ніяк.

Монографія в розширеній і комплекснішій формі, яка є вислідком далших по-добрішніх бадань авторів, може послужити як комплексний приручник сучасного русинського языка. В процесі акцептації языковой нормы меджітими дішло ай к дакотрим управам у правописі русинського языка на Словакії по двадцятьма роках,⁵ што рефлектує ай предкладана монографія.

Цілем монографії не є лем дати якнайдокладніший опис в сучасности функціуючих правил в окремих языковых ровинах, але і то, жебы вказати языкові яви в системі, дослідно сепаруючі аспекти форми і її функції. Автори ся намагали розгрізнити розлічні ступні языковой абстракції, то значить розпознавати языкові яви з аспекту основи їх абстрактних схем і їм приналежачих регулярних языковых реалізацій при їх хоснованню, памятаючи на факт, же в самім описі функціональний аспект є підряджений формальному аспекту.

При описі языковых явів автори глядали подля можности єднозначних характеристик.

Основов опису є теза, же в языку функтує формальний апарат, формальна будова і її значущий (сігніфікантний) аспект. У самім описі было треба дотримувати правилне взаємне одношіння тих двох аспектів досліджовання языковых явів: формальної організації языковых єдиніць і їх внутрішнього обсягу. З того випливать, же як на граматичні категорії, так і на остатні языкові выводы мусило ся позерати як на компліковану єдність форми і граматичної (ширше языковой) семантики (обсягу). Нашов задачов было штонайглубше порозуміння і описання той єдності і установлїня її сполучення з іншими явами будови языка.

1 ПЛІШКОВА, А.: Соціолінгвістичний аспект : Пряшівська Русь. In: MAGOCSI, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich : Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej, 2004, с. 331-345.

2 ЯБУР, В. – ПАНЬКО, Ю.: *Правила русинського правопису*. Пряшів: Русинська оброда – Інститут русинського языка і култури, 1994; ЯБУР, В.: Дакотрі знаки русинських діалектів Словеньска в порівнянню з руськими і українськими діалектами. In: *Народны новинки*, IV, ч. 32 – 33, 1994, с. 5-6; JABUR, V.: K niektorým otázkam charakteristiky noriem rusínskeho jazyka na Slovensku. In: MAGOCSI, P. R. (ed.): *A New Slavic Language Is Born. The Rusyn Literary Language of Slovakia. EAST EUROPEAN MONOGRAPHS*. New York: Distributed by Columbia University Press, 1996, с. 41-53; JABUR, V.: Systém slovesných tvarov v rusínskom jazyku v porovnaní s ukrajinským. In: ДУЛИЧЕНКО, А. Д., ред.: *Языки малые и большие... In memoriam Acad. Nikita I. Tolstoj*. Tartu, 1998, с. 149-156; ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык в зеркалі нових правил про основні і середні школи з навчанєм русинського языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2005; ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: Літературний язык : Пряшівська Русь. In: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*, с. 147-209; ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Сучасний русинський списовний язык : Високошкольський учебник*. Пряшів: Пряшівська універзіта в Пряшові – Інститут русинського языка і култури, 2009.

3 КОПОРОВА, К.: *Fonetika, fonológia a akcentológia rusínskeho jazyka / Фонетика, фонологія і акцентологія русинського языка : Високошкольський учебник*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2015; JABUR, V.: *Morfológia a syntax rusínskeho jazyka / Морфологія і синтаксис русинського языка : Високошкольський учебник*. Prešov: PU v Prešove – ÚRKJ, 2015; PLÍŠKOVÁ, A.: *Lexikológia a slovtvorba rusínskeho jazyka / Лексикологія і словотворіння русинського языка : Високошкольський учебник*. Prešov: PU v Prešove – ÚRKJ, 2015.

4 ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А. – КОПОРОВА, К.: *Граматика русинського языка*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015.

5 КОПОРОВА, К.: Корекції у правилах правопису русинського языка на Словакії по 20-ї роках од кодифікації. In: *Русин*, XXVIII, 2, 2018, с. 1-3.

Задача описати мовну систему сучасного русинського мови і характерістичну взаємного впливу різних її інтегральних частин собі вимагала синхронний принцип опису. Лемже автори і при дотримованні синхронного опису мусили взяти до уваги і далі тезу, що вшитка синхронія в мові екзистує лем як умовно обмежений момент розвитку мови, і з того треба на нею поглядати як на синхронію динамічну. То значить, що при описі сучасного мови треба брати до уваги теж продуктивність і непродуктивність мовних моделей і яви коливання і варіантності в сполученні з розумінням мовної норми як такої концепування правил, категорій і форм, котрі можуть легко репродукувати (ці реконструувати) в колективній практиці мовців літературного мови.

Монографія є написана кодифікованими нормами русинського правопису, причому вже рефлектує деякі зміни в правописі платні на Словаччині від 1. мая 2018. Яви мови, діалектні і застарілі знайшли ту часточний одраз лем при вказованні на їх непродуктивність (запертості), головне в розділах словотворіння, алтернації і формотворіння. Такі яви ся вводили лем тогди, кеди ся в них одражають навязання і відношення до системи мови.

В передкладаній монографії переважають опис писемної форми мови, але увважінням капітолу о основних принципах орфографії ся дістаємо і до живому звучанню мови, що треба розуміти як цінний вклад. Лемже принцип опису писемного мови як і усної мови на однакій рівні не міг бути дослідно дотриманий, а то з того, бо усну (звукову) подоби мови іще лем чекають роботи над її зномованієм.

В публікації пробуємо одповісти на актуальні питання русинського мови в кореспонденції з нашими способностями і дотеперішніми знаннями з даної сфери лінгвістики, але настолюємо і деякі нові рішення ці експерименти. Одповіді на такі проблеми сьме глядали в духу старших традицій із замірянням на їх розвиток. То значить, що на рішення новонастолених проблемів сьме не вивжували методи генеративної граматики, а цілком зрідка принципи структурної лінгвістики (частини в синтаксисі) і семантичного принципу опису явів (теж в синтаксисі). І тоді два останні суть вивжити лем з того, жеби ліпше допомогли становити реально існуючі відношення між мовними явами, становленими у формальній і функціональній рівні.

Представлений нами опис мовної системи русинського мови не є наістотаким, котрий би ся дав назвати єдиним правильним. Виходячи з того констатації, до своїх висновкам ся односимо не як до неспорних, єдино правдивим і коначним, але лем як до можливим і з нашого погляду раціональним.

I. КУРТЫ ІНФОРМАЦІЇ З ОБЩОЙ ЛІНГВІСТІКЫ І ІСТОРІЇ РУСИНЬСКОГО ЯЗЫКА

1 ЗРОД ЯЗЫКА І ЇГО ФУНКЦІЇ

На нашій планеті екзистують тисячі різних мов. Вони ся не з'явили з дня на день, але ся формували поступно мільйони років з розвитком людського общества. Прімітивний мов ся поступно розвивав до доконаності, але аж тогди, кеди ся деяке общество, деяка група людей, якийсь колектив навчив сповідати якийсь обсяг (або значіння) з деякими формальними засобами – кеди зачав витваряти знаки. То значить тогди, кеди ся у даного колективу (общества) розвила способность думати. З того виходить, що кожен мов є витвором якогось колективу, чим ся ставать явом общественно-історичним. Кожен мов – то неоддумне умовіє розвитку людської культури, інструмент формовання думок і їх передавання іншим людям. З того можемо зробити заключіння, що мов є найважливіший інструмент (найважливіше засвідство) людського розуміння (комунікації).

Мовне розуміння є все заложено на освоєнні (усвідомленні або неусвідомленні) даного конкретного мов учасниками розуміння (бісіды). Мовне розуміння має звичайно усвідомлений характер і реалізує ся нелем як пряма реакція на безпосередній стимул. То значить, що вживаючи мов, можемо одступити од конкретної ситуації і говорити о тім, чого в данім моменті не є в данім місті, можемо комунікувати о тім, що було в минулості, що буде в будучности, зобщувати і будувати наші відповіді (речіння) на основі зафіксованих знаків, думок, можемо ся обернути до фіктивному сполубісідникови і т. д.

Обсяг інформації передаваної мовою є в принципі безграничний так, як є неограничене саме людське познання. Мовне розуміння – то не є лем ознамня якихсь фактів і передавання з ними сполучених можливих емоцій, то є щось більше. Є то і взаємна виміна думок зв'язаних ся до тим фактам.

Які функції має мов? Найважливішою функцією мови є **комунікативна** функція (од лат. communicatio – розуміння). Виходячи з неї, посланієм і головною задачею мови є служити як інструмент розуміння між людьми, бути інструментом виміни думок. Але мовою передаємо нелем „готові думки“, бо він є і інструментом їх формовання. З того з комунікативної функції є нерозлучно сполучена і друга центральна функція мови – **думкотворна**.

Окрем тых двох главных функцій языка, учены виділюють іщі цілий ряд парціалных функцій: конштатачну, вопросну, апелатівну, експресівну, контактоустановлюючу, метаязыкову (толкуючу языковы факты тіпу высвітліня значіня слова, незрозумілого про сполубісідника) і дакотры далшы функції.

2 ИНДОЕВРОПСКЕ ЯЗЫКОВЕ ОБЩЕСТВО І ЇГО ВНУТРІШНЯ ДІФЕРЕНЦІАЦІЯ

Тісячі языків світа на основі їх близкості можемо споїти до якихсь великих груп, названых языковов родин. Близкість тых языків ся проявлять в їх матеріалній подобі або єднакості звуків, морфем, слов, граматічных явів і т. д. Тот язык – сполочный предок родовых (або родинных) языків ся зве **праязыком** або **языком-основов**, а вшиткы близкы меджі собов языки ся звать **языковы родини**.

Так як Славяне, і Русины (котры владіють мінімально двома славянськыма языками а добрі розумлять і веце славянськым языкам) знають, же славянськы языки ся згодують з многих боків, а тых згод чім далше до минулости прибивать. З того виходить безпосереднє, же **славянськы языки творять языкову родину** і же ся розвили з єдного, до істой міры єднотного праязыка, называного традично **праславянськым языком**.

В Европі і в Азії є веце подобных языковых родин як є славянська. Тоты языковы родини мають дакотры сполочны характерістичны знакы, также і о них можемо твердити, же творять якусь языкову родину, а в шырокім змыслі – ведно тоты родини языків походять з єдного **індоевропейского праязыка**.

Іщі і теперь находиме згоды в словах, што належали до основного словного фонду, як напр. в назвах членів фамелії (порів. напр. латинь. – *mater*, грець. – *mētér*, староірське – *máthir*, старонім. – *muter*, староіндіцьке – *mata*, славянське – *мати*; або: староіндіцьке – *súnuh*, літовське – *súnús*, готське – *sunus*, славянське – *сынъ* і т. д.). Порівнай тыж назвы найчастішых явів природи і предметів, з котрыма люде найчастіше приходили до контакту (напр.: лат. – *mūs*, грець. – *mys*, старонім. – *mūs*, староіндіцьке – *múh*, славянське – *мышь*; або: грець. – *dómos*, лат. – *domus*, староінд. – *dāmaḥ*, славянське – *домъ* і т. д.). Тых сполочных слов є дакілько сто і належать найчастіше к основным субстантивам, к містоназвыникам, к числовникам і т. п.

Немало подобных згод є і в граматічній будові тых языків. Тоту шыршу языкову родину традично называють **індоевропейсков**. Она ся складать з тых языковых родин і языків:

1. Славянськы языки (о котрых подробно буде далше);
2. Балтіцькы языки: літовський, лотішський; мертвый – старопруський;

3. Германьскы языки: англіцький, німецький, голандський, афріканс (в Югоафрицькій републіці), їдіш (новожидівський), шведський, норьський, данський, ісландський; мертвый – готський;
4. Кельтскы языки: ірський, валонський, бретонський;
5. Романьскы языки: шпанельський (іспанський), португальський, французський, італіянський, румунський, молдавський; мертвый – латинський;
6. Албанський язык;
7. Грецькы языки: новогрецький і старогрецький;
8. Іраньскы языки: фарсі (новоперзьський), пушту (афганський), таджіцький, курдський, осетінський; мертвы: авестійський, староперсідський, согдійський, скіфський;
9. Індоевропейскы языки: гінді, урду, бенгальський, маратхі, панджабі, непальський, циганський (ромський); мертвы: ведійський, санскріт і веце староіндіцьких (пракріты);
10. Арменський язык.

З вымершых родин індоевропейских языків найзнамішы суть дві: анатольска (хетський язык, мувійський язык) і тохарська.

Тых груп языків світа, як індоевропейска, приводить сучасна лінгвістика двадцять дві групи, де суть уведжены подля родовой приналежности скоро вшиткы языки днешнього світа. Така класіфікація языків ся зве **генеалогічна** (родова, родинна).

Інший способ класіфікації языків ся зве **тіпологічний** (або лінгвістичнов) класіфікацієв, котра ся робить на основі близкості і розділів організації (споєваня) языковых інструментів. Тот розділ лінгвістики ся зве **лінгвістичнов тіпологієв**. Найзнамішым (а може і найчастішым) прикладом такой класіфікації языків є їх **діліня подля морфемной тіпології** (творіня слов, словных форм) на языки: **аглютіначны, флективны, інтрофлективны, аналітичны, полісінте-тичны**.

Аглютіначный тіп языка – окремы граматічны категорії ся выядрюють все шпеціалнов припонков, также в граматічній формі ся к основі слова придає (приліплять/аглютінує) дакілько припонок. Тот тіп ся визначає великим множеством розлічных припонок, але они ся нігда не мінять. К аглютіначному тіпу належить напр.: мадарьський язык або турецький язык.

Флективный тіп языка – єднов граматічнов припонков (флексієв) ся выядрює веце граматічных категорій, причім припонкы (флексії) ся міняють внаслідку напр. склонєваня або часованя. К тому тіпу языка належать славянськы языки.

Інтрофлективный тіп языка – граматічны формы ся творять формалныма змінами звуків у слові, напр. в німецькім языку ся плурал од слова „*der Vater*“

(нянько) творить замінов вокалу -а- на -ä- у коріню слова: „die Väter“. Тот яв ся зве інтрофлексія і можемо го позоровати главно в арабскім языку.

Аналітичний тіп языка – окремы формы слов ся творять за помочи далшых (шпеціалных) слов. Так vznikajúть зложены формы. Тіпичным знаком аналітич- ных языків є немінность повнозначных слов. Формы при менных частях речі ся творять за помочи препозицій, при часословах то суть розлічны помічны ча- сослова. Ту належить англійський і французський язык.

Полісинтетичний тіп языка – слова ся не склонюють ани не часують. Тіпич- не є про тоты языки складання слов. Репрезентантом такого тіпу языка є напр. чінський язык.

3 СЛАВЯНСКЫ ЯЗЫКЫ

Виділіня Славян із общоїндоевропейской єдности ся реалізовало в глибокій давнині, приближно к зачатку III. тисячроча до нашої еры.⁶ Довгы вікы потім Праславяне правдоподобно жыли ведно і дорозумівали ся єднотным языком. У першых інформаціях о Славянах (приближно к зачатку нашої еры), ся споми- нать племено Венедів, пізніше (около VI. ст.) ся споминають дві переселяючі ся славянські племена – Словене (або Склавене) і Анты. Порівнюючі тоты інфор- мації, учены думают, же Венеды – то западны Славяне, Склавены (Словене) – южны Славяне а Анты – выходны Славяне. То значить, же з малой теріторії, котру міг обслуговати єден язык, ся Славяне десь в II. – III. ст. н. е. зачінають пе- реселяти на запад і на юг (через Карпаты аж до Дунайской рівнины і на Балкан аж по Выходны Алпы). Розсеління на такій шырокій теріторії ослабило споїня меджі нима і поступно привело к розпаду їх праязыка, што викликало зміны в праславянських діалектах, котры ся зачали міняти на самостатны языки.

Сучасны славянські языки суть сі взаємно барз подобны як словниковым зложінєм (окремыма словами), так і граматічнов будовов. Тоту близкість добрі познать каждый Славян при стрічі з хоцькотрым славянським языком. Позоро- вання тых явных згод викликає природный вопрос: як тота близкість славян- ских языків настала? Одповідь є проста. Порівняня славянських языків во вшитых языковых ровинах свідчить о тім, же славянські языки творять єдну языкову родину. Очівісны згоды можемо відіти меджі славянськими языками як в засобі слов (главно в основнім словниковім фондї), так і в склонёваню (дек- лінації) мен, в часованю (конъюгації) часослов, в словотворіню і т. п. Іщі інте- ресніший є факт, же згод меджі славянськими языками прибивать тым веце, чім далше заходиме до минулости. Многы явы, котрыма ся днешні славянські

языки одлишуют, были в минулости єднакы (напр. у дакотрых славянських языках ся іщі творить 1. особа минулого часу на -х, в многих уж нї, хоць даколи і ту была згода⁷).

З позорованя, же славянські языки суть згодні з многих боків в найменше змінных языковых верьствах, а тыж факт, же тых згод чім дале до минулости прибивать, безспорно выходить, же славянські языки творять языкову роди- ну зато, же ся розвили з єдного праязыка, котрый ся традично зве праславян- скым. Лінгвісты предпкладають, же праславянський язык ся довгий час роз- вивав як єднотный діалект індоевропейского праязыка, а то в часі, кедь Праславя- не жыли в сполочній домовині. Кедь ся але з ній розышли на розлічны боки, зачав ся наш праязык – праславянський язык, розпадовати на окремы діалек- ты. Тоты діалекты ся одлишовали главно своїм звуковым зложінєм, звуковов будовов. В історічнім розвитку ся потім дакотры з тых діалектів стали основов літературных языків. напр. орловський діалект є основов російского літератур- ного языка, середньсловацькы діалекты – основов літературного словацького языка, выходоземплінські русинські діалекты (діалекты сел меджі ріками Ці- рохов і Удавов) суть основов русинського літературного языка на Словакії, кодї- фикованого в януарі 1995 року.⁸

Славянські языки ся традично ділять на три группы:

1. **Западославянські:** польський, чеський, словацький, кашубський, ниж- нелужицький, вышнелужицький.
2. **Южнославянські:** болгарський, сербський, хорватський, македонський словінський; мертвый – старославянський, новый – боснянський.
3. **Выходославянські:** російський, український, білоруський, русинський (респ. карпаторусинський).

Таке членіння ся робить на основі єднакых і одлишных знаків окремых славянських языків. Про выходославянські языки є напр. характерістичне:

а) такзване **повноголося** тіпу **-оро-, -оло-, -ере-, -еле-**: *борода, ворона, коро- ва, голод, молот(-ок), колоти, берег, дерево, челенки* і т. д. (в порів. зо западослав. -ra-, -la-, -re-, -le-: *brada, vrana, krava, hlad, breh, drevo, členky*...);

б) упрощіння груп согласных **-тл-, -дл-**: *сало, шыло, крыло, рыло, плело, мело* і т. д. (з їх захованєм в западослав.: *sadlo, šidlo, krídlo, radlo, plietlo, mietlo*...);

в) вставне (епентетичне) **-л-/л'-** з праслав. -j- по лабіалных (ворговых) со- гласных (значить з bj, pj, vj, mj – бл', пл', вл', мл'): *гребля, земля, травля, куплю, роблю, люблю* (в западосл. – без того яву);

7 ŠTEC, M.: *Cirkevná slovančina*. Prešov: Prešovská univerzita – Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2005, с. 272-278; KRAJČOVIČ, R.: *Náčrt dejín slovenského jazyka*. Bratislava: SPN, 1971, с. 139-141.

8 ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: Літературный язык : Пряшівська Русь. In: MAGOCSI, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich : Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej, 2004, с. 147-209.

6 ПОП, І.: Словяни. Ранні поселення. In: МАГОЧІЙ, П. Р. – ПОП, І., eds.: *Енциклопедія історії та культури карпатських Русинів*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010, с. 697-699.

г) праславянське сполія консонантів *tj у виходославянських языках перешло звичайно на **ч**: *тісяч, стріча, хочу, плече, горячий, вісячий, лежачий, плачу, лечу, кручу, заплаченный, кручина, верчина* і т. д. (в западославянських суть інші вислідки).

Таких сполочных явів про окремы групи славянських языків бы ся дало увести іщі много. Подобным способом ся потім з тых груп виділюють окремы языки.

Самостатность окремых славянських языків ся дасть знову характеризовати на основі істых про них шпеціфічних звуковых, формотворчіх, словотворчіх, синтаксічних і лексічних явів.

Позоруйте лексічны згоды і дакотры звуковы розділы меджі славянськими языками.

чес.	слов.	пол.	в.луж.	н.луж.	полаб.	рос.	укр.	білорус.	русин.	булг.	макед.	серб.	словін.
dítě	dítěa	dziecię	džěco	žěše	detā	дитя	дитя	даіця	дїтя	дете	дете	дијете	dete
člověk	človek	człowiek	čłow-jek	čłow-jek	clāvak	чело-век	чоло-вік	чала-век	чоло-вік	човек	човек	човјек	človek
matka	matka	matka	mac	mas	motai	мать	мати	маці	мати	майка	мајка	мајка	mati
čelo	čelo	czoło	čoło	coło	celü	чело	чоло	чало	чело	чело	чело	чело	čelo
loket	laket'	łokieć	lochć	łokś	lüt'et	локоть	лікоть	локаць	локоть	лакът	лакот	лакат	laket
tělo	telo	ciało	cěło	šěło	-	тело	тіло	цела	тіло	тяло	тело	тијело	telo
kráva	krava	krowa	kruwa	krowa	korvo	корова	корова	карова	корова	крава	крава	крава	krava
orel	orol	orzeł	worjoł	jerjeł	vüräl	орёл	орел	арол	орел	орел	орел	орао	orel
vlk	vlk	wilk	wjelk	wjelk	våuk	волк	вовк	воўк	вовк	вълк	волк	вук	volk
bříza	breza	brzoza	brěza	brjaza	breza	берёза	береза	бяроза	береза	бреза	бреза	бреза	breza
květ	kvet	kwiat	kwět	kwět	k'ot	цвет	цвіт	цвет	цвіт	цвят	цвет	цвет	cvet
břeh	breh	brzeg	brjóh	brjog	brig	берег	берег	бераг	берег	бряг	брег	брег	breg
vítr	vietor	wiatr	wětr	wětš	v'oter	ветер	вітер	вецер	вітор	вятьр	ветар	вјетар	veter

чес.	слов.	пол.	в.луж.	н.луж.	полаб.	рос.	укр.	білорус.	русин.	булг.	макед.	серб.	словін.
dům	dom	dom	dom	dom	düm	дом	дім	дом	дім	дом	дом	дом	dom
med	med	miod	měd	mjod	med	мёд	мед	мёд	мед	мед	мед	мед	med
jísti	jest'	jeść	jěśc	jěśc	jest	есть	їсти	есц	їсти	ям	јаде	јести	jesti
žiti	žit'	żyć	žić	žyś	-	жить	жити	жыць	жыти	живея	живее	живје-ти	živeti
dáti	dať	dać	dać	daś	dot	дать	дати	даць	дати	дам	дам	дати	dati
bězet	bežať	biec	běžeć	běžaś	bezat	бежать	бігти	бегця	біжти	бягам	бега	бежа-ти	bežati
bílý	biely	biały	běły	běły	b'olě	белый	білий	белы	білый	бял	бел	бео	bel
dlouhý	dlhý	długi	dołhi	dłujki	dāud'ě	долгий	довгий	доўгі	довгий	дълъг	долг	дуг	dolg
starý	starý	stary	stary	stary	storě	старый	старий	стары	старый	стар	стар	стар	star
zlý	zlý	zły	zły	zły	-	злой	злий	злы	злый	зъл	зол	зао	zel
pět	pät'	pięć	pječ	pěś	pät	пять	п'ять	пяць	пять	пет	пет	пет	pet
devět	deväť	dziesięć	džewjeć	žewjeś	divät	девять	девять	дзе-вять	девять	девет	девет	девет	devet

4 ЗРОД І РОЗВОЙ РУСИНСКОГО ЯЗЫКА

Русинський язык (і вшиткы русиньскы діалекты) належить к виходославянським языкам, што потверджують многы сполочны основны фонологічны, морфологічны і лексічны знаки (счасти спомянуты при описі славянських языків).

Проблема періодизації історії русинського языка є дость тяжка,⁹ але можемо твердити, же од конца общославянської епохи (т. зн. не пізніше як од VI. ст. н. е. по IX. ст.), на великій території ся розселяли великы виходославянськы племена, котры бісїдовали близкыма (хоць і не цалком еднакыма) діалектами. Назвы тых племен і міста їх розселїня к IX. ст. ся могли становити подля „Повісті временных літ“. Приближно там, де тепер жыють Русины, жили в тім часі Білы Хорваты, котрых многы науковці поважають за прапредків Русинів.¹⁰ Великим стимулом про розвой їх языка было безспорно прияття хрістіанства і розшырїня писменности на тій території.

Кедь брати до увагы лем **писменный язык**, то ёго історія може быти розділена на дві великы етапы:

а) од XI. ст. по XVIII. ст. – епоха панованя в писменности (як высшой нормы) русіфікованого церковнославянського языка (або староруського языка), збудованого на основі старославянського языка;

б) од XVIII. ст. по сучасность – пробы створити нормы і розвивати устну подоби русинського (або карпаторуського) языка.

Кедь виходити з живою **устной подоби языка**, то дали бы ся виділити два великы періоды розвитку:

а) **період общовыходославянського языка** (од найстарших часів по XIV. ст., включно);

б) **період розвитку окремых виходославянських языків**: великоруського (російського), білоруського, малоруського (теперь – українського) і карпаторуського (теперь – русинського) од XIV. ст. по сучасность. Од того часу можемо говорити о **русиньскім языковім вопросі**,¹¹ котрый можемо розділити на 4 етапы: 1) XVII. стороча і зачаток XVIII. ст.; 2) кінець XVIII. ст. – 1848 рік; 3) роки 1848 – 1919; 4) роки 1919 – 1944, з котрых каждая є інша тым, котрый язык (ці языкы) в ній переважали. З найстарших часів русинського языка писменних памяток

9 ДУЛИЧЕНКО, А.: *Письменность и литературные языки Карпатской Руси (XV – XX вв.)*. Ужгород: Издательство В. Падяка, 2008.

10 ПОП, І.: Білі хорвати. In: МАГОЧІЙ, П. Р. – ПОП, І., едс.: *Енциклопедія історії та культури карпатських Русинів*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010, с. 54.

11 МАГОЧІЙ, П. Р.: Языковый вопрос. In: MAGOCSI, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich : Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej, 2004, с. 85-112. Позерай тыж KONEČNÝ, S.: Rusíni na Slovensku a vývoj otázky ich spisovného jazyka. In: *Človek a spoločnosť. Internetový časopis pre pôvodné a teoretické výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied* [онлайн]. Роч. 3, ч. 1, 2000, с. 178-83 [цит. 2019-03-19]. Доступне на інтернеті: <http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=YERGFZU13H2UCMYMR6U2QKVJ6>

не є. Першы русиньскы памятки, котры были дость розшырены, походять із XVII. стороча (Катехізіс і Букварь), замірно написаны простым языком (діалектом), жебы їм люде розуміли. В тім часі (XVII. – XVIII. ст.) був у нас літературным языком церковнославянський язык, котрый нігда не мав єднотну норму, бо був доповнёваний лексіков того языкового простору, в котрім був хоснований. Русиньський варіант того языка называли і як *славено-руський* язык, в котрім были виданы школьскы учебники (А. Коцак, І. Кутка). Хоць славено-руський язык був дость далекий од містного бісідного языка, мав служыти під впливом ідеї панславізму як єднотный літературный язык Славян.¹²

Зміна одношіня русиньських культурных діятелів к своему языку настала в часі народного возроджіня (главно в 1848 р.). Найзнамішым з них був Александер Духновіч, котрый ся став народным будителём карпатських Русинів. Выдав букварь написанный чісто по русиньскы, написав много поетічных творів (*Подкарпатській Русины, Вручаніє*), писав тыж прозу і драматічны творы по русиньскы. Надале ся але притримовав двойязычного прінципу – вживав русиньський народный язык і книжный славено-руський язык. Пізніше перешов на позиції вживання великоруського языка, в котрім тыж написав много творів.¹³

Проруська або русофільска орьєнтація ся іщі вєще проявила в творах як Духновічовых сучасників, так і ёго наслідників (І. Раковский, А. Добрянський, К. Сабов, Є. Сабов, А. Митрак і ін.). Російський язык був вживаний в русиньських школах, новинках, в цілім культурнім животі скоро аж до конца XIX. ст. Не був то чістый російський язык, був змішаний з русиньськыма словами і граматічныма формами. Русиньску орьєнтацію конца XIX. і зачатку XX. ст. представляли В. Чопей, А. Волошин, М. Врбель і ін., котры школьскы учебники писали по русиньскы, або з інших языків їх до русиньского перекладали.

Далша етапа розвитку русиньского языка ся зачала в 20-х роках XX. ст., кедь переважна часть етнографічної теріторії Русинів припала Чехословакії. Русиньський язык („містный язык“) був на Підкарпатю єдным із „штатных“ языків. Была велика можность ужывати го в цілій культурній і школьській сфері. Русиньска орьєнтація мала много прихылників (А. Волошин, Г. Стрипський і ін.).

Але іншы інтелектуалы (главно новы емігранты з виходною Галічі) зачали преферовати на функцію літературного языка український язык (В. Бірчак, І. Панькевич, А. Маркуш, Я. Невырлі, Ф. Агій) – зъявлять ся на світ далша языкова орьєнтація – українська. Тота орьєнтація ся проявляла на Підкарпатській Руси, на Словакії ся в тім часі іщі не проявляла.

Третя група той етапы была представлена русофілами, котры продовжовали традицію А. Духновіча в російській орьєнтації (Є. Сабов і ін.), вживаючи росій-

12 LUTSKAY, M.: *Grammatica Slavo-Ruthena*. Buda, 1930.

13 PLÍŠKOVÁ, A.: Alexander Duchnovič ako produkt dobových jazykových koncepcií. In: CORANIČ, J., ed.: *Grécko-katolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III*. Prešov: Vydavateľstvo PU, 2013, с. 299-310.

ський язык змішаний з русиньськыма словами (М. Василенко, І. Добош, П. Федор, М. Микита, В. Поповіч). І так – школьска сістема на Підкарпатській Руси вживала єден з трьох языків – русиньський, російський, український, в залежности од языкової орьєнтації учітеля.

На Словакії до войны української языкової орьєнтації не было. Хоць ся твердило, же ся підпорує містный язык, був то скоріше російський язык перемішаний, ці вєще або менше доповнений, русиньськыма словами. Называли тот язык і терміном „язычіє“.¹⁴ В нім были виданы учебники І. Кізака, А. Седлака і ін.

Далша етапа русиньского языкового вопросу ся розвивать в часі забратя теріторії Підкарпатської Руси Мадярськом (1939 – 1944). Влада підпорила наведену к русиньській орьєнтації. Вышло в тім часі дакілько русиньських ґраматік (найзнаміша І. Гарайды), читанок і інших языковых публікацій під покровительством Подкарпатського общества наук (А. Годинка, А. Льницький, А. Бонкало, Я. Стрипський і ін.), єдным із задач котрого было кодифіковати русиньський язык.¹⁵ Хоць условія были на то приязны, але дефінітивно языковий вопрос вирішений не був.

По войні і насліднім анектованю Підкарпатської Руси Советським Союзом, як там, так і в Чехословакії языковий вопрос був „вирішений“ так, же Русины были выголошєны за Українців а їх язык був дефінований уж лєм як діалект українського языка. Український язык був выголошений за материнський язык Русинів (уже Українців) а адміністративным способом заведений до школьської сістємы і цілої культурної сфєры. Выслідок того акту – процес добровольной асиміляції Русинів з маєрїтным словацьким народом.

Навернутя русиньского языкового вопросу настало по револючных змінах в році 1989.¹⁶ Найвєкшый успіх був досягнутый в тім, же русиньський язык був кодифікований в януарі 1995 року і став ся офіціально літературным языком Русинів на Словакії. До школ ся вернув у році 1997.¹⁷

Уведьме сі як приклад дакотры **фонологічны языковы знаки**, котры одлишують русиньський язык од остатніх виходославянських языків:

- а) Захования староруської фонємы [ы] (*бык, звык, хыжа, роки* і т. д.);
- б) на місті старых ерів (ѣ, ѥ) в споїнях **-трыѣ, -тлыѣ, трыѣ, -тлыѣ** може стояти [ы] і перед, і по твердых согласных (*блыха, гырміти, дрыва, кыршыти*);
- в) захования на концу слова мягкого /р’/ в многих словах – передовшыт-

14 МАГОЧІЙ, П. Р.: „Язичіє“. In: МАГОЧІЙ, П. Р. – ПОП, І., eds.: *Енциклопедія історії та культури карпатських Русинів*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010, с. 834.

15 ПОП, І.: Підкарпатське товариство наук (Подкарпатское общество наук; ПОН). In: МАГОЧІЙ, П. Р. – ПОП, І., eds.: *Енциклопедія історії та культури карпатських Русинів*, с. 593-595.

16 MAGOCSI, P. R.: Rusínska jazyková otázka znova nastolená. In: P. R. MAGOCSI, ed.: *A new Slavic Language is born. The Rusyn Literary Language of Slovakia / Zrodil sa nový slovanský jazyk. Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku. EAST EUROPEAN MONOGRAPHS*. New York: Distributed by Columbia University Press, 1996, с. 16-40.

17 ПЛІШКОВА, А.: *Русиньський язык на Словєнську*. Пряшів: Світовий конгрєс Русинів, 2008.

кым в назвах старших професій (дротарь, колесарь, коминарь, писарь і т. д.);

г) все мягкы согласны /ч', дж', щ' / (чісто, читати, меджа, піщати);

д) жузіня высловности /о, е/ → /ô, ê/ перед мягким согласным і в далшых позиціях (кôні, мѣні, вôжу, в нѣбі, на бѣрѣзі, мѣлю, вôвк, сôва і т. д.);

е) согласный /л/ немнягкый звучить як середній (або як тзв. „европске“ /л/, і многы далшы явы.¹⁸

Морфологічних діштінктивних знаків є вєце як 15,¹⁹ а таксамо є їх дость і в ровині синтаксичній.²⁰

5 РОЗДІЛІНЯ РУСИНЬСКОГО НАРОДНОГО ЯЗЫКА

Домовинов Русинів суть Карпаты, їх долины, южны і северны схылы. Подля днешніх меджінародных граніць, Руси́ны жыють на теріторії Польщі, Словакії, Україны, Мадярьска і Румунії. Окрем карпатської отчизны, Руси́ны жыють як потомкы переселенців із Шаріша і Земпліна у Войводині (Сербія) і Сримі (Хорватія), Споєных штатах америцьких, в Канаді і в інших частях світа.

Літературный русиньскый язык не мають Руси́ны єднотный. Од 1992 року ся поступно кодифіковали окремы варіанти русиньского языка в Польщі (як лемківський язык), на Словакії і в Закарпатській области України (то значить на бывшій Підкарпатській Руси). Руси́ны у Войводині мають свій варіант русиньского языка, кодифікований од 1923 року.²¹

Народный язык обсягує в собі як літературный язык (кодифікованы норми), так ай діалекты, котры суть основным жрідлом доповнєваня літературного языка. Найдоконалішов формов народного языка є **літературный язык**. Їго основу творять говоры із граніці меджі западоземплінськыма і выходоземплінськыма діалектами по лінії сел: Осадне, Гостовіці, Паризівці, Чукалівці, Пчолине, Пыхні, Нехваль Полянки, Зубне, Нижня і Вышня Яблінка, Светліці, Збійне і дакотры далшы.²²

Літературный русиньскый язык є в сучасности офіціалным комунікатівным средством людей русиньской народности. Ним ся пишуть і видають книжки, новинкы, часопис, в нїм ся высылають русиньскы народностны релациї в радію і в телевізії, грають в тім языку в професіоналнім Театрі А. Дух-

18 ЯБУР, В.: Дакотры знакы русиньскых діалектів Словеньска в порівнянню з руськыма і українськыма діалектами. In: *Народны новинкы*, IV, ч. 32 – 33, 1994, с. 5-6.

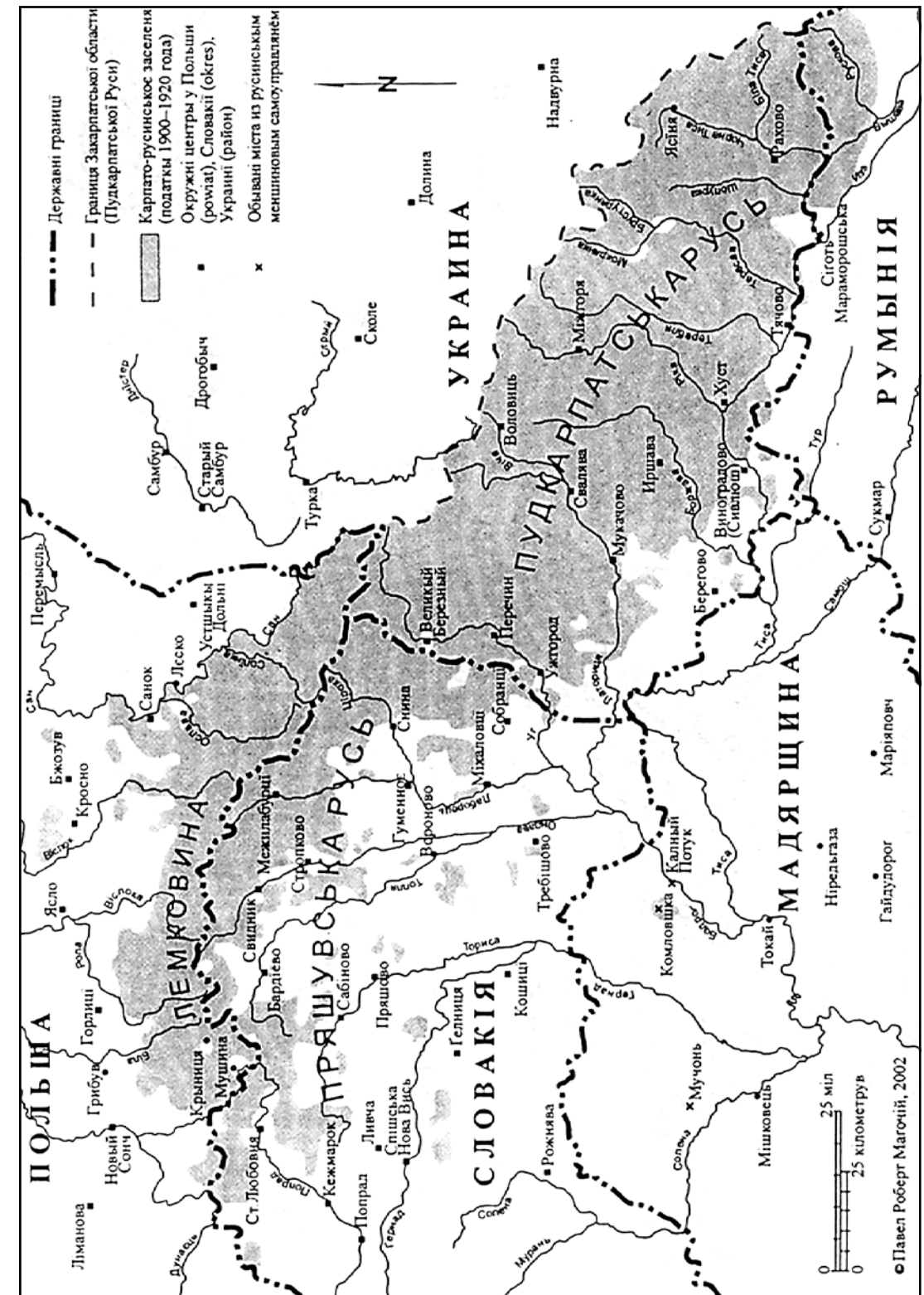
19 ЯБУР, В.: Дакотры знакы русиньскых діалектів Словеньска...; Позерай тыж VAŇKO, J.: *Špecifiké črty rusínskeho jazyka*. In: VAŇKO, J.: *The Language of Slovakia's Rusyns / Jazyk slovenských Rusínov*. EAST EUROPEAN MONOGRAPHS. New York: Distributed by Columbia University Press, 2000, с. 45-56.

20 VAŇKO, J.: *Špecifiké črty rusínskeho jazyka...*, с. 70-104.

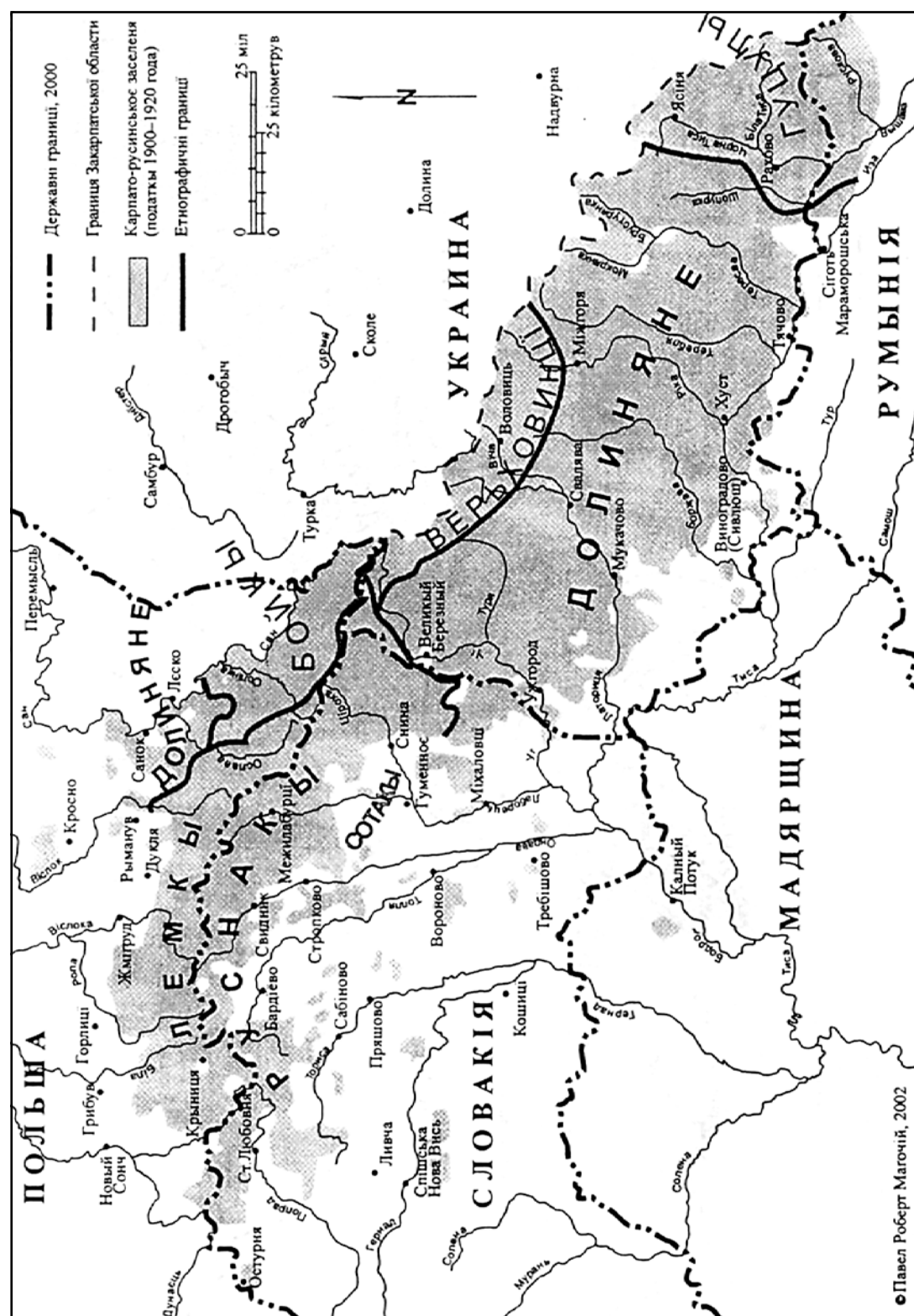
21 MAGOCSI, P. R.: *Chrbtom k horám : Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov: UNIVERSUM, 2016.

22 ЯБУР, В. – ПАНЬКО, Ю.: *Правила русиньского правопису*. Пряшов: Русиньска оброда – Інститут русиньского языка і культуры, 1994; ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русиньскый язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2005.

КАРПАТСКА РУСЬ, 2000 МАПА 1

ЕТНОГРАФИЧНЫ ГРУПИ В КАРПАТСКОЙ РУСИ МАПА 2

новіча, учить ся в дакотрых школах, вживать ся і в конфесній сфері в дакотрых парохіях.²³

Русинський літературний язык на Словакії, так як каждый літературний язык, має дві подобы: **писменну** і **устну**. Нормы писменной подобы языка суть обсягнуты в описі **графемікы** (писма) і **ортографії** (правилах правопису). Нормы устной подобы языка суть обсягнуты в **ортоепічних нормах** (правилах высловности).²⁴ Дотримованя правил правопису і высловности є про вживателів языка в офіціалнім прояві повинне.

Територія русинського народного языка ся розчленює на многы діалекты. Найвгодніший варіант – подля послідніх бадань – предпокладать розчленіння русинських діалектів на дві группы – **западну** і **выходну**, котры суть розділены приблизительно ріками Ослава і Лаборець. Западна група ся складать з Лемків на северных схыхах Карпат (сучасна юговыходна Польща) і Русинів (Руснаків) на южных схыхах Карпат (Словакія). Выходна група ся складать з Долинян і Верховинців. Переважну часть творять Долиняне, котры суть розселены од рікы Шопуркы на Підкарпатю аж по Вігорлатський хырбет на Словакії з персягом по ріку Лаборець.²⁵

Знамішы суть старшы класіфікації русинських діалектів. Выходячі з них, укажеме сі двояке членіння русинських діалектів на Словакії: перше (Мапа ч. 3) подля Й. Дзендзелівського і З. Ганудель з діалектнов границев назначенов Ю. Ваньком, розділюючов выходны і западны карпатськы русинськы діалекты, на стыку котрых ся находить вызначене пасмо переходных діалектів, часть котрых была взята за основу кодифікації русинського языка на Словакії, а друге членіння (Мапа ч. 4) – подля Г. Геровского:²⁶

– Снинський	– Южноспішський
– Лабірський	– Выходоземплінський
– Маковіцький	– Западоземплінський
– Шарішський	– Шарішський
– Северноспішський	– Спішський

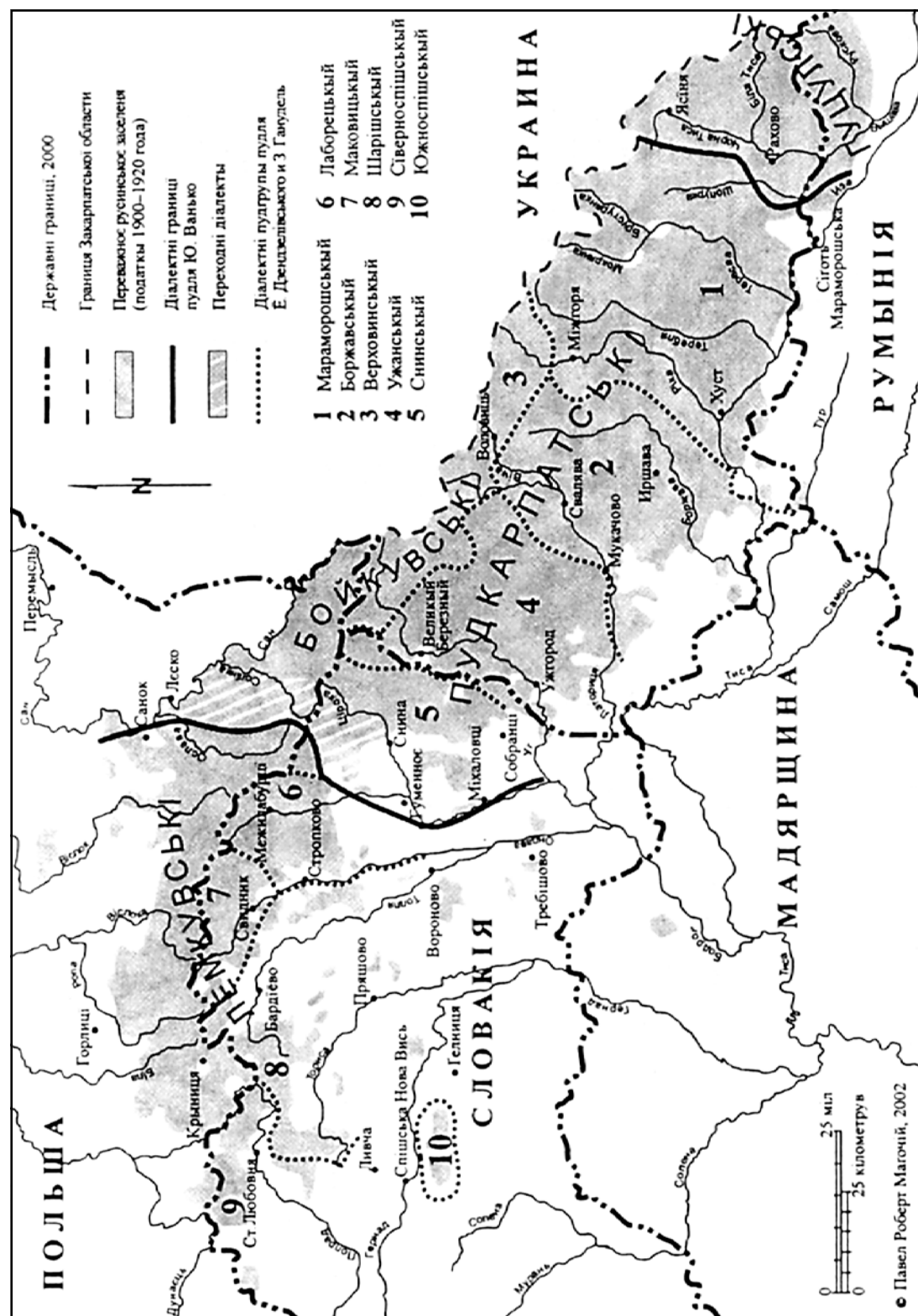
23 ПЛИШКОВА, А.: Современное состояние русинского литературного языка в Словакии. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 55, 1 (2010), с. 1-23; Позерай тжж: ПЛИШКОВА, А.: Соціолінгвістичний аспект : Пряшівска Русь. In: MAGOCSI, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich : Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej, 2004, с. 331-345; PLISHKOVA, A.: The Functional Domains of the Rusyn Literary Language in Slovakia. In: PLISHKOVA, A.: *Language and National Identity : Rusyns South of Carpathians. EAST EUROPEAN MONOGRAPHS*. New York: Distributed by Columbia University Press, 2009, с. 87-145.

24 ЯБУР, В. – ПАНЬКО, Ю.: *Правила русинського правопису*. Пряшов: Русинська оброда – Інститут русинського языка і културы, 1994; ЯБУР, В. – ПЛИШКОВА, А.: *Русинський язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русинського языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2005.

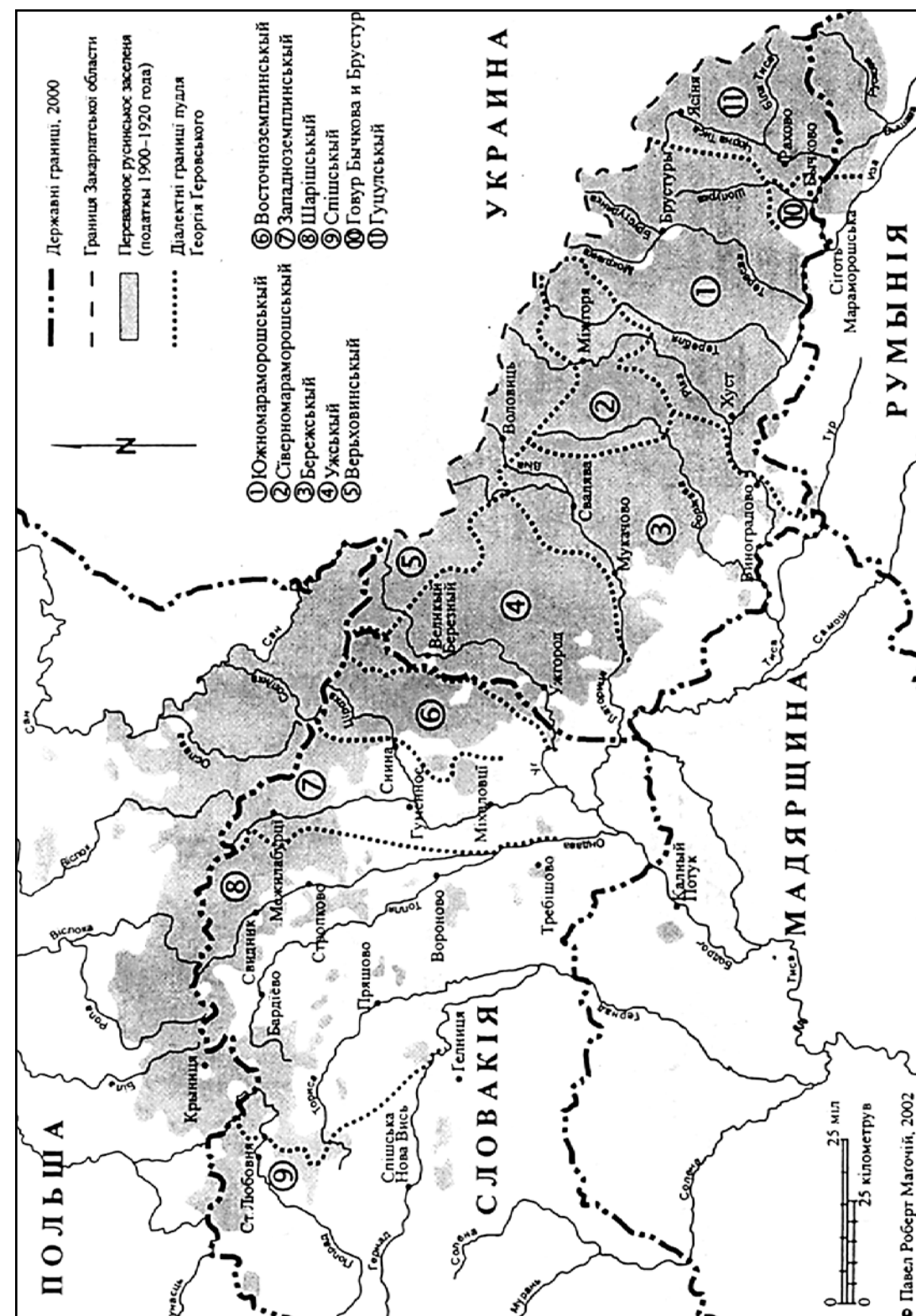
25 ВАНЬКО, Ю.: Класіфікація і головны знакы карпатських русинських діалектів. In: MAGOCSI, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich : Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej, 2004, с. 67-84.

26 Автором вшитых мап є Павел Роберт Марочій. Здрой: MAGOCSI, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich : Русинський язык*, с. 473-476.

ДІАЛЕКТИ В КАРПАТСЬКІЙ РУСИ МАПА 3

РУСИНЬСЬКІ ДІАЛЕКТИ ПОДЛЯ Г. ГЕРОВСЬКОГО МАПА 4

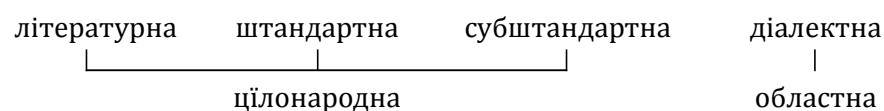
Каждый із діалектів має свої фонологічні, морфологічні, лексичні і акцентологічні особистости. Діалекты суть обмежені на істі области і не мають цілонародну платность. Дакотры элементы люде бісідуючі іншыма діалектами не мусять цалком порозуміти, зато з ужывателями іншых діалектів, при офіціальных языковых проявах, в школьській практиці хоснуєме літературный русинський язык. Тот має цілонародну платность.

При каждоденній неофіціальній комунікації не все дотримуєме літературні норми, бо часто ужыєме діалектны формы або элементы іншого языка (словацького, англійського, українського, чеського, російського і т. д.). Главно в теперішнім часі, кедь суть масово розшырены розлічны формы комунікативных средств, поступно ся творить окрема форма народного языка, котру вжываєме найчастіше, тзв. **штандартна форма** (штандарт). При ній часто чути і жаргонны выразы, главно з области професіонального жаргону. Кедь суть частіше всуваны до штандартной формы языка діалектны элементы, творить ся низша форма каждоденного языка – **субштандартна форма** (субштандарт).

Літературна форма языка бы мала быти найдоконаліша. Подля істых знаків, вжытых средств і способів розміщення языковых елементів ся літературна форма языка ділить на **языковы штілы**. Найвыразніше ся виділює научный штіл (одборный штіл), публіцистичный штіл, умелецький штіл і іншы.

К языковым штілам ся часто причленює і говорový (бісідный) штіл (говорова/бісідна подоба языка). Языковы средства того штілу мають много сполочного із штандартнов формов языка.

Также членіня русинського народного языка на окремы формы бы ся дало графічно зобразити так:

II. ГРАФЕМІЧНА, ОРТОГРАФІЧНА І ОРТОЕПІЧНА СІСТЕМА

1 ПИСМО В РУСИНСЬКІМ ЯЗЫКУ

Графеміка як наука о графічних знаках, творить інтегралну часть літературной нормы языка. Звукова графічна система є заложена на принципі корешпонденції меджі графічними знаками і фонемами, основными єдиніцями звуковой системи языка. Графемы суть фактічно знаки фонем, але того одношіня не є все цалком сіметрічне, бо даколи є єдна фонема означована двома і веце графемами і наopak, єдна графема може означати дві (а зрідка і веце) фонемы.

Каждая графемічна система звукового тіпу визначать ся по одношіню к звуковому плану звуковой системи істим ступнєм автономности. То значить, же од принципу корешпонденції меджі графемами і фонемами ся допущають одхылкы. І кедь бы автономія графічної системи в порівнянню зо системою говореного языка была дость значна, і так обидві тоты системи все будуть творити цілостну систему, бо то суть властно все два варіанты єдної системи.

З того виходить, же каждый кодифікований літературный язык, включно русинського, мусить діспоновати двома комунікачними нормами – говоренов (ортоепічнов) і писанов (ортографічнов). Каждая з них має в комунікачній ровині свої функчны одлишности.

З *Енциклопедії лінгвістики*²⁷ ся можеме дізнати, же писмо vznikать тогды, кедь ся стабілізує інвентарь графемічных знаків і кедь ся штандартізує їх форма і способ їх запису. Вшыткы доднесь єствуючі писма зазначують (фонічну) звукову реч. Таксамо ай русинське писмо є звукове. В ній фонемы (реалізуючі ся в звуках речі) ся означають шпеціальными знаками, яки называєме графемами або буквами. Комплекс общіх принципів і конкретных правил означованя звуковой стороны языка (главно фонем²⁸) писомными знаками (графемами) знаєме під терміном ортографія (правопис). З того выплывать, же основным графемічным средством русинського звукового писма суть буквы (графемы). Комплекс букв, розміщених у становленім порядку, хоснованих на фіксацію і передачу на писмі основных єдиніць звуковой системи, называють ся алфавітом.

27 MISTRÍK, J. a kol.: *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993, с. 320.

28 Русинська графемічна система окрема фонем фіксує і два знаки – **ѣ** (твердый розділовый знак, служить на розділову высловность) і **ѣ** (мягкий знак, котрый служить на помягшіня, а в дакотрых припадах сігналізує окрема помягшіня попереднього консонанту ай розділову высловность, подобно, як твердый знак).

Порядок букв русиньского алфавіту є слідуєчій: А а, Б б, В в, Г г, Ґ ґ, Д д, Дз, дз, Дж, дж, Е е, Є є, Ё ё, Ж ж, З з, І і, Ї ї, И и, Ы ы, Й й, К к, Л л, М м, Н н, О о, П п, Р р, С с, Т т, У у, Ф ф, Х х, Ц ц, Ч ч, Ш ш, Щ щ, Ю ю, Я я, Ъ ъ. Доведна 36 букв (графем) і 2 графічны знаки.

На означіня гласных фонем в русиньскім алфавіті хоснуєме: сім (7) нейотованих букв: **а, е, и, і, ы, о, у**; пять (5) йотованих букв: **я, ю, є, ё, ї**.

На означіня согласных фонем в русиньскім алфавіті хоснуєме такы графемы: **б, в, г, ґ, д, ж, з, й, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ**. Каждая з них означує єдну фонему, авкурат послідня – **щ** є означінём двух фонем (і двух звуків) – [ш + ч], напр.: *трїцати* [tr'ish'čati]), або здвоєным мягким звуком – варіантом фонемы [ш] – мягким /шш'/, напр.: *ящурка* [jaš'urka]. Напротів того, в русиньскім языку суть іщі такы фонемы, на позначіня котрых ся вживають дві графемы – фонема [дз] (споїня графем д + з) і фонема [дж] (споїня графем д + ж).

Змягчованя согласных і розділну высловность (йотованя) позначуєме на писмі **мягким знаком – ъ**, котрый не означать ниякий звук.

На означіня розділной высловности (йотованя) із стверджінём попереднёго консонанту вивживать русиньска азбука **твердый знак – ъ**, котрый таксамо не означать ниякий звук.

Каждая буква є представлена в двух варіантах: друкованім і писанім (рукописнім). В кождім варіанті суть двоякы буквы: великы (заглавны) і малы (рядковы).

Небуквовыма графемічныма средствами русиньского языка суть: твердый розділовый і мягкий знак, знак акценту (притиску), дефіс, пунктуачны знакы (хоснованы на розчленіня тексту), апостроф, знак параграфу, павзы меджі словами, главами (капітолами), параграфами і т. п., виділёваня (підчаркованя) части тексту, розлічны тіпы писма (шріфту) і т. п.

РУСИНСЬКИЙ АЛФАВІТ			
Друкованы буквы (великы, малы)	Писаны буквы	Высловность	Перепис до латинікы
А а	<i>A a</i>	а	a
Б б	<i>B b</i>	бе	b
В в	<i>V v</i>	ве	v
Г г	<i>T t</i>	ге	h
Ґ ґ	<i>T t</i>	ґе	g
Д д	<i>D d</i>	де	d
Дз дз	<i>Dz dz</i>	дзе	dz
Дж дж	<i>Dž dž</i>	дже	dž
Е е	<i>E e</i>	е	e

Є є	<i>Є є</i>	йе	ie/je
Ё ё	<i>Ё ё</i>	йо	io/jo
Ж ж	<i>Ж ж</i>	же	ž
З з	<i>З з</i>	зе	z
І і	<i>І і</i>	і	i
Ї ї	<i>Ї ї</i>	йі	ii/ji
И и	<i>И и</i>	и	y
Ы ы	<i>Ы ы</i>	ы	û
Й й	<i>Й й</i>	йот	j
К к	<i>К к</i>	ка	k
Л л	<i>Л л</i>	ел	l
М м	<i>М м</i>	ем	m
Н н	<i>Н н</i>	ен	n
О о	<i>О о</i>	о	o
П п	<i>П п</i>	пе	p
Р р	<i>Р р</i>	ер	r
С с	<i>С с</i>	ес	s
Т т	<i>Т т</i>	те	t
У у	<i>У у</i>	у	u
Ф ф	<i>Ф ф</i>	еф	f
Х х	<i>Х х</i>	ха	ch
Ц ц	<i>Ц ц</i>	це	c
Ч ч	<i>Ч ч</i>	че	č
Ш ш	<i>Ш ш</i>	ша	š
Щ щ	<i>Щ щ</i>	ща (шча)	šč
Ю ю	<i>Ю ю</i>	йу	iu/ju
Я я	<i>Я я</i>	йа	ia/ja
Ъ ъ	<i>Ъ ъ</i>	м(н)ягкий знак	mäkký znak
Ь ь	<i>Ь ь</i>	твердый знак	tvrdý znak

2 ВЗАЄМНЕ ОДНОШІНЯ (КОРЕЛАЦІЯ)
МЕДЖІ БУКВАМИ І ЗВУКАМИ

Русиньска графеміка є основана на комбінації фонемно-морфемного, сілабічного і позічного прінципу.

Фонемно-морфемный прінцип є домінантний. Фонемно-морфемне писмо є таке, в котрім тот іста буква алфавіту означать фонему во вшиткых ей слово-змінах, незалежно од ей звучаня в тій або іншій фонетічній позиції. Як приклад може послужыти буква **о** на означіня звука **о** (напр., в словах тіпу *борода*. Але уж в словах тіпу: *кѳні, на вѳзі, кѳсять* высловлюєме тот звук інакше, але і так

пишете графему (і фонему) **о**. Значить, правило треба формулювати так: буква **о** передає фонему [o].

Сілабічний (або складовий) принцип русиньської графеміки найнаглядніше є виражений в схопності дакотрих букв русиньського алфавіту єднов графемов означовати цілий склад, напр.: *я, ёго, мою, мої, еден* і т. п.

Дакотри графемы русиньської азбуки можуть бути єднозначны (напр. **а, у, ы, ш, ж, ч, щ, й** – *баба, зуб, сыр, шило, жыти, чіпка, дай* і т. п.), а другы – мно-гозначны, то значить, же можуть мати вещь як єдну функцію. Фонемне значіння таких графем може бути становлене лем беручі до увагы їх окружіння, їх споліня з другов графемов, што творить основу **позічного принципу** русиньської графеміки. Позічний принцип функціонує, наприклад, при означіню согласных фонем, парных по твердости і мягкости: *рана – ряба – малярь; сыр – гуся – принесь; дым – дідо – медвідь* і т. п.

2.1 Означованя на писмі твердости і мягкости согласных. Выходячі з того, же в русиньській графеміці суть буквами означены фонемы конштатуєме, же в русиньскім языку є 39 фонем (7 гласных і 32 согласных).

Можеме таксамо конштатовати, же парны тверды і мягкы согласны фонемы ся означують на писмі тов самов буквов. Зато сігналація твердости і мягкости ся на писмі реалізує доповнюючім способом:

1. Кедь мягка согласна фонема стоїть не перед гласнов, тогды ся хоснує споліня „согласна буква + мягкий знак“: *встань, встаньте, запаль, запальте, былъ, былъка, пять, пятьдесят* і т. п. (під позіцієв „не перед гласнов“ треба розуміти конець слова і перед гласнов фонемов).

2. Перед гласныма ся мягкость согласных означать буквами **я, ю, є, ї, ё**, перед согласныма, або на концю слова ся мягкость позначує з **ь** (мягким знаком): *нянько, нюхати, сине, од нёго, конї, кінь, жменька...* Так є то зо вшиткыма 9-ма парныма по твердости і мягкости фонемами.

3. Твердость согласных ся означать:

а) в позіції не перед гласныма – абсенцієв мягкого знака;

б) в позіції перед гласныма – буквами **а, о, у, е, и, ы, і** (не з **ъ**). Так, в слові „тяжко“ буква **т** сама о собі не сігнализує фонему [т] або [т’]. В залежности од слідуєчою буквы, она може сігнализовати і єдну, і другу фонему. Слідуєча буква **я** сігнализує: **т’**, а не **т**, а окрем того, в такім споліню буква **я** означать і фонему [а]. Значить, споліня букв **тя = т’а**.

2.2 Означованя фонемы [j]. Про фонему [j] є буква **й**, напр.: *дай = дај*. Могло бы ся писати: *дають, йїж, йабко* і т. п. Так ся не пише, бо ся виходить з правила, же:

а) **ј** не перед гласнов фонемов треба передавати буквов **й** (*мій, строй, не давай, мыйте, байка, недостойна*);

б) перед гласнов фонемов (у позіції по гласній) і на зачатку слова передавати фонему [j] буквами: **я, ю, є, ё, ї**, котры означують в таких позіціях споліня **ј** + слідуєча гласна фонема (*моя, мою, мої, ёго, ей*).

Кедь фонема [j] стоїть перед гласнов у позіції по согласній, так тогды по парных подля твердости і мягкости согласных ю означуєме сполінем букв **ь + я, ю, ё, є, ї**, або **ъ + я, ю, ё, є, ї**. В такій функції **ь** (мягкий знак) є знаком мягкости попереднёго консонанту, але ай розділовою высловности, а **ъ** (твердый знак) сігналацієв твердости перед ним стоячого консонанту, а таксамо розділовою высловности, напр. *зъявити ся, адъютант, курьер, розъяснити ся, одъїсти, барьера, інъекція* і т. п. Значить, споліня букв (у слові: *барьера*) **рьє = рьје**; споліня букв (у слові: *адъютант*) **дъю = дъју**.

По остатніх согласных, котры не діспонують діференціалным признаком твердости – мягкости (але ся реалізують або як все тверды, або як все мягкы звуки), а самы (без помочі гласных або мягкого знака) передають цілий свій обсяг, кедь безпосереднё по них слідуєть йотованы буквы, так означують споліня **ј** + гласный, напр.: *пе = пје, бе = бје* і т. п., значить, споліня букв **б, п, м, в, ф + я, ю, є, ё, ї = бје, пје...**

2.3 Значіння букв. Буквы **я, ю, є, ё, ї** означують споліня фонем [j + а, j + у, j + е, j + о, j + і] в позіції на зачатку слова, по гласній букві, по непарных по твердости і мягкости согласных і по розділовых знаках (**ь, ъ**), напр.: *яма, стоятъ, вязати, зъявив ся, одъїсти*. По парных по твердости і мягкости согласных буквы **я, ю, є, ё, ї** означують гласны фонемы [а, у, е, о, і] і сігнализують мягкость передстоячою согласной фонемы, напр.: *нянько, нюхати, сине, на нёго, конї*.

Буквы **а, о, у, е, і** на зачатку слова і по гласных означують фонемы [а, о, у, е, і], напр.: *авто, орел, угол, ехо, игла...* По согласных, не розлишаючіх діференціалный признак твердости/мягкости, знову означують фонемы [а, о, у, е, і], наприклад: *баба, коза, вухо, мед, піря...* По парных подля твердости/мягкости согласных фонем сігнализують окрем того і твердость передстоячою согласной фонемы, наприклад: *сам, нога, глухий, небо, стіл* і т. п.

Буква **ы** по согласных означать фонему [ы] і твердость передстоячою согласной фонемы, наприклад: *ты, дыня, сын, козы, темны, колыска, рыба, цыт* і т. п. В тых позіціях, де стоїть по непарній по твердости/мягкости согласній фонемі, буква **ы** означать лем фонему [ы], наприклад: *шыло, жыто, тонкий, дорогой, хыба* і т. п. Таку істу функцію повнить і графема **и** на означіння звука /и/, наприклад: *тинта, година, косити, возити, з нима, коли, корити ся, циган* і т. п.

Буквы **ж, ш, дж, ч, й** означують такы істы согласны фонемы (описаны подля міста і способу творіння). Буквы **б, п; д, т; з, с; дз, ц; дж, ч; г, х; ґ, к; в, ф** означують

такы істы согласны (єднакы пары подля міста і способу творіння), окрем того ай сігналацію глухости/дзвінкости). Буквы **д, т, н, л, р, з, с, ц, дз** передають общу часть обсягу даных согласных фонем (місто і способ їх творіння), окрем того і сігналацію твердості/м'якості. Твердость/м'якість указаних фонем ся сігналізує слідуєчов за нима буквов (йотованов графемов, у твердых согласных ей абсенцієв), або м'якым знаком (у твердых согласных ёго абсенцієв).

М'який знак **ь** має дві основны значіння:

а) означать м'якість передстоячої согласной фонемы, наприклад: *варь, возьму, редьков*;

б) фунгує як розділюючий знак, наприклад: *барьєра, карьєра, вольєра* і т. п. Розділовый знак сігналізує, же буквы **я, ю, є, ё, ї** означаючі споїня фонем [j + а, j + у, j + е, j + о, j + і] ся одділюють у висловности од передстоячого м'якого согласного. Абсенція **ь** (м'якого знака) бы мала за наслідок інакше значіння йотованих букв, їх інакшу функцію.

Традічний прінцип хоснованя **ь** (м'якого знака) (як, наприклад, в російскім языку – *тушь, пишешь, плачь* і т. п.) ся в русинськім языку не реалізує.

Твердый розділовый знак **ѣ** має єдну функцію: фунгує як розділюючий знак, наприклад: *одѣисти, інъекція* і т. п. Твердый розділовый знак сігналізує, же буквы **я, ю, є, ё, ї** означаючі споїня фонем [j + а, j + у, j + е, j + о, j + і] ся у висловности одділюють од передстоячого твердого согласного.

3 РУСИНСЬКА ОРТОГРАФІЯ І ЇЇ ПРІНЦИПИ

Правопис (ортографія) є комплекс знаків і правил на записованя языковых wypowiedей (проявів) малыма і великыма літерами (буквами) і пунктуачныма (розділюючіма) знаками. Тота система правил ся складать з таких основных частей, як: передача буквами фонемного зложіння слов; писаня слов і їх частей окреме, доведна і через дефіс; хоснованя великих і малых букв; способы переносу слов з єдного рядка до другого; писаня чужозязычных слов; пунктуація і др.

Правопис в русинськім языку є збудований на веце прінципах з доміантним **фонемно-морфемным прінципом**. Три основны правила русинської ортографії: о правописі гласных, о правописі глухих і дзвінких согласных, о правописі твердых і м'яких согласных мож з'єднотити до єдного: кедь нам не є знаме, яков буквов означіти звук, то треба найти позицію, де ся звуки добрі розлишуют (в складі той самой морфемы). Тото є, в основі, фонемно-морфемне правило, хоць слово „фонема“ ся в нїм не хоснує. То є главне правило нашого писма, яке говорить о тім, же ортографія русинського языка є фонемно-морфемна.

І так, кедь говориме, же графеміка і ортографія в русинськім языку суть фонемны, то, сумарізуєчі, можемо твердити, же русинське писмо є фонемне.

Фонемне писмо є таке, в якім тоты істы буквы алфавіту означають фонему во вшиткых ей словозмінах (реалізаціях), ний бы звучала хоцьак в тій або іншій фонетичній позиції. При такій словозміні ся фонемы означають на писмі подля їх основного значіння, яке находиме в таких фонетичных позиціях, де якість звучаня фонем не є нічим детермінована. Вислідком такого приступу є, же каждая морфема, зато, же ся (скоро) все складать з єднаких фонем, пише ся (скоро) все єднако. З того виплывать, же основне правило правопису гласных і согласных є: писати їх так, як звучать в сильных позиціях в тій самій морфемі. Наприклад, при правописі дзвінких і глухих согласных у позиції на концю слова і перед шумовов согласнов пишемо таку істу согласну фонему, як перед гласнов і сонорнов согласнов у тій самій морфемі. Пишемо, наприклад, *зуб, зубкы*, хоць висловлюєме *зуп, зупкы*, зато, же перед гласнов і перед сонорнов в данім коріню слова ся висловлює /б/: *зубы, зубный* (такы істы припады – *дуб, гриб, віз* і т. п.), пишемо „просьба“ (хоць висловлюєме „проз'ба“), бо – *просити* і т. д. То значіть, же виходиме з фонемно-морфемного прінципу, ядро котрого є в тім, же тота сама буква означать дану фонему в сильній і слабій позиції в єдній морфемі, што творить основу русинської ортографії.

Фонемно-морфемный прінцип становлює і написаня твердых або м'яких согласных: м'який знак (**ь**) означать не м'якість звука, але м'якість фонемы, незалежну од позиції, напр.: *гость, мазть, кість* і т. д. Позічну м'якість согласного **с**, як результат впливу закона регресивной асіміляції по м'якості (в уведжених прикладах ся висловлює м'яке /с'/), м'якым знаком не означаєме.

Фонемно-морфемный прінцип становлює і написаня вшиткых морфем слова: префіксів, корінів, суфіксів, флексій. Тот факт забезпечує єдинообразне писаня той самой морфемы в розлічних формах того самого слова і в розлічних словах. Єднаке написаня тых самых морфем (незалежно од їх звучаня) дозволує легко спознавати слова з даныма морфемами, што помагать їх скорому порозуміню і читаню.

Лемже в русинськім языку єднака буквова реалізація морфем ся не все дотримує і зато ку фонемно-морфемному прінципу мусиме взяти на поміч і фонемну теорію (фонемный прінцип), бо якраз з нёго виплывать, же ся на писмі не мусять передавати позічны (і лем позічны) алтернації, бо не суть функчны, а наopak, традічны (непозічны) мусять быти реалізовані і на писмі, бо суть функчны.

Также часть русинського правопису є основана на **морфонологічнім прінципі**. Ту не платить, же слово пишемо єднак у вшиткых ёго словозмінах. Тогды пишемо розділно:

а) Єднакы суфіксы *валал – валальський, отрок – отроцький, Прага – пражський, Спіш – спішський*, або флексії (*четверьга – пня*;) в залежности од попереднёго консонанту.

б) Послѣдню корѣнѣву графему в залежности од высловности (як дослѣдок історичных палаталізацій консонантів): *око* – *очі, очко*; *рука* – *ручка* – *на руці*; *нога* – *ножка* – *на нозі* і т. п.

Мала часть русиньского правопису є поставлена на **фонетичнім принципі** (або принципі фонетичной асімілації). Фонетичный принцип правопису є основанный на тім факті, же в дакотрых морфемах екзистує варіантне написаня єднотливых букв в завіслости од їх высловности. Подля того принципу в русиньскім языку пишеме розділно єднакы префіксы (с-, з-), в завіслости од слѣдуючого консонанту (решпектуючі асімілацію по дзвінкости і по глухости), напр.: *збудити, змести* – *спалити, схылити*....

В поєднх ортографічных правилах ся реалізує ай **етімологічний принцип**. На етімологічнім принципі є поставлений, наприклад, правопис слов із вокалом **і** (котре походить з етімологічного **о**, напр.: стсл. *конь* – *кінь*, стсл. *столь* – *стіл*, стсл. *носъ* – *ніс*), або **ї** (котре походить з історичного **ѣ** з помягшующов функцієв попереднього консонанту, напр.: стсл. *лѣто* – *літо*, стсл. *дѣдо* – *дідо*, стсл. *сѣно* – *сіно*...). Подля етімологічного принципу пишене таксамо дуалны формы слов, котры суть захованы з бывшой двоїны (duálu): *дверіма, очіма*, або і дуалны форми назывників: *мнясо, памнять, тімня* (*мясо, память, тімя*), причім заховане **-н-** поважуєме за релікт бывшего носового ***ѣ** (стсл.: *мѣсо, памѣть, темѣ*).

3.1 Перепис до латиньской графічної сістемы. Кіріліця (азбука), яку хоснує і русиньський язык, може ся, в припаді потреби переписувати (транслітеровати) до латиньского писма, конкретізованого про окремы языки (словацький, польський, німецький і т. п.).

1. Графемы русиньской азбуки транслітерованы на латиньску графічну сістему, котры ся переписують все єднако (з конкретізацієв на словацьку абечеду):

а = a	к = k	т = t
б = b	л = l	у = u
в = v	м = m	ф = f
г = h	н = n	х = ch
г' = g	о = o	ц = c
д = d	п = p	ч = č
е = e	р = r	ш = š
ж = ž	с = s	щ = šč
з = z		
дз = dz		
дж = dž		
и = y		
і = i		
ы = ŷ		
й = j		

2. Табличка з йотованыма графемами – **я, ю, є, ї, є**, з мягкыма консонантами **т', д', н', л', с', з', р', ц', дз'** а таксамо з вокалами **і, и, ы** (і прикладами слов, в котрых ся окремы графемы находят) в транслітерації до латиньской графічної сістемы (з конкретізацієв на словацьку абечеду):

Азбука	Латиніка	Позиція	Приклады	
Є, є	je	на зачатку слова	єден, Єрусалим	jeden Jerusalyim
		по гласных	грїє, маєток	hr'ije, majetok
		по твердых согласных	пє, бє	pje, bje
		по розділюючих ъ, ь	зъєднотити ся, карьера	zjednotyty s'a, karjera
тє, дє ²⁹	t'e, d'e		третє, синє, песє, кізє	trete, syn'e, pes'e, kiz'e
нє, лє	n'e, l'e			
сє, зє	s'e, z'e			
рє, цє	r'e, c'e			
дзє	dz'e			
Ї, є	jo	на зачатку слова	єго, Ёкогама	joho, Jokohama
		по гласных	моєв	mojov
		по твердых согласных	бє	bjo
		по розділюючих ъ, ь	зъєйкнути	zjojkuty
тє, дє	t'o, d'o		потятєм, мідєв	pot'atom, mid'ov
нє, лє	n'o, l'o		тінєв, малєваний	t'in'ov, mal'ovan'ij
сє, зє	s'o, z'o		Васє, князєва	Vas'o, kn'az'ova
рє, цє	r'o, c'o		царєва, Анцє	car'ova, Anc'o
дзє	dz'o		дзєбати	dz'obaty
Я, я	ja	на зачатку слова	яма, Янко	jama, Janko
		по гласных	моя, стояти	moja, stojaty
		по твердых согласных	памнять, вязати	pamn'at', vjazaty
		по розділюючих ъ, ь	зъявити ся	zjavyty s'a
тя, дя	t'a, d'a		тягати, дяковати	t'ahaty, d'akovaty
ня, ля	n'a, l'a		нянько, фляшка	n'an'ko, fl'aška
ся, зя	s'a, z'a		волося, зять	volos'a, z'at'
ря, ця	r'a, c'a		куря, паця	kur'a, pac'a
дзя	dz'a		дзявкати	dz'avkaty
Ю, ю	ju	на зачатку слова	юбілант, Юрко	jubilant, Jurko
		по гласных	купую, твою	kupuju, tvoju
		по твердых согласных	пю, бю	pju, bju
		по розділюючих ъ, ь	адъютант	adjutant
тю, дю	t'u, d'u		тюкати, дюгнути	t'ukaty, d'ugnuty
ню, лю	n'u, l'u		нюхати, любити	n'uchaty, l'ubyty
сю, зю	s'u, z'u		сюжет, козю	s'užet, koz'u
рю, цю	r'u, c'u		орю, на палцю	or'u, na palc'u
дзю	dz'u		дзюбати	dz'ubaty

29 На споїня **дє, лє, рє, цє, дзє** сьме в русиньскій лексїї не нашли приклады.

ї, і	ji	на зачатку слова	їсти, їж	jisty, již
		по гласных	наїсти ся	najisty s'a
		по твердых согласных	обїднати	objidnaty
		по роздїлюючих ь, ъ	одѣсти	odjisty
ь	-	-	-	-
ть, дь	t', d'	окрем позиції перед я, ю, є, ё, ї	заплать, подь	zaplat', pod'
нь, ль	n', l'		нянько, пулька	n'an'ko, pul'ka
сь, зь	s', z'		принесь, лїзь	prynes', l'iz'
рь, ць	r', c'		пастырь, хлопец	pastŭr', chlopec'
дзь	dz'			
ті, ді	t'i, d'i	по ї	тіло, діти	t'ilo, d'ity
ні, лі	n'i, l'i		конї, літо	kon'i, l'ito
сі, зі	s'i, z'i		сіно, на нозі	s'ino, na noz'i
рі, ці	r'i, c'i		грїх, ціпы	hr'ich, c'ipŭ
дзі	dz'i		мадзіник	madz'inyk
l, i	i	во вшитках позиціях	білий, діван, віра, місяць, піхота, стіл, кінь, ніч, Іван	bilŭj, divan, vira, mis'ac', pichota, stil, kin', nič, Ivan
и	y	во вшитках позиціях (не реалізує ся на зачатку слова)	тинта, колиба, коник, писати, сивый, книжка	tynta, kolyba, konyk, pysaty, syvŭj, knyžka
ы	ŭ	во вшитках позиціях (не реалізує ся на зачатку слова)	кобыла, шпыталъ, шына, живот, кыла, гыря, хыжа, мыти, волю	kobŭla, špŭtal', šŭna, žŭvot, kŭla, hŭr'a, chŭža, mŭty, volŭ

4 РУСИНСЬКА ОРТОЕПІЯ І ЇЇ ПРИНЦИПИ

4.1 Звукова реалізація вокалів. Про каждый літературний язык має велике значіння єднака висловність кожного конкретного звука і сполучення звуків в усній мові вживателями языка. Справно висловностей звуків в залежності од їх позиції в слові, або в сполученні слів, ся займають ортоєпія (з грецького *orthos* – справний, *eros* – реч). Хочь правила висловності фунгують лем в усній мові, їх дотримованя є повинне про вшитких ужывателів літературного языка. На висловність гласных і согласных фонем впливають розлічні факторы. Вшиткы не будеме аналізувати, зосередиме ся на порушования ортоєпічних норм, котрых ся вживателі русиньского літературного языка допускають найчастіше.

При слуханю говореного слова і наслідній аналізі мож сконштатовати, же главными причінами порушования ортоєпічних норм літературного языка суть русиньскы діалекты. Русиньскый літературний язык є молодый, розвивать ся і култивує, зато є природне, же сьме зареєстровали на нїм таксамо вплив сусідніх

славянських языків (з виходославянських то є передовшыткым український, часточно російський, із западославянських – словацький, часточно польський язык). Тоты впливы суть очівісны у тых поужывателів, котры ся в школі учили український язык, який в минулости був офіціально поважований за материньскый язык Русинів, або язык російський, котрый ся учів як світовий язык в рамках повинных предметів на основных і середніх школах. Абсолвенты тых школ потім у своїм професіоналнім животі вживали або єден – редакторы в українських медіях, главно реоптанты з України, або другый з них – учителі російского языка в школах. Молода генерація Русинів, котра і в домашнім оточіню не говорить своїм материньським языком (або ходем дакотрым з русиньських діалектів), при навертаню ся ід русиньскому языку, допускають ся хыб під впливом словацького языка. З найчастішых порушінь правил висловності гласных, де ся найчастіше роблять хыбы, мож увести такы:

1. При висловності гласного **і**, який є вислідком історичної алтернації з **о** в новозапертім складі, треба памятати, же перед ним стоячий согласный ся не змягшує, напр.: [ніс – носа, дім – дому, рік – рока], але [р'ік] (інфінітив часослова *речи*), [н'іс] (інф. часослова *нести*). Ту треба підкреслити, же в доповнюючих правилах русиньского правопису³⁰ была заведена помягшуюча функція йотованого **ї**, яке є частів системи йотованых графем на передаваня звуків /j + а/ = **я**, /j + у/ = **ю**, /j + е/ = **є**, /j + о/ = **ё**, /j + і/ = **ї**. Якраз послідня з них дістала і другу функцію – сігналізуючу мягкість попереднього консонанту³¹, нарп.: *дідо, сіно, тіло, хотіти* [д'ідо/ 'с'іно/ 'т'іло/ х'от'іти] і т. д. Тото выліпшіня норм бы мало помочі главно вживателям літературного языка з теріторії части тзв. лабірських і маковіцьких діалектів, котры у своїх діалектах тверды консонанты в позиції перед і < о помягшують: [н'іс/ д'ім/ ст'іл]. Проблематиков висловності йотованых ся будеме займатиме іщі шпеціално, бо і ту ся вказали дакотры хыбы у висловності.

2. Гласный **и** висловлюєме як /и^е/ (/и/ з приближінєм до /е/), напр.: *долина, битка, гостина, дикый, зима, липа, сила, пироги, тихо, двоми, трєми* [до'ли^ена/ 'би^етка/ гос'ти^ена/ 'ди^екыj/ зи^е 'ма/ 'ли^епа/ 'си^ела/ пи^еро'гы/ 'ти^ехо/ 'двоми^е/ 'тр'оми^е]... Інакша є висловність **и** в інфінітивнім суфіксі **-ти** часослов, котру мож охарактерізувати як /і/. Тота висловність ся заховала як у староруськім інфінітиві **-ти** (де была чіста висловність **-ті**). При кодифікації русиньского языка ся дакотры языкознателі приклоняли к правопису інфінітивної морфемы часослов на **-ті** (*ходитьі, робиті*), аргументуючі фактом, же **і** в данім припаді походить із староруського **и**, таксамо як **і** в суфіксі **-іця**. Наконєць, з оглядом на цілорусиньський аспект ся лінгвісты приклонили ід правопису інфінітиву ча-

30 ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русиньскый язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2005.

31 Помягшіня настає лем в припадах, коли **і** походить із староруського **ѣ**.

сослов законченого на **-ти**, хочь ортоепічна норма словацьких Русинів велить висловлювати /ті/³², напр. *писати, ходити, варити, молоти* [пи'сати/ хо'дити/ ва'рѣти/ мо'лоти].

3. Гласный **о** ся максіально ясно (як лабіалізований звук заднього ряду, середнього підняття) висловить під акцентом на концю слова, меджі твердыма согласными, але і на зачатку слова, напр.: *молоко, воле, горбы, дно, босый, облак...* Є пять позицій, в котрых ся фонема [о] заперать і висловлює як вузке (заперте) /ô/:

- а) в позиції перед складом з гласными високого підняття – **і, у**: *росіл, пю воду* [рô'сіл/ пю 'вôду],
- б) перед мягкими согласными або перед складом в котрім ся находить мягкий согласный: *потя, фасоля, моя, порпля* [пôт'а/ фа'сôл'а/ мôја/ пôр-пля],
- в) перед білабіалным /ў/: *вовк, стовка* [вôўк, стôўка],
- г) в позиції перед лабіоденталным согласным **в**, напр.: *сова, корова, нова, ковати* [сôва/ кô'рôва/ нô'ва/ кô'вати/]...
- г) перед складом, в котрім уж суть звужены /ê, ô/, напр.: *коноплі, вороблі* [кô'нôпл'і/ вôрôб'лі], але *конопелка* [коно'пелка], *скора, вода, але скору, воду* [скôру/ 'вôду], *морков, долов* [мôркôў/ дô'лôў], *болото, але [w бô'лôт'і], молоко, але [w мô'лôц'і]* і под. Тот закон є у фонетіці знамый як закон вокалічної гармонізації складу.

Тот істый закон платить і про висловность гласного **е**, котрый є класифікований як гласный звук переднього ряду, середнього підняття, нелабіалізований, з тым розділом, же така висловность не настає у вшитких высшеуведжених позиціях. То значить, же з высше спомянутих позиціях ся висловлює звужене (заперте) /ê/³³ в першій позиції лем перед складом з вокалом – **і**³⁴, напр.: *в небі* [w 'нêбі], в другій позиції, напр.: *верьба, купець, теперь* [вêр'ба/ ку'пêц' / тê'нêр'] і в пятій позиції, напр.: *на березі, кешеня, пелевня*³⁵ [на бê'рêз'і/ кê'шêн'а/ пê'лêўн'а]..., на розділ од літературного українського языка, де ся і в таких позиціях **е** висловлює ясно: [зерн'а/ купец' / терн'а]. Зато дакотры вживателі языка якраз під впливом українського языка мають тенденцію к такій висловности. Або настає інакше порушіня, а то в правописі, кедь під впливом звуженой

32 Языкова комісія при Інституті русинського языка і культуры ПУ на своїм засіданю вирішила змінити правило висловности інфінітивної морфемы -ти в часословах. Так фонема [и] страчать еден із своїх варіантів /и'/ о котрім сьме писали в штудії: Копорова, К. (2016). З дакотрых правил орфоєпії в русиньскім нормативнім языку на Словакії. Ін: Dynamické procesy v súčasnej slavistike. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie 3. – 4. novembra 2016). Vedecká redaktorka prof. PhDr. Júlia Dudášová, Dr.Sc. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. стр. 183.

33 При формах минулого часу часослов тіпу *пѣти, бити* – *пѣв, бѣв* висловность є подобна: „и“ до „е“: [пи'ѣ/би'ѣ], но ту не пишеме **е**, але **и**.

34 Перед складом з вокалом **у** така висловность не настає, напр.: *мести, плести, нести* – *веду, несу, мету* [веду/несу/мету]...

35 В уведженім прикладі настає звужена висловность під впливом мягкого консонанту **н'** – а не перед білабіалным /ў/ (конфронтуй з прикладом висловности слова: *пѣвный* [пѣўный]).

висловности намісто вокалу **е** пишуть **и**, напр. *динь* (місто *день*, бо в силній позиції – під акцентом висловлюєме *денный*), *сирня* (місто *серня*, бо *серна*), *тирня* (місто *терня*, бо *терен*). Аналогічно, в інтенціях закона вокалічної гармонізації складу і в таких словах як *зерня, купець, клинець, печатка, сегінь, ремінь, перстінь, пелевня, днесь* пишеме **е**, хочь чуєме звужену висловность вокалу в даных словах: *зерня, купець, клинець, печатка, сегінь, ремінь, перстінь, пелевня, днесь* [зêрн'а/ ку'пêц' / 'клинêц' / 'пêчатка/ 'сêгін' / 'рêмін' / 'пêрстін' / пê'лêўн'а/ днêс'].

Што ся тькать діфтонгів, у звуковій системі русинського языка їх не є, але екзистує звукова реалізація споїня гласных, котра є їм дость подобна, наприклад споїня /аў, оў, еў, иў, іў, ыў, уў/, як наслідок споїня гласного з білабіалным /ў/ (в многих припадах із староруського тьрт, тьлт), напр.: [жôўтыj] – *жовтий*, [цêр'кôў] – *церков*, [п'раўда] – *правда*, [к'риўда] – *кривда*, [би'ѣ с'а] – *бѣв ся*, [в'іўц'а] – *вівця*, [ô'буў с'а] – *обув ся*, [при'н'із дрыў] – *приніс дрыв...*

Класифікація гласных фонем з їх висловностными варіантами:

→ підняття → способ творіння	місто творіння	ряд				
		передній	переднє-середній	середній	середнє-задній	задній
	высоке	І				У
	высоко-середнє		И, и ^е		Ы	
	середнє	Е, ê ^а				О, ô, о ^у 36
	низке			А		
лабіалізація		нелабіалізовані				лабіалізовані

4.2 Значіння і висловность йотованих. Темов даной части публікації є ортоєпія – то значить нормативна висловность. Она ся в языку реалізує посередництвом фонем (респ. звуковов реалізацієв фонем і їх варіантів). А в графічній подобі ся фонемы реалізують посередництвом графем. Сучастєв графемічної системи русинського языка суть ай йотовані графемы: **я, ю, є, ї, є**, котры vznikли споїнем двох фонем [j + а, j + е, j + і, j + у, j + о].

Еквівалентом фонемы [j] в русинській графічній системі є графема **й**, напр.: *дай, мій, твій, мыйте, байка...* Окрем того маме пять позицій, в котрых фонема [j]

36 Подля способу творіння висловность варіантів фонем – ê, ô, о^у ся наближує ід високо-середньому піднятию. Точну відповідь на тот вопрос бы сьме нашли при подробнішій баданю висловности уведжених звуків у фонетічній лабораторії.

ся висловлює ведно з гласныма фонемами [а/ у/ е/ і/ о], вислідком чого суть йотовані графемы **я, ю, є, ї, ё**, котры ся в такій подобі вживають в писанім языковім прояві. Суть то такы позиції:

1. На абсолютнім зачатку слова: *ябко, єден, їдак, юбілант, ёго* [‘jabko/ je’den/ ji’dak/ jubilant/ jo’go].

2. В позиції по гласных: *моя, мую, двої, кавейвий, твоє* [‘môja/ ‘myju/ ‘dvôji/ kavêjôvyj/ ‘tvoje]. У тых двох позиціях не є проблем з висловностев, гірше то уж є у далшых двох, а то:

3. Позиція по непарных по твердості і м’якості согласных, коли дакотры вживателі, главно під впливом російського языка, напр. студенти, котры ся не учили український язык а дома по русиньскы не комунікують, висловлюють такы слова даколи так, же попередній согласный помягшують, што не є справно, напр.: *пять, перевязати* [p’at’/ перев’азати]... Справна висловність має быти: [pjat’/ перев’язати]... Тоты, што ся учили український язык, не мають з таков висловностев проблеми, бо она є праві така, як в українськیم языку. Варіантність у висловности (таксамо і в писаній подобі) є припустна в словах – *мясо/мясо, память/памнять, вымя/вымня, соломяный/соломняный* і од них одводжених – *памятати/памнятати, памятливый/памнятливый, мясовый/мясовый*...³⁷ То значить, і у висловности не зроблять вживателі хыбу, кедь будуть висловлєвати двояко, як є кому ближе *память/памнять* [‘namjat’/ ‘namn’at’], *мясо/мясо* [‘mjaso/ ‘mn’aso], *вымя/вымня* [‘wymja/ ‘wymn’a], *соломяный/соломняный* [соло’м’яныj/ солом’н’аныj], *мягкий/мягкий* [mjax’kyj/ mn’ax’kyj]. Суть то правдоподобно заховані стары форми з даколишніх праславянських форм, в котрых были носовы звуки: *месо, паметь*...³⁸

4. Кедь фонема [j] стоїть перед гласнов в позиції по согласній, так по парных подля твердості і м’якості согласных ей означуєме сполнєм букв **ь + я, ю, є, ї, ё**, або сполнєм букв **ъ + я, ю, є, ї, ё** тогды, кедь дану часть слова одділюєме у висловности йотацієв, напр.: *карабіньер, барьера, карьера, Вильям* [карабін’jer/ бар’јера/ кар’јера/ ‘vil’jam] – в тім припадї настає розділна висловність з помягшінєм попереднєго консонанту, або напр: *адъютант, одъисти, конъюнктура, зъявити ся розъісті* [ад’ју’тант/ од’јісті/ кон’јунк’тура/ ‘з’јавиті с’а/ роз’јісті] – ту настає розділна висловність без помягшіня попереднєго консонату. Як видно з прикладів, твердый розділовый знак – **ъ** пишемо по префіксах, мягкий розділовый знак – **ь** в основі (або в коріню) слова.

5. Йотовані графемы мають іщі єдну функцію а в залежности од того і інакшу висловність. Є то функція помягшующа, в котрій йотований гласный сігнализує м’якість передстоячого согласного, але він сам означує лем єден гласный

звук. Бывають то в єдиній позиції – по парных подля твердості і м’якості согласных в таких словах як: *ся, ряба, хрю-хрю, коні, пінязі, конячка, колядка, бляха, фляшка, кліщі, коліно, ключка, клювати* [с’а/ ‘r’aba/ хр’у-хр’у/ ‘kôn’i/ пі’н’аз’i/ kô’n’a-ч’ка/ kô’l’adka/ ‘bl’axa/ ‘fl’aška/ ‘kl’iš’i/ kô’l’ino/ ‘kl’uč’ka/ kl’uč’vati]... І ту часто чуєме порушования нормы у висловности, главно рефлексивной частки **ся**, котру дакотры вживателі языка (главно в конфесіоналній сфері) висловлюють як [с’ja], што не є справне. Зареєстровали сьме і несправну висловність слов, очівісно під впливом маковіцьких діалектів, в котрых ся находить сполня **-ря-** [r’a], де йотована графема має функцію змягшующу. Місто правилной висловности *розгваряти, порядок, варять* [розгва’r’ati/ по’r’адок/ ‘вар’ат’] висловлюють несправно [розгвар’jati/ пор’jадок/ ‘варjat’]...

4.3 Звукова реалізація консонантів. У висловности окремих груп согласных є намного веце ортоепічних проблемів, як при висловности гласных зо согласныма. Є то зато, же інвентарь согласных є намного шырший, то значить же vznikать веце можных комбінацій согласных а то нелем в рамках єднотливых слов – лексем, але і при ортоепічнім сполню граніці двох лексем. Треба брати до увагы і факт, же русиньський язык, як і другы славянськы языки, є флектівним, то значить, же далшы можности стрічі розлічних фонем vznikають при склонєваню, часованю, ступнєваню єднотливых частей речі.

Висловність согласных, так як і висловність гласных залежить од фонетічного окружіння. Іде ту о фонетічны позічны зміны (не будеме аналізувати історічны алтернації), котры суть найчастішы. Фонетічны позічны зміны ся можуть реалізувати в розлічних фонологічних сполнях. При висловности согласных в русиньськیم языку треба дотримувати такы фонетічны закони:

4.4 Оглушіня дзвінких согласных на конці слова. Іде властно о неутралізацію. Тот закон треба розуміти так, же фонема, котра ся в інших позиціях реалізує як дзвінкий согласный, в позиції на конці слова ся реалізує як ёго глуха пара, то значить: /г – х, з – с, з’ – с’, ж – ш, д – т, д’ – т’, г’ – к, дз – ц, дз’ – ц’, дж – ч/ (доведна 10 пар). Не піддає ся тому закону фонема [в], котра в такій позиції дістає подобу білабіалного /ў/: [мыў с’а] (мыв ся). К оглушіню на концю слова (неутралізації) доходить, наприклад, в таких словах: *порога – поріг* [‘porix], *мужа – муж* [муш], *стадо – стад* [стат], *грибы – гриб* [грип], *клягати – кляг* [кл’ак], *доджу – додж* [доч], *дуба – дуб* [дуп], *воза – віз* [віс], *голуба – голуб* [‘го’луп]... Інакша сітуація є, кедь тоты лексеми выступають в сінтагмах, або в цілых речінях, напр.: *Їй муж був хлоп як дуб* [jej муж быў хлоп jaг дуп//].

4.5 Асіміляція по глухости. В позиції перед глухим согласным може выступати лем глухий согласный. Кедь в тій самій морфемі стрічать ся перед глухим

37 Позерай даны лексеми у ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А. – КОПОРОВА, К.: *Русиньска лексіка на основі змін у правилах русиньського языка. Правписный і граматічний словник* Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007.

38 Подробніше позерай ЛАТТА, В.: Рефлексы носовых в украинских говорах Восточной Словакии. In: РИЧАЛКА, М. (ед.): *Наукові записки 8 - 9*. Пряшів: Культурний союз українських трудящих у Чехословацькій соціалістичній республіці, 1979 - 1981, с. 55-63.

парный дзвінкий согласный, так ся высьловлює як ёго глуха пара: *мягонький* – *мягко*, *легонький* – *легко*, *близонький* – *близко*, *дїдо* – *дїдко*, *баба* – *бабка*, *їджіня* – *їджте* [мја'гѡн'кыј/ 'мјакко/ лe'гѡн'кыј/ 'лехко/ бли'зѡн'кыј/ 'блиско/ 'д'їдо/ 'д'їтко/ 'баба/ 'бапка/ 'їдѣжн'а/ 'їчте] і т. д, напр.: *Дїдкови было на траві мягко* [д'їткѡви 'было на тра'ві 'мјакко//]. В русиньскім языку ся оглушує і приназывник „з“ перед глухыма, напр.: *з хыжы* – *чітаме* [с 'хыжы], *з піску* – [с піс'ку], *з конём* – [с кѡн'ом]. Што ся тыкать писаной подобы, была прията норма³⁹, же в русиньскім кодифікованім языку фунгує лем приназывник „з“, то значить і в генітиві (з кого, з чого), але і в інструменталі (з кым, з чім), на розділ од словацького языка, де інструментал мать приназывник „с“ (s kŭt, s čit).

4.6 Асіміляція по дзвінкості. Асіміляція по дзвінкості настає в ортоєпії тогды, кедь ся стрічають дві морфемы, причім перша ся кончить на глухий согласный а друга зачинать на дзвінкий в таких припадах, як напр.: *хоцьде*, *якбы*, *косити* – *косьба*, *платити* – *платба* [xѡз'де/ јаг'бы/ 'коз'ба/ 'пладба]... Перед сонорныма і вокалами одзвінчїня не настає, напр.: *змокнути*, *лупнути*, *ручно*, *трїснути*... Выняток, як уводиме в підкапітолї Фонологія – в єй части 2.18 Невтралізація консонантів (с. 92), котрой єдним із типів є ай асіміляція, суть форми часослов 1. особы імператіву плуралу, де одзвінчїня настає: *купме*, *носьме*, *платьме*, *пишме* [кубме/ 'ноз'ме/ 'плад'ме/ 'пижме]...

Асіміляція по дзвінкості платить у высьловности нелем в рамках єдної лексеми, але і в припадї стрічі двох морфем, причім каждая з них є сучастєв іншой лексеми, напр.: *снопы* – *сніп жыта* [сніб 'жыта], *ніч довга* [ніж 'доўга], як бы [јаг 'бы], як міцно/ як найліпше [јаг 'міцно/јаг 'најл'іпше], як ангел [јаг 'ангел].... Ту уже, як видно, попередній глухий консонант є одзвінчений нелем наслідуючим **дзвінким**, але і наслідуючим **сонорным**, або **вокалом**. Уведем приклад цілого речїня і визначиме яв одзвінчїня перед сонорным согласным і перед вокалом: *Так міцно єсь махнув і потім стис новыма кліщами лівый рамок окулярей, аж праскло скло. [таг' міцно јез' махнуў і потім стиз новыма кл'іш:амиє л'івыј ра-мог окул'ареј/ 'аш прасло скло//].*

4.7 Асіміляція по мягкості. Інакшым типом є асіміляція по мягкості на границі морфем, або на тзв. морфематичнім шві (береме ту як принцип фонологічний протиклад твердость – мягкость). Суть то приклади типу: *в зерні, терня* – высьловлюєме [w 'зѣр'н'і/ 'тѣр'н'а]..., або *гляділо* – *гляділча*, *копылець* – *копылця*, *палець* – *палця*, *шмалець* – *шмалцю*, *столець* – *стілця* [гл'а'дил'ч'а/ 'копыл'ц'а/ 'пал'ц'а/ 'шмал'ц'у/ стіл'ц'а].

39 ПАНЬКО, Ю. – ЯБУР, В.: *Правила русиньского правопису*. Пряшов: Русиньска оброда, 1994; ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русиньский язык в зеркале новых правил про основны і середні школы з навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і народны новинки, 2005, с. 102 і 104.

4.8 Приподобнєваня. Розділным припадом асіміляції є тзв. приподобнєваня або асіміляція в залежности од міста артикуляції. Ту не платить принцип фонологічного протикладу дзвінкость – глухость як у асіміляції, доконця ани фонологічний протиклад твердость – мягкость (як у асіміляції по мягкости). Можеме єй розуміти і як істий тип неутралізації. Найчастіше ся стрічає з такыма типами приподобнєваня:

– **з, с** перед **ш** высьловлюєме як /шш/ або /ш:/ *розшырити* [рош:ы'риті], *сшыти* [ш:ыті], *выше* [выш:е], напр.: *Каждый фалаток сукні треба розшырити і сшыти доведна* [каждыј 'фалаток 'сукн'і 'треба рош:ы'риті і 'ш:ыті дов'једна]. *Было їх там выше дваство* [было јіх там 'выше 'дваство]. (Слово *выше* ту выступлять у функції часткы. Не є то другый ступінь од адвербія *высоко* – *выше* де **сш** высьловлюєме як /шш/, напр.: *Славо підскочів выше, як ёго брат* [славо піц'кѡч'іў 'выш:е јаг јо'го брат]);

– **з, с** перед **ж** высьловлюєме як /жж/ або /ж:/ *розжалити* [рож:а'литі], *розжувати* [рож':уваті], *зжовкнутый* [ж:ѡўк'нутыј], напр.: *Страву треба добрі розжувати* [с'траву 'треба 'дѡбр'і рѡж':уваті];

– **з і с** перед **ч** высьловлюєме як /ш'ч'/, напр.: *Кум – не кум, з черешні долов* [кум не кум, ш'ч'ѣ'рѣшн'і дѡ'лѡў]; *З часу на час пришов до нас нанашко* [ш'ч'а'су на час при'шѡў до 'наз на'нашко];

– **з** перед **дж** высьловлюєме як /ж'ж'/, напр.: *Малины треба розджамити* [ма'лины 'треба рож' 'ж'амиті];

– **ш** перед **с** высьловлюєме як /с'с'/, напр.: *Смієш ся на мене* [сміјес':а на 'мене//];

– спільня **-тс-, -т'с-, -тс'-, -н'с-, -дс-, -д'с-** высьловлюєме як /ц/ або /ц'/ і /ц':/: *дїтьський* [д'іц'кыј], *люблять ся* [л'убляц':а], *градська* [грац'ка], *богатство* [бо'гацтво], *підскочити* [піц'кѡч'іті], *збудь ся* [збуц':а], напр.: *Люблять ся мітоты щіры валальскы дівчата з довгыма косами* [л'убл'ац':а мі тѡ'ты 'ш'ч'іры ва'лал'скы д'іў'ч'ата з 'дѡўгыма 'косами//]; *Збудь ся уж конечно, не валухуй до полудня в постели* [збуц':а уш кѡнѣч'но, не вал'ухуј дѡ 'пѡлудн'а ў 'постели//];

– спільня **-дц-** высьловлюєме як /цц'/, або /ц'ц'/: *судця* [суцц'а], напр.: *Тот судця був все справедливый ку нашій родині* [тот 'суц':а быў ў'се справед'ливыј гу 'нашіј рѡди'н'і//];

– спільня **-дст-** высьловлюєме як /ццт'/: *одставати* [оц':таваті], напр.: *Вуха єй одставали так міцно, же вызерала як літаюча мыш* [вуха јеј 'оц:та'вали таг'міцно, же вызе'рала јаг л'іта'јуча мыш//];

– спільня **-дчл-** высьловлюєме як /ччл/, напр.: *одчленити* [ѡч:ле'ниті], напр.: *Парібци ся одчленили такой на зачатку* [паріпци с'а 'оч:ле'нили 'такѡј на за'чатку//];

– спільня **-дч-** высьловлюєме як /ч'ч'/: *свідчити* [свіч':іті], напр.: *На судї вшыткы свідчили проти нѡго* [на 'суд'і ў'шыткы 'свіч':ілі 'проти 'н'ого//].

Буква (графема) **щ** ся не поважує за самостатну фонему, у висловності ся реалізує за помочі фонем [ш' + ч'], [ш'] або [ш':]: *ящурка* [ʲaʃʊ'urka], *іщі* [i'ʃi'i], *щербатый* [ʃ'er'батыj], *кліщі* [ʲкл'іш':i], *нещастя* [нe'ш':ас'т'а], *спущати ся* [спу'ш':ати'с'а], напр.: *Наш Іван – готове нещастя, де войде, там біды наробить* [наж і'ван гд'тдве не'ш':аст'а/ де 'вдјде/ там бі'ды на'робит'//].

Подобна висловність як при **щ**, настає і при збігу таких согласных, як **-жч-** у слові висловлюєме як /ш'ч'/ або і /ш':/: *небіжка – небіжчик* [нe'біш'ч'ік/ нe'біш':ік].

Приподобнєвання настає і у многих припадах при словотворіню. При збігу согласных **-тч-** у слові, висловлюєме як /ч':/: *колотка – колотча* [ʲкдлдч':а], напр.: *На маленькій капурці было маленьке колотча* [на ма'лeн'кіj ка'пур'ц'і было ма'лeн'ке 'кдлдч':а//].

При збігу согласных **-зч-** у слові, висловлюєме як /ш'ч'/ або /ш':/: *вобраз – вобразча* [ʲвобраш'ч'а], напр.: *Дівка красна, як святе вобразча* [ʲд'іўка 'красна/ јаг свја'те 'вобраш'ч'а//]; ту наставать в ортоєпії тыж подобный припад, як в пункті о висловності буквы **щ**.

4.9 Висловность консонантів р, л, р', л'. Висловность согласного /р/ на конці слова в русиньскім языку бывать звычайно мягка (на розділ од українського языка), в словах, котры означують назвы професій, як напр.: *малярь, шапкарь, калапарь, млинарь, школярь, пастырь, писарь, коминарь, дротарь* [ма'л'ар'/ шап'кар'/ кала'пар'/ мли'нар'/ шко'л'ар'/ пас'тыр'/ 'писар'/ коми'нар'/ дро'тар'], але і в таких словах, як: *теперь, черверь, монастырь, провадырь* [тe'пeр'/ ч'eт'вeр'/ монас'тыр'/ прова'дыр']... В даных припадах є мягкость позначена на писмі мягким знаком, но дакотры вживателі языка (главно з облас-ти маковіцьких і шарішських русиньських діалектів) мають тенденцію уведжены слова висловлєвати з твердым /р/, што не є справно подля ортоєпічної норми [ʲма'л'ар/ ко'минар/ 'стол'ар]. Што ся тыкать назвы професій із суфіксами на **-ор, -ер**, в тых припадах мягкость на концю слова -рь- не є захована, напр.: [кан-тор/ доктор/ шофер]. В русиньскім языку маме і слова, в котрых ся согласный /р/ на конці слова тыж висловлює твердо, напр.: [комар/ сомар/ цібзер], або і в чужіх словах, або в назвах новіших професій, напр.: *колектор, імітатор, маніпулатор, оратор, монтер, каскадер, іншталатер*. Подобно є то і з вислов-ностєв фонемы [з] на концю слова (тыж ю висловлює мягко) в таких словах, як *пінязь* [ʲпін'ас'], *коломазь* [коло'мас'], (выняток творить слово *фірнайз*, в котрім концєвый согласный висловлюєме твердо [ʲфірнаjс]), хоць ту доходить к оглушованю дзвінкого /з/ на глухий /с/. В одношіню к согласному /р/ маме і припады єго мягкой висловности /р'/ перед йотованыма я, ю, ї, є (фонетічно суть означованы як [ja, ju, ji, jo], або у своїй помякшуючій функції як [ʲа, ʲу, ʲі, ʲо] (позн. споїня помягшеного /р' + е/ = ре сьме в русиньській лексїї не нашли), но

в тых припадах платить праві друга функція йотованих – помягшуюча (позе-рай: Значіня і висловность йотованих гласных). Тогды висловлюєме каждый согласный перед нима, то значить і согласный /р/ мягко, напр.: *рябый* [ʲр'абыj], *ряса* [ʲр'аса], *в морю* [w 'мдр'у], *покорити – покорю* [пд'кдр'у], *ріпа* [ʲр'іпа], *кор-інь* [ʲкдр'ін'], *ріджа* [ʲр'іжа], *коминарєви* [кдмина'р'дві], *Дзурє* [зу'р'о], *попрєвый* [пдп'р'двыj], *Марє!* [ʲмар'о]...

Висловность консонантів **р, л** перед суфіксом **-ник**, є тверда, перед суфік-сом **-ня** є зась мягка, бо при суфіксі **-ня** настає асіміляція по мягкости, напр.: *началник, товарник, спалня, купелня, сїнарня, пекарня* [на'ч'алник/ то'варник/ 'спал'н'а/ 'купел'н'а/ с'і'нар'н'а/ пе'кар'н'а]..., але на розділ од українського языка і тоты слова пишеме без мягкого знака (порівнай українське: *начальник, артільник, холодильник*).

Висловность при збігу двох согласных **-лш-, -лт-** у словах тіпу *далшый, по-малшый, мілшый* [ʲдалшыj/ по'малшыj/ 'мілшыj] (але *мілшый* [мі'л'ішыj]), *кул-тура, култовый* [кул'тура/ кул'товый], є все тверда. Дакотры вживателі під впливом українського языка висловлюють главно у слові *далшый* помякшене /л'/: [ʲдал'шыj/ кул'турныйj/ нор'мал'ныйj], што не є справно подля ортоєпічної норми.

4.10 Висловность консонантів н, м. Согласны **н і м** в середині слов перед вор-говым (білабіалным) согласным /б/ і перед воргово-зубным (лабіодентальным) /ф/ висловлюєме як воргово-зубный (лабіодентальный) запертый (оклузів-ный) /м/. Таку висловность чуєме главо в словах чужого походжіня, або чужіх властных назв, напр.: *Донбас* [ʲдотбас], *румба* [ʲрутба], *самба* [ʲсамба], *мамба* [ʲматба], *сімфонія* [сім'фонија], *тріумфальный* [тріум'фаныj]... В домаш-ніх русиньських словах сьме таке споїня не нашли, про русиньський язык є тіпіч-ным споїня /б/ з мягким /н'/, котре висловлюєме як мягкопіднебный (пала-талный) носовой замкнуто-проходный (семіоклузівный) звук /п'/, нар.: *ганьба* [ʲгап'ба]...

Далшов реалізацієв консонанту **н** в середині слов є середнєпіднебный (ве-ларный), шербинный (констріктивный) /п/, котрый висловлюєме перед со-гласным /х/, напр.: *бронхітіда, мюнхеньський* [бротхі'тіда/ 'мјутхeп'ц'кыj].

4.11 Висловность консонантів ж, ш, ч. Висловность шыплячіх согласных **ж, ш** в істых позиціях є намного твердша, як напр.: в словацькім, або укра-їнськім языку. Суть то позиції перед вокалом *ы*, а то як на зачатку, так в середині, або і на концю слова, напр.: *шыти, шыло, машина, пожычіти, но-жычкы, жыто*, [ʲшыті/ 'шыло/ ма'шына/ по'жычіті/ но'жычкы/ 'жыто]... Мож сконштатовати, же у тых двох согласных настала дослідна діспалаталізація (стверджіня). В кодифікованій подобі русиньського языка (респ. в діалектах,

котры были взяты за основу кодифікації) сьме не нашли слово, в котрім бы ся звук /ж/ (кедь не береме до увагы здомашнілу назву мена Зузана [‘зуж’а], або і высловностный варіант збігу двох фонем [з] і [дж], котрый ся высловлює як /ж’ ž’/, напр.: *малины треба розджамити* [ма’лины ‘треба рож’ž’амиті], *діти прибігли з джавотом за мамов* [‘d’iti при’бігли ж’ž’авотом за ‘мамоў]). При фонемі [ш], котра є в кодифікованім русиньскім языку тыж все тверда, сьме зазначили помягшену высловность /ш’/, котра є але выслідком высловности **щ** (щ ся не поважує за самостатну фонему), о чім сьме уж выше писали, напр.: *ящурка* [‘jash’урка], *віщун* [vī’sh’ун]... (Мягке /ш’/ можеме тыж зазначіти в шарішских і маковіцьких русиньских діалектах, напр.: *топит шя*, *кошіня* [‘топит ш’а/ко’ш’ін’а], але і в дакотрых западоземліньских діалектах, напр.: *впало машя до машянки* [‘wpало ‘маш’а до ма’ш’анкы]...). Таксамо в земплінських русиньских діалектах сьме зазначили мягку высловность фонемы [ш], напр., в словах *мішковати* [mīsh’kō’vati], *пішкота* [pīsh’kōta], *пішкати* [‘pīsh’kati]. Докладну діспалаталізацію можеме слідовати і при согласнім /ч/ у групі лемківських діалектів (на Словакії села Камюнка, Страняны): *мочы*, *пачыти шя*, *сночы*, *кочык* [‘мочы/ па’чыти ш’а/ ‘сночы/ ‘кочык], но такы формы слов ся не вживають в кодифікованій подобі русиньского языка, то значіть, в кодифікованій подобі русиньского языка є согласный /ч’/ все мягкий, напр.: *кочік*, *мочі*, *волочі*, *колачік*, *мачанка*, *конячка* [‘kōch’ik/ mōch’i/ vōlōch’i/ kōlach’ik/ ма’ч’аґка/ kōn’ach’ka] і т. д., што треба дотримувати при высловности.

4.12 Высловность консонантів н, н’. Согласный **н** в русиньскім языку є твердый переднєпіднебный (переднєязычный) замкнуто-проходный (семіоклузівный) носовый звук, согласный **н’** ся характеризує як мягкий переднєпіднебный (переднєязычный), замкнуто-проходный (семіоклузівный) носовый звук но в залежности од фонетічного окружіня він ся може высловлєвати і як твердый середнєпіднебный (веларный) замкнуто-проходный (семіоклузівный) носовый звук /η/, припадно мягкий мягкопіднебный (палаталный) замкнуто-проходный (семіоклузівный) носовый /η’/. Мягкий переднєпіднебный носовый согласный (котрый є паров ку твердому **н**) – **н’** высловлюєме ясно і чісто як /н’/, або як середнєпіднебный, мягкопіднебный (палаталный) замкнуто-проходный (семіоклузівный) носовый звук – /η’/. Не є ани так важне, яка фонема ся находить перед **н**, як скоріше постпозітивна позіція. Тогды настають дві розлічны высловности согласного **н**:

Согласный **н** ся высловлює ясно і чісто тогды, кедь позад нєго наслідує гласный, напр.: [они, малины, монах...] Ту треба памятати і на высловность ясного /н/ на концю слова, напр.: [‘винен/ ‘жаден/ голо’ден/ ‘годен]... Суть то давны архаїчны формы. В русиньскім языку ся вживають паралелно з формами *винный*, *жадный*, *голодный*... Форма *годен* не має свою паралелу.

Твердый согласный **н** высловлюєме як твердый середнєпіднебный (веларный) носовый /η/ в тых словах, де позад нєго наслідують согласны **к**, **г**, напр.: *планка* [‘плаґка], *боденка* [‘бодєґка], *Ленка* [‘лєґка], *подобенка* [подо’бєґка], *струнга* [‘струґга], *манго* [‘маґго]...

Твердый согласный **н** ся мінить у высловности на мягкий мягкопіднебный (палаталный) носовый /η’/ і неутралізацієв, напр.: *конець – конця* [‘kīη’ц’а], *млинець – млинця* [‘млиη’ц’а], *вінець – вінця* [vīη’ц’а], *братранець – братранця* [бра’траη’ц’а], *ученець – ученця* [у’чєη’ц’а].

Мягкий согласный **н’** высловлюєме як звучный, сонорный /н’/, напр.: *нянько* [н’аη’ко], *конячка* [ко’н’ачка], *вонюга* [во’н’уга], *поніс* [по’н’іс]...

Мягкий согласный **н’** в подобі свого варіанту мягкопіднебного носового /η’/ высловлюєме в словах, в котрых позад мягкого **н’** наслідує глухий согласный (бывають то суфікс -ьск-), напр.: *паньський* [‘паη’ц’кыj], *женьський* [‘жєη’ц’кыj], *кінський* [‘kīη’ц’кыj], але і слова тіпу: *нянько* [н’аη’ко], *Манька* [‘маη’ка], *мынька* [‘мыη’ка], *военьський* [во’јєη’ц’кыj] (під впливом дакотрых діалектів – села Пыхні, Пчолине, ... суть вживателі літературной нормы языка схылны высловлєвати *во’јемський*, што не є справне). Ту є потребне припомянути, же суфікс **-ьск-**⁴⁰ є характерный про русиньський язык (на розділ од українського языка, де є суфікс -ськ-), прото і при творіню придавників (ад’єктивів) од назывників (субстантивів) настає помягшіня **н** → **н’** (і в писаній подобі!), напр.: *Берлін – Берлінський* [бер’ліη’ц’кыj], *пан – паньський* [‘паη’ц’кыj], *жыван – жываньський* [жы’ваη’ц’кыj]...

Мягкий согласный **н’** ся мінить у высловности на твердый середнєпіднебный (веларный) носовый /η/, напр.: *свиня/свинка* [сви’н’а/ ‘свиґка], *черешня/черешенка* [чє’рєшн’а/ чєрє’шєґка], *сукня/сукенка* [‘сукн’а/ ‘сукеґка]...

4.13 Высловность консонантів в, ф. Согласный **в** высловлюєме трояко, таксамо в залежности од навколишнєго окружіня.

1. Як воргово-зубный (лабоденталный) нешумовый сонорный **/в/** в позіціях, як: На зачатку слова (*ваза, вода...*), меджі двома гласныма (*овад, повала, новий...*), перед дзвінкыма согласныма (*розвытый, одволочі, озвати ся...*), напр.: *Розвыли сьте свої діти*, *куме*[роз’выли с’те свої ‘d’iti/ ‘куме//]...

2. Як ворогово-зубный шумовый дзвінкый – будеме го означовати **/w/** – і він ся обявлять в позіціях, де пишеме графемы **ф** або **в**, позад котрых наслідують **р, р’, д, д’, г, м, н, з, з’**, напр.: *вгень, шефредактор, трафити-трафме, вдіти, вгадати, внести, взяти* [wğēn’/ ‘shewpē’дактор/ ‘трафиті/ ‘трафме/ ‘wd’i-ti/ ‘wгадати/ wнести/ ‘wz’ати]. *Осиф закрічав в ночі на брата* [‘осиw закрі’чаў wно’ч’і на ‘брата//], *міф давно запав порохом* [mīw дав’но за’паў ‘порохом//]. *Штось ня заболіло в нозі* [штос’ н’а забол’іло w ‘ноз’і//].

40 Суфікс -ьск- быв в староруськім языку єден з найфреквентованішых суфіксів.

3. Як воргово-ворговий (білабіалний) нешумовий сонорний звук /ʋ/, а то в припадах, кедь є перед ним гласний. Іде о фонетичний дослідок споїня гласного зо согласным /в/: -аў-, -оў-, -еў-, -иў-, -іў-, -ыў-, -уў, напр.: лавка [‘лаўка], дівка [‘д’іўка], цівка [‘ц’іўка], довгый [‘д’оўгы], приніс дрыв [при’н’із ‘дрыў] (належать ту і высшеспомянуты припады споїнь, што vznikли на місті праславянських -търт-, -тълт- і о котрых сьме уж выше писали), напр.: жовтый [‘ж’оўты], вовна [‘в’оўна], жовна [‘ж’оўна], шовдра [‘ш’оўдра]...

4.14 Протетичне в- і епентетичне -в-. Односно согласного **в** треба підкреслити пару слов, котры є припустне в русиньскім кодифікованім языку вживати в двох формах, з котрых єдна є праві з тзв. протетичным в-. Суть то такы слова: вугор – угор, вудити – удити, вухо – ухо, воко – око, ворел – орел, вхабити – охабити, вхлянути – ухлянути, вобраз – образ, вогурка – огурка, вузкий – узкий, вугля – угля, вгень – огень, воріх – вріх – оріх, влагодити (і вылагодити) – улагодити, взянути (і взябсти) ся – узябнути ся... То значить, же вживателі кодифікованого языка не зроблять хыбу, кедь вжыють єден або другий варіант. Хыбов але є, кедь несправно, під впливом діалекту вжыють слово вугерка, бо кодифікована подоба того слова была прията як огурка – вогурка.

Што ся тыкать высловности протетичного **в-** на зачатку слова, зазначіли сьме несправну высловность в такім слові, як: впасти, впало де фонема [в] бы ся справно мала высловлєвати як білабіалний согласный – [ўпасти/ўпало], а не з абсенцієв **в-**, як то чуєме у дакотрых вживателїв [пасти/пало, шытко]. Ту платить правило высловности протетичного **в-** перед глухыма, так як і в припадах вхабити, вхлянути [ўха’бити, ўх’л’ануті], або перед вібрантами /р, р’/, напр. вріх [wріх] а тыж заднєпіднебным дзвінкым /г/, напр. вгень [wген]. І в тых припадах протетичне **в-** высловлюєме як воргово-зубный шумовый здвінкый согласный /w/. Справну высловность порушують (тым, же цалком вихабляють протетичне **в-**, як сьме то вказали на прикладі слова впасти, шытко) дакотры вживателі під впливом западных діалектів⁴¹.

Односно епентетичного **-в-**, русиньский язык сі поміг з доводу любозвучности (еуфонії) епентетичным **-в-** у таких словах, як павук, павучайки, авкурат (і акурат), павутиня, павучіна, павуз, павузити, прото бы сьме мали дотримовати епентетичне **-в-** ай у высловности. Дакотры вживателі языка сі тоты слова спрощують і высловлюють несправно: [па’ук/пау’ч’ајкы/пау’ч’іна]... При адвербію акурат, авкурат ся припускають двояка форма як в писаній подобі, так ай у высловности.

41 Хыбам у высловности, іншпированым конкретныма діалектами, сьме виділили окрему часть, бо тоты хыбы суть дость фреквентованы.

Вставне **-в-** ся находить і в лексемі бавусы [ба’вусы], котра тыж має у словнику і другу варіанту – баюсы [ба’јусы], то значить, же ту доходить ку заміні фонемы [ј] епентетичным **-в-**. І єдна, і друга высловность є подля нормы.

4.15 Епентетичны -л-, -л’-. Епентетичны -л-, -л’- намісто посл. групи лабіала + ј ся в русиньських діалектах утримало лем в двох назывниках – граблі і земля⁴², што было решпектоване і в кодифікованій подобі русиньского языка. Епентетичны -л-, -л’- (но вже новшого походжіня) можеме збачити в многих вербалных формах главно у выходній групі русиньських діалектів. Тот факт був часточно решпектований і при кодифікації русиньского літературного языка, также в русиньскім кодифікованім языку ся стрічає і з двояков высловностєв придавників, а то з тзв. вставныма, або епентетичныма -л-, -л’-, або без них. Припустным є вживати обидві форми высловности і в писанім тексті в адъєктивах, котры суть утворены од часослов, напр.: залюбити ся – залюбєный (залюблєный), нафарбити – нафарбєный (нафарблєный), накормити – накормєный (накормлєный)... (Вставне -л’- в придавниках тіпу слав’ан’ський, дерев’л’аный⁴³ правописна норма не дозволять, бо тоты лексемы суть розшырены лем у дакількох селах (окр. Бардеєв, Стропков, позерай ЛАТТА, В., с. 82-83). К высловности (але і писаню) з епентетичным -л’- ся треба приклонити в часословах: высловлєвати, нарабляти [выс’ловл’овати/ нараб’л’ати] (дакторы діалекты хоснують нарабяти), обступляти, обрабляти, облапляти [обступ’л’ати/ обраб’л’ати/ блап’л’ати], але і таких форм часослов як: давити – давлю [‘давл’у], сыпати – сыплю [‘сыпл’у], спати – сплю [спл’у] (не даваю, сыплю, сплю, як то є в лабірськім діалекті).

Новшого походжіня є вставне **-л’-** тыж в розлічных формах назывників. З оглядом на місця розшырїня даних форм, ся кодифікаторы приклонили ід вживаню форм назывників з вставным **-л-** у назывників женського роду із закончінєм на **-ов-**: кров – кровлєв, драгов – драговлєв, брытов – брытовлєв, церьков – церьковлєв, морков – морковлєв [кроў/ кроў’л’оў, драг’оў/ ‘драг’оў’оў/ ‘брыг’оў/ ‘брыг’оў’оў/ ‘цєр’к’оў/ ‘цєр’к’оў’оў/ ‘м’орк’оў/ ‘м’орк’оў’оў].

42 ЛАТТА, В.: Отражение восточнославянских рефлексов некоторых общеславянских фонетических групп в украинских говорах Восточной Словакии. In: РИЧАЛКА, М. (ед.) Наукові записки ч. 8-9. Пряшів, 1979 - 1982, с. 82.

43 ПЛІШКОВА, А.: Русиньский язык в процесі зближованя варіантів. In: Slavistika v premenách času. Vedecká redaktorka J. Dudášová. Prešov: Katedra slavistiky FF PU, 2009, с. 273.

Класифікація согласных фонем з їх высловностными варіантами:

Місто творіння													
Спосіб творіння з і	Експлозиви	Ворговы/ лабіалы		Заднєпід- небны/велары		Переднєпіднебны / переднєязычны / зубны / денталы							
		Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.
		Зв.	Б		Г			Д	Д'				
	Гл.	П		К				Т	Т'				
Спосіб творіння з і	Фрікативи	Зв.	В ѣ, w, ф		Г			З	З'	Ж	Ж'		
		Гл.	Ф w		Х			С	С'	Ш	Ш'		
		Зв.						ДЗ	ДЗ'			ДЖ'	
	Гл.							Ц	Ц'			Ч'	
Спосіб творіння з і	Афрікаты	Зв.						Н, ѣ п	Н' ѣ'				
		Гл.						Л	Л'				Й'
	Замкнуто-проход- Боковы	Носовы	Сонорны	М m									
	Вібранты	Сонорны						Р	Р'				

4.16 Спрощіння груп согласных в русиньскім языку.

1. В русиньскім языку была принята норма, же группы согласных **-ждн-, -стн-, -стл-, -стн-, -рдц-, -рнц-** ся в писаній подобі заховують (так як то є в словенчині, словенчина высловность группы согласных дотримує і в ортоєпії), але їх высловность буде спрощена а то так, же середній консонант выпадує (на розділ од українського языка, де настало спрощіння і в писаній подобі), напр.: *мастный* [мас'ны], *пістный* [піс'ны], *властный* [влас'ны], *властництво* [влас'ництво], *властник* [власник], *тыжднёвый* [тыж'н'овы], *пестливый* [пес'ливы], *щастливый* [щас'ливы], *сердце* [серце], *горня* [гор'ц'а] (генітив од назывника *горнець*). В русиньскім языку є лексема, котра підлегла спрощінню нелем у высловности, але і в писаній подобі – *сонце*. В словацькім языку ся заховала стара подоба *slnce, slnko* (з групов согласных **-лнц-**. Тота група согласных, але уж у формі **-лнк-** із всунутём /о/ ся заховала в лемківських русиньських діалектах у формі *слонко*). Наспак, повну высловность (то значить, без спрощіння в писаній і гово-

реній подобі) сьме нашли в слові – *хвастливый*, но оно є в русиньскій лексичі дость мало фреквентоване, найде ся в умелецькій літературі. Намісто нёго ся скоріше хоснує синонім *хвалько, хвалькош*. Стрічає ся і з поменованём – *хвастош*, главно у молодшой генерації (вплив словацького языка – *chvastoš*).

2. Спрощіння у высловности чуєме і при збігу согласных **-дн-, -рдн-**, де при высловности выпадує консонант **-д-**, а далшый согласный ся здвоєє напр.: *студник* [сту'н:ик], *перднув* [перн:ув], *Свідник* [свін:ик], *підлий* [пі'л:ы], *едной* [je'n:oj]...

3. Спрощіння у высловности платить при творінню адъєктивів од субстантивів (котры ся кончать на **согласный**, або на **-а** (оно при творінню адъєктивів выпадує і доходить ку збігу согласных – *Прага* – *празский* [п'рас'кы], (ту настає і алтернація *г/ж*), *Левоча* – *левочский* [ле'вѡц'кы]). Кедь ся слово кончить на тверды согласны **д, т, н, л, з** они ся в писаній подобі змягшують і дале ся придає суфікс **-ьск-ый** (*Швед* – *шведський*, *мулат* – *мулатський*, *пан* – *панський*, *Eřim* – *eřimський*). Так доходить ку стрічі таких пар согласных: **-т'с-, -д'с-, -н'с-**. Тоты пары согласных ся высловлюють як /с'/, /ц'/: *гунцут* – *гунцутський* [гун'цуц'кы], *пан* – *панський* [пан'ц'кы], *чорнюх* – *чорнюшський* [чор'н'ус'кы], *Швед* – *шведський* [швец'кы], *Eřim* – *eřimський* [eřimц'кы], *Попрад* – *попрадський* [поп'рац'кы], *мулат* – *мулатський* [му'лац'кы], *опат* – *опатський* [о'пац'кы], *кандідат* – *кандідатський* [канді'дац'кы], *світ* – *світський* [свіц'кы]...

4. Спрощіння у высловности платить і при творінню адъєктивів, де ся стрічать група согласных **-нтъскы-**, ту чуєме у высловности /н'ц'/, напр.: *дірігент* – *дірігентський* [дірі'ген'ц'кы], *ціркус* – *ціркусант* [цірку'сан'ц'кы]...

5. Спрощіння чуєме і при ступнєваню адъєктивів, котры мають збіг согласных **-ртш-, -рдш-**, причім у высловности выпадають согласны **-т-, -д-**, напр.: *куртый* – *куртшый*, высловлюєме [куршы], *твердый* – *твердшый* [твершы]... Односно ступнєваня придавників сьме заєвідовали і несправну высловность другого (высшого) ступня придавника *мягкий* – *мягшый*. Дакотры вживателі языка высловлюють несправно – [м'якшы], намісто [м'яхшы]. Іде ту властно о яв асіміляції по глухости.

6. Русиньський язык прияв норму, подобну, як у словенчині в споїню согласных **-жств-**, котры на писмі не спрощуєме, але спрощіння чуєме у высловности (на розділ од словацького языка, де не спрощуєме ани у высловности), напр.: *дружство, мужство* – высловлюєме як [друство/муство]... Спрощіння у высловности платить і при творінню од них адъєктивів – *дружственный* [дру'стевны]...

7. Спрощіння при высловности чуєме і при творінню адвербій од адъєктивів у словах тіпу *скупый* – *скупость* [скупос'], *слабый* – *слабость* [слабос'], *глупый* – *глупость* [глупос'], *жалостный* – *жалость* [жалос'], *хворый* – *хворость* [хворос']... Не припуцать ся але высловность із суфіксом **-ість** (під впливом сниньських діалектів – *хворість, скупість, жалість*)...

8. Так, як і в других языках, і в русиньскім языку ся стрічають групи согласных на граніці двох лексем, котры ся тяжко высловлюють. І ту, самособов, про легшу высловность платить спрощіня, напр.: *поліцайт приїде* [полі'цај приїде], *писав єм* [пи'савем]...

9. Спрощіня ани на писмі, ани у высловности в русиньскім языку не настає у споїню груп согласных **-стк-**: *частка, єденастка, хустка*, напр.: *Сынови припала четверта частка* (так і высловлюєме).

4.17 Высловность здвоєных согласных на граніці двох лексем. Высловность здвоєных согласных може vznikати і на граніці самостатных лексем, де ся можуть стрітити два цалком єднакы согласны, або такы, котры ся одлишують лем єдним корелатівным признаком (дзвінкостєв – глухостєв), ці такы, котры ся одлишують двома признаками (дзвінкость – глухость, мягкость – твердость). Суть і припады стрічі двох розлічных согласных, з котрых єден є мягкий, другый твердый, но не творять корелатівну пару. Напр.: *перед домом, без зуба, овад далеко, волос стратив, хлопец цуркнув, подь ту, комусь стрілив, пінязь стратив, без шапкы, діти з джавотом*... В припадї стрічі єднакых согласных на граніці двох слов ся тоты высловлюють як здвоєны: [без:уба/'овад:алеко/'волос:тратиў]. Кедь є то припад корелатівного протикладу – мягкость – твердость, высловность ся здвоєє в проспіх мягкого согласного – настає змягшіня, котре у высловности чуєме як здвоєный согласный, напр.: *хлопец цуркнув, комусь стрілив* ['хлопец':уркнуў/'комус':тр'іліў]. В припадах стрічі двох розлічных согласных, з котрых єден є дзвінкый, другый глухий (но не творять корелатівну пару), напр. в споїнях *без шапкы і діти з джавотом* ся стрічаєме з тзв. приподобнєванєм, о котрім сьме уж писали. То значіть, споїня -зш- ся высловлює здвоєно як /шш/: [беш:апкы], споїня согласных -здж- ся высловлює як /ж'дж'/: [д'іти ж'завотом]. В припадї споїня (мягкий дзвінкый з твердым глухим) *пінязь стратив і подь ту* споїня -зсь- высловлюєме як /с'с/: ['нін'ас'стратиў], а споїня -дът- высловлюєме як /т'т/: ['пѠт'ту], де можеме конштатовати оглушіня, о котрім сьме уж тыж писали выше, так як і припады одзвінчіня в споїнях тіпу: *сніп жыта* [сніб 'жыта], або як *бы* ['јаг бы]. Одзвінчіня і оглушіня сьме назвали сполочнов назвов – асімілація по дзвінкості і асімілація по глухості, то значіть вплив наслідуючого согласного на тот, што стоїть перед ним (регресівный яв).

Споминали сьме і термін **приподобнєваня**, котрый сьме кваліфіковали як тіп неутралізації. Яв приподобнєваня, котрого выслідком є здвоїня высловности, настає в сітуації, кедь ся стрічають в слові, або на граніці двох слов (на морфемнім шві) согласны **-сш-**, **-зш-**. Быває то главно при творіню высшого ступня у адъєктивів, напр.: *высокий – высый, низкий – низый*. Тогды настає здвоєна высловность **-сш-** на /шш/ і **-зш-** на /зшш/: *низый* ['ниш:ыј], *высый* ['выш:ыј]. Здвоєна высловность не настає (ани на писмі ся не реалізує) в при-

падах высшого ступня адъєктивів тіпу: *чорный – чорнішый, білый – білішый, темный – темнішый*... В дослідку незнання морфологічных правил творіня высшого і найвысшого ступня у адъєктивів, дакотры поужывателі языка высловлюють в тых припадах здвоєный согласный /шш/: [тем'н'іш:ыј/валуш'н'іш:ыј/бі'л'іш:ыј], што не є справно подля нормы.

Нашли сьме здвоєну высловность (або і спрощіня у высловности) і в припадах, де ся на граніці двох лексем стрічають два глухы согласны **т', с**. У высловности в такім припадї чуєме:

а) Спрощіня – то значіть лем єден глухий согласный /ц'/ (намісто /т'/ і /с'/ в припадї, же за **с** наслідєє далшый глухий согласный, напр.: *...співать скады пришов...*, высловлюєме [співац'кады], споїня *стоїть спереду* высловлюєме [стоїц'переду]...

б) Здвоєну высловность – то значіть здвоєный согласный /ц'ц'/ (в писаній подобі **т', с**) – в припадї, же за ним (в писаній подобі за двома согласными **т', с**) в слові наслідєє гласный, напр.: *співать собі*, высловлюєме ['співац':Ѡбі], споїня *плавать собі* высловлюєме як ['плавац':Ѡбі]...

Здвоєну высловность (але і писаня) мають в русиньскім языку три базовы часослова, в котрых на зачатку корінєвой морфемы звучіть довгий звук. Суть то лексемы **ляти, ссати і ззати**. Суть і далшы припады збігу двох єднакых согласных, котры у высловности можуть робити проблем. Суть то лексемы, котры ся творять споїнем префікса і коріня слова, напр. *ззаду, ввести, ззати*, котрых высловность розобереме ниже. Самособов, маме і другы слова, в котрых суть коло себе два єднакы согласны – *каждоденный, молитвенник, рівноденность, ранній, денник, сонный, піддати ся, оддалити...*, і о котрых сьме уж выше писали, но высловность тых слов не робить ниякы проблемы, бо в уведжєных припадах суть здвоєны согласны „забалєны“ з обидвох боків гласными фонемами. Припады здвоєных согласных **лл, сс, зз, вв** ся обявляють на зачатку слова, то значіть, в живій бісідї ся перед нима можуть з'явити розлічны фонємы – гласны, або і согласны, в залежности од того, на яку фонему ся буде кончіти слово перед нима. Кедь ся перед нима находить гласный, сітуація є проста – як і в припадах слов *каждоденный, молитвенник*, де не є ниякий проблем здвоєны согласны высловити. Розоберьме сі высловность споїня із здвоєными **сс, лл**: *молоко ссала, помыї вылляла*... Кедь є передстояче слово законченє на согласный, здвоєна высловность є проблематічна, прото правила ортоєпії дозволяють спрощіня таких споїнь і здвоєны согласны высловлюєме як кебы там був лем єден согласный, напр.: [ц'і'лыј дѐн' л'ало] (пишєме ляла), [моло'ко 'треба от'сати] (пишєме одссати) *до збірної банкы*... Вынятком будуть присловник *ззаду*, і часослова *ввести і ззати*, де бы ся вжывателі языка мали намагати высловлєвати здвоєне /зз/, і здвоєне /вв/. То значіть, розділно буде звучати высловность здвоєного /зз/ у споїню [хлопа 'з:аду не 'было 'видно] (так і высловлюєме, а не *хлопа заду не было...*),

і споїня [‘хлопа за’дуло до с’н’і’гу] (так і висловлюємо). Таксамо в словнім споїню: *молоду ввели до хыжы*, мали бы ся вживателі языка намагати висловлѣвати здвоєне /вв/: [моло’ду в:е’ли до ‘хыжы], што звучить інакше, як споїня [моло’ду ве’ли до ‘хыжы] (а нелем звучить, є ту і інакша семантика даного споїня).

В русиньскім языку абсентує ряд ґемінат (здвоєных фонем), котры суть знамы з українського языка і vznikли на місті старых споїнь д – д’, л – л’, ж – ж’, ш – ш’, з – з’, т – т’, ч – ч’ (підпілля, життя – русинь. *жытя*, безробіття, знаряддя, клочья – русинь. *клоча*, роздоріжжя, пониззя, плаття – русинь. *шматя*, вугілля – русинь. *вугля*...), прото не є в русиньскім кодифікованім языку ані такзваної подовженої висловности, котру знаємо з української ортоєпії. В русиньських діалектах кореляція здвоєных палаталных фонем ся витратила в дослідку фонологічного злліття зачатку і кінця таких ґемінат до простої палаталної фонемі (*жытя, клоча, шматя, вугля*...).

4.18 Висловность під впливом выходославянських языків. Неналежне пом’ягшования согласных в дакотрых лексемах, або наспак – непомягшования согласного, котрый ся має висловлѣвати мягко.

1. К тому типу порушования правил належить несправна висловность слов із суфіксом **-ьск-**, о котрім сьме уж высше писали, также у словах типу *паньський, жываньський, піратський, убляньський, валальський, коданський, борделярьський*..., висловлюємо так, же пом’якшуємо передстоячий согласный (перед суфіксом -ьск-), што є назначене і в писаній подобі. Кус інакша ситуація є при творіню ад’єктивів од назывників, котры ся кончать на **ж**, або основа слова ся кончить на **г** напр.: *Паріж – паріжський, Прага – пражський*... Висловность таких слов ся піддає впливу асиміляції по глухости: [паріс’кы/прас’кы]...

2. Висловность согласного **л** в лексемах *култура, культурный, култовый, нормальный, силный, фалшывый, далшыый* і др. є все тверда. Дакотры вживателі языка під впливом українського языка, респ. і під впливом властного діалекту висловлюють мягке /л’/: [кул’тура/кул’турный/фал’шывый/нор’мал’ный/пул’т/’дал’шыj], што ся вымкати з ортоєпічної норми сучасного русиньського языка.

3. Під впливом українського языка дакотры вживателі русиньського языка висловлюють несправно слово *дітми* в інструменталі плуралу: [з д’іт’ми]. Нормативна висловность не є палатална, але согласный **т** ся висловлює твердо [з д’іт’ми]. Подобно ся висловлюють і слова: *люди – [з л’уд’ми]*, не [з л’уд’ми] але *коні – [з кон’ми/ко’н’ами]*...

4. Подобним прикладом є і слово *писмо* – в котрім дакотры вживателі пом’ягшують консонант **с** і висловлюють [пис’мо], што не є нормативне.

5. В субстантивах *спалня, їдалня, купелня, котелня* і подобных, консонант **л** перед складом з мягким консонантом ся висловлює мягко /л’/: [‘спал’н’а/

жі’дал’н’а/ ‘купел’н’а/ ко’тел’н’а] наслідком регресивного впливу асиміляції по мягкості.

К далшым найчастішым порушованиям належать такы:

6. Як нормативну рекомендуємо форму минулого часу од часослов завершеного виду: *дійти – дішов, дішло (не дійшло), найти – нашов, нашло (не найшло)*, так як і *піти – пішов, пішло*...

7. Як нормативны форми першої особи сингулару од часослов рекомендуємо: *ле’жати – ле’жыть (не лежить)*, але *зале’жати – за’лежыть (не залежыть)*, *бі’жати, біж’ти – бі’жыть (не біжить)*, акцептуючі бівшу міру діспалаталізації консонанту **ж** в русиньскім языку. Ту сі можемо помочи правилом, же там, де є склад акцентований, переважно висловлюємо і пишемо **ы**, в складі без акцента звичайно **и**, напр.: *‘бажити – ‘бажыть, кру’жыти – ‘кружыть*...

8. В русиньскім кодифікованім языку в субстантивах женського роду є нормативный правопис суфікса **-іц’а** з вокалом [і], і палаталным [ц’] – зато в словах типу *танечниця, служниця, палиця, Богородиця* нелем висловлюємо, але і пишемо [і]. Дакотры вживателі языка під впливом українського языка, або і дакотрых русиньських діалектів висловлюють тот суфікс з варіантним гласним /и/ а часом і без палаталного /ц’/: [служниця/танечниця/палиця], што не корешпонує з платныма правилами правопису, якы при правописі суфікса **-іц’а** рефлектують тзв. цілорусиньський аспект.

9. Многих хыб, як в ортографії, так і в ортоєпії ся допускають вживателі русиньського літературного языка у взаємній заміні гласных **и, і** в таких словах як *писмо (не пісмо)*, причім у тім слові сьме зазначили і висловность *письмо*, што поважуємо за вплив українського языка. Окрем того сьме зазначили далшы аналогічны приклади, в котрых ся замінює правопис **[и]/[і]**: *родичів – родічів, Духновичів – Духновічів, мір, мірний (не мир, мирный)*.

В субстантиві *меншына*, утворенім од компаративу ад’єктива *меньший*, по твердім консонанті **ш** ся пише і висловлює **/ы/** [меншына], а не **/и/**, як в українськім языку [меншина], што є звязане з великим ступнєм ствердженія того консонанту в русиньскім языку, як сьме увели высше.

4.19 Висловность під впливом русиньських і словацьких діалектів. Вокалічны алтернації і винятки. Історічна вокалічна алтернація о>і, е>і є характерна нелем про русиньський язык, але таксамо про український нормативный язык. Найвеце порушований нормативного правопису (у звязи з тым ай висловности) настає при вокалічній алтернації о>і. Русиньський язык має значне число винятків з правила алтернования в запертих складах (під впливом русиньських діалектів, або выходословацьких діалектів), або наспак, алернація настає ай в отворенім складі. Суть то припады таких слов або їх форм, в котрых ані в минулости в русиньських діалектах на Словакії не была зазначена форма з алтернацієв, респ.

така форма была зазначена лем в поєдних виходных русиньских діалектах.⁴⁴ Часточно такы припады суть уведжены в публікації авторів Ябур, В. – Плїшкова, А. (2005): *Русиньський язык в зеркалі нових правил...* (с. 14). З тых правил визначіме припады, котры можуть быти добрым помічником у правописі (але ай высловности) тых вживателїв нормативной подобы русиньского языка, котры творять уведжены формы під впливом українського языка:

1. Не алтернуєме (на розділ од українського языка) в таких формах слов з повноголосєм: *борода – бородка – од бород; ворона – ворон; голова – головка – од голов; корова – коровка – од коров; береза – березка – од берез; болото – од болот; ворота – воротка – од ворот; долото – долотце – од долот*, додаєме іщі *локоть – од локтя* (в дакотрых діалектах: *од ліктя*)⁴⁵...
2. Не алтернуєме таксамо в називниках законченых на **-вод, -ход, -воз, -нос, -об, -ор**, напр.: *допровод, водовод, поход, переход, вывоз, завоз, перенос, од жалоб, із хвороб, выбор, табор*⁴⁶...
3. Не алтернуєме в називниках женського роду на **-ость**: *радость, мягкость, скупость, хворота і хворость*⁴⁷. До того правила не будеме раховати єдноскладовы слова тіпу *злість, кість* (але: *злостити ся, із злости, од кости*) ...
4. К тому списку додаєме ай слова, в котрых в українськیم языку, таксамо як в попередніх припадах, настає алтеранція: *школа – школ, гора – гор, слово – слов, пчола – од пчол, способ – способу, война – воєньский*⁴⁸...
5. Далшы пропозиції на недотримованя алтернації *o>i* у запертых складах:

а) Недотримованя алтернації в запертім складі ся дотыкати ай перебратах слов – з німецького языка – **дрот** (der Draht), котре в діалектах звучить як *дрит, друт*, або *дрыт*, але нормативний язык фіксує форму **дрот – дрововати – дротарь** (без алтернації), таксамо ай слово **канчов** (з мадярьского *kančov*), хоць в поєдних русиньских діалектах Латта зазначів ай форму: *канчів, канчув*⁴⁹.

б) Самособов, слова тіпу *гость – гості*, (укр. *гість – гості*), **стром – стромы, нохоть – од нохтя** таксамо не підлігають алтернації, бо они в русиньских діалетах на Словакії таксамо не мали алтернованы формы,

44 Операли сьме ся о діалектологічний атлас Василя Латты, котрый робив выскум русиньских діалектів на території виходной Словакії в половині минулого стороча. Позерай: Латта, В.: К вопросу икавизма в украинских говорах Восточной Словакии. In: *Наукові записки*, с. 134-135.

45 Порівнай українськы формы: *од борід, голівка, корівка, берізка, од беріз, од ворит...* В. Латта зазначів лем в поєдних русиньских діалектах на Словакії ай формы: *ворона – ворін, хворота – хворит, корова – корів* (позерай: Латта, В.: К вопросу икавизма..., с. 137).

46 Порівнай укр.: *похід, перехід, захід, водопровід, вивіз, вибір, табір...*

47 В і-каючих виходных русиньских діалектах ся доднесь хоснує форма на -ість: *радість, злість, скупість, хворість*, в у-каючі діалектах буде: *злуть, радуть, хворуть, скупуть*, ы-каючі діалекты мають формы: *злысть, радысть, скупысть...*

48 Порівнай укр. *слово – слів, школа – шкіль, гора – гір, спосіб, війна – воєнний, бджола – бджіл...*

49 Подобны слова, в котрых ся в русинь. діалектах сохранияють ай в отвореных складах рефлексy -у-, -і- : *ключ, кліч – ключі, клічі; бріх, брюх – бріхы, брюхы*; нормативна подоба фіксує: *брїх – брїхы, кляч – клячі*.

або (як у припадї слов *стром, нохоть* формы *стрім, од ніхтя* суть зазначены лем в поєдних діалектах)⁵⁰.

в) Пропонуєме не алтерновати ай такы формы слов: **ніч – ночный** (не: *нічний*) – **до ночі**, з форм *ночляг* і *нічляг*⁵¹ (РЛ, с. 159) фіксуєме як нормативну лем першу – без алтернації, таксамо як ай у формі: **ночник** (РЛ, с. 159); *бік – боку – бочный* (РЛ, с. 22), **ягода – ягодовый – од ягод** (не: *од ягід*)⁵²; **яфори – од яфор** (не: *од яфір*) і дакотры далшы.

г) Алтернацію *e>i* не дотримуєме в словах **мед, лед, пец, пацеркы**⁵³ (порівнай укр.: *мед і мід, лід, піч*), а к ним пропонуєме придати ай слово **ведро** (порівнай укр.: *відро*).

Про ліпший перегляд уводиме табличку з wybranыма прикладами слов, в котрій в русиньскім языку (а таксамо в русиньских діалектах):

а) настає алтернація в запертім складі (є дотриманий закон алтернованя у заперім складі);

б) настає алтернація в отворенім складі (порушіня закона неалтернованя в отворенім складі);

в) не настає алтернація в запертім складі (порушіня закона алернації у запертім складі) в порівнаню з русиньскыма діалектами і з формов уведженого слова в українськім нормативнім языку.

(Скорочіня вжыты у табличці: РЯ – русиньський нормативний язык, РД – русиньскы діалекты на Словакії: і-каючі, у-каючі, ы-каючі, УЯ – український нормативний язык. Грубым шрифтом у першім стовпчіку сьме визначили слова, в котрых не настає алтернація в заперім складі (напр.: **стром**), або настає алтернація в отворенім складі (напр.: **кізе**)).

Табличка выбратых слов з вокалічнов алтернацієв *o>i*

РЯ (<i>o>i</i>)	РД (<i>o>i, у, ы</i>)	УЯ (<i>o>i, 'i</i>)
він (стсл.: онъ)	він, вын, вун	він
од (стсл.: одъ)	од, уд	від
стіл – стола	стіл, стул, стыл	ст'іл
ніс – носа	ніс, нус, ныс	н'іс
кінь – коня	кінь, кунь, кынь	кінь
віз – воза	віз, вуз, выз	віз
дім – дому	дім, д'ім, дум	будинок

50 Позерай: Латта, В.: К вопросу икавизма в украинских говорах Восточной Словакии. Рефлексы этим. «о» в новозакрытых складах. In: *Наукові записки* 8 – 9. (Михайло Ричалка, голова редколегії), Пряшів: Культурний союз українських трудящих у Чехословацькій соціалістичній республіці, 1979 – 1981, с. 134.

51 Од укр. *ночувати – нічліг*.

52 В дакотрых виходных русиньских діалектах: *нічний, од ягід, од пчіл, панбіг* (але: *бог – божий*), *жывіт* (але: *жыветный*)...

53 Походить із виходословацькых діалектів (*pacerki*), варіанту *пацюркы* хоснують в маковицькых русиньских діалектах.

пліт – плота	пліт, плут , плыт	пл’іт
кість – кости	кість, кусть, кысть	кість
стром – строму	стрім, стром	дерево
сніп – снопа	сніп, сноп, снуп , снып	сн’іп – снопа
твор – твора твір – твору (умелець.)	твор (людський)	істота твір – твору (умелець.)
хвіст – хвоста	хвіст, хвуст, хвыст	хвіст – хвоста
двір – двора	двір, двур, двыр	двір
міст – моста	міст, муст, мыст	міст
бік – бока	бік, бук, бык	бік
сіль – соли	сіль, суль, сыль	сіль
гній – гною	гной, гній/гн’ій, гнуй, гный	гн’ій
кіл – кола	кол, кіл, кул, кыл	кіл
ніж – ножа	нож, ніж/н’іж, нуж, ныж	н’іж
рік – рока	рік, рук, рык	рік
дрот – дроту	дрот, дріт, друт, дрыт	дріт
злость – злости	злость, злість/зл’ість, злусть, злысть	зл’ість
ніч – ночі, ночний	ніч/н’іч, нуч, ныч нічний, нучный, ночный	н’іч, н’ічний
гость – гостя	гость, гысть	гість
гріб – гроба	гроб, гріб, груб, gryб	могила
коза – кіз, кізлячий кізе	кіз, куз, кыз кізлячий, кузлячий, кызлячий кізе	коза, козиний, козяче
ріг – рогы	ріг, руг, рыг	ріг
рожок – рожка	рожок, ріжок, ружок	ріжок – ріжка
ягода – ягод	ягод, ягід, ягид	суниця
яфора – яфор	яфор, яфір, яфыр	чорниця
жоліб – жолоба	жолоб, жоліб, жолуб	ясла
топір – топора	топор, топір, топур	сокира
батіг – батога	батіг/бат’іг, батуг	бат’іг – батога
поріг – порога	поріг, поруг, порыг	поріг
прогін – прогона	прогін, прогун, прогын	прогін
лопіт – лопоту	лопіт	лопіт
поход – походу	поход	похід
локоть – локтя	локтя, ліктя, -, лыктя	л’ікоть – л’іктя
нохоть – нохтя	нохтя, н’іхтя, нухтя, нюхтя	н’іготь – н’ігтя
хворость	хворость, хворість, хворусть	хворість
скупость	скупость, скупість, скупусть, скупысть	скупість
радость	радость, радість/рад’ість, радусть, радысть	рад’ість
мілость	мілость, мілість/міл’ість, мілусть, мілысть	мил’ість
школа – школ	школ	школа – шкіл

нога – ніг	ног, ніг, н’іг, нуг, ныг	н’іг
слово – слов	слов, сл’ів	сл’ів
гора – гор	гор	гір
пчола – пчол	пчол, пчіл, пчул	бджіл
столець – стілля	столця, стілля/ст’ілля, стулля, стылля	ст’ілець – ст’ілля
вдовець – вдовця	вдовця, вдівця/вд’івця, вдувця	уд’івець – уд’івця
паробок – парібка	парібка, паробка, парыбка	парубок –парубка

4.20 Консонантічны алтернації як вислідок історічних палаталізацій. Недотримованя алтернацій консонантів належить ку фреквентованым порушіням ортоепічных правил. Многы з них мають історічне походжіня як наслідок палаталізацій, котры але не настали у вшыткых русиньскых діалектах, напр. абсентують в дакотрых западоземплінських, шарішських, маковицькых і др. Найчастіше порушования нормы ся вяже з недотримованём таких алтернацій:

- **т/ч:** платити – плачіня (*Потверджіня о **заплатіню** нам пошлийте до трёх днів.* – правильно має быти „о **заплачіню**“);

- **к/ч/ц:** рука – ручка – на руці, сливка – сливчанка – на сливці (напр.: *Барз ня болить палець на лівій **рукі**.* – правильно має быти – „на **руці**“); лавка – лавча – на лавці (напр.: *Дівчата сиділи на **лавкі**.* – правильно має быти „на **лавці**“);

- **х/ш/с:** муха – мушка – мусі, бріх – брішок – брісі (напр.: *Дав єм тій **мухі** приучку! Якость ня крутить по **бріху**.* – правильно має быти „**мусі**“, „по **брісі**“);

- **с/ш:** ворсити ся – зворшений, просити – прошу, возити – вожіня, косити – кошіня, місити – мішу, дусити – душу (напр.: *Што єсь такый **зворсений**? Напиш мі, барз тя о то **просю**. Уж мам дость того **місіня**!* – правильно має быти – „**зворшений, прошу, мішіня**“);

- **з/ж:** возити – вожіня, морозити – морожу (напр.: *Не люблю возіня на автобусі. Зеленину на зиму заморозю.* – правильно має быти „**вожіня**“, „**заморожу**“);

- **г/ч/ж:** помагати – помочі – помож (напр.: ***Помосьте** мі з тым куфром, прошу вас.* – справно має быти „**поможте**“);

- **п/пл:** спати – сплю, копати – коплю (напр.: *Каждый день **спю** дополудня.* – правильно має быти „**сплю**“);

- **ф/фл:** трафити – трафлю (напр.: *До такого малого ціля не **трафю*** – правильно має быти „не **трафлю**“);

- **ст/д/дж:** класти – кладу – кладжений, пропасти – пропаду – пропаджений, уводити – уводжу – уведжений, вести – веду – веджений, впасти – впаду – впаджений, перевести – переводити – переведжений, повісти – повідати – повіджений (напр.: *Література, **уведена** на концю статі, є про нас барз цінна. Дітина мусить быти **ведена** дорослов особов.* – правильно, подля нормы, має быти „**уведжена**“, „**веджена**“);

- **ст/ш:** *пасты – паша – пашений* (напр.: *Тота лука уж выпасена*. – правильно має бути „*выпашена*“).

4.21. Хыбы vznikajuči naslǎdkom zamǎny glasnyx i soglasnyx v procesǎi derǐvaciǐ i formotvorǐnǎ. Taky xыбы sьme zaznachǐli:

– при творǐню десубстантǐвныx дерǐватǐв: *гребѣнь – гребѣнча, камѣнь – камѣнча, ремѣнь – ремѣнча*, і под. де мож часто zaznachǐti neadekvatnu alternaciǔ vokalǐv i/e: *гребенча, ременча...*, што не є справно⁵⁴;

– при творǐню десубстантǐвныx адъєктǐвǐв: *ярѣ, лѣто – ярѣній, лѣтній і лѣтушній* неправлѣно ся вжываѣ форма з непалаталным консонантом /н/ – [jarnyj] – очѣвѣсно пѣв впливом словацького языка;

– при творǐню порядковыx чѣсловникѣв од основныx *штири, сѣм, вѣсем* намѣсто правлѣных форм *четвертый, сѣмый, вѣсьмый* – засѣ пѣд впливом виходо-словацькыx дѣалектѣв сьме zaznachǐli неправлѣны формы [штвартыj], [седмыj], [осмыj] што не є справно;

– при творǐню громадныx чѣсловникѣв од основныx *штири і сѣм* пѣд впливом словацького языка і виходословацькыx дѣалектѣв зарєгѣстровали сьме мѣсто правлѣных форм *четвероякий, семероякий [четверојакыj/ семе-ројакыj]* ненорматѣвны формы [штворакиj] і [семеракиj] (порѣвнай словацьке: „štvoraký“, „sedmoraký“). Шпєцѣфѣчным знаком громадныx чѣсловникѣв в русиньскѣм языке є можность вжываня ѣх полѣварѣантныx форм в споѣню зо субстантѣвами мужского роду, напр.: *чотырѣми/ штирѣми/ штирьме хлопи, пятѣми/ пятьме учѣтелѣ, шестѣми/ шестьме дѣдове*. Притѣм треба мерьковати і на правлѣну высловность поѣдныx форм: при першыx формах *чотырѣми/ штирѣми, пятѣми/ пѣят’ми, шестѣми/ шест’ми*, у флєксѣи высловлюѣме не чѣсте преднѣ-сєреднѣ /и/, але /и^є/: [чоты’р’оми^є/ шти’р’оми^є/ пѣа’t’оми^є/ шєс’t’оми^є], в другыx формах переднѣ акцентованє /є/: [чотыр’’мє/ пѣат’’мє/ шєст’’мє].

У звязи з чѣсловниками русиньскѣй языкѣ фѣксує і назвы грошей, котры фунговали в минулости і в котрыx молодша гєнерацѣя (євѣдєнтно пѣд впливом словацького словотворѣнѣя творѣть формы: *пѣтькоруначка, дѣсятькоруначка* (тоты сѣть і правлѣны – словник *Русиньска лексѣка*, с. 272), старша гєнерацѣя фѣксує давнѣшу высловность *пѣтькорунашка, дѣсятькорунашка*, што не корєшпєндує з прѣятєв нормєв.

Заєвѣдовали сьме у звязи зо сѣнонѣмом лексємы *грошы – пѣнязѣ* і неправлѣну высловность при творǐню плуралу того слова, а то передєвшыткым у поужыватєлѣв западного русиньского дѣалектного арєалу, котры высловлюють концѣвѣый мягкѣй консонант неправлѣно – як ѣго тверду корєлатѣвну пару: *пѣнязѣ*

54 І ту, так як в другыx спорныx припадах ся операмє о факт, жє гласный [i] в словах *гребѣнь, камѣнь...* походить зо староруського [e] (по випаджѣню рєдукованых гласных), зато і в одводжєных словах будѣмє писати і высловлѣвати /i/.

[ni ‘n ‘azi], причѣм правлѣно має быти: *пѣнязѣ – пѣнязѣ* [‘nin ‘as/ni ‘n ‘az ‘i].

Треба мерьковати і на вжываня двєякыx форм дакотрыx субстантѣвǐв, рєсп. і прономѣн цѣ иньшых частєй рєчѣ, причѣм обѣдѣ вѣрѣантны формы ся поважують за норматѣвны. В русиньскѣм лѣтературнѣм языке сѣть попри новѣшых формах захованы історѣчны формы, бо доднєсь сѣть фрєквєнтованы в дѣалектах, взѣтых за основу кодѣфикацѣи. Не основѣ того вжыватєлѣ лѣтературной подєбы русиньского языка не зрєбляѣть хыбу, кєдѣ будуть як в устнѣй, так і в писмєннѣй подєбѣ языка хосновати паралєлны формы, наприклад, такых слов: *овєс – овса і вѣвса; она/вна, оно/вно, они/вни; очами і очѣма, граблями і граблѣма, дѣверями і дѣверѣма*.

4.22 Высловность чужєязычныx слов, назвы дакотрыx мѣст і сєл. Русиньскѣй языкѣ матѣ в писаню чужєязычныx слов своѣ правила⁵⁵, в котрыx є счастѣ высвѣтлєна і высловность. При высловности дакотрыx з них бы сьме ся хотѣли приставити і высвѣтити ѣй прѣчѣны на базѣ русиньской фонологѣи.

Чужєязычны слова ся до русиньского языка перебрали двєякым способом:

Бєз графѣчной змѣны і бєз фонєтѣчной змѣны, то значѣть, бєз змѣны высловности. Ідє о слова, котрых зложѣня фонєм є тотєжнє з фонємами в русиньскѣм языке, бєз змѣны, то значѣть, бєз вѣрѣантности конктерной фонємы, котра є частѣв лексємы, напр.: *мѣкрофон, графѣка, лексѣка, карє, ікєбана, дѣзєл* і др. пишємє і высловлюѣмє таксамє, як в чужѣм языке.

З графѣчнов і фонологѣчнов змѣнов єдноѣ гласноѣ *і/и* у словах, котры в русиньскѣм языке наслѣдком высокоѣ фрєквєнцѣи хоснованя здомашнѣли, напр.: *дѣрєктор, єлєктрика, фабрика, музикант...* Дакотры вжыватєлѣ русиньского языка пѣд впливом словацького языка ту рєбляѣть хыбы і высловлюють в рєзпорѣ з нормєв: [дѣ’рєктор/ му ‘зѣка/ му ‘зѣкант].

Абсєнцѣя дѣфтонгѣв у русиньскѣм языке, самосєбєв выклѣкала рєздѣлный правопис, але і высловность дакотрыx слов, котры ся в словацькѣм языке пишуть напр. з дѣфтонгом /ia/: *вѣзати, смѣяти ся...* В русиньскѣм языке є яснѣша высловность першой части дѣфтонгу [j]. Збѣг двєх гласных находимє і в многыx чужєязычныx словах, котры ся переберають до русиньского языка. Русиньскѣй языкѣ собѣ порадѣв у высловности чужєязычныx слов з дѣфтонгами /єў/, /аў/, /оў/, де в графѣчнѣй подєбѣ другѣй вокал є награджєный консонантом /в/, напр.: *нєвроза [нєў’роза], нєвтралный [нєўт’ралныj], нєвроком [нєў’роком], нєвралгѣчный [нєўрал’гѣчныj], кавчук [‘каўчук], Австралѣя [аў’стралѣја], автєномѣя [аўтє’номѣја], модѣа і мєвдѣа [‘мєўдѣа]...*

Сѣгналѣзацѣя ѣотацѣи твердым (**ѣ**) і мягкым (**ѣ**) знаком в чужѣих словах є далшєв алтєрнатѣвов у высловности, але і в правописѣ дѣфтонгѣв – *курьєр, барьєра,*

55 Шыршє позєрай: ЯБУР, В. – ПЛѢШКОВА, А.: Писанѣя чужєязычныx слов. Іп: ЯБУР, В. – ПЛѢШКОВА, А.: *Сучасный русиньскѣй списєвнѣй языкѣ*. Прѣшѣв: ІРЯК ПУ, 2009, с. 42-45.

адъектів, інжекція [кур' 'жер/ бар' 'jera/ аджек' тів/ інжек' ція]...

Треба пам'ятати, що на правильну висловність, але і правопис таких назв міст, як **Бырно, Тырнава, Пылзень...** Многі вживателі забувають на факт, що в русиньському мові, на розділ од словацького літературного мови консонанти **л, р** не є складотворними, то значить, що в тих словах ми маємо і графічно (не-лем у висловності) позначувати склад вокалом **/ы/**: [**'бырно/тыр'нава/пыл-зен'**].

Слово *дискусія*⁵⁶ пишемо із **с**, так, як то є в словацькому мові, але висловлюємо із **/з/**: [**дис'кузія**], хоч під впливом словацького мови це часто доходить до порушення норми і висловлюється як [**дис'кузія**].

4.23 Висловність зложених числівників. Про числівники од *єденадцять* до *двадцять*, як і числівники *тридцять*, *штыридцять* платять правила висловності збігу двох согласних – а то принцип приподобнення, або спрощення, о котрих сьме вище писали. В числівниках *пятьдесят*, *шістьдесят* і *девятьдесят* настає спрощення у висловності – консонант **/т'/** нам випадає і висловлюється [**'пядес'ат/ 'шіздес'ат/ 'дѣвядес'ат**], причім у числівника *шістьдесят* можемо слідувати і яв асиміляції по дзвінкости. Подібне спрощення настає і при числівниках *пятьсто*, *шістьсто* і *девятьсто* [**'пјац'то/ 'шіс'то/ 'дѣвјац'то**].

Виразним знаком русиньської нумеральної морфології є подоби розчленюючих числівників, котрі ся вживають лем з особними називниками. В дакотрих з тих числівників є припустні дві (в єднім доконці три) паралельні форми, а то: *штыри* – *штырѣми/ чотырѣми*, але *штырьме* [**'штыри/ штыр'оми/ чотыр'оми**], але [**штыр' 'ме**] (на конці з акцентованим **/е/**, таксамо *пятьме* [**пја'т'оми/ пјат' 'ме**], *шестьме* [**шес'т'оми/ шест' 'ме**], *девятьме* [**девја'т'оми/ девјат' 'ме**], *десятьме* [**дес'а'т'оми/ дес'ат' 'ме**] (подібно розчленюючі числівники 11 – 20 і 30)⁵⁷.

Таксамо мож поужувати і варіанти числівника порядкового **штыри – чет-вертый**, де в інструменталі є припустні аж три форми: **з чотырѣма, з штырѣма, з штырьма** [**с чотыр'о 'ма/ с штыр'о 'ма/ с штыр' 'ма**].

4.24 Висловність приназивників к, ку, з. В русиньському мові, подібно як в словацькому і у других славянських мові ся дакотри приназивники вокалізували (подля Гавлікового правила заникну і вокалізації єрів⁵⁸). То значить, що приназивник **к**, котрий ся в русиньському мові вживає з дативом, вокалізував

56 Позерай: КОПОРОВА, К.: Корекції у правилах правопису русиньського мови на Словакії по 20-ї роках од кодифікації. In: *Русин*, XXVIII, 2, 2018, с. 1-3.

57 Позерай: ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русиньський мови в зеркалі нових правил про основні і середні школи з навчанням русиньського мови*. Пряшів: Русин і Народні новинки, 2005, с. 61.

58 VOJTEKOVÁ, M. Vokalizácia predložiek v spisovnej slovenčine a ukrajinčine v širšom slovanskom kontexte. In: СОПОЛИГА, М. (ед.): *Науковий збірник МУК н. 24*. Свидник, 2007, с. 385-394.

ся в дакотрих позиціях на **ку** і висловлюється як **/г, гу/**. Кедь наслідуює позад приназивника **к** (в далшій лексемі) дзвінкий согласный (платить закон асиміляції по дзвінкости), сонорный, або гласный (це платить закон асиміляції „по дзвінкости“), висловлюється го як **/г/**, напр.: *к авту* [**г авту**], *к бабі* [**г бабі**], *к нѣму* [**г н'ому**], *к дідові* [**г дідові**], *к мамі* [**г мамі**], *к облаку* [**г облаку**]. Кедь позад приназивника **к** в далшій слові наслідуює глухий согласный, вживається форма **ку**, но в устнім прояві ся висловлюється як **/гу/**, напр.: *ку теті* [**гутѣт' і**], *ку татові* [**гу татові**], *ку плугу* [**гу плугу**]...

Закон **асиміляції по глухости** платить і в припадах приназивника **з**: *з тебе*, *з тобов* [**с тебе/с тѣбѣ**] (в припадах приназивника **з** ся асиміляція „по дзвінкости“ реалізує і в правописі, бо в русиньському кодифікованім мові маме лем приназивник **з**, котрий ся вживає і з генітивом, і з інструменталом, напр.: *з нѣго*, *з ним* [**з н'ого/з ним**]).

4.25 З дакотрих правил акцентування в русиньському мові. За основу кодифікованої подоби русиньського мови був взятий перехідний говор між двома територіально найрозширенішими діалектами – западземплінським і выходземплінським, котрі ся поважають за перехідні діалекти од лемківських ку середньокарпатським з перевагов мовних явів підкарпатських діалектів, де є заховані выходославянські мовні явища, враховано явища акцентологічних. То значить, в кодифікованій подобі мови є акцент вольний (різномістний) і погыбливий (движный) а мати змислорозлишуючу (*му'ка* і *'мука* – од часолова *мучіти* ся) і форморозлишуючу (*же'ны* – ген. сінг., *'жены* – номін. пл.) функцію⁵⁹. Вольність або різномістність акценту (притиску) є в тім, що не є зафіксований на єднім складі слова (наприклад, як в словацькому мові на першій складі), але в різних словах він може бути на різних подля порядку складів (на першій – *'вода*, *'нава*, на другій – *ни'сати*, *мо'тати*, на третій – *поли'вати*, *начі'нати*, але і на четвертій – *попере'писувати*, *попере'кручувати*...).

У зв'язі з позицією акцента у слові, в мовознавстві є знамі такі типи акцентів:

- **ініціальний** – на першій складі слова (**'покладок**, **'ховзанка**),
- **пенулітмовий** або **пароксітонічний** – на передостанній складі слова (*ни'сати*, *спи'вати*),
- **оксітонічний** – на останній складі слова (*ля'чі*, *нача'тий*).

Ініціальний, пароксітонічний і оксітонічний акцент вказують на вольність (різномістність) акцента в різних словах, котра є типічна про выходну групу славянських мов. Лемже у выходославянських мові, враховано русиньско-

59 Позерай: ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: Літературний мови : Пряшівська Русь. In: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich : Русиньський мови*. Redaktor naukowy Paul Robert Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski, 2004, с. 160.

го, суть припады, де притиск в парадігмі або і у словозміні переходить з єдної частини того самого слова на іншу, што вказує на ёго погыблывость (движность), напр. у парадігмі: *‘нога – на ‘нозі, але (копнути) з но’гов, ‘штири – о шти’рѣх; у словозміні: пи’сати – ‘выписати – вы’писовати – поза’писовати*. Тым вживателям нормативной подобы русиньского языка, котрым є властный такий тіп акцента (вольный і погыбливый) не є проблем правилно, подля нормы, ставляти акценты у словах, бо про них то є природне, так акцентують у своїй каждоденній комунікації. Тяжше є привикати на вольне і погыблыве акцентованя вживателям западного русиньского діалектного ареалу, котры фіксують акцент на передосліднім складі у слові (пенултімі), причім пенултімовый акцент ся не мінить ані у парадігмі, ці словозміні, або словотворіню. Зато ся зве **фіксым акцентом**. Порівнай: *‘стріляти – стрі’ла, ‘выстрілити* протів: *стрі’ляти – ‘стріла – выстрі’лити; пе’чі – пе’чу – пече’ме* протів: *‘печи – ‘печу – пе’чеме*.

З вышеуведженого можемо зробити таке заключіння: в діалектах, котры были взяті за основу кодифікації русиньского літературного языка, суть у великій мірі заховані правила акцентованя. Мож їх згорнути до слідуєчих тез.

Акцент може быти на розлічнім складі у слові, причім в діалекті взятім за основу кодифікації є значно розшырений акцент **ініціалный і оксітонічний**. Ініціалный акцент (попри оксітонічним акценті) ся в языкознательстві поважає за єден з найстарших славянських акцентів.⁶⁰ Тот факт нам дає право конштатовати, же русиньський язык (респ. русиньскы діалекты належать к єдним з найстарших славянських діалектів, котры суть в скоро незмінній подобі заховані до днешніх днів. Кодіфікаторы взяли за основу кодифікації якраз групу діалектів з вольным (різномістным акцентом в розлічних словах) і погыбливим (движным – в рамках словозмін і словотворіння), в котрых суть даны акценты все жывы.

Різномістность акценту в єднотливых словах в рамках розлічних частей речі была зафіксована як выслідок научного баданя в живых русиньских діалектах, взятых за основу кодифікації русиньского нормативного языка. В рамках словозміны сьме зазначили переход акценту з єдного складу на інший (характеризований як движность акценту). Тот переход має свої логічны правила звязаны з прибиванєм суфіксів при словозміні, або префіксів при словотворіню. Звычайно ся так акцент посувають на дашый склад подля порядку, або ся посувають аж о два склады (даколи і на конець слова, главні при суфіксалнім словотворіню, кедь на себе тот акцент притягують тзв. силны суфіксы). **Можемо сконштатовати, же движность акценту в русиньскім языку є спрічинена флектівностѣв языка, то значить, же акцент у словозміні або при творіню новых слов переходить на**

60 Позерай ПАНЬКЕВИЧ, І.: *Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей : 3 приложенням 5 діалектологічних мап. Частина I. Звучня і морфологія*. V Praze: Nákladem Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi V. komisi nakladatelství „Orbis“, 1938, с. 329.

морфемы, котры слова приберають в єднотливых падах або видах, ці змінах часу... Праві з той причіны є аплікований вышеуведжений принцип означованя акценту (перший подля порядку – ініціалный, передослідній – пенултімовый і акцент на посліднім складі у слові, або першим од заду – оксітонічний). Кедь зволиме такий ключ, можемо конштатовати же і єднотливы части речі в русиньскім літературнім языку мають свої логічны правила акцентованя.

Кедь приступиме к становліню правил акцентованя подля частей речі, найкомплікованішыма односно акцентованя суть назывники, де є тяжко становити точны правила про вшыткы роды і деклінації. Треба знати, же якраз лексична ровина є із вшыткых языковых ровин найменше певна і до нѣй найскорше проникають новы лексемы (в першій ряді новы поменования), котры даколи із собов приносять ай нове, перебрате з іншого языка акцентованя (не бісідуючі о впливах западного языкового ареалу, як і впливах історічної палаталізації при склонѣваню назывників; порівнай: *пу’ляк – пуля’кы – пу’ляци, бор’суг – борсу’гы – бор’судзи*). Менше компліковане акцентованя є у часослов, у котрых ся нам подарило створити дакотры акцентологічны группы. У містоназывників, придавників, присловників і чісловників є акцентованя дость єднозначне, бо множина лексем в тых частях речі є лімітована. На ілустацію уводиме дакотры правила акцентованя, котры были вытворены як выслідок баданя русиньских діалектів, взятых за основу кодифікації русиньского нормативного языка на Словакії.

І. В часословах і в новоутвореных словах із слов базовых сьме вышпеціфіковали такы акцентологічны группы:

а) Кедь є акцент в інфінітиві часослова ініціалный, зістає такий і в конъюгації, або при зміні часу, напр.: *‘відіти, ‘віджу, ‘видиш, ‘видите, ‘відять, ‘віділа, ‘віділи; ‘знати, ‘знаю/знам, ‘зна(є)ш, знав, ‘знали ‘зна(є)ме ‘зна(є)те, ‘знають; ‘кликати, ‘клічу, ‘клічеш, ‘клічеме, ‘кликав, ‘кликала, ‘кликали; ‘чітати, ‘чітам, ‘чіташ, ‘чіта(є)ме, ‘плакати, ‘плачеш, ‘плачу, ‘плаче, ‘плачеме, ‘плачете, ‘плачуть, ‘плакала, ‘плакали...*

б) Кедь є акцент в інфінітиві трійскладового часослова на другім складі⁶¹ (пенултімовый акцент або пароксітон), зістане пенултімовым і в конъюгації, або при зміні часу, напр.: *пи’сати, са’дити – ‘пишу, ‘саджу – ‘пишуть, ‘садять* (але *‘пишеме, ‘пишете, ‘садиме, ‘садите* – як видно, прибивать ту далша морфема, зато ту, хоць і акцент не мінить своє місто, уж го не можемо назвати пароксітоном – одражать ся флектівность языка);

в) Кедь є акцент в інфінітиві штиriskладового часослова на третім складі (кедь рахуєме одпереду), респ. на другім складі одзаду (пенултімовый), зістане пенултімовым ай в конъюгації або при зміні часу, напр.: *поли’вати, малѣ’вати, – по’ливам, ма’люю – по’ливаш, ма’люєш – поли’ваме – поли’вають...*

г) В п’ятьскладовых, припадно шість- і вецескладовых часословах акцент

61 В трійскладовых словах ай кедь рахуєме спереду, ай кедь рахуєме одзаду, все є акцент пенултімовый.

при конъюгації і при зміні часу зістає на тім самім складі, на котрім є в інфінітиві (бывають то звычайно одводжены часослова за помочи префіксів або творінём незавершеного виду одводженных часослов) напр.: *вы'писовати, вы'писую, вы'писуєме, вы'мітовати, вы'мітуєте, за'капчовати, за'капчуєме, повы'дїлєвати, повы'ставлєвати, попере'кручовати, поза'мітовати* (од *ме'тати*)...

д) Кедь є акцент в інфінітиві часослов оксітонічний (на посліднім складі у слові), зістає такий і в конъюгації, ці при зміні часу⁶², напр.: *не'чі – не'чу – не'чеш – не'чуть*...

II. В рамках новоутвореных слов сьме визначили:

- тзв. **силны префіксы**, котры фіксують акцент, а то суть префіксы **вы-** (в назывниках – при словотворіню і в часословах при творіню завершеного виду од незавершеного: *'выставка, 'выдумка, 'вылагода; пи'сати – 'выписати, ла'мати – 'выламати, 'думати – 'выдумати*, префікс **за-** *'запяток, 'запорток, по-'покладок, 'помыток*, префікс **най-** (в суперлативі і елативі придавників і присловників: *'найстрашніший – 'найстрашніше, як'найліпший – як'найліпше*...

- **силны словотворны суфіксы**, т. є. фіксуючі акцент, суть в русиньскім языку такы: **-ан** (**-ян, -чан**) *Парі'жан, Біл'ян, Белгі'чан, Пряшів'чан, -інь* *высо'чінь, шyro'чінь, -іня, -еня* *ручі'ня, каче'ня, -ина* *коча'нина, поло'нина*...

- **напівсилны суфіксы** (они суть носителями акценту, но в парадігмі ся акцент посувають на закончіня, респ. зістає все оксітонічним, то значить, же ся не мінить на пароксітон, як в сильных суфіксах): **-ак** (**-як**) *Пра'жак, пуй'дяк, ванд'рак, чу'дак, серед'няк, -ырь* *пас'тырь, прова'дырь, -арь* *не'карь, корч'марь, -аль* *ват'раль, ко'валь, -ач (**-яч**) *боро'дач, сі'яч, -ух (**-юх**) *ле'жух, ва'люх*...**

Представили сьме ходем в назнаках дакотры правила акцентования в русиньскім нормативнім языку. Правила акцентования суть таксамо сучастёв нормативной высловности – ортоепії, но тота тема сі выжадує омного шырше баданя.

III. ФОНЕТИЧНО-ФОНОЛОГІЧНА І МОРФОНОЛОГІЧНА ЯЗЫКОВА РОВИНА

1 ФОНЕТИКА

1.1 Предмет фонетікы. Звуковов ровинов людської речі ся заоберать лінгвістична дісципліна **фонетіка**. Звуковов ровинов языка ся занимають лінгвістична дісципліна **фонологія**. І кедь іде о дві самостатны дісципліны, они ся взаємно доповнюють і взаємно вивжывають свої зналости, выслідкы і методы.

Фонетіка ся звычайно дефінує як розділ науки о языку, котрый ся заоберать артікулачнов, акустичнов і перцепчнов сторонов елементів звуковой речі. Тыма елементами звуковой речі суть фоны. То значить, же основнов єдиніцёв звуковой ровины речі є фон (звук).

Словацькый лінгвіста Ян Сабол дефінує фоны як „сегменты лінеарного речового акустичного сігналу, котры ся в языковій свідомости (языковім кодї) транспонують на фонемы, найменшы звуковы діштінктивны єдиніці языка“⁶³.

Фонетіка в шырокім розуміню свого значіння є научна лінгвістична дісципліна, котра описує звукову сторону людської речі із ушыткых аспектів. То значить же описує: фізіологічну діяльність речового апарату, акустичну основу звуків творячих звукову (говорену) реч, ідентіфікацію звуковых речовых елементів (т. зн. же ся заоберать перцепчнов сторонов звуків языка), але не страчать з догляду ані функчне оцінёваня вшыткых тых явів в бісідній речі.

В звуковім языку, котрый є основным інструментом комунікації меджі людьми, вшыткы языковы значіння ся выражають помочов звуків (фонів), з чого виходить, же звуки суть матеріалным средством (ставебным матеріалом) реалізації в языку найрозмаїтїшых семантичных і граматичных значінь слов і словных форм. Якраз зато фонетіку зачленюєме до лінгвістики, бо передущыткым там ся реалізують ей выслідкы. Фонетіка є тісно споєна з іншыма лінгвістичныма дісциплінами, главно з лексікологієв (науков о словах – лексемах), з граматиков, т. зн. з морфологієв (науков о формах слов) і синтаксісом (науков о речінях і ёго членах) а главно з фонологієв (науков о змысло-розпознаваючім значіню або функčním значіню фонем в словах, словоформах і морфемах).

Фонетіка ся тыж заоберать зіщованём і становлєванём высловностных норм

62 В практиці то значить, же акцент переходить на першый, або другый суфікс (кедь є), або на закончіня.

63 SABOL, J.: *Fonetika a fonológia. Metódy fonologického rozboru 2*. Košice: Rektorát UPJŠ, 1986, с. 17.

літературного языка і їх кодифікації в рамках дисципліни званої ортоєпія.⁶⁴

Потребна і барз хосенна є сполупраца фонетіки з діалектологією, бо діалекты суть тым жрідлом, з котрого язык черпають вшыток лінгвістичный матеріал.

Тісне споїня фонетіки можеме тыж позоровати із шпеціалнымы дисципліна-ми, як наприклад: шпеціална педагогіка, логопедія (вихова к справній артику-лації, выгваряню звуків і одстранёваню речовых вад), фоніатрія (медициньска наука о лічіню речовых хыб), аудіологія (наука о слуховых недостатках і їх лічі-ню) і т. д.

Найтісніше споїня фонетіки видиме але з анатомією, фізіологією і акустіков. З анатомії і фізіології бере фонетика зналости о фунгованю речовых і слуховых органів а тыж о функції сігналных сістем і їх значіня про речову комунікацію. Од акустіки дістає фонетика інформації о зложіню звуків людської речі, котры ся потім можуть конфронтувати із суб'єктивнов аналізов звуків речі. З того вшыт-кого виходить, же на звуки речі ся мож позерати з розлічных поглядів:

а) з погляду фізіки (акустіки) ся становлює напр. сила звука, вышка звука, тембр (зафарблїня) звука, т. зн. признакы звуків, котры належать до акустіки, справніше – до акустичной фонетіки;

б) з фізіологічного погляду позоруєме звук як яв анатомії, т. зн. якими ре-човыма органами і яким способом ся звуки творять, што належить до фізіоло-гічної фонетіки;

в) із соціального погляду, де слідуєме фунгованя звука як части людської речі (бісідованя). Позоруєме, як ся выживають звукова реалізація фонем з цілём комунікації меджі людьми, што належить до соціальной фонетіки, котров ся по-дробніше заоберать **фонологія**, бо ту є главна орьєнтація заміряна на змысло-розпознаваючу функцію звука, а то є главна функція фонемы, як основной єди-ниці фонології.

1.2 Звукова, анатомічно-фізіологічна і языкова ровина речі. В процесі бісід-ованя звуковов речов ся взаємно пролинають три основны ровины. Перша є звукова ровина або ровина акустичного сігналу. Друга є анатомічно-фізіологіч-на ровина, або ровина творіння (продукції) звуків речі і їх приїманя і порозумі-ня (перцепція). Третя, найвысша ровина, є языкова ровина, то значить, ровина языкового коду.

Каждая з уведжених ровин має свої основны і высшы єдиніці. Штруктура речовых єдиніць в анатомічно-фізіологічній ровині є трансформації єдиніць в звуковій ровині. Опроти того штруктура языковой ровины (ровины языко-

64 Ортоєпія і ортографія суть розділы граматіки, котры становлюють нормы выслownости і правопису даного языка. В сучасній лінгвістіці мають термін граматіка і узше значіня. Вычленінем фонетіки як релативно самостатной науки в другій половині 19. стороча ся розсяг понятя граматіка звужыв лем на морфологію і синтаксис, без фонетіки і без лексикології. Поз. ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: SPN, 1981, с. 9.

вой сістемы) є, окрем іншого, подставов обидвох попередніх штруктур і є їх абстракції.

1.3 Акустичный сігнал речі і ёго перенос. Фізікалнов основов говореной подо-бы речі (бісідованя) є вібрація (тряшіня) воздуху, котру приїмаєме як звук. Зву-ковий сігнал є доведна споєным наслідованём основных єдиніць речі (звуків, складів, слов і т. д.), котры ся складають з многих тонів і шумів.

О **тонах** говориме тогды, кедь іде о періодичны звуки (регулярно ся повто-рючі), котры суть в речі творены вібрацієм (тряшінём) голосівок. **Шумы** як неперіодичны звуки vznikають або проходжінём выдыхованого воздуху через щербину, або наразовым розтворінём замкнутых речовых органів. Щербина або замкнутость (запертость) ся творить на розлічных містах надгартанковых порожнин, котры называєме тыж **звукотворный тракт**. При комунікації звуко-вов речов (говоренов бісідов) ся акустичный сігнал переносить з выступу зву-котворного тракту на вступ слухового аналізатора. При переносі звукового сіг-налу доходить все к ёго векшій або меншій деформації єднак знижінём амплі-туды в залежности од діштанції, але тыж впливом інших рушивых сігналів.

1.4 Продукція і перцепція речі. Комунікація говоренов бісідов ся реалізує з єд-ного боку продукції речі говорячим (бісідником), а з другого боку перцепції, т. зн. слуховым приятём акустичного сігналу слухаючим (адресатом). Продукція і перцепція речі творять неділиму єдність комунікачного процесу.

Продукція речі. За речовы органы поважуєме вшыткы органы, котры бе-руть участь на творіню фізікалных условий, при котрых може зазвучати звукова подоба речі. К реалізації звуковой подобы речі треба, жебы ся вытворив выды-ховый воздушный ток, жебы зазвучав голос і жебы были артикулованы звуки. Подля тых трёх условий або наглядів ділиме речовы органы на три части:

- органы дыхания або респірачный апарат,
- голосовы або фоначны органы,
- выслownостны або артикулачны органы.

Органы дыхания (респірачны органы). Условієм творіння речі є выдыховый воздушный ток, котрый ся творить в респірачных органах, т. зн. в плюцах і бронхах (продушках).

Голосовы (фоначны) органы. З плюц проходить выдыхованный ток трахеов (продушніцёв) к голосовым органам – голосівкам. Регулярно ся повторююче пе-рерушованя неустанныго току воздуху голосівками выкликує в речовім тракті повторюче ся згущованя і зріджованя воздуху, котре ся шырить простором як звуковы волны, а людське ухо їх приїмать як тон одповідаючої вышкы.

Вышка голосу є залежна од довжки голосівок і од їх напятя;

Сила голосу є залежна од ступня вібрації воздушного стовпця над голосівка-

ми, што є звичайно споєне з обємом протікаючого воздуха.

Артикулачны органы. К артикулачным органам належать вшиты органы, беручі участь в модіфікації выдыхованого току воздуха, выходячого з гартанкы так, жебы ся з нёго вытворили елементы людської речі. Односиме к ним тзв. **надгартанковы резонанчны порожнины і ушыткы речовы органы** в узкім значіню слова, котры тоты порожнины або запоюють або вылучують з діятельства, а тым створюють условія про творіня звуків і высших єдиніць людської речі. Надгартанковы порожнины суть три:

- ларінгална (гартанёва),
- назална (носова),
- орална (ушна, ротова).

Ларінгална порожнина має лем другорядный вплив на творіня звуків. Назална порожнина є втягована до артикулачного процесу лем при творіню носовых согласных звуків, а то діянем мягкого піднебья. При артикулації в узшім змыслі слова має найвекше значіня орална (ушна, ротова) порожнина зато, же:

1. Ёй форма і величіна (розмір) ся може найвекше міняти;
2. В ротовій порожнині ся творить векшына звуків.

К властным речовым органам належать:

- воргы/гамбы (labia),
- зубы (dentes),
- ясна (alveola),
- тверде/передне піднебья (palatum),
- мягке/задне піднебья (velum),
- язычок (uvula),
- язык (lingua),
- корінь языка (radix),
- спідня челюсть (mandibula).

Артикулачны органы дають звукам речі конечну (дефінітивну) подобу.

Процес речі (говоріня, бісідования) ся поважає за рефлексівне діяня. Екзістенція речі як шпеціфічної людської схопности є проявом другой сігналной сістемы, в котрій ся реалізують высшы процеси думаня (мышліня), главно абстрактне мышліня. В узшім змыслі слова є **реч** конкретна реалізація абстрактной языковой сістемы в практичнім актї дорозумлёваня, в конкретнім речовім прояві.⁶⁵

Перцепція речі. З психологічного і фізіологічного погляду іде при перцепції речі о способность приїмати акустичный речовый сігнал слуховым аналізатором і порозуміти значіня окремых частей речового сігналу через мозговий механізм, перерабляючий інформації з вонкашнёго світа.

Слуховый аналізатор ся складать з вонкашнёго, середнёго і внуторного уха, в котрім є уложеный властный слуховый апарат.

1.5 Звуки речі. При членіню говореной звуковой речі доходиме аж к складам як основным і комплексным єдиніцям речі. Але і склады ся можуть дале ділити, бо каждый склад має в собі елемент, котрый є ёго ядром і може мати тыж факультативны елементы, котры ся к ядру прикапчують. Тоты основны елементы речі ся называють звуками. В ядрі складу є концентрований максимум артикулачной і акустичной енергії.

Засоба (інвентарь) звуків і їх споєваня не суть в ушыткых языках еднакы, але суть платны дакотры цілковы ці общі правила во вшыткых звуковых речах: **ядром (центром) складу є гласный звук або вокал. Вокалы (гласны)** суть такы звуки, котры ся складають з чістого тону. При їх творіню є проход голосовым трактом вольный і наповно суть до їх творіня запоєны голосівкы. Вшиткы остатні звуки суть при своїм творіню позначены притомностёв барьєры ці перегородкы (гати) в голосовім тракті, котра є створена зужінём, або аж замкнутём речовых органів. Тоты звуки ся в складі припоюють к гласным звукам і называєме їх **консонанты (согласны)**.

Діліня звуків на гласны і согласны належить к найстаршым крітеріям діліня звуків в звуковій речі (бісіді). Тоты дві категорії звуків ся една од другой одлишують з многих поглядів. Лінгвістіка ся але притримує главно двох з них: **артикулачного**, т. зн. подля наставлїня органів речі і їх погыбу ці роботы при творіню звуків і **акустичного**, т. зн. подля їх звучаня ці зложіня.

З артикулачного погляду мають гласны звуки домінантне поставлїня. Реч є створена поступностёв артикулації гласных звуків, а согласны звуки фунгують як елементы міняючі основне артикулачне поставлїня гласных звуків. Каждый согласный звук все є під впливом знаків наслідного гласного звука.

2 ФОНОЛОГІЯ

2.1 Основны понятя о фонології. В сучаснім русиньскім языку (як і в словацькім, російскім, українськім і др.) екзістують в основі два погляды на функцію звука в языку: єден є чісто фізіологічно-акустичный (де і як ся творять звуки) а другый – підчаркує функчне значіня звука, ёго розлишаючу способность в рамках морфемы і слова. То значить, же звуки з того погляду суть знакы, называны фонемами, за помочі котрых ся розлишують слова і формы слов в языку. Фонемы в такій функції не екзістують самостатно, але в морфемах і словах як їх компоненты, котрыма ся розлишує звукове зложіня слова і ёго форм. В рамках морфемы і слова ся дасть выділити основный вид фонемы і ёй варіанта. Так,

⁶⁵ Позерай: ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: SPN, 1981, с. 17.

напр., звук /o/ в слові „солома“ є фонемов [o], але в сполученні „в соломі“ [w sɔ'łɔmi] – є звук /ô/ варіантом фонемы [o].

Виходячі з такої концепції можемо констатувати, же **фонема то є найменша, далі не ділима одиниця мови, котра служить на розлишення слів, форм слів і морфем**. Напр., в слові „том“ виділюємо фонемы: [т], [o], [м], бо змінюючи кожен з них ми міняємо зміслорозпознавальне значіння слів: *том* – *чом*, *том* – *там*, *том* – *ток*, *том* – *тым* і т. д.

Розлишення фонемного складу слова може бути повним (абсолютним): *книга* – *стіл*; часточним, котре ся може проявити:

в зміні множини фонем: *крой* – *рой*;

в розділній якості в звучанні однієї фонемы: *рука* – *сука*;

в розділній розкладці однакових фонем: *жили* – *лижи* і т. д.

Розділ в звуковій складці слів показує на факт, же значіння тих слів не є однаке. Тото але не значить, же фонемы мають істоту, зафіксовану за собою однакові значіння. Наopak, фонемы самотні, не сполучені з іншими, не мають визначеного обсягу, але діють як **розпознавальні засоби**, а зате служать як засіб розлишення нелем звукового складу, звучання слів і морфем, але і їх значіння.

Люде, бісідуючі по русинськи знають, же в слові „а“ є фонема [a], в слові „на“ – суть дві фонемы [н], [a], в слові „дам“ суть три фонемы [д], [a], [м] і т. д. Ми легко можемо тоті слова висловити і спознати їх в речі другого чоловіка. Жебы сьме їх могли спознати, бісідник мусить висловити звуки, з котрих ся тоті слова складають.

Чом знаєме, же тото саме слово, висловлене різними людьми, має тото істотне значіння? Затое, же вшиткі звуки даного мови мають звичайно тото істотне звучання і значіння.

В сполученні з тим дакотрі лінгвісти говорять о звуках мови (бісіді) і о звуках мови. Звук мови (бісіді) – то є конкретний звук, висловлюваний конкретною особою в конкретній ситуації. Звук мови – то є істотне множество однакових звуків мови, близьких артикуляційно і акустично, означених бісідуючими як тотожність. Звук мови – то є фонема, котра є звуковим типом (прототипом), екзистуючим в мовній пам'яті бісідуючих. Фонема уж не є конкретний звук, але абстракція, котру звичайно називаємо не звуком, але фонемов.

2.2 Поняття фонемы. Стотожнюємо нелем звуки однакові з акустично-артикуляційного погляду, але і звуки, між котрими суть лем малі розділи сполучені з різними умовами їх висловності, напр.: *вести* – *ввести* (розділ є лем у довжці висловності того самого звука: /в – в/). Такий малий розділ у висловності може мати і висота тону (бас, тенор, сопран, альт і т. п.). І тогди тоті звуки суть стотоженні як однакові.

Інший є випадок, кедь різнні умови висловності суть сполучені з нееднаким положінням (позицією) звука в слові, з різнним звуковим оточінням, напр. перед дзвінками согласными /ц/ ся міняє на /дз/, напр.: *отець дома* [ô'têz' 'дома], *конец діла* [kôněz' 'д'іла], *рубець грубий* [ru'bêz' gru'byj] і т. д. Звуки /ц, дз/ представляють з погляду бісідуючого якусь тотожність (т. є. мають однакові признакі), окрем одного, котрий їх розлишує, а то є признак дзвінкості/глухості. Затое они творять на основі критерію дзвінкості/глухості пару, і можуть ся заступлювати.

Нееднако ся висловлюють напр. звуки /o/, /e/ в дакотрих позиціях: *молоко* – *в молоці* [моло'ко – w môłô'c'í], *четвертый* – *четверть* [ч'ет'вертыj – ч'êt'vêr'] і т. п. Бісідуючі таку розділність звичайно не постережуть в кождоденній бісіді, про них то є єдна одиниця, котра ся називає фонемов, але фактично є репрезентована двома звуками.

Фонемы екзистують в нашій мовній усвідомленості як єдині комплекси звуків. Бісідуючі звичайно не обертають позорність на розділ між звуками, які ся односять к одній фонемі, стотожнюють їх. Чом є то так? Є то дане їх позиційним оточінням, бо фонемі представляють цілий ряд, ціле множество позиційно ся міняючих (альтернуючих) звуків.

Фонемы мають в мові важну задачу – розлишувати різнні слова і різнні морфемы. Напр. слова *вам, дам, сам, рам, гам, лам, мам, нам, там* ся розлишують лем зачаточними звуками /в, д, с, р, г, л, м, н, т/. То значить, же тоті звуки ту репрезентують різнні фонемы. В словах: *том, там, тім, тым* – звуки /o, a, i, y/ суть представителями тиж різнних самотатних фонем, бо суть способні розлишувати значіння уведених слів.

З того знова можемо зробити вывод: **фонема** є найменша мовна одиниця, представлена вшиткими позиційно ся альтернуючими звуками, котра служить на розлишення і стотожніння слів і морфем.

Але розлишення мовних одиниць ся реалізує вично поміччю таких звукових признаків, котрі діють як діштинктивні функції. Они суть релевантними признаками. Остатні признакі повняють лем помічні функції, суть помічними засобами або ірелевантними (нерелевантними) признаками.

Як сі треба ближче висвітлити – што то є діштинктивна функція? Найліпше є (напр. подля Н. Трубецкого)⁶⁶ то висвітлювати на основі **фонологічного бінарного протиставління**. Він говорить, же два предмети ся можуть одлишувати од себе тогди, кедь суть в протиставлінні. Ай звук може надобити діштинктивне значіння, лем кедь є поставлений проти іншому звуку, інакше повіджене – кедь є членом звукового розділу. Тоті звукові розділи, котрі можуть диференціювати значіння двох слів даного мови, називаємо **фонологічним протиставлінням**, бо

66 TRUBECKOJ, N. S.: *Grundzüge der Phonologie*. In: TCLP 7/1939. Prag 1939, 279 s.
ТРУБЕЦКОЙ, Н. С.: *Основы фонологии*. Перевод з нем. Москва: Издат. Наука, 1960, с. 281.

они суть релевантными звуковыми розділами. Звуки, котры не мають тоту способность, называе **фонологічно ірелевантными**.

З того можемо зробити вывод: **Фонологічним протиставлїнєм** называе такий звуковой розділ, котрый в данім языку може диференцовати визнамо-ве значіня. Каждый член такого протиставлїня ся называе **фонологічно** або **діштінктивнов єдиніцєв**.

Тоты фонологічны єдиніці, котры ся з погляду даного языка не дадут розложити на іщі меншы за собов слїдуючі єдиніці, называе фонемами. З того далшый вывод: фонема є найменша діштінктивна фонологічна єдиніця языка.

Лемже фонемы сі не сміе представляти як коцкы даякой ставебніці, з котрых сі любовольно поскладаме слова. Є то якраз наспак: хоцькотре слово є властно цілость, як структура. Слухаючій ей як структуру розуміє (приїмає) приближно так, як даякого знамого на уліці познаємо подля цілкового взгляду (а не подля окремых частей тіла).

Зіщїня тотожности словных структур сі але жадать і їх розлишїня, а тото є може лем в тім припадї, кедь окремы структуры ся взаємно одлишують знамыма бісїдникови і слухаючому признаками. А авкурат фонемы суть тима діштінктивными (одлишующіма) властностями словных структур. Приближно так сі треба престаляти діштінктивну функцію фонемы.

Сумарізуючі высшеуведжене можемо конштатовати, же наука о звуках ся заоберать нелем фізічними або анатомічно-фізіологічними характерістіками звуків речі, але ся інтересує главно їх **функціями в сістемі языка**. Тов проблематіков ся заоберать фонологія як розділ языкознательства, штудуючій фонемы і їх звуковы реалізації з погляду того, ці суть або не суть способны розпознавати значіня окремых морфем і слов.

Языкова сістема ся складать з дакількох підсістем, перевязаных меджі собов єрархічним способом. Все єдиніці низшой підсістемы служать матеріалом на утворїня єдиніць наступной высшой підсістемы. З того можемо зробити такий вывод:

з фонем ся вытворяють морфемы

(єдиніця фонологіч. языковой ровины) + (єдиніця морфологіч. яз. ровины)

з морфем ся складають слова/лексемы

(єдиніця морфологічної яз. ровины) + (єдиніця лексікальной яз. ровины)

із слов/лексем ся складають речїня

(єдиніця лексікальной яз. ровины) + (єд. сінтаксічної яз. ровины)

Єдиніцєв фонологічної сістемы языка є фонема. То є найменша звукова діштінктивна єдиніця звуковой сістемы языка, помочов котрой ся розпознають визнамовы єдиніці языка (морфемы і слова). Фонема ся дасть легко виділити з речового току.

Слова ся можуть розпознавати:

а) вшиткыма фонемами: *книжка – розум*;

б) лем єднов фонемов: *коч – корч, колы – коли*;

в) порядком розміщїня єднаких фонем: *дім – мід, козуб – зубок*.

З того сьме зробили вывод, же:

1. **Фонемы** творять матеріал, з котрого ся складають морфемы і слова – тотя їх функція ся называе **конштїтутівнов**, напр.: *слово, книжка, образ, дітвак, школа, дым* і т. д.;

2. **Фонемы** мають розпознаваючу функцію (розлишуючу функцію), котра ся называе **діштінктивнов**, напр.: *бук – бік, выр – сыр, коза – коса, наша – ваша, косити – носити – росити* і т. д.

Як діштінктивны признакы ся найчастіше ужывають слїдуючі признакы Гарвардської школы⁶⁷, котры векшына лінгвістів вважають за універзалны, платны про вшиткы языкы:

- вокальность – невокальность
- консонантность – неконсонантность
- острость – неострость
- компактность – некомпактность
- напятость – ненапятость
- дзвінкость – недзвінкость
- назальность – неназальность
- рїзкость – нерїзкость
- глоталізованость – неглоталізованость
- лабіалізованость – нелабіалізованость
- палаталізованость – непалаталізованость
- квантїтативность – неквантїтативность

В языку фонемы не выступають ізоловано, але в споїню з іншыма фонемами, чім впливають єдна на другу. Залежно од сусїдства з іншыма фонемами, т. зн. од позіції в морфемі або в слові, можуть ся фонемы реалізовати в подобі своїх варіантів, напр.: *возы – на возі [‘вoзy – на ‘vôz’i], терен – терня [‘терен – ‘têp’n’a], вон – вонка [вон – ‘вoпka]* і т. д.

Задачов фонологічної ровины каждого языка є становлїня інвентаря фонем і фонологічної сістемы языка. Зато є важне становити не лем інвентарь фонем (кілько і яких фонем є в языку), але тыж їх вплив єдной на другу і неутралізацію їх конштїтутівных і діштінктивных властностей.

67 Як діштінктивны признакы ся найчастіше ужывають слїдуючі признакы Гарвардської школы. Закладателєм Гарвардської (лінгвістичной) школы був Р. О. Якобсон. Позерай: JAKOBSON, R. O.: Z fonologie spisovné slovenštiny. In: *Slovenská miscelanea*. Redaktori: J. Jirásek, F. Tichý. Bratislava: 1931, s. 115-163, таксамо: JAKOBSON, R. – FRANT, G. – HALLE, M.: *Trelinarier to speech analysis*. Mesetchuses Institut of technology, akoustick laboratory, 1955, 64 s.

2.3 Інвентарь фонем в русиньскім языку. У фонології кожного языка є важне становлїня інвентаря фонем і їх сістемового упорядкованя (сістемовой організації) на основі діштінктивних знаків і правил дістрібуції фонем, з вивжытєм протиставной признаковости. Ведно з теорієв діштінктивних властностей вивжывать фонологія тыж теорію бінарного протиставлїня. Сістему фонем русиньского языка творить 39 єдиніць, з того 7 вокалів і 32 консонантів.

2.4 Діштінктивны знакы фонем. Кедь мають фонемы быти матеріалом на будованя знакових єдиніць языка, мусять ся од себе зъявно і дуже ясно одлишувати. Тоты розділности фонем не суть єднако великы, дакотры суть менше, дакотры веце зъявны. Все але іде о розділы, што впливають з акустично-артикулачной характерістікы як фонем, так і їх звукових реалізацій (звуків), які конштитуують тзв. діштінктивны знакы.

Цілкове множество діштінктивних знаків не є велике, є омного менше як множество фонем даного языка, хоць з них ся фонемы складають як формації, подобны атомам.

Діштінктивны знакы фонем суть счаси згодні з тыма фонетичныма властностями звуків, на основі яких ся звуки класіфікують. Ушыткы дотеперішні класіфікації фонем і опис сістемового споїня меджі фонемами виходять з фонетичных класіфікацій звуків. Тот факт свідчить о тім, же основа фонології є збудована на фонетичній емпірії.

Окремы фонемы ся од себе одлишують розділным множеством діштінктивних знаків. Але в языку є дость много пар фонем, котры суть розділны лем єдним діштінктивным знаком. Єден діштінктивний знак ся даколи повторює в да кількох парах фонем (напр. у согласных, кедь єден член пары ся одлишує од другого лем діштінктивным знаком дзвінкости). Тогды говориме о **фонологічных кореляціях**. Повторюючий ся діштінктивний знак ся называть **корелатівный признак**. В русиньскім языку можеме виділити корелатівны пары подля крітерія **дзвінкость – глухость** (або: дзвінкость/недзвінкость) і корелатівны пары подля крітерія **твердость – мягкость** (або: палатальность/непалатальность). О них будеме подробніше писати в далшых частях, при характерістіці і класіфікації согласных фонем.

В таких языках як є русиньскый, ся нукать як найпростіший приступ к становлїню інвентаря фонем провірка через графічну сістему. Зішчують ся найскорше одхылкы од прінципу означовати каждую фонему єднов графемом („графема за фонему“). Такый прінцип не є можливе все цалком дотримати, зато ся даколи ужывать єдна графема на означованя двох фонем. Є то в припадах, кедь доходить к тзв. **невтралізації** і **асімілації** согласных. О невтралізації говориме в позиції на концю слова перед павзов, о асімілації – перед парным согласным. Прінцип невтралізації і асімілації є єднакий. Як при асімілації, так і при невтралізації

ся їднать о субституцію єдной фонемы другов, близков фонемов, але графічно ся то не реалізує, заховує ся прінцип єднакости графічного зображїня даной знаковой єдиніці, напр.: *береза – берез*, высловлюєме: [бе'рес], *гриба – гриб* [грип], *бабка* [бапка], *стежка* [стешка], *хоцьде* [хо'з'де] і т. п. З уведжєных прикладів але мож збачіти, же в послїдніх трьх прикладах стоять коло себе дві фонемы, з котрых є єдна дзвінка, друга глуха. Якраз поставлїня коло себе двох фонем (протиставных лем подля крітерія дзвінкость – глухость) є прінципом асімілації, як ей знаме з дотеперішніх середнєшкольских знань о языку. З такого погляду є яв невтралізації намного шыршым, а асімілація є лем єднов із сорт невтралізації.

Помічнов процедуров про становлїня інвентаря фонем суть тзв. **комутачны тесты**. Їх основу творить становлєваня розділу значїня груп слов і форм, одлишующіх ся од себе лем єднов фонемов.

2.5 Фонетична транскріпція. Фонема є абстрактнов звуковов єдиніцєв, котра в собі містить в конкретнім языку звычайно веце фонів (звуків). Тоты ся одражають на розлічных уровнях транскріпції. Цілєм фонетичной транскріпції (реалізує ся в гранатых скобках) є записати звуки (фоны), то значіть, точно захопити конкретны артикулованы звуки. Лінгвістіка розлишує ай понятя фонематична транскріпція. Фонематична транскріпція (огранічує ся звычайно ломками) зазначає слова з оглядом на то, як ся в окремых языках категорізують окремы звуки. Граніця меджі фонетичнов і фонематичнов транскріпцієв не є все єднозначна – подробна фонетична транскріпція захоплює розлічны можны варіанти єдного звука, спрощена фонетична транскріпція захоплює найвыразнішы властности звуків (найфреквентованішы варіанти єдного звука) і приближує ся так фонематичній транскріпції.

Мы представиме спрощєну фонетичну транскріпцію в русиньскім языку. Під фонетичнов транскріпцієв треба розуміти так зване звукове писмо, звуковий запис, то значіть, точне переданя звуковой речі до писаной подобы. При транскріпції ся притримуєме прінципу, же каждый звук ся все зазначає єднов а притім все тов істов буквов (графемов). З того нам логічно впливать, же знаків фонетичной транскріпції буде веце, як є букв в русиньскім языку, бо многы буквы ся в розлічных позиціях высловлюють не єднак, то значіть, їх звукова реалізація є неєднака. Фонетична транскріпція „копірує“ реалну реч з максімалнов докладностєв, фіксує вшыткы звуки конкретного языка, котры ся высловлюють в данім часовім інтервалі в устній речі.

Русиньскый язык вивжывать при фонетичнім записі (транскріпції) главно буквы русиньской азбуки (окрем йотованых букв – **я, ю, є, ї, ё** – і буквы **щ**). Курты правила транскріпції можеме сформуловати до таких пунктів:

1. Намісто йотованых графем на зачатку слова, по гласных, по непарных подля твердости і мягкости согласных і по розділовім знаку треба вжывати споїня:

j + a (e, i, y, o), напр.: *ярок, Юрко, ябло, мое, зъявити ся, пять* [‘jарок/ jур’ко/ ‘jапко/ ‘моје/ ‘зјавити с’а/ пјат’]...

2. В позиції по согласнім, котрый ся може змягчовати, то значить, же йотованы сігналізують ёго змягшіня, но самы ся складають з єдного звука, позначуєме лем звук, котрый чуєме /а, е, і, о, у/, а мягкость согласного значіме апострофом, напр.: *бурян, синє, велё, туні, вонюга* [бу’р’ан/ ‘син’е/ ‘вел’о/ ту’н’і/ во’н’уга]...

3. Притиск значіме рівнов чарков, котру поставиме перед складом, на котрім є притиск напр.: *голос, молоко, печі, зачінаати* [‘голос/ мѠлѠ’ко/ пѠ’чі/ зачі’наті]...

4. Транскрибований текст даєме до гранатых скобок: [].

5. При фонетичній транскрипції не вживаєме:

а) знакы: ь (мягкий знак), ъ (твердый знак),

б) не пишеме великы графемы,

в) не хоснуєме інтерпункчы знакы.

6. Варіант фонемы [o], котрым є запертый, звужений звук /o/, значіме в транскрипції стрішков над **о**: /ô/, напр. *шовдра, полова, доля* [‘шѠѡдра/ пѠ’лѠва/ ‘дѠл’а]...

7. Варіант фонемы [o], котрым є звук /o/ з наближінєм высловности к /у/, значіме за помочи індекса: /oʷ/, напр.: *когут, коруна, тобі, собі, повім* [коʷ’гут/ коʷ’руна/ тоʷ’бі/ соʷ’бі/ поʷ’вім]...

8. Варіант фонемы [e], котрым є запертый, звужений звук /e/, значіме таксамо стрішков над **е**: /ê/, напр.: *теперь, четверь, дебря* [тѠ’нѠр’/ чѠт’вѠр’/ ‘дѠбр’а]...

9. Варіант фонемы [и], котрый высловлюєме з наближінєм до /е/, значіме за помочи індекса: /и^е/, напр.: *пирогы, миска, писати* [пи^еро’гы/ ‘ми^еска/ пи^есати]...

10. Графему **щ** значіме як споїня двох звуків /ш’, ч/, або як довге мягке /ш’/, напр.: *ящурка, іщі, кліщі* [‘jаш’чурка/ ‘jаш’урка/ і’ш’чі/ і’ш’і/ ‘кл’іш’чі/ ‘кл’іш’:і]...

11. Варіанти фонемы [в] значіме перевернутов стрішков над **у** – кедь іде о білабіалный звук /ǃ/; другим варіантом фонемы [в] є лабіоденталный звук /w/: *ходив, знав, лавка, вовк, шовдра* [хо’диǃ/ знаǃ/ ‘лаǃка/ воǃк/ ‘шоǃдра/ wз’абнуті с’а/ wмішати/ wгѠн’/ wдовіǃа]...

12. Фонемы [дз] і [дж] позначуєме знаками: [з] і [џ], напр.: *дзявкати, джами-ти* [з’авкати/ џ’ами^еті]...

13. Фонему [й] означуєме ей латиньським еквівалентом [j], напр.: *моя, майстер, выяснити* [‘мѠја/ ‘мајстер/ ‘выјаснити]...

14. Варіант фонемы [н] позначуєме знаком [ɲ], напр.: [‘плаɲка, віɲ’ц’а]...

15. Меншу павзу в середині речіння значіме єднов чаров, нахыленов доправа (ломков): /, конець речіння двома такыма чарами: //, напр.: *Од рана падать додж, містами ся роблять млакы* [од ‘рана ‘падад’ доч / міс’тами с’а ‘робл’ад’ ‘млакы//]...

16. Высловность споїня приназывників, часток, злучників з далшым словом

значіме облучіком на спідній части рядка: *з вазы, не знала, нянько з мамов, сміє ся* [з ‘вазы, не ‘знала/ ‘н’ан’ко з ‘мамов/ ‘сміје с’а]...

17. Здвоєны согласны позначуєме двойточков, котру ставиме позад того согласного, котрый є здвоєный у графічній подобі і у высловности, або є здвоєный лем у высловности, а позначений є єднов графемов (але двома фонемами – припад высловности **щ**): *молитвенник, кліщі* [‘молит’вен:ик/ ‘кл’іш’:і]...

2.6 Гласны фонемы (вокалы) і їх класіфікація. Основов артикулації гласных звуків є снажіня утримати проход через голосовый (артикулачный) тракт якнайвольніший. Сконцентруєме ся на артикулацію вокалів у русиньскім нормативнім языку. На артикулації русиньских гласных звуків має найвекший поділ язык, як єден з основных артикулачных органів. Подля ёго погыбу (переміщення) з неутралного положіння становлюєме два основны критерії діління гласных звуків: іде о переміщення вертікальне і горизонталне.

З погляду горизонтального переміщення (погыбу) языка класіфікуєме гласны звуки на ряды: передній, переднє-середній, середній, середнє-задній і задній. З погляду вертікального переміщення (погыбу) языка ділиме гласны звуки на штири ступні піднятя: високий, середнє-високий, середній і низкий. З того виходить, же русиньскы гласны звуки творять штириступнєву систему подля способу творіння, т. є. піднятя языка і п’ятьрядову систему подля міста творіння. Далшыма секундарныма условіями класіфікації гласных звуків суть: форма ворг (гамб), угол двигнутя нижнєй челюсти і нап’яття главного артикулачного органу (языка). Важным артикулачным органом у русиньских гласных попри языку є тыж мягке піднеб’я, котре заперать вступ до носовой порожнины (полости), бо русиньський язык не має носовы гласны звуки. Класіфікація гласных звуків може быти графічно зображена так:

Класіфікація гласных фонем/вокалів⁶⁸:

→ Піднятя → Спосіб творіння	Місто творіння	Ряд				
		Передній	Переднє-середній	Середній	Середнє-задній	Задній
	Високе	і				у
	Високо-середнє		и		ы	
	Середнє	е				о
	Низке			а		
Лабіалізація		Нелабіалізованы				Лабіалізованы

Як видно з таблички, система вокалів є штириступнєва і п’ятьрядова.

68 Класіфікацію фонем у русиньскім языку з їх характеристіков зробив В. ЯБУР. Позерай: ЯБУР, В. – ПЛІШ-КОВА, А.: Літературный язык : Пряшівська Русь. In: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich : Русиньський язык*. Redaktor naukowy P. R. Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski, 2004, с. 153-160.

З того можемо зробити таку рекапітуляцію:

1. в русиньскім языку маєме **7 гласных фонем**;
2. розділ меджі нима залежить:
 - а) од об'єму і форми ротової порожнини;
 - б) од положіння языка;
 - в) од участі ці неучасті ворг (гамб) на їх творінню;
 - г) од положіння (підняття) нижньої челюсті.
3. На основі уведженого гласны звуку ділиме подля:
 - а) участі ворг (гамб) на: – лабіалізовані (од лат. лабія-ворга) – о, у; не-лабіалізовані – і, и, ы, е, а;
 - б) подля міста творіння на ряди: передній – і, е; переднє-середній – и; середній – а; середнє-задній – ы; задній – у, о;
 - в) подля способу, творіння на ступні підняття: високий – і, у; високо-середній або середнє-високий – и, ы; середній – е, о; низкий – а.

2.7 Артїкулачно-акустїчна характерїстика гласных звуків. Виходячі із класїфікації гласных звуків, они бы ся дали характерїзувати з погляду міста і способу їх творіння приблизно так:

Звук /а/ – є гласный середнього ряду, нижнього підняття, нелабіалізований. При його висловности язык ся із спокійної пологы, лежачі на дні ротової порожнини, дакус посуне дозад, кончик языка ся лем барз маленько підойме, воздушный ток вольні проходить через ротову порожнину, воргы суть розтворены, але не беруть участь на артїкулації.

Максимально ясно ся тот звук висловлює і ясно ся чує під акцентом в позиції меджі твердыма согласными, на зачатку і на концю слова, напр.: *ангел, варта, баба, мама, сало, парада, роса, трава, така* [‘ангел/ ‘варта/ ‘баба/ ‘мама/ ‘сало/ па’рада/ ро’са/ тра’ва/ та’ка] і т. д.

Неакцентоване /а/ в позиції меджі твердыма согласными, на зачатку і на концю слова ся одлишує од акцентованого лем тым, же ся висловлює з меншов силов, напр.: *наука, дома, корова, кістка, бородавка, команїця* [на’ука/ ‘дома/ кô’рôва/ ‘кістка/ бôрô’даўка/ кома’ніц’а] і т. п.

У фонетичнім окружінню меджі палаталізованима согласными ся висловность /а/ стає веце запертов і посувають ся веце допереду. З трьох основных позицій меджі палаталізованима Т’АТ, ТАТ’, Т’АТ’ (де Т – Т’ заступляють хочь-який согласный) звук /а/ є найвеце звужений і посунутый допереду в позиції Т’АТ’, напр.: *зять, сядь, лячі, нянько, мадьярський* [з’ат’/ с’ат’/ л’а’чі/ ‘н’ан’ко/ ма’д’ар’скы] і т. д.

Звук /о/ – є гласный заднього ряду середнього підняття, лабіалізований. Висловлює ся при середнім отворінню рота і середнім спущінню нижньої челюсті. При його висловности ся язык одтягує кус дозад, його кончик падає долов

і дакус ся одтягує од нижніх зубів, а його задня часть ся двигать к м’ягкому піднебю. Воргы ся вытягують (посувають) кус допереду, звужують ся і заокруглюють ся.

Максимально ясно ся висловлює і найясніше чути акцентоване /о/ на концю слова, в позиції меджі твердыма согласными і на зачатку слова, напр.: *око, босый, воле, гора, дома, дно, село, зло, вапно* [‘око/ ‘босы/ ‘воле/ ‘гора/ ‘дома/ дно/ се’ло/ зло/ вап’но] і т. п.

Неакцентоване /о/ в позиції меджі твердыма согласными, на зачатку слова і на концю слова, кедь такой позад них не іде білабіалный звук /ў/ а в наслідуючих складах не суть звуку високого підняття /і, у/ і жужены звуку /ô, ê/, ся якостев не одлишує од акцентованого /о/, лем ся висловлює з меншов силов.

Таксамо позад м’якого согласного ся висловность звука /о/ не мінить, напр.: *клѣц, лѣх, з нѣго, дзѣбати, царѣви* [кл’оц/л’ох/з ‘н’ого/ з’обаті/ ‘цар’ови] і т. п. В русиньскій ортоєпії але знаєме і висловность звука /о/ у варіанті з наближінєм до /у/. Така висловность настає, кедь ся первістно неакцентоване /о/ в позиції перед акцентованима гласными високого підняття /і/, /у/ в речовім тоці реалізує як варіант, котрый позначуєме фонетично як [о^у], напр.: *борсуг, коруна, костура, лопух, кошуля, тобі, собі, повім* [бо’р’сук/ ко’руна/ ко’с’тура/ ло’пух/ ко’шул’а/ то’у’бі/ со’у’бі/ пу’вім] і т. д.

Яв звуження звука /о/ на його варіант, котрый позначуєме у транскріпції як [ô] в русиньскім языку ся висвітлює як результат асиміляції⁶⁹ подля способу творіння звуків. Тот яв є такий сильний, же го можемо збачити в таких позиціях:

1. В позиції **перед м’ягким согласным в акцентованім складі**, напр.: *колька* [‘кôл’ка]; *фасоля* [фа’сôл’а]; *потя* [‘пôт’а]; *доля* [‘дôл’а]...

2. На жужене, заперте /ô/ ся висловность звука /о/ мінить і **перед гласными високого підняття /і/, /у/, в акцентованім складі**, напр.: *ходба* [‘ходба] – на ходбі [на ‘хôдбі]; *стром* [стром] – в стромі [w ‘стрôмі]; *вода* [вода] – ню воду [п’ю ‘вôду]; *коза* [коза] – веду козу [веду ‘кôзу]...

3. В перевзятых словах із чужіх языків з довгым /о/, ся виділив білабіалный звук /ў/ на концю складу, котрый ся перед гласными звуками мінять на лабіоденталне /в/, напр.: *мовда, совда, шовдра, чаков, факов, багов* [‘мôўда/ ‘сôўда/ ‘шôўдра/ ча’кôў/ ‘багôў/ фа’кôў] і т. п., але: *чаков/чакова, факов/факова, багов/багова* [ча’кôў/ ‘чакова/ фа’кôў/ ‘факова/ ‘багôў/ ‘багова] і т. д. Як видно, ай **перед білабіалным звуком /ў/** ся **о** висловлює як жужене заперте /ô/.

4. Звужене заперте /ô/ намісто звука /о/ ся висловлює таксамо в позиції **перед лабіоденталным согласным звуком /в/**, напр.: *сова, корова, нова, ковати* [‘сôва/ кô’рôва/ нô’ва/ кô’ваті/]...

⁶⁹ Подля Ябура тот яв мож розуміти таксамо як приподобнєваня, або неутралізацію подля міста творіння фонемы [о]. О яві неутралізації будеме писати в далшых частях.

5. Кедь в дослїдку уведжєных чотырѣх позицій высловлюєме звуужєный звук /о/ в дакотрїм складї у словї, тогды **ай у складї перед ним** (кедь є в нїм звук /о/), тот ся таксамо высловлює як звуужєне, заперте /ô/, напр. *солома* [со'лома] – [w sô'lômi]; *морков* [мôркôÿ]; *коноплї* [кô'nôпл'і]; *молоко* [мо'локо] – в *молоці* [мô'лôц'і]; *болото* [бо'лото] – в *болотї* [w bô'lôt'і]...

Такый яв ся называєть **гармонїзація складу** і у своїх баданях на нєго вказав норьскый славїста Олаф Брôх⁷⁰. Можеме сконштатовати, же русиньскы діалекты, взяты за основу кодїфікації русиньского языка таку высловность доднєсь заховали у своїй бісїдї.

Звук /у/ – гласный заднєго ряду, верхнєго (высокого) піднятя, лабіалізований. При єго высловности є язык скоро в такїм самїм положїню, як і при высловности звука /о/, але є кус вєце посунутый дозад а тыж є высше двїгнутый к мягкому піднебю. Воргы при єго высловности суть заокруглены і дакус высунуты допереду. Отворїня рота є узке, лем з малым спущїнєм нижнєй челюсти.

Максїмално ясно ся высловлює і чує звук /у/ тогды, кедь є під акцентом в фонетїчнїм окружїню меджї твердыма согласныма, на концю і на зачатку слова, напр.: *думка, думати, курити, курка, лускати, пукати, сук, угол, ухо, трясу, пряду* [‘думка/ ‘думати/ ‘курити/ ‘курка/ ‘лускати/ ‘пукати/ сук/ угол/ ухо/ тр’а’су/ пр’а’ду] і т. п.

Неакцєтованє /у/ в таких самых позиціях не одлишує ся од притиснутого, лем ся высловлює з меншов силов, напр.: *будова, гудаци, дусити, кусати, мука, ударити, упасти, кашу, нашу, кашу, рїжу* [бу’дôва/ гу’даци/ ду’сити/ ку’сати/ му’ка/ у’дарити/ у’пасти/ ‘кашу/ ‘нашу/ ‘р’їжу] і т. д.

В позиції меджї палаталізованыма согласныма а тыж хоць по твердїм, але перед мягкым согласным, окреме перед складом з /і/, /у/ можеме позоровати /у/ кус звуужєне і посунутє кус допереду, напр.: *куля – кулі* [‘кул’а/ ‘кул’і], *мучити, плюти, колю, пушу* [‘муч’іті/ ‘пл’уті/ ‘кôл’у/ ‘пуш’у] і т. д.

Звук /ы/ – гласный середнє-заднєго ряду, середнє-высокого піднятя, нєлабіалізований. При єго высловности ся задня часть языка кус знижує і посувать кус назад к гартанці, што му придавать одтїнки гартанкового творїня. Кончік языка опроти положїню при /у/ ся маленько піднимаєть і посувать дакус допереду. Звук /ы/ є вєце отворєный в порівнаню з /и/ в переднїй части ротовой порожнины, бо при єго творїню зїстає шыршый проход воздушного пруджїня меджї переднєв частєв верхнєго піднебья і языком, але зато задня часть языка є двїгнута вєце як при /и/ і посунута дозад к гартанці, што впливать на страту зафарблїня як к /і/, так і к /и/.

Максїмално ясно ся высловлює і чує звук /ы/ під акцентом меджї твердыма согласныма а окреме по заднєпіднебных **г, к, г, х** якы вплинули на єго прибли-

жїня к гартанковому звуку. Ту ся дость ясно одлишує од росїйского середнєго /ы/, напр.: *быкы, кывати, гыкати, жыла, кыдати, кылы, пыск, сыпати, рыти, тыкати, хыба, хыжа, ушытко* і т. д.

В остатнїх позиціях, главно перед мягкыма согласныма, ся єго творїня посувать кус допереду, але і так ся не рівнаєть росїйскому /ы/ і нїгда ся не допроваджать одтїнком /і/ або /и/, (характерїстїчным про росїйске /ы/), напр.: *гыря, міхырь, быля, дыня* [‘гыр’а/ мі’хыр’/ ‘был’а/ ‘дын’а] і т. д.

Неакцєтованє /ы/ ся якостно не одлишує од акцєтованого, лем ся высловлює з меншов силов.

Звук /ы/ є выразным знаком русиньскых діалектів як в порівнаню з українськыма (де абсєнтує), так і в порівнаню з росїйськыма, де ся высловлює омного ближе к /і/.

Звук /і/ – найузшый (найвєце запертый) гласный переднєго ряду, высокого піднятя, нєлабіалізований. При єго высловности ся язык з невтралной позиції посувать цілов своєв масов до переднєй части ротовой порожнины і єдночасно ся двїгать к піднебю. Кончік языка ся приближує к спїднїм переднїм зубам (рїзцям). Утворєный проход про воздушный ток меджї языком і піднебєм є найузшый, найвєце запертый. Воргы не суть ани заокруглены, ани вытягнуты допереду і не беруть участь на творїню того звука.

Максїмално ясно, выразно і зрозумїло ся высловлює і чує акцєтованє /і/ в позиції меджї мягкыма согласныма. В тїй позиції /і/ дістає не дуже выразну (слабу) напнутость, творячу ся в дослїдку напнутости переднєй части верху языка, напр.: *ділять, дітьскый, зїля, лїнь, рїни, чїстять, в тїлі* [‘д’іл’ам’/ ‘д’іц’кы/ ‘з’іл’а/ ‘л’ін’/ ‘р’іні/ ‘ч’іс’т’ам’/ w ‘т’іл’і] і т. д. Акцєтованє /і/ перед твердыма согласныма страчать кус свою напнутость, напр.: *білый, віл, гіпс, дідо, діти, калїка, лїс, місто, невіста, плїснїти, сїни* [‘білы/ віл/ гіпс/ ‘д’ідо/ ‘д’іти/ ка’л’іка/ л’іс/ ‘місто/ не’віста/ ‘пл’існ’іти/ ‘с’іні] і т. д.

Кедь не є /і/ під акцентом (притиском), так тогды є кус шырше як акцєтованє, напр.: *біда, вісїть, ділити, гнїздо, рїдкый* [бі’да/ ві’сїт’/ д’і’лїти/ гн’із’до/ р’іт’кы] і т. д.

У звука /і/ треба підкрєслити і тот факт, же єден з єго варїантів (а то І < Ї) є єдиним гласным звуком спомеджї увшыткых остатнїх гласных, котрый в русиньскїм языку сїгналїзує мягкость передстоячого парного по твердості/мягкости согласного звука, напр.: *нести – нїс* [н’іс], *дідо, тїло, бісїда, гнїв, лїто, рїдкый, цїна, діти, ділити, лївый, лїпшый, лїс, лїто, нїмый, гнїздо, снїг, сїно, тїнь, стїна, цївка, цїловати, цїль* [‘д’ідо/ ‘т’іло/ біс’іда/ гн’ів/ ‘л’іто/ р’ід’кы/ ц’ї’на/ ‘д’іті/ д’і’лїті/ ‘л’івы/ ‘л’іпшы/ л’іс/ ‘л’іто/ ‘н’імы/ гн’із’до/ с’н’іх/ ‘с’іно/ т’ін’/ ‘с’т’іна/ ‘ц’ї’ва/ ц’іло’ваті/ ц’іл’] і т. д. Звук /і/ іншого походїжня таку способность не має, напр.: *дім, стїл, сїль, нїс (носа)* [дім/ стїл/ сїл’/ нїс] і т. д.

70 БРОХЪ, О: *Угрусское нарѣчіе села Убля Земплинскаго комитата*. Санктпетербургъ, 1899.

Звук /и/ – гласный переднє-середнєго ряду і середнє-высокого піднятя, нелабіалізований. При ёго высловности язык переднєв частєв є посунутый допереду і дгорі, але не є то так впереді і горі, як при /і/. Дало бы ся повісти, же при звуку /и/ є язык в положі середины меджі звуками /і/ і /е/. Воргы ся при ёго высловности незаокруглюють і не посувають ся допереду, т. зн. же не беруть участь на творіню того звука.

Гласный /и/ ся найясніше высловлює під акцентом меджі твердыма согласныма, напр.: *бити, вити, вилы, дикый, косити, липа, лишка, миска, нихто, пити, просити, робити* [‘бити/ ‘вити/ ‘вилы/ ‘дикы/ ко‘сити/ ‘липа/ ‘лишка/ ‘миска/ ‘нихто/ ‘пити/ про‘сити/ ро‘бити] і т. д. Звук /и/ без акцента ся высловлює єднако, лем з меншов силов, напр.: *лице, минулый, хлопи, попи* [ли‘це/ ми‘нулы/ ‘хлопи/ ‘попи] і т. д.

Як під акцентом, так і безакцентне /и/ в позиції перед мнягкыма согласныма і перед складом з /і/ ся звужує і высловлює ся переважно з наближінєм до /і/, як напр.: *видно – відіти*⁷¹ [‘видно/ ‘відіти], *видиш – віджу* [‘видиш/ ‘віджу], *сидиш – сидіти* [си‘диш/ си‘діти], *болить – боліти* [болит’/ бо‘літи] і т. п. По все мнягкім /ч/ гласный звук /и/ уж цалком перешов до /і/, напр.: *чісто, читати, бочіти* [‘чісто/ ‘читати/ ‘бôчіти] і т. п., але такой яв можемо позоровати доконця і в позиції перед /ч/, напр. в суфіксі -іч: *москвіч, поповіч, кралёвіч* і т. д. Звук /и/ сплынув в єднім звуці з /і/ тыж перед мнягкым /ц’/ в суфіксі -іц’а, напр.: *служніця, палиця, команія, кланія* [служ‘ніц’а/ ‘паліц’а/ кома‘ніц’а/ кла‘ніц’а] і т. п. Такой яв позоруєме в суфіксах -іня, -ище [ін‘а, іш‘че]⁷², напр.: *пиловіня, бандурчіня* [пило‘він‘а/ бандур‘чін‘а]; *призвище, зимовище, ручище, домище, лісище* [‘призвиш‘че/ зи‘мовиш‘че/ ру‘чіш‘че/ до‘міш‘че/ лі‘сіш‘че]⁷³ і т. д.

В концєвій морфемі часослова на флексію -ти ся /и/ высловлює таксамо як /і/, напр.: *писати, читати, малёвати, положитьи* [пи‘сати/ ‘читати/ мал’о‘вати/ поло‘жыти] і т. д.

Споїня /и/ і /і/ до єдного звука /і/ у выше спомянутых позиціях єднозначно свідчить о фунгуючій в русиньскім языку тенденції звужованя позиції звука /и/.

Звук /е/ – гласный переднєго ряду, середнєго піднятя, нелабіалізований. При высловлєваню звука /е/ язык своєв переднєв частєв ся тискать допереду і горі к твердому піднебю, але є дакус ниже спущений і не так барз высунутый допереду, як при /и/. Звук /е/ є веце отвореный в порівнаню з /и/, зато же при ёго творіню зістає проход про воздух шырший главно меджі переднєв частєв

твердого піднебья і языком. Максимально ясно і зрозумітелно ся высловлює і слухово приїмать акцентоване (притиснуте) /е/ в таких позиціях:

- на конці слова
- на зачатку слова
- меджі твердыма согласныма, але лем тогды, кедь в далшій складі не слїдує /і/ і заперты /ô, ê/ напр.: *берег, береза, веду, дер, жертва, зеленый, зерно, небо, несу, пелех, терен, ера, есо, таке, нове* і т. п.

В позиціях **перед мнягкыма согласныма, перед складом з гласным высокого піднятя /і/**, таксамо **перед зуженыма /ê, ô/** ся звук /е/ зужує або заперать і фонетично ся реалізує скоро як /и/, лем з тым маленьким розділом, же кончік языка є кус (але барз маленько) веце напнутый як при высловности /и/. Але тот розділ є такой незначный, же го вчує лем добрі треноване ухо. Мы ся але прикланяєм к погляду, же зужене /ê/ треба у высловности поважовати за єднаке з /и/, напр.: *верьба, мерьва, речи, течі, в небі, теперь, на бе’резі* [vêr’ба/ ‘mêr’ва/ rê’чі/ tê’чі/ w nêбі/ têpêr’/ на бê’rêz’i] і т. д. Така фонетична реалізація звука /е/ викликає многы етімологічны і орфографічны проблемы.

2.8 Согласны фонемы (консонанты) і їх класіфікація. Артїкулачный і акустичный опис согласных звуков не є такой простой і єднозначный як є опис гласных звуков. Главна причіна того є факт, же цілєм консонантичной артїкуляції є вытворіння гати (блокації, барьеры) речовыма органами в голосовім тракті выдыхованому току воздуха. Тертєм того выдыхованого воздушного току о гать настає шум, котрый (на розділ од вокалів) поважуєме у консонантів за основный акустичный знак тых звуков.

З погляду перцепції окремых согласных звуков є важный нелем шум, котрый ся творить тертєм выдыхованого току воздуха о гать, але визначны суть тыж переходовы явы (транзієнты), то значить того, кады переходить ток воздуха. То зато, же на высловность согласных мають вплив і сусідні вокалы, главно тогды, кедь гласный звук (вокал), наслідуює такой за согласным звуком.

В русиньскім языку маєме 32 согласных звуков (консонантів), котры ділиме на основі двох главных крітеріїв: подля **способу творіння** і подля **міста творіння**.

2.9 Класіфікація подля способу творіння. Класіфікація подля способу творіння є залежна од того, же гать, котров ся ставляють органы речі до драгы выдыхованому току водуху, може быти повна або часточна.

Найвыразнішов блокацієв є замкнутя (оклузія), при котрім ся цалком заперать протіканя воздуха порожнинов рота. В моменті зрушіння того замкнутя, настає шум в подобі вибуху (експлозії). Консонанты, котры vznikають в дослїдку такой експлозії, называєм **замкнуты (оклузівы)** або тыж **выбуховы (експлозівы)**.

71 Тоту высловность дотримує сучасный нормативный язык і в правописі: *видно – відіти, крик – крічати* (порівнай з українським: *крик – кричати*).

72 Треба памятати, же в суфіксі -ище є припустне наближіння и до і лем у высловности (в ортоєпії), правопис решпектує вокал и. У суфіксі -іця (на розділ од українського языка) русиньска норма зафіксowała вокал і як у высловности (ортоєпії), так ай у правописі (орфографії).

73 На основі конкретных індіцій мож высловити погляд, же фонема [и] в дакотрых фонетичных позиціях фунгує уж лем як позичный варіант фонемы [і]. Єднов з тых позицій є уведжений приклад в суфіксі -ище.

Другим типом перегороджіння току воздуху є щербина в голосовім тракті, котра възникать звужінєм драгы про выдыхованый ток воздуху. Кедь ся воздух тре о таке перегороджіння (о вытворену щербину), тогды възникать шум, типічний про тзв. терты согласны звуку (консонанты). Тоты звуку называе **щербинны/терты**, або **фрікативы**.

У малой групы согласных звукув находиме обидва уж споминаны типы перегородок (блокацій) – як замкнутя, так ведно з ним і щербину, зато такы консонанты кліче **полозаперты (семіоклузивы)** або **полощербинны (афрікаты)**. При їх творіню ся повне замкнутя мінить поступно на щербину.

Переважна часть щербинных согласных ся творить так, же тота щербинка ся находить в середині речового органу. Але кедь ся протіканя воздуху загородить (загатить) в середині ротовой порожнины языком, потім ся вытворить щербина по обидвох боках той гати (перегородки), то значить по обидвох боках языка, чім възникають **боковы** согласны звуку.

Кедь ся щербина при творіню согласного звука творить так, же ся часть языка розтрясе, вытворить ся согласный звук **трясучій (вібрант)**.

На основі уведженого можеме конштатовати, же согласны звуку (консонанты) подля способу творіння в русиньскім языку заділюе до таких категорій:

1. Замкнуты (оклузивы), або выбуховы (експлозивы): **п, б, к, г, т, д, т', д'**.
2. Замкнуто-проходны, котры ся ділять на:
 - а) носовы **м, н, н'**;
 - б) боковы: **л, л'**.
3. Полозаперты (семіоклузивы), званы найчастіше афрікаты: **ц, ц', дз, дз', ч', дж'**.
4. Щербинны, подля способы възнику шуму званы тыж терты (фрікативы) а даколи їх находиме і під назвов спіранты: **ф, в, с, с', з, з', ш, ж, й', х, г**.
5. Трясучі согласны (вібранты): **р, р'**.

2.10 Класіфікація подля міста творіння. Класіфікація консонантів подля міста творіння є залежна од того, же при продукції согласных звукув ся створять гать (перегородка, блокація) про протіканя воздуху на розлічных містах голосового тракту активнов чінностей розлічных артикулачных органів. Конкретно є то так:

1. При ворговых согласных (лабіалах) ся створить гать воргами (гамбами), при чім ся продукують такы консонанты:
 - а) обойворговы (воргово-ворговы; білабіалны), вытворены гатев обома воргами: **п, б, м**;
 - б) воргово-зубны (лабіоденталны), вытворены перегородков верхній воргы і спідніх зубів: **ф, в**.

2. Зубно-ясновы (алвеоденталны) суть творены блокаціев передній части (кончіка) языка опертого о область верхніх зубів і ясного выступу: **т, д, н, с, з, ц, л, р, ш, ж, ч, дз**. Даколи ся з них виділюють окреме зубны і зубно-ясновы согласны звуку.

3. Переднєпіднебны (твердопіднебны; палаталны) – суть творены верхнєв частев языка, котрый є притиснутый к твердому піднебю: **т', д', н', л', й', р', ц', ч', дз', дж', с', з'**.

4. Заднєпіднебны согласны (мягкопіднебны; веларны) ся артикулюють заднєв верхнєв частев языка проти мягкому піднебю: **к, г, х**.

5. Гартанковый (ларінгалный) согласный звук – є твореный в гартани і артикулюючим органом ту суть голосівки і тзв. придыханя. Ту належить єден звук **г**.

2.11 Класіфікація согласных подля участи голосу або шуму (дзвінкости/глухости). При творіню дакотрых согласных суть голосівки од себе оддалены, не трясуть ся і пропускають выдыхованый ток воздуху без того, жебы створили голос (тон). Іншы согласны звуку суть за цілый час своєї артикуляції допроваджаны голосом, т. зн. же ся при їх артикуляції трясуть і голосівки і створюють тон. Согласны першого типу (без тону) называе глухы согласны а согласны другого типу (з участев тону) называе дзвінки согласны.

Переважну часть согласных з погляду глухости і дзвінкости можеме споїти до пар, в котрых обидва согласны звуку стоячі проти собі суть, в основі, згодні як подля способу, так і подля міста артикуляції, розділны суть лем подля участи голосу (тону) на їх творіню (єден з пары го має, другый нїт). Они творять **корелачны пары** подля критерія дзвінкости і глухости, або їх означае як **парны согласны** подля дзвінкости і глухости.

В русиньскім языку є тыж група сонорных (звучных) согласных, котры суть все дзвінки, не мають глухий парный согласный і з того погляду їх кліче **непарныма согласныма**.

В русиньскім языку є доведна 12 пар согласных подля дзвінкости і глухости (корелативны пары). Суть то слідуючі пары: **б – п, д – т, д' – т', г – к, в – ф, з – с, з' – с', ж – ш, г – х, дз – ц, дз' – ц', дж' – ч'**.

Непарных согласных (сонорных дзвінких є в русиньскім языку 8. Суть то слідуючі: **м, н, н', л, л', р, р', й**.

2.12 Класіфікація согласных фонем подля носовости. При творіню векшыны согласных звукув мягке піднеб'я заперать проход выдыхованого току воздуху з дыхавіці (дыхаючого) горла до носовой порожнины. Лем у дакійкох сонорных согласных ся мягке піднеб'я спустить долов а тым отворяють переход на протіканя звукотворячого воздушного току до носовой порожнины, де ся в дослідку того творять носовы согласны звуку (назалы): **м, н, н'**. Вшиткы остатні со-

гласны звуки ся творять в устній (ротовій) порожнині (або оралній порожнині), зато ся называють устны (ротовы, оралны) согласны звуки.

2.13 Класіфікація согласных фонем подля акустичного сігналу. Лінгвісты выділили дві ґрупы согласных подля акустичного сігналу:

Свистячі: **с, с', з, з', дз, дз', ц, ц';**

Шыплячі: **ш, ж, ч', дж'.**

2.14 Класіфікація согласных фонем подля артикуляционного органу. Класіфікація согласных звуков подля артикуляционного органу одповідать звичайно класіфікації подля міста артикуляції ці подля міста творіння. Потім сі взаємно одповідають такы категорії:

місто артикуляції:	артикулюючи органы:
ворговы	воргы
зубноязычны	передня часть языка, верхні зубы і ясна
переднєпіднебны	верхня часть языка і тверде піднебю
заднєпіднебны	здня часть языка і мнягке піднебю
гартанковы	гартанка і голосівкы

2.15 Класіфікація согласных фонем подля твердости і мягкости (непалатальности/палатальности). Палаталізація звуков, або помягшіння възникать наслідком підняття передньої і середньої части языка ід твердому піднебю. В залежности од притомности, або абсенції підняття языка ід твердому піднебю при творіню окремых согласных, можеме їх розділити на дві ґрупы: **тверды (непалатальны)** і **мягкы (палатальны)** согласны.

Тверды парны согласны: **д, т, н, л, с, з, дз, ц, р;**

Тверды непарны согласны: **б, п, м, в, ф, г, ґ, к, х, ж, ш;**

Мягкы парны согласны: **д', т', н', л', с', з', дз', ц', р';**

Мягкы непарны согласны: **дж', ч', й'.**

Векшыну согласных подля высшеуведженого критерія можеме споїти до пар, в котрых обидва члены єдної пары пары суть своєв артикулячно-акустичнов характеристіков згодні, розділность є лем в тім, же мягкий звук (на розділ од єго твердой пары) твориме з піднятєм языка ід твердому піднебю. Такы пары, подобно як ай пары подля дзвінкости і глухости ся называють **корелатівными парами**. В русиньскім норматівнім языку маєме девять корелатівных пар подля критерія твердость – мягкость (непалатальность/палатальность). Суть то слідуючі пары:

д – д', т – т', н – н', л – л', с – с', з – з', дз – дз', ц – ц', р – р'

Остатні согласны (тверды і мягкы) суть непарны, то значить, же не мають корелатівну пару. **Твердых непарных** согласных є доведна 11:

3 обойворговы (білабіальны) – **б, п, м;**

2 воргово-зубны (лабіодентальны) – **в, ф;**

3 заднєпіднебны (вельарны) – **г, к, х;**

1 гартанковый (ларінґальный) – **г;**

2 переднєпіднебны (палатальны) – **ж, ш.**

Мягкы непарны суть 3 согласны:

2 переднєпіднебны (палатальны) афрікаты – **дж', ч';**

1 переднєпіднебный (палатальный) сонорный – **й'.**

Класіфікація согласных фонем/ консонантів:

Місто творіння															
		Ворговы/ лабіалы			Заднёпід- небны/ велары		Переднёпіднебны / переднёязычны / зубны / денталы								
Спосіб творіння	Експлозівы		Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	
		Зв.	Б		Г		Д	Д'							
		Гл.	П		К		Т	Т'							
	Фрыкатівы	Зв.	В		Г		З	З'	Ж						
		Гл.	Ф		Х		С	С'	Ш						
	Афрыкаты	Зв.					ДЗ	ДЗ'				ДЖ'			
		Гл.					Ц	Ц'				Ч'			
	Замкнуто-проход. Боковы	Носовы	Сонорны	М				Н	Н'						
									Л	Л'					Й'
	Вібранты		Сонорны					Р	Р'						

2.16 Невтралізація. Єдным з фунґуючих явів у фонології є невтралізація. Высвітління того поняття має важне значіння про справне порозумління вопросу реалізації фонемы як структурной єдиниці з ровины языка одповідаючіма звуками в речовій ровині (в розуміню: язык як сістема, а реч як реалізація сістемы в говоренім/бісіднім або писанім текстї). Дало бы ся повісти, же іде о важну, хоць своїм розсягом невелику проблематіку у фонології.

Як знаме, фонема, морфема, лексема і речіня як єдиніці окремых языковых ровин творять структуру языка, котра творить якбы „скрыту“ основу языка, реалізуючу ся через звуки, форми слов і wypowiedжіня в речі. Самотна проблематика неутралізації належить к фонології, т. є. к системовій – скрытій области, зато є к ній з боку окремых лінгвістів неєднаке одношіня. Єдны ей виділюють до особітних капітол (напр. Трубецкой⁷⁴, Якобсон⁷⁵, Пауліні⁷⁶, Сабол і т. д.), іншы о ній говорять лем окраёво, дакотры ей заміняють іншыма поняттями і термінами.

Уведеме, як є дефінована неутралізація дакотрыма лінгвістами. Любомір Дюровіч⁷⁷: Є то нерозпознання реалізації істых фонем за істых комбінаторных условій. (Під комбінаторными условіями треба розуміти таку реалізацію фонем звуками, котра є детермована істыма фонетічними факторами в своїм окружіню, в дослідку чого дістаєме позічны комбінаторны варіанти фонем.). То значіть, же іде о такы припады, кедь комбінаторны варіанти двох фонем суть тоты самы звуки, што значіть, же з таких реалізацій тяжко зістити фонематічне зложіня даной лексеми. Як приклад уводить неутралізацію протиставліня Т – Д (*пруд – прут*). З чого выводить, же при неутралізації іде о такы комбінаторны варіанти фонем, котры суть тотожнов реалізацієв двох в системі выразно одлишных фонем.

Е. Пауліні дефінує неутралізацію як „яв, кедь в дакотрых позіціях дакотры фонологічны властности страчають свою діштінктивну силу, што называєме неутралізацієв фонологічного протиставліня“. То значіть, же є то яв, при котрім в істім положіню дакотрый знак фонемы ся не вывжывать на розлишіня значіня.

А. Ергарт характерізує неутралізацію як фонологічний яв, при котрім ся в істых позіціях рушить звуковий розділ меджі двома фонемами.

Подобно і Ю. Степанов під неутралізацієв розумить „зрушіня“ (знятя) фонематічных протиставлінь в речі при конкретных условіях.

Н. Трубецкой поужывать неутралізацію як єден з крітеріїв класіфікації опозіцій. Розумить ей як яв, при котрім „фонологічна протиставность в дакотрых позіціях ся неутралізує“. Такы позіції называть **неутралізачными**. Справно твердить, же не ушыткы фонологічны опозіції ся можуть неутралізовати. Там, де доходить к неутралізації опозічных членів, там ся страчають шпеціфічны знакы членів даного протиставліня, там они страчають своє фонологічне значіня і зістають лем тоты знакы, котры суть сполочны про обидва члены опозіції. В споіню з тым высвітлінём неутралізації Трубецкой поужывать термін „**архіфонема**“. Нев ся стає єден з членів опозіції в позіції неутралізації. Што треба розуміти під „архіфонемов“, высвітлює Трубецкой (одкликуючі ся на Якобсона) так: під

архіфонемов розуміме споіня (згорнутя) вшыткых тых змыслорозпознаваючіх знаків, котры суть сполочны про обидві фонемы.

Высвітліме сі близше, што ся розумить під тзв. „архіфонемов“. Напр. при протиставліню фонем [т], [д] ся од себе одлишують тоты дві фонемы лем признаком дзвінкости (нічим іншым). Кедь ся при неутралізації тот диференціаційный признак стратить, vznikне звук, котрый має вшыткы сполочны знакы фонем [т], [д], але признак дзвінкости/глухости не є про нёго діштінктивный. Не є то ани звук /т/, ани звук /д/, але є то лем того, што є обидвом звукам сполочне, звук з погляду дзвінкости неутралный, а то є архіфонема „т“. То значіть, же неутралізація є яв, кедь єден з членів опозіції ся стає представителем архіфонемы.

Так розумить і высвітлює понятя неутралізації Н. Трубецкой, представитель Пражского лінгвістичного кружка.

Лемже з терміном „архіфонема“ не суть согласны вшыткы лінгвісты. З нима ся стотожнює і лінгвіста Василь Ябур, котрый твердить: „З понятём архіфонемы тяжко сугласити і зато, бо оно бы предполагало, же при ушыткых неутралізовательных парах бы ся мусило про фонологічну структуру раховати іщі з єднов респ. з двома архіфонемами (напр. при парі /п – б/ бы ся мусило раховати з архіфонемами „п“, „б“; напр.: *хліб(п) свіжый* – /п/; *снїп(б) жыта* – /б/ і т. д.)“.

В чім є властно значіня неутралізації? Припоюєме ся к поглядам тых лінгвістів, котры твердят, же неутралізація є яв, кедь в істых условіях ся не вывжывають ушыткы фонематічны знакы фонемы. Тот знак фонемы, котрый є моментально неактуальный, ся выхаблять. Неутралізачны позіції не суть єднакы про вшыткы языкы, не суть універзалны. Іде фактічно о економічность при розпознанню діштінктивных знаків і протиставлінь в говоріню (бісіді) і слуханю (перцепції). Тот яв, котрый ся указує з даного погляду надбыточным, в позіції неутралізації ся страчать. Зато понятя „архіфонемы“ не є потребне.

Російскы фонологічны школы (московска і петроградська) не говорять ани о неутралізації, ани о архіфонемі, але уваджають понятя сильных і слабых фонем. Василь Ябур ся скорше прихылять к тому, же в языку фунгує неутралізація, котрій підлігають не вшыткы фонемы, лем тоты, што ся дістають до **слабых позіцій**, на розділ од позіцій сильных, де не підлігають неутралізації. Также не говориме о сильных і слабых фонемах, але о слабых і сильных позіціях про дакотры фонемы. Тримать ся погляду, же каждая фонема в языку є натілько сильна або слаба, накілько то є потребне про ей фунгованя.

Професор Ян Сабол конштатує, же асіміляція – то є зміна, вызвикана звуковым оточінём фонемы, котра ся наслідком того оточіня асімілує. Платить то і про яв неутралізації, ку котрому властно патрить і асіміляція (она є істым тіпом неутралізації, таксамо як і приподобнёваня, о котрім будеме писати ниже). У вшыткых высше названых явів ся **не мінить значіня** слова (ёго змысел). На-спак, реалізацієв алтернацій (о котрых будеме писати в далшій части) у словах

74 ТРУБЕЦКОЙ, Н. С.: *Основы фонологии*. Перевод з нем. Москва: Издат. Наука, 1960.

75 JAKOBSON, R. – HALLE, M.: *Fundamentals of language*. Gravenhage: Mouton, 1956, 78 s.

76 PAULÍNÝ, E.: *Fonológia spisovnej slovenčiny*. Bratislava: SPN: 1964, s. 46-50.

77 ĎUROVIČ, L.: *Paradigmatika spisovnej ruštiny*. Bratislava: SPN: 1964, s. 12-15.

ся **мінить значіння** слова. То є главный розділ меджі процесами неутралізації, асіміляції протів алтернації⁷⁸.

2.17 Типы неутралізації. Як уж было конштатоване, з неутралізацієв ся стрічає лем в дакотрых позиціях. Неутралізація ся реалізує звичайно на граніці морфемы (корінь, префікс, суфікс) або слова, на їх зачатку або конці, під впливом сусідній морфемы або слова.

Окремы авторы виділюють розділны (неєднакы) типы неутралізації. Можеме сугласити з конштатацієв Н. Трубецкого, же неутралізація ся дасть розділити на дві векшы группы: 1. Неутралізація детермінована контекстом (залежність од фонематичного окружіння); 2. Неутралізація детермінована структуров (залежність од позиції в слові), в рамках котрых ся в окремых языках виділює неєднаке множество типів неутралізації. Кедь перейдемо конкретно к нашому языку, так можеме конштатовати, же неутралізація має регресивный характер, т. зн. же неутралізуючов фонемов є зачаточна фонема другой (наслідуючой) морфемы або слова, а неутралізованов фонемов є концёва фонема першой (передстоячой) морфемы або слова. Місто, де ся стрічать неутралізуюча фонема з неутралізованов фонемов ся называють **неутралізачным містом**.

2.18 Неутралізація консонантів.

2.18.1 Неутралізація „по дзвінкости“ (глухий – дзвінкый). Неутралізація є залежна од форми і поставліня. Што до форми, иде о то, ці неутралізуючов фонемов є дзвінка (тогда настає одзвінчіння), а таку неутралізацію означуєме за неутралізацію по дзвінкости. Кедь неутралізуючов фонемов є глуха фонема (настає оглушіння), таку неутралізацію означуєме як неутралізацію по глухости. Што до поставліня, иде о дві позиції, а то:

- а) в рамках єдного слова – на граніці коріня (або основы) + одводжуючого (дерівачного) суфікса;
- б) на граніці слова (кедь кончіть єдне слово і зачінають друге) і на граніці префікса + коріня.

Розобереме сі даны позиції подробніше:

а) Одзвінчіння (в рамках єдного слова), або: **неутралізація по дзвінкости (тіпу „глухий – дзвінкый“).**

Тип неутралізації (глухий – дзвінкый) на граніці коріня або основы і дерівачного суфікса настає лем перед дзвінкыма консонантами⁷⁹ *просьба* [‘проз’ба], *косьба* [‘коз’ба], *платба* [‘пладба]. Перед сонорныма консонантами і вокалами тота неутралізація не настає, напр.: *мок-ну-ти*, *руч-н-ый*, *выс-от-а*, *хлоп-ами* –

78 Ян Сабол конштатує: „Neutralizácia a asimilácia je vyvolaná zvukovým okolím, alternácia významovým okolím.“ Ближе позерай: ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: SPN, 1981, с. 313.

79 Такий тип неутралізації мож розуміти як асіміляцію по дзвінкости.

і т. д. Як видно, в уведжених словах фонемы [к, ч, с, п] ся не піддають неутралізації.

Виймков з того правила є форма 1-ой особы мн. ч. імперативу, де неутралізація настає: *куп* – *купме* [‘кубме], але уж *купте* [‘купте]; *нось* – *носьме* [‘ноз’ме], але уж – *носьте* [‘нос’те] і т. д.

б) Одзвінчіння настає нелем тогда, кедь є неутралізуючов фонемов **дзвінкый** консонант, але таксамо і **сонорный** консонант або **вокал**, а неутралізованов фонемов є глухий консонант. Тогда тот глухий консонант переберать властность дзвінкости. Така сітуація може настати на граніці слов, напр.: *косить далеко* [‘косид’ далеко], *хлоп одышов* [хлоб оды’шоў], *хлоп давать* [хлоб ‘дават’], *хлоп носить* [хлоб ‘носит’]; *много лип обышли* [много либ обыш’ли]; *мало лип зрізали* [мало либ ‘з’різали]; *мало лип нало’жыли* [мало либ наложыли]; *потік опав* [‘пôтиг о’пав]; *потік гучить* [‘пôтиг гучит’]; *потік малый* [‘пôтиг ма’лы]; *ліс умерать* [‘ліз у’мерат’]; *ліс засыхать* [‘ліз за’сыхат’]; *ліс рідне* [‘ліз ‘р’ідне]; *куп іглу* [куб іг’лу]; *куп дыню* [куб ‘дрынво] *куп масло* [куб ‘масло]; *наш отець* [наж ô’têц’]; *наш замок* [наж ‘замок] *наш народ* [наж ‘нарот]; *ніч істого* [ніж ‘істого]; *ніч великого* [ніж ве’ликого]; *ніч не мам* [ніж не ‘мам]; *покось овес* [покоз’ о’вес]; *покось зерно* [по’коз’ ‘зерно]; *покось луку* [по’коз’ ‘луку]; *пять овець* [пjad’ о’вêц’]; *пять дівок* [пjad’ ‘д’івок]; *пять невіст* [пjad’ не’віст] і т. д.

Неутралізація „по дзвінкости“, або дзвінкостна асіміляція як сорта неутралізації в нашім языку настає (так, як ай в подобных прикладах в словенчіні) і перед **сонорныма**, а таксамо перед **вокалами** в споїню приназывника і назывника або приназывника і містоназывника, напр.: *к нашому дому* [г нашому дому], *к Іванови* [г Іванови], *к мамі* [г мамі], ту ай в правописі: *з мамов* [з мамоў], *з обома родічами* [з обома родічами]...

На розділ од подобных прикладів у словацькім языку асіміляція по дзвінкости настає і в таких споїнях, як: *к ним* [г ним], *к нам* [г нам], *к нёму* [г н’ому]⁸⁰... (є то зафіксоване в дакотрых припадах і в правописі: *нигде*⁸¹, *дагде*, *з*⁸² *нами*, *з мамов*...).

2.18.2 Неутралізація „по глухости“ (дзвінкый – глухий). Неутралізація тіпу „дзвінкый – глухий“ настає:

а) В рамках єдной лексемы, кедь неутралізуючов фонемов є глухий консонант. Неутралізований дзвінкый консонант неутралізацієв страчають признак

80 Позерай: KRÁL, Á.: *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Martin: Matica slovenská, druhé vydanie, 2009, с. 56.

81 Словацький язык в припадах *niekde*, *nikdy*, *nikde* решпектує неутралізацію у высловности, в припадах приназывника - *к* в споїню зо словом зачінаючим на сонорный, або вокал, попередній глухий консонант ся не неутралізує: *к нени*, *к неж*, *к маме*, *к ујови*, *к аути* [k ñenu/k ñej/k mame/ k ujovi, k aŭtu]... Ближе позерай: KRÁL, Á.: *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Martin: Matica slovenská, 2009.

82 Русиньский язык на розділ од словацького не має препозицію *с*, лем *з*, котра ся вживає як з генітивом, так з інструменталом.

дзвінкості і оглушує ся. Тот тип неутралізації знаєме тыж під назвов **асіміляція по глухости**, напр.: *везьте* [‘вєс’те]; *грядка* [‘гр’атка]; *стежка* [‘стешка]; *бабка* [‘бапка] і т. д.;

б) кедь є неутралізована фонема на абсолютнім концї слова (перед павзов). Неутралізована фонема страчать признак дзвінкості і мінить ся у высловности на свою глуху пару, напр.: *дуб* [дуп], *народ* [нарот], *запад* [‘запат], *берег* [‘берех], *жолудь* [‘жолут’], *ліз* [л’іс], *везь* [вєс’] і т. д.;

в) кедь неутралізованов фонемов є дзвінкый консонант на концю послїднїй морфемі єдного слова, а неутралізуючов фонемов глухий консонант в першій морфемі наслїдуючого слова, напр.: *дуб схне* [дуп схне], *народ худобніє* [нарот худоб’н’іє] *запад сонця* [‘запат ‘сѡнц’а], *жолудь кормить звірята* [‘жолут’ ‘кормид’ зві’р’ата].

Як можеме збачіти, тот тип неутралізації ся реалізує нелем в рамках єдної лексеми, але ай на границях вшитых морфем, а тыж на концї слова.

Не піддають ся тій неутралізації непарны сонорны консонанти і лабіоденталный /в/, але дало бы ся повісти, же на концї слова і по гласных перед согласным ся неутралізує на білабіалне /ў/, напр.: *встав*, *Русинів*, *дівка*, *правда*, *рівный*, *домів* [встаў/ русиніў/ ‘д’іўка/ ‘праўда/ ріў’ны/ дѡ’міў] і т. д.

З історичного (діахронного) погляду є звук /ў/ архаїзмом; є то властно заховале старе білабіалне звучаня консонанта /в/. Зо сінхронного погляду (погляду сучасного языка) є /ў/ варіантом фонемы [в].

2.18.3 Невтралізація консонантів типу „твердый – мягкий.“ Невтралізувати ся можуть лем фонемы, парны подля твердості і м’ягкості, то є девять пар фонем: т – т’, д – д’, н – н’, р – р’, с – с’, з – з’, ц – ц’, л – л’, дз – дз’. Кедь є неутралізуючов фонемов єдна з палаталных фонем а палаталізованов єдна з парных непалаталных, так парна непалатална фонема дістає признак палаталности, напр.: *пісня* [‘піс’н’а], *тесть* [тѣс’т’], *контя* [‘кѡн’т’а], *Настя* [‘нас’т’а], *зліва* [‘з’л’іва], *послїдній* [пос’л’ідній], *яслі* [‘яс’л’і], *гвозді* [‘гвѡз’д’і], *в місті* [w ‘міс’т’і], *(коцка) в коцї* [w’ кѡц’ц’і], *здїти* [‘з’д’іті], *дванадцять* [два’нац’ц’ат’], *стягне* – [‘с’т’агне], *спалня* [спа’л’н’а], *хустя* [‘хус’т’а], *до сонця* [до’сѡн’ц’а], *стяти* [с’т’а’ті], *зрізати* [‘з’р’ізати], і т. д. Невтралізація настає таксамо перед непарными – все м’ягкыма консонантами дж, ч, напр.: *фінджа* [‘фін’џа], *серенча* [сѣрѣн’ч’а] і т. д.

2.18.4 Невтралізація зубных консонантів перед переднєпіднебными. Зубны /с – с’/, /з – з’/, /т – т’/, /д – д’/, /ц – ц’/ ся неутралізують в позиції перед переднєпіднебными /ж, ш, ч’/. Невтралізація проходить приближно так:

– /з, з’, с, с’/ перед /ш/ ся реалізують як /ш/, напр.: *низший* [‘ниш’ы]; *узший* [‘уш’ы]; *без шаблони* [беш:аб’лоны]; *ніс шайты* [н’іш ‘ајты]; *без шампаньского* [беш:ам’пан’ц’ кого], *без шофера* [беш ‘офера], *через шыю* [‘череш’ыју]; *через шка-*

ру [‘череш’кару]; *розшырити* [рош:ы’риті], *сшити* [‘ш:ыті], *без шапки* [беш’а-пкы] і т. д.;

– /з, з’, с, с’/ перед /ж/ ся реалізує як /жж/ або /ж/, напр.: *розжалити* [рож’а-литі], *розжувати* [рож’у:ваті], *зжати* [‘ж:аті], *зжаліти ся* [‘ж:ал’іті с’а]; *ніс жабу* [н’іж’абу; безжалостный [безж’алосный]; *із желїза* [іж:е’л’іза]; *без жывота* [безж:ы’вота]; *барз жылавый* [барж:ы’лавы]; *без жобраня* [безж’обран’а], *без жупы* [безж’упы] і т. д.;

– /з, с/ перед /ч’/ ся реалізує як /ш’ч’/, напр.: *з черешні долов* [ш’ч’ѣ’рѣшн’і дѡ’лѡў]; *з часу на час* [ш’ч’асу на ‘ч’ас]; *счїстити* [ш’ч’іс’титі] і т. д.;

– спїня -т’с-, -тс’-, -т’с’- высловлюєме як /ц’/, або /ц’ц’/, напр.: *дїтський* [‘д’іц’кы], *люблять ся* [‘л’убл’ац’а] і т. д.;

– спїня -дц’- высловлюєме як /ц’/, або /ц’ц’/, напр.: *дванадцять* [два’нац’ат’], *двадцять* [‘двац’ат’] і т. д.;

– спїня -тч’-, -дч’- ся звичайно як /ч’ч’/, напр.: *Хотча* [‘хѡч’а], *помыток* – *помытча* [‘пѡмыч’а], *молоток* – *молотча* [‘мѡлоч’а], *Градчаны* [грач’аны] і т. д.;

– спїня -тц’-, -дц’- ся высловлює як /ц’ц’/, напр.: *отця* [‘ѡц’а], *судця* [‘суц’а];

– спїня -ч’ц’- ся высловлює як /ц’ц’/, напр.: *млчка* – *в млчцї* [w ‘млац’і], *мачка* – *мачцї* [‘мац’і] і т. д.

Ту є істо тых груп согласных веце, треба їх лїпше і глубше проштудувати і описати, што є інтересна робота до будучности.

2.18.5 Невтралізація вокалів.⁸³ Невтралізація вокалічної системи русиньского языка не є така розшырена як в російскім або словацькім языку. Мы сі думаєме, же к нїй ся односять лем явы, традично называны позічными або фонетічными змінами (алтернаціями), т. зн. змінами залежними од позиції даного вокалу в слові. З того погляду видїлюєме: неутралізацію фонемы [о] і неутралізацію фонемы [е].

Фонема [о], як сьме высше писали, ся звичайно реалізує як гласный звук заднєго ряду, середнєго піднятя, лабіалізований. Максимально ясно ся высловлює під акцентом на концї слова і в позиції перед твердыма согласными, напр.: *молоко*/ ‘босы/ ‘воле/ ‘горбы/ ‘гора/ ‘дома/ дно/ тло/ ‘добро/ зло] і т. д. Якостно ся скоро не різнить, лем є кус слабше і неакцентоване /о/ в позиціях тіпу: *ортовати*, *косити*, *просити*, *робити*, *борона* [орто’ваті/ ко’ситі/ про’ситі/ ро’биті/ боро’на] і т. д. Невтралізація фонемы [о] настає:

а) Кедь ся первістно неакцентоване /о/ в позиції перед акцентованима гласными високого піднятя /і/, /у/ в речовім тоці реалізує як єй варіант, котрый позначуєме фонетічно як [о’], напр.: *бурсуг*, *кошуна*, *костура*, *лопух*, *кошуля*, *тобі*, *собі*, *повім* [бо’р’сук/ ко’руна/ ко’с’тура/ ло’пух/ ко’шул’а/ то’бі/ со’бі/ по’вім] і т. д.

⁸³ Василь ЯБУР означує неутралізацію вокалів як приподобнєваня або неутралізацію подля міста творїня звука.

б) Кедь ся фонема [o] висловлює як звужене /ô/, то значить як узкий звук середнє-высокого піднятя, заднєго ряду, лабіалізований. Є то в пятєх позиціях, о котрых сьме уже писали у звязи із звуковов реалізацієв фонемы [o]. Припомянеме сі тоты позиції: 1. В акцентованім складі, перед мягкыма согласныма, напр.: *воля, потя* [ʋôl'a/ 'nôt'a]; 2. В акцентованім складі, перед складом з гласныма високого піднятя /i/, /y/, напр.: *скора – скору, вода – пю воду, потік, попіль, лопотіти – лопіт* [ʃkôru/ 'vôdu/ 'nôtik/ 'nôpil/ 'lôpit]; 3. В складі запертім білабіалным /ǃ/, напр.: *кров, товк, вовк, ховзанка, з бабов, багов* [krôǃ/ tôǃk/ vôǃk/ 'xôǃzaŋka/ z 'babôǃ/ 'bagôǃ] і т. д.; 4. Перед лабіоденталным /v/, напр.: *сова, корова, нова, ковати* [ʃôva/ kô'rôva/ nô'va/ kô'vati/]; 5. Перед звуженыма /ô, ê/, напр.: *коноплі, в болоті, вдовець, косець* [kônôpl'i/ w bô'lôt'i/ wôdô'vêc/ kô'sêc']...

в) Кедь ся в перевзятых словах з довгым /o/ виділив на конці складу білабіалний звук /ǃ/, функціонує фонема [o] як єго позічний варіант /ô/, напр.: *мова, совда, шовдра, чаков, факов* [môǃda/ sôǃda/ šôǃdra/ čakôǃ/ fakôǃ] і т. д.

Невтралізація фонемы [e]. Фонема [e] ся реалізує звичайно як гласний звук переднєго ряду, середнєго піднятя, нелабіалізований. Найясніше ся висловлює під акцентом в позиції на конці слова, на зачатку слова і меджі твердыма согласныма, напр.: *берег, береза, дер, жертва, клен, зеленый, зерно, небо, пелех, терен, ера, есо, таке, нове* [ʋ'berex/ / der/ 'žertva/ клен/ ze'lenyj/ 'zerно/ 'небо/ 'пелех/ 'терен/ ера/ есо/ та'ке/ но'ве] і т. д.

В позиції перед складом з гласным високого піднятя /i/, перед мягкыма согласныма, перед жуженыма /ê, ô/ ся фонема [e] невтралізує на свій позічний варіант і реалізує ся як звужене /ê/, котре має таку висловність як /и/, лем з тым розділом, же кончік языка є веце напнутый, т. зн. же ся з нєго стає звук середнє-высокого піднятя і посувають ся іщі веце допереду (десь меджі /i/ і /e/), напр.: *в небі, плечі, верьба, купець, день, теперь, конець, гостець, четверь, на березі* [w'nêbi/ 'плêč'i/ 'vêr'ba/ ку'пêc/ dên/ tê'nêr/ kô'nêc/ gôc'têc/ çê'tvêr/ на бê'rêz'i] і т. д. Зато даколи дость тяжко становити етимологічне походжіня /и/, /e/ в русиньскім языку в дослідку фонетічний близкості /ê/ – запертого як позічного варіанта фонемы [e] і [и] – будь як самостатной фонемы, або варіанта фонемы [i].

І при фонемі [и] бы ся могло може говорити о єй невтралізації в позиціях перед мягкыма согласныма і на абсолютнім зачатку слова – треба ту але ініціювати подробніше баданя даной проблематіки.

2.19 Алтернація. Алтернація як заміна звуків в языку. Типы алтернації в русиньскім языку. Замінов, або алтернацієв звуків называєме повторюючи ся і закономірну зміну звуків, котры забирають то саме (єднаке) місто в морфемі

в розлічных припадах поужытя морфемы, напр. при словозміні, при словотворіню і т. п. Напр.: *нести – носити, кінь – коні, сон – сна, сохне – засыхать – сухой – высохне, позерати – зріня – зорный, топір – топориско* і т. д.

Розпознаєме два главны тіпы алтернації:

а) історічну або традичну, котра є перевзята із змін в історії языка, не є детермінована фонетічною позицієв звука;

б) позічну алтернацію, котра є залежна і в сучаснім языку од фонетічної позиції звука (ту входять тзв. фонетічны законы сучасного языка).

2.20 Алтернація вокалів. Буде нас інтересувати перший тіп алтернації. Спомянеме лем найрозшыренішы з них. Они фунгують як результат давных фонетічных процесів:

1. Алтернація е/о, напр.: *нести – носити, везти – возити, вести – водити, позерати – зоря* і т. д.

2. Алтернація о/а, напр.: *гонити (худоу) – поганяти, зломити – поламати, стояти – стати, хопити – хапати, поклонити ся – кланяти ся, скоčiti – скакати* і т. п.

3. Алтернація о/∅, напр.: *сон – сна, кілок – кілка, грунок – грунка, жовток/жовчок – жовтка/жовчка* і т. д.

4. Алтернація е/∅, напр.: *день – дня, беру – брав, Александер – Александра, пень – пня* і т. п.

5. Алтернація о/ы/у/∅, напр.: *схне/сохне – засыхать – сухой – высохне/высохне* і т. д.

6. Алтернація ы/∅, напр.: *называти – назвати, поныхати – попхати* і т. д.

7. Алтернації о/і, е/і – то суть найчастішы алтернації, яким приділиме векшу позорность:

а) алтернація о/і (в дакотрых діалектах о>у, о>ы, або о>ǃ), є найхарактернішов алтернацієв русиньского языка, што го дость одокремлює од **остатніх славянських языків**. Основа той алтернації спочивать в тім, же /о/ в отворенім складі ся алтернує з /і/ в запертім складі (о/і). Тота алтернація ся реалізує як в розлічных формах єдного слова, так ай в розлічных словах сполочного коріня або основы. Так можеме тот яв відіти:

– в розлічных формах того самого слова, напр.: *рока – рік, коня – кінь, волы – віл, носа – ніс, ночі – ніч, воза – віз, попа – піп, нога – ніг, росла – ріс* і т. д., і в словах єдного коріня або сполочной основы, напр.: *робота – робітник, батіг – батоужиско, пасовати – пасівный* і много далшых. Не рекомендуєме алтерновати в тых позиціях в таких словах, як: *род – родный, воля – вольный, гора – гор, слово – слов, школа – школ* і т. п.;⁸⁴

⁸⁴ Алтернования в тых словах є характерне про український нормативный язык: *рід – родити – рідний, школа – шкільний, слово – слів, воля – вільний, гора – гірський*.

- алтернація і/о в словах, в котрых ся наслідно алтернант /і/ заперать фонемов [й], напр.: *мого* – *мій* (не *мі*), *стою* – *стій*, *бою* ся – *бій* ся, (*копа*) *гною* – *гній* і т. п.;
- алтернація і/о в генітиві плуралу присвойных придавників мужского роду (в припадах, коли в дакотрых русиньских діалектах на Словакції находиме алтернацію: о>у, о>ы), напр.: *братового* – *братів*, *нянькового* – *няньків*, *попового* – *попів*, *ковалёвого* – *ковалїв*... і т. п.

б) Алтернація е/і, напр.: *гребінь*, *камінь*, *ремінь*, *осінь/до осені*, *ровінь*, *шість/шестый*, *сім/семый* (історічно было *гребень*, *камень*, *ремень*, *ровень*, *шесть*, *семь* – порівнай російський язык), *нести* – *ніс*, *вести* – *вів*, *плести* – *плів*, *мести* – *мів*, і т. п.

Але є много позицій, де /о/, /е/ не переходять на /і/ в запертих складах:

- а) в словах чужоязичного походжіня: *бокс*, *кокс*, *шпорт*, *педагог*, *атом*, *готел*, *модел*, *агроном*, *шофер* і т. д.;
- б) в словах із спойнєм -ор-, -ер-, -ов- меджі согласными: *корч*, *корчма*, *горб*, *горбатый*, *борг* (в дакотрых діалектах *бург*), *торговати*, *чорт*, *смерть*, *верх*, *вершок*, *верьба*, *сердце*, *перший*, *серьп*, *серсть*, *вовк*, *повный*, *довгий*, *довг*, *довбати*, *товк*, *стовп*, *жовтый* і т. д.;

в) в словах з такзваним повноголосєм (-оро-, -оло-, -ере-, -еле-) меджі согласными (в лінгвістіці тыж позначуєме ТОРОТ, ТОЛОТ, ТЕРЕТ, ТЕЛЕТ, де Т суплує будьякий консонант): *загорода/загород*, *мороз*, *порох*, *молот*, *солодкий*, *волос*, *голос*, *колос*, *голод*, *берег*, *перед*, *через*, *середній*, *шелест*, *пелех* і т. д.

Суть але вынятки, де в словах з повноголосєм настає алтернація, такы як: *поріг* – *порога*, *волік* – *волочити*, *стеріг* – *стеречи*... Лемже не алтернуєме тыж (на розділ од українського языка) о>і в таких словах, як: *оборог*, *борода* – *бородка/бород*, *борона* – *боронка/борон*, *голова* – *головка/голов*, *корова* – *коровка/коров*, *береза* – *березка/берез*, *ворота* – *воротка/ворот*, *долото* – *долотце/долот*, *колodka/колodок*, *сорока/сорок*, порівнай укр. в генітиві сингулару: *од борід*, *голів*, *корів*, *беріз*, *воріт*; *борідка*, *ворітка*, *корівка* і т. д.

г) /о/ не переходить на /і/ в генітиві плуралу субстантивів женського роду: *вода* – *вод*, *шкода* – *шкод*, *будова* – *будов*, *субота* – *субот*, *фасоля* – *фасоль*, *основа* – *основ*, *підпора* – *підпор*, *істота* – *істот*, *підкова* – *підков* і т. п. Зато не треба алтерновати ани: *школа* – *школ*, *особа* – *особ*; таксамо не треба алтерновати ани /е/ з /і/ в таких словах середнього роду як: *село* – *сел*, *мено* – *мен*, *чудесо* – *чудес*, *веретено* – *веретен* (порівнай укр. *шкіл*, *осіб*, *сіл*) і т. п.;

д) не алтернує ся е>і в суфіксі -тель: *учитель*, *приятель*, *выхователь* і т. п.;

е) не переходять /о/, /е/ на /і/ в запертих складах там, де vznikли з ъ, ѣ, (єр, єрь) і тоты в сучаснім языку выпадають: *сон* – *сна*, *мішок* – *мішка*, *пень* – *пня*, *день* – *дня*, *вітор* – *вітра*, *пес* – *пса*, *заперти* – *запре* і т. д.;

ж) не наставать зміна ани в словах законченых на -вод, -ход, -воз, -нос, -об,

-ор: *водовод*, *допровод*, *поход*, *заход*, *переход*, *завоз*, *перенос*, *выроба* – *од выроб*, *хвороба* – *од хвороб*, *жалоба* – *од жалобы*, *подоба* – *подобный*, *табор*, *выбор* (порівнай укр. *вододопровід*, *похід*, *захід*, *перехід*, *подібний*, *табір*, *вибір*) і т. д.;

з) не треба алтерновати /о/, /е/ з /і/ в ряді слов книжного штілу: *народ*, *верховный*, *основный*, *словник* і т. п.;

і) не алтернують ся /о/ з /і/ в назывниках жен. роду на -ость: *радость*, *грубость*, *тонкость*, *святость*, *мягкость* (порівнай укр. *радість*, *грубість*, *тонкість*...) і т. д.;

й) не алтернують ся /о/, /е/ з /і/ в часословнім закончіню 2. особы на -еш: *ведеш*, *пишеш*; і в формах імперативу: *выносить* – *вынось*, *доволити* – *доволь* і т. д.;

к) не алтернують ся /о/, /е/ з /і/ во властных особных менах: *Федор* – *Федора*, *Прокоп*, *Сидор*, *Мирон* (порівн. укр. *Федір*, *Прокин*) і т. п.;

л) не алтернують ся /о/, /е/ з /і/ по шыплячіх согласных /ж, ч, ш, щ, дж/ а тыж по /й/, напр.: *женити* – *женатый*, *шестый*, *вечеря*, *честь*, *шелест*, *чело*, *пчола*, *чорный*, *жовтый*, *чоловік*, *боёвый* [бојовыј], *строёвый* [стројовыј] і т. д.;

м) не алтернують ся /о/, /е/ з /і/ ани в суфіксах -очок, -енко, -езный, -енький: *вершочок*, *краёчок*, *молоточок*, *полотенко*, *величезный*, *маленький*, *куртенький* і т. д.;

н) в дакотрых словах зістало /е/ перевзяте із староруського без змін: *кочерьга*, *червеный*, *чекати*, *черьпати*, *шептати*, *щедрый*, *счезнути* і т. д.

2.21 Алтернація консонантів. О алтернації ся дасть говорити і з погляду сучасного языка. Алтернацію треба вважати як заміну єдної фонемы в коріню або в основі слова іншов фонемов ці тзв. фонематічнов нулов. З того погляду консонантічны алтернації бывають двоякы: а) єден консонант ся замінює другим корелованим консонантом; б) єден консонант ся замінює другим некорелованим консонантом.

2.21.1 Алтернації корелованих консонантів.

а) Алтернації корелативных пар т/ т'; д/ д'; л/ л' (або наopak):

1. *молот-и-ти* – *молот'-ба*; *смерт'* – *смертка*; *кіст'* – *кіст-ка*; *завист'* – *завист-ливый'*; *маст'* – *маст-ный*; *власт'* – *власт-ный*; *лист* – *лист'а*; *квіт* – *квіт'а*; *брат* – *брат'а*, *камарат* – *камарат'а*; *пум'* – *пум-ник*; (але: *сїт'* – *сїт'ка*);
– *ход'-ат'* – *ход-ба*; *гуд'-ат'* – *гуд-ба*; *чел'ад'* – *чел'ад-ник*; *жалуд'* – *жалуд-ный*; *одповід'* – *одповід-ный*; *лод'* – *лод-ный* (але: *лод'ка*);

– *стрілити* – *стріл'ба*; *хвал-ити* – *хвал'ко*; *волити* – *вол'бы*; в многих прикладах – лем асімілацієв: *стрілець* – *стрілця* [стріл'ц'а], *палець* – *палця* [пал'ц'а] і т. п.; Даколи не настає ани асімілація: *неділя* – *неділька* – *недільний* [не'д'іл'а/ не'д'іл'ка/ не'д'іл'ный]; *кривуля* – *кривулька* – *кривулястый* [кривул'а/

кривул'ка/ кривул'асты], приятель – приятелько – приятельский [пријател' / пријател'ко/ пријател'скы]; купель – купельный – купельня [купел' / купел'ный/ купел'ня] і т. д.;

– при демінутівах: *гад* – *гад'а*, *осел* – *осл'а*, *коза* – *кізя* і *кізля*⁸⁵ ([кіз'л'а]);

2. перед і > Ъ: *град* – на *град'і*, *сон* – во *сн'і*; *кіл* – на *кол'і*, *місто* – в *міст'і*, *гн'із-до* – в *гн'ізд'і*, *дно* – на *дн'і*, *їдло* – в *їдл'і*;

– в дативі: *жена* – *жен'і*, *перла* – *перл'і*;

– в присвойних ад'єктивівах (придавніках): *бажант* – *бажант'ій*, *пес* – *пес'ій*, *когут* – *когут'ачій*;

3. в односных ад'єктивівах: *дріт* – *дрот'аний*, *глина* – *глин'аний*, *вовна* – *вовн'аний*;

4. перед суфіксом верба (часослова):

– а (я): *мінити* – *мін'ати*, *валити* – *вал'ати*;

– і- з Ъ: *червений* – *червен'іти*, *смутный* – *смутн'іти*, *білый* – *біл'іти*;

– перед дакотрыма флективныма морфемами тіпу: *молоти* – *мел'у*, *стелити* – *стел'у*, *полоти* – *пол'у* і т. д.

б) Алтернація корелатівной пары н'/н (або наopak):

1. *свин'а* – *свинка*; *черешн'а* – *черешенка*; *сукн'а* – *сукенка*; *ден'* – *денный* і т. д.;

2. даколи позоруєме заміну **н'/н'** лем у высловности (наслідком асімілації, або сподоблєваня): *конец'* – *конця* [кон'ц'а]; *братраниец* – *братранця* [братран'ц'а]; *млинец'* – *млиня* [млин'ц'а]; *ученец'* – *ученця* [учен'ц'а]; *волін'* – *волінча* [волін'ч'а]; *камін'* – *камінча* [камін'ч'а]; *ремін'* – *ремінча* [ремін'ч'а];

3. перед суф. -ьск- буде **н** все мягке: *кін'* – *кін'ський*, *бан'а* – *бан'ський*, Румун'ско – *румун'ський* (то значіть, же алтернація не настає!). Но маме і приклады слов, де алтернація **н'/н'** настає: *Берлін* – *берлін'ський*, *жыван* – *жыван'ський*, *пан* – *пан'ський*, *Русин* – *русин'ський* і т. д.

2.21.2 Алтернації некорелованых консонантів. Алтернації некорелованых консонантів ся выявляють главно перед дерівачныма і основотворныма морфемами. Зрідкаво ся найдуть і перед формотворныма морфемами. Они (тоты алтернації) суть значно різнородны а розділно засягають окремы части речі.

Алтернації с/ш; з/ж; ц'/ч; д/дж; ст/щ; г/дж:

1. Перед дерівачныма суфіксами субстантивів:

– ік: *місяц'* – *місячік/місячок*, *заяц'* – *зайчік/заячік*;

– іна (-ина): *высокий* – *вышина*, *низкий* – *нижина*, *узкий* – *ужина*, *отец'* – *отчина* (але: *лысый* – *лысина*);

– іня: *косити* – *кошіня*, *возити* – *вожіня*, *мастити* – *мащиня*, *вудити* – *вуджіня*, *ходити* – *ходжіня*;

– арь: *вівц'а* – *вівчарь*, *матіц'а* – *матічарь*, *граніц'а* – *гранічарь* (але *пец* – *пецух*); (алтернація с/ш, з/ж не настає в таких словах на -арь: *гуска* – *гусярь*, *коза* – *козярь*, *мясо* – *мясарь* і т. д.);

2. Перед дерівачныма морфемами в ад'єктивівах:

– істый: *конец'* – *кончістый*, але *голос* – *голосистый*;

– ній/: *высокий* – *вышній*, *низкий* – *нижній*, але: *голос* – *голосный*);

– ій: *купец'* – *купчий*, *хлопец'* – *хлопчий*, *дравец'* – *дравчий*, *мудрец'* – *мудерчий*, *борсук* – *борсучий* (к/ч)⁸⁶, *Ольга* – *Ольджин*, *пустый* – *пуций*;

3. Перед основотворчіма суфіксами верба:

– а-, напр.: *скосити* – *скошати*, *згасити* – *згашати*, *вымастити* – *вымащати*, *носити* – *перенащати*, *пустити* – *пуцати*, *звозити* – *звасжати*, *зразити* – *зрасжати*, *грозити* – *выгражати*, *переказити* – *перекажати* (але: *домерзити* – *домерзати*).

В тых самых условіях суть і алтернації **т/ч**: *стратити* – *страчати*, *крутити* – *скручати*, *сплатити* – *сплачати* і т. д., а тыж **д/дж**: *охлаодити* – *охлаоджати*, *водити* – *одваджати*, *одходить* – *одхаджати* (позерай і в інших позиціях далше).

Алтернації **к/ч**, **г/ч** суть при часованю верб: *тік* – *течі*, *пік* – *печі*, *волік* – *волочі*; *ліг* – *лячі*, (по) *міг* – (по) *мочі*, *стеріг* – *стеречі* і т. д.

Алтернації к/ч; г/ж; х/ш; ск/щ:

1. При субстантивівах:

а) перед дерівачныма суфіксами:

– а: *рука* – *ручка*, *нога* – *ножка*, *стуга* – *стужка*, *муха* – *мушка*, *блыха* – *блышка*, *валах* – *валашка*;

– ко: *око* – *очко*, *ухо* – *ушко*;

– ок: *сміх* – *смішок*, *круг* – *кружок*, *сніг* – *сніжок*, *оріх* – *орішок*, *ріг* – *рожок*, *пыск* – *пыщок*, *чоловік* – *чоловічок*;

– ік/-ик: *хробак* – *хробачік*, *чудак* – *чудачік*, *першак* – *першачік*, *бог* – *божик*, *плуг* – *плужик*;

– ник: *молоко* – *молочник*, *мука* – *мучник*, *оріх* – *орішник*;

– іця: *слуга* – *служніця*, *плоский* – *площіця*;

– іна/-ина: *глубокий* – *глубочіна*, *высокий* – *высочіна*, *бук* – *бучіна*; *друг* – *дружина*, *тихий* – *тишина*;

– ство: *монах* – *монашество*, *чоловік* – *чоловічество*;

– а: *бык* – *быча*, *вовк* – *вовча*, *внук* – *внуча*, *блыха* – *блыща*, *небогый* – *небожжа*, *убогый* – *убожжа*, *боровка* – *боровча*, *ліска* – *лісча*, *планка* – *планча*, *дівка* – *дівча*;

85 В данім припаді настає алтернація лем у высловности (асімілацієв).

86 В русинських діалектах взятых за основу кодифікації сьме зазначили форму *борсур* – *борсуджій*, *напрі-гы* – *напріджата* (алтернація г/дж).

б) перед флективними морфемами у субст. лем рідко: *бог* – *боже*, *отец* – *отче*, *друг* – *друге*.

2. При ад'єктивних перед деривачними суфіксами:

- -ный: *молоко* – *молочный*, *рука* – *ручной*, *сміх* – *смішний*, *округ* – *окруженный*, *ріг* – *рожний*, *бог* – *побожный*;
- -аный: *татарка* – *татарчаний*, *сливка* – *сливчаний*, *планка* – *планчаний*;
- -истый/-истый: *конец* – *кончистый*, *берег* – *бережистый*;
- -ський/-цький: *Чех* – *чеський*, *монах* – *монаський*, *волох* – *волоский*, *ученик* – *учениський*, *чудак* – *чудаський*, *дурак* – *дураський*.

3. При вербах ся тоталтернація реалізує часто при часованню перед особними флексіями, не так часто перед основотворними суфіксами:

а) перед основотворними суфіксами:

- -ы-, напр.: *дорогий* – *дорожыти*, *слуга* – *служыти*, *сухий* – *сушыти*;
- -і-, напр.: *отрок* – *отрочіти*, *паробок* – *парібчіти*;
- -а-, напр.: *бляк* – *блячати*, *мрявк* – *мрявчати* і т. д.

4. При вербах ся тыж часто вивживать алтернація того типу вжитём суфікса:

а) при видозміні і при деривації часослов:

- к/ч: *скакати* – *скочіти*, *крик* – *крічати* – *скрикнути*/ *выкрикнути*, *клячати* – *клякнути* – *клякати*, *гукнути* – *гучати*, *блякнути* – *блячати* і т. д.;
- г/ж: *лежати* – *лігати*, *стругати* – *стружликати*, *біжати*/ *біжти* – *одбігнати*;
- ск/щ: *пискати* – *пищати*, *тріскати* – *тріщати*, *праскати* – *пращати* і т. д.

б) перед формотворними морфемами – в многих класах і групах часослов:

- к/ч: *пік* – *печу*, *рік* – *речу*, *тік* – *течу*, *товк* – *товчу* і т. д.;
- г/ж: *стеріг* – *стерезу*, *ліг* – *ляжу*, *міг* – *можу*, і т. д.;
- с/ш: *писати* – *пишу*, *чесати* – *чешу*, *косити* – *кошу*, *носити* – *ношу*;
- д, д'/дж: *ходити* – *ходжу*, *бродити* – *броджу*, *судити* – *суджу*, *вадити* – *ваджу*, *смердіти* – *смерджу* (але: *владіти* – *владію*);
- б/бл': *любити* – *люблю*, *дробити* – *дроблю*, *ганьбити* – *ганьблю*;
- п/пл': *сыпати* – *сыплю*, *спати* – *сплю*, *хопити* – *хоплю*;
- в/вл': *славити* – *славлю*, *ословити* – *ословлю*, *давити* – *давлю*;
- м/мл': *кормити* – *кормлю*, *глумити* ся – *глумлю* ся, *тримати* – *тримлю*, і много далшых.

Алтернації т/ц; д/дж; т, т'/ч:

Находиме їх лем мало в субстантивах і ад'єктивних типу: *платити* – *плаца*, *говедо* – *говеджій* і т. д. Дакус частіше їх найдемо при вербах:

1. При основотворній морфемі (суфіксі) -а-, напр.: *стратити* – *страчати*, *крутити* – *скручати*, *сплатити* – *сплачати*, *охлаодити* – *охлаоджати*, *водити* – *одводжати*, *одходити* – *одхаджати*, *выгладити* – *выгладжати*, *садити*

– *саджати* (хліб до пеца), *зрадити* – *зраджати*, *процідити* – *проціджати* і т. д.;

2. При часованню часослов типу: *трепотати* – *трепоче*, *рапотати* – *рапочу*, *метати* – *мечу*, *прятати* – *прячу*, *реготіти* ся – *регочу* ся, *лопотіти* – *лопоче* і т. д.

Алтернації т, д/ст:

В інфінітиві дакотрых часослов настає алтернація коріньового **т, д**, на **с** перед інфінітивнов флективнов морфемов, напр.: *веду*, *вести*, *плету* – *плести*, *кладу* – *класти*, *пряду* – *прясти*, *мету* – *мести* і т. д.

2.21.3 Алтернація вокал/консонант. Така алтернація ся обявлять рідко в часословах, а то при розділі інфінітивной і презентной основы. Найчастіше ся алтернує з вокалом носовий консонант (м, н), напр.:

1. а/н: *жа-ти/жн-уть*, *тяти* – *тнуть*, *припяти* – *припнуть*, *зачати* – *зачнуть*;
2. а/м: *взяти* – *возьмутъ*, *наяти* – *наймутъ*;
3. а/ој: *зняти* – *здоймутъ* (дуже рідко) ці: Ø/д', напр.: *ім*, *їдять* [jim/jid'at'].

В дакотрых припадах при зміні виду часослова з незавершеного на завершений помочов суфікса -ну- выпадує з коріня консонант -к- кедь є меджі двома консонантами: *тріскати* – *тріснути*, *тискати* – *стиснути*, *ф(н)ляскати* – *ф(н)ляснути* і т. д.

Припадів алтернації в консонантизмі і вокалізмі є іщі много веще. Є задачов лінгвістів їх обявляти, описовати і поступно дати їх повный список так, жебы злегшыв фіксування той проблематікы і поміг хоснованню правилных форм окремых частей речі а тым здоконалити літературну норму устной і писомной формы языка.

2.22 Супрасегменталны явы. При сегментації (членію) звукового речового сігналу ся выділюють комплексны фонічны елементы – склады (сілабы). В рамках складів вычленюеме єднотливы звуки, котры ся в языковім кодї транспонують на фонемы – найменшы діштінктивны єдиніці конкретного языка. Попри звуках при комунікації фунгують і далшы звуковы явы, котры можемо позорувати лем на высшых єдиніцях речі як є звук (на складах, словах, словных спійнях, речінях). Тоты явы в языку ся назвають супрасегменталны явы, або модуляція речі (у дакотрых лінгвістів ся стрічає з терміном інтонація). Модуляція речі може быти:

- часова
- тонова
- силова

К **часовій модуляції** належать: **квантіта, павза, темпо, ритм**. Перша з них є характерна про словацький язык, русиньський язык **квантітов** (довжков єднотливих фонем) не діспонує. **Павза**, або перерва в речі є звязана з невыгнутостев надыху (фізіологічна павза), але таксамо виділюєме визнамову павзу, котра є важна про перціпієнта (приїмателя языкового прояву). **Темпо** речі сі в языковім прояві векшынов не усвідомлюєме, респ. регіструєме го аж тогды, кедь є напр. барз швыдке, або наспак, барз помале. Є то кількість слов (складів) выповіджєных за істый часовый одрізок. Основов речового **рітму** є черяня акцентованых і неакцентованых складів. З ритмом ся стрічає найчастіше в поезії, де настає замірне розложіня призвучных і непризвучных складів.

Ід **тоновій модуляції** належить **мелодія** (інтонація). Тоту розознаєме:

а) падаючу (характерну про розповідны речіня, або дакотры тіпы вопросных речінь і розказовых речінь), напр.: *Сестра уж припуповала з Англії домів. Довго єсь мі не писав. Коли напишеш? Ідьте уж одты!*

б) наростаючу (вопросны речіня), напр.: *Сестра уж припуповала?*

в) наростаючо-падаючу (вопросны речіня, жєлаючі речіня), напр.: *Сестра уж припуповала з Англії домів? Гей, уж припуповала. Лем жебы ся нам тото подарило!*

г) монотонну (характерну про недокончены речіня; інтонація назначує, же выповідь ся іщі не скончіла. Склады перед павзов мають монотонный характер, але тон посліднього складу не є найнизший), напр.: *Сестра уж припуповала з Англії домів... і принесла нам дарунки.*

В **силовій модуляції** речі розознаєме **інтензіту голосу** і **акцент** (призвук, притиск). **Інтезіта голосу**, респ. цілковый силовый регістер речі має штілізуючу функцію. Інтезітов голосу можеме подля актуальной потреби модіфіковати звуковий бісідный прояв, стімуловати єго дінаміку, виділєвати в нїм важны і менше важны части. **Словный акцент** выдвигує акцентованный склад у слові, напр. *дї-до, ко-дї-но, стри-чі...* Як видно з прикладів, в норматівній подобі русиньского языка ся акцент не фіксує на конкретный склад у вшиткых словах, так, як є то в сусідніх славянських языках із западного языкового ареалу – словацькім языку (ту є акцент фіксованный на першім складі у слові)⁸⁷ і польскім языку (акцент є фіксованный на передпоследнім складі у слові). Окрем словного акценту лінгвісты виділяють в сінтагматічных конштрукціях і речінях ай **логічний (змысловый) акцент**, то є выразне мелодічно-дінамічне выдвигнутя дакотрой части выповіджіня. Таким выдвигнутєм ся вылучує можность інакшой інтерпретації значіня выповіді бісідуючого. Наприклад: *Я вам своїм рішінєм хотів даяк помочи. Я вам своїм рішінєм хотів даяк помочи. Я вам своїм рішінєм хотів даяк помочи.*

87 Треба розлишовати акцент і квантіту, котра є характерна нео словацький норматівный язык, причім русиньський язык не діспонує таким супрасегментальным явом як є квантіта (довжка).

2.23 Акцент в русиньскім языку. Як сьме высше назначили, западна група славянських языків має акцент фіксованный на конкретнім складі у слові, на протів того, про выходну групу славянських языків, (враховано русиньского літературного языка), є характєный вольный (різномістный) і погыбливый (движный) акцент, то значить, же ся не фіксує на єднакім складі в кождім слові. Як про выходну групу славянських языків, так ай про русиньський норматівный язык має акцент шпеціалне значіня, зато му приділиме ай веце позорности, як іншым супрасегментальным явам. Термін акцентологія (із латиньского *accentus* – акцент/притиск і грецького *logos* – слово) ся вживать на означіня науки о акцентных (прозодічных) средствах языка⁸⁸.

Так як фонетика і фонологія, ай акцентологія має свої початкы в 19. сторочу, російска акцентологія аж в другій половині 19. стороча. Научне баданя акцентології русиньських діалектів ся датує на кєнєць 19. стороча. Притиск выходных славянських языків ся став обєктом научного выскуму російского лінгвісты А. Х. Востокова, пізніше ся данов проблематіков занимали А. А. Потебня, Л. В. Щерба, Р. І. Аванесов, польскый лінгвіста Е. Курілович і другы. Акцентологіїв у русиньських діалектах ся занимали О. Брех, І. Верхратський, Г. Геровський, пізніше І. Панькевич, В. Латта і другы. З выслідків їх бадань ся мож дізнати, же русиньський діалектний ареал (карпатськы русиньскы діалекты) северовыходной части сучасной Словацькой републікы ся подля акцентологічної шпеціфічности ділить на дві основны части – **выходну** і **западну**. **Выходну** часть характерізує **вольный** (різномістный) і **погыбливый** (движный) акцент, який в обшїм є тіпичный, як сьме уж высше спомянули, про выходославянську групу языків. **Западну** групу русиньських діалектів характерізує **сталый** (або фіксный) акцент (характерный про западну групу славянських языків), котрый ся стабілізував на другім складі од кєнця, на тзв. пароксітоні або пенултімі. Такий притиск є тіпичный і про выходословацькы діалекты, з вынятком сотацькых.⁸⁹

Кедь у выходній групі русиньських діалектів притиск мать і діштінктивну (змыслорозлишуючу) функцію, што значить, же він є **фонологічно релевантний**, то в западній групі русиньських діалектів він стратив тоту особитость, внаслідку чого ся став **фонологічно ірелевантним**, подобно як то є в групі западославянських языків. З высшеуведженого выпливать, же западну групу карпатських русиньських діалектів мож поважовати подля акцентологічного опису як шпеціфічний діалектний масив в рамках теріторії выходославянських языків. Інакше повіджено, тота група діалектів з погляду акцентології набрала на себе в значній мірі вплив сусіднього западного языкового ареалу, главно поль-

88 Як перший увів до науки тот термін Р. Ф. Брандт у публікації „Начертание славянской акцентологии“ (1880). In: ФИЛИН, Ф. П. (ед.): *Русский язык. Энциклопедия*. Москва, 1979, с. 16-17.

89 ЛАТТА, В.: Система наголосу українських говірок Східної Словаччини. In: НОВАК, М. (ед.): *Наукові записки ч. 8 - 9*. Пряшів: КСУТ, 1979 - 1981, с. 149.

ского языка, в котрім є притиск на передпоследнім складі слова.

За основу кодифікованої подобы русиньского языка був взятий переходный говор меджі двома територіально найрозширенішыма діалектами – **западоземплінським** і **выходоземплінським**, котры ся поважають за переходны діалекты од лемківських ку середнёкарпатським з перевагов языковых явів підкарпатських діалектів, де суть захованы выходославянськы языковы явы, враховано явів акцентологічных. То значить, в **кодифікованім русиньскім языку є акцент вольный (різномістный) і погыбливый (движный)** а мать, як сьме выше спомянули, **змыслорозлишуючу** (*му'ка* і *мука* – од часолова мучіти ся) і **форморозлишуючу** (*же'ны* – ген. сінг., *'жены* – номін. пл.) **функцію**⁹⁰. Вольность або різномістность притиску є в тім, же не є зафіксований на єднім складі слова (наприклад, як в словацькім языку на першім складі), але в розлічных словах він може быти на розлічных подля порядку складах (на першім – *'вода*, *'нава*, на другім – *пу'сати*, *мо'тати*, на третім – *поли'вати*, *начі'нати*, але і на четвертім – *попере'писовати*, *попере'кручовати*...).

У звязи з позицієв акценту у слові, в языкознательстві суть знамы такы тіпы акцентів:

- **ініціалный** – на першім складі слова (*'покладок*, *'ховзанка*),
- **пенултімовый** або **пароксітонічний** – на передпоследнім складі слова (*пу'сати*, *спі'вати*),
- **оксітонічний** – на последнім складі слова (*ля'чі*, *нача'тый*).

Ініціалный, пароксітонічний і оксітонічний акцент вказують на вольность (різномістность) акценту в розлічных словах, котра є типічна про выходну групу славянських языків. Лемже у выходославянських языках, враховано русиньского, суть припады, де притиск в парадігмі або і у словозміні переходить з єдної части того самого слова на іншу, што вказує на ёго погыбливость (движность), напр. у парадігмі: *'нога* – на *'нозі*, але (*копнути*) з *но'гов*, *'штири* – о *шти'рѣх*; у словозміні: *пу'сати* – *'выписати* – *вы'писовати* – *поза'писовати*. Тым вживателям нормативной подобы русиньского языка, котрым є властный такый тіп акценту (вольный і погыбливый) не є проблем правильно, подля нормы ставляти акценты у словах, бо про них то є природне, так акцентують у своїй каждоденній комунікації. Тяжше є привыкати на вольне і погыблыве акцентованя вживателям западного русиньского діалектного ареалу, котры фіксують акцент на передоследнім складі у слові (пенултімі), причім пенултімовый акцент ся не мінить ани у парадігмі, ці словозміні, або словотворіню. Зато ся зве **фіксным акцентом**. Порівнай: *'стріляти* – *стрі'ла*, *'выстрілити* протів: *стрі'ляти* – *'стріла* – *выстрі'лити*; *пе'чі* – *пе'чу* – *пече'ме* протів: *'печи* – *'печу* – *пе'чеме*.

90 ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: Літературный язык : Пряшівска Русь. In: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich : Русиньский язык*. Redaktor naukowy Paul Robert Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski, 2004, с. 160.

3 МОРФОНОЛОГІЯ (ОСНОВНЫ ІНФОРМАЦІЇ)

Морфонологія є розділ языкознавства, в котрім ся досліджують елементи штриктуры **морфів**, **морфем** і **словоформ**, точніше – їх фонемна штриктура, їх алтернація в тотожных елементах і їх споєваня на стыках морфем. Морфонологія стоїть десь меджі **фонологієв** і **морфологієв**. Кедь фонологія досліджує фонемы як такы в системі языка і їх функції в даній системі, а морфологія досліджує форми словозміны в системі языка, так морфонологія досліджує фонемы в їх соодношіню з морфемами і словоформами. Як справно твердить Ю. С. Степанов (1975, с. 111), морфонологія стоїть десь в середині пути меджі фонологієв і граматіков з єдиніцєв ёй баданя – **морфом**, котрый є гранічнов значімов частєв слова або словоформы, т. є. частєв слова далше неділимов без страты свого значіння. Нато, жебы пройти путь од фонології ід граматіці, не є важне знати, яке є конкретне значіння морфа, лем є важне знати, ці тото значіння екзистує або нїт. Обсяг значіння ся потім одкрыє на пути од слова ці словоформы ку граматіці.

Термін **морф** (і остатні терміны з ним споєны як **аломорф**, респ. **варіант морфа**) были зареєстрованы в лінгвістіці релативно недавно (в 40-х роках 20. ст. в америцькій дескриптивній лінгвістіці), зато панує іщі шырока рознородость в толкованю понятя морфонології і ёй основной єдиніці – морфа. З нашого погляду в сучасности в лінгвістіці переважує замір, вычленити шырше учіння о значімых (*významových*) частях слов ці словоформ морфах і морфемах, а то – морфеміку. Тоты значімы части слов/словоформ (котры суть предметом баданя морфонології) ся можуть досліджувати з розлічных поглядів: з погляду штриктуры (будованя) морфів і з погляду формалных закономірностей, характерізуючих споєваня морфів у словоформі. Фунгованя морфем – то уж є предметом словотворіння і словозміны (формотворіння). З того можеме зробити ясне заключіння: морфема є конкретнов реалізацієв морфа у слові. Морф ся стає морфемов аж в процесі ёго фунгованя в словотворіню і формотворіню. К становлїню морфа можеме дійти з двох боків: од векшых єдиніцєв як є він самотный – од слов, словоформ і словных споїнь і од єдиніцєв меншых од нёго – звуків і фонем. Мы рішыли преферувати першый способ.

Записати морф можеме розлічныма способами:

а) хосновати звичайный ортографічний запис, напр.: *ряд*: *р'ат* – *р'ад*;

б) записувати лем фонемы морфа (фонемный запис), напр.: *дітьський*: *д'іт'ск-ыј*;

в) вызначувати каждый варіант фонемы в морфі – алофон (аллофонный/фонетічний запис), напр.: *дітьський*: *д'іц'к-ыј*; *розджамити*: *рож* – *жам* – *и^е* – *ті*.

Далше є потребне дати курту характерістіку принципів виділёваня морфів у словоформах, стотожнёваня слов і морфем а тыж указати рекомендованы виды морфем.

Морфы ся виділюють із зложіня словоформ. Словоформа є єдна із маніфестацій (видів екзистенції) слова. Словоформа ся виділює в тоці речі як значимый одрізок, характерізований двома даностями: 1. релатівнов слободов переміщія в тоці речі; 2. непроникливостёв (непропустностёв), т. зн. неспособностёв впускати водну до себе даякы значімы одрізки речі, маючі першу даность – слободу переміщія в тоці речі. У сінсемантичных слов перша даность ся проявлять барз ограничено, або ся цалком не проявлять. Напр., споїня: *хыжа стоїть на бережку* – ся складать із штирёх словоформ: 1. **хыжа**, 2. **стоїть**, 3. **на**, 4. **бережку** – бо каждая з них має істе (даяке) значіня, причім одрізки того споїня *хыжа, стоїть, на бережку* суть способны переміщувати ся в одношіню єдного к другому (порів.: *на бережку стоїть хыжа, стоїть хыжа на бережку* і т. п.). Лемже одрізок *на бережку* може впустити меджі себе другы (іншы) слова, про котры є характерна перша даность значімого одрізку словоформы (порів.: *на высокім бережку, на маленькім бережку* і т. п.), што нам потверджує, же „на“ не діспонує першов даностёв словоформы, але і так є самостатным одрізком току речі.

Порівняня семантично і формално соодносных (помірных) слов і словоформ указує ся на граніці їх значімых частей. Лінгвісты то демонструють звичайно на формах розлічных автосемантичных частей речі (порів. напр.: Ю. С. Степанов, 1977, с. 112; академічна *Mluvnice češtiny* 1986, с. 178; академічна *Русская грамматика* 1980, с. 172-190 і іншы). Мы сі то укажеме на прикладах порівняня адъективных словоформ тіпу *твердоватый – твердовата – твердоватого; тісноватый – тісновата – тісноватого (глуховатый, туповатый, узковатый* і т. д.), котры дозволюють в них виділити общу значіму часть *твердоват-, тісноват-* і т. п. і єднакы значімы части *-ый, -а, -ого* і т. д. Лемже тоты єднакы части можеме виділити і в словоформах тіпу *старый – стара – старого; нов-ый, нов-а, нов-ого* і т. д. Сучасно але порівняня словоформы тіпу *глуховатый* із словоформами тіпу *глух-ый, глух-а, глух-ого; нов-ый, нов-а, нов-ого* дає можливість в першім тіпі прикладів словоформ вычленити аж три значімы части: *глух-оват-ый*, а в другім лем дві: *глух-ый, -а, -ого*.

Далше членіня даного тіпу словоформ не є можливе, затоже ниякий другый звуковий комплекс виділёваний у тім тіпі словоформ не діспонує таким значінём, котре бы творило інтегралну часть слов указанного тіпу. З того виходить, же виділёваны значімы інтегралны части даного тіпу словоформ суть мінімалны.

Мінімална значіма часть словоформы, найменша єдиніця плану виражіня, котру мож стотожнити з обсяговим планом, ся называють морфом. За морфы ся узнавають лем неперерываны послідовности (слідуючі за собов) фонем, але морфом може быти ай єдна фонема, котра ся повторює в розлічных

словах єднакого тіпу (напр. тематічний морф, флектівный морф і т. п.).

Подобный опис і становлїня морфа найдеме і в чеській академічній граматіці (МЇ 1986, с. 177 і далше), де ся говорить, же кедь розчленюєме поступно слово (словоформу) на все меншы безпосередні інтегралны части, дійдеме к найменшым частям, котры іщі мають знаковый характер, т. зн. же суть іщі охарактерізованы як з боку виражіня, так з боку значіня: „*Takové nejmenší části majíci svůj výraz a význam, vyčlenitelné na základě jejich opakování (v různých kombinacích) v jiných slovních tvarech, nazýváme morfy.*“

Може іщі інакше бы сьме могли увести, же морф є єден із формалных підвидів морфемы ці видозмін морфемы, выступаючий в розлічных словах і словоформах. То значить, же морф і морфема суть соодносны (súvisiace) языковы єдиніці: морф є лінеарна єдиніця і може быти безпосереднє вычленена в тоці речі, а морфема є обобщена (згорнута/zovšeobecnená) єдиніця, котрой конкретныма представителями суть морфы (або аломорфы) (*стіл-, стіл', стол-, стол'-: стіл-0, стіл'-ці, стол-ик, стол'-ар*). З того зробиме іщі єдно заключіння, же морфема ся вычленює в слові тогды, кедь в словоформах даного слова ся дасть виділити хочь лем єден морф даной морфемы.

Словоформа ся може складати лем з єдного морфа (*гнєдь, на, бац*) або з да кількох морфів (*нес-у,вод-іц - я, писа-тель-к - а*).

Морфы, з котрых ся складають словоформы русиньского языка, ся ділять на коріньовы і афіксалны. Афіксалны морфы наслідно ділиме на префіксалны, суфіксалны, інтерфіксалны, постфіксалны і флектівны.

Але меджі лінгвістами не є єднозначный погляд у термінології – ці напр. называти окремы формы коріньовых морфем, возникаючих при словозміні **морфами** (напр. коріньовы морфы – лексемы *кінь: кон'-а, кон'-ск -ый*; ці коріньовы морфы лексемы давити: *дав -и -ти, давл' -у*), або їх называти лем алтернованыма формами коріньовой морфемы? Напр. словацький лінгвіста Ян Горєцький про літературный словацький язык вычленив префіксалны дерівачны морфемы (не морфы), коріньовы морфемы, дерівачны морфемы, модіфікачны морфемы, формовы морфемы, коґруенчны морфемы і релачны морфемы, але тематічны **морфы**, інтерфігованы **морфы** і спуюючі **морфы**. Як приклад уводить, же тематічны морфы часослов тіпу *rozumiet'* ся реалізують двома способами (як двойгласный *-ie-*, і як єден гласный *-e-*): *rozum-**ie**-t', rozum-**e**-j*. Подобны часослова того тіпу: *civ-**ie**-t', civ-**ie**-m, civ-**e**-l, vy-civ-**e**-ny⁹¹*. Мы ся але приклониме, як сьме высше спомянули, к погляду, же будеме называти ай коріньовы, респ. іншы найменшы значімы єдиніці в їх змінєній реалізації (формов алтернації) **морфами**, а вшиткы тоты морфы (їх взаємне зосполчїня) будуть творити єдну сорту морфемы в єй розлічных реалізаціях. То значить, же з высшеуве-

91 Позерай: ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: SPN, 1981, с. 164-167.

джених прикладів по два коріньові морфи *кінь-*, *кон'-* і *дав-*, *давл'-* творять єдну коріньову морфему в розлічних її реалізаціях у слові⁹².

Коріньовий морф ся становлює через поняття основи, а основа – через поняття флектівного і постфіксального морфів.

Флектівними морфами в русиньскім языку суть такы морфы, взаємна заміна котрых у словоформах приводить к зміні роду, числа, паду і особи, напр.: *жен-а*, *же-н'ы*, *жен-у...*, *жён-ы*; *червен-ый*, *червен-а*, *червен-е*, *червен-ы*; *пишу-у*, *пиш-еш*, *пиш-е*, *пиш-еме* і т. д. Каждая словоформа русиньского языка обсягує в собі не веце як єден флектівний морф. Флектівны морфы стоять звичайно на концю словоформи. По них у словоформах можуть стояти лем морфы типу **-сь**, **-ська** (*який-сь*, *хто-ська*).

Основов словоформи ся называть тота часть словоформи, яка зістає по одторгнутю флектівного морфа і постфіксального морфа. При хыбіню тых морфів основа є матеріално згодна із словоформов.

Коріньовий морф є тот морф, котрый є повинно притомный в кождей словоформі і може ся дочіста згоджовати з основов.

Афіксалны морфы – то суть морфы, неповинно притомны в кождей словоформі і в повности ся нігда не згоджують з основов.

Афіксалны морфы, находячі ся в складі основи перед коріньовим морфом, ся называють **префіксалными морфами**, а находячі ся меджі коріньовим морфом і флектівним морфом ся называють **суфіксалными морфами**. Афіксалны морфы, стоячі меджі двома коріньовими морфами ся называють **інтерфіксалными** (споюючіма) морфами.

З погляду значіння, коріньові морфы суть протиставлены афіксалным морфам тым, же коріньові морфы суть лексичным ядром словоформи, яке несе ей основне, емінентне значіння. Опроти тому, афіксалны морфы мають в словоформі доповнююче, помічне значіння – будь словотворне або граматичне (формотворне), веце обще, як коріньовий морф даной словоформи.

Згрупованя (споїня) морфів, выступаючих в розлічних словоформах, створить морфему тогды, кедь тоты морфы суть в одношіню єден к другому аломорфами або варіантами.

Згрупованя коріньових морфів (ай аломорфів або варіантів) тварить коріньову морфему або корінь словоформи. Споєность таких самых афіксалных морфів творить афіксалну морфему або афікс. Односно їх положіння ці міста в словоформі ся виділюють такы виды афіксів: **флексія (закончіня)**, **постфікс**, **суфікс**, **префікс (предпонка)** і **інтерфікс (споюючий афікс)**. Морфема може быти представлена і єдиним морфом (нелем згрупованєм), напр.: префікс **вы-** (*вылетіти*), часословна флексія **-у** (ортографічно -у і -ю: *нес-у*, *кур-ю* ітд.).

Вшиткы морфемы ся ділять на **в'язаны** і **вольны** (нев'язаны). Вольны морфемы суть такы, што мають хоцьлем єден морф, матеріално згодный з основов словоформи (напр. морфема **-рук-/-руч-**, де перший з морфів фунгує в основі слова **рук-а**, а далший все в споїню з іншыма морфами основи: **руч-к-а**, **руч-н-ый** і т. п.). У функції вольных морфем можуть выступати лем коріні словоформ. К в'язаным морфемам ся односять ушиткы афіксалны морфемы.

Слово (лексема) ся в русиньскім языку з граматичного погляду становлює як згрупованя словоформ, основи котрых суть тотожны подля значіння і складають ся з тотожных або близких по формі морфів, причім самы словоформи ся розлишуют флектівними морфами або морфами, котры ся споюють до суфіксів, называных словозмінными. Слово може быти представлене і єдинов словоформов, напр.: *раз*, *у*, *но*, *жаль*, *ніт* і т. д.

Поки іде о условія вживаня морфів, то в одношіню єден к другому розлічны морфы єдной морфемы (а то той самой) суть або аломорфами, або варіантами (аломорф – од грець. слова *allos* – інший). Аломорфами той самой морфемы суть морфы, характерізованы єднозначно такыма признаками (розознаками):

1. Даны морфы мають тотожне (ідентичне) значіння.

2. Тоты морфы суть формално (фонематично) близкы, під чім треба розуміти часточну ідентичность фонем і їх наслідования при таких розділах: а) на місті даякой фонемы неєднофонемного морфа в другім морфі ся обявлять інша фонема, напр.: *низ-к-ый* – *ниж-ин-а*, *молок-о* – *молоч-ник*, *нос-и-ти* – *нош-у* – *вы-наш-ам*

– *вы-нес-ти* і т. д.; б) єден з морфів творить часть другого, будучи меншим од нёго на даякий одрізок, творячий ёго зачаток або конець, напр.: **-ова-**, **-ва-**, **-а-** (*высып-ова-ти*, *спозна-ва-ти*, *высып-а-ти-*; *од-*, *одо-* (*од-копнути*, *одо-гнати*); в) єдна із середушніх фонем морфа хыбує в другім морфі (*сон* – *сна*, *день* – *дня*, *пень* – *пня*, *называти* – *назвати* і т. п.)⁹³

Указаны признаки можуть фунговати каждый окреме або і ведно, напр.: *писа-ти* – *пишу*, *отець* – *отчій*, *перу* – *прати*, *зову* – *звати* і т. д.

К тому пункту ся жадать припоїти дві **позначки**.

а) Незгода согласных фонем, протилежных подля крітерія твердости/мягкости, не порушує формалну близкость морфів. Напр. морфы **бра-**, **бер'-**, **бер-** (*брати*, *берь*, *бере*) признаєме формално близкыма (т. є. аломорфами).

б) Семантично тотожны (єднакы) морфы, выступаючі в словоформах того самого слова, суть аломорфами незалежно од того, ці вни суть формално близкы або ні (*ід-у/йід-у*, *ішо-в/йшо-в* – *іш-ла/йш-ла*).

3. Суть позиції, в котрых не може фунговати (выступати) даякий з морфів, бо ёго фунгованя є детерміноване сусідніма морфами. Тота детермінованость може быти двояка:

92 Ближе о проблематіці морфеміки позерай у части VI. Деріватологічна языкова ровина, с. 278

93 Подробніше позерай: Алтернація. Ін: ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А. – КОПОРОВА, К.: *Граматіка русиньского языка*. Prešov: Vydavateľstvo PU, 2015, с. 42-49.

а) Формална розділність морфів, котра є детермінована формалнов структуров сусідніх морфів – фонемним зложінєм їх зачаточной або концёвой части, зложінєм складів або характером акценту. Напр., з двох аломорфів єдної морфемы **-ств(о)** і **-еств(о)**, тот другый може стояти (фунговати) лем по морфах законченых на свистячий (шыплячий) согласный, але першый не має такы ограничіня, напр.: *божество, торжество* і т. п., але – *богатство, братство, духовенство, выдавательство* і т. д. Далє, напр., уміщія морфів префіксалных морфем типу **в-/во-, од-/одо-** і т. п. є детерміноване множеством і якостёв зачаточных фонем тых морфів, котры слідують по них. Подобно є детерміноване поужытя многих суфіксалных морфів окремых частей речі. Напр. демінутивы женського роду з єдного боку хоснують суф. **-к-, -очк-, -оньк-**, а з другого **-енк-, -а (-я)** і т. д. Тота проблематика собі жадать подробне баданя в розділі словотворіня і формотворіня. На ліпше порозумліня даного тверджія уведьме іщі приклад із формотворіня: суфіксалны морфы часослов типу на **-а-/ај-, -е-/еј-, -и-/иј, -у-/уј-** і т. д. у формах часованя суть розміщены так: морфы, што ся кончать на **а, е, и, у** і т. д., выступають в позиції перед согласныма, а морфы закончены на „j” выступають перед гласныма, напр.: *гра-ти – грај-уть, гни-ти – гниј-уть, дуги, біліти* і т. д.⁹⁴

б) Формалный розділ не є споєный з формалнов структуров сусіднього морфа, але із сусіднім морфом в цілости як носителєм істого значіня. Так напр., суфіксалный морф адъєктивів **-н-** не може стояти по хоцькотрім із суфіксів **-іст-/ист-, -іст’-/ист’-** – тогды, кедь тот належить ід субстантивным основам. У тых припадах в адъєктивах фунгує морф **-ічн-** (хоць в бісідній речі го замінює скоро все словакізм **-іцк-/іц’к-**): *песімістичный, ідеалістичный, фантастичный* і т. д. Лемже в інших морфах і їх споїнях законченых на **-ист-/іст-** може морф **-н-** без проблемів стояти, напр.: *ненавистный, очістный* і т. д. При подробній аналізі бы подобных прикладів мож было найти много. Коріньова морфема часослов типу *заморозити – заморозовати, загородити – загороджовати* і т. п. є в інфінітиві представлена двома аломорфами – **мороз-/морозж-, -город-/городж-**, якы стоять перед суфіксалныма морфами розділных значінь **-и(ти)** і **-ова(ти)**. Коріньова морфема слов *рук-а, руч-к-а, руч-іщ-е, руч-н-ый* є представлена аломорфами **рук-** – перед ушыткыма флексіями окрем флексії **-і** (де ся жадать морф **руц’-**), **руч-** – перед суфіксалныма морфами **-к(а), -іщ(е), -н(ый)** (*ручка, ручіще, ручный*). Коріньова морфема выступаюча в слові *высокий* може быти представлена перед розлічныма морфами в розлічных словоформах неєднакыма морфами (**высок-, высоч-, выш-, высот-**), напр.: *высокий, высота, высочізный, высочіна, вышина, вышка, высочество* і т. п. З представлєных высше прикладів мож зробити таке

94 В ортографічній подобі відповідны основы суть ідентічны, напр.: *гра-ють/гра-ла, гни-ють/гни-ла, дуги/ду-ла* і т. д.

заключіня: **Морфы маючі тотожне значіня, формалну (фонематічну) близкість і взаємно замінюючі єден другого в окружіню тых самых морфів, суть варіантами морфемы.**

Варіанты ся ділять на повны і часточны. Повны варіанты суть тоты морфы, котры заступують (замінують) єден другого (або інакше – взаємно ся замінують). Такы суть, наприклад, флектівны морфы **-ах/-ох, -ам/-ім, -ыми/-ыма** і іншы.

Часточныма варіантами называєме морфы взаємно ся заміняючі лем в окружіню части морфів, кедь залежать од їх формалной структуры (як было уведжене в пунктї 3 а). В окружіню остатніх морфів фунгує лем єден з часточных варіантів, напр. морфы **-н’-(а), -ін’-(а)** фунгують так: **-н’-** – лем в позиції по гласных, **-ін’-** – лем в позиції по согласных.

Часточны варіанты морфемы суть єдночасно і аломорфами, бо в єдних позиціях выступають (фунгують) як аломорфы, а в інших – як варіанты. Морфы-варіанты, таксамо як і аломорфы, суть тотожны подля значіня. Лемже слова з розділныма аломорфами і варіантами творячі єдну морфему, можуть ся одлишовати штїлістично.

З погляду способности взаимной заміны в окружіню тых самых морфів (у вольнім чередованю), морфы той самой морфемы можеме розділити на три типи:

1. Морфы, якы не можуть заміняти єден другого в окружіню тых самых морфів (аломорфы⁹⁵).
2. Морфы, што ся можуть взаємно заміньвати в окружіню части морфів (часточны варіанты).
3. Морфы, якы можуть замінити єден другого в оточіню хоцьяких морфів (повны варіанты).

Аломорфы і варіанты той самой морфемы можуть фунговати як у формах того самого слова (напр. **нош-/нос-: ношу, носиш; -ак/-ац-: вояк, вояци; -роб-/ріб-: паробок, парібчїти** і т. п.), так і в розділных різнокоріньовых словах, наприклад, **-ова-: майстровати, кралёвати, пысковати, схвалёвати** і т. д.

Вшыткы тоты аломорфы (варіанты) ся можуть загортати (зачленёвати) до той самой морфемы. Так напр., суфікс субстантивів мужского роду із значінєм зменшености має наслідовны аломорфы: **-ок/-ик/-чік/-очок:**

1. в розлічных словах а) різнокоріньовых: *кілок, столик, погарчік* і т. п.; б) єднокоріньовых: *дубик і дубочок, листок і листочок, погарик і погарчік* і т. п.;
2. у формах тых самых слов: *столик, столика, столики; стїлчік, стїлчіка, стїлчікы* і т. д.

95 Тоты морфы ся але можуть находити в окружіню єднаких фонем (в єднакій фонологічній позиції), напр.: *розогрівати і розгрібати, зобрати і збирати, вымітовати і вмітовати* і т. д.

В *Граматіці русиньского языка* (2015) в розділах о фонології, словотворінню і морфології суть уведжены аломорфы афіксальных морфем, хоць під іншыма термінами, фунгуючих в різнокорінёвых словах, а таксамо вшыткы варианты афіксальных морфем. Опис аломорфів корінёвых морфем і афіксальных морфем, фунгуючих в розлічных формах єдного слова, є становлений морфонологічныма проявами, подтвержденыма тым або іншым характерістичным фунгованём розлічных афіксів (алтернація, скорочіня або стягнутя основ і т. п.), што є тыж до значной міры описане в указанных відповідных розділах.

Вшыткы афіксы і словоформы языка творять єдину сістему, в котрій ся семантично і формално близкы афіксы і словоформы находят в одношінях будь функціональной тотожности або в протиставлености. Взятя до увагы тых сістемовых одношінь вносить істе доповніня тых установлїнь, якы суть сформулованы выше:

1. Слова, якы ся односять к єдній граматічній класї, т. є. части речі, мають єднородну гарнітуру (єднородный комплет) словоформ.

Наприклад субстантївы мають звичайно дванадцять словоформ в згодї із їх змінёванём подля чисел і падів. Тоты словоформы єдного слова мають формално тотожны або близкы морфы основы. Але стрїчають ся і словоформы з такыма формами, якы не мають формалну близкость, но повнять такы самы функції, якы ся звичайно выражають формално близкыма або тотожныма морфами в розлічных формах того самого слова. Подобны словоформы входят до той сістемы єднородных словоформ, яка є характерістична про слова даной части речі. Словоформы з такыма морфами (семантично тотожныма, но з хыбуючов формалнов близкостёв), ся узнавають за формы єдного слова, а самотні такы морфы за аломорфы єдной морфемы. Такыма суть, напр. корінёвы морфы *ід-/їд-* з єдного боку і *ішо-/їшо-* з другого боку (*ід-у/їд-у* – *ішо-в/їшо-в*). Таксамо, напр., суфіксальны морфы *-ова-, у-ју* в часословах тіпу *куп-ова-ти* – *куп-у-ју*, *малёвати*, *танцёвати*, *хыбовати* і т. д.

Основаы того самого слова, обсягаючі корінёвы морфы якы не мають формалну близкость, напр.: *чоловік* – *люде*, *їти/їти* – *ішов/їшов*, *мы* – *нас* і т. д. ся называють суплетівныма морфами.

2. Кедь дакотре значіня (граматічне ці словотворне) ся звичайно в сістемі языка выражать афіксом (флексієв, суфіксом, префіксом) або входят до шору істых, протиставленых єден другому, граматічных значінь выражанных афіксами, так при хыбіню такого афікса і будьяких іншых формалных средств, є ту зъявне значіме хыбіня афікса, тогды дане значіня є выражене нуловым афіксальным морфом. За нуловый треба вважати суфікс, хыбуючий в прикладах тіпу *кум-а*, *маркіз-а* і т. п., утвореных од субстантївів мужского роду, што видно з порівняня з прикладами тіпу *штудент-к-а*, *учитель-к-а* і т. д. Нулову флексію находиме у формах генітиву плуралу словоформ тіпу: *рук*, *стїн*, *ніг* і т. д., што видиме на сіс-

темі форм тых субстантївів, напр.: *стїн-а*, *стїн-ы*, *стїн-ї...* *стїн-Ø*. Нуловый словотворчий суфіксальный морф можеме выділити в основі презенса часослов тіпу *буд-и-ти*, *суд-и-ти/буджу-у*, *судж-у* і т. д. в порівняню к часословам тіпу: *біл'-і-ти/біл'-і-у*, де суть суфіксы во вшыткых формах. Приклады нулового флексивного морфа суть часты в нашім языку, напр. при творіню трёх тіпів форм імперативу: *встан'- Ø*, *зроб- Ø*, *чітај- Ø* і т. д. Графічне означіня нулового морфа є звичайно – *Ø*. В ортографії зістає невыраженым.

IV. МОРФОЛОГІЧНА ЯЗЫКОВА РОВИНА

1 Граматіка

Ток речі ся складать із слов, сформованых до wypowiedi або речіня. Складаня слов до речінь мусить проходити подля правил, бо лем хочь як wypowiedжєны або написаны слова не творять реч або язык. Нато, жебы сьме словами wypowiedили якусь думку, жебы тоты слова служили средством комуникації меджі людми, треба слова даяким способом зорганізувати, придати їм потребу форму (напр. субст. нелем в номінативі, або верба нелем в інфінітиві) і звязати їх меджі собов подля екзистуючих в данім языку законів до словных spojny і до wypowiedей або речінь. Лем хочь як поскладаны слова, напр. *когут, курка, богачови, не хоче, художному, несе ся, а, ани (Богачови ся і когут несе, а художному ани курка не хоче)*, не wypowiedять таку думку, яку хоче wypowiedити автор (бісідуючий). Лем кедь ся слова зорганізують або поскладають подля екзистуючих законів в данім языку або подля правил даного языка, дістанеме зрозумілы словны spojny і wypowiedi, котры передають таку закончену думку, котрій каждый (бісідуючий на данім языку) розумить.

Сістема екзистуючих і об'єктивно фунгуючих в языку законів творіня слов, зміны їх форм і їх spojny до wypowiedей (речінь) творять **граматічну будову языка**.

Наука, котра ся заоберать граматічнов будовов языка, ся называть **граматіков** (од грецького слова *gramma* – буква). Граматіка ся складать з двох частей – **морфології і синтаксису**.

Мы ся будеме заоберати першов з них – морфологіїв. Але скоріше, помы перейдеме к основній темі предмету, мусиме сі высвітлити іщі даякы іншы понятя, з котрыма ся будеме в тій части стрічати.

1.1 Основны понятя граматіки. В граматічній сістемі ся одображають розмаїты spojny меджі фактами об'єктивного світа, зафіксованыма тым, як суть оформлены слова. А оформлїня слова залежить од того, якы spojny меджі фактами об'єктивного світа (або скutočnosti) ся передають языком. Якраз на основі оформлїня слова (або формы слова) граматіка выводить свої граматічны поймы, котрыма оперує при освоїню граматічної сістемы як сістемы з істыма

граматічныма законами. А теперь кус конкретніше.

Кажде самостатне слово представлять єднотность двох значінь: **лексічного і граматічного**. Під лексічним значінєм треба розуміти реалный обсяг слова (напр. *стіл* – предмет, на котрім їме, пишеме і т. п. *коза* – звіря, котре давать молоко, обідать крякы, пасе ся і т. п.). Але слово нелем штось называть, оно єдночасно выражать якесь одношіня: одношіня к іншым словам у wypowiedi, одношіня к реальности, одношіня к часу, к особі, кількості, конкретности, абстрактности і т. д. Такы одношіня выражены словом становлять єго граматічне значіня. То значіть, же граматічне значіня одображають реалный вияв словом названого факту через одношіня ку іншым фактам, котре є закріплене у spojnyх меджі словами. Напр. при высвітлєваню слова – *сын* – означіме го як цілославянське слово, котре патрить до індоевропейского словного фонду, означать назву родинных контактів (є то член родини), може ся вживати і в переноснім значіню (сын русиньского народа) і т. д. – то є **лексічне значіня** слова *сын*.

З **граматічного погляду** слово *сын* – назывник (субстантив, substantivum), назва особы, друге склонєваня – 2. деклінація), тверда група, мужский род (то значіть, же має кат. роду), склонює ся во вшитких падах єднотного і множного чісла (значіть – розлічать категорію чісла і кат. паду).

З повідженого виходить, же лексічне значіня є значінєм **індивідуальним**, котрым ся слово виділює спомеджі іншых слов. Але граматічне значіня є **тіпове**, бо є сполочне (або таке істе) про много слов (нелем про єдно конкретне слово). Подля граматічного значіня ся споюють або групують слова до істых тіпів, напр. слова на означіня предметів, чінностей, діятельства, якості, одношіня, кількості і т. д.

Замір або ціль грам. значіня є: виявити сполочны знакы слов, стяговати слова до сполочных груп, до єднаких тіпів подля роду, чісла, паду, способу, особы, часу, виду, міры (ступня) якості і т. п. З того можеме зробити вывод, же **слова з розділныма (розлічныма) лексічныма значінями можуть мати сполочны або єднакы граматічны значіня**, напр.: *нога* – *лука*, *кінь* – *пень*.

1.2 Способы і средства выражіня граматічных значінь. Про выражіня граматічных значінь выужываеме такы способы і средства:

1. Флексія (флектівна морфема/закончіня/концєвка/концовка) – то є найчастіший способ выражіня граматічных значінь: *ног-а, ног-ы, ног-ї, ног-у, ног-ов, чорн-ый, чорн-ого..., чорн-а, чорн-ы; пиш-у, пиш-еш...*

2. Формотворчі суфіксы і префіксы (tvaretvorné prírpony a predpony): *чорн-їш-ый; горн'а – горн'-ат -и; за-писати, пере-писати...*

3. Притиск, акцент (prízvuk) – лем формотворчій: *жены – жєны;*

4. Служобны слова (помічны слова, незмінны слова – pomocné slová alebo časti řeči): *мати пришла – мати бы пришла; вошов до двора – стояв на дворі;*

5. Алтернація (заміна/вими́на) звуків (alternácia, striedanie hlások): *везти – возити, молоти – мелеш, тріска – трісок, трафити – трафляти* і т. п.

6. Суплетівізм (вживання суплетивних форм – supletívne formy)

– то є тогды, кедь ся з помочов розлічных слов выражають грамати́чны формы єдно́й лексе́мы: *я – мы, мы – нас, він – ёго; брати – взяти, класти – положитьи; єден – першый, два – другый; малый – меншый, великий – векшый/бівшый...*

7. Порядок слов (словослі́д, slovosléd) – грає лем помічну роль при виражі́ню грамати́чного значі́ня, напр.: заміна функцій субекту (подмету) і обекту (предмету): *Холод выкликує мороз. Мороз выкликує холод.* Або пере́міна єдноскла́дно-го речі́ня на дво́йскла́дне ці нао́пак: *Быв теплый літній вечур. Літній вечур быв теплый.*

1.3 Грамати́чна форма. Грамати́чне значі́ня і спосо́б виражі́ня того значі́ня суть ті́сно звязаны ме́джі со́бов. Грамати́чне значі́ня не екзі́стує окре́ме од спосо́бу ёго виражі́ня і без не́го не може быти вия́влене а нао́пак – спосо́б виражі́ня грамати́чного значі́ня свідчи́ть о екзі́стенції грамати́чного значі́ня. Спо́їня грамати́чного значі́ня із спосо́бом виражі́ня витва́ряють **грамати́чну фо́рму** слова, котра ви́ділює слово як фунќчну єди́ницю. Грамати́чна форма захо́вує формалну і обся́гову єдно́тність і забезпе́чує, же сло́воформа є спосо́бна повни́ти кому́нікативны задачі.

1.4 Грамати́чна катего́рія. Як уж было спо́мяну́те, зада́чов грамати́ки є осво́їня грамати́чных форм як носите́лів грамати́чных значі́нь з бо́ку їх обся́гу і з бо́ку їх виражі́ня. На осно́ві сумари́зації (обобо́щення) грамати́чных форм як носите́лів грамати́чных значі́нь, ви́ділюють ся грамати́чны поймы (поя́ття) ви́сшого ступня́ (вы́сшой уровни́) – **грамати́чны катего́рії**.

Під грамати́чнов катего́рією́ ся розуми́ть зосумари́зований або обобо́щений абстра́ктный по́єм (поя́ття), котрый спо́ює взаємо́дносно́ны або є́днородны грамати́чны значі́ня, ви́ражены язы́ковима (або лі́пше – формалны́ма) спосо́бствами ці́ спосо́бами.

Грамати́чны катего́рії не суть звязаны з конкретным лексі́чним значі́нем слов. Про грамати́чны катего́рії чи́сла, па́ду, ро́ду і іншых, є ца́лком є́дно, яке ре́алне значі́ня маю́ть напр. слова: *стіл, сті́на, старо́ста, крейда, перо, Прага* і т. п. Про них є ва́жне лем то́то, які́ одно́ші́ня в розлі́чных речовых спо́їнях то́ты слова ви́ражають.

Позна́ме грамати́чны катего́рії: чи́сла, ро́ду, па́ду, ча́су, ви́ду, спосо́бу, особы́ і да́котры іншых. Да́котры з них фун́гують лем в є́дній ча́сти речі́, але ве́кшы́на фун́гує у ве́ще ча́стях речі́.

Грамати́чна катего́рія є найа́бстра́ктні́ший по́єм (поя́ття) грамати́ки, котре спо́ює взаємо́дносно́ны (або є́днородны) по́для обся́гу і спосо́бу виражі́ня гра-

мати́чны значі́ня до є́дно́й сі́стемы. Зато́ говори́ме, же язы́к – то є́ сі́стема грама-ти́чных катего́рій, ви́ражены́х грама́ти́чны́ма фо́рмами.

1.5 Поня́тя морфе́мной будо́вы сло́ва. Морфе́мами сло́ва суть: ко́рїнь, су-фі́кс, префі́кс, зако́нчі́ня (флексі́я). Члені́ня слов на та́кы еле́менты на́зывают морфе́мнов будо́вов (морфе́мным зложі́нем) сло́ва. Морфе́мы суть найме́ншы ви́знамовы ча́сти сло́ва а то́т розді́л грама́тики, в які́м ся штудую́ть морфе́мы і морфе́мна будо́ва сло́ва ся на́зывают **морфе́ми́ков**. Розді́л ме́джі зву́ковим і морфе́мным зложі́нем слов може́ме указа́ти (демонштро́вати) на при́кладах: *домик* = *д-о-м-и-к* – *дом-ик*; *розры́ти* = *р-о-з-р-ы-т-и* – *роз-ры-ти*; *переса́дити* = *п-е-р-е-с-а-д-и-т-и* – *пере-сад-и-ти* і т. д.

Морфе́мы са́мостатні́ в язы́ку не екзі́стують, але лем в окре́мых слова́х. На при́клад, морфе́ма (конкретно – суфі́кс) **-иск-** ізо́ловано в язы́ку ся не хо́снує, нахо́димо є́й лем в слова́х ті́пу: *домиско, хлописко, двориско, жениско* і т. д.

В проце́сі бі́сїды (говори́ня, речі́) є́дны морфе́мы зїстаю́ть немі́нны, неза́лежно од то́го, з котры́ма іншых слова́ми в речі́ню да́не сло́во ся хо́снує, други́ морфе́мы ся але, в за́віслости од конте́ксту, мі́няють. К немі́нним ся одно́сять: ко́рїнь, суфі́кс, префі́кс а к змінным – зако́нчі́ня (флексі́я).

Сло́во ся може́ скла́дати лем з незмі́нних морфе́м (*тоненько, спі́вавчі, по ру-синьськы* і т. д.). Ке́дь маю́ть слова́ окре́м незмі́нних і змінны́ морфе́мы, та́к та́кы слова́ ся на́зывают скло́нюючі́, змінны́, флекти́вны (*ohybné slová*), напр.: *дом-ы, жен-ы, біл-ый, читал-и* і т. п.

Змінна́ морфе́ма, котра витва́ряють но́вы сло́вофо́рмы і служи́ть на спо́їня слов в речі́ню, ся на́зывают **закончі́нем** (флексі́ев) або **флекти́внов морфе́мов**, напр.: *червен-ый, червен-ого, червен-ы, червен-а, червен-ой* і т. п.

Флекти́вній морфе́мі ся проти́ставлять ста́ла (незмі́нна) ча́сть сло́ва, як сума́ немі́нних морфе́м. То є́ **лексі́чна осно́ва** сло́ва. До лексі́чної осно́вы вхо́дять ушы́тки морфе́мы, окре́м флексі́ї (закончі́ня).

На зако́нчі́ня і осно́ву може́ме розді́лити лем змінны́ слова́, напр.:

садов-ый, ног-ов, пеленк-а, папірєв-ый, тверд-а, солодк-ый і т. д.

Закончі́ня (флексі́ю) не маю́ть незмі́нны́ слова́, напр.: *вночі́, вчера́, скоро́, весело́, пишу́чі, ко́цябкы* і т. д. Незмі́нны́ слова́ маю́ть лем лексі́чну осно́ву, котра ся ча́сто на́зывают **чі́стов осно́вов**, напр.: *завтра́, до́переду, днесь* і др.

В лі́нгві́стичній лі́тературі́ ся ча́сто чі́стов осно́вов на́зывают і слова́ з не-ви́ражены́м зако́нчі́нем, напр.: *стіл, чай, братів, спав, співай* і т. п. Але на́кі́лько то́ суть змінны́ слова́, ту тре́ба ра́дше (і спра́вні́ше) говори́ти о **ну́ловій флексі́ї** (ну́ловім зако́нчі́ню).

Осно́вы суть дво́якы: **неодво́джены́** (неде́рївованы) і **одво́джены́** (де́рїво-ваны). Спо́лочна ча́сть одво́джены́х осно́в є́ тво́рце́м ро́динных (ро́дацьких/ *príbuzných*) слов, напр.: *спів-Ø, спів-а-ти, спів-ан-к-а, спів-ай-уч-ій, спів-ник* і т. д.

Сполочна часть таких слов ся называють **корінь**, напр.: *ліс-Ø, ліс-н-ый, ліс-ник; стіл-Ø, стол-ик, стол-ов-ый, стол-ов-а-ти, пре-стол-Ø* і т. д. Гласны і согласны коріня слова ся можуть алтерновати (мінати ся), напр.: *рік-Ø, рок-ами, роч-н-ый* і т. д.

Часть основы, яка стоїть перед корінєм і придавать слову нове значіння або новый одтінок, ся называють **префіксом**, напр.: *за-пис-а-ти, до-пис-а-ти, пере-пис-а-ти, під-пис-а-ти, роз-пис-а-ти* і т. п. Слова мають переважно по єднім префіксі, але суть приклади із веце префіксами, напр.: *до-під-пис-ов-а-ти* і др.

Часть основы, котра стоїть меджі корінєм і флексієв, ся называють **суфіксом**, напр.: *стол'-ар'-Ø, старост-лив-ый, нов-ен'-к-ый* і ін. Суфіксы ділиме на **словотворчі** і **формотворчі**. **Словотворчі суфіксы** придають слову нове лексичне значіння, напр.: *школ-а, школ-ник-Ø, школ'-ар'-Ø*. **Формотворчі суфіксы** творять або помагають творити розлічны формы, того самого слова, напр.: *з-роб-и-ти, з-роб-и-в, з-роб-и-л-а* і т. д.

Виділення морфем в слові ся называють **морфемнов анализом**. Префіксы, суфіксы і флексії ся єдним словом называють **афіксами**. То значить, же афіксы суть ушыткы морфемы, окрем коріня слова.

2 МОРФОЛОГІЯ (курта характеристика)

Морфологія як інтегрална часть граматіки ся заоберать:

а) формалнов сторонов слов, то є граматичныма **формами слов** або **змінныма формами слов**;

б) **граматичным значінєм слов**, то є витварянєм і значінєм **граматичных категорій**;

в) **класіфікацієв слов на части речі**.

Морфологія становлює прінципы діління слов на граматичны класы, на тзв. **части речі** на основі лексично-граматичных знаків даных слов.

Слова подля їх семантичного значіння, подля їх морфологічных знаків і подля їх граматичной функції в речіню ділиме на:

1. Повнозначны, самостатны або **автосемантичны** слова;

2. Неповнозначны, служебны або **сінсемантичны** слова. Повнозначны части речі означують предмети, признакы предметів (якість або властность), діяня або став, признакы признаков і кількість.

Є ту і група слов, котра ніч не называють, але повнить указуючу функцію (містоназываеть/zámená), котры лем указують на особы, предмети або признакы. Они у відповідных функціях заступують іншы части речі.

Повнозначны части речі мають самостатне лексичне значіння і самостатне граматичне значіння. В речіню выступають у функції главных або другорядных членів (компонентів) речіння.

К повнозначным частям речі односимо:

- 1. Назывники** (субстантывы/podst. mená)
- 2. Придаватели** (адъектывы/prídav. mená)
- 3. Числовники** (нумералії/číslovky)
- 4. Містоназываетьники** (прономіна/zámená)
- 5. Часослова** (верба/slovesá)
- 6. Присловники** (адвербіи/príslovky)
- 7. Предикатывы** (predikátivy/vetné příslovky).

Неповнозначны слова указують на одношіня меджі повнозначныма словами як членами речіння і меджі речіннями а тыж придають выповіди розлічны одтінки. Тоты слова не мають номінативну (назывну) функцію, не мають властне лексичне значіння (або го мають барз ослабене), повнять лем граматичну функцію. Они не суть членами речіння, але входять до складу речіння.

К неповнозначным або служебным частям речі заділюємо:

- 8. Приназываетьники** (препозиції/predložky),
- 9. Злучники** (конъюнкції/spojky),
- 10. Модалны слова** (modálne slová),
- 11. Часткы** (партікулы/částice),
- 12. Чутєслова** (інтеръекції/citoslovčia).

2.1 НАЗЫВНИКИ (субстантывы, podstatné mená)

Называетьники суть самостатны, автосемантичны змінны слова, котры называеть самостатны понятия граматичных предметів (субстанцій) в шырокім змыслі. Называетьники выражают предметность в рамках граматичных категорій роду, числа і паду.

Під понятєм граматичного предмету (або грам. предметности) треба розуміти не лем назвы реалных предметів (*книжка, перо, стіл, лавка*), але і назвы особ (*жена, хлоп, сын, дівка, тета, брат*), назвы звірят (*ворона, мачка, корова, кінь, вівця*), матеріаловы назвы (*вода, цукер, мед, желізо*), назвы одрізків часу (*день, вечур, ніч, вакації*), назвы процесів (*бісїда, біг, спів, ходжїня*), назвы ставу (*спаня, сон, страх, веселость*), назвы кількості (*стовка, єднічка, двойка*). Вшыткы тоты назвы означают предметность (субстанцію), бо діспонують граматичныма характеристиками субстантывів. Суть то назвы екзистуючі самостатно, незалежно од їх чинителя (творителя) або носителя.

Вшыткы остатні части речі называеть свої значіння несамостатно. В речіню субстантывы выступають у функції ушыткых єго членів, як главных (субекту,

предікату і предікативной основы), так і другорядных (обекту, атрібуту, предікативного атрібуту, обставника адвербіала і апозиції).

Лексіко-граматичны группы назывників:

Назывники можеме розділити на такы лексіко-семантичны группы:

1. конкретны мена (назвы) – напр.: хлоп, лев, липа, двір, дівка	абстрактны мена (назвы) доброта, хыба, гнів, краса, думка
2. зрахователны мена – можуть означовати єднотность і множность, мають єднотне і множное чісло: <i>палець – палці, нота – ноты, окно – окна</i>	громадны і матеріаловы мена • не можуть означати єднотность і множность, суть лем в єднотнім чіслі: <i>свал-ство, дубина, листя, арістокрація, генераліта, мука, масть, цукерь, кров, мед</i> і т. п. • матеріаловы можуть мати і множное чісло – але в значіню – сорты
3. невластны мена, назвы – напр.: <i>мама, ріка, дідо, грушка, співанка, хліб, татарка...</i>	властны мена, назвы Андрій, Аня, Торіса, Біловежа, Братіслава, Снина...
4. жывы мена (особны і звірячі) – напр.: <i>нянько, мати, брат, сестра, баран, кінь, вівця, коза...</i>	нежывы мена (предметы, абстрактны понятия) <i>бандурка, горня, грушка, коса, страм, небо, душа...</i>

Тоты группы ся перекривають, нежывы мена можуть означати конкретны і абстрактны назвы, матеріаловы і зрахователны можуть быти властны і невластны і т. п.

2.1.1 Граматичны категорії назывників. Значіння назывників як назв самостатно екзистуючих субстанцій ся ближе высвітлює граматичныма категоріями роду, чісла і паду. Они ся найповніше (найкомплексніше) реалізують при склонёваню (деклінації) назывників. Але тоты категорії мають і свої самостатны значіння. Їх куртый опис:

Категорія роду. Вшиты субстантівы ся заділюють к єдному із трёх родів: мужскому, женьському або середньому. Граматичный род ся поважає за найпризначнішу морфологічну категорію субстантівів зато, бо ей **мають ушыткы назывники**.

Семантичну мотівованость категорії роду мож позоровати у **живых субстантівів**, главно у мен особ, але і у векшыны мен звірят (фауны). Обычайно назвы (субстантівы) мужского поглавя патрять к муж. роду а женьского поглавя – к жень. роду, напр.: *хлоп – жена, паробок – дівка, брат – сестра, вовк – вовчіця, коза – цап, вівця – баран, кінь – кобыла* і т. д.

Многы назвы дітей і малых звірят ся зачленюють к серед. роду: *дітиня, куря, гуся, теля, гача, паця* і т. д.

Такий способ установлїня кат. роду хыбує у дакотрых назв фауны: *воробель, крокоділ, муха, оса, пчола* і т. д. Немотівованость їх роду ся высвітлює непотребностёв колись давно в практичнім животі розлічати став такого звіряти.

Высшеуведженный способ (подля поглавя) урчіня категорії роду не є в языку основным. Таким ся явить граматичный род, котрый фунгує подля інших критеріїв. Але і подля того не мож доказати, чом єдны субстантівы суть женьского роду (*мыш, вош, ніч...*), або мужского роду (*жаль, плач, соловейко, мурвань* і т. д.)

Граматичный род (то зн. род семантично немотівованный) **мають вшиты жывы і нежывы субстантівы** (на розділ од біологічного роду, котрый є выражений лем у назвах особ або звірят).

Граматичныма критеріями зачленїня субстантіва к єдному із трёх родів **суть формалны знакы, главні флексія і закончіня основы** в номінатіві єднотного чісла.

1. К мужскому роду односíme:

- а) вшиты субстантівы з основов на **твердый согласный**, маючі в ном. єд. ч. нулову (експліцитно не выражену) флексію а в ген. єдн. ч. флексію **-а** (графічно і **-я**) або **-у (-ю)** (главні у матеріаловых назывників), напр.: *ангел, вітор, -а/-у; дім, -а; дым, -у; криж, -а; ліс, міх, рукав, обід, образ* і т. д. Ту належать і субстантівы з основов на **-ч і -й**, напр.: *кутач, колач, край, рай, май* і т. д., хоць то суть мнягкы согласны!
- б) назывники в ном. з нуловов (Ø) флексієв з основов на **мягкий согласный** а в ген. єд. ч. на **-а** (графічно і **-я**), напр.: *кінь, апріль, вінець, коваль, поштарь, нохоть, окраєць, ремінь, царь* і т. п.;
- в) назывники з флексієв на **-а (-я)** в ном. єд. ч., котры называють особы муж. поглавя, напр.: *газда, председа, староста, судця* і т. д.;
- г) назывники з флексієв на **-о** в ном. єд. ч. называючі особы або звекшены предметы, напр.: *нянько (нянѣ), стрыко, (в)уйко, Юрко; домиско, дубиско, хлописко* і т. д.

2. К женьскому роду односíme:

- а) вшиты назывники з флексієв на **-а (-я)** в ном. єд. ч. (окрем мужских особ тіпу – *староста* і середнього роду на **-мя** тіпу – *вымя*), напр.: *женá, баба, бандурка, біда́, борозда, дівка, дыня, дочка, молга, солома, корчма, правда, пчола, свічка, фара, фарба, хыба, хмара, буря, неділя, скриня, белетрія, дискусія* і т. д.;
- б) назывники з нуловов флексієв, основов на **мягкий согласный** і з флексієв **-и** в ген. єд. ч., напр.: *долонь, мідь, мілость, скупость, путь, сіль, тварь, тїнь* і т. д.
- в) назывники на **-ов** в ном. єд. ч. тіпу: *буков, морков, церьков, драгов, кров* і т. д.
- г) дакотры назывники на все **твердый согласный** тіпу: *мыш, вош, молодеж* і т. п., або на все **мягкий согласный** тіпу: *ніч, поміч* і т. п.

3. К середньому роду ся односять:

- а) вшиткы назывники з флексієв -о, -е (-є) в ном. єд. ч. (окрем наз. тіпу – *дідо, стрыко...*), напр.: *болото, вино, войско, глядило, дно, коліно, корыто, крыло, небо, (в)око, село, сито, скло, (в)уха, чудо, шыло, ярмо; лице, море, плече, поле, серце, сонце, яйце* і т. п.;
- б) назывники на -а (-я) в ном. єдн. ч. означуючі назвы дітей або малых звірят ці предметів, напр.: *дівча, хлопя, гача, кача, мача, теля, гуся, потя, ягня, горня, вістря, ріджа*; а тыж слова vznikшы контракцієв із старых форм на -еніє > -іня, напр.: *терпіня, лічіня, дорозуміня, хотіня* і т. п.;
- в) назывники на -мя (-мня) в ном. єд. ч. тіпу: *вым(н)я, тїм(н)я, ім(н)я* (в церк. шт.) і т. п.;
- г) назывники з флексієв на -а (-я), напр.: *быля, зїля, запястя, насїня, обыстя, шматя, смітя* і т. п.

Дакотры слова можуть быти і т. зв. двоякого роду, напр.: *сирота* (тот, тота), *каліка, бештія, пянюга, потвора* і т. д.

Категорія чісла назывників. Категорія чісла є єдным із средств реалізації предметного значіння назывників. Нїв ся означать кількість або даяке множество предметів означеных даным субстантивом. В русиньскім языку розознаєме **дві форми чісла – єднотне чісло (сінгуар) і множне чісло (плурал).**

Субстантивы, реалізуючі ся в формі єднотного чісла означають, же названий предмет треба розуміти як єден, вычленений із якогось множества предметів, напр.: *дім, окно, чоловік, воробель* і т. д.

Субстантивы множного чісла указують, же названий предмет ся не розуміє як єден, але як два і веце єднакых предметів, особ і т. п., напр.: *домы, окна, люде, вороблі* і т. д.

Формы єдн. чісла можуть мати семантичны одтінкы, значіння многости, напр.: *дружство* або *чета* (вояків), *ряд, фронта* (людей) і т. п.

Форму лем єднот. чісла мають найчастіше субстантивы, што означають матеріал, масу, котры ся не піддають чіселному зрахованю, напр.: *желїзо, молоко, сіль, сїно, мукá* і т. п.

Подля значіння выраженого формов чісла, субстантивы можеме розділити на:

- а) назывники, котры мають формы єднотного і множного чісла, напр.: *стіл – столы, дівка – дівкы* і т. д.,
- б) назывники, котры мають лем форму єднот. чісла (сінгуларія тантум), напр.: *голод, краса, пісок* і т. д.;
- в) назывники, котры мають лем формы множного чісла (pluralia tantum), напр.: *вечуркы, ножычкы, прядкы, празднины, окулярї, кліщі* і т. д.

Найпродуктивнішы з того погляду суть субстантивы розлишуючі формы обидвох чісел.

К назывникам лем з єднотным чіслом (сінг. тантум) заділюєме:

1. Індівідуалны властны назвы, напр.: *Снина, Дунай, Гавай, Ціроха, Колонія, Вігорлат, Духновіч* і т. п.;
2. Абстрактны субстантивы выражаючі емоції, чувства, якість, став, розлічны абстрактны понятя, напр.: *гнів, голод, лїнивость, здоровя, слава, холод* і т. д.
3. Громадны назывники, означаючі споїня єднакых предметів, выступаючіх як єдно ціле, напр.: *людство, інтелігенція, генераліта, звірина, зеленина, челядь* і т. п.;
4. Матеріаловы назвы, котры ся не піддають рахунку:
 - а) потравины, напої, течучі суровины і продукты, напр.: *мукá, м(н)ясо, сыр, вода, цукерь, совда, нафта, бензин, тинта* і т. п.;
 - б) сільськогосподарьскы културы: *жыто, овес, татарка, цвикла, лен, капуста* і т. п.;
 - в) хемічны елементы і лікы, напр.: *фосфор, аспірін, парален* і т. п.;
 - г) розлічны матеріалы і виробкы, напр.: *цімент, бетон, вапно, ваковка, скло* і т. п.;
 - г) остаткы чогось, напр.: *полова, пиловіня, смітя, быля* і т. п.;
 - д) назвы полотен тіпу: *брокáт, гадваб, замат, кашмір* і т. п.

У матеріаловых субст. суть можны і формы множ. чісла, але тогды означають розлічны сорты: *вода – мінералны воды; коняк – французькы конякы; пиво – чеськы пива* і т. п.

У матеріаловых треба розлічати і т. зв. сінгулативы тіпу: *горох – горошок* (єдно зерня), *ярець* (єдно зерня ярцю), *капуста* (головка капусты) і т. д.

5. Назывники на означіння розлічных політичных смеровань, назв теорій і т. п., напр.: *дарвінізм, реалізм, романтизм, лібералізм* і т. п.

6. Астрономічны понятя тіпу: *Земля, Марс, Сонце, Місяць* і т. п.;

7. Назвы хворот тіпу: *хрипка, шарлах, задух* і т. п.

8. Назвы гер, розлічных шпортів тіпу: *фотбал, волейбал, пінгпонг, шпортка, кено, матес* і т. п.

К назывникам лем множного чісла (плур. тантум) заділюєме:

1. Дакотры властны субстантивы тіпу: *Алпы, Татры, Карпаты, Бжаны, Пыхні, Якубяны, Чуколавці* і т. п.
2. Абстрактны субстантивы означаючі:
 - а) розлічны процеси, ставы: *вольбы, інтрігы, клопоты, вечуркы, чары* і т. п.
 - б) народны обычаї, обряды, свята: *комашні, крестины, менины, народе-нины, роковины, заручіны* і т. п.;
 - в) одрізки часу тіпу: *вакації (празднины), жнива* і т. п.
 - г) назвы дакотрых хворот, напр.: *осыпкы, сухотины* і т. п.
 - д) іншы слова тіпу: *аліменты, выдавки* і т. п.

3. Дакотры назвы конкретных предметів зложених з частей тіпу:

- облечіня: *гачі, ногавіці, тренірки, тексаскы, теплакы* і т. п.;
- предмети на роботу: *вилы, граблі, гуслі, кліщі, ножычкы* і т. п.
- дакотры іншы предмети тіпу: *гарадічі, двері* і т. п.

4. Одпадкы, остаткы, або выслідок даякого процесу: *помыї, обгрызкы, одпадкы, (в)отрубы, пошкрябкы* і т. п.

5. Назвы конкретных потравин: *дріджі (дрожді), макароны, шпроты, сардінкы* і т. п.

Граматічна категорія паду. Тов граматічнов категорієв ся означує одношіня даного субстантіва к другим членам речіня, чім пад указує на ёго синтаксічну функцію.

Категорія паду ся в русиньскім языку реалізує в шестёх рядах форм (кедь брати до увагы вокатів так в семох), каждая з котрых є носителём конкретных грамат. значінь. Суть то:

1. номінатів – хто? што?
2. генітів – кого? чого?
3. датів – кому? чому?
4. акузатів – кого? што?
5. локатів (локал) – (о) кім? (о) чім?
6. інструментал – (з) кым? (з) чім?
7. вокатів – клічуча/клічна форма – хоснує ся при ословліню

Формы падів творять систему форм. В тій системі номінатів фунгує як основна словникова форма слова, называють ся прямим падом а вшиткы остатні ся называють непрямыма падами. Номінатів ся нігда не ужывають з приназывником, а локатів нігда не фунгує без приназывника. Остатні пады можуть ся ужывати як без приназывника, так і з приназывником. Каждый з непрямых падів може мати при собі цілый ряд приназывників, характерістичных про каждый з них.

Основны значіня падів:

1. Номінатів – є носителём субекту діяня (агенсом, діятелём) або носителём ставу приписованому му в предікаті (пацёнсом). В речіню фунгує як субект (подмет), предікат (присудок), предмет (обект), придаток (атрібут), приложка (апозиція), напр.:

Брат є шофер (брат – суб., шофер – звязочно-менный предікат).

Молода жена-докторка выписує рецепт на лікы.

↓	↓	↓	↓
суб.	прилож.	обект	незг. придаток

2. Генітів – ёго найважнішы значіня суть:

- а) значіня приналежности/посесівности в шырокім значіню: *книжка мого брата, кормань біцігля, колесо авта* і т. п.
- б) значіня матеріалу, із котрого є штось выробене: *з дерева, із желіза, з папіря, з муку* і т. п.;
- в) значіня обекту, на котрый є намероване діяня, напр.: *декламація стишка, питя пива, читаня книжки, організованя роботы* і т. д.;
- г) означіня предмету рахунку і міры чогось (даяка часть чогось), напр.: *пять тыжднів, погар чаю, міх бандурок, кіло хліба, фляшка вина* і т. п.
- д) значіня негачі, напр.: *ніт такой книжки, не маме масти, не было муку* і т. п.
- е) значіня обставника часу, напр.: *єдного дня пришов, народив ся тамтого року* і т. п.

В речіню фунгує генітів як предмет, придаток або обставник.

3. Датів має такы главны значіня:

- а) адресата діяня, напр.: *писати фраїрці/фраїрови; робити радость родічам, помочи камаратці/камаратови;*
- б) семантичний субект ставу в неособных речінях: *Дідови ся у нас не любило. Штудентови ся видить, же...*
- в) значіня з одтінком – што/кому: *памятник Духновічови, їдло дітём, сіно коровам* і т. д.

В речіню датів фунгує як предмет, обставник, приложка і звязочно-менный предікат.

4. Акузатів означать:

- а) прямой предмет (обект): *читати книжку, писати писмо, слухати радіо, позерати телевизор* і т. д.
- б) не прямой предмет (обект): *дяковати за поміч, платити за бензин, терпіти за брата, ударити ся о постіль* і т. д.
- в) час і простор: *одпочівати місяць, не спати цілу ніч, перейти кілометр, міряти час* і т. п.
- г) міру і рахунок: *зйїсти цілу миску, принести далшу порцію; выпити повный погар* і т. п.
- д) місто: *обыйти цілу загороду, найти свій готел, выйти через окно* і т. п.

В речіню ся форма акузатіву хоснує як предмет (прямый і не прямой), як обставник і як менна часть звязочно-менного предіката.

5. Локатів (локал) – найчастіше означать:

- а) обект діяня і ставу, напр.: *Вы мі розповісте о отцёви, о мамі, о братови, о сестрі...*

б) настрой (нарядя) діяння: *грати на гітарі, іти в (на) авті, писати на строю* і т. д.

в) місто діяння – то є найчастіше значіння того паду, зато даколи го клічуть **містний пад**, напр.: *робити в лісі, бивати в інтернаті, співати на свадьбі, стояти на путі/дорозі* і т. д.

г) час діяння, напр.: *До школи-м наступив в септембрі* і т. п.

д) якість або признак, напр.: *Мясо печене в олію; душене на воді; выстояне в соли; намочене в молоці* і т. д.

В речіню форма локативу функціонує як предмет, обставник, приложка і як менна часть звязочно менного предікату.

6. Інструментал має такы основны значіння:

а) інструмент або настрой діяння, напр.: *писати пером, рубати топором, різати пилков, креслити церузов* і т. д.;

б) діюча особа (агенс) в пасивных конштрукціях тіпу: *образ намалёванный малярём. Робота написана студентков* і т. п.

в) способ, місто і смерованя діяння, напр.: *іти кроком, лісом, травов...*

г) час, напр.: *робити цілыма ночами; вечерами сидіти в корчмі; лежати на постели цілыма днями* і т. д.

В речіню інструм. функціонує як предмет (обект), обставник і як менна часть звязочно-менного присудку.

7. Вокатів (клічна/клічуча форма) – хоснує ся на ословліня, обернутя ся к другій особі (особам) а тыж на персоніфікованы предмети, на што выужувать шпеціалны афіксы, напр.: *няньку/няню – няньк/ нянь, мамо – мам, уйку – уйк, Анё – Ань, Юрку – Юрк, брате, сестро, але тыж – краю, гаю, річко, дубе, траво зелена, квітко червена, місяцю ясный* і т. п.

На выражіння своїх синтаксічних одношінь з іншыма словами в речіню, категорія паду діспонує сістемов форм. Каждый пад субстантівів має свої (розділны) закончіня. Тым ся одокремлюють пады єден од другого, што помагать вызначіти справну граматічну (падову) форму.

2.1.2 Склонёваня (деклінація) назывників. Скоро вшыткы назывники ся склонюють, то зн. же ся змінюють подля падів і чисел. Зміна того істого слова (субст.) подля падів і чисел ся называють **склонёванём/деклінаціёв**. Зміна наставать в шістьчленній падовій сістемі флексій, де ся реалізують і диференціюють окремы падовы словоформы єднотного і множного числа. (Конкретно позерай: *Русиньскый язык в зеркалі новых правил...* с. 45 – 53, што є єден з можных способів заділёваня субст. к тіпам склонёваня).

В учебниках теоретічного характеру суть і іншы способы заділёваня суб-

стантівів до єднотливых деклінацій (тіпів склонёваня). В старых граматіках ся склонёвали назывники подля взорів, виходячіх із закончіня основ (кмеѡв): -о-основа, -јо-основа, -и-основа, -а-основа і т. п. Пізніше ся зачали виділёвати т. зв. деклінації або склонёваня, а то главні подля флексії в ном. єдн. ч., животности і роду до такых груп:

- 1. деклінація (1-е склонёваня)
- 2. деклінація (2-е склонёваня)
- 3. деклінація (3-е склонёваня)
- 4. деклінація (4-е склонёваня)

То є основа такого членіння, але окрем того ся іщі виділюють до окремых груп:

- Склонёваня назывників сінгуларія тантум (маючіх лем єдн. чісло)
- Склонёваня назывників плуралія тантум (маючіх лем мн. чісло)
- Склонёваня назывників адъєктивного походжіня: *Сухый, Чорна, Небесный...*
- Несклонны/незмінны назывники: *аташе, лейді, Сочі, Баку, мадам, місс, фрау, бе (буква), СР...*

2.1.3 Парадігмы назывників

Перше склонёваня (I. деклінація)

До першого склонёваня належать назывники **женьского, мужского і подвойного** роду із закончінём **-а (-я)**: *жена, стіна, хыжа, школа; дыня, земля, папуча; староста, каліка, судця*. Залежно од концёвого согласного основы, назывники першого склонёваня ся ділять на дві групи: тверду і мняжку.

Таблічка флектівных морфем назывників 1-го склонёваня

Пады	Єднотне чісло					
	Тверда	Мняжка	Тверда	Мняжка	Тверда	Мняжка
	баба школа	неділя земля	староста	судця	сирота	партія
Н.	-а	-я	-а	-я	-а	-я
Г.	-ы	-ї	-ы	-ї	-ы	-ї
Д.	-і,-ї	-ї	-ови	-ёви	-ї	-ї
А.	-у	-ю	-у	-ю	-у	-ю
Л.	-і,-ї	-ї, -и	-ови	-ёви	-ї	-ї
І.	-ов	-ёв	-ов/-ом	-ём	-ов	-ёв
В.	-о	-ё	-о	-ё	-о	-ё

Пады	Множне чісло					
	Тверда	Мнягка	Тверда	Мнягка	Тверда	Мнягка
	бабы школы	неділі землі	старостове старосты	судцёве судці	сироты	партіі
Н.	-ы	-і	-ове/-ы-	-ёве/-і	-ы	-і
Г.	-Ø	-Ø	ів/-Ø	-ів	-Ø	-Ø
Д.	-ам	-ям	-ам/-ім	-ям/-ім	-ам	-ям
А.	-ы	-і	-ів	-ів	-ы	-і
Л.	-ах	-ях	-ах/-ох	-ях	-ах	-ях
І.	-ами	-ями	-ами	-ями	-ами	-ями
В.	-ы	-і	-ове/-ы-	-ёве/-і	-ы	-і

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам

I. деклінація, єднотне чісло, женьський род:

- а) в генітиві твердої групи є флексія **-ы**, в мнягкій **-і (-і)**: *лавкы, стїны, хыжы, школы, кашы; дыні, землі, папучі*;
- б) в датіві є закончіня **-і (-і)**: *мамі, бабі, душі, жені, свасі, школі⁹⁶, неділі, лавці, кобылі, мотыці, доброті*;
- в) в інструменталі ся хоснує флексія **-ов (-ёв)**: *женов, свахов, лавков, хыжов, землёв, дынёв*;
- г) интересный яв находиме в локалі, де ся в твердої групі хоснує флексія **-і (-і)**: напр. *хыжа – хыжі, душа – душі, баба – бабі, мама – мамі* і т. п., респ. з наслідным змнягчінём посліднёго согласного основы: *лада – ладі (лад'і), колода – колоді (колод'і), стїна – ст'ін'і (с'т'ін'і), скоро – скорі (скор'і), роса – росі (рос'і), коза – козі (коз'і)* і т. п., але в мнягкій групі флексія **-и** з насліднов діспалаталізаціёв посліднёго согласного основы: *земля (земл'а) – земли, дыня (дын'а) – дыни (дыни), кухня (кухн'а) – кухни (кухни)*.

У вокатівній формі ся найчастіше стрічає з флексіёв **-о**: *жено, козо, дівко, землє (земл'о)* і т. д. При назвах особ і властных менах попри флексії **-о** ся зъявлять і нулова флексія (тзв. стягнута форма): *Марё – Марь, Анцё (Ан'ц'о) – Анць (Ан'ц'), бабо – баб, мамо – мам* і т. д.

I. деклінація, множне чісло:

- а) в номінатіві назывників женьского роду ся хоснують закончіня **-ы, -і, (-і)**: *жены, дівкы, куркы, козы, лопты; папучі, неділі, дыні, землі*;

⁹⁶ Датів і локал демінутіва, утвореного од назывника *школа* (основа кончіть на твердый согласный) буде: *школці*, датів і локал демінутіва утвореного од назывника *дыня* (основа кончіть на мягкий согласный) буде: *дыньці* (з мягким знаком).

- б) в інструменталі назывників женьского роду ся поужывають флексія **-ами**, де ся заховало старе **-и** (з высловностёв близков к - **е**): *коровами (корова-ме), курками (куркаме), бабами (бабаме), землями (земл'аме)*;

Многы субстантївы на **-а, (-я)** муж. роду, женьского роду і тзв. сполочного роду (муж. і жен.) тіпу: *газда, тракторіста, судця, сирота, калїка, потвора, фамелія*, і т. п., мають в окремых падах флексії I. або II. деклінації:

- а) в номінатіві мн. ч. мають флексію **-ы, -і (-і)**: *калікы, пняюгы, сироты, газды, судці* (попри формах: *газдове, судцёве*);
- б) в датіві єд. ч. і в лок. єд. ч. мають переважно закончіня **-ови**: *тракторістови, газдови, слугови*, але у назывників сполочного роду находиме флексію **-і**: *сироті, калїці, пняюзі, потворі* і т. п.;
- в) в акузатіві єд. ч. мають флексію **-у, (-ю)**: *газду, старосту, судцю, сироту, калїку, пняюгу* і т. п.;
- г) в інштр. єд. ч. мають дакотры з них паралелны флексії **-ом, -ов⁹⁷**: *старостом – старостов, слугом – слугов, пняюгом – пняюгов*;
- д) у вокатіві мають флексію **-о, (-ё)**: *старосто, газдо, калїко, судцё*;
- е) в номінатіві множ. ч. суть в дакотрых назывниках можны розділны флексії: **-ове/-ы, (-ёве/-і)**: *старостове/старосты, слугове/слугы, судцёве/судці*, причім фреквентованіша є перша форма.

Лем флексію **-ы** рекомендуєме у назывниках: *тракторісты, фотбалісты, журналісты, інваліды, пензісты*;

- ж) в дат. мн. ч. паралелно з флексіёв **-ам, (-ям)** може ся хосновати і флексія **-ім, (-ім)**: *старостам/-ім, газдам/-ім, судцям/-ім*;
- з) паралелны флексії **-ах/-ох, (-ях/-ёх)** фунгують і в локалі: *старостах/-ох, газдах/-ох, слугах/-ох, судцях/судцёх*;
- і) вокатівна форма є така як в номінатіві: *старостове/-ы, газдове/-ы; журналісты, калїкы* і ін.

Склонёваня назывників муж. р. законченых в ном. єд. ч. на **-а** указує, же в русиньскім языку назыв. муж. р. на **-а, (-я)** (*староста, газда, слуга, судця*) ся прихылили к мужській деклінації тіпу *сын* (бывшой **и (у)** – основы).

Друге склонёваня (II. деклінація)

До другого склонёваня належать назывники **мужского роду з нуловым закончінём** в ном. єд. ч. з основов на твердый і мнягкий согласный: *брат, малярь, край, кінь, хлїб*, і зо закончінём **-о, -е** тіпу: *дїдо, домиско, ліщице*, а тыж назывники **середнёго роду** на **-о, -е, (-ё), -а, (-я)**: *село, поле, смітя, листя, условіє*. Залежно од концёвого согласного основы ся назывники 2-го склонёваня ділять на **тверду і мняжку** групу.

⁹⁷ Форма з флексіёв **-ов** є менше фреквентована.

Таблічка флективних морфем називників 2-го склонёваня

Пады	Єднотне число					
	Тверда	Мнягка	Тверда		Мнягка	
	сын, стіл	учитель пень	дїдо домиско	село	поле значіня	условіє
Н.	-Ø	-Ø	-о	-о	-е -я	-є
Г.	-а, -а/-у	-я	-а	-а	-я	-я
Д.	-ови, -у	-ёви, -ю	-ови, -у	-у	-ю	-ю
А.	-а, - Ø	-я, - Ø	-а, -о	-о	-е, -я	-є
Л.	-ови, -і/-ї/-у	-ёви, -ю/-ї	-ови, у	-ї	-ю/-ї	-ю/-ї
І.	-ом	-ём	-ом	-ом	-ём	-ом
В.	-у -е	-ю, -ю	-у -о	-о	-е, -я	-є

Пады	Множне число					
	Тверда	Мнягка	Тверда		Мнягка	
	сынове столы	учітелі пні	дїдове домиска	села	поля значіня	условія
Н.	-ове, -ы	-ї	-ове, -а	-а	-я	-я
Г.	-ів	-їв	-ів, -Ø	-Ø	-ей/-Ø	-ій
Д.	-ам/-ім	-ям/-їм	-ам	-ам	-ям	-ям
А.	-ів, -ы	-їв, -ї	-ів, -а	-а	-я	-я
Л.	-ах/-ох	-ях/-ёх	-ах/-ох	-ах	-ях	-ях
І.	-ами	-ями	-ами	-ами	-ями	-ями
В.	-ове, -ы	-ї, -ї	-ове, -а	-а	-я, -я	-я

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам

II. деклінація, єднотне число:

- а) в генітиві єд. ч. називники муж. роду мають окрем флексії **-а, (-я)** часто закончіня **-у, (-ю)** з дость тяжко выділеним значінём про єдну з флексій. Шырше бы ся могло увести, же закончіня **-а, (-я)** мають називники з конкретным значінём (*стола, воза, носа, пня, стрыка, четверьга*⁹⁸) а зак. **-у, -ю** находиме у матеріаловых і у веце абстрактных називників (*цукрю, чаю, маку* (але – *сыра*), *крику, гніву, жалю, розуму*).
- б) в датіві єд. ч. живых називників муж. роду є зак. **-ови, (-ёви)**: *сынови, псови, конёви, Василёви, уйкови, дїдови, нанашкови*. Неживы називники муж. р. і називники середнёго роду мають векшынов зак. **-у, (-ю)**: *ножику, букварю, палцю, краю, дубиску, дереву, небу* (хоць в говорівім штілі у дако-

трех називників ся даколи стрічає з переходом к -ови/-ёви, так як то є у живых називників мужского роду: *ножикови, палцёви, букварёви...*).

- в) в локалі єд. ч. у неживых називників твердой группы маєме трояке закончіня -і (по концёвых согласных основы, котры не мають мягку пару), напр.: *о дубі на ножі, в дымі...*, **-ї** (по парных по твердости і мягкости согласных, напр.: *о столі, на балі, у дзвоні...*, і закончіня **-у** (по твердых согласных -г, к, х, кедь в локалі не настала їх палаталізація на: дз, ц, с), напр.: *в клягу, о героку, на потічку, в міху, при верьху...*

II. деклінація, множне число:

- а) в номінатіві множного числа є дакілько варіантів флексій:
- **-ы** мають називники з основов на твердый согласный (*быкы, псы, дома, дубы, когуты, музыканты*);
 - **-і, (-ї)** мають називники з основов на мнягкий согласный (*ключі, обручі, вороблі, коні, зайці, самці, учітелі, горнці, злодії, обычаї* і т. п.);
 - **-и** мають називники із суф. **-ак-, -к-** з насліднов алтернацієв на **-ц-** (*во-яци, вовци, жобраци, златници, Словаци*); а тыж два називники з твердов основов (*попи, хлопи*);
 - **-е** мають називники з основов на **-ан** (*Белгічане, Американе, Пряшівчане, Радванчане, Рокытівчане, Сабіновчане, жыване*);
 - **-ове** мають називники як з основов на согласный, так ай на **-о**, означаючі людський (чоловічий) світ, главно із значінём родинных одношінь (*братове, сынове, дїдове, зятёве, кумове, шовгрове, сватове, панове, членове*). Тота флексія (**-ове**) походить з бывшой старославянської **и (у)**-основы, заховала ся лем в русиньскім языку спомеджі выходо-славянських языків;
- б) в генітиві вшиткы высше спомнянуты группы субстантівів мають флексію **-ів, (-їв)**, лем тіп *коні, гості* мають тыж паралелне закончіня **-ей**: *дубів, Белгічанів, братів, панів, попів, углярів, конів* (і *коней*), *гостів* (і *гостей*);
- в) в датіві фунгує паралелна флексія **-ам, (-ям)/-ім, (-їм)**: *хлопам/-ім, братам/-ім, зайцям/-ім* і т. п., лемже в языку молодшого покоління главно у неживых і звірячих називників зачінають вытісняти закончіня **-ам, -ям** флексія **-ом, (-ём)**: *дням/днём, псам/псом, букварям/букварём, батогам/батогом, знакам/знаком* і т. д., што тыж треба поважати за норматівне;
- г) в акузатіві закончіня **-ів** (як в ген.) мають субстантывы, означаючі живы створїня: *хлопів, братів, волів, псів, когутів, панів, робітників* і т. д., лемже називники означаючі назвы звірят можуть мати в акуз. мн. ч. тыж флексію номінативу, напр.: *віджу твої волы/пригнав повно волів; віджу вовкы/забили пять вовків; віджу два коні/пасло ся повно конів/-ей* і т. п. Обидві формы суть нормативны. Неживы називники мають в акуз. звичайно флексію **-ы/-і, (-ї)** (як ном.): *батогы, жолобы, ножикы, пецы, столы; кліщі, плащі, ключі, букварі, дні, краї*.

98 При назыв. **четверь** ся в єдн. числі у вшиткых падах окрем номінативу і акузативу а в множнім числі у вшиткых падах обявлять вставный согласный -г-: *четверьга, з четверьгом, четверьгы, четверьгів...* (із стсл./церьковнослав.: *четверг*).

- д) в інструменталі ся звичайно хоснує закончіня **-ами, (-ями)**, лем в єдно-складных словах ся обявлять і паралелне **-ми**: *конами/кіньми*, хоць і не у вшиткых, напр.: *псами, домами, днями*;
- е) про локал є характерістична паралелна флексія **-ах/-ох**: *на столах/-ох, в жолобах/-ох, ключах/-ох, вовках/-ох, конях/-ох, псах, коцурах, днях/днѣх* і т. д.

Третє склонѣваня (III. деклінація)

До третєго склонѣваня належать назывники **жєньского роду з нуловым закончінем** в ном. єд. чісла з основов на мягкый согласный і на **-ов**: *тїнь, мідь, путь, сіль, ніч, морков, церьков, кров*, а тыж назывники *мыш* і *мати*.

Таблічка флектівных морфем назывників 3-го склонѣваня

Пады	Єднотне чісло					Множне чісло				
	тїнь	ніч ⁹⁹	морков ¹⁰⁰	мыш	мати	тїни	ночі	моркви	мышы	матери
Н.	-∅	-∅	-∅	-∅	-и	-и	-і	-и	-ы	-и
Г.	-и	-і	-и	-ы	-ер-и	-ей	-ей	-ей	-ей	-ей
Д.	-и	-і	-и	-і	-ер-и	-ям	-ам	-ам	-ам	-ям
А.	-∅	-∅	-∅	-∅	-їрь	-и	-і	-и	-ы	-и
Л.	-и	-і	-и	-і	-ер-и	-ях	-ах	-ах	-ах	-ях
І.	-їв	-ов	-лїв-ов	-ов	-їр-їв	-ями	-ами	-ами	-ами	-ями
В.	-∅	-∅	-∅	-∅	-и	-и	-і	-и	-ы	-и

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам

III. деклінація, єднотне чісло:

- а) в генітиві, датіві, і локалі є закончіня **-и**, напр.: *тїни, соли, постели, масти, пясти, пути, смерти, радости, кровли¹⁰¹*; окрем *ніч/ночі, мыш/мышы*;
- б) в інструменталі єд. ч. є закончіня **-ов, (-їв)**: *ночов, мышов, пястїв, солїв, мастїв*. У назывників тіпу **морков** ся в тім падї зъявлять у варіантній формі епентетичне (вставне) **-л-**: *морковлїв, церьковлїв, брытовлїв*. У варіанті на **-ов** выпадує у словах *морков, церьков* з основы слова вокал **-о-**. Форма інстр. тогды буде: *з морковов, з церьковов*. Ту ся зачленює і склонѣваня назыв. **мати/матїрь**, котрый ся склонює так: *мати/матїрь, матери, матери, матїрь, о матери, з матїрїв*.

99 В непрямых падах сінгулару (окрем акузатіву) настає алтернація о>і: *ніч, ночі, ночі, ніч, ночі, ночов*. Алтернація настає ай у далшых назывників, таких як: *кість, сіль...* В плуралі у вшиткых падах ся алтернує о>і.

100 В інструменталі сінгулару і плуралу в алтернатівній формі выпадує **-о-**: *морков – з морковов*. Вокал **-о-** выпадує ай во вшиткых формах плуралу: *моркви, морквей, морквам, моркви, морквах, морквами*, а тыж у Г., Д. і Л. сінгулару: *моркви, моркви, моркви*.

101 Назывник **кров** має дві форми генітиву і локалу: із вставным **-л-** (*кровли*), але і форму *кырве*. В датіві є лем форма *кровли*. В інструменталі лем єдна форма: *кровлїв*.

III. деклінація, множне чісло:

- а) номінатів має флексію **-и**: *тїни, пясти, соли, кости, пути, долони, церькви, матери; але – ночі, мышы*;
- б) в генітиві є флексія **-ей**, хоць чуєме – **/ê/**, аж – **/и/** бо при высловности согласный **-j-** ту выпадує, впливнуши перед тым на звужіня гласного **-е-** (*костей – костѣй/кости*).

Як з прикладів видно, до той деклінації належать назывники жєньского роду бывшой **і-основы**, котры сі в русиньскім языку в ген. єд. ч. заховали бывшу флексію **-и** (*постели, кости, долони*), перед котров ся согласны депалаталізу-ють (стають ся твердыма). Зато ся в русиньскім языку (на розділ од українсько-го) одлічають од себе флексії генітиву, датіву і локалу бывшых **і-основ** од таких самых падовых форм бывшых **ја-основ**, напр.: *вышня – сіль, вышні – соли, вышні – соли, вышню – сіль, вышні – соли, вышнів – солїв*.

Четверте склонѣваня (IV. деклінація)

До четвертого склонѣваня належать назывники **середнєго роду із закончінем -а, (-я)**, які ся при склонѣваню розшырюють о суфікс **-ат-**, **(-ят)**, **-т-** або о суфікс **-ен-** в залежности од одношіня к бывшій **nt-основі**, ці **еп-основі**: *ягня, гуся, теля, паця, гача, горня, стілча, куря, тїмня, вымня* і т. д.

Таблічка флектівных морфем назывників 4-го склонѣваня

Пады	Єднотне чісло			Множне чісло		
	ягня горня	гача стілча	тїмня вымня	ягнята горнята	гачата стілчата	темена вемена
Н.	-я	-а	-я	-ят-а	-ат-а	-ен-а
Г.	-ят-и	-ат-и	-ен-и	-ят-∅	-ат-∅	-ен-∅
Д.	-ят-и	-ат-и	-ен-и	-ят-ам	-ат-ам	-ен-ам
А.	-я	-а	-я	-ят-а	-ат-а	-ен-а
Л.	-ят-и	-ат-и	-ен-и	-ят-ах	-ат-ах	-ен-ах
І.	-ят-єм	-ат-єм	-н-єм	-ят-ами	-ат-ами	-ен-ами
В.	-я	-а	-я	-ят-а	-ат-а	-ен-а

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам

IV. деклінація, єднотне чісло:

- а) в генітиві єд. ч. як і в далшых непрямых падах єд. ч. ся основа розшырює о суф. **-ат, (-ят), -т-**, за котрым слїдує флексія **-и** у субстантивів бывшой **nt-основы**: *ягняти, пацяти, гусяти, горняти, стілчати* і т. п.

- б) в дативі єд. ч. (на розділ од українського языка) є закончіня **-и**: *ягняти, пацяти, гусяти, куряти* і т. д.¹⁰²
- в) називники бывшой **еп-основы** в ген. єдн. ч. як і в далшых не прямих падах ся розшырюють о суфікс **-ен-**, або **-н-**, за котрым слїдує флексія **-и**: *тімени, вымени, сімени*, лем в інштр. є стягнута форма: *тімнём, вымнём* і т. д.

IV. деклінація, множне чїсло:

В множнім чїслі можеме за особитость поважовати лем форму інштрументалу, котра попри повній **-ами** має і стягнуту подобу **-ми**: *горнятами/горнятми, гачатами/гачатми, качатами/качатми, курятами/курятми* і т. д., але *темена-ми, веменами*.

Як видно з многих прикладів, субстантївы середнёго роду бывшой **еп-основы** (*вымня, тімня* і др.) в множнім чїслі, але многы з них і в єднотнім чїслі ся склонюють подля бывшой **о-основы**: *мено – мена, племено – племена, семено – семена* (але тыж *сімя/сімня – сімени*).

Склонёваня називників сінгуларія тантум (маючіх лем єднотне чїсло). Многы називники мають лем форми єднотного чїсла. Суть то найчастіше субстантївы, означаючі матеріал, масу, не піддаючу ся чїселному зрахованю, індивідуалны властны назвы, абстрактны понятя выражаючі емоції, чувства і т. п. Склонюють ся звичайно на основі свого задїлїня ку граматічному роду подля взорів єдного з тіпів склонёваня, причім мають лем сінгуларову парадігму. Про ліпшу наглядность уводжаме дану таблічку падовых закончінь трёх прикладів. Так ся склонюють звичайно мотівованы і девербатівны субстантївы на **-я** тіпу: *цілованя, обіцяня, обхаджаня, доїня*; або ай іншы, напр.: *быля, галузя, зіля, обыстя, запястя, жаборїня, насїня* і т. д.

Таблічка флектівных морфем називників маючіх лем єднотне чїсло

Пады	Єднотне чїсло/ Singulare tantum		
	щастя	здравя/здоровя	думаня
Н.	-я	-я	-я
Г.	-я	-я	-я
Д.	-ю	-ю	-ю
А.	-я	-я	-я
Л.	-ю/-ї	-ю/-ї	-ю/-ї
І.	-ём	-ём	-ём
В.	-я	-я	-я

102 Паралелна форма із закончінем **-ю**: *гачати/гачатю, теляти/телятню* і т. д. є діалектнов формов і не будеме ей поважовати за норматівну.

Склонёваня називників плуралія тантум (маючіх лем множне чїсло). До той групи належать називники, котры мають парадігму лем множного чїсла, хоць означують єдну річ (котра ся звичайно складать з двох частей, але не мусить то быти правило). Ту належать називники тіпу: *ногавкы, ножычкы, санкы, гачі, окулярї, плавкы, тренїркы, ворота, гуслі, граблі, дверї, сїни, дріджі, кліщі, крижы, холошні, цїпы, помыйї, отрубы, вилы, вечуркы, коماشні, хрестины, народенины, святкы, макароны, алїменты, грошы, джмурькы, Карпаты, Кордільеры, Алпы, Татры* і т. д.

Таблічка флектівных морфем називників маючіх лем множне чїсло

Пад	Множне чїсло /Plurale tantum				
Н.	дверї	ножычкы	гуслі	санкы	Татры
Г.	-ей	ножычок	гусель	санок	Татер
Д.	-ям/-їм	ножычкам	гусям	санкам	-ам
А.	як Н.	як Н.	як Н.	як Н.	як Н.
Л.	-ях/-ёх	-ах	-ях	-ах	-ах
І.	-ями/-ми	-ами	-ями	-ами	-ами
В.	-ї	-ы	-ї	-ы	-ы

Коментарь к дакотрым падовым формам:

- а) кедь в групі согласных перед флектівнов морфемов выступує **л, н** або **р**, та в генітиві ся зъявлять всувный гласный **е**: *гуслі/гусель, холошні/холошень, Татры/Татер* і т. д.;
- б) кедь в сусідстві согласных перед флектівнов морфемов послїднім є согласный **к**, та в генітиві перед тым согласным ся зъявлять всувный гласный **о**: *санкы/санок, ножычкы/ножычок, ногавкы/ногавок, тренїркы/тренїрок* і т. д.;
- в) називник *дверї* в інштр. має двояку форму: *дверями/дверьми*¹⁰³;
- г) векшына з тых називників мають в лок. двояку форму **-ах, (-ях)/-ох, (-ёх)**: *дрїджах/-ох, кліщах/-ох, макаронах/-ох* і т. д.;
- д) вокатівна форма тых називників ся рівнать формі номінативу.

2.2 ПРИДАВНИКЫ (адъєктивы, prídavné mená)

Придавником ся называть тота автосемантична часть речі, котра выражать категоріалне граматічне значїня признака (ознакы) предмету в подобі грама-

103 За норматівну будеме поважовати ай форму бывшой двоїны (duálu) *дверїма*, подобно як ай форму далшого називника бывшой двоїны *очі – очами/очїма*, котры ся доднесь вжывають в діалектах, взятых за основу кодїфікації.

вах, котрых основа ся кончіть **на єден согласный** і тогды, кедь суфіксы -к-, -ок-, -ек-, -г-, выпадають, напр.: *лег/к/ый – лег-ш-ый, глуб/ок/ый – глуб-ш-ый, дал/ек/ый – дал-ш-ый, дов/г/ый – дов-ш-ый* і т. д. Далшы приклады: *богатый – богат-шый, молодой – молодшый, слабый – слабшый* і т. д. Але і на групу (споїня) согласных -рд-, -рт-: *твердый – твердшый, куртый – куртшый* і т. п.

2. Суфікс -іш- ся хоснує:

- а) главні тогды, кедь ся основа кончіть на **групу согласных** (збіг согласных) з посліднім (фінальным) **л, н, р, т**, напр.: *вірный – вірнішый, давный – давнішый, міцный – міцнішый, мудрый – мудрішый, світлый – світлішый, спокійнішый, теплішый* і т. д.;
- б) в дерівованих (одводжених) адъєктивіах тіпу *вчаснішый, отворенішый*;
- в) в придавниках, де ся основа кончіть на **ж, ч**, напр.: *свіжый – свіжішый, пекучий – пекучішый, колячий – колячішый...*

Найвысший ступінь/суперлатів – ся творить припоїнем **префіксу най-** к формі компаративу: *наймолодший, найвысший, найкуртшый, найкомунікативнішый, найспокійнішый* і т. д.

Суперлатівна форма ся може зосилёвати частков **як**, напр.: *якнайтуншый, якнайгіршый*. Таки формы означуєме в языку терміном **елатів**, што є высший ступінь од суперлатіву. Елатів мож утворити ай од формы позітіву за помочі префікса **пре-**, напр.: *предобрый, премілый, прелюбезный, прекрасный...* Елатів не можеме утворити од ушыткых адъєктивів, лем од дакотрых. Форму елатіву находиме напр. у приповідках в таких синтаксічных конштрукціях як: *дїтвак быв добрый-предобрый; стрїтив мудрого-премудрого чоловіка...*

В русиньскім языку ся стрічаєме і зо **суплетівныма формами** творїня компаративу і суперлатіву, напр.: *великий – бівшый (або векшый); добрый – ліпшый, злый – гіршый; малый – меншый* і под.

Од адъєктивів **з так званов абсолютнов якостёв** ся формы компаративу і суперлативу не творять, напр.: *босый, глухый, голый, лысый, мертвый, порожній, слїпый, хромый* – они означають незмінный признак.

2.2.3 Склонёваня придавників. Адъєктивы ся змінюють подля родів, чисел і падів. В русиньскім языку розознаєме два основны тіпы склонёваня придавників:

- 1. Склонёваня з твердым закончінем** основы якостных, относных і присвойных придавників, т. зв. твердый тіп склонёваня, напр.: *новый, -а, -е, -ы; деревяный, -а, -е, -ы; сестрин, -а, -е, -ы*. З того выходит, же до твердой группы склонёваня относиме:
 - а) якостны і односны придавники закончены на: -ый, -а, -е, -ы;
 - б) присвойны придавники закончены на: -ин/-ін, -ів, -ій, -ы.
- 2. Склонёваня з мягким закончінем** основы якостных і относных придавників, т. зв. мягкий тіп склонёваня, напр.: *синій, -я, -е, -ї*. До мягкого тіпу за-

дїлюєме якостны і односны придавники з флексієв -ій, про женський род: -я, про середній род: -е: *туній (туня, тунє), порожній (порожня, порожнє), крайній (крайня, крайнє), ранній (рання, раннє)* і т. д.

Тіпы склонёваня придавників (адъєктивів)

Твердый тіп: новы́й, мамин				Мягкий тіп: сині́й, песі́й		
Пад про	Єднотне чісло		Множ. ч.	Єднотне чісло		Множ. ч.
	Муж. і серед. род	Женьський род	Про вшыткы роды	Муж. і серед. род	Женьський род	Про вшыткы роды
Н.	новы́й нове	нова	новы́	сині́й сине́	синя	сині́
Г.	ново́го	ново́й	новы́х	синё́го	синё́й	сині́х
Д.	ново́му	нові́й	новы́м	синё́му	сині́й	сині́м
А.	як Н. або А.	нову́	як Н. або А.	як Н. або А.	синю́	як Н. або А.
Л.	нові́м	нові́й	новы́х	сині́м	сині́й	сині́х
І.	новы́м	новов	новы́ма ¹⁰⁵	сині́м	синё́в	сині́ма

Позначкы к сістемі форм придавників:

- а) Так ся склонюють нелем якостны і односны придавники, але ай присвойны: *няньків (калап), нянькове (сердце), мамин (хліб), мамина (хустка)* – подля твердого тіпу а *песій (песя, песе)* – подля мягкого тіпу.
- б) Множне число має єднакы формы про вшыткы три роды.

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам

В сістемі форм придавників **єднотного числа** можеме позоровати такы особитости:

- а) в ном. і акуз. єд. ч. заховали сі адъєктивы твердого тіпу склонёваня в мужскім роді старый фонетічний варіант флексії **-ый**: *добрый, твердый, веселый, červenый, повный, зеленый* і т. п. Мягкы тіпы адъєктивів ту мають флексію **-ій, (-ій)**: *чуджій, горячий, вчерашній, теперішній, нижній*;
- б) в генітиві адъєктивы женського роду мають стягнуту форму: *од высокой¹⁰⁶, доброй, синёй, горячей, чуджой*;
- в) в інструм. сі придавники муж. і серед. роду заховали стару флексію **-ым**:

¹⁰⁵ Друга форма – із закончінем **-ми**, напр.: *новыми, синіми...* (Позерай: *Правила русиньского правопису* з року 1995) не є в русиньскім языку на Словакії хоснована і не будеме ей поважовати за нормативну. Тота зміна ся дотыкати ай указуючих, присвойных і вопросно-относных містоназівників в інструменталі плу- ралу, напр.: *чіма, самыма, моїма, тыма, котрыма...*, а таксамо кількостного числовника **єден** в інструмен- талі плуралу: *єден – єдыма*.

¹⁰⁶ Колишня повна форма адъєктивів середнього роду: *высокое, доброе, синёе, молодое* ся хоснує доднесь в діалектах Русинів на Україні. Таксамо адъєктивы женського роду в генітиві єднотного числа мають в підкар- патських діалектах нестягнуту форму: *од высокой, доброй, синёй, молодой...* (і в наших у-каючих діалектах).

добрым, твердым, веселым, червеным, мягким. При мягкій основі ту є закончіня **-ім, (-їм)**: *вчєрашнїм, синїм, вовчїм, чуджїм*;

г) в локалі ся хоснує лем єдна флексія **-ім**: *при высокім, о червенім, на жена-тім.*

В множині чіслі:

а) у формі номінативу ся про вшиткы три роды, котрых основа є закончена на твердый согласный хоснує флексія **-ы**, а на мягкий согласный флексія **-і, (-ї)**: *добры, тверды, веселы, червены, повны, зелены; чуджі, горячі, вчєрашні, теперїшні, нижні*;¹⁰⁷

б) в інштрум. мають адъєктивы з основов законченых на твердый согласный флексію **-ыма**; придавники з основов законченых на мягкий согласный флексію **-іма, (-їма)**: *червеньыма, чорныма, высокыма, жовтыма; когутячіма, баранячіма, мышачіма, вчєрашніма, синїма*;

в) в локалі є флексія **-ых** при твердїй основі а **-іх, (-їх)** при адъєктивах мягкого типу: *добрых, твердых, білых, жовтых; вівчїх, когутячїх, синїх, вчєрашнїх.*

Присвойны адъєктивы ся творять суфіксами **-ин (-а, -е)** або **-ів, (-їв), (-ова, -ове)**: *сестрин – сестрина – сестрине; Іванів – Іванова – Іванове; ковалїв – ковалєва – ковалєве.*

Несклонны адъєктивы. Є то невелика група перевзятых адъєктивів, котры ся із субстантивами найчастїше спуюють постпозитивно, напр.: *язык комї*; але тыж тип: *міні, мідї, максі (сукня); мока (кавей), нетто (вага)* і т. д.

Субстантивація адъєктивів. Приклад: *Сытый голодному не вірить. В автобусї ся стрїтили двома приятелї: єден тучный, а другый – худый/сухий. Старых треба честовати. Стара, зроб мі чай з румом!* Топонімічны назвы: *Руське, Рівне, Збїйне, Дрічна, Хмелєва.* В речіню повнять функцію субстантивів.

2.3 ЧІСЛОВНИКИ (нумералїї, čislovky)

Чісловником ся называть автосемантична (повнозначна) часть речі, котра означать:

а) **чісловы понятя**: *єден, два, пять, десять, пятьдесят, сто, єдна третина, дві восьмины, десять стотин...*

б) **кількість єднородных предметів в формі цілых чисел або дробовых (ці дробных) величин**: *дві сестры, пять братів, пятьдесят метрів, сто літрів, півдруга рока, єдна шестина поля, третина маєтку, четверта частка з...*

в) **чіселне розміщення предметів або признаков в рядї єднaкых предметів або признаков**: *першый апріль, десята лавка, восьме куря, пятнадцата хыжа...*

Чісловники означають (творять):

а) **єдно ціле** в споїню з рахованыма предметами: *два дні, три дівкы, десять годин*;

б) **уміщення предмету при єго рахованю**: *сєма сторінка, третій ряд, десятого мая* і т. п. І кедь суть позбавены значіня предметности, можуть называти **абстрактны чісловы понятя**: *два плус три є пять, три раз три є девять, пять без трєх є два* і т. п.

З морфологічного боку можеме нумералїї характеризувати як часть речі, котра має категорію **паду**, але **не має** категорію **роду** (окрем *єден, -а, -о* і *два, -і*) і категорію **числа** (окрем *єден, -ы*). Квантитативна характеристика многости ту хыбує, бо при рахованю од 2 высше є многость імплікована в самотнім лексичнім значіню чісловника.

Категорія **паду** нумералїй є презентована шестєма формами, в котрых флексії суть іншы, як у субстантивів. В зложєных чісловниках ся склонює лем послїдняя часть (*шістьдесят, о шістьдесятєх...*).

Із синтаксичного погляду чісловники ся спуюють з назывниками як єго квантитативный детермінант: *дві книжки, три окна, пять днів, вісем школярїв* і т. п.

В непрямых падах ся чісловники згоджують (конґруують) з субстантивами: *трєх романів, трєм романами, о трєх романах, з трєма романами.*

З семантичного боку нумералїї мають значіня абстрактного числа, бо не суть мотивованы даяким іншым значінєм, напр.: *три* і *тройка* – то суть слова, означаючі кількість (як квантїфікацію), але – чісловником є лем слово *три*, бо *тройка* патрить уж к субстантивам зато, же означать кількість лем в споїню з невыражєным субстантивом (*оцінка/ знамка в школі, руська тройка, лодька з трєма парами весел, даяка комісія з трєма членами* і т. п.). Слово *тройка* уж має так значіня предметности, зато патрить к субстантивам.

2.3.1 Класіфікація чісловників. Подля семантичных особитостей, подля ґраматичных характеристик і характеру ужываня, чісловники ділиме на пять клас (груп):

1. кількостны,
2. громадны,
3. дробны,
4. невызначєно-кількостны,
5. порядковы.

Групы чісловників 1. – 4. означають абстрактну кількість а пята група – порядковы чісловники означають місто в рядї предметів при їх рахованю.

107 В у-каючіх діал. лем -і, -ї в обидвох основах.

Кількостны чісловники. Кількостны чісловники суть такы, што означають абстрактны чісла або кількість предметів: *два, сім, сто тридцять девять; пять студентів, десять кілометрів, тристо шістьдесят пять днів, сто корун, двасто книжок* і т. п.

Подля морфемного зложіння і подля способу творіння ділиме кількостны чісловники на:

- просты,
- зложены,
- складны.

К **простым** односимо:

- а) недерівованы (неодводжены) чісловники, котры мають лем одну морфему (1 – 10, сто, тисяч). Они служать як словотворча база про вшиты остатні (зложены і складны) кількостны чісловники, громадны і дробны чісловники, а тыж про рахунковы слова (порядковы чісловники);
- б) дерівованы чісловники (утворены од інших), котры суть зложены з єдної коріньової морфемы і суфіксів – надцять і – дцять (11 – 19, 20, 30, 40), напр.: *дванадцять, тридцять, штиридцять...*

К **зложеным** односимо такы чісловники, котры ся складають з двох коріньовых морфем (50 – 90, 200 – 900), напр.: *пятьдесят, двасто, вісемсто...*

К **складным** чісловникам заділюєме тоты, што ся складають з двох і веце слов, т. зн. простых або зложених чісловників (21, 98, 102, 937 і т. п.), напр.: *двадцять єден, девяносто вісем, сто два, девяносто тридцать сім, тыся шістьсто двадцать пять...* К складным односимо і дробны чісловники типу: *пятьдесятин, єдна восьмина* і т. п.

Морфологічна характеристика кількостных чісловників. Кількостны нумералії не мають категорію чісла зато, же они лексично выражають значіння чісла (поняття чісла). Кількостны чісловники не мають ани категорію роду зато, же они суть позбавены предметного значіння.

З морфологічного боку виділюють ся меджі кількостныма чісловниками слова: єден, -а- о; два, -і; тисяч, міліон, міліарда. Напр.:

- чісловник **єден** ся виділює зато, же має признакы, характерны про адъєктивы: змінює ся подля родів (0, -а, -о), подля чисел (0, -ы), має і падовы формы адъєктивів (-ого, -ому...);
- чісловник **два** зато, же має і форму – дві; два – про муж. род: *два дні, два столы, два місяці, два коні, два псы*; але (!) – при означіню особ мужского поглявля – *двома хлопцями, студентами, сыновьями, газдовьями, попами* і т. д. Форма **дві** ся ужывать на означіння женського і середнього (!) роду, напр.: *две руки, две жены, две годины*; але тыж – *два корыта, два копыта, два села, два пива*; але – **двое** *дівчат, курят, гусят, телят* і т. д., то значить – в споїню із субст. бывшій -nt-основы ся хоснує чісловник – двое.

- чісловники **тисяч, міліон, міліарда** ся хоснують в значіню субстантивів.

Чісловники **двоі, троі, четверы, пятеры** ся ужывають в споїню з назывниками плуралія тантум типу: *двоі вилы, ножычкы, кліщі, ногавиці, санкы, двері, гуслі* і т. д.

Нумералії **обидва, обидві** ся ужывають в значіню кількостных чісловників **два, дві**, але не творять формы порядковых чісловників.

Сінтаксичны особитости кількостных чісловників. Чісловник єден, -а, -о ся згоджує з субстантивом в роді, в числі і в паді (*єден день, єдного дня...*).

Чісловники 2, 3, 4 ся згоджують з назывниками в ном. мн. ч. а при склонёванню у формах падів множного чісла (*три стілці, трёх стільцев, трём стільцам...*).

Чісловники од 5 высше споюють ся із субстантивами у формі ген. множ. ч. (*5 стільцев, днів, столів, хлопів...*).

Чісловники в споїню із субстантивами стоять все препозитивно (перед субст.): *пять метрів, десять років, 33 роки, 52 сливки, 60 минут* і т. п.

Таблічка склонёвання кількостных чісловників

Чісловник *єден, -а, -о, -ы*

Чісловники *два, дві, три, штири, пять, пятьдесят*

Пад	Єднотне число			Мн. ч.	Мн. ч.		Мн. ч.			
	М.р.	С.р.	Ж.р.	Про вш. роды	М.р.	Ж.р.	про вшиты роды			
Н.	єден	єдно	єдна	єдны	два	дві	три	штири	пять	пятьдесят
Г.	єдного		єдної	єдних	двох		трёх	штырёх	пятёх	пятьдесять
Д.	єдному		єдній	єдным	двом		трём	штырём	пятём	пятьдесять
	як Н. або Г.	єдну	як Н. або Г.	як Н. або Г.	дві		як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.
Л.	єднім		єдній	єдних	двох		трёх	штырёх	пятёх	пятьдесять
І.	єдным		єднов	єдныма	двома		трёма	штырёма /-рьма	пятёма /-тьма	пятьдесятьма /-тьма

Подля типу **пять** ся склонюють чісловники 5 – 20, 30, 50, 90. Чісловники сто, двасто, тристо – девяносто і тисяч ся не склонюють (*сто корунам, о сто корунах...*).

Громадны чісловники. Нима ся означать вызначена кількість предметів або особ як **споеных доведна**, т. зн. таких, котры творять єдно ціле. Громадны чісловники суть утворены од кількостных чісловників простых і зложених: *двое, троє, четверо... двадцатеро...* Не твориме їх од складных чісловників (21, 37, 89, 147...).

Твориме їх або за помочи суф. -є/је (двоє, троє), або суф. -ер -о (*четверо, пятеро, восьмеро, десятеро*). Є то заперта, непродуктивна група числовників, котра не має категорію роду. Мають категорію паду во вшитках формах.

К їх синтаксичним особистостям можемо однести факт, же ся споюють лем з малым округом субсантівів:

а) числовники **двоє, троє, четверо...** ся ужывають в споїню з живыма субстантивами в ген. мн. ч.: *двоє хлопців, троє дівчат, четверо пацят...* В споїню з субст. плуралія тантум, ці субстантивами – паровыма органами або паровыма предметами (частями облечіння) ся ужывать форма типу **двої, трої...** з ном. пл: *двої (в)уха, трої санки, четверы штримфлі, пятеры гачі, шестеры боканчі, семеры гуслі*, або ся тоты формы міняють на споїня – *три пары боканч, штири пары штримфель...* і т. п.;

б) громадны числовники ся хоснують тыж у споїню з субстантивами у формі генітиву мн. ч. тых субсантівів, што означають малы звірята (mláďatá): *троє телят, четверо мачат, пятеро кізлят* і т.п. Тоты субсантывы можемо хосновати і в споїню з кількостныма числовниками: *три мачата, сім кізлят...*;

в) громадны числовники ся хоснують і в споїню із субст. **діти, люде**: *троє дітей, пятеро людей*;

г) громадны числовники находиме і в споїню з формами особных містоназвыників **мы, вы, они**: *Пришло нас пятеро. Было їх восьмеро* і т. п.;

К громадным числовникам односиме і слова: **двоє/обоє/обидвоє....**

Суть то припады, кедь ся ужывють уведжены (але і далшы) громадны числовники без назывника, і так означають особы як мужского так і женьского роду: *Троє єдного не бють; обидвоє сьме там были; семеро на єдного чекати не будуть* і т. п. Тогда числовники *троє, обидвоє, семеро...* выступають у фунції субекту/подмету.

Зложены числовники 50 – 90 ся творять так, же їх перша часть – перша корінєва морфема ся переберать із простого числовника без зміны, а друга часть – друга корінєва морфема **-десять** ся к ній припоює із стверджінєм посліднєго консонанта -т, напр.: *пять – десять = пятьдесят, шість – десять = шістьдесят, вісем – десять = вісемдесят*.

Таблічка склонёваня громадных числовників

Числовники *обидва/обидві, двоє/двої, троє/трої, четверо/четверы*

Н.	обидва, обидві	двоє, двої	троє, трої	четверо, четверы
Г.	обидвох	двоїх	троїх	четверых
Д.	обидвом	двоім	троім	четверым
А.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.

Л.	обидвох	двоїх	троїх	четверых
І.	обидвома	двоїма	троїма	четверыма

Як тіп **четверо** ся склонюють і остатні громадны числовники такой формы.

Дробны числовники. Они означають кількість як часть цілого. Така кількість ся означає кількостныма числовниками в споїню із субстантивами. Числовник **єдна** у формі номінативу єд. числа, а числовники **дві, три, штири** у формі номінативу множного числа: *єдна третина¹⁰⁸, дві четвертины, пять восьмин, сім стотин* і т. п.

При склонёваню ся змінюють обидві части дробных числовників.

Таблічка склонёваня дробных числовників

Н.	єдна третина	три четвертины	сім пятин	єдна ціла і пять стотин
Г.	едной третины	трёх четвертин	семах пятин	едной цілой і пятёх стотин
Д.	едній третині	трём четвертинам	семом пятинам	едній цілій і пятём стотинам
А.	єдну третину	три четвертины	сім пятин	єдну цілу і пять стотин
Л.	едній третині	трёх четвертинах	семах пятинах	едній цілій і пятёх стотинах
І.	єднов третинов	трёма четвертинами	семома пятинами	єднов цілов і пятёма стотинами

Невызначено-кількостны числовники. К таким односиме невелику групу слов із значінєм невызначеной кількості (великой або малой), напр.: *много, велё, мало, немного, немало, кілько, тільки, дакілько* і т. д.

Од кількостных числовників ся тота група слов виділює своєв семантичнов невызначеностєв, неточностєв (nepresnostou, neurčitostou) порівнай напр.: *пять учітелів – мало учітелів, сто голубів – много голубів* і т. д.

Тоты числовники ся характеризують шпеціфічним ужыванєм і шпеціфічним творінєм форм, не характерістичным про остатні числовники. Зато, же означують неясну (непресну) кількість, можуть ся споєвати із абстрактныма субстантивами, напр.: *велё щастя, много радости, мало приємного* і т. п., і можуть мати тыж формы порівняня (*дакус мало радости, барз много щастя*) – што не можемо найти у кількостных числовників.

Семантика і граматичны особистости той группы числовників їх зближує з присловниками (адвербіями), напр.: *много людей – много відіти* і т. п.

В фунції невызначено-кількостных числовників функціонують тыж дакотры субсантывы типу: *громада смітя, маса проблемів, копа людей* і т. п.

¹⁰⁸ У говорівім штілі ся місто форм *єдна третина (четвертина, пятинна...)* частіше хоснують формы: *третя (четверта, пята...)* частка.

Порядковы числовники. Такыма называє слова, означаючи наслідність (последовательность) єднородных предметів при їх рахованю: *першый ряд, третій хлоп, четверта хыжа, десятый кілометр* і т. д.

Дакотры лінгвісты односять порядковы числовники к ад'єктивам зато, же з формального боку суть їм подобны або такы істы (єднакы), напр.: *четвертый, -а, -е, -ы; третій, -я, -е, -ї* і їх падовы формы суть такы як твердый і мягкий тіп ад'єктивного склонёваня: **новый** або **синій** і т. п.

Порядковы числовники ся творять од кількостных: *пять – пятый, -а, -е; десять – десятый, -а, -е* і т. п., лем **першый, другый і четвертый** ся творять од іншій основы: **єден – першый, два – другый, штири – четвертый**.

Склонюють ся порядковы нумералії як ад'єктивы твердого тіпу (новый), окрем числовника **третій**, котрый ся склонює подля мягкого тіпу склонёваня ад'єктивів (синій).

Складны порядковы числовники при склонёваню змінюють лем посліднє слово, напр.: *тристо пятьдесят семь, тристо пятьдесят сегого...* Творять таксамо форми числа і роду.

Фунгованя порядковых числовників. Порядковы числовники функціонують в речіню як придаток (атрибут), згоджують ся із субст. в роді, в числі і в паді: *перша хыжа, першой хыжы, першій хыжі, першу хыжу, з першов хыжов...*

Поряд. числовник **першый** має дость много одтінків значіння, напр.:

- а) якостно-порядкове значіння: *першый крок* – в знач.: *несмілый, непересвідчений, невдалый*; *першы квітки* – зн.: *скоры ярні* і т. д.
- б) якостне значіння: *першый школяр* – в зн. найліпший. Тото значіння виражать і першость вынайджіння, зробліня, поужытя і т. д., напр.: *написав першый о тій реакції; першый вынашов тот закон* і т. д.

Порядковы числовники ся субстантивують главні у фразеологічних конструкціях тіпу: *Де ся двое бють, там выгравать третій*. Або: *першый до роботы; першый до їджіння; першый од конца* і т. п.

Коментарь к морфології нумералій:

В русиньскім языку ся як в єдинім із выходославянських языків в числовнику **єден** заховав первістный елемент **је-** (*jedinь*) на зачатку слова (*єден, єдна, єдно, єдны*; подобно і в зложених числовниках: *єденадцять, єденадцятый, єденадцятро, єденадцятёми/єденадцятьме*).

Числовник **два** (на означіння муж. р.) має і форму **дві** (на означіння женського і середнього роду): *дві скрині, дві дівкы, дві руки; дві колеса, дві пера, дві пива, дві капкы росы...*

Выразным знаком русиньской нумеральной морфології суть подобы розчленюючих числовників *двоми, трёми, чотырём/штырём/штырьме, пятёми/*

пятьме, шестёми/шестьме, сеюми, восьюми, девятёми/девятьме, десятёми/десятьме (дале 11 – 20 і 30), котры ся вяжуть лем з особныма назывниками муж. роду: *двоми хлоп, трёми газдове, пятьме панове* і т. п. Числовники од 5 выше хоснують ся тыж в основній формі в споїню з формов генітиву множ. числа рахованих субстантивів: *пять штудентів, шість шандарів, сім стромів, девять снопів* і т. д.

Коментарь к склонёваню числовників:

- а) числовник **єден, -а, -о** ся склонює як містоназ. **тот, -а, -о**, а форми генітиву і інструменталу єд. числа женського роду суть контрагованы: *од єдної, з єднов*;
- б) кількостны числовники 2 – 20 і вшыткы остатні высшы кількостны числовники, якы ся кончать на **-дцять і -десят**, ся склонюють єднако із числовником *два (двох, двом, два/двох, двох, двома)*;
- в) кількостны числовники закончены на **-єден** (*двадцять єден, тридцять єден...*) ся в русиньскім языку (подобні як в словенчині) не склонюють;
- г) числовники 22 – 29, 32 – 369 і т. д. ся повекшыні не склонюють, напр.: *То ся стало перед тридцять три роками*; або ся склонює лем їх послідня часть: *То ся стало перед тридцять трёма роками. Раховали сьме із тристо шістьдесят двома штудентами*.

2.4 МІСТОНАЗЫВНИКЫ (прономіна, zámená)

Містоназывником ся называє самостатна, повнозначна (автосемантична) часть речі, котра **указує** на предмети, на признакы, на кількість, але **не называє їх, не означає їх**.

Містоназывники ся виділюють спомеджі остатніх автосемантичних частей речі тым, же не мають все тото саме усталене лексичне значіння, бо ёго значіння ся міняють в завіслости од значіння того слова, на котре указує, котре заступує або намісто котрого є ужыте. Зато при містоназывниках говориме, же **то є часть речі, котра заступує** (хоснує ся намісто) **назывники, придавники і числовники**. Зато тыж, на розділ од споминаних частей речі, **містоназывники односиме к указуючим (дейктічным) словам**. Конкретне значіння дістає містоназывник лем в контексті, в споїню з другыма словами. Подля семантично-морфологічних признаків прономіна ділиме на такы части:

2.4.1 Особны містоназывники. Особны містоназывники: **я, мы** (1. особа), **ты, вы**, (2. ос.), **він, она/вна, оно/вно, они/вни** (3. ос.).

Містоназывник **я** указує на особу бісідника (говорячого), містоназывник **ты** на адресата, на особу, ід котрій ся обертає бісідник, або на чоловіка як такого (обще) – тогды дістає обобщено-особне значіння.

Тоты містоназівники не мають граматичний род а форми множ. числа **мы**, **вы** мають кус інше значіння: не я + я + ... = мы, але мы = я + іщі хтось; не ты + ты + ... = вы, але вы = ты + іщі хтось. Род містоназівників **я**, **ты** ся встановлює подля контексту, на основі реального роду особы, на котру они указують: *я був в кінї, я співала; ты ходив, ты спала* і т. д. Містоназівник **мы** окрем значіння „я + іщі хтось“ ся ужывать даколи в значіню містоназівника **я**: *Мы о тім уж колись писали*; або в значіню 2-ой особы мн. ч. (выражений імпліцитно)! *Як сьме ся днесь выпали? Так уж сьме зачали думати о приправі на скушку?* Містоназівник **вы** ся окрем значіння „ты + хтось іншый“, хоснує і в значіню обернутя ся ку єдній особі – форми „выканя“: *То вы принесли, вуйку?*

Містоназівники 3-ей особы мають і категорію роду – **він, она/вна, оно/вно**; і категорію числа – **они/вни**.

При склонёваню містоназівників **я, мы, він, она/вна, оно/вно, они/вни** настає зміна основ в непрямых падах.

Таблічка склонёваня особных містоназівників

Особны містоназівники: *я, ты, він, вона/она, мы, вы, вни/они*

Пад	Перша особа		Друга особа		Третя особа – Єднотне ч.			Множ. ч.
	Єдн. ч.	Мн. ч.	Єдн. ч.	Мн. ч.	Муж. р.	Жень. р.	Серед. р.	Про вшиткы роды
Н.	я	мы	ты	вы	він	вна/она	вно/оно	вни/они
Г.	мене/ня	нас	тебе/тя	вас	нёго/ёго/го	нёй/ей	нёго/ёго/го	них/їх
Д.	менї/мі	нам	тобі/ті	вам	нёму/ёму/му	ній/їй	нёму/ёму/му	ним/їм
А.	мене/ня	нас	тебе/тя	вас	нёго/ёго/го	ню/ей/ї	нёго/ёго/го	них/їх
Л.	менї/мі	нас	тобі	вас	нім	ній	нім	них
І.	мнов	нами	тобов	вами	ним	нёв	ним	нима

Позначка: Шпеціфічним знаком русиньских особных і рефлексівного містоназівників суть скорочены форми генітиву, датіву і акузатіву єд. числа: *ня, тя, ся, го; мі, ті, сі, му*, котры суть омного фреквентованішы як їх повны пенданты. В звязній речі (тексті) они звичайно фунгують в безакцентній позиції, напр.: *не відів ня, обышов тя, здоймій із ся, принесь мі, зрób мі на дяку, одповім ті, дай му, любів го...*

2.4.2 Рефлексівный (вертаний/zvratný) містоназівник себе, ся. Указує на одношіня к діючій особі, т. є. на виконавателя (агенса) діяня. З морфологічного боку рефлексівный містоназівник є характерізований тым, же **не має ани форми роду, ани форми числа**.

Склонює ся як містоназівник **ты**, але **не має форму номінатіву**, лем форми непрямых падів. В трёх падовых формах має дві подобы повну і стягнуту: генітив – *себе, ся*; датів – *собі, сі*; акузатів – *себе, ся*, напр.: *Одогнав од ся вшиткых. Дав сі дві пива. Віділа ся в зеркалі*.

2.4.3 Присвойны (посесівны) містоназівники. Указують на приналежность вшиткым трём особам: **мій, наш** – 1-й особі; **твій, ваш** – 2-й особі; **ёго, ей, їх** – 3-й особі; а доведна про вшиткы особы – **свій**.

Присвойны містоназівники **мій, твій, наш, ваш** творять подля того групу особно-присвойных містоназівників. Містоназівник **свій** є рефлексівно-присвойный. А на означіння приналежности 3-й особі ся выужывають форми ген. третей особы особных містоназівників – **ёго, ей, їх**.

З морфологічного боку присвойны містоназівники характерізує тот факт, же мають форми роду і числа (*мій, моя, мое; мої* і т. п.).

2.4.4 Указуючі містоназівники. Указуючі містоназівники – **тот, такый, там-тот, гевтот, нон** (заст.), *сесь* (заст.), **оний** (заст.).

З морфологічного боку указуючі містоназівники суть характерізованы тым, же мають форми роду і числа (*тот, -а, -о, -ы; такый, -а, -е, -ы; тамтот, -а, -о, -ы; гевтот, -а, -о, -ы; нон, -а, -о, -ы; -сесь, -я, -е, -і; оный, -а, -о, -ы*).

Містоназівник **тот** – указує на близший предмет подобный тому, о котрім ся уж говорило, але даколи дістає і значіння векшой міры якости або ставу. Містоназівники **нон, сесь, оный** ся хоснують дость рідко (в говореній подобі языка), але містоназівник **сесь** напр. в підкарпатьских діалектах є дуже частый.

Вшиткы указуючі містоназівники в речіню функціонують як придаток (атрібут) і згоджують ся із субст. в роді, числі і паді. Дость часто ся указуючі містоназівники субстантівізують, тогды повнять тоты самы функції, што і субстантівы, напр.: *Видиш тоту дівку? Тота ся мі барз любить. Ближить ся Святый Вечур. Тот я все дуже любила*.

2.4.5 Визначены (або визначаючі) містоназівники. Визначены (або визначаючі) містоназівники – **сам, самый, каждый, жадный (жаден), вшыток, цілый, вшеліякий, іншый** – ся дость меджі собов діференціюють.

Містоназівник **сам** має значіння „самостатно, без дачіей помочі“, напр.: *Тоту семінарну роботу я написала сама*. Далше ёго значіння – „лем єден“, „нихто веце“: *Дівча зістало дома самé*.

Містоназівники **каждый, вшеліякий** указують на якийсь єден предмет, взятий або выбраний з множества дакількох, може ся замінити містоназівником вшиткы, напр.: *Як ся паска посвятила, каждый шатовав домів (вшиткы шатовали домів).*

Містоназівники **вшыток, цілый** мають громадне значіння. Они указують на з'єдночіння явів або повноту обсягнута чогось доведна, напр.: *Вшыток час єм промарнив з нёв. Співали сьме цілу ніч.*

Містоназівник **жаден**¹⁰⁹/**жадный** має значіння „ани єден, ниhto“, напр.: *Жаден із будителів не був так споєный із народом, як А. Духновіч.*

Містоназівник **інший** має значіння „не тот“, напр.: *Іншы люде днесь на валаді жыють, іншы звізды їм світять, як колись.*

Містоназівник **самый**¹¹⁰ має веце значінь:

- а) на визначіння міста або часу, або огранічіння простору ці часу: *Коло самой хыжы...; Аж до самого потемку сьме робили на полю;*
- б) на потвердженія тотожності в споїню із субстантивом або указуючим містоназівником: *тота сама хыжа; тото саме горня;*
- в) на зосиління указуючого значіння містоназівників: *тот самый, тота сама, на тім самім місті* і т. д.;
- г) кедь треба указати на найвысшу якість або міру: *то не молоко, а сама сметанка. Голов мав саму гырю. Наше поле, то сама груда...*

Таблічка склонёв. указуючих, присвойных і визначеных містоназівників.

Указуючі, присвойны і визначены містоназівники: *тот, тота, тото, мій, моя, моє, сам, сама, саме, тоты, мої, самы*

Пад	Єднотне чісло						Множне чісло		
Н.	тот, тото	тота	мій, моє	моя	сама саме	сама	тоты	мої	самы
Г.	того	той	мого/моёго	моёй	самого	самой	тых	моіх	самых
Д.	тому	тій	мому/моёму	моїй	самому	самій	тым	моім	самым
А.	як Н. або Г.	тоту	як Н. або Г.	мою	як Н. або Г.	саму	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.
Л.	тім	тій	моім	моїй	самім	самій	тых	моіх	самых
І.	тым	тов	моім	моёв	самым	самов	тыма	моїма	самыма

109 *Жаден* є старша форма, котра є фреквентованіша як форма *жадный*. Подобны формы: *винен/винный, голоден/голодный*, таку форму має ай предікатів *годен* (в значіню *може, докаже*), напр.: *Він то не годен зробити.*

110 К семнатиці містоназівника *самый* позерай: КОПОРОВА, К.: Міджіязыкова омонімія як вплив міджіязыковой інтерференції. In: *Studium Carpato-Ruthenorum 2013*. Ed. K. Korogová. Prešov: ÚRK PU, 2013, с. 163 – 170.

2.4.6 Вопросно-односны містоназівники. Вопросно-односны містоназівники – **хто, што, який, котрый, чій, кільки**.

Они суть характерны семантичнов і граматичнов многозначностёв в тім значіню, же можуть фунговати раз як вопросны слова, а раз як односны (або злучны) слова.

Вопросны містоназівники не указують на предмет, особу або признак, лем обсягують (выкликують) вопрос о них: *Што записуєш? Хто пришов?*

У функції односных слов тоты містоназівники не обсягують вопрос, але фунгують як слова, котры припоюють прирядны речіння к іншым речінням: *Хто глядять, тот найде. Хто ніч не робить, тот ани хыбу не зробить.*

З морфологічного боку про містоназівники **хто, што** є характерістичне того, же в них хыбує категорія роду і чісла. Містоназівник **хто** ся односить к живым особам, **што** – к живому звірячому світу і неживым предметам. З часословами ся **хто** вяже з формами муж. р.: *Хто з вас, дівчата, був вчера в кінї? Што* – навязане на середній р.: *Што упало з поду? Што ся вам стало?* і т. п.

При споїню із субст., є род часослова завіслый од субстантива, а не од містоназівника: *То є тота стара сливка, што посадив нянько* і т. д.

Містоназівники **хто, што** ся склонюють як містоназ. **тот** або як адъєктивы тіпу **новый** з тым розділом, же в непрямых падах мають інакшы основы: **хто – кого, што – чого...**

Таблічка склонёваня вопросно-односных містоназівників

Пад	Єднотне чісло							
Н.	хто	што	який, яке	котрый, котре	чій, чіє	яка	котра	чія
Г.	кого	чого	якого	котрого	чіёго	якой	котрой	чіёй
Д.	кому	чому	якому	котрому	чіёму	якій	котрій	чіій
А.	кого	што	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	яку	котру	чію
Л.	кім	чім	якім	котрім	чіім	якій	котрій	чіій
І.	кым	чім	якым	котрым	чіім	яков	котров	чіёв

Пад	Множне чісло		
Н.	якы	котры	чії
Г.	яких	-ых	чіїх
Д.	якым	-ым	чіім
А.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.
Л.	яких	-ых	чіїх
І.	якыма	котрыма	чіїма

В речіню містоназівники **хто, што** у формі номінативу виступають у функції суб'єкту: *Хто тото написав? Што ся вам стало?* У формі непрямых падів фунгують як об'єкт: *Од кого пришло тото писмо?*

Містоназівники **котрый, чій, який** мають формалны знакы ад'єктивів, зато в речіню виступають у функ. атрибуту (придатку) або звязочно-менного предікату: *Яку книжку теперь чіташ? Яка буде тогорочна яр?* Містоназ. **котрый, який** можуть виступати і в значіню злучника і споєвати підрядне речіння з головним, напр.: *Збачів желізну лавочку, котра (яка) стояла під оріхом.*

2.4.7 Негуючі (одпоруючі, záporné) містоназівники. Негуючі (одпоруючі – záporné) містоназівники: **нихто, ніч, ниякий, ничій.**

Они мають цілкове значіння негованя (негації, одпорованя). Суть утворены од вопросно-односных містоназівників негуючов частков ни-/ні-. Лем містоназ. **ніч** є уж скорочена (стягнута) форма (*НИЧЬ-ТО) – праслав. *nĭ-čь(то), старослав. /церковнослав.: ни-чѣто.

Негуючі містоназ. означають:

- а) повне хыбіня предмету як суб'єкту, так і об'єкту діянн: *Ту нихто не сидить. Мы никого не кликали. Мы никому не давали...*
- б) неповне хыбіня признаку предмету: *Ничіі співанкы ня так не розвеселили, як співанкы моёй теты.*

2.4.8 Невызначены (neurčitě) містоназівники. Указують на екзистуючі, але неконкретны особы і предмети: **дахто, дашто, хтось, штось, хтоська, штоська, хоцьхто, хоцьшто**; таксамо неконкретны якости: **дакотрый, даякий, якийсь, якийська, котрыйсь (-ка), дачій, чійсь, хоцькотрый, хоцьякий**; а тыж неконкретну кількість: **дакілько/даскілько**.

Уж з обсягу єднотливых слов видно, же тоты містоназівники мають значіння приближного указанн на предмет або признак, напр.: *Дашто єм о тім чула, але велё того не знам, бо уж даяк меджі людей не ходжу. Штоська съте хотіли повісти о...*

Твориме тоты містоназівники од вопросно-односных препозитівныма частками **да-, хоць-** (*дахто, хоцьякий*), постпозитівныма частками **-сь, -ська** (*хтось, штоська*) і сучасно **да-** і **-сь** (*дачійсь*).

Лем дакотры неvizначены містоназівники мають форму роду і чісла. Категорію паду мають вшиткы (*даякий, -а, -е, -ы*).

При склонёваню ся частка не змінює, змінює ся лем містоназівникова часть слова.

Таблічка склонёванн негуючіх і неvizначеных містоназівників

Пад								
Н.	нихто	ніч	хтось	штось	дахто	дашто	хоцьхто	хоцьшто
Г.	никого	нічого	когось	чогось	дакого	дачого	хоцького	хоцьчого
Д.	никому	нічому	комусь	чомусь	дакому	дачому	хоцькому	хоцьчому
А.	никого	ніч	когось	штось	дакого	дашто	хоцького	хоцьшто
Л.	никім	нічім	кімсь/кімесь	чімсь/чімесь	дакім	дачім	хоцькім	хоцьчім
І.	никым	нічім	кымсь/кымесь	чімсь/чімесь	дакым	дачім	хоцькым	хоцьчім

Коментар к дакотрым падовым формам:

В области прономінальной морфології має русинський язык дакілько шпеціфічных знаків. К таким знакам можеме однести:

1. Скорочены формы особных містоназівників і рефлексівного містоназівника у формах ген., дат. і акуз. єд. ч.: **ня, тя, ся, го; мі, ті, сі, му**, котры суть омного фреквентованішы як їх повны пенданты: **мене, тебе, себе; мені, тобі, собі**. Скорочены формы в тексті функціонують звичайно в безакцентній позиції, напр.: *не відів ня, обышов тя, здоймій із ся, принесь мі, зрбб мі на дяку, одповім ті, дай му, знав го* і т. п.

В інштр. єд. ч. є закончіня **-ов- (ôŭ): мнов, тобов, собов, нёв.**

2. В ном. мн. ч. особных містоназівників ся заховали стары формы: **мы, вы**. Третя особа ту має форму: **вни/они**, а в інштр. мн. ч. тот містоназ. має форму: **нима**.

3. Присвойны містоназівники муж. і серед. роду мають в ген., дат. і акуз. єд. ч. паралелны стягнуты і нестягнуты формы: **мого – моёго, твому – твоёму, свого – своёго**. В локалі і інштр. єд. ч. є форма – **моім**; в інштр. мн. ч. – **моіма**.

4. Русинський язык має лем зложены подобы указуючіх містоназівників: **тот, тота, тото, тоты; тамтот, тамта, тамто, тамты**.

5. Містоназівник **сесь, сеся, сесе, сесі** є староруського походжіня а при формотворіню го можеме поважовати за мягкий варіант містоназ. **тот** (*тот – того – тому; сесь – сёго – сёму*).

6. Невызначены містоназівники – **хтось, штось** мають в локалі і інштрументалі (про ліпшу высловность) дві формы: локал – **кімсь/кімесь, чімсь/чімесь** інштрументал – **кымсь/кымесь чімсь/чімесь**, напр.: *Кедь ся тя будуть звідовати, о кімесь лем поповідаш. З чімесь треба прийти на хрестины, бо лем так напорожнё, то брыдко.*

7. Невызначений містоназівник **дакілько** має таксамо дві формы: **дакілько/даскілько**, причім друга форма – **даскілько** ся хоснує лем у номінативі і акузативі, напр.: *Дакілько фалатків хліба єм приніс ай домів. Віділа-м даскілько школярів коло воды.*

Переход містоназивників на іншы части речі:

1. К субстантивам можуть переходити: **мій, мої, наш, наші, тот, каждый** і дакотры, другы, напр.: *Днесь наші (родічі) ідуть на свадьбу, буду дома самá. Мій вас просить, ці бы сьте не пришли помочи ку млатячці. З моёв сьме ся выбрали до купелів.*
2. К адъективам можуть переходити: **ниякий, дакотрый, каждый** і іншы: *Нияка жена...; Дакотры дружба...*
3. К числовникам можуть переходити: **дакілько/даскілько, тільки**: *На дворі зістало іщі дакілько хлопців. Посадила єм даскілько бандурят, лем так, на пробу. Лем тільки мі того по нїм принесли.*

2.5 ЧАСОСЛОВА (верба, slovesá)

Часослово є повнозначна автосемантична часть речі, означуюча діяння як процес, а тым выражаюча **процесуальность** в категоріях **виду, часословного роду** (актив, пасив), **способу, часу, особы, числа і менного роду**.

Із синтаксичного боку часослово функціонує в ролі **предикату** (присудку). В формі **інфінітиву** може повнити роль хочьякого члена речіння (главного або другорядного).

Поняття процесу або процесуальности ся може проявлявати як:

- діяння особ, предметів, явів (*писати, будувати, читати, вертїти, танцёвати, плескати...*);
- переміщення (*ходити, летїти/літати, бігати...*);
- став (*лежати, спати, червенїти, сохнути/схнути...*);
- діяння органів чувств (*позерати, пáхати, слухати, смаковати...*);
- одношіня ку комусь/чомусь (*любити, мати...*) і т. д.

Розлічними вербалними категоріями можемо выразити розлічны значіння процесуальности.

Подля семантичного значіння ділиме часослова на **повнозначны і неповнозначны**.

Приклады **повнозначных** часослов: *робити, грабати, косити, болїти, мерзнути, співати, спати* і т. д.

Неповнозначны можуть быти:

- а) помічны: *быти*;
- б) звязочны (копулативны): *быти*;
- в) полозвязочны: *відїти ся, робити ся, раховати ся, стати/ставати ся* і др.;
- г) фазовы: *зачати, кончіти, перестати, продовжовати, їмати ся (газдовати)*;
- д) модалны: *хотїти, мочи, мати, мусити, доказати, знати, волїти* і др.

Способы выражіння значіння процесуальности часослов. Значіння процесуальности є модіфіковане єднотливими граматиčними категоріями часослов так:

1. Категорія особы выражать **одношіня діяння к субектови**: *пишу, пишеш, пише, пишеме, пишете, пишуть*. **Розпознаєме 3 особы в єднотнім чіслі** (я, ты, він, она/вна, оно/вно) і **3 особы в множнім чіслі** (мы, вы, они/вни) – доведна 6 форм.

2. Категорія способу указує на **одношіня процесу к скutoчности або реалности**: *пишу, писав, писав бы, пиш* і т. п., т. є. розлічаєме діяння реалны, нереалны і потенціалны. На основі выражіння того значіння выділюєме 3 формы категорії способу: **індікатів, кондіціонал, імператів** (ознамовый, подмінковый, розказовый).

3. Категорія часу выражать **одношіня часословного діяння к моменту речі**: *пишу, писав, буду писати*. Выходячі з того маме формы **теперішнього, минулого і будучого часу** (презенс, претеріт, футурум).

4. Категорія виду характеризує **діяння выражене часословом в змыслі ёго огранічіння або неогранічіння**. На основі того розпознаєме вид **завершений і незавершений**, напр.: *писати – написати, переписати – переписовати; копати – выкопати, перекопати – перекоповати – копнути; гнати – загнати – заганяти, приправити – приправляти/приправлёвати*¹¹¹ і т. д.

5. Категорія часословного роду характеризує **діяння або процес в одношіню к ёго субектови або обектови**: *Надя пише семінарну роботу. Семінарна робота є написана Надёв*. Выходячі з того значіння розпознаєме т. зв. **активны і пасивны** формы (актив, пасив).

6. Категорія числа означає **одношіня діяння к єдному або к вєце субектам**: *пишу – пишеме, учу ся – учіме ся*. Зато говориме о формах **єднотного і множного** числа.

Категорія **виду і роду** суть **цілочасословны** зато, бо суть властны змінным і незмінным (т. зн. ушыткым) часословным формам (ліпше – особным і неособным вербалным формам).

Категорії **особы, способу і часу** суть властны лем змінным (т. зн. особным) часословным формам.

К неособным (або менным) формам часослова односиме формы: **інфінітив, часоприсловник** (*prechodník, transgresiv*), **часопридавик** (*príčasť, participium*). Остатні формы часослов суть особны (змінны), можуть ся часовати.

Невызначена форма часослов (інфінітив). Часослова ся закончують звычайно на флектівну морфему **-ти**¹¹², напр.: *читати, писати, купувати, сидїти, вести* і т. д. Лем немногы з них мають флектівну морфему **-ї**, напр. *печі, волочі, товчі, мочи* і т. д.

¹¹¹ В русиньскім языку маєме у дакотрых часословах дві формы незавершеного виду: єдну із суфіксом -ова/-ёва- а другу без нёго, напр.: *повычіщати/повычіщовати, высвітляти/высвітлёвати...*

¹¹² Орфографія інфінітивної морфемы **-ти** не одповідать ей ортоепії. Ортоепічна норма Русинів на Словакії фіксує высловность чістого /i/, напр. *писати, ходити, варити, молоти* [писати/ходити/варити/молоти]...

В невязначеній формі часослова меджі коріньов і флективнов морфемов стоїть часто припонка (суфікс), напр.: *коп-ну-ти, молод-ї-ти, говор-и-ти, пис-а-ти, куп-ова-ти* і т. п. Суть часослова і без припонки, в котрых флективна морфема слїдує такой по коріньовій морфемі, кончаючій будь на согласный, напр.: *нес-ти, вез-ти* і т. п., або на гласный напр.: *зна-ти, грї-ти, кры-ти, обу-ти* і т. п.

2.5.1 Часованя часослов (конъюгація). З людської бісїды видно, же часослова в речі дістають розлічны формы, напр. *пишу, пишете, писав бы, пиш, буде писати* і т. п. То суть лем дакотры розлічны формы єдного часослова – *писати*. Форма часослова залежить од:

- **особы** (3 в єд. числі, 3 в множнім числі);
- **числа** (єднотне, множне);
- **способу** (ознамовый сп. – індикатив, розказовый сп. – імператив, условный або подмінковый способ – кондіціонал).
- **часу** (теперішній час – презенс, минулый час – претерит і будучий час – футурум);

Така четверояка можна зміна часослов ся называють **часованєм** (конъюгацієв).

2.5.2 Основа часослова (slovesný kmeň). Вшыткы формы часослов твориме не од цілого часослова, але лем од єго основы. У часослов виділюєме звичайно двояку основу, а то: основу інфінітиву і основу теперішнього часу (презенсу). Зрідка ся виділює і основа минулого часу. Як дістанеме тоты основы?

- Основу інфінітиву дістанеме так, же од формы інфінітиву одділиме флективну морфему **-ти**, або флективну морфему **-ї**, напр.: *нес-ти, верті-ти, купи-ти, бу-дова-ти, чита-ти, стоя-ти, печ-ї, ляч-ї* і т. д.
- Основу теперішнього часу дістанеме так, же од формы 2-ой особы єд. ч. тепер. часу одділиме флексію -еш, -иш/-іш/-ыш, -ш, напр.: *вед-еш, нес-еш, скуп-еш, теч-еш, др-еш, копн-еш, знай-еш, терп-иш, говор-иш, стој-іш, моч-іш, леж-ыш, біж-ыш, чита-ш, пада-ш* і т. д.

Точніше є тверджіня, же флексія теп. часу є лем **-ш** (із давнього -ши), котра ся припоює ід основі часослова тзв. тематічними гласними -е-, -и-/і-/ы-, напр.: *знай-е-ш, стој-і-ш, мел-е-ш, вид-и-ш, роб-и-ш, леж-ы-ш* і т. д. Але то бы сьме мусили зайти до історічної граматіки, што є задачов іншой дісципліны.

2.5.3 Класіфікація часослов на класы. Выходячі із закончіня основы інфінітиву, часослова ся розділюють на класы і групи так:

I. класа – часослова без припонки (суфіксу). Ділиме їх на 2 групи:

1. група – основа ся кончіть на согласный, напр.:
 - *вести (веду),*
 - *нести (несу),*

- *прийти (прийду),*
- *скубсти (скубу),*
- *печі, мочі (печу, можу)*
- *дерти, колоти, молоти (дру, колю, мелю)*
- *жати, кляти (жну, кляну).*

2. група – основа ся кончіть на гласны -а, -у, -ы, -и, -ї, напр.: *зна-ти (знам/знаю), ви-ти (вию), обу-ти (обую), кры-ти (крыю), зрі-ти (зріє).*

II. класа – часослова з припонков (суф.) **-ну-**, напр.: *копнути, джмурькнути, стиснути, обернути* і т. д.

III. класа: часослова з припонков (суф.) **-і-, -ї-**. Тота класа ся ділить на 2 групи:

1. група – часослова інхоативны, т. зн. такы, котры означають переход з єдного ставу до другого, напр.: *червеніти (ся), лысіти, студеніти, белавіти (ся);*
2. група – неінхоативны часослова, напр.: *терпіти, відіти* і т. п.

IV. класа – часослова з припонков **-и- (-і-)**. Ділиме їх на 2 групи:

1. група – корінь ся кончіть на согласный, напр.: *косити, говорити, любити, молити (ся)* і т. п.;
2. група – корінь ся кончіть на -ј-, напр.: *доїти (дој-і-ти), гоїти, поїти* і т. п.

V. класа: часослова з припонков **-а- (-я-)**. Ділиме їх на 2 групи:

1. група – містить в собі часослова, в котрых є припонка **-а- (-я-)** первісна, напр.:

- *читати (читам)*
- *писати (пишу)*
- *прати (перу)*
- *ковати (кую)*

2. група – містить в собі часослова із секундарнов (не первіснотв) припонков **-а- (-я-)** - з даколишнього старого Ъ (ятъ), напр.: *крічати, бояти ся, спати, стояти* і т. п. Она має 2 підтипы:

- з корінєм на согласный (*кріч-а-ти*);
- з корінєм на -ј- (*стој-а-ти, бој-а-ти ся*).

VI. класа – часослова з припонков на **-ова- (-ёва-)**, напр.: *куповати, торговати, воёвати, малёвати* і т. д.

2.5.4 Конъюгачны тіпы часослов. В русиньскім языку ся ділять часослова до двох тіпів часованя:

1. часослова **першого часованя** або **-е-** часованя (*писати – пишеш, дримати – дримлеш, ламати – ламлеш*)¹¹³,
2. часослова **другого часованя** або **-и- (-і-, -ы-)** часованя (*любити – любиш,*

¹¹³ При е-часованю буде 3. особа пл. мати закончіня – **-уть, -ють**, напр.: *ламлють, дримлють...*, причім ту рядиме і часослова тіпу *плавати, копати...* Друга особа – *плаваш, копаш...* (в слїдуючій таблічці флективних морфем означуєме як I. а-часованя). При и-часованю буде 3. особа плуралу закончена на **-ать, -ять**, напр.: *лежать, любятъ, просятъ...*

мочіти – мочіш, служыти – служить, лежати – лежыш, біжати/біжсти – біжыть¹¹⁴).

Мімо уведжених двох тіпів стоять часослова без тематічного гласного, де ся заділюють звичайно лем 4 часослова: *їсти, дати, повісти, быти* (їш, даш, повіш, будеш).

К 1-му часованю (або **-е-** часованю) принадлежать:

- а) ціла перша класа часослов;
- б) ціла друга класа часослов;
- в) перша група часослов третей класы;
- г) із пятої класы вшиткы з первістнов припонков **-а-**;
- д) ціла шеста класа часослов.

К 2-му часованю (або **-и- (-і-, -ы-)**) принадлежать:

- друга група часослов третій класи;
- ціла четверта класи часослов;
- із п'ятої класи часослова 2-ої групи.

Із уведженого розміщення часослов к 1. і 2. часованю суть дакотры вынятки, які будуть спомянуты при конкретних парадігмах клас і груп. І так, сумарізуючі треба конштатовати, же:

- к першому часованню односимо часослова з домінуючим тематичним гласним -е- (**пиш-е-ш**) (в 2-й і 3-й особі єд. ч. і 1-й і 2-й особі мн. ч.);
- к другому часованню односимо часосл. з домінуючим тематичним гласним -и- (-і-, -ы-): (**говор-и-ш, точ-і-ш, леж-ы-ш**) (в 2-й і 3-й особі єд. ч. і 1-й і 2-й особі мн. ч.).

Творіння форм часів індикативу. Теорію о вираженню значіння категорії часу сьме сі высвітїли уж скорїше. Перейдеме рівно к творінню єднотливих часових форм.

1. Теперішній час (презент) твориме припоїнём к основі презенту часослов незавершеного виду такы сістемы особных флексій:

I. часования		I.a часования		II. часования	
Єд. ч.	Мн. ч.	Єд. ч.	Мн. ч.	Єд. ч.	Мн. ч.
1. -у ¹¹⁵ (-ю)	-еме (-єме),	-м ¹¹⁶ ,	-ме (-єме),	-у ¹¹⁷ (-ю),	-име (-іме)
2. -еш (-єш),	-ете (-єте),	-ш,	-те (-єте),	-иш (-іш),	-ите (-іте)
3. -е (-є)	-уть (-ють),	-ть,	-уть (-ють)	-ить (-іть, -ыть)	-ать (-ять)

То значить, же го твориме **лем од часослов незавершеного виду**.

114 В акцентованім складі (визначіли сьме го тучным писмом), позад все твердых ж і ш в згоді з висло-
ноствє пишемо в першій і третій особі єд. ч. -ы-, в неакцентованім складі -и-, напр.: *лежати – лежыш, лежыть, положыти – положыш, положить.*

115 Напр.: пишу, лижу, кошу, ношу ...

116 Напр.: читам, слухам, плавам, бігам...

117 Напр.: саджу, мащу, варю, сплю...

Минулий час (претеритум) ся творить од основы **інфінітиву** двояким способом:

а) **Простий минулий час** має лем родовы указателі, але не має особны закончіня (флексії). Творить ся споліном особных містоназівників *я, ты, він, она/ вона, оно/вно; мы, вы, они/вни* (в функції указателів особи) із родовыма формами часослов: **-в** (про муж. р.), **-ла** (ж. р.), **-ло** (сер. р.), **-ли** (про вшиткы роды множ. числа), котры ся припоюють к основі інфінітиву, напр.: *чита-ти: читав, -ла, -ло, -ли; кресли-ти: креслив, -ла, -ло, -ли; вылля-ти: вылляв, -ла, -ло, -ли* і т. д.

Вияткы з такого способу творїня простого минулого часу настають тогды, кедь ся основа інфінітиву кончіть на переднїязычны согласны **з, с, р**, гартанный **г**, заднїязычный **к** і ворговы **б, п, в**. Тогды ся в мужскім роді не прикладать к основі інфінітиву -в, напр.: *вез-ти* = *віз, нїс, міг, пік, скуб, тер...*

Не подля уведженого правила ся творить мин. час і часослова з основ те-пер. часу на **-д-, -т-**, (они го творять із давнѣй основы інфінітиву на -д, -т), напр.: *вести*¹¹⁸ – *вед-еш*, *плести* – *плет-еш*, *при-йти* – *прийд-еш*, *красти* – *крад-еш* і т. д., в котрых ся родовы закончіня прикладають ку скороченій основі, напр.: *крав*, *упав*, *вів*, *плів*, *одповів*, *пришов* і т. д.)

б) **Зложеный минулый час** ся складать з родовых форм простого минулого часу і з форм презенсу 1-ой і 2-ой особи помічного часослова **быти**, котры можуть мати в женьскім і середнім роді стягнуту подобу, напр.:

1. читав єм, читала єм/читала-м, читало єм/читало-м; читали съме
2. читав єсь, читала єсь/читала-сь, читало єсь/читало-сь; читали съте
3. читав, читала, читало; читали.

Будучий час (футурум) ся творить двояко:

а) **простий будучій час** твориме єднаков системов флексій як теперішній час, але од часослов завершеного виду, напр.: *переписати*

1. перепису	перепишем
2. переписеш	перепишете
3. перепише	перепишутъ

б) **зложений** **будучий час** твориме spoїnem форм інфінітиву часослов незавершеного виду з формами будучого часу помічного часослова **бути**:

1) (я) буду читати	(мы) будем читать
2) (ты) будеш читати	(вы) будете читать
3) (він, вона/она, воно/оно) буде читати	(они/они) будут читать

Хоснованя особных містоназівників як указателів особи єднот. і множ. числа як в теперішнім часі, так і в зложенім будучім часі є можливе, але не є повинне.

Тото були і суть форми презенсу, претеріту і футуруму а заєдно і форми індікатіву т. є. озманового способу.

118 *vedti > вести, *pletti > плести, *pritti > прийти.

Творіння розказового способу (імперативу). Форми імперативу ся творять властныма флективныма морфемами лем в 2-ій особі єднот. числа і в 1-ій особі множн. ч. Можемо творити і форми 3-тёй особи єд. і мно. ч., але аналітично, споїнем слова (часткы), „няй“ з формами 3. ос. теперішнёго часу і простого будучого часу, напр.: *сядь, сядьте, сядьме; няй сяде, няй сядуть.*

Формы 2-ой особи єд. ч. ся творять од основы теперішнёго часу таким способом:

- а) часослова з основ на -j- – творять імператив нуловым закончінём, т. є. графічно на -й, напр.: *співај-уть – співай, читай, танцюй, знай...*;
- б) часослова з основ на парный подля твердості/м'яккості согласный творять імператив знову нуловым закончінём, і **змягчінём посліднёго согласного основы** (графічно означіме -ь, -мяг. знак), напр. *говорь, ударь, встань, принесь, запаль, сидь і т. д.*;
- в) часослова з основ на непарный подля твердості і м'яккості согласный творять імператив знову нуловым закончінём, напр.: *рїж, пиш, куп, роб, задав, зліп, скоч і т. д.*;
- г) часослова з основ на групу (збіг) согласных творять імператив флективнов морфемов -ий, напр.: *верн-уть – верний, бухний, выпний, копний, йдий (але – їдь! – бо од їти, не од йти) і т. д.*

Часослова без тематічного гласного творять імператив так: *дай, їдж, повідж, будь.*

Формы 1-ой особи мно. ч. ся творять приданём ку формі 2-ой ос. єд. ч. флективной морфемы **-ме**, а формы 2-ой особи мно. ч. – флект. морфемы **-те**, напр. *читай-ме, читайте; встань-ме, встаньте; рїж-ме, рїжте; верний-ме, верните; дай-ме, дайте; їдж-ме, їджте; будь-ме, будьте і т. д.*

Третя особа єднот. і множ. числа (респ. 1. ос. єдн. ч.) є зложена, напр. *няй читать – няй читають, няй встане – няй встануть, няй вер-не – няй вернут і т. д.*

Творіння условного способу (кондіціоналу). Розпознаєме 2 форми кондіціоналу: **кондіціонал теперішній і кондіціонал минулый:**

Теперішній кондіціонал ся творить споїнем обидвох форм мин. часу з частков „бы“, котра може стояти перед і по родовій формі часослова, напр.:

- а) *я бы написав, -ла, -ло; мы бы написали ты бы написав, -ла, -ло; вы бы написали він, она, оно бы написав, -ла, -ло; они бы написали*
- б) *написав, -ла, -ло бы ем/бы-м; написали бы съме написав, -ла, -ло бы есь/бы-сь; написали бы съте написав, -ла, -ло бы; написали бы*

Минулый кондіціонал ся творить споїнем обидвох форм теперішнёго кондіціоналу з родовыма формами минулого часу помічного часослова „быти“, напр.

- а) *я бы был написав, -ла, -ло; мы бы были написали... ты бы был написав, -ла, -ло; вы бы были написали він, вна, вно бы был написав, -ла, -ло; они/они бы были написали*

- б) *был (-ла, -ло) бы ем написав/; был (-ла, -ло), бы-м написав, -ла, -ло был (-ла, -ло) бы есь написав/; был (-ла, -ло), бы-сь написав, -ла, -ло был (-ла, -ло) бы написав, -ла, -ло/; были бы написали, были бы съме написали, были бы съте написали, были бы написали;*

2.5.5 Категорія виду. Категорія виду характеризує діяння (ліпше процесуальність) виражене каждым часословом в змыслі ёго огранічіння або неогранічіння. На основі того розпознаєме вид завершений і незавершений, напр.: *писати – переписати// переписати – переписовати; копати – перекопати// перекопати – перекоповати; рїзати – одрізати// одрізати – одрізовати; їти – выйти// выйти – выходить і т. д.* Ту сі можемо поставити вопрос – суть обидва способы творіння лем новыма формами часослов а ніч інше, або є то дакус інакше. Нам ся видить, же творіння завершеного виду префіксами – то не є лем форма того самого слова, але же є то і проблематика словотворіння – т. зн. же vznikають не формы тых самых слов, але творять ся новы слова, з новым значінём.

З того нам виходить, же формами тых самых слов у префіксальных часослов буде лем пара тіпу **переписати – переписовати**. Треба виходити з того, што то є граматічна форма слова. Лем такы парны часослова можемо поважовати за **видовы пары**.

Зато з проблематиков виду є узко споєна проблематика **способів часословного діяння**. З тым є звязане значіння часословных префіксів, але і інших способів творіння видовых пар. Было бы барз інтересне зробити список префіксів, котры ся хоснують при творіню завершеного виду і зістити, яке значіння є можлиме нима выразити, напр.: пере-, під-, вы- = многоразове діяння (*переписовати, підписовати, выписовати і т. д.*); за- = зачаток діяння: *заспівати, задзвонити, загавкати, засміяти ся, заплакати, закрічати і т. д.*

Додаток к двом категоріям:

Категорія часу – выразать одношіння часослов. діяння к моменту речі з погляду бісідника, напр.: *пишу, писав, буду писати*

до моменту речі	←	момент речі	→	по моменті речі
минулый час		теперішній час		будучий час

Але не все є то так, напр.: Хоць говориме же презенс выразать реальный і актуальный час (то є ёго основне значіння), може выразати друготны значіння:

- а) історічний презенс (актуалізація минулого часу), напр.: *В двадцятых роках минулого стороча Русины громадно одходять до Америки і Канады.*
- б) може ся поужыти на означіння одношіння к істому часу (гномічний презенс), напр.: *Хто другому яму копле, сам до нёй падать. Хто ся боїть вовків, няй не ходить до ліса. Писатель в романі описує... і т. д.*

2.5.6 Категорія способу. Указує на одношіня процесу к реалности з погляду біс-їдника – єдны часослова (форми індікатіву) выражають діяня **реалне**, а другы – **нереалне, потенціалне** (условне, подмінене/приказане (кондіціонал, імператів). Але тыж не все є то стопроцентна правда. Даколи індікатів може выражати подмінку або приказ, што є завісле од контексту. Напр: *Юрко може прийде. Є то правдоподобне, же го зволять до парламенту. Він спав, як кебы умер. Нянь-ко буде дагде в загороді. Вночі вшитко задуло снігом, до валалу ся дістанеш (можеш дійти) лем на ліжах. Кедь дахто прийде, повідж, же ся такой верну. Кедь перед дакым дашто мукнеш – забю ты. Не підмастиш – не дістанеш. Не знала, ці wystачить із силами. Гнедь зателефонуєш отцёви! Зачінаме! Будеш спати!* і т. д.

2.5.7 Парадігмы часослов подля клас і груп.

ПЕРША КЛАСА

1. а) група (часослова з основов на согласный) тіп: вести, красти, бости, класти, впасти, прясти, сісти, плести, мести, расти і т. п.

■ вести ■ мести

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. веду, мету	ведеме, -ме
2. ведеш, метеш	ведете, -те
3. веде, мете	ведуть, -уть

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вна/она, вно/оно, вів, вела, вело	мы, вы, вни/они, вели
2. вів єм, вела єм/вела-м, вело єм/вело-м	вели сьме
вів єсь, вела єсь, вело єсь/вела-сь, вело-сь	вели сьте
вів, вела, вело	вели

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. (я) буду вести	(мы) будеме вести
2. (ты) будеш вести	(вы) будете вести
3. (він, вна/она, вно/оно) буде вести	(вни/они) будутъ вести

Будучій час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. (я) приведу	(мы) приведеме
2. (ты) приведеш	(вы) приведете
3. (він, вна/она, вно/оно) приведе	(вни/они) приведуть

Розказовый способ: ведь, ведьме, ведьте ный веде, ный ведутъ

Условный способ:

1. я, ты, він, вна/она, вно/оно бы вів, вела, вело;	мы, вы, вни/они вели
2. вів, вела, вело бы єм /бы-м;	вели бы сьме
вів, вела, вело бы єсь /бы-сь;	вели бы сьте
вів, вела, вело бы;	вели бы
3. быв, была, было бы-м вів, вела, вело;	были бы сьме вели
быв, была, было бы-сь вів, вела, вело;	были бы сьте вели
быв, была, было бы вів, вела, вело	были бы вели

Часопридавники:

ведучій, -а, -е; ведучі
вівший, -а, -е; вівшы
веджений, -а, -е; веджены

Часоприсловники:

ведучі;
одвівши

Позначкы:

- а) часослово **рости** творить мин. час: *ріс, росла, росло, росли*;
б) часослово **іти/йти** творить мин. час: *ішов/йшов, ішла/йшла, ішли/йшли*;
в) часослово **сісти** творить буд. час так: *сяду, сядеш, сядуть*.

1. б) группа (часослова з основов на согласный) тіп: нести, пасти, трясти, везти, грызти, лізти і т. д.

■ нести

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. несу	несеме
2. несеш	несете
3. несе	несуть

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вна/она, вно/оно нїс, несла, несло;	мы, вы, вни/они несли
2. нїс, несла, несло єм; несла-м, несло-м;	несли сьме нїс, несла, несло
єсь; несла-сь, несло-сь;	несли сьте
3. несло;	несли

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. (я) буду нести	(мы) будеме нести
2. (ты) будеш нести	(вы) будете нести
3. (він, вна/она, вно/оно) буде нести	(вни/они) будутъ нести

Будучій час простий:

єд. ч.	мн. ч.
1. принесу	принесеме
2. принесеш	принесете
3. принесе	принесуть

Розказовый способ: несь, несьме, несьте ний несе, ний несутъ

Условный способ:

1. я, ты, він, вона/она, оно/оно бы нїс, несла, несло;	мы, вы, они/они бы несли
2. нїс, несла, несло бы єм/бы-м;	несли бы сьме нїс, несла,
несло бы єсь/бы-сь;	несли бы сьте
нїс, несла, несло бы;	несли бы
3. быв, была, было бы-м нїс, несла, несло;	были бы сьме несли...

Часопридавніки:

несучій, -а, -е; несучі
несший, -а, -е; несшы
нешений, -а, -е; нешены

Часоприсловники:

несучі
принїсши

1. в) група (часослова з інфініт. флексієв -і) тіп: печі, мочі, течі, волочі, сїчі, товчі, веречі, лячі, впрячі, стеречі і т. д.

■ течі**Теперішній час:**

єд. ч.	мн. ч.
1. течу	течеме
2. течеш	течете
3. тече	течуть

Минулый час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, оно/оно тїк, текла, текло	мы, вы, они/они текли
2. тїк, текла, текло єм/текла-м, текло-м	текли сьме
тїк, текла, текло єсь/текла-сь, текло-сь	текли сьте
тїк, текла, текло	текли

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду течі	будеме течі
2. будеш течі	будете течі
3. буде течі	будуть течі

Будучій час простий:

єд. ч.	мн. ч.
1. притечу	притечеме
2. притечеш	притечете
3. притече	притечуть

Розказовый способ:

теч, течме, течте
ний тече, ний течуть

Условный способ:

1. я, ты, він, вона/она, оно/оно бы тїк, текла, текло;	мы, вы, они/они текли
2. тїк, текла, текло бы єм /бы-м;	текли бы сьме
тїк, текла, текло бы єсь /бы-сь;	текли бы сьте
тїк, текла, текло бы;	текли бы
3. быв, была, было бы-м тїк, текла, текло;	были бы сьме текли...

Часопридавніки:

течучій, -ча, -че; течучі
(вы)тїкший, -ша, -ше; (вы)тїкшы
вытеченый, -а, -е; вытечены

Часоприсловники:

течучі
вытїкши

Позначка: Часослово **лячі** має такы формы простого будучого часу: *ляжу, ляжеш, ляжуть*; минулый час – *лїг, легла, легло*, а розк. сп. – **ляж!** Імператів од часослова **печі** буде **печ!** Од модалного часослова **мочі** не мож утворити розказ. способ.

1. г) група, тіп: жати, тяти, кляти, мняти, зачати і т. д.

■ жати**Теперішній час:**

єд. ч.	мн. ч.
1. жну	жнеме
2. жнеш	жнеме
3. жне	жнутъ

Минулый час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, оно/оно жав, жала, жало	мы, вы, они/они жали
2. жав, -ла, -ло єм / жала-м, жало-м	жали сьме
жав, -ла, -ло єсь / жала-сь, жало-сь	жали сьте
жав, -ла, -ло	жали

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду жати	будеме жати
2. будеш жати	будете жати
3. буде жати	будуть жати

Будучій час простий:

єд. ч.	мн. ч.
1. выжну	выжнеме
2. выжнеш	выжнете
3. выжне	выжнутъ

Розказовый способ: жний, жнийме, жнийте ний жне, ний жнутъ

Условный способ:

1. я, ты, він, вна/она, вно/оно бы жав, -ла, -ло; мы, вы, вни/они бы жали	
2. жав, -ла, -ло бы єм /бы-м;	жали бы сьме
жав, -ла, -ло бы єсь /бы-сь;	жали бы сьте
жав, -ла, -ло бы;	жали бы
3. быв, -ла, -ло бы-м жав, -ла, -ло;	были бы сьме жали...

Часопридавніки:

жнучій, -а, -е; жнучі
жавший, -а, -е; жавшы
дожатый, -а, -е; дожаты

Часоприсловники:

жнучі
дожавши

Позначка: Часослово „взяти“ творить простый будучій час – *возьму, возьмеш, возьмутъ*.

1. д) група, тіп: дерти, заперти, молоти, колоти, полоти і т. д.

■ дерти

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. дру	дреме
2. дреш	дрете
3. дре	друютъ

Минулый час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вна/она, вно/оно дер, -ла, -ло	мы, вы, вни/они дерли
2. дер, -ла, -ло єм/дерла-м, дерло-м	дерли сьме
дер, -ла, -ло, єсь, дерла-сь, дерло-сь	дерли сьте
дер, -ла, -ло	дерли

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду дерти	будеме дерти
2. будеш дерти	будете дерти
3. буде дерти	будуть дерти

Будучій час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. додру	додреме
2. додреш	додрете
3. додре	додруть

Розказовый способ: дрий, дрийме, дрийте, няй дре, няй друютъ

Условный способ:

1. я, ты, він, вна/она, вно/оно бы дер, -ла, -ло;	мы, вы, вни/они бы дерли
2. дер, -ла, -ло бы єм/бы-м;	дерли бы сьме
дер, -ла, -ло бы єсь/бы-сь;	дерли бы сьте
дер, -ла, -ло бы;	дерли бы
3. быв, -ла, -ло бы-м дер, -ла, -ло;	были бы сьме дерли...

Часопридавніки:

дручій, -а, -е; дручі
(з)дерший, -а, -е; (з)дершы
(з)дертый, -а, -е; (з)дерты

Часоприсловники:

дручі
здерши

Позначкы:

а) часослово „молоти“ творить теперішній час – *мелю, мелеш, меле, мелеме, мелете, мелють*;

б) минувый час мужского роду часослова на -лоти творять припонков -в: *молот, колот, полот*.

2. група (часослова з основов на гласный а, и, у, ы, і) тіпу: бити, гнити, вити, пити, дуги, обути, ззуги, кути¹¹⁹, чути, выти, крыти, мыти, рыти, гріти, сміти і т. д.

■ дуги

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. дугу	дугеме
2. дугеш	дугете
3. дуге	дугють

Минулый час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вна/она, вно/оно дуг, -ла, -ло	мы, вы, вни/они дуги
2. дуг, -ла, -ло єм/дугло-м, дугла-м	дуги сьме дуг, -ла, -ло єсь/дугло-сь, дугла-сь
3. дуги сьте дуг, -ла, -ло	дуги

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду дуги	будеме дуги
2. будеш дуги	будете дуги
3. буде дуги	будуть дуги

Будучій час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. задугу	задугеме
2. задугеш	задугете
3. задуге	задугють

Розказовый способ: дуй, дуйме, дуйте няй дуге, няй дугють

¹¹⁹ Попри формі кути (кую, куеш, кує...) маєме ай форму ковати (ковам, коваши, ковають, кова(є)ме, кова(є)те, ковають), причім обидві форми суть незавершеного виду. Позерай орфографічний словник авторів: ЯБУР, В. – ПЛІШКОА, А. – КОПОРОВА, К.: Русинська лексика на основі змін у правилах русинського языка про основны і середні школы з навчальным русинським языком і з навчанєм русинського языка (Правописный і граматічний словник). Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007. (лем ковати належить к іншому тіпу часованя).

Условный способ:

1. я, ты, він, вона/она, оно/оно бы дув, -ла, -ло;	мы, вы, вони/они бы дули
2. дув, -ла, -ло бы єм/бы-м;	дули бы сьме
дув, -ла, -ло бы єсь/бы-сь;	дули бы сьте
дув, -ла, -ло бы;	дули бы
3. быв, -ла, -ло бы-м дув, -ла, -ло	были бы сьме дули...

Часопридавніки:

дуючий, -а, -е; дуючі
(за)дувший, -а, -е; (за)дувши
(за)дутый, -а, -е; (за)дуть

Часоприсловники:

дуючі
задувши

Позначкы:

а) в часословах *пити, бити, вити* при творіню теперішнього часу випадає з основи „и“, напр.: *пю, пеш, пють* і т. д.

б) часослова з основов на -а- мають в єд. ч. двояку парадігму: *знаю – знам, знаєш – знаш, знає – знать*; в множ. ч. лем повну форму: *знаєме, знаєте, знають*.

ДРУГА КЛАСА

Часослова з припонков -ну- завершенного і незавершенного виду типу: *стиснути, вернути, вяннути, звыкнути, гаснути, гыннути, двигнути, помнянути, кывнути, липнути, гіркнути, кліпнути* і т. д.

■ **вернути**

Теперішній час:

єд. ч. множ. ч. не творить

Минулий час:

єд. ч.	множ. ч.
1. я, ты, він, вона/она, оно/оно вернув, -ла, -ло	мы, вы, вони/они вернули
2. вернув, -ла, -ло-єм/вернула-м, -ло-м	вернули сьме
вернув, -ла, -ло єсь/вернула-сь, -ло-сь	вернули сьте
вернув, -ла, -ло	вернули

Будучий час зложений:

єд. ч. множ. ч.

1.
2. не творить
3.

Будучий час простый:

єд. ч.	множ. ч.
верну	вернеме
вернеш	вернете
верне	вернуть

Розказовый способ:

верний, вернийме, вернийте ний верне, ний вернуть

Условный способ:

1. я, ты, він, вона/она, оно/оно бы вернув, -ла, -ло;	мы, вы, вони/они бы вернули
2. вернув, -ла, -ло бы єм/бы-м;	вернули бы сьме
вернув, -ла, -ло бы єсь/бы-сь;	вернули бы сьте
вернув, -ла, -ло бы;	вернули бы
3. быв, -ла, -ло бы-м вернув;	были бы сьме вернули...

Часопридавніки:

–
вернувший
вернутый

Часоприсловники:

–
вернувши

Позначка: Минулый час творять часослова той класы двояко – з припонков -ну- і без ній, напр.: *привык/привыкнув, стис/стиснув*¹²⁰ і т. д.

ТРЕТЯ КЛАСА

1. група – часослова з припон. -і-, -ї- (т. зв. інхоативны), якы ся часто творять од придавників і означають переход з єдного ставу до другого, напр.: *зеленіти, богатіти, жовтіти, сивіти, слабіти, лысіти* і т. п. Ту входять і дакотры іншы часослова, напр.: *володіти (vládnut’), владіти (ovládat’)*¹²¹ і др.

■ **зеленіти**

Теперішній час:

єд. ч.	множ. ч.
1. зеленію	зеленієме
2. зеленієш	зеленієте
3. зеленіє	зеленіють

Минулий час:

єд. ч.	множ. ч.
1. я, ты, він, вона/она, оно/оно зеленів, -ла, -ло	мы, вы, вони/они зеленіли
2. зеленів, -ла, -ло-єм/зеленіла-м, -ло-м	зеленіли сьме
зеленів, -ла, -ло єсь/зеленіла-сь, -ло-сь	зеленіли сьте
зеленів, -ла, -ло	зеленіли

Будучий час зложений:

єд. ч.	множ. ч.
1. (я) буду зеленіти	(мы) будеме зеленіти
2. (ты) будеш зеленіти	(вы) будеме зеленіти
3. (він, вона/она, оно/оно) буде зеленіти	(вони/они) будуть зеленіти

120 Преферуєме першу форму.

121 Приклад на хоснованя часослова владіти: *моя ліва рука невладна/не владію своїм лівим рукам*.

Будучий час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. позеленію	позеленієме
2. позеленієш	позеленієте
3. позеленіє	позеленіють

Условный способ:

1. я, ты, він, вона/она, вно/ оно бы зеленів, -ла, -ло;	мы, вы, вони/они бы зеленіли
2. зеленів, -ла, -ло бы єм/бы-м; зеленів, -ла, -ло бы єсь/бы-сь; зеленів, -ла, -ло бы;	зеленіли бы сьме зеленіли бы сьте зеленіли бы
3. був, -ла, -ло бы-м зеленів, -ла, -ло;	были бы сьме зеленіли...

Часопридавніки:

зеленіючі
(по)зеленівший
(по)зеленітый

Розказовый способ:

зеленій, зеленійме, зеленійте
няй зеленіє, няй зеленіють

Часоприсловники:

зеленіючі
позеленівши

2. група – часослова з припонков -і/-ї- (т. зв. неінхоативны), напр.: *терпіти, вертіти, відіти, горіти, кыпіти, сидіти, гырміти* і т. п.

■ вертіти**Теперішній час:**

єд. ч.	мн. ч.
1. верчу ¹²²	вертима
2. вертиш	вертите
3. вертить	вертят

Минулый час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно вертів, -ла, -ло	мы, вы, вони/они вертіли
2. вертів, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м вертів, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь	вертіли сьме вертіли сьте
вертів, -ла, -ло	вертіли

Будучий час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду вертіти	будеме вертіти
2. будеш вертіти	будете вертіти
3. буде вертіти	будуть вертіти

Будучий час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. выверчу	вывертима
2. вывертиш	вывертите
3. вывертит	вывертят

122 В теперішнім часі в 1-й особі єд. ч. звичайно наставать зміна кінцевого корінєвого согласного.

Розказовый способ:

вертий¹²³/верть, -ме, -те
няй вертить, няй вертят

Условный способ:

1. я, ты, він, вона/она, вно/оно бы вертів, -ла, -ло	мы, вы, вони/они бы вертіли
2. вертів, -ла, -ло бы єм/бы-м вертів, -ла, -ло бы єсь/бы-сь вертів, -ла, -ло бы	вертіли бы сьме вертіли бы сьте вертіли бы
3. був, -ла, -ло бы-м вертів, -ла, -ло быв, -ла, -ло бы-сь вертів, -ла, -ло быв, -ла, -ло бы вертів, -ла, -ло	были бы сьме вертіли были бы сьте вертіли были бы вертіли

Часопридавніки:

вертячий
вертівший
(вы)верченный

Часоприсловники:

вертячі
вывертівши

ЧЕТВЕРТА КЛАСА

1. група – де ся односять часослова з припонков -и- (-і/-ї-), перед котров стоїть согласный (окрем -й), напр.: *косити, возити, носити, ділити, любити, просити* і т. д. Часованя (парадігма) часослов той групи таке, як у часослов III. класу 2. групи, включно зміны посліднього согласного звука корінєвой морфемы (тіп: вертіти).

2. група – часослова з припонков -і-, перед котров стоїть -j- (графічно -ї), напр.: *доїти, броїти, гноїти, поїти* і т. д.

■ доїти**Теперішній час:**

єд. ч.	мн. ч.
1. дою	доїме
2. доїш	доїте
3. доїть	доїть

Минулый час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно доїв, -ла, -ло	мы, вы, вони/они доїли
2. доїв, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м доїв, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь	доїли сьме доїли сьте
доїв, -ла, -ло	доїли

123 Преферуєме першу форму: *вертий*.

Будучій час зложений:		Будучій час простый:	
єд. ч.	мн. ч.	єд. ч.	мн. ч.
1. буду доїти	будеме доїти	1. подою	подоїме
2. будеш доїти	будете доїти	2. подоїш	подоїте
3. буде доїти	будуть доїти	3. подоїть	подоять
Розказовый способ:			
дой, дайме, дайте			
няй доїть, няй доять			
Условный способ:			
єд. ч.	мн. ч.		
1. я, ты, він, вона/она,	мы, вы, они/они бы доїли		
вно/оно бы доїв, -ла, -ло			
2. доїв, -ла, -ло бы єм/бы-м	доїли бы сьме		
доїв, -ла, -ло бы єсь/бы-сь	доїли бы сьте		
доїв, -ла, -ло бы	доїли бы		
3. був, -ла, -ло бы-м доїв, -ла, -ло	были бы сьме доїли		
быв, -ла, -ло бы-сь доїв, -ла, -ло	были бы сьте доїли		
быв, -ла, -ло бы доїв, -ла, -ло	были бы доїли		
Часопридавники:		Часоприсловники:	
доячий, -а, -е; -чі		доячі	
(по)доївший, -а, -е; -шы		подоївши	
(по)доєный, -а, -е; -ны			

ПЯТА КЛАСА

1.а) група – часослова з первістнов припонков -а- (-я), котра при часованю не выпадають, напр.: *чітати, вітати, гадати, рубати, співати, позвідати ся/позвідовати ся*¹²⁴, *плавати, плювати*¹²⁵ і т. п.

■ **чітати** ■ **співати**

124 В русиньскім норматівнім языку є група часослов, котры мають дві форми: із припонков -ова- (-ёва-) і без нёй, напр.: *высвітляти/высвітлѣвати, поправляти/поставлѣвати, заступляти/заступлѣвати, вычіщати/вычищовати...* До той группы належить ай часослово *позвідати ся/позвідовати ся*. Позерай: ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А. – КОПОРОВА, К.: *Русиньска лексіка на основі змін у правилах русиньского языка про основны і середні школы з навчалным русиньскым языком і з навчанём русиньского языка (Правописный і граматичный словник)*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2007.
125 Часослова **плавати** і **плювати** мають двояку коньюгацію. Старшы формы: *плавлю, плавлеш, плавле, плавлеме, плавлете, плавляют*; *плюю, плюєш, плює, плюєме, плюєте, плюють*, і новішы формы, котры преферуєме: *плавам, плаваш, плавать, плаваєме, плаваєте, плавають*; *плювам, плюваш, плювать, плюваєме, плюваєте, плювають*. Тото істе платить і про першу группу, напр.: *высвітляти – высвітлям, -ш; высвітлѣвати – высвітлюю, -люєш...*

Теперішній час:			
єд. ч.	мн. ч.	єд. ч.	мн. ч.
1. чітам	чітаєме ¹²⁶	1. співам	співаєме
2. чіташ	чітаєте	2. співаш	співаєте
3. чітатъ	чітають	3. співатъ	співають
Минулый час:			
єд. ч.		мн. ч.	
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно чітав, -ла, -ло		мы, вы, они/они чітали	
2. чітав, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м		чітали сьме	
чітав, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь		чітали сьте	
чітав, -ла, -ло		чітали	
Будучій час зложений:		Будучій час простый:	
єд. ч.	мн. ч.	єд. ч.	мн. ч.
1. буду чітати	будеме чітати	1. прочітам	прочітаєме
2. будеш чітати	будете чітати	2. прочіташ	прочітаєте
3. буде чітати	будуть чітати	3. прочітатъ	прочітають
Розказовый способ:			
чітай, чітайме, чітайте			
няй чітатъ, няй чітають			
Условный способ:			
єд. ч.		мн. ч.	
1. я, ты, він, вона/она,		мы, вы, они/они бы чітали	
вно/оно бы чітав, -ла, -ло			
2. чітав, -ла, -ло бы єм/бы-м		чітали бы сьме	
чітав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь		чітали бы сьте	
чітав, -ла, -ло бы		чітали бы	
3. був, -ла, -ло бы-м чітав, -ла, -ло		были бы сьме чітали	
быв, -ла, -ло бы-сь чітав, -ла, -ло		были бы сьте чітали	
быв, -ла, -ло бы чітав, -ла, -ло		были бы чітали	
Часопридавники:		Часоприсловники:	
чітаючий, -а, -е; -чі		чітаючі	
(про)чітавший, -а, -е; -шы		прочітавши	
(про)чітаний, -а, -е; -ны			

Позначка: Шпеціфіков той группы є факт, же при захованю припонкы -а-, творить формы презенса єднотного чісла од скороченой основы стягнутов флек-

126 Попри формі *чітаєме, чітаєте*, маєме ай скорочену форму *чітаме, чітате*, котру тыж будеме поважувати за норматівну.

тівнов морфемов (без указателя типу часованя). Є то приспособлєваня ся к запа-
дославянськїй нормі.

1. б) група – часослова з припонков -а-, котра при часованю выпадають, напр.:
писати, рїзати, розказати, плакати і т. д.

■ писати

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. пишу	пишеме
2. пишеш	пишете
3. пише	пишуть

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вна/она, вно/оно писав, -ла, -ло	мы, вы, вни/они писали
2. писав, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м	писали сьме
писав, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь	писали сьте
писав, -ла, -ло	писали

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду писати	будеме писати
2. будеш писати	будете писати
3. буде писати	будуть писати

Будучій час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. напишу	напишеме
2. напишеш	напишете
3. напише	напишуть

Розказовый способ:

пиш, пишеме, пишете
няй пише, няй пишуть

Условный способ:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вна/она, вно/оно бы писав, -ла, -ло	мы, вы, вни/они бы писали
2. писав, -ла, -ло бы єм/бы-м	писали бы сьме
писав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь	писали бы сьте
писав, -ла, -ло бы	писали бы
3. быв, -ла, -ло бы-м писав, -ла, -ло	были бы сьме писали
быв, -ла, -ло бы-сь писав, -ла, -ло	были бы сьте писали
быв, -ла, -ло бы писав, -ла, -ло	были бы писали

Часопридавнікы:

пишучій, -а, -е; -чі
(на)писавший, -а, -е; -шы
(на)писанный, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

пишучі
написавши

**1. в) група – часослова з припонков -а- і збігом согласных, де меджі збіг со-
гласных при часованю ся часто всувать „е“, „і“ або „о“ (але не як правило),
напр.: брати, зняти¹²⁷, прати, рвати, ссати, ткати, звати¹²⁸ і т. п.**

■ брати

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. беру	береме
2. береш	берете
3. бере	беруть

Минулый час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вна/она, вно/оно брав, -ла, -ло	мы, вы, вни/они брали
2. брав, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м	брали сьме
брав, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь	брали сьте
брав, -ла, -ло	брали

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду брати	будеме брати
2. будеш брати	будете брати
3. буде брати	будуть брати

Будучій час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. приберу	прибереме
2. прибереш	приберете
3. прибере	приберуть

Розказовый способ:

берь, берьме, берьте
няй бере, няй беруть

Условный способ:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вна/она, вно/оно бы брав, -ла, -ло	мы, вы, вни/они бы брали
2. брав, -ла, -ло бы єм/ бы-м	брали бы сьме
брав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь	брали бы сьте
брав, -ла, -ло бы	брали бы
3. быв, -ла, -ло бы-м брав, -ла, -ло	были бы сьме
брали быв, -ла, -ло бы-сь брав, -ла, -ло	были бы сьте
брали быв, -ла, -ло бы брав, -ла, -ло	были бы брали

127 Зняти – здойму, здоймеш, здойме, здоймеме, здоймете, здоймутъ.

128 В уведжєных часословах і в дакотрых іншых ся не всувають гласны -е-, -і-, -о-: рвати - рву, ссати - ссу, ткати - тчу, звати - зву.

Часопридавники:	Часоприсловники:
беручій, -а, -е; -чі	беручі
(вы)бравший, -а, -е; -шы	выбравши
(вы)браный, -а, -е; -ны	

1. г) група – часослова, котрых основа ся кончіть на гласный, а припон-ка при часованю выпадать, напр.: ковати (кути), сіяти (сяти), ляти¹²⁹, лати, сміяти ся, сновати і т. д.

■ ковати/кути			
Теперішній час¹³⁰:			
єд. ч.	мн. ч.		
1. кую	куєме		
2. куєш	куєте		
3. кує	кують		
Минулый час:			
єд. ч.		мн. ч.	
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно ковав, -ла, -ло		мы, вы, вни/они ковали	
2. ковав, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м		ковали сьме	
ковав, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь		ковали сьте	
ковав, -ла, -ло		ковали	

Будучій час зложений:		Будучій час простый:	
єд. ч.	мн. ч.	єд. ч.	мн. ч.
1. буду ковати	будеме ковати	1. підкую	підкуєме
2. будеш ковати	будете ковати	2. підкуєш	підкуєте
3. буде ковати	будуть ковати	3. підкує	підкують

Розказовый способ:
куй, куйме, куйте
няй кує, няй кують

Условный способ:			
єд. ч.		мн. ч.	
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно бы ковав, -ла, -ло		мы, вы, вни/они бы ковали	
2. ковав, -ла, -ло бы-єм/бы-м		ковали бы сьме	
ковав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь		ковали бы сьте	
ковав, -ла, -ло бы		ковали бы	

129 *Ляти – ллію, ллієш, лліє, ллієме, ллієте, лліють.*
130 Теперішній час, простый будучій час, а таксамо розказовый способ твориме од формы *кути*.

3. быв, -ла, -ло бы-м ковав, -ла, -ло	были бы сьме ковали
быв, -ла, -ло бы-сь ковав, -ла, -ло	были бы сьте ковали
быв, -ла, -ло бы ковав, -ла, -ло	были бы ковали

Часопридавники:	Часоприсловники:
куючий, -а, -е; -чі	куючі
(під)ковавший, -а, -е; -шы	підковавши
(під)кованый, -а, -е; -ны	

Позначка: Дакотры часослова (напр.: *давати, плювати і т. п.*) мають двояку конъюґацію¹³¹: *даю, даєш, дає, даєме, даєте, дають – давам, даваши, давать, дава-ме, давате, даютъ і т. д.*

2. група – часослова із секундарнов (не первістнов) припонков -а- (з дав-нёго ъ). Ділять ся на два тіпы:
а) тіп **крічати, давати, спати, біжати**¹³² (кедь ся корінь кончіть на согласный);
б) тіп **стояти, бояти ся** (кедь ся корінь кончіть на гласный).
Обидва тіпы приймають систему флексій другого – и-часованя так, же тіп а) ся часує як 2. група III-й класы, а тіп б) як 2. група IV-ой класы.

ШЕСТА КЛАСА
Часослова з припонков -ова (-ёва), напр.: куповати, частовати, віровати, ночовати, ярёвати, малёвати, зміцнёвати і т. д.

■ куповати			
Теперішній час¹³³:			
єд. ч.	мн. ч.		
1. купую ¹³⁴	купуєме		
2. купуєш	купуєте		
3. купує	купають		
Минулый час:			
єд. ч.		мн. ч.	
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно куповав, -ла, -ло		мы, вы, вни/они куповали	
2. куповав, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м		куповали сьме	
куповав, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь		куповали сьте	
куповав, -ла, -ло		куповали	

131 Преферуєме першу форму.
132 Перша особа сингулару презента: *крічу, даю, сплю, біжу*. Часослово **біжати** находиме і в подобі **біжти**. Ёго формы теперішнёго часу належать до -и- (-ы-) часованя: *біжыш, біжыть, біжиме, біжите, біжать*;
133 Теперішній час і розказовый способ ся творить од скороченой основы: *куп*.
134 В дакотрых русиньских діалектах в ушыткых формах теперішнёго часу ся ід коріню припоює тема-тичний гласный -і- : *купію, купієш, купіє, купієме, купієте, купіють...* Тоту форму не будеме поважовати за норматівну.

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду купувати	будеме купувати
2. будеш купувати	будете купувати
3. буде купувати	будуть купувати

Будучій час простый:

єд. ч.	мн. ч.
не творить	

Розказовый способ:

купуй, купуйме, купуйте
няй купує, няй купують

Условный способ:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно бы куповав, -ла, -ло	мы, вы, вони/они бы куповали
2. куповав, -ла, -ло бы-єм/бы-м куповав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь куповав, -ла, -ло бы	куповали бы сьме куповали бы сьте куповали бы
3. быв, -ла, -ло бы-м куповав, -ла, -ло быв, -ла, -ло бы-сь куповав, -ла, -ло быв, -ла, -ло бы куповав, -ла, -ло	были бы сьме куповали были бы сьте куповали были бы куповали

Часопридавники:

купуючий, -а, -е; -чі
куповавший, -а, -е; -шы
купованный, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

купуючі
выкупивши

Парадіґмы часослов без тематічного гласного

■ **їсти**

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. їм	їме
2. їш	їсте
3. їсть	їдять

Минулый час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно їв, їла, їло	мы, вы, вони/они їли
2. їв, їла, їло єм/їла-м, їло-м їв, їла, їло єсь/їла-сь, їло-сь їв, їла, їло	їли сьме їли сьте їли

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду їсти	будеме їсти
2. будеш їсти	будете їсти
3. буде їсти	будуть їсти

Будучій час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. поїм	поїме
2. поїш	поїсте
3. поїсть	поїдять

Розказовый способ:

їдж, їджме, їджте
няй їсть, няй їдять

Условный способ:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно бы їв, їла, їло	мы, вы, вони/они бы їли
2. їв, їла, їло бы-єм/бы-м їв, їла, їло бы єсь/бы-сь їв, їла, їло бы	їли бы сьме їли бы сьте їли бы
3. быв, -ла, -ло бы-м їв, їла, їло быв, -ла, -ло бы-сь їв, їла, їло быв, -ла, -ло бы їв, їла, їло	были бы сьме їли были бы сьте їли были бы їли

Часопридавники:

їдячий, -а, -е; -чі
(по)ївший, -а, -е; -шы
(по)їженный, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

їдячі
поївши

■ **дати**

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
не творить	

Минулый час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно дав, -ла, -ло	мы, вы, вони/они дали
2. дав, -ла, -ло єм/дала-м, дало-м дав, -ла, -ло єсь/дала-сь, дало-сь дав, -ла, -ло	дали сьме дали сьте дали

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
не творить	

Будучій час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. дам	даме
2. даш	дате/дасте
3. дасть	дадуть

Розказовый способ:

дай, дайме, дайте
няй дасть, няй дадуть

Условный способ:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вна/она, вно/оно бы дав, -ла, -ло	мы, вы, вни/они бы дали
2. дав, -ла, -ло бы-єм/бы-м дав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь дав, -ла, -ло бы	дали бы сьме дали бы сьте дали бы
3. був, -ла, -ло бы-м дав, -ла, -ло быв, -ла, -ло бы-сь дав, -ла, -ло быв, -ла, -ло бы дав, -ла, -ло	были бы сьме дали были бы сьте дали были бы дали

Часопридавники:

–
давший, -а, -е; -шы
данный, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

–
давши

■ **повісти**

Теперішній час:

єд. ч. мн. ч.
не творить

Минулый час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вна/она, вно/оно повів, -ла, -ло	мы, вы вни/они повіли
2. повів, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м повів, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь повів, -ла, -ло	повіли сьме повіли сьте повіли

Будучій час зложений:

єд. ч. мн. ч.
не творить

Будучій час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. повім	повіме
2. повіш	повісте
3. повість	повідять

Розказовый способ:

повідж, -ме, -те
няй повість, няй повідять

Условный способ:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вна/она, вно/оно бы повів, -ла, -ло	мы, вы, вни/они бы повіли
2. повів, -ла, -ло бы-єм/бы-м повів, -ла, -ло бы єсь/бы-сь повів, -ла, -ло бы	повіли бы сьме повіли бы сьте повіли бы
3. був, -ла, -ло бы-м повів, -ла, -ло быв, -ла, -ло бы-сь повів, -ла, -ло быв, -ла, -ло бы повів, -ла, -ло	были бы сьме повіли были бы сьте повіли были бы повіли

Часопридавники:

–
повівший, -а, -е; -шы
повіджений, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

–
повівши

■ **быти**

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. єм	сьме
2. єсь	сьте
3. є	суть

Минулый час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вна/она, вно/оно був, -ла, -ло	мы, вы вни/они были
2. був, -ла, -ло єм/была-м, было-м быв, -ла, -ло єсь/была-сь, было-сь быв, -ла, -ло	были сьме были сьте были

Будучій час зложений:

єд. ч. мн. ч.
не творить

Будучій час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду	будеме
2. будеш	будете
3. буде	будуть

Розказовый способ:

будь, будьме, будьте
няй буде, няй будуть

Условный способ:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно бы був, -ла, -ло	мы, вы, вони/они бы были
2. був, -ла, -ло бы-єм/бы-м быв, -ла, -ло бы єсь/бы-сь быв, -ла, -ло бы	были бы сьме были бы сьте были бы
3. був, -ла, -ло бы-м був, -ла, -ло быв, -ла, -ло бы-сь був, -ла, -ло быв, -ла, -ло бы був, -ла, -ло	были бы сьме были были бы сьте были были бы были

Часопридавники:

будучий, -а, -е; -чі (сущій¹³⁵, -а, -е; -і)
бывший, -е, -е, -ы

Часоприсловники:

будучі
бывши

2.6 ПРИСЛОВНИКИ (адвербії, príslovky)

Присловником називаємо автосемантичну частину речі, котра означає признак дії, признак ставу, признак якості, признак признаку а даколи і признак предмету.

Она не має словозмінні форми, лем часть присловників творить форми ступнів порівняння. В речіню функціонують присловники як обставники (príslov. určenie) або незгодні придатки (атрібути).

Своє значіння сігнализує адвербії так:

- в сполученні з часословом – признак дії, ставу, процесу: *добрі ся учів, спав неспокійно, позерав згоры;*
- в сполученні з ад'єктивом – признак якості: *дуже смутный, барз великий, міцно твердый* і т. п.
- в сполученні з другим присловником – признак признаку: *цалком добрі, барз смішно* і т. п.;
- в сполученні із субстантивом – признак предмету: *дорога (путь) домів, читання наголос, заязд автобусом* і т. д.

З того виходить, же адвербії ся вяжуть з часословом (найчастіше), з ад'єктивами, з другима адвербіями і з субстантивами.

Морфологічні признаки присловників. Основным морфологічним признаком присловників є факт, же они не мають категорії паду ці числа, то значить,

же не мають інші словозмінні форми, окрем ступнів порівняння. Лемже тоты форми не мають вшиткы присловники, лем адвербії на **-о, -ї** утворены од якостных ад'єктивів, напр.: *солодкий – солодко, высокий – высоко, смешный – смешно/-ї, вдовый – вдовчно/-ї* і т. д.

Лексично і словотворно суть присловники звязаны з іншима частями речі. По формі, по значінню і подля походжіня суть звязаны:

- з розлічними формами субстантивів: *дома, вечур, бігом, кроком, сподом, часом* і т. д.;
- з ад'єктивами: *твердо, сміло, зле, направо, весело, тепло, шумно/-ї, по дитьскы* і т. д.;
- з часословами: *мовчки, коцябки, співаючі/співавчі, настоящі/-чкы, належачі/-чкы* і т. д.

Первісна (прімарна) роль присловників в речіню є означати розлічны обставники. Зато ся найчастіше вяже з часословом – предикатом, хоць ся може односити і к придатку (атрібути), або к далшому обставнику.

2.6.1 Типы присловників. Подля значіння присловники ся ділять на **означаючі і обставниковы.**

К **означаючим** належать такы, што характеризують дії або признак з боку єго якості, кількості і способу виконання. Зато їх ділимо на:

- якостно-означаючі,
- якостно-кількостны і
- присловники образу або способу дії.

Приклады:

- стрітати накурто, співати весело, начудо спокійно,*
- много прочитати, довго ходити, мало успішний,*
- любити по материньскы, помагати по братьскы.*

Обставниковы присловники означають розлічны обставины (okolnosti), за яких проходить дії. На основі того ся виділюють такы обставниковы адвербії:

- міста** – означають місце дії або єго смерованя і одповідають на вопросы: де?, одкы?, в яким смері?, напр.: *спереду, долов, горі, вонка, ту, там, здолы, справа, одзаду, здалека* і т. д.;
- часу** – означають час проходжіня дії і одповідають на вопросы: коли?, одколи?, доколи?, од якого часу? і т. д., напр.: *вчера, завтра, днесь, зрана, вечур, скоро, вночі, нігда, все, пізніше, давно, до рока, зачім* і т. д.;
- прічіны** – означають прічину дії і одповідають на вопрос: чом?, з якої прічіны?, од чого? і т. п., напр.: *зо страху, з глупости, од гніву, зато* і т. д.;
- ціля** – означають ціль дії, напр.: *повісти жартом, зробити нароком, назлость* і т. д.

135 Лексему **суцїй** находиме в церковных текстах.

- д) **образу і способу діяння** – як?, яким способом? проходить діяння, напр.: *бігом, боком, пішо, потихи, силов* і т. п.
- е) **міри і ступня діяння** – кілько?, як велё? до якої міри?: *барз, дуже, доста, капку, кус/кущенько* і т. д.

2.6.2 Ступнєвання присловників. Якостны присловники на **-о, -і** (зрідка) **-е**, утворены од якостных придавників (ад'єктивів) можуть творити форми вищого і найвищого ступня порівняння (компаратіву і суперлатіву). Форми ступнєвання присловників суть тотожні з формами придавників середнього роду. Тоти форми мають значіння придавників або присловників залежно од їх функції в речиню. Порівнай, наприклад: *Найліпше серце мала моя мама. Соня ся учила найліпше. Вчора єм стрітив найшумніше дівча в своїм животі. Она співала найшумніше.*

Творіння ступнів порівняння присловників:

Основный ступінь (позитів): *высоко, глубоко, твердо, добрі, мало, велё, зле, много.*

Высший ступінь (компаратів) ся творить переважно так, як форма придавника середнього роду, помочов суфікса **-ше**, напр.: *глубше, твердше, шумніше, выше* (звычайно з випаджінєм з коріння слова консонанту **-к-, -ок-**, порів. напр.: *тонше, глубше, выше* і т. д.). Стрічає ся і з таким способом творіння ступнів порівняння, кедь ся творять (як і ад'єктивы) од іншій основы, тзв. суплетивный способ, напр.: *добрі – ліпше, зле – гірше, мало – менше, велё – веце* і т. п.

Найвысший ступінь (суперлатів) ся творить припоїнєм к формі компаратіву префіксу **най-**, напр.: *найвыше, найглубше, найтвердше, найліпше, накрасше* і т. д.¹³⁶

2.6.3 Правопис присловників. Присловники, утворены за помочі приназивників (препозицій) і куртых форм придавників (ад'єктивів) пишуть ся **довєдна** і суть закончены звычайно на гласный, напр.: *надовго, направо, натвердо, замало, наглухо, нигде, нияк, ниодкы, зажива, замолода, здавна, дочервена, доліва, знова, спяна, зрідка, згоры, ззаду, помалы, потихы...*

Довєдна ся пишуть присловники, утворены споїнєм приназивників з хоцькотров частёв речі, окрем субстантивів: з присловником – *донині, навсе, задарьмо...*, з придавником – *доліва, налегло, насліпо...*, з числовником – *вдох, втрёх, надвоє*¹³⁷..., з містоназивником – *потім, затым, почім, вцілім...*, з частками **не і ни** – *недалеко, недовго, неясно, никто, ниякий...*

Окреме ся але пишуть такы присловники тогды, кедь мають при собі пояснюючі слова, напр.: *позерав до далечезного далека, до синей высоты...*

¹³⁶ Подобно як у придавників, русинський язык знає ай форму четвертого ступня – елатіву у присловників: *якнайвыше, якнайкрасше, предобрі, преміло...*

¹³⁷ Выняток творять споїня з приназивником по: *по двоє, по єднім, по пятьме...*

Треба одлишовати дакотры присловники од згодных з нима по звучаню споїнь субстантивів з приназивниками **в, на**, напр.: *вчас – в літній час, тайно, тайні – в тайні, выстрашити ся насмерть – іти на смерть, хыжа наполовину пуста – розділив ся на половину з братом...*

Окреме ся пишуть присловники:

- утворены помочов приназивника законченого на согласный у споїню з хоцьяков частёв речі зачінаючов на гласный, напр.: *без огляду, без оддыху, в общім, без одпочінку...*
- утворены од приназивника і субстантива, кедь субстантив у данім значіню заховав ходем дві падовы формы: *на рачкы – на рачках, на штири – на штирех, за граніцю – за граніцёв, під пазухов – під пазуху...*
- утворены од субстантива і приназивника **без:** *без пробуджіня, без ужытку, без павзы...*
- утворены од субстантива і приназивника **(по)за:** *поза очі, за здорова, за пазухов, за граніцёв...*
- утворены од субстантива і приназивника **до:** *до одпаднутя, до смерти, до праскнутя, до плачу...*¹³⁸
- утворены од субстантива і приназивника **(по)під,** напр.: *під плотом, під боком, попід ручки, попід ногы...*
- утворены із субстантива і приназивника **од:** *од силы, од народжіня...*
- утворены із субстантива і приназивника **подля:** *подля совісти, подля правды, подля способности...*
- утворены од субстантива і приназивника **з (зо), із:** *з розмаху, із розкошу, зо спяна, з ряду...*¹³⁹
- утворены із субстантива і приназивника **в:** *в ряді, в тихости, в хыжі...*
- кедь є присловник утворений од субстантива у формі лок. мн. ч. і приназивник **в, на** зо значінєм міста або фізичного ставу: *в головах, в руках, в роках...*
- кедь є приназивник **в, на** в споїню із субстантивом в локалі єд. числа з флексієв **-і (-ї), -у (-ю)** зо значінєм завершіня дії: *в бігу, в ході, у високу...*
- Векшына присловників утворены од назывників у споїню з приназивником **на** ся пише окреме: *на одході, на славу, на сміх...*
- Кедь ся присловник зачінає з приназивника **по**, ку котрому ся причленюють адвербії із закончінєм на **-скый, -цькый**, тогды ся такы присловники пишуть окреме: *по бабскы, по дітьскы, по хлопскы, по братьскы, по приятельскы, по чудацькы, по пуйдяцькы...*
- Присловники утворены з приназивника **по**, ку котрому ся причленюють ад'єктивы або прономіна із закончінєм на **-ому (-ёму)**, пишемо окреме: *по новому, по іншому, по своєму*, подобно і числовники: *по перше, по друге...*

¹³⁸ Выняток: *дотля, доты, докы...*

¹³⁹ Выняток: *збоку, зразу, звонка, зроду...*

- Окреме пишемо і присловники з частками **не** і **ани** тогды, кедь меджі частков і далшым словом є всунутый приназывник: *не до міры, не за приклад, не к добру, не до сміху, не ку поставі, не подля смаку, не по силі...*
- Окреме ся пишуть таксамо **части рока**: *в яри (і: з яри), в літі, в зимі, в осени (в восени)...*¹⁴⁰
- Дакотры присловники пишемо і **через дефіс**: *лем-лем, ледва-ледва, зле-недобрі, смутно-пресмутно, о місяць-два, ту-там, гев-там, так-сяк, де-не-де, як-не-як, так-не-так...*

2.7 ПРЕДІКАТИВЫ

Предікативы (або предікативны присловники ці адвербії, або предікативны слова) – то суть повнозначны слова з назывнов функцієв, котры мають аналітичну форму часу і означають став в шырокім розуміню, а в речіню выступають у функції звязочно-менного предікату єдноскладного речіня, або суть модіфікаторами предікату двойскладного речіня.

Предікативы ся своїм основным значінєм одокремлюють од адвербії тым, же адвербії означають признак діяня, а предікативы не означають признак, але **ставовость** особ, предметів і навколишньої среды.

Формална характерістіка предікативів в русиньскім языку не є еднака. Подля формы виділюєме такы тіпы предікативів:

Першый тіп предікативів (ставу цітового/чутёвого приятя) має єднакы формы з присловниками або ад'єктивами середнього роду, напр.: *тепло, вогко, горячо, студено/зимно, мокро, світло, спарно, сухо, темно, хмарно, шумно* (думаєме на час/погоду)... **Тоты ставовы предікативы означають вонкашній став**, т. є. квалітативны ставы природи, впливаючі з атмосферных умов, котры суть независлы од людського фактора. Они означають психічны і фізичны чутя чоловіка, реагуючого на даны ставы, або реагуючого на будьякы іншы імпульзы (*смутно, весело, зимно, тяжко, болектно*) і т. д.

Тоты лексеми ся можуть споєвати із **звязков (є, было, буде)** – а тым **творити аналітичну форму теперішнього, минулого і будучого часу**, а в **такій формі повнити функцію главного члена єдноскладного речіня (предікативна основа – ПО, звязочно-менный предікат)**, напр.: *В школі му было смутно. Днесь є хмарно.*

Другый тіп предікативів – творять модалны предікативы. Они не суть подобны ани адвербіям, ани ад'єктивам. Суть то слова тіпу: **треба, нетреба, мож, немож**. Про них є тіпичне того, же функціонують як модіфікаторы часословного або звязочно-менного предікату єдноскладного речіня, напр.: *Треба му (є, было, буде, было бы) помочи. Немож было го ігноровати.*

Третій тіп предікативів є єднакий подля формы з субстантивами, напр.: *бідá, гáньба, жаль, му́ка, (не)охота, страх, сміх, час, шкода, начасі*; напр.: *Страх было позерати на ню. Шкода было там ходити. Є начасі іти домів. Ганьба му таке робити.*

Четвертый тіп предікативів нам припоминають ад'єктивны формы, напр.: *годен, рад, готовый, повинный/повинен, потребный, schopный* і т. д. (але векшына з них може выступати і як ад'єктив, напр. *Счопный студент не має проблемы із скушками*).

Тоты предікативы тыж фунгують в двойскладнім речіню як ёго главный член – предікат, напр.: *Хто годеен прийти вечур до клубу? Ты повинен був прийти там!*

Од ад'єктивів ся виділюють неособны предікативы тым, же стратили формы падів (склонёваня).

Од адвербії ся виділюють тым, же мають формы часу і способу, напр.: *Василёви є весело. Янчови буде смутно. Добрі бы му было помочи.* і т. д. Окрем того предікативы не мають значіня признаку (признак предмету – ад'єктив, признак діяня – адвербії).

Про неособны предікативы 1-го і 3-го тіпу є характерне значіня – виразити став або ёго оцінку. Став то може быти психічний або фізичный: *Іванови є смутно; Наді было тепло* – то у живых субстантивів. Далє можуть виразити став окружающей среды, напр.: *в хыжі было вогко і темно; на вечурках буде весело* і т. д. Далє означають оцініня ставу (*было му добрі на тім світі*), став часу (*уж было пізно*), просторове значіня (*до ліса є близко*) і т. д.

2.8 МОДАЛНЫ СЛОВА

Модалныма словами ся называють такы незмінны слова, котрыма ся дасть виразити розлічне суб'єктивне одношіня бісідуючого к обсягу wypowiedженого. Модалны слова указують на значіня, накілько правдивов ся видить (поздавать) бісідникови высловена думка, як ся она бісідуючим оцінює і якы выкликує у бісідника емоції.

Модалны слова не вносять штось доповнююче до высловленого (до wypowiedжіня), але придають высловленому (выповіджіню) таку або інакшу оцінюючу кваліфікацію. На основі того, модалны слова в речіню застають особитне місце: они не вступують до граматічного одношіня із остатніма словами в речіню, але модіфікують будь значіня цілого речіня, або єднотливых ёго членів, напр.: *Завтра буде (подля виштыкого, правдоподобно, наісто, може), шумный час.*

Модалны слова не суть членами речіня, они в речіню функціонують в ролі: вводных слов, як слова-речіня і як споюющее средство меджі речінями.

В шыршім розуміню к модалным словам односимо тыж лексікалізованы і фразеологізованы словны споїня.

¹⁴⁰ Выняток: части дня пишемо доведна: *зрана, звечера, попівночі, наполодне, надраном...*

2.8.1 Функціонування модальних слів. Модальні слова ся визначають тым, же імплікують в собі (обсягають) значіння оцінки. Зато модальними словами і словоспоїнями може бісідуючий виразити такы одтінкы значінь:

1. **Даякый ступінь правдивости выповідженого**, напр.: *самособов, правдоподобно (-ї), видить ся, здасть/здає ся, правда же, досправды* і др.
2. **Даякый ступінь обычайности або необычайности выповідженого**, напр.: *обычайно (-ї), ставать/стає ся, як правило*.
3. **Даякый ступінь обективізованя/обективізації выповідженого з уве-джінём ёго істочника/жрїдла (рґатеґа)**, напр.: *говорять, говорить ся, бісідують, як знамо, з мого погляду, з аспекти, подля мене, подля тебе, подля вас/них, подля ёго слов, як говорять, як бісідують, як єм чув* і ін.
4. **Характерізованя способу формованя думок**, напр.: *єдным словом, іншы-ма словами, лїпше повісти/повіджене, справнїше, так повісти* і т. д.
5. **Одділєваня композично-змысловых (вызнамовых) выповїдей або частей**, напр.: *по перше, по друге..., а так, і так, значить, наприклад, меджі іншым, наконець, наopak, напротїв, тым веце, з єдного боку, з другого боку, таким способом, як ся указує, як видно* і др.
6. **Виразїня повзбуджіня сполубісідника, абы выкликати у нёго таке або інше одношіня к выповідженому**, напр.: *перебачте, ці знате, розу-миш, як видиш, отворенї (-о) повіджене, меджі нами* і т. д.
7. **Виразїня розлічных емоціональных одтінків** (одобрїня, неодобрїня, успокоїня, одсуджіня і т. п.), напр.: *нащастя, нажаль, страх повісти, хвала-богу* і т. д.

Місто, де стоїть модальне слово в речїню, залежить звичайнї од того, што оно оцінює:

- а) **кедь ціле речїня** – тогды стоїть на ёго зачатку,
- б) **кедь даяке конкретне слово** – тогды ся контактує з тым словом (перед ним, або за ним).

2.8.2 Морфологічны тіпы модальних слів. Виділюють ся звичайно три основ-ны тіпы модальних слів і модальних споїнь:

- менный тіп (номінальний),
- вербалный тіп (часословный),
- адвербіалный тіп

– в завіслости од того, што творить основу походжіня модального слова.

Приклады єднотливых тіпів:

- а) **менный**: *словом, мімоходом, без похыбы, подля мене, на мій погляд, окре-м того, меджітым, меджі нами* і т. д.;
- б) **вербалный** (часословный): *думаю (сі), повіджме, говорять/повідаять/бісідують, бісідуює ся/говорить ся/повідать ся* і т. п.;

- в) **адвербіалный** (присловниковый): *главно (-ї), істо, наїсто, бізовно, най-главнїше* і т. д.

Такы самы тіпы ся можуть стрічати і меджі модальними словоспоїнями, напр.:

- а) *іншыма словами, подля мого пересвідчіня, з другого боку, з мого погляду* і т. д.;
- б) *повім вам, признаю ся вам, я сі думаю, дасть бог, хто го знає, видить ся мі, правду повісти* і др.;
- в) *тым веце, тым менше, як видно* і др.

Неповнозначны части речі. К неповнозначным словам односиме: **при-назывники (препозиції), злучники (конъюнкції), часткы (партікулы) і чу-тєслова (интеръекції)**. Они ся виділюють цілым рядом признаков:

1. Не мають номінативну (називну) функцію, значить, же не суть назвами предметів, признаков, процесів. Служать лем на виразїня одношінь меджі повнозначными частями речі.
2. Зато, же не мають номінативну функцію, не суть членами речїня. В речі-ню ся ужывають як граматічны средства языка (указують на форму слов, спюють слова і речїня і т. п.).
3. Неповнозначны части речі не діспонують лексічними і граматічними зна-чінями.
4. Не суть семантично і синтаксічно самостатны, суть позбавлены акценту, не суть носителями інтоначного центра (логічного акценту) і т. п.

2.9 ПРИНАЗЫВНИКЫ (препозиції, predložky)

Приназывники суть незмінны служебны слова, виражаючі різнородны од-ношіня непрямых падів мен з другыма словами в речіню. Они служать на вира-жіня обектного (предметного), атрібутивного (придаткового), адвербіально-го (обставникового) і дуплексівного (пред. – атріб.) синтаксічного одношіня к предметам в шырокім розуміню з боку: **діяня** (*дішов к водї, выбрав із миски, положыв на стіл, пришов меджі послїдніма*); **другых предметів** (*танїр з порце-лану, закусок к чаю, дївча з валалу, дївча із зеленыма очіма*); **признака** (*белавый од зимы, способный до работы* і т. п.).

Приназывники не суть членами речїня, лем входять до составной части чле-на речїня.

Приназывники можуть виразити такы основны значіння: просторовы, ча-совы, прічинны, цілєвы, порівнюючі, способу діяня, допроводжіня, условны (по-дмінковы), обектны і дакотры іншы. Тоты значіння приназывників ся досягають лем в споїню з формов паду мен.

То значить, же: приназывниками ся называють неповнозначны незмінны слова, служачі на виразїня розлічных одношінь назывників, містоназывників

і числовників у непрямых падах к іншым словам. Приназывники стоять все перед тым меном, з котрым ся вяжуть: *выйти з хыжы, пришов меджі людей, дівча із валалу, положыв на стіл, стоїть за стїнов, лежав під ворїхом* і т. д.

З прикладів видно, же приназывники додають або доповнюють рознородне значіння непрямых падів (просторове, часове, причінне, цілєве, порівнюоче, способове і др.).

Подля свого походжіня ся приназывники ділять на **неодводжены** (прімарны) і **одводжены** (секундарны). Подля своєї структури ся приназывники ділять на **просты** і **зложены**.

К **неодводженым** односимо тоты приназывники, што суть стародавны і стратили своє споїня із словами свого походжіня, напр.: *о, од, без, в, над, до, за, к, ід, з, із, по* і дакотры іншы.

К **одводженым** односимо приназывники, што vznikли од форм повнозначных слов по страті свого первістного значіння, напр.: *коло, подля, перед* і т. д., а тыж такы, што ся уживають в двоякім значіню, напр.: *близко, навколо, спереду, зднука* і др.

2.9.1 Значіння і вживання найглавнішых приназывників з непрямыма падами.

Приназывники вживаны з генітивом:

БЕЗ: *без хыб, без воды, без хлопа, без права, без матери;*

ОД: *од запалу, од рікы, од сестры, од гніву;*

ДО: *до воды, до травы, до хыжы, до стола, до скрині, до книжки;*

У: *у нас ся то стало; дізнав єм ся то, кедь єм був у мамери; у єдной фраїрky їх нашли;*

БЛИЗКО: *близко ліса, близко сына, близко вовка, близко дітины, близко воды;*

З (ЗО)/ІЗ: *з мапы, з ташкы, з носа, із шуфладкы, із саджі, зо стола;*

КОЛО: *коло плота, коло моря, коло хворого;*

ПОДЛЯ: *подля справедливости, подля мене;*

ПОСЕРЕД/СЕРЕД: *посеред хыжы, серед двора, серед жнив;*

ПРОТИ/ПРОТІВ: *проти мене, протів камарата, протів нас;*

СПІД/СПОПІД: *спід стола, спід сїна, спопід кряків;*

СПОЗА: *споза строму, споза хыжы, споза хмары;*

ОКРЕМ: *окрем діда, окрема лавкы, окрема корчмы;*

ВЗДОВЖ: *вздовж луку, вздовж пути, вздовж рікы;*

МІМО: *мімо міста, мімо пішника, мімо хотаря;*

ПЛЯ/ПОПЛЯ: *пля мене, пля мамы, попля обыстя;*

СПЕРЕД: *сперед хыжы, сперед церькви, сперед гостя;*

ПРОСТІВ: *простів нас, простів склепу, простів стайні;*

З (ІЗ)-ЗА: *з-за ліса, із-за хмары, із-за глупости.*

ЗМЕДЖІ: *Выскочів змеджі галузя як сполошаний.*

СПОМЕДЖІ: *Быв найсмільшый спомеджі вшиткых хлопців.*

ВО: *во імня, во славу Божу* і т. д.

Приназывники вживаны з датівом:

К: *Анця ся вернула к дівці. К дітині пришла мама.*

К(КУ)¹⁴¹: *Нянько присїв к нєму. Ку робітникови дали учня.*

ІД: *Підышов ближе ід сынови. Сїв ід столови. Нагнув ся ід псови.*

Приназывники вживаны з акузатівом:

ЗА: *За правду ся не гнівай; застав ся за дівку, говорили за матір;*

НА: *Прийде і на пса мороз; чекать на додж; напише на народенины;*

НАД: *Забив клинець до стїны над стіл. Над постіль зависев образ.*

ПОНАД: *Летить понад хмары. Перекрочів понад шанець.*

МЕДЖІ¹⁴²: *Пришов меджі нас. Документ положыв меджі папіря.*

ПОЗА: *Огваряють го поза очі. Ходив домів поза хыжу.*

ПОПІД: *Швыкать ей батогом попід сукню. Перетяг попід пліт.*

ПРО: *Перстїнь про дівку. Калап про нянька. Перо про школяря.*

ЧЕРЕЗ: *Через облак ніч не видно. Через нєго не мала спаня.*

В: *Вірити в нас. Запозерати ся в далечезну далечїну.*

О: *Бояти ся о здоровя. Боївати о шумну дівку.*

ПІД: *Сховати ся під постіль. Постелити соломѹ під корову.*

ПРЕЗ: *Довго йшли през густый ліс. Лавка през потічок.*

КРІЗ: *Пролетів кріз скло. Продерав ся кріз гущаву.*

СПОПІД: *Выліз спопід соломы. Мачка выскочила спопід сусика.*

Приназывники вживаны з локалом:

В: *в лісі, в загороді, в меді, в лодьці, в сїні;*

НА: *на дворі, на стрісі, на свадьбі, на конику;*

О: *о учіню, о мачці, о мусі, о терпезливости;*

ПО: *тече по скалю; іде як по маслі; вдарив го по колїні;*

ПОПРИ: *попри хворім і здоровый схворїє; біжыть попри воді;*

ПРИ: *при їджіню аж повеселїв; ухляв при гостѣх; быв му при нозі;*

Приназывники вживаны з інструменталом:

З/ІЗ: *пирогы з сыром, хлїб з маслом, брат із женов; із камаратом;*

ЗА: *пише за столом; смутно му за мачатѣм;*

¹⁴¹ Приназывники **к**, **ід** рекомендуємо преферувати перед приназывником **ку**.

¹⁴² Подля пропозицій языковой комісії настає зміна *міджі* на *меджі*, што є навороту ід правопису з року 1995. Таксамо: *помеджі, змеджі, спомеджі*.

НАД: сидить над букварём; надлетів над лісами;

МЕДЖІ: повіджене меджі нами; зачервеніте меджі палціма;

ПЕРЕД: перед полуднём, перед воблаками, перед Великоднём;

ПІД: під стріхов, під перинов, під светром, під пазухов;

ПІДО: Лед был тонкий і проломив ся підо мною.

ДОЛОВ/ДОЛІ: долов путёв, долов пішником, долов/долі скалов;

ГОРІ: горі валалом, горі буком, горі ногами.

Позначка:

Дакотры приназывники ся вживають з двома і з трёма падовыма формами.

В ролі приназывників ся можуть вживати і іншы части речі, наприклад:

- а) **присловники**: *спереду/впереді* (стада), *позад* (нас), *взаді* (будовы), *серед* (валалу), *близко* (міста), *коло* (школы), *збоку* (уліці), *внутрі* (будовы), *долов/долу* (берегом), *накриж* (драгы), *зверху* (стріхы), *доокола/довкола* (стола)...
- б) **назывники**: *в дослідку* (неуроды), *в результаті* (лічіння), *в протягу* (рока), *в дослідку* (зміны), *по мірі* (можности), *помочов* (електрики)...
- в) **часоприсловники**: *дякуючі* (вашым службам), *не позераючі на* (такы условия), *будучі* (вашым довжником) і т. д.

2.9.2 Правопис приназывників:

- а) В приназывнику **од** (як і в префіксі **од-**) ся в русиньскім языку пише буква **д**.
- б) Приназывники **в, з, із, од, над, під, перед** даколи мають тыж форму на **-о**: *во, зо, ізо, одо, надо, підо, передо*.
- в) Зложены приназывники тіпу: **поза, попід, поперед, попри, спід, споза, посеред, спопід** і другы ся пишуть доведна.
- г) Зложены приназывники **із-за, із-під** ся пишуть через злучку.
- д) Приназывниковы выразы **в дослідку, в протягу, в продовжіню** ся пишуть розділно.

2.10 ЗЛУЧНИКЫ (конъюнкції, spojky)

Злучником ся называть неповнозначна (сінсемантична) незмінна часть речі, котра ся ужывать на споєваня слов або речинь.

Кедь ся злучниками споюють части речі (слова), што в речіню выступають у функції членів речіння, такы **злучники** клічеме **членьскыма**. Злучники, споюючі предикативны части в структурі зложеного речіння, ся называють **злучниками речіння**.

2.10.1 Класіфікація злучників подля морфологічного зложіння. Подля морфологічної штруктуры ся злучники ділять на **просты** (єднословны) і **зложены** (вещесловны).

До группы **простых злучників** входять слова тіпу: *а, або, абы, же, жебы, і, кедь*¹⁴³, *кедьбы, кебы/кобы, коли, накілько, няй, покы, докы, тыж, ці, хоць, што, штобы, як, якбы* і др. К ним ся односять і злучниковы слова тіпу: *вірніше, виходить, далше, зато, значить, праві, інакше, єднак, потім, притім, властні, тогды, лем, справніше, точніше, ліпше* і т. д.

До группы **зложеных (вещесловных) злучників** входять такы, што ся складають з двох або веще компонентів (частей), котры в языку фунгують і як окремы самостатны слова. Векшына зложеных злучників ся творить споїнем простых злучників з іншыма елементами: *зато же, так же, тільки же, лем же, тым веще же, з того же; потім як, перед тым як, од тогды як, так як, подобно як, меджі тым як, як лем, лемже як, як кобы, як наприклад; кедь не, як кедь, як кобы, в припаді кедь; зато жебы, без того жебы, місто того жебы, з заміром жебы, так жебы; як то, на то жебы, подля того як, меджі тым як*.

2.10.2 Класіфікація злучників подля сінтаксічної функції. Злучники подля значіння і сінтаксічної функції ся звичайно ділять на **прирядны** (паратактічны) і **підрядны** (гіпотактічны). Прирядны злучники споюють меджі собов як єднотливы слова (члены речіння), так і цілы речіння, взаємно не підряджены єдно другому. Підрядны злучники споюють лем речіння, припоюючі другорядне (за-лежне) речіння к главному речіню, напр.: *Приятелів і близких людей спознаєме лем в часі, кедь грозить біда*.

Класіфікація прирядных (паратактічных) злучників. Подля свого значіння прирядны злучники ся звичайно ділять на:

1. **Споюючі (копулативны): і, а** (у функції і), *ай, та, ани, ни, тыж*; здвоєны: *і-і, ай-ай, та-та, тай-тай, ани-ани, то-то, раз-раз*. Окремы части здвоєных злучників ся односять к розділным споєваным частям напр.: *Тота баба ани ганьбы, ани фалатка розуму не має*.
2. **Протиставны (адверзативны): а, але, зато, но, єднак, лемже, но зато, а то**. Тоты злучники споюють такы члены речіння або части зложеноприрядного речіння, котры треба поставити протів себе, напр.: *Богачови і когут ся несе, а худобному ани курка не хоче. Всягды добрі, але дома найліпше. Пришов бы єм до вас, лемже ся бою*.
3. **Розділюючі (дізъюнктивны): або, ці, то, хоць; або-або, ці-ці, то-то, хоць-хоць, ці-або, ці то-ці то, будь-будь**, напр.: *Я ся верну в четверь або в пятніцю. Не знали де йти: ці до Татер, ці до Кырконош*.

¹⁴³ Подля пропозицій языковой комісії настає зміна – наворотня ід правопису з року 1995: *кедь, кедьбы, кебы/кобы*.

4. Градачны (ступнюючі): *не лем – но і, не лем – але і, не лем – але ай, не лем же – але і (ай), не жебы – але і, не лем – а (але) тыж* і ін., напр.: *Вна не лем же є шумна, але і мудра. Нянько не лем добрый, но і справедливый.*
5. Резултативны (конклюдивны): *і, і зато, а зато, значить, і/а значить*, напр.: *Юлка была груба, а зато ся ганьбила прийти домів.*
6. Пояснюючі (експлікативны): *то єсть, (то є), то значить, а праві* і др., напр.: *Я хотів косити сам, то значить, сам і косу вострити. Мы втікали, то єсть Юрко втікав, а мене ніс на плечох.*

Класифікація підрядных (гіпотактичних) злучників. Підрядны злучники споюють нерівноправны части зложеного речіння, т. є. залежну (підрядну) часть з незалежнов (або главнов) частёв. Дакотры злучники підрядной части ся можуть ділити на дві часті – єдна до главной, а друга – до залежной часті.

Підрядны злучники ся звичайно ділять на злучники споюючі єдночленны і двойчленны речіння.

К злучникам споюючим єдночленны речіння односимо:

1. **Присубстантивны**, котры суть двоякы:
 - а) **обсягового тіпу**: *же, як, жебы (абы), ці*, напр.: *Вернув ся з одповідёв, же хыжа є уж продана. Барз ня трапив проблем, ці діти доштудують;*
 - б) **односного тіпу**: *тот, такый, котрый, який, чій, де, одкы, коли, як* і др., напр.: *Я думав о тім чоловікови, в руках котрого была і моя доля. В літі сьме были в тім селі, де бывають дідо з бабов.*
2. **Корелативно-односны** злучники припоюють підрядну часть к парі слов в главній часті: *тот-хто, тото-што, такый-який, так-як, тільки-кільки, там-де (одкы), ту-де (одкы), одты-одкы (де)* і їх форми тіпу: *такым-якым, тым-хто* і т. д., напр.: *Тільки ся наспівав, кільки до нёго лем влізло. Хто хоче велё знати, тому треба мало спати* і т. д.
3. **Высвітлюючі** злучники – высвітлюють структуру і незаконченость главной часті ведно з підряднов частёв, напр.: *А я ся дізнала, одкы він є родом. Є добрі, кедь жывот зохаблять місто і про приємны думкы.* Злучники той функції: *же, кобы/кебы, як, якбы, ці*; злучниковы слова того тіпу: *хто, чій, котрый, який, де, одкы, коли, як, кільки, чом, кедь бы* і др., напр.: *Думате, же я про вашого сына стара? Снило ся мі, як єм ішов по лавці над пропастьёв. Стало ся тото, што сьме предпкладали. Дотеперь іщі не є знаме, ці на Марсі є жывот. Коваль не знав, де діти свої довгы руки.*

К злучникам споюючим двойчленны речіння односимо:

1. **Часовы злучники**: *кедь, коли, до коли, покы, докы, покы не, покы што, покы аж, аж покы, до того часу, з того часу як, за тот час як, тым часом як, в тот час як, в тім часі як, ледва, ледва же, од тогды, до тогды, до того як, меджітым як, потім як, як лем, скоро, передтым*

як, тільки же, лем же, тільки же лем, тым часом і др. Напр.: *Тогды добрі коса косить, кедь вам дівча їсти носить.*

2. **Прічинны злучники**: *зато же, бо, накілько, потім што; в споїню з тым же (што), зато бо, так як, вдяка тому же, тым веце же* і др., напр.: *Яблонь vysхла, бо зайці обіли вшытку скору навколо. Я не пришла вчера зато, бо єм ся плано чула.*
3. **Злучники ціля**: *жебы, лем бы, лем жебы, зато жебы, прото жебы, з тым жебы, затым жебы, на то жебы* і др., напр.: *Маря ся надвигла, жебы і зайда ліпше сіла на плечі.*
4. **Злучники наслідку**: *так-же, наслідком чого, натілько-же, од чого, такый-же, такый-жебы* і др., напр.: *Так сьме ся запозерали на Дунай, же сьме пришли нескоро до дівадла.*
5. **Условны (подмінковы) злучники**: *кедь, кедь бы, кобы/кебы, якбы, раз, кедь уж, в тім припаді кедь* і др., напр.: *Не треба жаловати силы, кедь приносить такы добры выслідкы. Кедь хочеш з вовками жыти, мусиш з нима і выти.*
6. **Злучники уступковы**: *хоць, хоць бы, кедь ай, хоць і дарьмо же, не позераючі на тото, што, няй, ці лем, лем бы, ці, чей* і др., напр.: *Хоць уж было цалком видно, фурт сьме не вставали. Дарьмо же ті є смутно, мусиш вытримати.*
7. **Порівнюючі (компаративны) злучники**: *як, як бы, як кобы, подобно тому як, як кедь, так як* і др., напр.: *День був шумный, як вшытку шумне ту докола. Вонка была молга, як кобы ся пара із землі двигала. Розбігла ся, як кедь бы єй выстрілив.*
8. **Злучники міста**. В главній часті в тых речіннях ся вживають містоназівниковы слова – *там, одты, всякы, нигде*, а підрядна часть ся уваджать злучниковыма словами *де, одкы/выдкы*, напр.: *Всякды, де сьме пришли, нас вітали хлібом і солёв. Там гет далеко, де стырчат тоты дві скалы, є Морьске око.*

2.10.3 Правопис дакотрых злучників. Порівнюючий злучник **ЯКБЫ** пишеме все як єдно слово, напр.: *Твариш ся, якбы ты о тім ани не знав. Позераш, якбы ся ті з оч (очей) стало.*

У вопросных речіннях пишеме присловник **ЯК** і частку **БЫ** окреме, наприклад: *Не знаю, як бы я вам міг допомі. Як бы сьте вы рішыли тот проблем?*

Злучник **ЖЕБЫ** пишеме доведна, наприклад: *Жебы сьте здравы были! Жебы ты хвороба пустила!*

Злучник **КЕДЬ** з частков **БЫ (КЕДЬ БЫ)** пишеме окреме, але стягнуту форму **КОБЫ/КЕБЫ** пишеме доведна.

2.11 ЧАСТКЫ (партікулы, častice)

Частками ся называють неповнозначны незмінны слова, котры выражають доповнюючі змысловы одтінки цілых речінь, словоспоїнь і окремых слов, або повнять словотворчі і формотворчі функції. До ґрупы часток входять незмінны і неповнозначны слова, котры:

- а) беруть участь при творіню дакотрых морфологічних форм і форм речінь з різнородным значінём іреальности (понуканя, условности, желаня);
- б) выражають найрозманітішы суб'єктивно-модальны характерістікы і оцінкы речіня і ёго членів;
- в) беруть участь у выражіню ціля выповіджіня (вопросность) і при выражіню модалности речіня (потверджіня і негованя);
- г) характерізують діяня або став протіканя в часі, результатівности і нерезультатівности.

Часткы суть характерістичны тым, же все мають значіня одношіня: а) выражають одношіня діяня (ставу) к скуточности; б) одношіня говорячого (бісідника) к высловленому.

Зато, же не мають номінатівну функцію, не суть членами речіня, але другим словам у функції членів речіня придають доповнюючі змысловы одтінки. Од модалных слов ся одокремлюють тым, же вносять до речіня розлічны значіня суб'єктивного одношіня к выповіді.

2.11.1 Діліня часток подля штруктуры. З формального боку ся часткы ділять на **першотворны** і **непершотворны**. К першотворным ся односять тоты, што не мають живе словотворне споїня і формалне соодношіня із словами других частей речі, напр.: **бы, ге, гей, гы, же, ці, не, ни, ний, нїт (нет), уж, но, -то, -те, -ка, да-**. Вшыткы остатні часткы суть непершотворны.

З формального боку ся іщі часткы можуть ділити на:

- а) просты, котры ся складають із єдного слова, напр.: **ага, гы, га, тадь, кедь, іщі, праві, як, ці, лем, лїпше, нияк, но, єднак, што, жебы, гадам, же, ний, уж** + вшыткы першотворны і ін.;
- б) зложены (котры ся складають з веце частей) тіпу: **далеко не, ай так, як-раз, бог знає ці, што же, ці што, уж ай, лем-лем, так-так, нет а нет, ледва же, ледва не, як бы не, лем бы, лем жебы, ний бы, хоць бы, што за, што з того же** і многы другы.

2.11.2 Класіфікація часток подля функцій. Подля функцій ся виділюють тоты тіпы часток: формотворны, словотворны, негуючі, вопросны, модалны і часткы-реплікы (потверджуючі і негуючі).

1. К формотворным односимо: **ний, бодай, бы, ся.**

2. К словотворным односимо: **хоць-, да-, -сь, -то; ни, нї; не; ся.**

3. К негуючим часткам односимо: **не, ни, ани, нїт (нет).**

4. К вопросным часткам односимо: **а, ці, ці не, прецік, гей, хыбаль, што, но, га, гы, ці што, як, што за, што то.**

5. Модалны часткы вносять до речіня розлічны значіня суб'єктивного одношіня к выповідженому (емоції, волю і т. п.).

6. Часткы-реплікы выражають потверджіня і негованя тіпу: **гей, нїт (нет), так, добрі, справні, правда, самособов, як же, якраз, скуточні, но правда, веру, верабоже, прісамбогу, акурат, божехрань, дайбоже** і т. д.; **нїт (нет) = неправда, несправні, не може быти, нияк нет, ани кус, деже, ани зашто, та де** і др.

Особите місто з того погляду забирають часткы-злучники, котры окрем модалного значіня мають і значіня (ці схопность) споєвати слова і речіня, напр.: **а, ай, все, гей, геле, же, кедь, лем, но і, просто, ний, бодай, ці, так, так і, хоць, жебы, веру, верабоже, намойверу, безпохыбы** і др.

Также сі можемо інформації о частках іщі раз згорнути і увести, же: **Частков** ся називать служебна, незмінна часть речі, котра придає єднотливым словам і цілым речіням розлічны змысловы одтінки.

Частками бісідник (говорячий) назначує своє одношіня к выповідженому, напр.: **Юрко має лем дві сестры. Юрко має аж (ай, і, іщі) дві сестры.** З того виходить, же до часток входять такы незмінны слова, котры беруть участь як при творіню морфологічних форм, так і при творіню форм речіня із значінём понуканя, условности, желаня, вопросу, потверджіня, неґації, результатівности, нерезультатівности і т. п.

Подля штруктуры ся часткы ділять на: **просты** (бы, гей, же, ці, не, ний, нїт/нет, уж, но, -то, -ак, да-, ведь, дас, лем, хоць, што, жебы, іщі/ці, ай, кедь і т. д.) і **зложены** (далеко не, так ай, ай так, што же, ці што, лем же, ці не, уж ай, уж-уж, лем-лем, то є, нїт а нїт/нет а нет, як не, лем бы, ний бы, хоць бы, што за, лем жебы не і много далшых).

Подля функції ся часткы ділять на: **формотворны**: ся, ний, бы, хоць бы, ний бы, лем бы. Напр.: **Я бы** написав. **Лем бы** діти были здоровы. **Стало ся** му таке чудо (але: стало му недобрї); **словотворны**: хоць, да-, -сь, -то, -ни/нї, -ле, ся напр.: хоцьхто, дашто, якыйсь, ниякий, нїгда, ноле; **негуючі (одрікаючі)**: не, ни, ани, нїт/нет, напр.: **Штудент не** пришов на семінар. **Не** было чути ани муху літати; **вопросны (звідалны)**: ці, а ці, ці не, гей, хыбаль, што, но, га, ці што, як, напр.: **А ці в літі сьме ся могли учіти, кедь было треба худобу пасти? Што за хлоп** пришов?; **модалны**: гей, нїт/нет, а, ай, геле, же, кедь, лем, но і, ний, бодай, так, так і, хоць, жебы, вера, верабоже, но і т. д. Напр.: **Мати уж** дома? **Гей/Нет.** **Ний ся** ті выповнить твоє желаня. **Бодай** тя/ті... **Не** тобі бы бісїдовати, не їм бы слухати і т. д.

Позиція часток в речіню є двояка: **препозитівна** і **постпозитівна**. Препозитів-

ны часткы суть тоты, котры все стоят перед тым словом, ід котрому ся односять, напр.: *бодай, істо, лем, ний, но, так, як*, напр.: *Так кріч, **ний** ся ті озвуть. Як добрі, же вода **лем** по путь ся дістала* і т. д. Постпозитивны часткы суть тоты, што все стоять по тім слові, ку котрому ся односять, напр.: *Юрко **же** го познать?*

Меджі частками і іншыма незмінныма частями речі є часто плынулый переход, бо многы з них фунгують в речіню і як часткы, напр.: **ай** (злучник і частка), **за** (приназывник і частка), **добрі** (частка і присловник) і т. д.

В ролі часток функціонують і дакотры змінны части речі, напр.: **што** (містоназывник і частка), **невроком, фраса, панебоже, досправды** (застыты форми назывників і часткы), **повіджме, бодай** (часослово і частка) і т. д.

2.11.3 Правопис часток НЕ, НИ.

НЕ ся пише доведна:

- а) все тогды, кедь слово без негуючої часткы НЕ ся не хоснує, а то напр.:
 - в назывниках тіпу: *неук, недоук, нехрест, незнабог*¹⁴⁴...
 - в придавниках (часоприд.) тіпу: *некрасный, недобрый, немилый, ненешеный, неплаченный, незакапчанный, невычищенный, невыбіглеванный*...
 - в присловниках тіпу: *неварта, невроком* і т. д.;
 - в часословах тіпу: *нежыти, ненавідіти* і т. д.
- б) кедь частка **не** служить не на негованя чогось, але на виражіння нового синонімічного виразу, напр.: *неправда* (кривда, циганство), *несподіваня* (неочекуваность, несподіванка, преквапління), *неприятель* (недруг, противник), *несчастя* (недоля, біда), *невеселый* (смутный), *невеликий* (малый), *несмилый* (боязливый), *недалеко* (близко), *недобрый* (злый), *небісідливый* (тихий)...

В русиньскім языку знаєме і слова з префіксом **недо-**, кедь такы слова вказують на недостаток чогось або на неповну ці недобру (недокончену) якість, напр.: *недоробок, недостаток, недоїдок, недоносок, недопиток, недоплаток, недоросток, недоступный, недовареный, недоцінений, недоїдженный*...

Частка НЕ ся пише окреме:

- а) з часословами і з часоприсловниками, напр.: *брат не спить; хлопці не ходять співавчі; не позераючі на ситуацію; не відячі велику біду; не ставши студентом, вернув ся назад домів;*
- б) з назывниками, придавниками, містоназывниками, числовниками тогды, кедь ся тым розумить протиклад, протиставління, напр.: *То не правда, але лож. Наш пес не злый, але барз добрый. Вы не мене глядали? Ріка не глубока, але плытка.* (Але: *Тот хлоп є невысокий.*)

- в) з часопридавниками, кедь мають при собі пояснюючі слова, напр.: *Ріка іщі цалком не замерзнула. Тото поле іщі ціле не зоране.* і т. д.;
- г) з числовниками, містоназывниками і присловниками містоназывникового походжіння, напр.: *не єден хлоп, не перша жена, не третій вояк; не я, не він, не вни, не тот, не тоты, не такой, не свій, не твій, не ёго, не лем*...
- д) з предикативами выступаючіма у функції предикативного компоненту як часть предикативной основы (главного члена єдноскладного речіння), напр.: *не треба, не мож, не біда, не ганьба, не жаль, не мука, не страх, не сміх*...
- е) в присловниках виражаючіх протиклад: *учать ся не по русиньскы, а/але...; бісідують не по німецькы, а/але...; співають не по словацькы, а/але*... і т. д.
- ж) в присловниках фразеологічного тіпу, напр.: *не до ладу, не до складу; не до плачу, не до сміху;* і т. д.

Частка НИ/НІ/НІ ся пише доведна:

- а) з одпоруючіма (негуючіма) містоназывниками: *нихто, никого, никому, ни-який, ніч, ничій* і їх падовыма формами;
- б) з присловниками: *нигде, нияк, николи, ниодкы, нігда*.

Частка НИ ся пише окреме:

В одпоруючіх (негуючіх) речіннях, кедь ся **ни** (частіше **ани**) ужывать у функції злучника або зосилуючої часткы, напр.: *ни (ани) ты, ни (ани) я; ни (ани) рыба, ни (ани) рак; на небі ни (ани) хмарочки* і т. д.

2.12 ЧУТЕСЛОВА (інтеръекції, citoslovcia)

Чутесловом ся называть часть речі, котра служить на виражіння розлічных прожитків, чувств, волёвого спонукованя, імпульзів, звукового наподобніня, розлічного почутя і інтенцій. Напр.: *Ах, яка я щастлива!*

Чутеслова можеме поділити на такы, як:

1. Виражаючі чувства і переживаня: *а!, ах!, ох!, ай!, ой!, о!, фуй!, але!, біда!, верабоже!, веру!, гей!, Господи!, ёй!, красота!, на мою душу!, не гварь!, но!, но чуй!, ага!, позерай лем!, пріма!, свинство!, страх!, тфу!, файн!, фігу!, фуй!, чорта!, ніт/нет!, юй!* і т. д.
2. Виражаючі, окреме покриків, выкликів і под., тыж розлічны проживаня общеприятими словами і виражіннями, главно в контактованю меджі людми, напр.: *дякую, перебачте, збогом, вшытко добре (вшыткого доброго), щастливу путь (драгу), гратулюю вам* і т. д.
3. Окрему групу творять чутеслова виражаючі вызваня або спонуку (понука-ня) к діянню: *гей!, гало!, гой-гой!, марш!, стоп! (стій!), долов!*
4. К тій групі мож однести і призывны слова к звірятам тіпу: *кіц-кіц!, цін-цін-цін!, тай-тай-тай!, тю-тю-тю!, кач-кач!* і др.

¹⁴⁴ Є таксамо много слов, котры зачінають на не- (но ту уже не говориме о частці не-), напр.: *неборак, неборачка, небіжчік, небожатко (небожача), небогый, невіста, невольник, невралгія*...

5. Окрему групу творять слова звукового наподобніня тіпу: *бе-е!*, *ква-ква!*, *кі-кі-рікі!*, *кра-кра!*, *ку-ку!*, *му-у!*, *мняв-мняв!*, *пі-пі-пі!*, *тік- так!*, *ха-ха-ха*, *хі-хі-хі*, *цін-гі-лінгі*, *гав-гав-гав!* і др.

6. К звуконаподобнюючим чутєсловам ся прилучають і часословны чутєслова тіпу: *клоп*, *бух*, *бум*, *скок*, *бац*, *бреньк*, *щип*, *раф* і многы далшы.¹⁴⁵

V.

ЛЕКСІКО-СЕМАНТИЧНА ЯЗЫКОВА РОВИНА

1 ЛЕКСІКОЛОГІЯ – НАУКА О СЛОВІ І СЛОВНИКОВІМ СКЛАДІ ЯЗЫКА

Опис словного (словникового) зложіння помагать выявити значіння слов з боку їх фунгованя в языку і бісіді. Описуючі слово як лексічну єдиніцу, лексікологія діференцує в слові значіння **лексічны** (обсяговы) і **граматічны** (категоріалны). Основну масу слов каждого флектівного языка творять слова лексічно-граматічны, то значіть такы, котры мають значіння і лексічне (обсягове), і граматічне (граматічны категорії), напр.: *несу*, *няньків*, *воду*, *дівча* ... – то суть змінны части речі. Дакотры слова мають лем лексічне значіння, напр.: *добрі*, *вчєра*, *там* і т. д., а значна часть слов має лем граматічне значіння, напр.: *в*, *на*, *і*, *жебы*, *ся*, *кедь*...

Рахує ся, же в розвинутых языках є понад 200 тісяч слов (дакотры словники мають аж до 400 тісяч слов). Не маме іщі створєный такий словник русиньского языка, котрый бы охоплєвав цілу русиньску лексіку, можеме але сміло твердити, же русиньский язык ся розвивать. Хоць іщі є лем на зачатку свого возроджіня, і так має такий богатый словниковый фонд, же ся ним дадуть высловити вшыткы думкы, почутя, тужбы ці потреби чоловіка, подобно як і в других языках. Кєдь буде мати русиньский язык можность дале ся розвивати, так є на найліпшій пути добрі послужыти як у каждоденній комунікації, так і в літературі, школі, науці і в других сферах жывота.

Каждый язык має велике множество слов, але не вшыткы слова ся в данім языку хоснують єднако часто. Богатство словника у бісідуючих росте з віком, з прибыванєм скушеностей, з підвишованєм освіти і в тіснім контактї з языком. Дітвакови, котрый зачінають бісідувати, выстачіть пару слов, штирирічна дітина знає уж коло тісяч слов. Чім веце слов чоловік знає, тим має бівшу можность выбєрати слова на творіння выповіді (выповіджіня). Выбір слов, то уж є штїлізація. В каждоденній бісіді (комунікації) хоснують люде барз мало слов – коло 500. Текст приповідкы написаный на 10 странах має од 500 до 700 слов. Чім богатшый є словниковый фонд бісідуючого (автора выповіді), тим векшы має можности выбєраня слов на переданя конкретных думок. У словниковім складі ся выділює найстабільніша і найвеце вживана часть, єго **ядро**, респ. **основный словниковый фонд**. Ёго основными знаками суть:

- історичность (хоснованя тых слов протягом довгого часу),

¹⁴⁵ При правописі інтерєкцій ся треба притримувати прикладів уведжєных в окремых пунктах їх опису.

- невязаность (вольне хоснованя),
- способность споёвати ся з великим множеством слов, а тым наростаня фреквенції їх вживаня.

Основной словниковый фонд творять:

1. **Коріньовы слова**, котры суть основов словотворіня даного языка;
2. **Слова означаючі основны понятия людского живота** (*вода, земля, огонь, живот, смерть*), **родинны одношія** (*брат, мама, тета, сын*), **числовы, просторовы і часовы понятия**.

Тоты дві групи ся называють і **автосемантичны слова**, а є іщі єдна група слов.

3. **Сінсемантичны (служебны) слова** – злучники, приназывники.

Є дакілько класифікацій словникового фонду, а то в залежности од критеріїв класифікації. Найрозшыренішов є класифікація словникового фонду (т. є. вшитых слов даного языка) на **части речи**. Такого розділїня ся будеме притримувати.

Кедь ся вернеме ку категоризації значіня слова, то треба повісти, же не вшиткы слова мають і семантичне (лексичне), і граматичне значіня. Тоты, што мають лем **лексичне значіня**, называють ся **автосемантичними**, а тоты, што суть **без семантичного значіня**, называють ся **сінсемантичними**.

Автосемантичны суть такы:

- а) Не мають граматичне значіня, лем семантичне: присловники, модалны слова;
- б) Мають семантичне значіня і граматичны категорії: придавники, назывники, числовники, часослова і предикативы.

Сінсемантичны суть такы:

- а) Не мають семантичне значіня, лем граматичны категорії: містоназывники;
- б) Не мають ани семантичне значіня, ани граматичны категорії, але мають граматичне значіня: приназывники (препозиції);
- в) Не мають ани семантичне значіня, ани граматичны категорії, ани граматичне значіня: часткы, злучники, чутєслова (лем звукоодразы).

1.1 Слово і названя (поменованя). Без того, жебы сьме ся пушали до великой теорії, при высвітлєваню одношіня: матеріалный світ навколо нас – ёго передаваня словом, дуже просто бы ся дало повісти, же найобычайніша матеріалізація або реалізація людських почутків, представ і понять, котры дістає чоловік од околитого світа – то є їх названя словом. Є много дефініцій слова. Єдна з них є така:

Слово – звуковой комплекс сформованный подля законів даного языка на выражіня обсягу детермінованого практичным животом людей, бісідуючіх даным языком.

З того виходить, же слово є основов єдиніцїв, котра в собі містить, як сьме уж увели, **граматичне і лексичне значіня**. Слово є інтегралнов частїв речіня (выповіджіня), в котрім ся од других слов одділять павзов. Ёго **основными знаками**, котрыма ся одлишує, напр. од морфем, суть критерії, котрыма є слово характерне:

1. **Знаковость** (є выражене знаками) – слово то є языковой знак, котрый ся складать з означуючого, то значить акустичного зображіня, і з означованого, то значить лексичного понятия (обсягу). З того виходить, же языковой знак споє в собі не конкретный предмет і ёго названя, але понятия і акустичный образ (напр.: понятия *стіл*). Практика доказує, же в розлічных языках ся за основу названя можуть брати розлічны признакы означованого.
2. **Окремішність слова** – проблема виділіня слова в речовім контексті, огранічіння слова од остатніх слов має в лінгвістіці веце теорій, але за основу диференціації слов ся все поважує ёго цілєва оформленость (*водовод, веде воду, веджіня воды...*)
3. **Тотожність слова, або єднотне значіня**, респ. єднотна штруктура значіня слова (кажде слово мать в собі свою семантичну вагу). Называть явы обектївного світа – *лампа, Пряшів...*, або їх признакы – *легкий, добрый, дома...*, квантіту – *пятьсто, два...*, вказує або одказує на другы названы явы – *тот, тамтот, коли...*, вказує одношіня меджі явами – *дома і в школі, книжка на столі...*, одношіня бісідуючого ку выповідженому – *може прийдю, мам лем пятьєврокку...*, респ. называть став бісідуючого звукоодразами – *ах, ёй, уаа...* Проблема тотожности, не лем ёго виділіня в контексті, але тыж ёго спознаваня при далшім вживаню, повторєваню, в основі ся звужує на проблематіку розпознаваня омонімів (єднозвучны слова, але розділны подля обсягу), напр.: *колїно* (у чоловіка, на водоводі), *перо* (з гускы, на писаня), *гума* (на гумованя, на скаканя, як матеріал...)
4. **Формална сціленость**, то значить притомность граматичного одображіня слова платного про вшиткы ёго варіанты: *писати – пишу – писав бы єм...* Кедь мають языковы єдиніці розлічне граматичне одображіня, їх споїня є сінтагматичне, переважно здружене поменованя (*высока школа*), фразеологічна єдиніця (*як кіл у плоті*) або і вольне сінтагматичне споїня (*помагати братови*).
5. **Звукова сціленость** – певна комбінація фонем, котру мож в текстї перемістити лем як цілок. Слово мать все лем єден притиск: *поганянти, попереплїтати, мама, ховзанка...*
6. **Непроникливість** – до слова не мож всунути друге слово. Кедь можеме меджі дві єдиніці всунути друге слово, іде о дві окремы слова, напр.: *высокий хлоп – высокий зароснутый хлоп*.

Кедь ся попозераме на функції слова, то треба сконштатовати, же **не** вшиткы слова в языку мають функцію названя, т. є. номінатівну функцію. Мають єй лем назывники, часослова, придавники, присловники і числовники. Якраз на тоты ся замірює лексикологія як лінгвістична дисципліна. Но ани з боку функції названя не мають вшиткы уведжены повнозначны части речі повноцінну номінатівну способность. Номінатівна способность конкретного слова в рамках частей речі ся проявлять у розвинутости ёго основных штілістичных і експресивных признаков, можности фунговати в здружених назвах і фразеологічних одиницях, можности фунговати як властны мена і т. д.

Абсолютну способность названя мають **назывники** (т. є. номінативы, од того є одводжений термін – номінатівна функція). З тым є звязане і велике число назывників у текстах (назывники творять приближно половину словной засобы языка). Они мають і способность богато розвивати семантичну структуру, мають множество семантичних одношін (полісемія, синонімія, антонімія), часты семантичны посуны (звужованя, розшырєваня значіня, переношованя значіня), шыроky можности выражіня розлічных експресивных, емоціональных і штілістичных одтінків. Створюють богаты словотворны гнізда, дадуть ся створити із вшиткых других повнозначных слов а притім і самы служать як жрідло на творіння новых слов – одводжованєм і складанєм. Субстантивы суть основным жрідлом названь в научній термінології, суть і граматичным, і семантичным ядром найфреквентованішого тіпу здружених назв: *сліпе череве, киселина сірова, скок до вышкы...* Лем субстантивы можуть быти властныма менами: *Петро, Лаборець, Пряшів*, або вещесловны субстантивны назвы: *Демократічна партія, Русиньска оброда, Театер Александра Духновича...*

Придавники – суть важны при семантиčním звужіню і спріснїню означованого яву. В лексичнім значіню выступають з аспекту оцінєваня (при якостных придавниках: *довгий, легкий, мудрый...*) – з тым є звязана граматична категорія ступнєваня придавників, але выступають і з аспекту одношін (односны придавники: *школьський, гумовый, сестрин, курячий* і под.). Їх значіня ся конкретізує в контексті, в споїню з надрядженим назывником (*песій хвіст – песь натура, злата годинка – золотый чоловік*). Зато суть про них тіпічны часты метафоричны посуны значіня. Мож з них творити богаты синонімічны ряды: *красный – красованный – парадный – фешный – бомбастичный*. В здружених назвах мають придавники важну функцію класіфікачну і розпознаваючу: *мачка домашня, гідроксид содний, паркінсонова хворота* і т. д., зато належать к засобам, котрыма ся досягує системность одборных термінів. З того, што сьме повіли але виплывать, же придавники не суть самостатныма названями. Ставають ся нима аж тогды, кедь ся субстантивізують: *главный* (чашник), *водова* (ондулація), *женське* (одділіня). Праві зато в порівнаню із субстантивами мають адъєктивы значно менший інвентар словотворных засобів. Творять ся помірно легко од субстантивів

(*стіл – столовый, масло – масляный*), менше од часослов (*грызти – грызача дыня, давити – давлены бандуркы*). Од адъєктивів ся новы адъєктивы творять кедь хочеме означити модіфіковану інтензіту і субективне оцінїня (*довжезный, величезный, пристрашный*).

Часослова – мають шпеціалну позицію. Суть то названя несамостатно ествуючих дінамічных признаков. Часослово є централным речінєтворным засобом, семантичным і граматичным центром речіня. З того виплывають і ёго лексичны характерістики. Розлічны лексичны значіня часослов ся промітають і в неєднакій інтенції: часослово в єднім значіню выступають як особне, в другім як неособне, або наспак (*вонка падать додж – надавки лем так падали, страшити дітей – страшить му в голові*), даколи мать часослово в розлічных значінях і розлічне граматичне вязаня (*грати карты – грати на гусях – грати фотбал – грати Гамлета*). Часослова суть найбогатшым жрідлом творіння одводжених а счаси і зложених слов. Приближно 45% вшиткых словотворно мотівованих слов у русиньскім языку мать часословну словотворну основу. Ту суть, правда, загорнуты і часослова утворены од часослов. Погляды на термінологічну функцію часослов суть неєднотны, видить ся але, же часослово ся у формі одборной термінології не хоснує. Зато часослова ся выразно хоснують у фразеологізмах – *взяти ноги на плечі, мати масло на голові, выстрільяти патроны...*

Присловники – (названя признака признака). Мають значно ограничены способности названя. Їх міцна семантична залежность од фундуючих назывників і придавників і міцна сінтактична залежность од номінативных словных частей речі у речіню (главно од часослов) їм значно звужує простор на семантичны посуны і властну словотворну активність. Переважна часть присловників є одводжена, їх властна словотворна потенція є дость слаба. Зо вшиткых словотворно мотівованих слов мать лем 2,5% слов присловникову словотворну основу (*вчерашній, завтрашній, каждоденный, далекосяглый...*). У фразеологічних одиницях присловники часто суть факультативныма членами: *мати (добрі) підрізаний язык, быти (порядно) при собі...*

Шпеціалну позицію в лексичній ровині мають **числовники**. Они выражають прісну квантіту, зато їх семантичны одношіня суть ясны. Прісне названя квантїты вылучує полісемію і синонімію, хоць суть і ту вынятки: *єден, перший* – полісемія, *другий, пара* – полісемія. Найпродуктивнішим словотворным способом творіння новых числовників є складаня (композиція). Слова, котры належать к іншым частям речі і творять ся од числовників, ся творять тыж складанєм: *двойгра, стоножка, третєрядный, двойштоковый...* Числовники мож збачити у фразеологічних одиницях: *сто богів, тисяч чортів до нїй вошло, бісїдовати меджі штирьма очами ...*

Слова, котры належать к іншым частям речі (містоназывники, приназывники, часткы, злучники, чутєслова) мають тыж місце у лексикології, но їх про-

блематика є спеціального характеру (позерай автосемантичні і сінсемантичні слова і їх класифікацію). Суть то слова з неповнозначних частей речі, но в языку належать к найфреквентованішым, творять „костру“ каждого тексту, но не суть носителями темы. Проблематика їх обсягу і функції належить переважно до морфології і синтаксису.

2 СЛОВО В ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ РУСИНЬСКОГО ЯЗЫКА

Слово – основна єдиніця языка в цілости, і лексична єдиніця сама по собі. Каждє слово має своє значіння, т. з. реальный предметно-речовый обсяг, котрый є оформлений подля інформачных законів даного языка і є елементом цілковой семантичної системи словного фонду.

Як сьме уж повіли, лексичне значіння є властне лем повнозначным словам – субстантивам (назывникам), адъєктивам (придавникам), нумераліям (числовникам), вербам (часословам), адвербіям (присловникам), бо лем тоты означають різнороды явы об'єктивного світа. Служебны і модалны слова самостатне лексичне значіння не мають. Основа лексичных значінь не є єднака. В нашім языку розознаєме три главны тіпы лексичного значіння:

- а) пряме (номінатівне або назывне),
- б) фразеологічно залежне,
- в) синтаксично залежне.

а) Пряме – номінатівне значіння слов. Номінатівне значіння слов є основным тіпом лексичного значіння. В нїм є одображена основна реальность, познана скруточность, зато з ёго помочов ся означають і называють понятя. Оно творить основу взнику, екзистенції і фіксації вшитых інших значінь слова. Каждая лексично-граматична категорія є носителём спеціфічної групи номінативных значінь. Субстантивы означають конкретны і абстрактны предметы (*книжка, школа, хліб, учитель, смілость, жительство*). Адъєктивы означають признак ці ознаку (*червеный, малый, куртый, деревяный, людський*), нумералії суть назвами чисел (*єден, два, сто, тисяч*), верба означають процес діяння (*зробити, писати, стати, сміяти ся*), адвербії – признак признака (*добрі, сміло, завтра, шумно*). Номінативна функція прономін є спеціфічна, они не называють явы, але лем на них указують, виконуючі тым роль їх еквівалентів (деїктичне значіння).

Номінативны значіння слов суть значно стабільны. Суть то слова з основного словникового фонду, як напр.: назвы частей тіла, явів природы (*сніг, вода, буря, вітор*), назвы ростлин, звірят, птахів, але і фарбы і другы вонкашні знакы предметів (*червеный, білий, малый, кылавый, желізный, красный...*)

Соціально і історично усталены номінативны значіння слов вольно і без огранічіння функціонують в контексті. Споїня меджі собов творять на основі предмет-

но-логічних закономірностей. Множество і пестрость споїня слов залежить од можностей реального обсягу слова. Напр. слово *годинка* може вступити до таких споїнь з другыма словами: *злата годинка, механічна годинка, дігітална годинка, годинка іде, годинка лежыть на столику, годинка є в оправі* і под. У вшитых уведжених словных споїнях екзистує логічне одношіня субстантива *годинка* з тыма лексичныма єдиніцями, котры з ним вступають до языкового споїня. Кедь меджі двома словами хыбує даяке логічне споїня, то меджі нима не може быти ани языкове споїня. Далшы приклады споїнь: адъєктив *деревяный* ся може споєвати із субстантивом *стіл, постіль, скриня, пліт, драбина, кросна..*, то значіть вшиты спомянуты предметы суть выроблены з дерева, але слово *деревяный* ся не може споїти із словами: *бляха, скло, герок...*, бо то бы не мало логічний змысел. Вербум *писати* ся вяже з адвербіями тіпу: *шумно, добрі, скоро* і т. д.

Номінативны значіння слов можуть дале выступати як основа про створіння синонімічних рядів, о чім будеме говорити пізніше.

б) Фразеологічно залежне значіння слов. В русиньскім языку, так як і в других языках, є дость таких слов, котрых значіння є залежне од конкретного немінного споїня слов. Такыма суть найчастіше слова з фразеологічно залежним значінём. Они ся реалізують звычайно лем у фразеологічних усталених споїнях (окрем них маме іщі термінологічно усталены споїня, напр.: *дескриптивна геометрія, часть речі, Высокы Татры...*) В таких споїнях слово звычайно страчать свій індивідуальный реальный обсяг. Переважно є то так, же в усталених споїнях функціонує лем даяке єдно значіння слова. Наприклад, в усталених споїнях тіпу *тепле місце, терниста путь, білый світ, їсти очами* і т. д., фразеологічно залежним споїнём є лем єдно значіння слова: *теплый, тернистый, білый, їсти*. Тоты самы слова з інакшов семантиков вольно вступають до предметно-логічных споїнь: *теплый вечер, теплый чай, теплый вітор, терниста ружа* і под.

в) Синтаксично залежне значіння слов. Таке значіння найчастіше дістає слово вжыте в переноснім значіню – на означіння характерістики особы, яву, предмету. Оно має, як правило, значно емоціональне зафарблїня – будь позітивне, або негатівне, напр.: *То не дівча, але вітор. Юрко є наш танк – ніч го не заставить. Сонечніця пано гомбала головов у вітрі. То быв такий пташок, якого тяжко поглядати.* Ту платить то саме, як у фразеологічно залежних споїнь, т. є. в синтаксично залежних споїнях може выступати лем єдно значіння слова, а остатні значіння ся реалізують лем у вольных споїнях.

2.1 Прямы (первістны) і переносны (другорядны значіння слов). Прямы номінативны значіння слов безпосереднє вказують на взаємне одношіня слова з явами об'єктивного світа, котре ся історично зафіксувало у свідомости вживателів даного языка. Пряме значіння є основов лексичного реального обсягу слова і про слово є переважно ёго первістным значінём. Ведно з прямым значінём і

на його основі, слова в мові можуть приберати і переносне значіння, котре виникає наслідком перенесіння назви одних явищ, предметів, дій, знаків/признаків на інші слова. Вдяка тому в мові мож одним словом означити дві і ще поняття. Так виникає багатозначність слів (полісемія), яка є одним з найчастіших способів збагачення словникового фонду мови. Переносне значіння слова є все другорядне, бо кожен перенос назви мож реалізувати лем зато, же новий предмет, нова якість ці нова дія суть чимесь подобні, то значить мають спільні ознаки з уже існуючими, знайомими назвами. Переносні або другорядні значіння суть справила зв'язані з первісним значінням, але розумлять ся як нові, окремі значіння, зато вживателі даної мови ці їх нігда не змішують. Тим ся але переносні значіння одлишують од переносного вживання слів, котре ся вживає в бісіді як єден із способів надавання відповіджіню даякою образности і виразности. Традиційно ся в мові виділяють **метафоричні значіння** (назви) і **метонімічні назви**. Метафори і метонімії ся будемо займатися спеціально, но на основне пояснїня уведемо пару фактів.

Метафора. Метафоричне назви ся реалізує за умови, кедь ся сходять (подобають) основні ознаки даної речі або явища, кедь ті свої назви уже мають. Метафорична назва може виходити з подобности на основі форми предметів, розмірів, зовнішніх або внутрішніх ознак і т. д., напр.: *срібний перстень* – пряме значіння, *срібне волосся* – перенесене значіння на основі фарби, *золотий перстень* – пряме значіння, *золота осінь*, *золоті слова* – перенесені значіння, *острий ніж* – пряме значіння, *острий мов*, *остра паприка* – перенесене значіння, *річка тече*, *кров тече* – пряме значіння, але *відро тече*, *стріха тече* – перенесене значіння. Такого типу метафори суть звичайні, а перцепції і вживателі мови їх розумлять як нейтральні значіння багатозначного слова.

В мові суть і такі переносні значіння слів, же хочь суть цілком знайомі, і так фіксують образний обсяг, напр.: *море зерна*, *море хліба*, *хмара людей*, *тепла стріча*, *на вершині слави*, *ружова представа*. При таких словах ся уже дає в словниках звичайно самотатне висвітління. Метафоричний перенос є найактивнішим засобом збагачення лексичного фонду мови в процесі розвитку багатозначности слів.

Метонімія або **метонімічне перенесіння значіння**. Тото виникає як наслідок асоціацій на базі просторової, часової ці логічної кореляції (взаємного відношення), або на базі безпосередньої близькости внутрішнього ці зовнішнього зв'язу предметів або явищ, напр.: *класа* – містність, *класа* – колектив школярів, *хліб* – продукт, *заробляти на хліб* – заробляти гроші, *легкий хліб* – легкий заробок, *тенор* – голос, *тенор* – співак, *папір* – матеріал, *папір* – документ.

Не кожен метонімічний зв'язок слова ся завершує виником нового переносного значіння, напр.: *зїв миску пирогів*, *розлив відро води*, *читав Пушкіна*, *слухав Сметану* і т. д. Такі слова не суть новими значіннями, служать лем як стилістич-

ний спосіб образної характеристики предмета.

Функціональне перенесіння назви як средство виникну другорядних (секундарних) значінь ся реалізує перенесінням назви з одного предмету ці явища на другий тогды, кедь дані предмети мають щось спільного у своїх функціях, напр.: *горіти* (дерево, свічка) – *тварь горить*, *жаровка горить* (жаровка вигоріла), *зберати* (складати дашто на єдно місце, пораїти) – *зберати ознаки*, *знамки*, але і *зберати уроду*, *зберати* (в значінню скликати, згромаджувати) людей на мітинг і т. д.

Нерідко переносне значіння є детерміноване ще причинами, нелем єднов. Сучасно можуть впливати метафора, метонімія і функціональність, напр.: *ножка* (у чоловіка, звіряти – пряме значіння), але *ножка стола*, *ножка гриба*, *ножка інструмента* – переносне, котре виникає на основі подобности предмету але і подобности функції (*ножка* – „опора стола“, але і „опора гриба“).

Переважає часта слів русинської мови окремих прямих значінь має і значіння переносні, або секундарні (другорядні), котрі ся з'явили внаслідок вживання назви одного слова на поменування різних предметів ці явищ, то значить, же перевагає часта слів у мові є багатозначна.

Треба але увести, же в русинській мові є даяка часта слів єднозначних. К ним належать **назви дакотрих рослин** (*ясен, клен, вільха, ліска*), **назви птахів, звірят і риб** (*олень, воробель, курка, щука, синічка*).

К єднозначним словам справила належать **назви-терміни з науки, політики, ремесла, культури** і т. д. Але і між ними є досте багатозначних слів, напр. *корінь* (слова і корінь строма), *операція* (в медицині і воєнська лексика), *фаза* (фізика, історія)...

Наспак, багатозначні слова не мають лем своє первісне значіння, але часто в процесі розвитку, як сьме уже вказали, приймають і другі значіння. То значить, на базі первісного номінативного значіння ся розвивають далші значіння того самого слова, а то, як сьме уже вказали, на базі метафори, напр.: *ручка* – дітини, але *ручка на ташці*, на даякій настрою – *на мотыці*), або на базі метонімії, напр.: *твердий* – *твердий як камінь* – основне значіння, але виникло і сполучення *твердий характер*, *тверда натура*, *твердий порядок*, *твердий закон*, *тверді умови*, *тверда зима* і под.; *папір* – на писання, але *папір* як урядний документ. Багатозначність слів в мові ся називає **полісемія**.

2.2 Полісемія. Переносне значіння і переносне вживання слова. Полісемію просто мож охарактеризувати так: дві або і ще значінь можуть бути передавані одним словом, котре ся зве основне, а далші суть од нього одводжені і тыж служать на передавання того істого значіння. Таким способом ці мову забезпечує можливість повніше і ширше одразити мовними засобами об'єктивні реалії.

При класифікації слів подля значіння треба пам'ятати, же іде о висвітління

таких понять як: **полісемія** (многозначність слів), **сінонімія**, **омонімія** і **антонімія**.

Лексика русинського языка (як і кожного другого живого языка) ся неперестанно збогачує і розширює на основі глибокого многостороннішого познання людьми об'єктивного світа, технічного прогресу, розвитку науки, культури, умелцтва... Доповнення лексичного фонду языка є з єдного боку вислідком **словотворіня** (деривації – одводжованя або словоскладаня), **перебераня слів з інших языків**, а з другого боку – **розвиваня многозначности**, то значить вивживаня уж знамых слів на названя інших явів, через розвинутя у них інших, новых лексичных значінь. Способность слова сучасно (сінхронно) фунговати з різними значіннями ся називать **многозначностёв** або **полісеміёв**. Основа полісемії є в тім, же każde значіння многозначного слова є даяков міров звязане з основным, первістним значінём, хоць міра близкости окремых значінь не є єднака. Напр.: а́дектів *тяжкий* має в русиньскім языку окрем іншого і такы значіння:

- а) такый, што много важить, мать велику вагу або гмотность (*тяжкий фалат желіза, тяжкий куфер, тяжке дрывно*),
- б) такый, што жадать велику енергію, намагу (*тяжка робота*),
- в) збавлений легкости, шыковности (*тяжкий крок, тяжкий дых*),
- г) наповнений тяжкостями, неприємностями (*тяжкий живот, тяжке годованя*),
- д) великий, силный, глубокий з боку емоціональности (*тяжкий смуток, тяжкий жал, тяжкий плач*),
- е) барз важный, небезпечный (*тяжке пораніня, тяжка гаварія, тяжкий от-рас мозгу*),
- є) неприємный в контактах (*тяжкий сполупрацовник, тяжкий учитель, тяжкий школяр* і много далшых тіпу: *тяжкий сон, тяжкы думы, тяжка ганьба, тяжка минувость, тяжка кривда, тяжкий люфт* і под.).

Вшиты тоты значіння (а істо і многы далшы) ся тягнуть, але не єднаков міров, к основному, первістному значіню, єднакому про вшиты з них, а то – *тяжкий предмет*, означуючій „велику вагу“ (гмотность). Або наприклад, значіння полісемантичного часослова *двигати* в споїнях тіпу: а) *двигати чінку, двигати упавший предмет*, б) *двигати руку* (голосити ся), в) *двигати голос*, г) *двигати ся із землі* (вставати), д) *двигати погарик* (почерькати з погариками, припивати сі), е) *двигати выше* (руку), але і такы припады як: *двигати очі, двигати кліпайкы* (сігналізовати неспокійность, несподіваня). Далшы приклады: *двигати котеву* – „одкотвити шыфу“, але і в змыслі перенесенім „одходити давидкы“, *двигати о ступінь* – в змыслі „підвышовати якость“, *двигати ся д'горі* – „сідати на коня“, *двигати зайду на плечі* – „давати, класти“ і так дале... І тоты споїня ся розвинули на базі основного значіння, котре мож розшіфровати як діяння наміря-

не на перемістніня дачого в напрямі здоли горі.

Также многозначность предпослаждать єдність (єднакость) цілостного значіння при єго семантичній різнородости. Зато każde конкретне значіння многозначного слова ся реалізує лем у данім конкретнім словнім окружіню, не в лубовольнім контексті.

Условія реалізації окремых значінь полісемантичных слів суть різны. Суть залежны од приналежности слова к части речі і од єго семантичної і штілової кореляції. Наприклад зато, же а́дектів у речіню функціонує передовшыткым у функції атрибута (придатку), так субстантів, котрый ся з ним згоджує (в роді, числі і паді), помагать розкрити єго конкретне значіння. Ке́дь сі возьме́ме за приклад а́дектів *міцный*, єго значіння може́ме легко спознати в такых споїнях, як: *міцный мотузок* (нитка, штранг), *міцна оціль*, *міцна влада*, *міцный страх*, *міцный мороз* і т. д.

Або наприклад, значіння многозначного часослова ся найчастіше выяснює тыж в споїню з належным субстантивом: *розвязати узел* – *розвязати недорозуміня*, *скоротити сукню* – *скоротити реферат*, *завести до хыжы* – *завести порядок*, *розбити погар* – *розбити камаратство* і т. д.

Перенесене значіння слова, котре є жрідлом полісемії, мусиме одлишовати од єго переносного вживаня. **Переносне значіння** – то є єдно із значінь полісемантичного слова, маюче пряме одношіня з основным значінём і зъявило ся як наслідок перенешіння названя на іншый предмет на основі подобности, функції і т. д. Таке значіння є колективно усвідомлене, фіксує ся в словниках, ясно ся розлишує в словных споїнях, в речінях, в контексті.

Переносне вживаня слова ся од переносного значіння одлишує тым, же што до обсягу є індивідуальным, вживать ся лем в данім вузкім контексті і лем як способ умелецької характерістики. Не має самостатне значіння. В языку таке вживаня функціонує як **метафора**, **метонімія** або **сінекдоха**.

Метафора (од грецького METAFORA – перенешіння) – то є тіп **тропы** (од грецького TROPOS – зврат в бісіді), котра є збудована на принципі **подобности** і служить як єден із засобів зміцніня образности і виразности языка. Ка́жда метафора є переносно вжите слово, яке служить як інструмент образной умелецької характерістики. Метафору часто вживають майстры слова (поеты, прозаїци) в процесі образного умелецького зображіння світа. Метафора є заложена на можности переносным вжитём слова наново охарактерізовати предмет через єго переименованя на основі подобности з іншым предметом. Є заложена на зближованю предметів подля:

- а) фарбы (*стріберна ялічка, до бронзова опалена*),
- б) форми (*круг недорозумінь, сітька густых конарів*),
- в) мір(к)ы, розміру (*капка радости, копа нещастя*),
- г) дінамічности (*выбух радости, слимачій крок*),

д) подобности дії (*вода/кров тече – стріха тече, відро тече...*).

У функції метафори можуть wystупати різні частини речі:

- а) субстантивні (*ключ од щастя/серця*),
- б) ад'єктивні (*заспаний час, золотий день*),
- в) верба (*вітор гладив волосся, ніч вкочіла до ліса, наглодав їй зуб часу...*),
- д) адвербії (*тихонько надышов вечур, несподівано ся прикрала ніч*) і т. д.

Метафора ся може виражати сполученням слів або цілим висловлюванням, напр.: *Выпив повну чашу нещастя, аж ся через край переливало*. Даколи ся ставать, же в процесі частого метафоричного вживання ся може дане слово зафіксувати в значенні далшого, другорядного значіння даного слова, чим ся розширює багатозначність слова, напр.: *сонце выхадить/заходить, западаты* і под.

Значіння полісемантичного слова, яке възникать метафоричным перенесінням, ся называють **лексикалізованими метафорами**.

Метонімія (од грецького ΜΕΤΟΝΙΜΙΑ – переименования) є збудована на принципі **близкості**. Подобно як метафора, є визначным інструментом зображення, основа котрого залежить од переименования подля близкості на основі внутрішньої і вонкашньої подобности предметів і явів. Помагають концентрувати ся на найвиразнішій деталі, і так придає бісіді емоціональний признак.

Як метонімія охоплює дость широко сферу прояву і з'являють ся тогды, кедь:

- а) назва матеріалу ся вживає як назва предмету (*мала злато і бриліанти на шийі*),
- б) назва предмету ся вживає місто того, што обсягує (*выпив погар (води), два таніры (поливкы)*),
- в) прізвище автора ся вживає місто його творів (*читав Сухого, слухав Моцарта*),
- г) назва країни, краю, міста ся вживає місто їх жителів (*Підкарпатя художніє, Пряшів выграв фотбал*),
- д) назва предмету дії ся вживає місто самої дії (*перо Духновича кличе народ до възроджіння*),
- е) назва предмету ся вживає місто часу його прояву (*любити до гробу, учіти ся до старости*),
- є) назва предмету ся вживає місто одрізку часу (*бісидувати цілу драгу, співати цілу ніч*),
- ж) поменования дії, котра ся в данім об'єкті організує, ся вживає місто назви самого об'єкту (*іти на культуру* – в значінню „іти до культурного дому“).

Сінекдоха (од грецького ΣΥΝ-ΕΚ-ΔΟΧΗ – переберання, приїмання, розуміння, висвітлення) – є основана на **заміні** назви чогось **цілого назвом його частини**, то значить поменования предмету ці яву подля деякого його важного деталю, на котрий є заміряна позорність. Сінекдоха є властно тип метонімії, бо і она ся базує на принципі близкості. Їй спеціфічним знаком але є, же перша, подібна назва

є звичайно ширша, а друга, конкретніша, є вузша (хочь рідко може быти і наспак). Напр.: *жебы есь ту не указав ніс* („жебы ту тот чоловік не ходив“), *моя нога ту не вкочіть* („я ту веце не прийду“). Сінекдоха є основана на кількостнім принципі, часто ся реалізує в єднотнім числі: *тяжко зароблена коруна* (грошы), *тяжко зароблений хліб* (тото саме значіння), *наш народ мусив выдати много сил, жебы породити новых Духновичів, Павловичів, Варголів, Бескидів...*

3 ОДНОШІНЯ В ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІЙ СИСТЕМІ ЯЗЫКА

3.1 Сінонімія

Сінонімами ся называють слова розділны подля звучання, але близкы або аж єднакы подля значіння. То суть тоты приклады лексикы, кедь єден семантичний обсяг є споєний з двома або і веце розділныма виразами, напр.: *бісидувати, говорити, повідати, приповідати, наказувати, сплітати, гучати, воркотіти, бурмотіти, пищати, кокотати* і т. д., або *ходити, іти, крачати, понаглядати ся, шатовати, мотати ся, блукати ся, шпонотати ся, пхати ся, кивати ся...*

Сіноніми мож розділити на три основны групи:

- а) Ідеографічны (семантичны, понятєвы) сіноніми,
- б) Штілістичны сіноніми,
- в) Семантично-штілістичны.

а) Ідеографічны сіноніми – то суть такы сіноніми, котры означують тоты істы поняття, а єден од другого ся одлишують додаточныма значіннявыма одтінками, т. є. обсягом семантики, котра є характерістична про каждый з них. Напр.: *желаня, хотіння, жаданя, жадоба; правда, істина; безкрайній, безграничний, безберегий, безмірний, незмірний, необсяжний, недоглядный; синій, белавий, лазуровий; важный, серьёзный, солидный, статочный, величный; основный, головной, главный, істотный, кардинальный; думати, гадати, роздумувати; хворіти, слабіти, недужати; красити, прикрашати, парадити, припараджувати, здобити* і т. д.

Можность передавати одтінки того істого поняття ся забезпечує тым, же на його означіння в языку є веце слів, а з другого боку – потреба передавати семантичны одтінки мотивовала възник дакількох слів на визначіння того істого поняття, то значить, же была причінов възнику понятєвых сінонімів. Понятєвы сінонімічны ад'єктивні ся одлишують єден од другого тым, же виражають признак з додатковими нюансами. Сінонімічны понятєвы часослова ся одлишують главно неєднаков інтензивностєв означованого діяння. Субстантивны понятєвы сіноніми называючі то саме поняття ся одлишують міров выяву дачого (главно в абстрактных субстантивів). Понятєвы адвербіалны сіноніми ся одлишують міров визначеною ознакою і інтензивности діяння, напр.: *скоро, наскоро, швидко;*

даремно, марно, збыточно; барз, дуже, міцно; ведно, покопі, громадно.

Ідеографічні синоніми означають:

- а) ідентичні поняття: *учитель – педагог, шандарь – поліцайт, шаленый – дурный, чорт – диявол* і под.,
- б) вузшы поняття: *писатель – прозаїк, публікувати – друкувати, учитель – асистент, маляр – графік, співак – сопраніста* і т. д.,
- в) шырше абстрактне і вузше конкретніше значіння: *екзістувати – жыти, виховати – навчити* і т. д.

б) Штілістичні синоніми – то суть такы синоніми, котры мають передовшыткым експресівно-штілістичну функцію. Бісідник ці писатель сі выберать вгодны синоніми подля своєї властной точки зору, напр.: кедь ся бісідує о смерті, може вжыти штілістично неутралне слово – *умерти*, але може вжыти і такы синоніми, котры будуть одповідати заміру бісідника (автора), конкретній сітуації, характеру описованой особы, выстигнутю заміру автора. Такы слова уж будуть штілістично зафарблены, напр.: *скончити, сконати, спочинути, выдыхнути, піти, скапати, здохнути, одыйти, лячі до гробу, заспати навікы, заспати вічным сном, пришов му конець...*

в) Семантично-штілістичні синоніми – то суть синоніми, котры ся одлишують значінёвыма одтінками, семантичным обсягом, емоціонально-експресівным зафарблінём, напр.: *шкаредый/шкаредный, брыдыкый, паскудный, мерзеный; безжалостный, безсердечный, крутой; торжество, триумф; біда, нещастя, смуток, лихота, горе; охотно, радо, із залюбов* і т. д.

Не вшыткы синоніми сучасного русиньского языка суть еднако розшырены у вшыткых функціональних штілах. На основі того їх можеме розділити на дві групи:

- **Синоніми общо вжываны;**
- **Синоніми корешпондуючі з конкретным функчным штілом.** Напр., слово *ознамлиня* є общо вжыване, але ёго синонім – *рапорт* є розшырений лем в одборнім штілі, або: *речник – оратор, орач – ратай; вмішувати ся, мішати ся – вступляти, вплянтати ся; розбабрати – розшолопати* і т. д.

Синоніми суть тыж розділны на основі фреквенції вжываня в языку і сфери вжываня. Наприклад, часослово *змиловати ся* є фреквентованіше, як ёго синоніми *змилосердити ся* і *змилоствити ся*. Частіше ся вжывають, наприклад, адъєктів *будучий*, як ёго книжный синонім – *грядущий* і т. д.

Синоніми мають тыж розділны можности вязаня (споїня) з іншыма словами. Наприклад, вербум *отворити* має шыршы можности вступати до споїня з другыма словами (*окно, школу, конзерву, скриню, засіданя, граніцю* і т. д.), як ёго синонім *открыти* (напр. *горнець*), або напр. адъєктів – *основный* є фреквентованіший, як ёго синонім – *глубокий* і т. д.

Яв синонімії не є еднако розшырений у вшыткых семантичних групах лек-

сікы. Синонімія не є властна напр. термінології, бо терміны – то суть єднозначны слова. Кедь ся в бісідній практиці зъявляють синонімы про даякый термін, то они суть будь абсолютно (або скоро абсолютно) ідентичны подля значіння, часом едно з них виходить із ужываня, або набывають інше значіння і детермінологізують ся. Як правило, не мають синонімы поменования конкретных предметів. Зъявляють ся лем тогды, кедь ся одповідны слова вжывають не в прямім, номінатівнім значіню, але в переноснім, напр. синонім *капуста* к *голова* і т. д.

Не вшыткы части речі мають еднаке множество синонімів. Найвеце суть розшырены у адъєктивів, адвербій і вербів, што выплывають з їх значіння і функції в речіню. В русиньскім языку, подобно як і в інших славянських языках, скоро не є знама синонімія у прономін і нумералій. Находиме там лем рідко приклады типу: *хоцьякий, будьякий, вшеліякий; всякий, каждый; сто, стовка* і т. п.

З цілём, жебы словникове богатство языка, в котрім ся находить і множество синонімів, было доступне штонайшыршому кругу перціпентів, зоставляють ся шпеціалны синонімічны словники.

Синонімічны ряды і їх штруктура. Синонімічны ряды споюють групи або мікросістемы слов з гранічнов близкостёв значінь, што означають тот самый яв об'єктивного світа. Кедь выйдеме з прикладу типу *смільый, отважный, храбрый* і т. д., видиме, же синонімічны ряды ся складають із слов з еднакым основным лексичным значінём, сполочным лексично-граматичным зачленінём, што наслідно детермінує тотожну їх дістрібуцію або контекстове окружіння. У вербалных синонімічных рядів безпрефіксалны часослова не входять до єдного синонімочного ряду з префіксалныма – они творять новий синонімічний ряд, напр.: *ити, ходити, кроковати, прямовати, ступати, шкынтати* і т. п., але – *выйти, выходити, выкочовати, вылізати* і т. п. є уж другый синонімічний ряд (подобно з префіксами при-, роз- і т. д.).

Яв лексичной синонімії є прямо звязаний з полісемією, зато до синонімічных рядів ся споюють лем слова єднозначны. Тото саме многозначне слово може входити до веце синонімічных рядів, напр.:

- *тихий, неголосный, приглушенный* (спів, голос),
- *тихий, беззвучный, ледва чутный* (ходжіння, поступ),
- *тихий, (по)вольный, ненагливый* (течіня, крок),
- *тихий, безстаростный, спокойный* (жывот, перебування),
- *великий, немалый, обровский, огромный* (водопад),
- *великий, значный, вызначный, престижный* (писатель, подія) і под.

До синонімічных рядів окрема слов можуть вступати і словны споїня, фразеологізмы, кедь суть еквівалентны даному слову, напр.: *вшытко од алфы по омегу – од зачатку до конца – од головы по пяты; щезати – пропадати – якбы до воды впав – якбы ся до землі провалив; позерати – їсти очіма – пасти очіма, кламати*

– обдурёвати – замалёвати очі – обкручовати коло пальця; (быти) тихо – тримати язык за зубами – як воды до рота набрати; хвалити ся – высоко ся нести – задерати ніс; перебішовати – робити з мухи слона; єднакий – такый істый – з єдного тіста; водни – серед білого дня; далеко – світ за горами – де лишкы дають добру ніч і т. д.

Субстантивны, котры входять до вербално-субстантивных споїнь, суть еквівалентны часословам: брати до увагы – уважыти; давати поволіня – поволити; робити хыбу – похыбити; полемізовати – вести полеміку; помагати – давати поміч; заваджати – быти на заваду; записовати – робити запис, вести запис і т. д. Словны споїня такого тіпу переважно ся хоснують у книжнім штїлі.

Абсолютны синонімы. В русиньскім языку суть слова цалком ідентичны своїм лексичным значінєм і емоціонально-експресивным зафарблінєм. То суть переважно слова з **неутралной** лексікы, напр.: *языкознание* – *лінгвістика*; *світ* – *козмос*; *ландшафт* – *країна* і т. д. Вникають різними способами:

- а) внаслідку меджідіалектної інтерференції: *боцан* – *боцок* – *бузок/бузёк*;
- б) внаслідку меджіязыкової інтерференції: *термометер* – *тепломір*; *індустрія* – *промысловость*; *резолуція* – *рішіня* – *узнєсїня*; *шофер* – *водїч*; *бранкар* – *голман*; *град* – *крїпость*; *вежа* – *башта* – *турня*; *асімілація* – *сподобованя* – *приподобнїня*; *воргово-ворговый* – *білабіалный*; *туберкулоза* – *сухота* і т. д. В другім припадї так можуть фунговати і дві перевзяты слова: *гесло* – *лозунг*; *ероплан* – *летадло* і т. д.

Абсолютны синонімы суть розшырені в рамках **термінологічної** лексікы: *горизонт* – *обрис*; *дескриптивный* – *описовый*; *квантитативный* – *кількостный*; *оксидация* – *окислїня*; *экспонентный* – *указовый* і т. д. Переважна часть слов з категорії абсолютных синонімів ся диференціюють звичайно подля сфери вживаня, причім домашнє слово з той пары ся вживать в устній речі і в умелецькій літературі, а перевзяте слово звичайно в научній літературі (назви квіток, ростлин, хворот, механізмів і т. п.). Даколи ся домашні назви вживають главно на пояснїня чужїх, перевзятых: *лабіалны* – *ворговы*; *лабіоденталны* – *воргово-зубны*; *асімілація* – *сподобнїня/приподобнїня*; *палаталізація* – *помягшїня*; *ортографія* – *правопис* і т. д.

Такы синонімы в языку фунгують звичайно лем огранічений час, поступно ся їх значїня розходять і многы з них выпадають із вживаня. Правдоподобно так ся стало зо словами: *голова (голов)* – *глава*; *воргы* – *уста*; *купец* – *гость* і т. д. Многы такы приклады можемо позоровати і в сучаснім языку, напр.: *ероплан* – *летадло*; *машина* – *вак*; *шыфа* – *лодь* і т. д.

Єднокорїнєвы синонімы. В сучаснім русиньскім языку в синонімічных споїнях находиме переважно розділнокорїнєвы слова. Але знаме і синонімы **єдноко-**

рїнєвы, т. є. такы, котры мають сполочный корїнь. Функціонують у вшитких частях речі, правда, не в єднакій мірі. То суть справила суфіксалны, префіксалны або префіксално-суфіксалны лексичны утворїня. Меджі часословами (вербами) то суть найчастїше спрефіксованы синонімічны утворїня, напр.: *сох* – *сохнув*; *мерз* – *мерзнув*; *гаснути* – *згаснути*; *гасити* – *згашати*; *шмарити* – *вышмарити*; *охабляти* – *повыхабляти*; *веселити* – *розвеселяти*; *радовати* – *порадовати*; *тихнути* – *стихнути* – *затихати* і т. д. Дакотры авторы тоту проблематику виділюють до особитой темы в рамках часослова – як способ часословного діяння.

Меджі єднокорїнєвыма субстантивами і адъєктивами находиме тыж синонімы створены суфіксално і префіксално, напр.: *тма* – *темрява* – *темінь* – *темнота*; *вітаня* – *привітаня*; *рада* – *порада*; *дар* – *дарунок*; *славный* – *прославленный* і т. д.

Много єднокорїнєвых синонімів находиме і меджі адвербіями, напр.: *навколо* – *довкола*, *кругом* і др.

Парафразы і евфемізмы як різновиды синонімів. Парафразы (з гр. *наоколо*, *пля* – *пояснюю*, *говорю*) – то є описный зврат в языку або поетична фігура, троп, з помочов якого ся передає обсяг іншого слова або виразу, напр.: *царь звірят* – *лев*; *чорне злато* – *ропа*; *біле злато* – *бавовна*; *учитель народів* – *Я. А. Коменський*; *русиньський будитель/будитель Русинів* – *А. Духнович* і т. д.

Парафраза – то є переносне, описово-образне названя предметів (у широкім змыслі), котре в дакотрых сітуаціях може выступати як контекстуалный синонім. Приближує ся до розвинутых метафор або метонімій і все несе в собі даяку оцінку, помагати виразности зображїня. Має різнороду штїлістичну задачу – напр. на виражїня патетичности святочного прослову, напр.: *великы носителї святой волї (Кіріл і Методїй)*; на виражїня іронічної або сатірічної оцінки, напр.: *жовтый діявол (злато)*; *рудый мор (фашизм)*; *владарь пекла (діявол)* і т. д.

У функції контекстуалных синонімів ся часто вивживають і евфемізмы.

Евфемізмы (з гр. – *добрі говорю*) – то суть слова або словны споїня, котры непрямо, скрито, уважливо або змягшено означають назвы даякого предмету ці яву, напр.: *важений вік* – *старшый*; *навікы спочіти* – *умерти*; *говорити неправду* – *одступити од правды*; *выдумовати* – *циганити*; *нечістый, нечіста сила, злый* – *діявол, чорт* і т. д. Евфемізмы ся вживають главно в устній формі языка і в умелецькій літературі.

Способы вникання синонімів. Чім богатша і розвинутїша є лексична синоніміка, тым богатшый, розвинутїшый і доконалішый є даний язык. Синонімы забезпечують максімально точно виражїня думкы в тых найтоншых одтїнках і нюансах.

Лексична синоніміка ся розвивать дакількома способами. Найчастїше синонімы вникають путєм творїня новых слов од слов екзистуючих, а то різними словотворними способами:

а) префіксацієв: *выграти* – *перемочі*; *повивати* – *подувати*; *твір* – *вытвір*; *плод* – *выплод*; *споконвіку* – *одвічно* – *справіку* і т. д.,

б) суфіксацієв: *плеск* – *плескот* – *плесканя* – *плескотаня* і т. д.

Далшым жрідлом збогачованя синонімікы суть **слова іншоязычного походжіння**, котры ся вживають паралельно з домашніма словами, напр. *шпеціаліста* – *зналець*; *фіаско* – *неуспіх*; *ренегат* – *зрадця*; *рарітний*, *унікатный* – *зрідкавий*; *фалшованый* – *неправый*; *фантазіровати* – *выдумовати*; *заклад*, *основа* – *фундамент* і т. д.

Єдным із способів збогачованя синонімікы є **перебераня слов з різних діалектів**, напр.: *підшуховати* – *зарывати*; *баламутити* – *обдурёвати*; *обыстя* – *газдівство*; *курити* – *смолити*, *стежка* – *пішник*, *стодола* – *пелевня* і т. д.

Лексікална синоніміка ся розвивать і з многозначности слов, о чім сьме уж говорили выше.

3.2 Омонімія

Омонімы суть слова єднакого звучаня, але розділны подля свого значіння, напр.: *пара* (з воды) – *пара* (конів). Розлишуєме двоякы омонімы:

1. Лексічны омонімы,
2. Морфологічны омонімы.

1. Лексічны омонімы (з грецького *homos* – єднакий, *опута* – мено) – то суть слова, котры мають єднаке звукове зложіння (а переважно і графемічне), але суть розділны, цалком самостатны подля свого значіння, напр.: *бабка* (демінутив од назывника *баба*) – *бабка* (предмет на клепаня косы) – *бабка* (ростлина); *такт* (методічна музична єдиніця) – *такт* (справованя ся жаданым способом); *блок* (на писаня) – *блок* (згрупованя єднаких або подобных предметів: дома, цеглы...); *травити* (травити ядом, стравов) – *травити* (минуты грошы) – *травити* (біологічний процес); *топити* (нагрівати містность) – *топити* (дакого у воді) і т. д.

Лексічны омонімы ся споюють до рядів з мінімално двома словами з єдною части речі. Звычайно диференцуєме два тіпы лексічных омонімів:

- а) Повны лексічны омонімы,
- б) Неповны (часточны) лексічны омонімы.

а) Повны лексічны омонімы – то суть слова, котры суть згодні у вшиткых граматічных формах, напр.: *лавка* (на сиджіння) – *лавка* (через воду), *одберати* (зерно при кошіню) – *одберати* (невісту од родіців перед вінчанков), *нота* (музичный термін) – *нота* (діпломатічний термін) і т. д.

б) Неповны лексічны омонімы – то суть слова, котры хочь належать к єдній части речі, але система їх граматічных форм не є цалком згодна, наприклад,

другый член омонімічного ряду не має множене чісло, напр.: *такт* (в музиці) – *такт* (выбране справованя), *класа* (містность) – *класа* (оцініня дачого) і т. д.

Як сьме увели, омонімічний ряд звычайно ся складать з двох-трёх слов. Вещесловны ряды мож стрітити рідко, напр.: *бокс* (шпорту) – *бокс* (ізолована містность в обході) – *бокс* (ізолована скринька в шпыталю) – *бокс* (крем на боканчі).

Омонімы суть слова, якы з явами реального світа корешпондують незалежно єдно од другого, меджі нима нїт нияких асоціативных звязей характерістичных про многозначны слова. Зато бы не мало быти проблемом визначіти лексічны значіння омонімів в їх практичній реалізації. Правда, в лінгвістичній літературі і в лексікографічній практиці іщі не суть достаточны становлены обективны критерії про вычленёваня явів омонімії і полісемії. Зато в многих словниках найдеме тото саме слово як полісемічне а в інших – як омонімічне. Як розпознаючи критерій часто ся уводить слідуючий: **кедь мож найти єднакий синонім к різным значінням – тогды говориме о яві полісемії, кедь го не мож найти – тогды то буде яв омонімії**, напр.: *теплый* – (розговор, час) – ту мож найти єднакий синонім – *приятный*. Але ани тот критерій не мож розуміти як достаточный, бо го не мож апліковати все. Єднаких узнаваных критерій на виділёваня омонімії і полісемії нїт, зато за главный критерій треба брати обсяг слова, ёго одношіня к реальному світу, притомность або абсенцію внуторного семантічного звязаня меджі єднакозвучными словами. То значіть, же к омонімам заділюєме лем такы слова, меджі котрыма не є ниякого внуторного семантічного звязку.

2. Морфологічны омонімы суть такы слова, котры представляють омонімію окремых граматічных форм, незалежно од части речі, напр.: *жену́* (генітив од назывника *женá* – *жéну* (теперішній час од часослова *знати*), *плач* (назывник) – *плач* (імператів од часослова *плакати*), *мати* (назывник) – *мати* (часослово).

В рамках морфологічных омонімів виділяєме:

а) Фонетічны омонімы (омофоны) – то суть такы слова, котры єднако звучать, але розділно ся пишуть, напр.: *везти* (на возі) – *вести* (за руку), *міг* (3. особа минулого часу од часослова *мочі*) – *міх* (назывник), *ніч* (назывник) – *ніч* (пронімін), *Роман* (властне мено) – *роман* (літературный жанер), *Коваль* (властне мено – призви́ско) – *коваль* (общій назывник), *род* (граматічна категорія) – *рот* (уста), *дуб* (стром) – *дуп* (інтеръекція), *допасти* (завершений вид часослова *падати*) – *до пасти* (приназывник + генітив назывника женського роду, напр. *вхопив ся до пасти*) і под.

б) Граматічны омонімы (омоформы) – то суть слова, котры мають єднакий звуковий склад лем в дакотрій граматічній формі, напр.: *поле* (назывник) – *поле* (3. особа єднотного чісла часослова *полоти*), *шыю* (акузатів назывника женського роду *шыя*) – *шыю* (1. особа єднотного чісла часослова *шыти*), *віз* (назывник) – *віз* (3. особа минулого час часослова *везти*), *косы* (номінатів/акузатів множного чісла придавника *косый*) – *косы* (множене чісло од назывника *коса*),

ногы (генітів називника женьского роду *нога*) – *ногы* (номінатів/акузатів множного числа називника *нога*).

в) Графічны омонімы (омографы) – то суть слова, котры мають єднаке графічне зображіння (написаня), але высловлюють ся роздільно, в переважній мірі роздільность у высловности є лем у акценті, напр.: *дорога* (називник) – *дорога* (придачник женьского роду), *мала* (3. особа єднотного числа минулого часу часослова *мати*) – *мала* (придачник женьского роду), *насып* (називник) – *насып* (імператів од часослова *насыпати*), *жену* (1. особа єднотного числа теперішнього часу часослова *гнати*) – *жену* (акузатів називника женьского роду *жена*), *замок* (називник) – *замок* (предікат, інфінітив часослова – *замокнути*).

В русиньскім языку омонімы (як і омофони, омоформи, омографы) vznikали і vznikають різними путями в процесі історичного розвитку языка. Найчастіше ся зъявляють наслідком збігу звукового складу перевзятых слов із словами автентичними русиньскими або звукового збігу розлічных слов чужоязычного походжіння, а тыж внаслідку творіння новых слов єднакого звукового складу на основі домашньої лексіки з помочов властных словотворных поступів. Рідше омонімы vznikають і внаслідку розпаду многозначности слов і історичных змін у фонологічній системі русиньского языка.

Як приклади асімілювання перевзятых слов і вознику омонімів можеме увести наслідуючі: *клуб* (часть тіла чоловіка або звіряти) – *клуб* (молодежный, посла-нецький), *як* (адвербій) – *як* (з тибетського языка – велике рогате звіря), *ракета* (з німецького слова – технічний термін) – *ракета* (з французького слова – те-нісова ракета), *тік* (нервова поруха) – *тік* (з англійського языка – сорта стро-му) – *тік* (інтер'єкція, звук годинки) – *тік* (тіп полотна – з голандського языка). Да-коли ся омонімізують і слова з єдного языка: *метер* (єдиниця довжки) – *метер* (міра одношіння к дакому або дачому, мати неєднакий метер на каждого), *агент* (представитель організації, котрый сам выповнять служобны повинности) – *агент* (шпiон), *тіраж* (з французького слова – тяг в лотерії) – *тіраж* (множе-ство друкованого видання, наклад).

Много омонімів vznikать з домашніх слов посередництвом поступів дері-вації, напр.: *дорывати* (од *рыти*, докончовати чінность рытя) – *дорывати* (од *рвати*, торгати – докончовати процес рваня), *допасти* (завершений вид ча-сослова *пасти* – допасти худобу) – *допасти* (завершений вид часослова *пада-ти*), адвербії типу *боком*, *скоком*, *кроком* (як?) і форми субстантів з приназив-никами: *бік* – з *боком*, *крок* – з *кроком*, *скок* – із *скоком*... предікатів типу: *страх*, *час*, *впотемку* (страх о тім бісiдовати, час іти домів, впотемку ішов з цінтеря) і їх омонімы – субстантiвы.

В русиньскім языку ся омонімія поповнює наслідком збігу звукового складу слов по історичных змінах у фонологічній системі языка, напр.: *віз* (називник) – *віз* (часослово минулого часу мужского роду) і под.

Важным жрiдлом поповнiня омонiмii є далшый розвиток многозначности слов і поступна страта звязку меджі нима – поступным розпадом полісемії, напр.: *порох*, *ключ*, *лист* і т. д.

В русиньскім языку ся ясно видiлюють двi групи омонiмiв:

а) Корiнiевы (або неодводжены),

б) Словотворны (одводжены).

а) Корiнiевы омонiмы суть найвеце розшырены меджі субстантiвами а рiдше меджі часословами і iншыма частями речi, напр.: *пара* (з воды) – *пара* (двое), *мати* (називник) – *мати* (часослово), *дiти* (називник) – *дiти* (часослово – *Дiти, де же вас дiти?*).

б) Словотворны омонiмы были створены iз сполочных морфем або з таких, котры ся збiгли при розвитку языка своїм звуковим зложiнєм, напр.: *звaжова-ти ся* (на вазi) – *звaжовати ся* (нахыляти ся), *розплящовати* (робити плоским) – *розплящовати* і *розплющовати* (отваряти очi) – *розплющовати* (розбрыско-вати), *скресати* (дерево) – *скресати* (iскру).

Омонiмiя – то є закономірний языковий яв. Омонiмы vznikають і вживають ся в процесі поступного розвою языка. Переважно суть штiлістично зафарблены, т. є. мають і штiлістичну роль в языку і тогды ся вивживають як єден iз спосо-бiв творiння гры зо словами – **каламбурiв** (словных грачок). Словны грачки ся часто вживають в лiтературi, і так помагaють обернути позорность чiтателя на обсяг тексту iз замiром гуморным, iронiчним аж саркастичным. Напр.:

Я по полю
Бурян полю.

Утiкам, а щi як
Кедь ня здоганять як.

Лем бы не упасти
Бо буду у пасти.
Мiг ем але притiм
Вшелияк допасти.

Чом єсь не сiв на вiз
Та бы-м тя довше вiз.

Дiти моi, дiти
Де же вас мам дiти?

Втiкам од напасти
Бы-м не впав до пасти.
Незнаме свiтило
Понад сто рокiв свiтило.

Розвою омонiмii помагaть **конверзiя** – яв, коли дане слово переходить к iн-шым частям речi без змiны морфологiчного і фонетiчного зложiня, напр.: *днесь тепло* (предікатiв), мусиме ся *тепло* облечi (*тепло* – адвербiй), до *обiда* зiстало пять минут (*обiда* – генiтив субстантiва), *дообiда* сьме были в школi (адвербiй), *але* (злучник), *але* (частка), *ани* (злучник), *ани* (частка) і т. д.

Як синонімія, так і омонімія збагачують язык. Значіння синонімів і омонімів ся выяснює в контексті, а в бісіді конкретнов сітуацієв, напр.: *Я нашов ключ...* – бісідник скоро нігда не розознать, же таке речіння може мати пряме, але і переносне значіння, то значить – омонімічне, двойзмыселне. Ключом к выясніню є контекст.

3.2.1 Меджіязыкова омонімія. Русиньско-словацько-українськы лексічны паралелы. Русиньський языковий простор ся находить на стыку двох славянських ареалів – выходославянського і западославянського. Найблизший выходославянський язык, з котрым приходить до контакту, є український, найблизшим западным контактним языком є словацький, счаси польський язык. Русиньський нормативний язык був лінгвістами заряджений подля характерістичных знаків до выходной групи славянських языків, но як язык западо-і выходославянського пограніча має і дакотры характерны знакы западного славянського ареалу. Взаємный вплив теріторіально і языково близкых двох або і веце языків лінгвісты называють **меджіязыковов інтерференцієв**.

Меджіязыкова інтерференція контактных языків з русиньським языком є слідна у вшиткых языковых ровинах, хоць найвеце в **лексічній**, котра є найдінамічнішою з погляду культурно-сполоченьского розвитку, што значить, же до ній ай найлегше проникають чужді впливы. Єдным з таких впливів є і **перебераня лексікы**. Прониканя лексем з єдного языка до другого може быти повне (тотожність звуковой подобы – высловности; графічної (писаной) подобы; значіння і етімології). Дакотры лексеми але переходять з єдного языка до другого языка так, же першы два аспекти (звукова подоба і графічна подоба) перейдуть до другого языка, причім дана лексема дістане цалком нову семантику (значіння). Така характерістіка ся односить ід омонімам.

Омонімы ся зближують на основі згоды або тотожності звуковой подобы – у высловности, як і з графічного боку, то значить – реалізації даной лексеми в писаній подобі. Одлишны суть але з боку значіння і етімології (походжіня). Окрем омонімії в рамках єдного языка, лінгвісты визначили ай омонімы в рамках розлічных языків. Така омонімія ся называє **меджіязыкова омонімія** і vznikать наслідком меджіязыковой інтерференції.

Омонімія – vznikать: 1. будь в рамках того самого языка, або 2. коекзистенцієв (формалным з'єднотчінєм) домашнього і чужого перевзятого слова.¹⁴⁶ Нас буде інтересовати другый припад – **меджіязыкова омонімія** або (формалне з'єднотчіння) домашнього слова і чужого слова, хоць „чуже“ слово в нашім припаді буде слово хосноване в трьх або мінімално в двох як теріторіально, так і з лінгвістичного погляду близкых языках. Заміряєме ся на слово (лексеми), котре в єднакій, або скоро єднакій звуковій подобі, але не все в графічній, бо суть ту

146 ONDRUŠ, Š.: Lexikológia a lexikografia. In: ONDRUŠ, Š. - SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava: SPN, 1981, c. 226.

дві графічны сістемы – азбука (русиньський і український язык) і латиніка (словацький язык) є хосноване в русиньським, українським і словацьким языку і ёго перетлумачіння в конкретнім тексті з єдного до другого (або і третёго) языка. Вкажеме на дакотры приклады того, як русиньський язык фунгує меджі двома близкыма славянськыма языками – українським і словацьким і яков міров на нёго обидва впливають в лексічній ровині – в области омонімії.

Меджіязыкова омонімія в перекладах. Омонімія мать пряме одношіння к речі, то значить, же невгодне вжиття омоніма може запричинити розділну семантику. Звычайно то є в припадах близкых языків. Даколи маєме представу, же близкий язык нам не робить ниякы проблемы в порозуміню, но якраз меджіязыковы омонімы суть, так бы повісти, неістов зонов на правилне тлумачіння і наслідно порозуміння конкретного тексту. Уведеме пару прикладів словацько-українсько-русиньських омонімів і їх аплікацію в синтаксічных конштрукціях в окремых контактных языках.

Може найзнамішым прикладом з практичної комунікації меджі вживателями словацького, русиньського і українського языка суть два антонімы: **воняти** і **пахнути**. Закы словацьке **voňat'** значить позітивну характерістіку, в русиньським контексті (а таксамо і в українським) лексема **воняти** значить негатівну конотацію (Попель, с. 70). Напроти того, словацьке **ráchnut'** в перекладі до русиньського языка і до українського языка виходить з іншой словотворной основы **воняти** і сігнализує негатівну конотанію – **смердіти** (Бунганич, с. 576). На ілустрацію уведеме приклады з лексемами-омонімами **voňat'/воняти/воняти** в речіню у вшиткых трьх порівнованых языках:

Toto jedlo bude krásne voňat' po bylinkách. (слов.)

Тото їдло вонять по цілій хыжі, уж не є добре, не мож го їсти. (русин.)

Оця їжа воняє, термін її споживання напевно вже закінчився. (укр.)

Самособов, подобых прикладів є намного веце. В розлічных животных сітуаціях, главно тогды, коли нам грозить якесь небезпеченство, або сі лем думаєме, же нам грозить, тогды ся **страхуєме** в першім ряді о своїх найблизших. Ай словацька лексіка фіксує слово **strachovať sa**, котре є єднакой семантикы, як ай в русиньським языку. Но кедь бы сьме повіли Українцєви, же ся „не треба **страхувати** перед дорогов до екзотічных країн“ (Попель, *страхувати*, с. 430; Бунганич, *стархуватися*, с. 357), він бы сі подумав, же ся му не треба поїстити. Про наглядность знову уведеме три речіння в трьх порівнованых языках з уведженов лексемов:

Ak malé dieťa ťažko ochorie, vždy sa strachujeme o jeho život. (слов.)

Кедь мала дітина тяжко захворіє, все ся страхуєме о ёй жывот. (русин.)

Ми завжди страхуємось перед від'їздом на море. (укр.)

Кус інакшым прикладом меджіязыковой омонімії є русиньська лексема **чоловік** (словацький еквівалент *človek*) і українська **чоловік** (одповідать словаць-

кому *muž, manžel, človek*; Попель, с. 479), а русинському **манжсел, газда**. В українським языку дешифруємо розширену семантику омоніма **чоловік**, што можемо демонштровати на прикладах в синтаксичній коншtrukції: *це мій чоловік* (укр.); *той чоловік дуже добрий* (укр.); *to je tój muž/manžel* (слов.); *tento človek je veľmi dobrý* (слов.); *то є мій муж/газда/хлоп* (русин.); *тот чоловік є барз добрый* (русин.). Лексему **манжсел** в українським языку не найдемо в ниякім значіню. Як можемо позоровати, русинський язык має формалный модел лексемы **чоловік** тотожный з українським языком (враховано повноголося), але семантика даной лексемы корешпондує зо словацьким языком, што найліпше видно в уведжених синтаксичных коншtrukціях.

Далшым прикладом (уж лем українсько-словацькой омонімії) є українське слово **клас** і словацьке **klas**. Словацькому слову **klas** одповідать українське і русинське **колос** (ту можемо дешифровати яв повноголося, тіпичный про виходославянськы языкы), причім українське слово **клас** має в словенчині семантичне значіння **trieda** (в русинським языку **класа**). Русинська лексема **класа** є тотожна з українськов (**клас**), што ся тыкать семантикы, а лем з формалного боку прияла словацький модел роду (женьський род). Напр.: *перший клас для кожної дитини найважливіший* (укр.); *перша класа про каждого дїтваку найважніша* (русин.); *každý klas sa v jeho rukách prehýbal* (слов.).

Прикладом русинсько-української омонімії є лексема **подобати ся/подобатися**. Утвориме речіння на даны омонімы в обидвох языках: *Вшиткы малы дівчата ся хотять подобати на попку Барбі* (русин.). *Вам будуть подобатися оці туфлі?* (укр.) Як видно, русинський язык має семантику тотожну із словенчінов (**подобати ся**, Русинська лексіка, с. 317; *podobat' sa*, Pravidiľa slovenského pravopisu, с. 319), причім семантика в українським языку є цалком інакша (**подобатися** = *ráčít' sa*, Бунганич, с. 329).

То были приклады омонімії в рамках єднакых частей речі (назывників, часослов).

Нашли сьме і русинсько-українську омонімію на уровни розлічных частей речі. Таким прикладом є русинське словне споїня **все робити**: *Дівці ся не хоче все робити, хотїла бы ся і позабавляти*. Ту нам є з контексту яснє, же словне споїня **все робити** одповідать словацькому **vždy robiť/pracovať**: *Dievčine sa nechce vždy robiť/pracovať, rada by sa pozabávala*. То значить, є ту споїня присловника часу із часословом. Напроти того, омонімічне споїня в українським языку: **все робити** – значить дашто цалком інакше. Є то споїня часослова **робити** з прономіном **вшитко** і значить у перекладі **вшитко робити** (*вшитко робити наспак*), або по словацькы *všetko robiť (všetko robiť naopak)*. Подобным прикладом є і русинська лексема **саме** – містоназывник (*дівча было в лісі саме*) і українське **саме**, што выступлять у функції часткы або присловника (*праві, якраз*), напр.: **саме вчас, саме впору, а саме...** (Попель, с. 399). То є приклад русинсько-укра-

їнської омонімії (омоформы **саме** і **саме**), причім можемо позоровати і діштінктивну функцію акцента. Подобным прикладом русинсько-української омонімії в рамках розлічных частей речі є і русинська лексема **не має** (слов. *netá*) проти українського **немає** (слов. *niet*, Попель, с. 250). Порівнаємо слїдуючі приклады русинсько-української омонімії: *він не має ниякы грошы* (русин.); *єго тут немає* (укр.); українсько-словацькой омонімії: *єго тут нема* (укр.); *Netá žiadne peniaze* (слов.).

Русинсько-українська омонімія. З погляду материнського языка Русинів є важна меджіязыкова русинсько-українська омонімія. Она нам ходем счастья може дати одповідь на вопрос, чом Русины не прияли нуканый ім український язык за свій материнський, хоць він є значно близкий, але мали потребу кодифіковати властный – русинський язык, што ся ай в році 1995 стало. Якраз меджіязыкова русинсько-українська омонімія нам може дати бодай лем часточну одповідь на тот соціолінгвістичный вопрос. Прото уведемо дакотры далшы приклады лексем, котры мають в русинським языку цалком інакше значіння, як в українським.

Українська лексема **квиток**, одповідать русинським **превказ (превказка), легітімація**, причім русинський язык мать лексему **квіток** (генітів множного числа од назывника *квітка*), што значить в українським языку **квітка, цвіт**. В русинським языку споїня **кохати ся** мать таку істу семантику, як в словенчині (*кохати ся поглядом на дашто...*), но в українським языку є лексема **кохатися**, што по русинськы значить **любити ся** (*Петро з Маланкою кохалися здавна*). В тім одношіню треба высвітлити, же русинський язык має іщі єдно значіння споїня **любити ся** (слов. *ráčít' sa*), напр.: *Любить ся мі тота кабелка*. (русин.) *Мені подобається ця сумочка* (укр.). В русинським контексті находиме і такы споїня лексемы **любити ся**: *Темны фарбы ся мі перестаютъ любити. Любити ся молодатам треба, бо ласка є найцінніша на світі*.

Інтересным прикладом є і русинське слово **худоба** і українське **худоба** (к нєму словацький омонім **chudoba**). В русинським языку **худоба** мать дві семантичны значіння. На тій лексемі можемо таксамо добрі демонштровати взаємну словацько-русинсько-українську інтерференцію. Старшій генерації є наїсто близше тлумачіння того слова в значіню – *dobytok*, напр.: *Выгнали худобу на пашу*. Таке істе значіння мать слово **худоба** і в українським языку (*велика рогата*, Попель, с. 471), напр.: *В селі здавна розводили рогату худобу*. Но русинський язык знать іщі єдно значіння даного слова, а то **худоба, худобина** в значіню *біда, недостаток* (словацьке **chudoba**): *В тім краю велика худоба*. То значить, же семантика даного слова ся розшырила під впливом словацького языка.

Уведемо дакілько далшых прикладів меджіязыковой русинсько-української омонімії, котры сьме нашли в русинських текстах і сконфронтowali із

словником *Русиньска лексіка* (РЛ): **приберати** (РЛ, с. 253): 1. дакого або дашто до даякого процесу, організації і под., напр.: *Приберали все новых людей*. 2. парадити (ся), напр.: *Прибрала ся, як до церкви*. Українське **прибирати** (Попель, с. 345, русин. – *пораїти*, слов. – *upratovat'*); **всидіти ся** (*засісти ся надовго, всісти ся*, РЛ, с. 41) і українське **всидіти, усидіти** (не витримати на єднім місці, Попель, с. 457); русинське **закрүти** (дакого, напр. перинов, РЛ, с. 78) і українське **закрүти** (книжку, очі, школу, кордон, Попель, с. 131); українська лексема **побити** (побити ворога, Попель, с. 314) в конштрукції *мачуха дівчинку побила* бы сьме до русиньського языка перетлумачіли як: *мачоха дівча набила*, причім русинський омонім **побити** (РЛ, с. 212) ся хоснує в інакшій контексті (напр. *позабивати мухы*, або в контексті: *хлопи ся в корчмі побили*); українська лексема **косá** (волося, коса на кошіня трави, Попель, с. 188) одповідать русинським **косá** (на кошіня трави) і **кóса** (волося); українське споїня **на заході** (захід сонця, Попель, с. 145) має цалком інакшу семантику в русиньскім контексті, де значить – *на тоалеті* (напр. *Бріх го розболів, зато сидів довго на заході*); українське **захват** (опоїня, надхнення, обсаджіня теріторії, атак, Попель, с. 144) в русиньскім контексті має звужене значіння лем на соматічні признаки, напр. *дістав жовчниковый захват* або *часто має захваты кашлю*; українське **зачаток** значить біологічний термін – *зародок* (Попель, 146), причім в русиньскім языку ся вживать в розлічних контекстах, напр. *зачаток рока, вшитко має свій зачаток і кінець*, чому одповідать українське **початок** (*од початку до кінця, початок року, початок навчання*, Попель, с. 341); українське **зачати** ся таксамо хоснує в біології (*в лоні матері*, Попель, с. 146) і значить по русиньскы **почати** (*почати дітину*, РЛ, с. 248), причім в русиньскім фолклорі є знамай лексема **започати** (*як ся наша любов започала*). Такых припадів є намного веце і жадали бы сі подробніше баданя.

Як видно з нами презентованых русиньскых і українськых лексем, їх формална штруктура може быти єднака, но семантично не корешпондують або значіння може быти вузко заміряне лем на даяку область хоснованя в єднім языку, причім у другім може быти фреквентоване в шыршій контексті. Так може vznikати неправилне порозуміння тексту при перекладах, хоць даколи ся нам видить, же дане слово з українського языка знаме, бо в материньскім языку маме таке саме слово, што бы нас могло вести к неправилному уважованю о векшій близкості українського норматівного языка із русиньським языком. Як видно на уведжених прикладах меджіязыковых русиньско-українськых омонімів, вжитых у конкретных сінтаксічних конштрукціях, не є то цалком так.¹⁴⁷

147 Ближе позерай КОПОРОВА, К.: Міджіязыкова омонімія як вплив міджіязыковой інтерференції. In: *Studium Carpato-Ruthenorum* 2013. Ed. K. Koprková. Prešov: ÚRK PU, 2013, с. 163-170.

3.3 Антонімія

Антонімы (із гр. *anti* – проти і *opota* – мено) – то суть слова з протилежним (протикладным, протиставным) значінєм. Они означають не цілково хоцьяке протилежне значіння (понятя), але лем понятя сполуодносно, споєне сполочным обсягом на основі протиставліня. До антонімічних одношінь стають передовшитком слова, котры мають якостны, кількостны, часовы і просторовы значіння, напр.: *высокий – низкий, довгий – куртый, веселый – смутный, ходити – стоять, бідніти – богатіти, война – мир, день – ніч, живот – смерть, добро – зло, смуток – радость, сила – слабость, легко – тяжело, мало – много, далеко – близко* і т. д.

До антонімічних одношінь не вступають вшиткы слова языка, наприклад, слова означаючі конкретны понятя, а то: субстантївы з конкретным значінєм, многы односны адъєктивы, многы верба (часослова) і іншы части речі. То є детерміноване тым, же слова з конкретным значінєм (*напірь, будинок, рыба, деревяный, желізный, читати, копати* і т. д.) называють такы понятя, котры не мають прями сполуодносны протилежны екїваленты. Але зато є дость таких слов, котры хоць в прямім значіню не мають екївалентны антонімы, але в переноснім значіню до антонімічних одношінь вступають, напр.: *молга* (в значіню *темнота*) – *сонце* (в значіню *світло*); *Повный колос ся ід земли гне, порожній ся д'горі дре*.

Антонімічне споїня меджі словами настає і тогды, кедь назва єдного з предметів є з погляду емоціонального неутрална, а з другого, має в собі выразну емоціоналну оцінку, напр.: *кінь – шкапа, хыжа – палац* і под.

Протиставляють ся і слова означаючі особы мужского і женского роду, напр.: *хлоп – жена, хлопчиско – дівча, сын – дівка, брат – сестра, баба – дідо, нянько – мати* і т. д. Таке антонімічне протиставліня находиме і в назвах людей подля міста проживаня, подля професії, подля соціальной приналежности і других, напр. *Бардеївчан – Бардеївчанка, Земплінчан – Земплінчанка, учитель – учителька, доктор – докторка, дружстєвник – дружстєвничка* і т. д. Сфера антономів ся ґрупує на протиставліню поглавя нелем у особ, але і у субстантївів означаючіх звірята, птахы, напр.: *кінь – кобыла, бык – корова, цап – коза, баран – вівця, когут – курка, гусарь – гуска, орел – орліця* і т. д.

В языку і даякы фразеологізмы суть своїм значінєм ідентічны окремим лексічним єдиніцям, также можуть вступати до антонімічних одношінь із поєдныма словами, напр.: *далеко – близко, за рогом, на досяг; вечур – водни, за білого дня* і т. д.

Єднов з важных особитостей антонімії є факт, же полісемантичны лексеми вступають до антонімічних одношінь не во вшиткых своїх значіннях, але лем в дакотрім з них, напр.: *спокийный* (живот) – *тяжкий*; *спокийный* (хлопчиско) –

нервозный; спокійне (море) – *бурливе* і т. д.

Даколи є і так, же єдно значіння слова ся протиставлять двом і веце різным значінням, напр.: *свіжий* (хліб) – *черствый*; *свіже* (м'ясо) – *вуджене, старе*; *свіжа* (огурка, парадічка) – *квашена, накладана, солена*.

Антоніми в русиньскім языку суть **розділнокорінёвы** і **єднокорінёвы**.

Переважну часть антонімів творять **розділнокорінёвы** слова, яки цілым звучанєм ся протиставляють єдно другому, напр.: *молодый* – *старый*, *швыдкий* – *помалый*, *рідкий* – *густый*, *глубокий* – *мілкий*, *дорогой* – *туній*, *близкий* – *далекий*, *тепло* – *зимно*, *холодно*, *стритнута* – *розлука*, *стратити* – *найти*, *куповати* – *продавати*, *світити* – *гасити*, *будовати* – *валяти*, *скоро* – *пізно*, *тяжко* – *легко*, *зимно*, *студено* – *тепло*, *горячо*, *здолы* – *згоры*, *першый раз* – *последній раз*, *давно* – *теперь* і т. д.

Другу групу, значно меншу, творять **єднокорінёвы антоніми**. Творять ся з помочов афіксів, котры придають словам протиставне значіння. Найчастіше ся творять адъєктивны, субстантивны і адвербіалны антоніми з помочов префіксів без-, а-, анти-, де-, напр.: *хыбный* – *безхыбный*, *рогатый* – *безрогий*, *логичный* – *алогичный*, *демократичный* – *антидемократичный*, *гигиеничный* – *антигигиеничный*, *организованный* – *деорганизованный*, *надія* – *безнадія*, *моральность* – *аморальность*, *орьентация* – *деорьентация*, *ідейно* – *безідейно*, *сіметрічно* – *асіметрічно* і т. д.

Вербалны єднокорінёвы антоніми ся творять префіксалным або суфіксално-префіксалным способом. Мож виділити дакілько пар префіксів, з помочов яких ся творять антоніми: *вы-* – *у-* (в-); *за-*; *од-* – *під-*; *од-* – *при-*; *роз-* – *з-/с-*; *роз-* – *у-* (в-); *роз-* – *на-* і *де-*, напр.: *выбігати* – *вбігати*, *выдыхати* – *вдыхати*, *выводити* – *заводити*, *одбігати* – *підбігати*, *одскаковати* – *прискаковати*, *розформовати* – *сформовати*, *розкрывати* – *скривати*, *намонтовати* – *розмонтовати*, *(за)масковати* – *демасковати* і т. д. Виходячі з того, вербалны афікси суть многозначны, нїт абсолютной закономірности при творіню нима антонімічних пар. Єднокорінёвы вербалны антоніми суть переважно властны часословам із значінєм погыбу. Окрем того сьме уж при іншій проблематіці говорили, же многы лінгвісты проблематіку префіксных форм часослов односять к проблематіці різних способів часословного діяння, котре належить до области морфології.

Яв антонімії не є єднако розшырений в окремых частях речі. Найвеце антонімів є **субстантивных**, переважно меджі абстрактныма назвами, напр.: *любовь* – *ненависть*, *молодость* – *старость*, *темнота* – *світло*, *выход* – *запад*, *твердость* – *мягкость* і т. д. За нима наслідують **адъєктивны**, напр.: *твердый* – *мягкий*, *(в)острый* – *тупый*, *глубокий* – *мілкий*, *скорый* – *пізний*, *щедрый* – *скупый* і т. п., а далше **часословны**, напр.: *хвалити* – *ганити*, *карати* – *міловати*, *нагрівати* – *охолоджувати*, *розсвивати ся* – *змерькати ся*, *выпроваджати* – *стрічати*, *приближувати* – *отдалёвати* і т. д. Дость часто антоніми находиме у **адвербії**: *нагодно* – *закономірно*, *ужыточно* – *шкодливо*, *легко* – *тяжко*, *вночі* – *водне*, *роз-*

ділно – *доведна* і т. д. Дость рідко антоніми суть меджі прономінами: *вшиты* – *нихто*, *каждый* – *нижкий*, а іщі рідше меджі нумераліями тіпу невызначеных (*много* – *мало*).

К антонімам належать звичайно слова єднакой части речі, дуже рідко найдеме вынятки тіпу: *свій* – *чужій*, *першый* – *остатній* і дакотры іншы.

В системі виразовых средств языка антоніми мають дость виразне місце. Їх штілістична роль є главно в тім, же забезпечують контрастну характерістіку образів, предметів, явів. З їх помочов ся творять **антітезы**, яки мають велику умелецько-виразову силу, бо предмет з різнородыма признаками ся приїмать глубше, ясніше на фоні протиставленого єму предмету подля значіння. Зато майстры умелецького слова і публіцістіки бы їх мали широко вывжывати (*властный* – *чужій*, *чужій* – *мій*; *темнота* – *світло*, *ясный* – *хмарный* і т. д.).

Майстровскы ся вывжывать антонімія в **народній творчости**, главно в присловках, поговорках, жартах, загадках і т. д., напр.: *Ранній пташок дзёбак чістить, а нескорый – очі продерать*. *Чорна земля білый хліб родить*. *Говорити – стрібро а мовчати – злато* і т. д.

Присловкы ся даколи будують на тзв. скритій антонімії, кедь мають іронічне значіння, напр.: *Такий добрый, же бы ты в ложці воды затопив*. *Давали, але з рук не пуцали*. *Увидиш тогда, як свою потылицю*.

Много антонімів находиме у **фразеологізмах** – ідіомах: *ани гев, ани там*; *ани жывыи, ани мертвыи*; *сміх через слызы*; *впасти на дно* – *одразити ся од дна*; *жыють як два голубкы* – *люблять ся як пес із мачков* і т. д.

З помочов антонімів ся творять в языку і тзв. **оксімороны**, т. є. языковы фігуры, в котрых ся споюють дві понятя з протиставным обсягом, причім значіння єдного негує друге, напр.: *мовчкы мі повідж*; *бісідуючі не повідж*; *жывыи мертвыи*; *страшно красна*; *богатый худобный* і т. д.

Вопрос антонімії в лінгвістіці не є дефінітівно дорішений. Неясности суть в семантичнім і формалнім аспекті, а то в:

- а) становлїню антонімічных одношін (семантичний аспект),
- б) становлїню способів виражіння антонімічных одношін (формалный аспект).

Антоніми – то суть слова з протилежным значінєм. Твердить ся, же є їх дуже много, бо каждый признак і każde ділїня має свою протилежну сторону. При тім але не все є ясна основа той протилежности. Антонімами не можуть быти назвы хоцьяких предметів або явів протилежных у самій своїй основі, але явы і предмети єднородны, єдної категорії. Наприклад, слова подля таких крітерій:

1. Подля признаку: *світлый* – *темный*, *добрый* – *злый*, *голосный* – *тихий*, *веселый* – *смутный*, *смілый* – *боязливый*, *білый* – *чорный*, *высокий* – *низкий*, *великий* – *малый*, *куртый* – *довгий* і т. д.
2. Із значінєм простору, часу, множества, способу: *горі* – *долон*, *впереді* – *взаді*,

спереду – ззаду, вліво – вправо, нигде – всягды, рано – вечур, зима – літо, день – ніч, много – мало, мінус – плус, скоро – помалы, мудро – глупо і т. д.

3. Протилежного діянн: *лігати – вставати, ходити – стояти, бідніти – богатіти* і т. д.

Єдно слово може мати і веце антонімів, кедь є протилежне даякій синонімічній групі, напр.: *холодный/студеный* – може мати за антонім кезде слово, што означує штось *тепле*: *теплый, горячий, кипячий, розпеченый, розогрітый, розпаленый*...

Кедь говориме, же антоніми то суть протиставління слов подля їх семантики, многы лінгвісты суть того погляду, же к антонімам не належать протиставління створены обычайным придаванём негуючой часткы **не-**: *студеный – нестуденый, ходити – не ходити, тепло – не тепло* і т. д. Традує ся, же слова з частков **не-** вступають до антонімічних одношін лем тогды, кедь тота частка сігналізує нелем просте негованя, але з нёв ся творить (подобно як з хоцькотрым другим префіксом) нове слово з новов семантиков: *приятель – неприятель* (т. є. *враг*), *правда – неправда* (т. є. *лож, кламство*) і т. д. Але тот проблем не є такий простый, як ся на першый погляд видить. Чом бы не могли быти антонімами протиставління типу: *богатый – небогатый* (кедь ту може значіти – *худобный*) або *шумный – нешумный* (кедь ту може значіти – *шкаредый*) і т. д. Видить ся нам, же тот проблем стоїть десь на граніці негачії і антонімії і є проблемом недорішеним.

4 РУСИНЬСКА ЛЕКСІКА З ПОГЛЯДУ ПОХОДЖІНЯ

Лексічна близкость славянських языків не доволює точно становити, котры лексічны єдиніці суть шпеціфічны або выключны про тот або іншый славянський язык або діалект. Є то так зато, бо в кождім славянськیم языку є много тзв. цілославянських лексем. У сучасных славянських языках є коло 2000 слов основного словникового фонду, котры суть будь цалком (формално і семантично), або холем части ідентічны. Переважну часть той лексіки творить **праславянське лексічне наслідство**, лем коло 20 з них было перевзятых до вживаня в по-праславянськیم періоді, то значіть по Х. сторочу. Про тоты слова є призначне, же їх хоснує ціле народне сполоченство а географічно не суть диференцованы (Корецьнґ 1981).

Порівнюючі русиньску лексіку з різних атласів і словників (Панько 1994; Ганудель 1981, 1989, 2001; Латта 1991) із лексіков уведженов у роботах чеського славісты Ф. Копечного, Р. Вечеркы і других, указує ся, же в русиньських діалектах Словакії є коло 1960 слов (із высше уведжених 2000 слов основной словной засобы), котры мають праславянську лексічну основу а їх вживаня є цілотеріторіалне, не є диференцоване ани семантично, ани формално, што є характерістич-

ным знаком тых слов у вшиткых славянських языках (Ябур – Плїшкова 2004). Спомянуты слова належать к основному словниковому фонду і мож їх заділити к таким семантичним полям:

- **родина** (в шырокім розуміню): *отець, мати, брат, сестра, сын, свекор, свекра, невіста, зять*...

- **части тіла**: *рука, нога, долонь, палець, локоть, челенок, пята, коліно, клуб, голова, чало/чело, ухо, око, волося, язык, борода, зубы, ребра, кість, кров, сердце*...

- **стравы, їдла, напої**: *хліб, сіль, масло, сыр, молоко, сметанка, мед, колач, солонина, мясо, вода, пиво, вино*...

- **містны назвы поля, географічна характерістика світа, природы, як напр. верхы, рікы, руды, мінералы і іншы субстанції**: *берег, долина, гора, верх, скала, поле, мука, груда, потік, глина, попіль, порошок, вапно, олово, желізо, стрібро, золото, гній*...

- **назвы часовых одрізків, частей рока, явів позорованих над нами, назвы часу, хвилі** і др.: *день, ніч, вечур, обід, місяць, літо, осінь, зима, сонце, небо, зіезда, сніг, лед, роса, світло, темнота, вітор, додж*...

- **назвы настроїв і предметів хоснованих на газдівстві** (на полю і дома): *пила, клин, молоток, коса, граблі, вилы, ціпы, лопата, мотыка, плуг, долото, ножик, мітла, горнець, миска, корыто, кросна, сито, віз, колесо, санки*...

- **назвы флоры і фавны** (включно домашніх звірят): *бук, дуб, липа, береза, верба, рокыта, малина, листок, квіт/квітки/цвіт, орїх, ліска, пшениця, овес, просо, жыто, корова, кінь, теля, ялівка, бык, свиня, вівця, курка/кура, пчола, муха*...

- **назвы розлічных абстрактных субстантівів**: *блуд, бой, біда, ціна, честь, чудо, дар, дух, душа, гнів, голод, грїх, хвіля, холод, мудрость, мысль, память, покій, правда, радость, реч, розум, сила, слава, слово, страх, туга, віра, война, жаль, живот*...

- **адъєктивы означаючі**:

а) фарбы: *білый, чорный, зеленый, жовтый, сивый*...

б) знаки людського характера: *быстрый, добрый, глухой, глупый, гордый, худой, хромый, хитрый, лакомный, милый, молодой, старый, німый*...

в) знаки і признаки субстантівів: *высокий, довгий, малый, куртый, чистый, гладкий, глубокий, низкий, рівный, вузкий, широкий, живый*...

г) деномінальны або девербалны адъєктивы: *бідный, дрібный, грїшний, кырвавый, літній, любый, леняный, рогатый, славный, страшный, вічний* і др.;

- **часослова означаючі**:

а) людське діянн (главно роботу): *бавити ся, біжати, бити, брати, цідити, доїти, грабати, косити, ламати, орати, пасти, платити, плести, прясти, садити, терти, варити, вити, шити, знати, жати*...

б) говоріння і думання (*verba dicendi, percipendi*): *говорити, думати, просити, познати, гадати, слухати, чути...*

в) біологічне і фізіологічне діяння, прояви або стави людей і звірят: *боліти, дыхати, їсти, пити, жувати, жыти, літати, родити, сидіти, знати, стояти, умерати...*

г) псіхічні стави і прояви: *бояти ся, хвалити, хотіти, каяти ся, крічати, сміяти ся, радовати ся, терпіти...*

г) атмосферичні і природні процеси і стави: *гырміти, дуги, гнити, мерзнуги, світити, цвинуги, рости, горіти...*

- **адвербії утворені главно од адъєктивів**: *близко, далеко, давно, пізно, рідко, скоро, часто, мало, мило, велё і под.;*

- **приназивники і злучники**: *до, в, к/ку, на, при, над, під, перед, за, з, од, о, про, у; а, але, ани, же, жебы, бо, што, як і др.*

Із слов уведжених в роботі Ф. Копечного і інших лінгвістів о основнім ціло-славянськім фондї (Мельничук 1966, 1986; Супрун – Калюта 1981; Horálek 1960, 1962; Трубочев 1974; Večerka 1987 і др.), в русинськім языку (і ёго діалектах на Словакїї) хыбить лем коло 25 слов, што представлять лем барз мале проценти. Суть то переважно слова означуючі факти і поняття про русинський язык і регіон нехарактеристичні ці предмети нетіпичні про животне окружіння або штїл живота Русинів. З того виходить, же **основов словикового фонду русинського языка є праславянський язык**.

Хоць подля дакотрых лінгвістів (порів. напр. А. Мельничук, Ш. Ондруш і др.)¹⁴⁸ главно з методологічних і теоретичних причін тяжко дефінітивно становити множество праславянської лексикі і заховання праславянського словного фонду в окремих языках, важность Копечного рішення зістає неспорним. Виразним знаком захованой праславянської лексикі в славянських языках – включно русинського языка – є факт, же будучі значно різнородов подля свого характеру, є переважно єднотіпна своєв приналежностёв к основному словному фонду і підлігати лем мінімалним змінам у порівнянню з іншима верствами лексикі.

Хоць висока усталеность сполочного праславянського лексичного фонду у вшиткых славянських языках їх зближує, але при вшиткій близкості сучасных славянських языків в аспекті заховання праславянського лексичного фонду – меджі нима суть і значны розділи. Подля Ф. Копечного найвеце тот фонд заховав собі словацький язык а найменше – македонський.¹⁴⁹ Можеме конштатовати, же русинський язык є з того погляду лем кус за словацьким, але перед чеським языком. Тото підтверджує нелем механічне зраховання захованих праславянських

148 МЕЛЬНИЧУК, А. С.: *Историческая типология славянских языков. Фонетика, словообразование, лексика и фразеология*. Киев: Наукова думка, 1986; ONDRUŠ, Š.: *Praslovanský základ slovenčiny v slovnej zásobe*. In: *Studia Academica Slovaca*, 5, Bratislava: Alfa, 1976, с. 295-316.

149 KOPEČNÝ, F.: *Základní všeslovenská slovní zásoba*. Praha: Academia, 1981.

ских лексем, але тыж аналіза найфреквентованішых слов у словацькім языку, яку зробив Ш. Ондруш,¹⁵⁰ і в українськім языку, яку зробив А. Мельничук.¹⁵¹

Ш. Ондруш твердить, же ступінь заховання праславянського лексичного фонду мож указати і іншим способом, як то зробив Ф. Копечный, а то штатистіков одношіння старых славянських слов і пізніше перевзятих слов подля їх фреквенції в языку. Виходячі з роботи Й. Містріка¹⁵² о фреквенції слов у словацькім языку, Ш. Ондруш становив, же меджі першыми стома найфреквентованішыми словами є 99 слов праславянського походжіння, лем 1 слово *мусити* є перевзяте (але іші на зачатку розвитку славянських языків – із німецького языка), в другій стовці найфреквентованішых слов є сітуація єднака (99 : 1 – слово *хвіля* з німецького перевзяте в старшій добі), в третій стовці найфреквентованішых слов є сітуація знову така (99 : 1 – слово *народ* – грецько-латинського походжіння). Тото указує на факт, же **заховані праславянські слова належать нелем до основного словного фонду, але суть і найфреквентованішыми**.

Кедь сьме порівнали тых 300 слов з русинськими, пришли сьме на то, же вшиткы ся находять і в русинськім языку, што свідчить о близкості русинської лексикі із словацьков (без становлїня фреквенції тых слов).

Кедь сьме таке порівняння зробили із 300 найфреквентованішыми словами українського языка, так ту была скоро повна згода з лексіков праславянського походжіння, але порівняння із словами, котры не належать к праславянському фонду (а тых ту было омного веце як в словацькім языку – 29), дало такий вислідок, же в русинськім языку з них 19 ся не находить (напр.: *обличчя, людина, раптом, завжди, кімната, наче, гетьман, мить, ніби, розмова* і др.), а дакотры ся хоснують лем в кус трансформованій формі (напр.: *жінка – жена, хіба – хыбаль, справді, досправды, хвилина – хвілька, останній – остатній, зрозуміти – порозуміти, машина (авто) – машина (влак)* і др.).

Уж тото порівняння указує, же покій іде о лексіку молодшого пласту, ту уж є сітуація інакша. **Переважна часть молодшой лексикі є згодна з лексіков восточнословацьких ці польських діалектів**. Свідчать о тім, наприклад, такы тіпичні про нашы діалекты назвы ростлин, як *бандуркы* (але і *крумплі, трумпаки*) і *татарка*, котрым у восточнославянських діалектах і языках одповідають цалком іншы еквіваленты (*картофель, картопля; гречка, гречіха*). Тоты і многы далшы назвы были в славянськім світі розшырені аж пізніше, в історічно новшій часі. Русинськы діалекты тоты назвы мають сполочны главно з восточнословацькими і польськими діалектами (позерай, напр. словник О. Галагы, Кошіце – Прешов 2002), што свідчить о їх близших контактах в порівнянню з восточнославянськими языками. А найстарша русинська лексіка, маюча своє

150 ONDRUŠ, Š.: *Praslovanský základ*, оп. цїт.

151 МЕЛЬНИЧУК, А. С.: *Историческая типология*, оп. цїт.

152 MISTRÍK, J.: *Frekvencia slov v slovenčine*. Bratislava: SAV, 1969.

коріня в праславянському языку, є переважно ідентична з восточнославянським лексиком (Ябур – Плішкова 2004).

Виходячі з робот Габовштяка, Дзендзелівського і далших лінгвістів¹⁵³ і на основі наших бадань можемо твердити, же великий пласт русинської лексики є сполучний з виходословацькими і польськими діалектами, причём тота лексика не є характерістична про остатні восточнославянські языки. З множества прикладів бы сьме могли выбрати такы: *барз, бискуп, боїско, боцан, брытов, буяк, варкоч, векшый, веце, частка, вінчовати, ворга, воргатый, вшеліакый, вшеліачіна, ушыток/вшыток, гадваб, гардый, гардо, гача, гев/гевка, гей, глобити, глук, гнедь, годинка, гута, гамба, гратя/грата, дыля, дышель, дійник, драбина, дротарь, дудка (грошы), дуркати, жебы, жнива, заголовок, замішка, зась, стук, Янко, ярець, ярёвати, кады, капры, каправый, качати, кедь/кедь, кешеня, кламати, кланія, корназ, шмытня, когут, корба/корбля, коцур, кросна, лавка, лавча, нава/напа, мішкар, мішковати, мыдло/мыдлити, нараз, обыстя, офіра, паленка/палінка, парох, пацеркы, пергач, під, пішник, плаца, плюца, повала, повойник, подля, покрутки, поливка, полівка, потак (на навиваня цёвок), праві, прядкы, псота, райбати, рам, рано, редьков, роля, розвора/звора, сіменець, січкаря, склеп, склепарь/-ка, слыхы, смык, стеранка, стром, студня, студник, тады, трафити, труна, тунё, ушытко/вшытко, фурик, хлоп, ховати, худобный, цінтерь, ціпы, чалнок/чолнок, шатя/шматя, шваблик, шыковный, шумный, шумно/-ї, шуфлада/-ка і много далших (позерай, напр. О. Halaga: *Východoslovenský slovník*. I. a II. diel. Košice – Prešov: Universum, 2002. 1395 с., около 50 тисяч слов).*

Лем русинсько-виходословацькы паралелы мож представити на таких прикладах, як: *белавый, блана (на окні), бранка, вайцак/вайчак, верабоже, вец, градьска (грацька), да- (дахто, дашто, даколи, дагде, даякий), нигда/нігда, дас, дораз, дрововати, дротарити, закла, джвередло, зубадла, крижом, криста-крижом, куковка, кутач, лада, мерьковати, мыдловина, наглавник/воглавець, нащева/нащів, ноле, оле/одем, планка, порток, спрічати ся, спрічний, стромик, фрічка, холем, цмор, чертеж, чухати і много далшы.*

Дакотры сполучны слова русинсько-виходословацькы суть еднакы з южнославянськими, напр.: *мачка, облак* (в значіню *окно, вигляд*) і дакотры далшы. З другого боку находиме в русинських і восточнословацьких діалектах тыж еднакы слова з восточнославянськими языками, напр. *сука, серсть*, або лем з частёв того ареалу, напр. *качка, боцан* і под.

153 HABOVŠTIK, A.: *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov*. Bratislava: Veda, 1993; ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ, Й. О.: *Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі*. Київ: Наукова думка, 1969; ГРИНЧЕНКО, Б. Д.: *Словарь української мови, 1-4 т.* Київ, 1907 – 1909; BUFFA, F.: *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese*. Bratislava: SAV, 1953; CZAMBEL, S.: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*. Turčiansky Sv. Martin, 1906; KÁLAL, M.: *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí*. Banská Bystrica, 1924; ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ, Й. О.: *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР*, 3 томи. Ужгород: Ужгородський державний університет, 1958 – 1993; ВЕРХРАТСЬКИЙ, І.: *Знадобы до пізнання угорсько-руських говорів. Записки Наукового товариства імени Шевченка*, XXVII, 1, Львів, 1899, с. 1-276; XL, 2, 1901, с. 1-280.

Є вець як правдоподобне, же про лексичне зложіння русинського тексту умельської літературы буде коло половини слов з цілославянським корінём, коло 30 процент буде еднакых з восточнословацькими діалектами а остатні слова суть перевзяты із словацького языка, а то включно інтернаціоналізмів. В небелетристичнім тексті кількість інтернаціоналізмів і чужжих слов іщі наростать. Точніший розбор треба випробувати вець раз на різних тіпах текстів а аж тот нам укаже, які слова хоснуєме. З повідженого але не виплывать, же в текстах є мало тзв. „чісто“ русинських слов. Лемже ту платить і далша конштатація, же „чісто“ русинська лексика є лем кус одлишна од лексичной бази остатніх славянських языків, а цалком одлишних слов не є дуже много. Але мають їх вшиткы славянські языки, включно російського, білоруського, українського і русинського (Ябур 1994), які в остатніх хыблять, што придає тым языкам пунц особитости. В русинськым языку то суть слова тіпу: *билник, билін, волосні, колосновати, колішнята, нанашко, пліча, курчак, пішник, пырь, стрычний брат, тютчаный брат, ямарь, діл, дыля, полонина, рін/ріни, лазиво, табішка, пивніця, порткы, повала, пуджало, валёк, чей/ачей, під* і т. д.

В русинськым языку здомашніло много пожыченых ці перевзятых слов. Єден із барз старых пластів іншоязычного походжіння творять **слова споєны з волюськов колонізацієв** (12. – 14. ст.), напр.: *ватра, ватралька, кошара, кошаровати, кляг, клягати, гелетка, колиба, грун, салаш, струнга, бача, бундаш, брын-дза, жентіця, ратіця, лялє, стріга* і т. д.

Розвой феодалізма, про котрый характерістичне было розшырїня ремесел і міст, на выході Словакії до якоїсь міры быв звязаний з німецьков колонізацієв. Наслідком того ся розшырив і уяв пласт **німецьких слов** тіпу: *апшток, бігльїз, варштак, вінкель, гоблик, гак, драгов, дрелих, корба/корбля, левча, лаковати, майстер, рашпель, ряф, шафель, шруба, штахітка, шустер, шнайдер, фейдра, фіршток, цвик, цверна, цоль, цольшток* і т. д.

Далшым каналом розшырїня русинської лексики была **німецька воєньска лексика** тіпу: *абсентірка, багнет, гвер, ексецірка, дефілірка, касарні, кольба, машингвер, патроля, регрут, райткы, райтовати, шрапнел, фрайтер, капраль, цуга, цурикати* і т. д.

Переважна часть слов німецького походжіння (і з вшиткых остатніх чужжих языків) была до русинського языка перевзята через філтер словацького языка а часть через філтер мадярського языка, напр.: *багатель, банда, барон, ваза, вана, гандель, гандлєвати, креденец, куфер, лайбик, луцерна, лустер, манжеты, мордовати, оловрант, поньва, пантлик, прічі, ревір, рула, сандалы, шаловати, шнур/шнура, шнуровати, шпарга, шпіц, шпыталь, турня* і т. д.

Внаслідку тисячрічного сполучного проживаня в єднім штаті з Мадярами до русинського языка ся перебрала **мадярська лексика** каждоденного вживаня, напр.: *биров, бановати, барнастый, бетяр, бетєга, бочкор/бочкору, бокан-*

чі, біреш, ваковка, ваковати, валов, галиба, ганч, гамішний, губаня, гуляш, ердик, ешпан, югас, калап, кантарь, капюра, каріка, кертъ, кондас, кочіш, (в)оргонина, пулька, сара, саш, сиготь/сиготя, совгабиров, талпа, хосен, шаркань і т. д. Тота проблематика є подробно описана в многих роботах підкарпатських і мадярських лінгвістів (Дэжэ 1996; Лизанець 1976; Udvari 1998; Udvari 1995).

Сусідство наших діалектів з польськими тыж вплинуло позитивно на процес переберання і každоденного хоснованя **польських слов** типу: *ворга, гамба, гомбарь, гарло, гартунити, джад, жгрипати, кандратый, качмарь, незграбный, парьхы, підгарля, плянтати ся, ропуха, смаркатый, смрід, старчіти, таркастый, стрямба, хлоп, шварный, шухати, шудля, шумный* і т. д. Тот процес але не був такий розсяглый, як переберання з языка мадярського або словацького, главно з ёго діалектів.

Сполочный живот на протяжіню може веце як тісяч пятьсто років русиньского і словацького народа на території теперішньої выходной Словакії, а тым самым і барз тісны každоденны контакти русиньских і выходословацьких діалектів автоматічно мали за наслідок їх дінамічну взаємну інтерференцію. Знаме, же домінуючов областєв прониканя словакізмів до русиньских діалектів є якраз лексіка (хоць мож позоровати вплив і в ровині морфологічній, синтаксічній, словотворній а счаси і фонологічній). Велике множество слов сучасного словацького літературного языка вошло до každоденной комунікації Русинів Словакії і стало ся інтегралнов частєв русиньских діалектів. Великий вплив на то має преса, масмедії, велика міграція жителів, приспособлєваня ся условіям každоденного живота в штаті і много далшых факторів. Є то лексіка типу: *баник, влада, валец, влак, главічка, доїчка, дренаж, дружба, зварачка, комбайніста, кравін, кырміч, машиніста, млатячка, ошіпарень, розглас, сілаж, тавіч, гутник, умелы гноїва* і много далшых.

З уведжєных прикладів назорно видно, же з єдного боку, фонематічна подоба слов переважно ся приспособлює русинській, лемже з другого боку, до русиньского языка были перевзяты нелем самы слова, але ай дерівачны елементи, котры зачінають вытискувати первістны восточнославянськы, напр.:

- а) суфікс **-арень** (*винарень, колкарень, ошіпарень*), хоць іщі суть функчны і паралелны форми із суфіксом **-арня** (*винарня, пекарня, цукрарня, кавярня*);
- б) суфікс **-іста/-іта** (*гусліста, комбайніста, машиніста, тракторіста, гусіта, бандіта*), котрый цалком вытиснув восточнославянський суфікс **-іс-т/-іт**;
- в) суфікс **-іч(-ка)** (*доїч/доїчка, кресліч/креслічка*), бо нхто уж тепер в подобных прикладах не вживать бывший суфікс **-арь(-ка)**, хоць він є живый і продуктівный (*коминарь, столярь, корчмарь/-ка, малярь/-ка* і т. п.), а то зато, же з новов лексіков были перевзяты і ей дерівачны елементи.

На основі уведженого треба іщі раз підкреслити, же в посліднім періоді ся переберают із словацького языка нелем окремы лексеми, але тыж дакотры формативны елементи, котры вытискуют бывшы восточнославянськы форманти. Перебераны слова неславянського походжіня входят до словного фонду русиньского языка переважно через словацький язык. Зато словотворны форманти (суфікси, префікси) зістають такы самы як в словацькім языку, але в фонологічній (звуковій) ровині ся перевзяты слова приспособлюють русинський фонологічний штруктурі.

До сучасного русиньского языка ся в сучасности переберают із словацького языка главно терміны зо сфери економії, културы, техніки, політики і многих інших сфер сполоченьского живота, котры переважно не суть згодні з українськими лексемами, напр.: *влак, особый влак, накладный влак, ріхлик, іти влаком, наступити до влаку, выступити з влаку* і т. д. (урк. *поїзд, швидкий поїзд, пасажирський поїзд, вийти/виходити з поїзда* і т. п.). До системи засобы слов русиньского языка ся переберают і розлічны слова každоденного живота, як напр. поменования облєчіня, обуви, бутору (теперь уж *набітку*), назвы обходів, хворот, ліків і т. д., котры в українськім языку мають цалком інакшу подобу.

Тота лексіка є свідком тісного, природного і довгорічного споїня Русинів Словакії із словацьким політичним, соціалним, културним і сполоченьським животом. Абсенція української лексіки в засобі слов Русинів свідчить о неекзистенції прямого і довгodobого контакту із сполоченьським животом на Україні.

5 РУСИНСКА ЛЕКСІКА З ПОГЛЯДУ ВЖИВАНЯ

З погляду такого штілістичного споїня лексіки ділиме словный фонд на **активний** і **пасивний**, то значить на слова вживаны з великов фреквенцієв і на слова вживаны з малов фреквенцієв.

5.1 Активний словный фонд

Діференціяція лексіки є споєна главно з двома основными функціями языка і бісіды і з їх фунгованєм у книжно-писмовій і в говореній формі.

Під книжно-писмовов формов языка треба розуміти такий штіл языка, котрый ся вживать в умельських і научных публікаціях а счаси і в журналістці. Ту належать і тексты офіціалных писем, публічных выступів, рефератів, лекцій і т. д.

Говорена форма языка то є така літературна (нормативна) бісіда, котру хоснуєме в школі, в роботі, в особных писмах і т. п. Звычайно ся реалізує в устній формі і ей главным знаком є ненученость.

Лексіка, сфера вживання якої не є обмежена ніяким стилем, ся називають **неутралнов** (або **общевживанов**). То суть найуживаніші слова типу: *ліс, хыжа, стіл, окно, еден, добрый, робити* і т. д.

На фоні якраз такой лексіки ся виділюють **слова штілістично зафарбены**, респ. **штілістично признаковы**. Виділення штілістично признаковых слов іде в двох лініях: „знижованём“ і „підвышованём“ штілістичного значіння слова в порівнянню з неутралным стилем.

К штілістично зниженій лексичній належать тзв. **просторечны слова**, напр.: *підмастити, чортовы образкы, ужыти сі* і т. д., але главно тзв. **грубы слова** – вулгарізми і лайки, напр.: *фрас, гута, перун, сомар, дебіл* і т. п.

К штілістично підвищеній лексичній належить чисто **книжна лексіка**, главно чужоязичного походження, напр.: *аспект, варіант, модифікація, імпульс* і под., і **поетична лексіка**, напр.: *мамонька, миленький, біле лічко, голенький дуб, свічочка, ножкы* і т. д.

Є много прикладів, кедь „підвишеним“ або „зниженим“ значінням міняють ся не ціле слово, але лем єдно з його значінь, напр.: *обчістити* (топанкы од болота – неутралне значіння), *обчістити* (дакого од дачого, напр. в картах виграти од сполуграча грошы, або в значінню викрасти – знижений стиль) і т. д.

5.2 Пасівный словный фонд

З пасівного словного фонду можемо увести такы категорії слов:

а) Архаізми або застарілы слова, напр.: *перст, чадо, глас* і т. п.;

б) Історізми, напр. слова типу *биров, левенты, овода, желарь* і т. д.;

в) Неологізми – новы слова типу: *кемпінг, козмодром, вікенд, мобіл* і т. д.

Приставме ся кус подробніше при кождім з уведжених типів пасівного лексичного фонду.

а) Архаізми або застарілы слова

Архаізми належать до пасівної частини словного фонду русиньского языка. Класифікувати дакотры слова як архаізми мож лем в синхроннім плані, з погляду сучасного языка, бо в інших історичних періодах были частёв кожденой лексіки.

Архаізація (старіння) слов проходить паралельно з процесом зроду новых слов ці з набываньом новых значінь екзистуючих слов. Обидва тоты процеси суть в лексичній системі єден з другим, впливають на vznik архаїзмів і неологізмів.

Архаїчны слова не выпадають одразу із вживання. З активної лексіки к пасівній переходять лем поступно, аж поки носитель языка їх не забудуть. Дакотры цілком выпадають з языка, дакотры зась переходять якбы до лексичної резерви і поступно ся можуть знову вернути до активної животи в языке. Притім

переважно вивживають старий „обал“, котрый наповнюють новым обсягом (*бакалар, жупан* і т. п.).

Зложіння архаїзмів є різнороде, бо не мають єднакий ступінь архаізації. Дакотры цілком вышли з уживання, як напр.: *перст* (палець), *чадо* (дітвак), *глас* (голос), *гудак* (музикант), *правотарь* (судця), *корець* (міра), *палець* (міра), *фелчарь* (непрофесіональний лічитель, доктор), *баталіон* (воєнський одділ, прапор) і т. д.

Другу групу творять слова, котры в сучаснім языке ся вживають рідко, а то лем в дакотрых контекстових ситуаціях: *тинта, гріфлик, таблічка* (на писання), *воістину, гайдук, глаголати, гонець, панщина, прах, суїта, шына, шыфонер, пенал* і т. д. Хоць належать до пасівного лексичного фонду, суть зрозумілы векшій носитель русиньского языка.

Кедь слово свого часу мало визначну номінативну функцію і было розширене в дакотрій сфері языка, то процесу старіння підлігало менше. Зато такы слова, як *глад – голод, глас – голос, воістину – досправды, глаголати – говорити, уста – рот, брань – битка* і т. д. суть знамы і в сучасности і вживають ся у вишій (книжній) стилі языка.

Застарілы слова одлишують ся меджі собов тыж тым, што властно заперічили їх випаджіння із фонду активної лексіки.

Єдны ся архаізують зато, же ся витрачають із животи людської громады (нима означованы предмети, дії, яви, поняття) під впливом екстралінгвістичних факторів. Іншы слова переходять з активної словної фонду до пасівного (або і цілком выпадають із языка) зато, бо выпадають із вживання данов громадів людей, носитель языка їх забувають, витісняють їх іншима рівнозначными словами, котры з дакотрых причін ся здадуть вгоднішими на названя тых самых предметів, подій, явів, понять, на виражіння тых самых думок, того самого почуття.

Першу групу застарілых слов даколи називають **матеріальными архаїзмами**, другу – **штілістичными архаїзмами**. Але на означіння назв зникнутих предметів, явів, понять, т. є. вшиткого того, што належить до старини, історії, минулого, науки, культури і т. д. частіше ся вживають термін **історізми**, котрый будеме вживати і мы. А про вшиткы остатні застарілы слова ся вживають термін – **архаізми**.

Архаізми витисли з языка звичайно синонімічны еквіваленты, а історізми – ні. Архаізми ся вживають главно із заміром придати описованому одтінок славноности, але ай комічности, іронії і т. п.

На розділ од історізмів, архаізми суть застарілыма синонімами к словам сучасного языка з тотожным значінням, котры функціонують в активній словній засобі. Зато ся вживають лем з даяким штілістичним заміром, мають даяку штілістичну задачу.

Меджі архаїзмами найчастіше стрічає:

1. Властны лексічны архаїзмы, то значить застарілы слова, витіснені з языка словами того самого значіння, але іншої основи, напр.: *відати* – *знати*, *вікторія* – *вітязство*, *воліти* – *желати*, *денунціяція* – *удаваня*, *десниця* – *права рука*, *одесную* – *вправо*, *зріти-здріти* – *відіти*, *надзор* – *контроля*, *оний*, *анон* – *тот*, *тамтот*, *отверзати* – *отваряти-открывати*, *отчий* – *няньківський*, *перст* – *палець*, *пря* – *битка-здава*, *рать* – *войско*, *речи* – *повісти*, *сіреч* – *то есть*, *твердыня* – *башта*, *уповати* – *надіяти ся*, *уста* – *рот-воргы*, *чадо* – *дітина-дітвак* і т. п.

2. Лексічно-словотворчі архаїзмы, т. є. застарілы слова, котрым в сучаснім языку відповідають або слова того істого коріння, але з іншима суфіксами і префіксами, або іншокорінєвы слова, напр.: *вартовник-варташ* – *стражник*, *віщун-віщух* – *віщій*, *вої* – *вояци*, *іміти* – *мати*, *інако* – *інакше*, *писмовець* – *писатель*, *словесо-словеса* – *слово-слова*, *врозуміти* – *успокоїти*, *чтяче* – *читаючи*, *яко* – *як* і т. п.

Тота група ся дость широко доповнює архаїзмами, што їх витісняють ідентичны слова перебраны з інших языків, напр.: *ероплан* – *летадло*, *машина* – *влак*, *коляя* – *коляй*, *штрека* – *трать*, *шына* – *коляйниця*, *путь* – *драга*, *шыфонер* – *скриня*, *діля* – *подлага*, *дах* – *стріха*, *анцуг* – *облек*, *шурц* – *фартух* – *застєра*, *мачанка* – *омачка*, *шпаргет* – *спорак*, *шовдра* – *шунка*, *вершник* – *прикрывка*, *боканчі* – *топанкы*, *выплата* – *плат*, *істинный* – *правдивый*, *раб* – *отрок*, *уповати* – *просити*, *штадіон* – *станіця*, *ярда* – *ходник* і т. д.

б) Історізми

Кедь взникать потреба назвати тот або інший предмет старины, зникнутый яв, понятя або подію, што ся одбыла в минулости, то обертаєме ся к лексіці того часу. Історізми ся вживають в історії як науці, в умелецькій літературі на приближіння минулых епох. Меджі історізмами ся дадуть виділити приближно такы группы:

1. Слова, якы характеризують соціалне зложіння громады, напр.: *желярь*, *імператор*, *князь*, *магнат* (вернуло ся назад із зміненим значінєм), *царь*, *царёвна/царіця*, *гомота*, *підданий*, *отрок*, *мещан*, *слуга*, *невольник*, *челядник* (але не член родини), *мещанка*, *мещанкарь*, *левенты*, *овода*, *паньске/панщина*, *попівске/попівщина*, *імперія*, *воевода*, *найдух*, *кастелан*, *коморник*, *сейм/сойм* (вернуло ся назад), *шляхта*, *вельможя*, *велькоможный*, *везір*, *султан*, *хан*, *мыто* (вернуло ся назад), *десятина*, *чінда*...

2. Назвы даколишніх урядників, воєньських шарж, адміністративных функцій: *войт*, *биров*, *мещаноста*, *староста* (вернуло ся назад), *жупан* (вернуло ся), *губернатор* (вернуло ся), *нотаріш*; *гусарь*, *фрайтер*, *капраль*, *стотник*, *шандарь*, *есенбак*, *есаул*, *підбиров/кішбиров*, *столоначалник*, *стотник*, *копійник*, *канонір*...

3. Назвы екзистуючих колись регіональных областей, організацій і т. п.: *столиця*,

жуна (вернуло ся назад), *радниця* (вернуло ся), *містный народный выбор*, *окресный народный выбор*, *крайский народный выбор*, *земский собор*, *повереництво*...

4. Назва зниклых звичаїв, старых обрядів, гер і т. д.: *качки гнати*, *морену выношати*, *гоя дюндя*, *спросины*, *просовины*, *латканя*, *лопаткы*, *пигы бити* (*грати*)...

5. Назвы старых професій, напр.: *боднарь/бондарь*, *углярь*, *дехтярь*, *коломазник*, *лучник*, *мечник/мечарь*, *колесарь*; *гувернант/гувернантка*, *локай*, *шустер*, *шнайдер*...

6. Назвы старой зброї, муніції, воєньських реалій, напр.: *копія*, *меч*, *шабля*, *бодак/баёнет/багнет*, *самостріл*, *лук*, *шіп*, *мушкета*, *панцірь*, *машынгвер*, *гвер*, *таран*, *вузія*, *щіт*, *шлем/шолом*...

7. Назвы старых настроїв роботи домашній і іншої, котры ся уж не вживають в господарстві і виробі, напр.: *рало*, *соха*, *стык*, *кросна* і їх части, респ. настрої і предмети повязаны з тканєм: *бердо*, *нічелніці*, *цівка*, *потак*, *чалнок/челнок*; *терліця*, *снвалніця*, *куділь/куделька*, *веретено*, *мотовило* і т. п. (можеме додати і назвы інших старых ремесел і настроїв зо сфери дротарьства, výroby деревяных предметів, напр. в корытарьстві, výroby возів і кінської зброї і т. д.).¹⁵⁴

8. Стары назвы облечіння, обуви і прикryвок головы, што вышли із вживаня, напр.: *бочкоры/верьпці/керьпці*, *кацабайка*, *кабат*, *лайбик/лайблик*, *ногавкы* (з домашнёго полотна), *подолок/поділча*, *пліча/опліча*, *онучкы*, *овинкы*, *гачі* (з домашнёго полотна), *губаня*...

9. Назвы старых пінязей (грошей), напр.: *дудкы*, *гривна*, *грош*, *дінар*, *дукат*, *златка/златый*, *грайцарь*, *стріберняк/стріберный*, *талярь*, *флорін*, *філер*, *пенгы*...

10. Назвы старых єдиніць міры і вагы тіпу: *гон*, *десятина*, *коблик/кобель*, *жменя*, *корець*, *палець*, *локоть*, *міля*, *око*, *пасмо*, *фунт*...

11. Назвы старого гратя і інших надоб тіпу: *шафель*, *шафлик*, *боденка*, *довжанка/довжанча*, *гелетка*, *(о)палачка/опалка*, *корыто*, *корытко*...

12. Мена і призви́ска історічных діятелів русиньского народа, напр.: *Александр Духновіч*, *Добрянський*, *Павловіч*, *Кралицький*...

13. Назвы народів, якы зіграли даяку роль в історії чоловічества, напр.: *Асирійці*, *Вавілонці*, *Гуны*, *Половці*, *Білы Хорваты*, *Келты*...

14. Назвы бывших релігійных організацій і їх представителів, напр.: *чін тевтонський/тевтонці*, *домініканці*...

Історізми ся вживають переважно в научных і научно-популярных роботах, але тыж в умелецькій літературі орьєнтованій переважно на історічны темы.

¹⁵⁴ Позерай ГАНУДЕЛЬ, З.: *Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини*. 3 томи. Братислава – Пряшів: Словацьке педагогічне вид-во, Відділ української літератури, 1981 – 1989; Prešov: Vyd-vo Exco, 2001.

в) Неологізми

Неологізми – то суть новы слова в языке, котры переважно суть:

- **лексичны** – то суть такы слова, в котрых на тій або іншій етапі розвоя языка мають новый як обсяг, так і звуковий обал, напр.: *козмодром, кем-пінг, вікенд, козмонавтіка, радіотелемеханіка...*
- **семантичны** – в яких старый звуковий обал слова ся наповнює новым обсягом, як напр.: *узел, дуга, круг, клин, случка...*

Як лексичны, так і семантичны неологізми можуть быти выражены єдным словом (*актів, радіація* і т. п.), або лексикалізованим споїнем двох і веце слов (*козмична лабораторія, комплексна автоматізація výroby, ядрова бомба* і под.).

Обидва тіпы неологізмів vznikають в языке на поповнїня і обновлїня лексичного фонду на поменования новых предметів, научных обявів, новых явів, новых технологій і т. п.

З того видно, же зрод неологізмів выкликують розлічны причіны. К основным належать:

1. Потреба людей давати назвы новым предметам, явам, поняттям, характеристікам, діям. Є детермінована неперерывным розвитком общества, економіки, ідеології, науки і культури, техніки і výroby. Так vznikли неологізми тіпу: *протон, нейтрон, біохімія, біотехнологія, кібернетіка, луноход, екскаватор, ескалатор* і т. п. В посліднім часі прибывають новых слов главно зо сфери компютерных і інформачных технологій: *гардвер, софтвер, провайдер, мейл, інтернет...*; з области телефонной техніки тіпу: *мобіл, айфон, емеска...*
2. Потреба людей замінити уж екзистуючу назву предмета, яву, поняття, якості, характеристіки, дії і т. п. іншов, точнішов (преснішов) назвов, зрозумілішов або зручнішов про комунікацію. Внаслідку того в різних часовых етапах ся зъявили слова тіпу *летадло* (місто *ероплан*), *стевард/стевардка* (місто *летушка*), *економка* (місто уступуючого – *учтовнічка*) і много заміненых назв в области банковой сфери, економії, веджіня фірм і т. д.
3. Желаня людей назвати образно тот або інший предмет, яв, поняття, якість, характеристіку, дію і под., главно в области умельцькой літератури на розшырїня умельцько-образной функції. Зато такы неологізми ся звуть умельцькыма або штїлістичныма, напр.: *вітор – поганяч крутить вертулями...; звукокрылый желізный птах (ероплан)...*

Неологізми подля значіння мож розділити до дакількох лексико-семантичных груп:

1. Сполоченьско-політична лексіка: *рух (hnutie), екскалація, сегрегація, апартеїд, глобалізація, Европска унія, европарламент, ультраправый, ультралівый...*
2. Новы терміны зо сфери науки, літератури, умельцтва: *алгоритм, біоніка, біопродукты, біотехнологія, вірусологія, біохімія, геохімія, гідробіоніка, гіп-*

нопедія, козмохімія, радіологія, сейсмологія, семіотіка, футурологія, фотоаналіза, телеміст, різны назвы антибіотік, різны сорты телетехніки і т. д.

3. Выробно-технічны терміны, які vznikли наслідком новых вынайджінь, здоконалїнь і т. п., напр.: *автоматізація, електронізація, гідроаеронавтіка, козмологія, стыкованя, атомоход, ультразвуковы препараты, дефектоскопія, турбоверчіня, раціоналізація різних областей výrobyной технології* і т. д.
4. Терміны споєны з воєньсков техніков, напр.: *автоматічны сорты зброї, різны тіпы ракет, ракетометы, носителі різних тіпів вооружіня (хімічне, атомове, нейтронове і под.), антиракеты, радары, антирадары* і т. д.
5. Лексіка споєна з новыма поняттями в области культурно-сполоченьского обслугованя жытельства: *коженка, ботаскы, різны тіпы леднічок і морознічок, высавачів, автоматічных прачок і сушічок, домашніх пристроїв* і т. д.
6. Новы топонімічны назвы: *Старинський водоем, Домаша, Шырава, Буковский пралїс* і т. д.

Неологізми, як і застарїлы слова (архаїзми, історізми), то категорія історична. Они ся берут як новы слова до того часу, поky нима названы предмети, явы і т. д. зістають новыма про хоснователїв, бісідників, поky ся повно не засвоять і не перейдуть до активної части лексичного фонду языка, тогды перестають быти неологізмами, напр.: *телевізор, комбайн, барьера, галактіка, інтернат, індустріалізація, тракторіста* і под.

6 ЛЕКСИКОГРАФІЯ

Лінгвістіка має шпеціалну дісципліну, яка штудує теорію і практику складаня словників – **лексикографію** (од грецького *lexis* – слово і *grafo* – пишу). Лексикографія має многосторічну історію, великы скушености із складаня розлічных словників і визначны успіхы. Як єдна з визначных дісциплін сучасной лінгвістіки реґіструє все бівший розвой. Помагають тому неперестанно наростаючі меджінародны контакты, потреба помочі штудіям мало пробаданих і мало аналізованих языків народів і народностей світа з цілєм наповнити научны і культурны потреби общества. Хоснованя математічных метод у складаню дакотрых тіпів словників збогатило теорію і практику той лінгвістичной науки.

Перед сучаснов лексикографієв каждого языка стоїть важна задача – позбеграти якнайвеце інформацій о словах даного языка без огляду на їх походжіня, епоху і призначіння. На основі того мож зробити серьєзний крок к створіню тезаурусів народных языків, што є желанєм лексикографів світа.

Сучасна лексикографічна наука переживає період бурливого розвитку. Видно тенденцію к все бівшій диференціації термінологічных і лінгвістичных слов-

ників. У зв'язи з тим важко дати хопем поверхній опис вшитких ествуючих словників, зато зробиме хопем перший крок к тому, жебы сьме представили їх основны тіпы, характерістіку найвызначнішых, з котрыма ся стрічаеме почас высокошкольских штудій языка, і так порозуміли значіня і роль словників у животі чоловіка.

Што є то словник? Словник – то є ушорований в алфавітнім ці тематічним порядку список основных слов, лексікографічно оброблених. В такім приручнику є ушорований список єдиніць языка (слов, словных злук і под.) з куртыма характерістіками або характерістіками позначених ним понять, або з перекладом на другий язык. Словник є єдным із результатів когнітивного діятельства людства, яке репрезентує культуру народа.

Словники выповняють інформативну і нормативну функцію: суть універсальными засобами інформацій на порозуміня того або іншого яву і найточнішов конзултацієв о нормах языка.¹⁵⁵

Творіня словників є дость тяжка робота, зато же лексіка є найнестабільніша ровина языковой штруктуры, котру тяжко сістематізовати, бо семантична штруктура многозначных слов ся неустанно обновлює – слова страчають єдно значіня і зарівно приберають єдно або веце новых значінь.

З проблемом многозначности є споєний і вопрос становлїня єрархії окремых значінь, входячих до семантичної штруктуры многозначного слова. Котре значіня треба раховати за первістне, а котре за одводжене?

Лексікограф мусить брати до увагы і явы полісемії і омонімії. Не все мож легко визначіти, коли розлічны значіня многозначного слова ся уж одчленюють і створюють новы самостатны слова.

В языке не екзістують слова ізолованы што до семантичного одношіня. Лексічны єдиніці суть споєны меджі собов сінонімічними, антонімічними, паронімічними, словотворними і іншыми одношінями. Лем браня до увагы тых многостранных семантичных споїнь меджі словами помагать до якоїсь міры правильно зачленили і описати значіня слова.

І при граматічній характерістіці слов ся лексікограф стрічать з тяжкостями. Наприклад, видова диференціяція часослова є споєна з проблемом тотожности і розділности слов. Не все є легко становити, ці із змін виду vznikать або не vznikать нове слово, напр.: *веселити* – *розвеселити*, *будовати* – *выбудовати*, *приправлєвати* – *приправити* і т. д.

Слово з цілов єго сістемов значінь, з граматічними і штілістічними позначками, з повинним ілустрачным матеріалом творить словникову статю. Штруктура словниковой статі залежить од тіпу словника. Звычайно обягує:

- надпис (т. є. дане слово),
- акцентологічну і граматічну характерістіку слова,
- штілістічну кваліфікацію,
- формулу тлумачіня (толкованя),
- выбір ілустрацій потверджуючих значіня,
- інформацію історічно-етімологічного характеру,
- бібліографічну інформацію.

Слово, отворяюче словникову статю, звычайно называють **надписом** або **выходным** словом.

Найважнішов частєв словниковой статі є визначіня ці дефініція слова, єго розтолкованя, высвітлїня. В словниках ся визначує правильный акцент, уводять ся основны граматічны категорії і формы, як наприклад у субстантивів – форма генітива єднотного числа, род і число; у часослов (верб) ся звычайно уводить вид, рефлексивность і т. п. То суть тзв. граматічны позначки. На конці словниковой статі ся іщі звычайно додають різны фразеологізми з даным словом.

Необходимым елементом каждого словника є уміщія в нїм тых слов, котры хочеме пояснити (тлумачіти, высвітлєвати, перекладати і т. п.), т. зн. перечіслїня таких слов, уведжених в даякім порядку.

6.1 Основны тіпы словників

Сучасна лексікографія виділює два основны тіпы словників:

1. Енциклопедічны,
2. Лінгвістічны (або філологічны).

1. Енциклопедічны словники высвітлюють не слова, але предмети і явы названы тима словами, то значіть, же ту ся дають основны інформації о сучаснім ставі той або іншой области науки, інформації о важных подїях, визначных особах, явах і под. В енциклопедічных словниках переважають з частей речі **субстантивы** (назывники), зато там хыбують прономіна (містоназывники), препозиції (приназывники), конъюнкції (злучники), партікулы (часткы), інтеръекції (чутєслова). Є ту тыж мало адъективів (придавників), адвербій (присловників) і часослов (верб). В енциклопедічных словниках є много **властных мен** (призвіск писателїв, ученых, політичных діятелїв, малярїв, композиторів і т. д., назв штатів, міст, рік, океанів, гор і под.). Енциклопедічны словники обягують много **термінів** з подробным описом їх обягу.

Енциклопедії ся розділюють на дві ґрупы:

- а) універсальны,
- б) спеціальны.

¹⁵⁵ Бібліографію словників русиньского языка попозерай в: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русиньский язык*. Redaktor naukowy P. R. Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski - Instytut filologii Polskiej, 2004, с. 430-434, доповнене виданя з даякыма змінами 2007, с. 433-437.

а) К **універсальним** належать такі енциклопедії, котрі ся не замірюють на деяку одну область познання, науки, але обсягають широку палету областей (економія, наука, культура, політика і т. д.). Як приклад можемо увести такі словники: *Ottův slovník naučný*; *Malý encyklopedický slovník A – Ž* (1972); *Большая советская энциклопедия* (1950 – 1958); *Průruční slovník naučný, I – IV* (1962 – 1967); *Енциклопедія Словенська* (1977 – 1982); *Енциклопедія історії та культури карпатських Русинів* (2010) і т. д.

б) **Шпеціальны** енциклопедії суть такі, котрі суть заміряны на одну область науки, напр.: медичинська енциклопедія; літературна енциклопедія; педагогічна енциклопедія; філософічна енциклопедія і т. д.

2. Лінгвістичны словники – висвітлюють значіння слова різним способом, причім приносять тиж дакотрі інформації морфологічного, синтаксичного і ортоепічного характеру, уводять приклади його вживання. Значіння слова в лінгвістичных словниках ся інтерпретує або посередницвом того самого языка, або словами другого языка. На основі того ділиме словники на:

а) Єдноязычны (тлумачны, толковы), в котрых ся висвітлює слово іншыми словами того самого языка;

б) Перекладовы, звичайно двоязычны, де слова і їх значіння ся висвітлюють перекладом, т. є. еквівалентами іншого языка. Окрем двоязычных можуть быти і многоязычны словники (три, штири, пять і веце).

Лінгвістичны словники ся розділюють тиж в залежности од їх призначіння, розсягу і од способу обробління словникової статті. З того погляду можемо диференцювати **академічны** (цілоязыковы, багаторічні/багатомны) і **курты** (приручны) словники.

Окрем того можуть быти про різні цілі створены шпеціальны словники, наприклад, шкільскы, туристичны і т. д.

Шпеціальным типом суть **термінологічны словники**, часто з десятками тисяч термінів і шпеціальных виразів, як напр.: словники хімічны, технічны, воєнскы, медичинскы, ядрової фізики, метеорологічны і много далшых. З области языка є то напр. словник лінгвістичных термінів, який має і русинський язык (Панько 1994).

6.2 Найосновнішы лінгвістичны словники

Тлумачный словник (толковый, výkladový)

Є то може найрозширеніший тип єдноязычных словників, які суть найчастіше багатомны. У тлумачнім словнику слова ся висвітлюють нелем із семантичного і граматичного погляду, але таксамо з погляду експресивного і штілістичного. Уводить ся в нїм правопис і висловность слов, а даколи і інформації етимологічного характеру. Мож там найти тиж фразеологізмы, але не як самостатны

гесла, але в рамках гесел тых слов, котрі суть доміантныма у фразеологічных споїнях. Тлумачный словник сучасного языка зарівно є і нормативным.

Гесло тлумачного словника звичайно творять **лексічны, граматічны, ортографічны і ортоепічны інформації**.

З **лексічных** на першім місті треба увести **семантику** (значіння) слова. Кедь є слово полісемантичне, до словника ся дадут вшиткы його значіння: наперед **основне** (ілюстрачний матеріал на уточніня значіння і вживання слова ся выбирать найчастіше з літературных творів), потім **перенесене** значіння. В геслі дале ся дає штілістична характеристика слова а при перевзятых словах інформація о походжіню слова. Лексична характеристика слова звичайно ся кончить прикладами на функціонування слова у фразеологізмах.

З **граматічных** інформацій ся уводять главно **формотворны суфіксы слов і їх основны граматічны категорії**.

Ортоепічны інформації то суть правила висловности слова.

В тлумачнім словнику ся уводять і скорочіння, котрі характеризують слова з погляду штілістичної класифікації, напр.: *арх.* (архаїчне), *гов.* (говорове), *діал.* (діалектне), *застар.* (застаріле), *ірон.* (іронічне), *книж.* (книжне), *поет.* (поетичне), *сленг.* (сленгове), *експр.* (експресивне), *пейор.* (пейоративне) і под. В словнику за граматічними (граматічны форми, части речі і їх основны граматічны категорії) і штілістичними інформаціями ся уводить скорочіння назвы языка, з котрого слово або його корінь походить: *слов.* (слово походить із словацького языка), *англ.* (слово з англійського языка) і под. Із сучасных тлумачных словників русинського языка мож спомянути 4-томный *Словарь русинського языка* Юрія Чорія (Ужгород, 2013).

Словник чужіх слов

Словник чужіх слов має двояку задачу: висвітлять нелем значіння, але і походжіня чужого слова. Зато ся в нїм уводить і язык, з котрого дане слово перешло до материнського языка.

Чуже слово в словнику не все є характеризоване граматічними категоріями, ані його висловность ся не уводить все.

Гесло словника чужіх слов є зложене доста економічно. За обяснєваным словом в скобках ся визначить язык, з корого походить, і такой ся висвітлить його значіння.

У словнику чужіх слов справа ся не диференціюють властны чужі слова і інтернаціоналізмы. Є то традиційний приступ, подля котрого в такому словнику має быти „культурна“ лексіка, т. є. тлумачіння лексіки наук, умелцтва, техніки, výroby, соціально-політичных явів і под. Словник такого типу нігда не може быти комплетный, зато вибір слов є часто звужений з оглядом на адресата з тзв. общов освітов.

У словнику чужіх слов звикнуть быти і референції на походжіня чужого слова: споминать ся грецький, латинський вплив, а мало ся бере до увагы народный язык, з котрого могли быти слова перевзяты, т. є. обходить ся язык-посередник, через котрый ся чужі слова дістали до языка, в котрім є словник чужіх слов зложеный. Русинський язык як „молодой“ літературный язык свій словник чужіх слов не має і про практичны потреби хоснує словацький академічний *Slovník cudzích slov* (2008)¹⁵⁶ або *Veľký slovník cudzích slov* (2006),¹⁵⁷ т. є. словники близкого языка, через котрый справила до русинського языка чужі слова переходять.

Термінологічний словник

Термінологічний словник кедь ся складать як єдноязычний, ёго задачов є охопити понятя даной сфери науки, умелцтва і под. і розтлумачіти їх. Обсяг терміну ся розтлумачіть посередництвом дефініцій, які ся перебирають з научних монографій написаних визначными ученыма, реномованыма в даній сфері науки. Дефініція є основным диференціальным знаком меджі терміном і говорovým словом. Термінологічний словник ся складує в алфавітнім порядку. Може быти зо сфери медицины, права, хімії, математики, фізики, лінгвістики і под.

В сучаснім русиньскім языку – з оглядом на цілорусинський языковий контекст – є дакілько термінологічних словників з розлічних наук: з области лінгвістичной термінології,¹⁵⁸ з области біологічної, географічної, історичной, математичной, музичной, образотворчой, фізичной, хімічної і общотехнічної термінології,¹⁵⁹ метрологічної термінології,¹⁶⁰ ботанічної термінології,¹⁶¹ церковной термінології,¹⁶² самосправной і сполоченьско-політичної термінології.¹⁶³

156 Kolektív autorov: *Slovník cudzích slov*. Bratislava: SPN, 2008.

157 ŠALING, S. - ŠALINGOVÁ - IVANOVÁ, M. - MANÍKOVÁ, Z.: *Veľký slovník cudzích slov*. Bratislava: SAMO, 2006.

158 ПАНЬКО, Ю.: *Русинсько-русько-українсько-словенсько-польський словник лінгвістичних термінів*. Пряшів: Русинська оброда - Інститут русинського языка і културы, 1994; КОЧИШ, М.: *Приручни терминологийни словник сербскогорватско-руско-українски*. Нови Сад: Руске слово, 1972.

159 БАРґА, Д.: *Словник терминов сербскогорватско-руски и руско-сербскогорватски: Биология*. Нови Сад: Покраїнски завод за издаване учебнікох, 1970; *География*, 1970; *История*, 1970; *Математика*, 1969; *Музичне вихованє и подобово вихованє*, 1970; *Общотехнічне образованє*, 1970; *Физика*, 1969; *Хемия*, 1970; РАЦ, Я.: *Словник биологийних терминов и виразох (сербскогорватско-руски)*. In: *Творчоси*, 5, Нови Сад, 1979, с. 65-104.

160 КУНДРАТ, А.: Народні метроніми українців Східної Словаччини. In: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*, XIII, Братіслава-Пряшів, 1988, с. 393-473.

161 ČIŽMÁROVÁ, M.: *Botanické názvy v ukrajinských nárečiach východného Slovenska*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2007.

162 ЯСИК, М. - БАРНА, І. і кол.: Словарь русинской церковной терминології. In: *Artos*, X, ч. 1, с. 17, ч. 2, с. 19, ч. 3, с. 14, ч. 4, с. 14, 2014.

163 *Rečník samoupravnih i drugih društveno-političkih termina i izraza (srpskohrvatsko-rusinski)/Словник самоуправних и других друштвено-политичних терминов и виразох (сербскогорватско-руски)*. Нови Сад: Здружене наукових и фахових прекладательох Войводины; Секретариат за законодавство Скупштини САП Войводины и Вивершней ради Скупштини САП Войводины, 1979.

Сінонімічний словник

Сінонімічний словник обсягує сінонімічны пары і ряды слов. Каждый сінонімічний ряд ся зачинать основным, домінантним словом. Основне значіння домінантного слова сігналізує обсяг даного ряду слов.

Розлічны слова мають розлічну кількость сінонімів. Дві слова творять сінонімічну пару. Характерістичным знаком сінонімічного ряду є то, же вшыткы слова суть з той самой части речі.

Малы сінонімічны словники суть конціпованы як просте вырахованя повных і неповных сінонімів з даного сінонімічного ряду. Повны сінонімічны словники деталніше аналізують і описують семантику і вживаня сінонімів у языку. Сінонімічний словник часто хоснують писателі, новинарі і перекладателі. Малай сінонімічний словник є wydаний і в сучаснім русиньскім языку. Ёго автором є Д. Поп (Ужгород, 2001).¹⁶⁴

Історічний словник

Засобу слов з минулых історічных епох розвоя языка захоплюють історічны словники. Жрідлом на здобываня языкового матеріалу про них суть языковы памятки.

В історічнім словнику ся высвітлює історія слова, час ёго зроду як лексичной єдиніці, зміны в розвою ёго семантики, модіфікація ёго словотворной штруктуры, зміны в ёго звуковій подобі і под.

Слова в тім словнику суть зложены в алфавітнім порядку. Уводять ся способы їх хоснованя в памятках. Гесло має справила таку штруктуру: в титулі ся уведе дане слово, потім даколи ёго переклад до сучасного літературного языка або даколи лем розтлумачіння в даякім контексті. Суть в нїм тыж інформації етімологічного характеру. В сучаснім русиньскім языку такий словник заты wydаний не був, але приносом про русинський язык в данім аспекті може быти 28-томный *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*,¹⁶⁵ який представлять книжный і народный язык (40 000 слов), враховано бісіды карпаторусиньской области. Выходить од року 1994 і хронологічно надвизує на 2-томный *Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.* (Львів, 1977 – 1978).

Етімологічний словник

Етімологічний словник є шпеціалнов категорієв тлумачного словника. Суть в нїм домашні слова, слова перевзяты з давных і новших періодів розвоя языка, таксамо розшырены арготізмы, але і діалектны сінонімы.

164 ПОП, Д.: *Русинський синонімічний словарь из украинськыма відповідниками*. Ужгород: Удавательство В. Падыка, 2001.

165 ГРИНЧИШИН, Д. і кол.: *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1994 – .

Задачов етімологічного словника є пояснити походжіня слов єдного языка або цілою языковой родини. Уводять ся в нїм інформації о тім, од котрой словотворной основы є слово створене, як vznikло, яке было ёго найстарше значіня і який признак ся внїс до основы названя. Етімологічний словник дає одповідь і на то, скады походять чужі слова, котры были перевзяты до лексіки сучасного літературного языка, бо такы слова ся в словнику чужіх слов не высвітлюють.

При шорованю лексичного матеріалу єдного, але главно дакількох языків до етімологічного словника економічність собі выжадує **гніздованя слов**. За базове слово ся выбере або слово, навколо котрого ся групують одводжены слова, або „праформа“ реконструована подля законів історічно-порівнюючої граматики і новших методів реконструкції старших форм аналізованих слов. На їх розтлумачіня ся вживають і слова з розлічных памяток, і близкы слова з розлічных языків. К геслу ся припоюють референції на научну літературу, в котрій мож найти інтерпретацію на потверджіня знамой етімології або на непотверджіня інакшого нагляду на розтлумачіня слова.

Сучасный русинський язык, подобно як ани словацький, самостатный етімологічний словник не має. Про лінгвістичны потреби русинського языка приносный є, напр. *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského* (Прага, 1957)¹⁶⁶ або новше виданя того самого автора,¹⁶⁷ або український академічний 7-томный *Етимологічний словник української мови* (Київ, 1982 – 2012).¹⁶⁸

Орфографічний словник

В орфографічному словнику справа не є ціле лексичне багатство літературного языка, ани не тлумачить ся семантика слов. Орфографічний словник служить на то, жебы сьме ся з нёго дізнали як правильно написати слово, значіня котрого знаме.

Орфографічний словник обсягує слова сучасного літературного языка. Кедь даний язык має ай тлумачный словник літературного языка, котрый нормалізує сучасне вживаня слов, в орфографічному словнику лем у мінімалній мірі можуть бути інформації о тім, як слова вживати. Кедь даний язык не має тлумачный словник, тогды до гесел орфографічного словника окрем семантично-граматічних інформацій справа ся уводять ай норматівны, якы мають помагати правильно вживати слова літературного языка.

Орфографічны словники ся диференціюють подля обьому матеріалу, який обсягують, і подля ціля, на котрый є словник призначений. Перший норматівный *Орфографічний словник русинського языка* на Словакії (обсяговав приближно

42 000 слов) був виданий як самостатна публікація колектівом авторів на челі з Ю. Паньком в році 1994 і служив як єден з кодифікачных приручників сучасного русинського літературного языка.¹⁶⁹ Надвязовав на самостатну публікацію *Правила русинського правопису* з року 1994 авторів В. Ябура і Ю. Панька.¹⁷⁰ У звязи із змінами правопису в році 2005, сучасный русинський правопис на Словакії нормалізує новий орфографічний і граматічний словник *Русинська лексика* з року 2007 авторів В. Ябура, А. Плїшковой і К. Копоровой,¹⁷¹ котрый надвязує на новы правила правопису русинського языка з року 2005 авторів В. Ябура і А. Плїшковой.¹⁷² В словнику суть у правописно кодифікованій подобі захоплены найужыванішы слова словного фонду цілонародного русинського языка. Є адресований нелем школярям основных школ, студентам середніх і высокых школ, але і учителям, журналістам, писателям і многым далшым ужывателям, то значить вшыткым тым, хто потребує і хоче правильно вживати русинський літературный язык в писаній формі. Хоць в школьській практиці, журналістичній, театрі, умелецькій літературі є велике снажіня вживати што до лексіки лем літературну норму, не все ся то дотеперь дарить. Хоць вживаний язык має цілонародну платність, не все як при офіціалній, так і при неофіціалній комунікації ся дотримують літературны нормы. На сучасній етапі розвою русинського языка є іщі тяжко з істотов твердити, же дана лексема є наісто уж літературна а інша – нї. При офіціалній і неофіціалній комунікації часто ужыєме діалектны формы або елементы іншого языка (главно словацького, але і англїцького, українського, чеського, російського, мадярського, німецького і ін.). Главно в теперішнім часі, кедь суть масово розшырены розлічны формы комунікатівных средств, поступно ся творить окрема форма народного языка, котру вживаємо найчастіше, тзв. штандартна форма (штандарт). При ній часто чути і жаргонны выразы, главно з области професіонального жаргону.

Літературна форма языка бы мала быти найдоконаліша. Лемже она ся формує не десять-двадцять років, як є то в літературнім языку Русинів на Словакії, але десятки і стовкы років. Хоць авторы ся старають выділєвати в русинськым языку языковы (ці обьективны) штїлы (научный, публіцистичный, умелецькой літературы і іншы), найрозшыренішым є говорový (бісідный) штїл, котрый має много сполочного із штандартнов формов языка. Зато бы ся дало повісти, же русинський язык у своїй цілонародній формі обсягує літературну, штандартну

169 ПАНЬКО, Ю. і кол.: *Орфографічний словник русинського языка*. Пряшов: Русинська оброда - Інститут русинського языка і културы, 1994.

170 ПАНЬКО, Ю. - ЯБУР, В.: *Правила русинського правопису*. Пряшов: Русинська оброда - Інститут русинського языка і културы, 1994.

171 ЯБУР, В. - ПЛІШКОВА, А. - КОПОРОВА, К.: *Русинська лексика на основі змін у правилах русинського языка про основны і середні школы з навчальным русинським языком і з навчанєм русинського языка*. (Правописный і граматічний словник). Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2007.

172 ЯБУР, В. - ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык у зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русинського языка*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2005.

166 МАСНЕК, В.: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha, 1957.

167 МАСНЕК, В.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia, 1968.

168 МЕЛЬНИЧУК, О. С., гол. ред.: *Етимологічний словник української мови*. Київ: Наукова думка, 1982 – 2012.

і субштандартну лексіку а окраёво тыж областну і діалектну лексіку. Также уве-
дженный словник обсягує главно цілонародну лексіку (літературну, штандартну
і субштандартну), а в малій мірі тыж областну і діалектну лексіку. До словника
суть загорнуты тыж особны мена і географічны назвы.¹⁷³

Фразеологічний словник

У фразеологічнім словнику ся тлумачать фразеологічны єдиніці, присловки,
поговорки, праностіки з лексично-граматичного і експресивно-штілістичного ас-
пекту. К русиньському языку і ёго діалектам ся вяже дакілько фразеологічних
словників: *Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини* авто-
рів Н. Вархоловой і А. Івченка з року 1990,¹⁷⁴ *Фразеологічний словник лемківських*
говірок Ф. Г. Ступіньской з року 2012.¹⁷⁵ Близкий і практичний про вживателів
русиньського языка є словацький малый фразеологічний словник Е. Сміешко-
вой,¹⁷⁶ котрый зазнав дакілько едіцій.

Окремым тіпом фразеологічного словника є двоязычний фразеологічний
словник.¹⁷⁷

Фреквенчний словник

Фреквенчний словник vznikать так, же ся слова складають подля фреквен-
ції в текстах становленого розсягу, де суть слова ушорованы подля фреквен-
ції вживаня. Сучасный русиньський язык свій фреквенчний словник не має. На
Словакції перший фреквенчний словник з обсягом 9 568 слов видав Й. Містрік
в році 1969.¹⁷⁸ Слова в таких словниках суть поскладаны од найфреквенто-
ваніших – по такы, яки ся вживають лем спорадично. На першім місті стоять
– подобно як в інших фреквенчных словниках – помічны слова, слова з общім
значінём, многозначны слова а наконець слова з конкретным значінём, т. є. з
низким коефіцієнтом фреквенції. Фреквенчны словники мають про практику
своє значіння, напр. при складаню учебників і словників з мінімалнов кількостёв
слов, при строєвім перекладі. Таксамо можуть быти спомічны про баданя те-
оретічных впрросів лексикології, наприклад на порівнованя словной засобы
славянських языків.

173 Ближе позерай Вступне слово. In: ЯБУР, В. - ПЛІШКОВА, А. - КОПОРОВА, К.: *Русиньска лексіка на основі змін у правилах русиньського языка про основны і середні школы з навчальным русиньським языком і з навчальным русиньського языка. (Правописный і граматичный словник)*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007, с. 3.

174 ВАРХОЛ, Н. - ІВЧЕНКО, А.: *Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини*. Братіслава-Пряшів: СПВ-ВУЛ, 1990.

175 СТУПІНСЬКА, Ф. Г.: *Фразеологічний словник лемківських говірок*. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2012.

176 SMIEŠKOVÁ, E.: *Malý frazeologický slovník*. Bratislava: SPN, 1989.

177 KAŠIĆ, J. - PETROVIĆ, V. - RAMAČ, J.: *Frazeološki rečnik srpskohrvatskog jezika: srpskohrvatsko-rusinski*. Novi Sad: Filozofski fakultet - Zavod za izdavanje udžbenika, 1981.

178 MISTRÍK, J.: *Frekvencia slov v slovenčine*. Bratislava: SAV, 1969.

Ретроградный (інверзивный, оборотный) словник

Слова в ретрограднім словнику суть зложены в алфавітнім порядку од посл-
іднєй морфемы даного слова, напр.: танечніця, служніця, молодіця... Ретроград-
ный словник має практичний ціль: помочи найти римуючі ся слова з еднакым
закончінём. В области лексикології помагать дешіфровати неповны тексты, до-
повнити уломки слов, на основі фрагментів тексту ідентіфіковати язык, штіл
або автора тексту. Окрем того може послужити як помічник у математично-лін-
гвістичных баданях і на дідактичны потреби. Сучасный русиньський язык свій
ретроградный словник не має. В близкім словацькім языку перший ретроград-
ный словник зложив Й. Містрік в році 1976.¹⁷⁹ Зафіксовав у нїм 134 000 слов.
Коло каждого слова є інформація о ёго релативній фреквенції становленій у тек-
стах, морфологічна характеристика слов, інформації о словотворных моделях і о
дістрібуції окремых слов і словотворных моделей у словнику і в тексті. (Приклад
зо словацького ретроградного словника: *azda, gazda, jazda, garazda...*). Академіч-
ный інверзивный словник, який мож схосновати на практичны потреби русинь-
ського языка, має і український язык.¹⁸⁰

Перекладовый словник

Найрозширенішим тіпом перекладового словника є **двойязычний** словник.
В нїм слова з чужого языка ся перекладають до материньського языка, або на-
спак з материньського языка до чужого. Про zostавителя перекладового слов-
ника найтяжше є про każde слово найти в материньскім языку ёго еквіваленты
про вшиткы одтінкы значіння у вшиткых контекстах чужого языка. У сучаснім
русиньскім языку суть найрозширенішы двоязычны перекладовы словники.
Дотеперь были выданы: русиньско-словацький і словацько-русиньський,¹⁸¹
русиньско-російський і російсько-русиньський,¹⁸² сербско-русиньський і русинь-
ско-сербський,¹⁸³ русиньско-польський і польсько-русиньський.¹⁸⁴ Менше выда-
ваны суть вещеязычны перекладовы словники. В сучаснім русиньскім языку
вышов троязычний словник русиньско-українсько-російський і російсько-укра-
їнсько-русиньський¹⁸⁵ і штириязычний русиньско-мадярьско-російсько-українь-
ський словник.¹⁸⁶

179 MISTRÍK, J.: *Retrogádný slovník slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1976.

180 БЕВЗЕНКО, С. Я.: *Інверсійний словник української мови*. Київ: Наукова думка, 1985.

181 ПАНЬКО, Ю.: *Slovensko-rusínsky slovník (A - O) / Словацько-русиньський словник*. Пряшів: Русиньска обро-
да, 2012; ПАНЬКО, Ю.: *Slovensko-rusínsky slovník (P - Ž) / Словацько-русиньський словник*. Пряшів: Русиньска
оброда, 2015; HNÁT, A.: *Krátký rusínsky slovník*. Trebišov, 2003.

182 КЕРЧА, І.: *Словник русиньсько-руський*, 2 томы. Ужгород: ПоліПрінт, 2007; *Словник русько-русиньський*,
2 томы. Ужгород: ПоліПрінт, 2012.

183 РАМАЧ, Ю. - ФЕЙСА, М. - МЕДЕШИ, Г.: *Сербско-руски словник / Српско-русински речник*, 2 томи. Нови Сад:
Университет у Новим Садзе, Филозофски факултет, Катедра за руски язык и литературу, 1995 – 1997.

184 ГОРОЩАК, Я.: *Słownik łemkowski-polski, polsko-łemkowski*. Warszawa: Rutenika, 2004.

185 ПОП, Д.: *Русиньско-українсько-руський и русско-украинско-русинский словарь*. Ужгород: Карпато-рус-
ский этнологический исследовательский центр США, 2007; АЛМАШІЙ, М. - ПОП, Д. - о. ДИМИТРИЙ (СИДОР):
Русиньско-українсько-руський словарь. Ужгород: Удавательство В. Падыка, 2001.

186 ПОПОВИЧ, С.: *Порунальний русиньско-мадярьско-русско-український словарчик / Ruszin-magyar-orosz-*

Ортоепічний словник

Ортоепічний словник пояснює висловність слов на основі прийятих орфо-епічних правил. Сучасний русинський язык на Словакії поки не має самостатний ортоепічний словник, але часточний опис нормативної висловності мож найти в уж споминаних правилах русинського правопису (Ябур – Панько 1994; Ябур – Плїшкова 2005), у високошкольськїм учебнику *Сучасний русинський списовный язык* авторів В. Ябура і А. Плїшковой,¹⁸⁷ а найновше в році 2012 на дану тему написала і успішно обгаїла дізертачну роботу одборна асїстентка Інштїтуту русинського языка і култури Пряшівської універзїты в Пряшові ПгДр. Кветослава Копорова, ПгД.¹⁸⁸ Тота робота в будучности ся може стати основов на виданя ортоепічного словника сучасного русинського літературного языка.

Діалектний словник

Задачов діалектного словника є захопити говорув лексіку єдного окремого села, регіону або етнографічної области, але тыж спеціальних термінів у сфері розлічних ремесел і домашній výroбы. На основі того найызначнішы з той категорії словників суть: **регіональний діалектний словник, спеціальний термінологічний словник ремесел і домашній výroбы і словник арготу вандровных майстрів-ремеселників і похыжных торговців.**

Регіональний діалектний словник має ціль комплексно захопити словну засобу конкретного містного діалекту. Чім є теріторія менша, тым легше і за куртшый час мож такый словник зложыти. Ёго комплексность і точность треба відїти нелем у кількості слов, але тыж в описі граматічних і семантічно штїлістічних особитостей лексікы. Гесло ся складать з таких основных компонентів: геслове слово, ёго граматічна характерістіка, інформація о сфері вживаня слова, розтлумачіня значіня слова, контекст на ілустрацію сінтаксічных одношінь з другыма словами, семантічны одношіня з другыма словами, семантічны знакы слова, фразеологічна єдїніця з описованым словом.

В цілорусинськїм языковім і діалектнім контексті є много регіональных діалектних словників, а то ці з теріторії сучасной северовыходной Словакії,¹⁸⁹ Лем-

ukrán összehasonlító zsebszótár. Мукачово - Будапешт: Общество имени Александра Духновича - Вид-во Етнікум, 1999.

187 ЯБУР, В. - ПЛІШКОВА, А.: *Сучасний русинський списовный язык*. Пряшів: Інштїтут русинського языка і културы Пряшівської універзїты в Пряшові, 2009.

188 КОПОРОВА, К.: *Орфоепічна характерістіка русинського языка на граніці выхо- і западославянських лїнгокултурных контактів. З основных прїнципів русинської высловности*. [Дїзертачна робота.] Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012.

189 СІРКА, Й. - МУЛИЧАК, Ю. - БАУШЕНКО, А.: *Короткий словник говірки села Ублі*. Зїген-Пряшів: ЕХСО, 1999; ГОРБАЧ, О.: *Південнолемківська говірка й діалектний словник села Красний Бїд бл. Меджилаборець (Пряшівщина) / Die Ukrainische südlemkische Mundart des Dorfes Krasnyj Brid bei Medžylaborci im Prešov-Gebiet, Ostslowakei: mit einem Wörterverzeichnis*. Матеріали до української діалектології / Specimina Dialectorum Ucrainorum, випуск 2. Мюнхен: Український вільний університет, 1973. Передрук в: ГОРБАЧ, О.: *Зібрані статті*, т. V: *Діалектологія*. München, 1993.

ковины (Польща),¹⁹⁰ Закарпатя (Україна),¹⁹¹ Марамороша (Румунія).¹⁹²

Шпеціальны термінологічны словники мають за ціль зозберати лексіку (термінологію) із конкретної сфери ремеселной, польногосподарської або домашній výroбы, напр. дротарьства, гунчарьства, вівчарьства,¹⁹³ ткацтва,¹⁹⁴ домашніх посуд,¹⁹⁵ традиčních домашніх страв і напоїв¹⁹⁶ і под. Тоты сферы в дакотрых областях доміновали і передавали ся з покоління на покоління. З нашого погляду уж іде переважно о архаїчну або застарілу лексіку, бо часть із тых ремесел заникла а з нима одышла із вживаня і корешпондуєча лексіка. При складаню термінологічных словників ся захоплює вшытко, што корешпондує з конкретнов сферов роботы. Штруктура гесла є звычайно така: наперед ся уведе діалектний термін а пак ёго граматічна характерістіка. Даколи в селі або регіоні ся вживають на тот самый термін дублетны формы, то значіть, же в геслі ся уведуть обидві. Кедь на характерістіку терміну нїт достатной словной інтерпретації, в таких словниках ся вживають ілустрації і фотографії.

Обидва тіпы словників ся складають або подля тематічных областей, або за алфавітом.

Словник арготу вандровных ремеселників і подомовых торговців має барз мало слов. Тайный язык кісуцьких або спішських дротарів обсягує до 200 слов. Гесло словника має просту штруктуру, подобно як в регіоналнім словнику: наперед ся уведе основна форма арготічного слова позначена фонетічно транскрібцієв, наслідуює граматічна характерістіка слова, а пак ёго літературный еквівалент. Справила ся уводить слово в контексті тайного языка. Речіня в арготі ся переложить речінєм в літературнім языку.¹⁹⁷

Окрем уведжєных, екзістують і іншы тіпы словників: **Словник писателів, Словник омонімів, Словник антонімів, Словник словотворїня, Словник скорочєных слов, Сінтаксічний словник, Словник окремых чатей речі, Граматічний словник** і много далшых.

190 RIEGER, J.: *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe „Semper”, 1995; RIEGER, J.: *Słowniczek gwary łemkowskiej z okolic Grybowa Władysława Mossóczego*. In: *Slavia Orientalis*, XXXVII, 2, 1988, с. 269-288.

191 ПІПАШ, Ю.: *Словник гуцульського говору в Закарпатті*. Мюнхен: Іван Жегуц, 2001; ЖЕГУЦ, І.: *Матеріали до гуцульського говору в Закарпатті: говірка с. Берлебаш (Костилівка) р-ну Рахів у 30-х рр. - словник із додатками*. Мюнхен, 1999.

192 ГОРБАЧ, О.: Мараморська говірка й діалектний словник села Поляни над р. Русковою (Румунія). In: ГОРБАЧ, О.: *Зібрані статті*, т. VIII. München: Український вільний університет, 1997, с. 276-323.

193 ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ, Й. О.: Вівчарська лексика говорів Закарпатської обл. In: *Доповіді та повідомлення Ужгородського ун-ту*. Ужгород, 1959, № 4, с. 107-112.

194 ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ, Й. О.: Ткацька лексика українських говорів Закарпатської області УРСР. In: *Studia slavica*, 1967, т. 13, с. 181-246.

195 ГАНУДЕЛЬ, З.: Назви посуду і кухонного начиння в українських говорах Східної Словаччини. In: *Науковий збірник Музею української культури*, 8, Пряшів, 1978, с. 249-292.

196 ГАНУДЕЛЬ, З.: *Народні страви і напої. Лексика українських говорів Східної Словаччини*. Братислава-Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво - Відділ української літератури, 1987.

197 ONDRUS, P. - HORECKÝ, J. - FURDÍK, J.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk : Lexikológia*. Bratislava: SPN, 1980, с. 216-217.

6.3 3 історії русиньської лексикографії

Оригінальні лексикографічні роботи у восточних Славян ся з'являють доста скоро. Далекими попередниками словників суть такзвані **глосы**, т. є. тлумачіння значіння окремих слів прямо в текстах або на маргіналіях старих рукописних книг. Традицію пояснювати незрозумілі і малозрозумілі слова глосами староруські писарі-книгарі перевзяли од візантійських і старославянських.

Зборники глос – глосарії – були першими і найстаршими словниковими роботами. Найстарший глосарій, в якому було 174 слів, був знайдений в **Кормчій книзі** (1282). До другої половини XVI. ст. глосарії були основною формою лексикографічної роботи. **Пересопницька євангелія** (1556 – 1561) має приблизно 200 глос. Глоси були матеріалом про перші староруські словники.¹⁹⁸

Першов пам'ятков староруського книжкового писменства, в якій були зафіксовані лексикографічно оброблені слова із словниками, є **Изборник Святослава** (1073). Понад 400 статей той рукописної книги тлумачить малозрозумілі слова Святого Писма, літератури, факти з історії, інформації о дороговартісних каміннях.

Першов знамов лексикографічних робіт є рукописний словничок **Речь Жидовскаго языка, предложена на Роускую, неразоумно на разоумъ, и въ іеванѣлихъ, и въ Ап(с)лхъ, и въ Псалтыри, и в Парми и въ прочихъ книгахъ**, який ся заховав ведно з рукописом зборника церковних прав і законів, переписаним в році 1282 про новгородського архієпископа Климента. Регістр того словника творить 174 слів переложених до староруського мови з многими церковнослов'янськими лексичними знаками.¹⁹⁹

Кедь у XIII ст. було важно висвітлювати значіння слова іноземного походження, то в наступних сторінках виникає потреба перекладати і тлумачити церковнослов'янські слова. У словнику **Тлъкованіе неудобъ познаваемомъ въ писанихъ речехъ, понеже положены сѣхъ рѣчи въ книгахъ отъ началнихъ преводникъ ово Словенскы, и ино Срѣбскы, и другаа Българскы и Гръчѣскы, ихже неудоволишася предложити на Рускый**, який ся заховав нецільний у рукописі з року 1431, пояснюють ся церковнослов'янські слова тим самим церковнослов'янським мовою.²⁰⁰

Словники з років 1282 і 1431 були не перекладовими, але в принципі тлумачними: в них до реєстрового слова, взятого з текстів написаних церковнослов'янським мовою, додавав ся таксамо церковнослов'янський еквівалент.

Зато, же жива біда була далека од мови церковнослов'янського, нароста-

ла потреба складати перекладові церковнослов'янсько-русинські словники. Першим друкованим словником такого характеру є словник Л. Зизанія, який вийшов главно про шкільські потреби в році 1596 у Вілнюсі під назвою **Лексис Сирьчъ Реченіа, Въкрат(ъ)цѣ събран(ъ)ны. И из слове(н)скаго языка, на просты(ѣ) Рускій Діжле(к)тѣ Истол(ъ)кованы** у книжці, яка ся зачинать букварем під назвою **Наука ку читаню и розумню писма слове(н)ского, ту ты(ж) ѿ сѣтой тройци, и ѿ вѣчеловеченіи з(с)дни** і різними молитвами. В словнику є 1061 церковнослов'янських слів з народними еквівалентами. На розділ од попередніх словників у „Лексисі“ реєстрове слово часто ся перекладає синонімічними і семантично близькими словами: *брак – жени(т)ва, весел(ъ) є; баснь – каз(ъ)ка, слово, байка; ланита – лице, челюсть; ярость – се(р)дито(с) [тъ], запал(ъ)чивость* і под. При окремих словах іноземного походження вводять широкі тлумачіння енциклопедичного типу. На розділ од інших авторів, по першому разі Зизаній завів методу вводити церковнослов'янського слова в контексті, як перший вводить паспортизацію окремих реєстрових слів по перекладі до народної мови, а таксамо ставить в словах притиски. Мож повісти, же Л. Зизаній перший в історії русинської мови розробив і вживав основні лексикографічні методи справовання словникового матеріалу. „Лексис“ Л. Зизанія одіграв визначну роль в історії цілої восточнослов'янської лексикографії. Став ся прикладом і інспірацією про авторів многих далших словників і граматик у XVII. ст. Зизаній в словник приготував ґрунт про визначну лексикографічну роботу – **Лексікон славенорусский** Памва Беринди, який нелем схосновував методи Л. Зизанія, але таксамо увів до свого словника скоро цілий матеріал „Лексису“ Л. Зизанія.²⁰¹

Перші проби лексикографічної роботи, складання словників русинської мови конкретно про потреби віруючих Русинів в Угорську суть зареєстровані у першій половині XIX. століття. Лексикографічні матеріали, які приготували П. Медвецький і М. Лучкай, зістали в рукописах і к нам ся дістали лем по частях. Знаме, же главно М. Лучкай много часу присвятив складованню граматик про своїх родаків. Як симпатизант панславізму рекомендував, жеби церковнослов'янський мови ся став спільним літературним мовою про вшитких Славян, подобно як функціонував латинський мови у многих народів западної Європи. Народну біду він не поважував за вгодну на писання літературних творів, зато написав латинську граматіку підкарпатського варіанту старослав'янського мови,²⁰² але, з другого боку, жадав, жеби священники в церквах проповідали русинським бісідним мовою. На поміч їм видав два томи своїх проповідей народним русинським мовою **Церковныя бесѣды на всѣ недѣли рока на**

198 БЕНЬКО, О. Я.: Скарбниця слів. [Мультимедіальна презентація.] Доступне на <https://onedrive.live.com>.

199 НІМЧУК, В.: „Лексис“ Лаврентія Зизанія - перший український друкований словник. Доступне на: <http://litopys.org.ua/zyzlex/zyz01.htm>.

200 Тамже.

201 Тамже.

202 LUTSKAY, M.: *Grammatica Slavo-Ruthena*. Buda, 1830.

поученіє народное (1831) а в році 1841 зложив штириязычний русиньско-латиньско-мадярьско-німецький словник.²⁰³

З далших визначних лексикографічних робіт, які мали своє значіння про розвой русиньской лексикографії, русиньского народного языка і культурного жывота Русинів, треба спомянути роботи слідуєчих авторів:

РАДОЛІНСКИЙ, А. А.: *Словарь к первому тому собрания „Русских проповідей“* (Будин, 1853). Тот російско-німецько-латиньский словник заінтересовав у першім ряді тих священників грекокатолицької і православної церькви, які ся школювали у Відню і німецький язык знали ліпше як російский. В тім словнику хыблять слова народного бісідного языка Русинів.

МИТРАКЪ, Александръ / MITRÁK, Sándor: *Русско-мадярский словарь / Orosz-magyar szótár* (Унгваръ: Издание составителя, 1881). При складаню словника автор выходив із своєї проросійской языковой орьєнтації і пересвідчіння, же літературным языком карпатських Русинів бы мав быти язык російский. Меджі позбєраныма словами, які Митракови помагав комплетізовати Іоан Сильвай, в словнику была велика часть таких слов, котрым Митрак говорив „*областны*“, т. є. русиньскы слова, бо были розшырены лем в карпаторусиньській области а нигде інде. Слов, котры были розшырены на далшій території – українській – подля Митрака, є в словнику барз мало. Усвідомлюючи собі єго некомплетность, высловив надію, же тот недостаток заповнить якраз выданный новый русиньско-мадярьский словник Ласлова/Василя Чопея.²⁰⁴

МИТРАКЪ, Александръ / MITRÁK, Sándor: *Мадьярско-русский словарь / Magyar-orosz szótár* (2 томы, Ужгород: Уніо, 1922 – 1928). Обидва Митраковы словники історіці оцінюють за найбівшы успіхы русофільской русиньской інтелігенції.²⁰⁵

CSOPEI, László / ЧОПЕЙ, Ласловъ: *Rutén-magyar szótár / Русько-мадярский словарь* (Будапештъ: Мадьярска корольска академия наук, 1883). Словник з приближно 20 000 словами указовав на близкость русиньских діалектів з малоруськыма, т. є. українськыма. Таксамо по першыраз указує на розділ меджі російським і русиньським языком, який поважує за природный про Русинів. На основі того словника Ласлов Чопей сформовав нову русиньску языкову норму на базі бісідного языка Долинян (комітаты: Берег, Угоча і Мараморош), найчисленішой етнографічної группы Русинів Підкарпатської Руси. На основі богатого матеріалу, який Л. Чопей позбєрав у словнику, міг сконштатовати, же „*русиньский язык є самостатный і не може ся поважо-*

вати за діалект російского“.²⁰⁶ Язык Л. Чопея викликав остру критіку русофільских активістів тогдышнього і пізнішого часу, які означили автора і єго язык за інструмент мадярізації. Без огляду на цінность словника, в яким є зафіксована бісїда Підкарпатської Руси, словник не хосновали покоління симпатизантів русиньской народной орьєнтації.²⁰⁷

КУБЕКЪ, Эмилій А. / KUBEK, Emil: *Старославянскій-оугорскій-русскій-нѣмецкій словарь / Ó-szláv-, magyar-, ruthén (orosz)-, német szótár / Alt-slavisches-, ungarisches-, russisches-, deutsches Wörterbuch zu der heiligen Schrift* (Ungvár: Unio, 1906). В компаративнім словнику автор тлумачить понад 5 500 слов, із синонімами є їх приближно 30 000, враховано народной лексикі.²⁰⁸

БЕСКИДЪ, Н. А. / BESZKID, Miklós: *Magyar-orosz szótár / Мадьярско-русский словарь* (Пряшев, 1920). Іде о перекладовый словник, причім в російскоязычній части ся уводять лем слова російского літературного языка.²⁰⁹

РОМАНУВЪ, Тоній / HODINKA Antal: *ГЛАГОЛНИЦЯ (Сбирка вєсьх глаголовъ пудкарпатсько-русиньского языка). Ruszin-magyar ígetár*. Ужгородъ: Юлій Фелдешій книговыдаватель, 1922. Іде о словник вшиткых часослов підкарпатського русиньского языка, які ся хоснують в народній бісїді на території од Спіша по Мараморош.

ТОРОНСКИЙ, Емилій / TORONSZKY, Emil: *Мадьярско-руській правничій терминологичный словарь / Magyar-ruszin jogy műszótár* (Ужгород: Товариство „Просвѣта“, 1925 – 1927); МАЧИК, К. – ЕМЕЛЬЯНОВ, А.: *Мадьярско-русский юридический терминологический словарь* (Кошіце, 1928). Авторы обидвох словників были віцепрезидентами кошіцької судной табулы. Е. Торонський выходив „з погляду о екзистенції самостатного русиньского языка“, а К. Мачик з погляду, же „на діалекті раціоналну научну роботу не мож базувати“.²¹⁰

BOKSAY, Emil – RÉVAY, Gyula – BRASCSAJKÓ, Mihály / БОКШАЙ, Емиліян – РЕБАЙ, Юліян – БРАЩАЙКО, Мих. szerk./ред.: *Magyar-ruszin szótár / Мадьярсько-руський словарь* (Ужгород: Педагогічне товариство Пôдкарпатскоѣ Руси, 1928). Авторы прорусиньской языковой лінії в Передслові пишуть, же „зложіння і видруковання мадярьско-русиньского словника ся стало актуальним главно тогды, кедь русиньский язык ся став урядным языком в школах, урядах і в общественнім жывоті підкарпаторусиньской інтелігенції“.²¹¹

203 МАГОЧІЙ, П. Р. - ПОП, І.: *Енциклопедія історії та культури карпатських русинів*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010, с. 431.

204 CSOPEI, L. / ЧОПЕЙ, Л.: *Rutén-magyar szótár / Русько-мадярский словарь*. Будапештъ, 1883.

205 МАГОЧІЙ, П. Р. - ПОП, І.: *Енциклопедія історії та культури карпатських русинів*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010, с. 484.

206 CSOPEI, L. / ЧОПЕЙ, Л.: *Rutén-magyar szótár / Русько-мадярский словарь*. Будапештъ, 1883, с. xxiii.

207 МАГОЧІЙ, П. Р. - ПОП, І.: *Енциклопедія історії та культури карпатських русинів*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010, с. 810.

208 КОВАЧ, Ф. і кол.: *Краєзнавчий словник русинів-українців. Пряшівщина*. Пряшів: Союз русинів-українців Словацької республіки, 1999, с. 318.

209 Тамже, с. 318.

210 Тамже, с. 318.

211 Тамже, с. 318.

Карпаторусинська лексикографія з об'єктивних причин стагнувала почас цілого періоду пановання тоталітарного режиму в центральній Європі, т. є. од 50-х до кінця 90-х років ХХ. ст., з винятком войводинських Русинів у бувшій Югославії. Правда, бісїда Русинів на Словакії, в Польщі і на Закарпатю була предметом бадань учених-україністів, на Словакії переважно Русинів української народної і мовної орієнтації, котрі були продуктивними в записуванню і видаванню словників і атласів русинської бісїди, але лем в інтерпретації як діалекту українського мови (З. Гануделєва, В. Латта, Й. О. Дзендзелівський, Я. Рієгер).

Ситуація в русинській лексикографії ся змінила аж по році 1989, коли доходить ку кодифікації русинського мови на базі живої бісїди Русинів – на Словакії (1995), на Україні (1999) і в Польщі (2000), ку виникну перших мовних комісій, а наслідно і русинських наукових інституцій. Оновило ся видавання в першій ряді орфографічних словників, котрі ся стали основними кодифікачними приручниками у вище уведжених країнах. Наслідно професіональні лінгвісти і колективи, але і нелінгвісти, просто патріоти і любителі бісїди свого рідного села або регіону, ініціативно складали і видавали термінологічні, перекладові і тлумачні словники. З новодобой русинської лексикографії можемо увести слідуючі роботи:

ПАНЬКО, Юрій і кол.: *Орфографічний словник русинського мови* (Пряшов: Русинська оброда – Інститут русинського мови і культури, 1994).

ПАНЬКО, Юрій: *Русинсько-русько-українсько-словенсько-польський словник лінгвістичних термінів* (Пряшов: Русинська оброда – Інститут русинського мови і культури, 1994).

ПОПОВИЧ, Стефан: *Поруналний русинсько-мадярсько-русько-український словарчик / Ruszin-magyar-orosz-ukrán összehasonlító zsebszótár* (Мукачово – Будапешт: Обществ імени Александра Духновича – Вид-во Етнікум, 1999).

CHOMIAK, Mirosława – GÓRSKA, Magdalena: *Słowniczek tematyczny: Szkoła : Polsko-łemkowsko-angielski / Angielsko-łemkowsko-polski* (Warszawa – Legnica: Stowarzyszenia Łemków, 2003).

CHOMIAK, Mirosława – GÓRSKA, Magdalena: *Słowniczek tematyczny: Dom. Człowiek. Przyroda : Polsko-łemkowsko-angielski / Angielsko-łemkowsko-polski* (Warszawa: Rutenika, 2004).

CHOMIAK, Mirosława – GÓRSKA, Magdalena – SANDOWICZ-BAKOWSKA, Wiera: *Słowniczek tematyczny: Praca : Polsko-łemkowsko-angielski* (Warszawa: Rutenika, 2006).

АЛМАШІЙ, Михайло – ПОП, Дмитрій – о. Дмитрій (Сидор): *Русинсько-українсько-руський словарь* (Ужгород, 2001).

ПОП, Дмитрій: *Русинський синонімічний словарь из украинськима відповідниками* (Ужгород, 2001).

ГОРОЩАК, Ярослав: *Słownik łemkowsko-polski, polsko-łemkowski* (Warszawa: Rutenika, 2004).

ЯБУР, Василь – ПЛІШКОВА, Анна – КОПОРОВА, Кветослава: *Русинська лексика : Правписный і граматічний словник*. (Пряшів: Русин і Народні новинки, 2007).

КЕРЧА, Ігор: *Словник русинсько-руський*, 2 томи (Ужгород: ПоліПрінт, 2007).

КЕРЧА, Ігор: *Словник русько-русинський*, 2 томи (Ужгород: ПоліПрінт, 2012).

ЧОРІ, Юрій: *Словарь русинського мови*, 4 томи (Ужгород, 2014 – 2015).

АЛМАШІЙ, Михайло: *Орфографічно-орфоепічний словарь русинського мови : посібник на поміч гуманітарним народним школам, журналістам, редакторам русинських видань, кождому пишущому по-русинськи* (Ужгород: Закарпат. обл. науч.-культуролог. о-во ім. А. Духновича, Языкознателна секція, 2014).

АЛМАШІЙ, Михайло – УХАЛЬ, Михайло: *Русинсько-російсько-українсько-латинський словарь лінгвістичної термінології : [493 термінів]* (Ужгород: Закарпат. обл. науч.-культуролог. о-во ім. А. Духновича, 2014).

ПАНЬКО, Юрій: *Slovensko-rusínsky slovník (A - O) / Словацько-русинський словник* (Пряшів: Русинська оброда, 2012).

ПАНЬКО, Юрій: *Slovensko-rusínsky slovník (P - Ž) / Словацько-русинський словник* (Пряшів: Русинська оброда, 2015).

КАПРАЛЬ, Михайло: *Русинський орфографічний словарь (з граматичними таблицями)* (Будапешт: Вседержавное Русинське Самосправованя, Русинський Научний Інститут імени Антонія Годинки, 2017).

7 ФРАЗЕОЛОГІЯ

Фразеологія є наука о усталених образних і експресивних мовних сполученнях (фраземах). Дословно значить „учіня о зворотах в мову ці речі“ (од грецького *frazis* – зворот, вислов, і *logos* – поняття, учіня).

Фразеологія є з лінгвістичного погляду шпекіфічнов областєв у кождім мову. З погляду общо приятого діління мови на мовні ровини є інтегралнов частєв лексичної ровини, респ. лексикології – науки о словах, мовних сполученнях. Якраз мовні сполучення суть тіпичні про фразеологію, точніше повіджене, суть то **усталены словны сполучення**. При становлєванню шпекіфіки основної велічіни цілої фразеології ся выходило якраз з диференціації **вольных словных сполучень**, котрі ся клали до опозиції з **усталеныма словными сполученнями**.²¹²

Подля ступня овладаня фразеології конкретного мови мож оцінити уровень комплексного знаня чужого мови, доконця ай материнського мови. Фразеологія є молода область, на Словакії ся зачала розвивати лем в 50-их роках

212 MLACEK, J.: *Slovenská frazeológia*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo, 1977, 2. vyd. 1984, с. 20.

20. стороча, а приближно у 80-ых роках ся зачало научне баданя фразеологізмів у русиньских діалектах, подля тогдышнёй термінології в „українських діалектах на Пряшівщині“.²¹³

Розмах фразеології (при русиньській фразеології ся приставиме в іншій часті) настав передовшыткым тогды, кедь ся під тым понятём перестали розуміти лем присловки і поговорки означованы і як **пареміологічны спойня** (paremiologické útvary), о котрых будеме говорити пізніше. Баданя в области фразеології лінгвісты заміряли передовшыткым на усталены словны спойня, причім народны присловки і поговорки перестають быти в центрі їх научного інтересу. Наперек тому фразеологія є друготнов областёв языка, котра надвизує на лексикологію (попри синтаксії).

Фразеологічна єдиніця має в будові языка шпеціфічну позицію ай зато, же не vznikать штандартным способом будованя: фонема – морфема – лексема – синтагма. Она vznikать якбы переоцінінём уж ествуючого словного спойня (синтагмы) тым, же му придає нову якість, респ. нове значіння, діаметрално одлишне од попереднёго. Вызначный є і факт, же якраз тото нове значіння, котре є приділене уж ествуючій синтагмі, дану синтагму усталює – становлює прісний порядок лексем у ній. Тот факт выкликує у лінгвістів похыбности, ці vznik фразеологізма є вопросом синтаксичным, або скоріше семантичним.

Взник фраземи ся называють **фразеологізація словного спойня**. Імпульзы на vznik фраземи (фразеологізацію) можуть быти розлічны. Наприклад, можеме їх слідовати:

- у выразіню протиставлїнь **позітів – негатів**: добрый, красны (позітів) – *добрый, красны пташок* (негатів),
- у потребі дати высьлов до **часословной формы**: налада – *быти в наладі*, біда – *быти в біді*, сухота, сухой – *є то всуху* (є то в порядку), *мати сухоты* (1. абстиненчний синдром у алкоголіка; 2. бути без грошей),
- у выразіню експресивности: **перебівшованя – зменшованя**: *має грошей як половы, мудрый як радіо, парадна як передня хыжа, рычить як волінь, выгучав як верьба, дурный як сніп...*

Предметом фразеології суть усталены (стали) спойня двох або вєце слов, якы мають характер семантичного цілку і творять ся в процесі бісіды як готовы словны формулы. Фразеологія окрем сполочных аспектів з лексикологієв має свої шпеціфічны задачі: штудує особитости штруктуры фразеологічных єдиніць і механізм створіння семантичної цілостности споєных доведна слов, вызначіння прічин їх фразеологізації. Далше ся фразеологія може занимати одношінём фразеологізмів із словами, словныма спойнями і речіннями. Часто тыж выяснює історічно-етімологічны основы фразеологізмів, де уж є страчена внуторна ясность, а занимають ся тыж розвоём фразеологічного зложіння даного языка.

213 ІВЧЕНКО, А.: Фразеологія українських говірок Пряшівщини на загальноукраїнському та слов'янському тлі. In: *Наукові записки 18*. Упорядник З. Ганудель. Пряшів: Союз русинів-українців СР, 1993.

Жебы диференцовати просте словне спойня од фразеологічного, котре є обектом учіння фразеології, про такы спойня звичайно ся вживають терміны **фразеологічна єдиніця, фразеологізм** або новіший термін – **фразема**.

7.1 Фразема і слово. На першім місцю при розуміню **фраземи** треба становити одношіня фраземи ід **слову**, або наспак, **слова ід фраземі**. При характерістіці одношіня фраземи як цілку к слову задефінуєме – на яку фразему думаєме: на фразему із синтагматичнов штруктуры і номінативнов (називнов) функцієв. Фразему, котра є носителём конкретного значіння, а то як цілок, причім окремы лексеми (слова) той фраземи страчають (цалком або счасті) своє властне лексичне значіння, котре мають мімо даной фраземи. Ту мож положить дакілько вопросів: Ці зістає слово і позад свого вступу до фразеологічної єдиніці і по увєдженых змінах іщі все тым самым словом? Ці в кождім припаді фразеологізації підлігать слово єднакым змінам? Яка є функція окремого слова у фразеологізмі? Ці суть компоненты фраземи взаємно рівноцінныма?²¹⁴

Є дакілько (доконця і протилежных) поглядів, коцепцій – одповідей на даны вопросы. Наприклад, єднов з коцепцій є, же слово по вступі до фраземи зістає словом лем своєв формов, але не зістає скutoчным, таким істым словом, як было перед вступом до фраземи. Оно ся **десемантизує**, т. є. страчає своє первістне семантичне значіння.

Інша коцепція твердить, же слово і по вступі до фраземи, хоць ай страчає, або ослаблює свою семантику, заховать сі свій „штатут“ слова. Треба припомняти, же міра страты властного лексичного значіння слова не є при вшыткых компонентах фраземи єднака. Праві зато не можеме бути згодні з теорієв, же по вступі до фраземи слово страчає „штатут“ слова. Суть ту ай далшы аргументы. Высьвітлїме їх на прикладі фраземи: *выточіли ня* (в значіню „розтіли ня“). Писатель Осиф Кудзей дану фразему інтелігентно схосновав у своїй „байці-забавляйці“ о кліщови, котрый ся скажить, же іщі є лем рано, а уж „ня выточіли“.²¹⁵ На чім ся закладує нова образность? На первістнім значіню слова „выточіти“ (выточіти, выкрутити кліща з тіла). Можеме конштатовати, же семантичны зміны, котры ся діють у слові по єго вступі до фраземи, суть розлічного характеру і силы, і зато не мож уважовати о цілковій десемантизації даного слова.

7.2 Ключовы і факултативны слова фраземи. За ключовы (опорны) слова фраземи поважуєме такы, котры мають домінантну позицію у фраземі. Дакколи ся означують термінами: фразеологічний центр, опорне слово або ключове

214 MLACEK, J.: *Slovenská frazeológia*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977, 2. vyd. 1984, с. 48.

215 КОПОРОВА, К.: Невычерпный студник живой воды: Рецензия на два сборники Осифа Кудзея - Байки-забавляйки і Мудрость живота. In: *Русин: культурно-христіанський часопис*, XIX, 1, 2009, с. 14-15.

слово фраземи. Приклад: *ту-там метати очами* (причём присловник *ту-там* у даній фраземі виступлять в значіню часового одрізку – *час од часу мече очами*), *метати очами*, *метати погляд*, *метати ся на вшиткы боки*, *метати компліменти*, *метати мудры думкы...* (ключове слово *метати*). Факультативны члены ся в єдній фраземі находять, у другій суть нагороджены іншым членом-словом. Фразема мусить быти усталена в обидвох подобах – з факультативным членом, ай без нёго. В посліднім прикладі, наприклад, за факультативне слово можемо покладати слово *мудры*. Фразема фунгує ай з ним, ай без нёго, респ. оно може быти нагороджене іншым факультативным словом (*метати думкы*, *метати мудры думкы*, *метати дурны думкы*).

Ключовыма словами фраземи можуть быти:

- часослова: *мати філіпа*, *вывалёвати очі*, *выливати сі злость на дакім*;
- придавники: *на то треба мати добрый жалудок*, *то є про мене тяжка (міцна) кава...*
- присловники: *люблю тя до послідней коруны*, *має добрі підрізаний язык...*

З вонкашній стороны ся фразеологізми одлишують од слов тым, же складовы компоненти слов – морфемы – не суть самостатныма єдиніцями речі, але компоненти фразеологізмів суть цілы слова з властныма їм формами словозміны, котры суть способны функціонувати і мімо фразеологічних споїнь.

Лексічне значіння слова і фразеологічної єдиніці тыж не суть адекватны, хоць даколи меджі нима є много сполочного, напр.: *нігда = кедь верьба ябко зародить; як на горі рак свисне; выдумати сі = выціцкати/выссати з палця; скупый = за евро бы сі дав коліно вертіти...* В даных припадах сьме значіння фразем передали єдним словом, але не вшиткы значіння фразеологічної єдиніці мож вытлумачіти єдним словом, напр.: *замести перед властным порогом* (навести в родині порядок), причём дана фразема може быти вытлумачена і так: „наперед зроб порядок у себе (у своїм внутрі, у своїй родині), аж потім можеш поучувати (вказувати на хыбы) другого“. Дость подобна на перший погляд є фразема: *выносити смітя з хыжы*, але їй вытлумачіння є інакше, а таксамо ся вживать ай в інакшій ситуації. Такый фразеологізм можемо вжыти в ситуації, кедь хочеме когось із членів родини (близких людей, приятелів) поучіти, же не є добрі проблеми, котры ся дотыкають лем даной комуніты (родини, групи близких приятелів, сполупрацовників) выносити, образно повіджене, „з хыжы“, але треба їх вирішити меджі собов. Подобныма фраземами, котры бы сьме могли дати до синонімічного ряду, суть: *што ся дома наварить, то ся дома ай зьїсть; не треба райбати брудне шматя перед чужіма*.

Хоць фразеологічны єдиніці суть генетічно і подля формы словныма споїнями ці речіннями, они ся якостно одлишують од синтаксичных єдиніць тым, же суть сталыма цілостныма структурами і не будують ся каждый раз подля істих

синтаксичных моделів, як є то у речінь. При класифікації фразем із синтаксичного погляду ся приставиме в самостатній части.

7.3 Семантичны одношіня меджі фраземами. Так як меджі лексемами або меджі синтаксичныма конштрукціями, ай меджі фраземами суть семантичны одношіня. Думаєме на веце значінь, респ. одтінкы у значіню окремых фразеологізмів. То значіть, же явы, котры суть общо знамы з лексикології як єдной із языковых ровин, позоруєме і при фраземах, а то: полісемію, омонімію, антонімію ці синонімію.

Перший з явів – **полісемія** є у фразеології намного рідшым явом, як у лексичі, не є то але яв вынятковий. Слідуючі тлумачіння окремых фразем в словацькім малім фразеологічнім словнику,²¹⁶ находиме при фраземі *трафила коса на камінь* таке розтлумачіння: а) „стрітили ся двоє твердоголовы, непіддайны люде“, б) „настали комплікації, проявив ся одпор“. Таксамо при фраземі *мовчати як рыба* авторка дає дві тлумачіння: а) „быти тихо, ніч не говорити“, б) „не вызрадити тайне“. Порівнюючі семантику тлумачіння а) і б) мож сконштатовати, же од першого до другого розуміння даного фразеологізма настає посун у фразеологізації. Фразеологізація ся проглублює. Но не все то так є і не все мож точно вычленили два ступні, респ. проглублюючи ся фразеологізацію од єдного к другому тлумачіню даного фразеологізма. При істих фраземах але процес фразеологізації поступив до такой міры, же первістны дві подобны фраземы ся од себе семантично аж так оддалили, же ся стали **омонімами**. Правыма омонімами суть у фразеології такы фраземы, котры ся при звуковій згоді вызначують цалком одлишнов семантиков. Суть то фраземы, котры vznikли як выслідок самостатных фразеологічных процесів, то значіть, же їх характерізує одлишна образность. Такых є але в языку мало. Млацек уводить приклад, котрый в контексті русиньской фразеології тыж мож увести: *настала ей година* (в значіню „породила“...), і *настала ей (послідня) година* (в значіню „умерла“...).

Намного частіше але находиме **фраземы-синонімы**. Так як в лексичі, ай ту vznikають синонімічны ряды фразем. Напр. на скупого (надміру шпоровливого) чоловіка мож найти такый синонімічний ряд фразем: *дав бы сі за евро коліно вертіти; руку не отварять, жебы вітор грошы не роздув; дав бы сі палець (руку) одрубати; двараз єдно бы їв, кебы му не смерділо...* На клебетного чоловіка мож найти такый синонімічний ряд фразем: *языком як шаблєв швыкать на вшиткы боки; меле як млинок; папуля му іде, хыбаль бы до рота воды набрав...*

За фраземы-синонімы не мож поважувати такы (тыж о клебетнім чоловікові), котры vznikли на основі єднакой образности, напр.: *має острый язык; язык го свербить; має підрізаний язык; язык як брытов; язык як прайник; не втримать язык за зубами* (ту фразеологізація vznikла на основі образности сполоч-

216 SMIEŠKOVÁ, E.: *Malý frazeologický slovník*. Bratislava: SPN, 1989.

ного компоненту – *язык*, котрый ся находит у вшиткых уведжених фраземах.

Антонімія ся не находит у фраземах так часто, як то є у лексіці. Але кедь єст-вує у фразеології синонімія, треба допустити і узнати ай екзистенцію антонімії.²¹⁷ Українська фразеологія має доконця ай антонімічний словник фразеологізмів.²¹⁸ Podobno як в лексіці, і ту vznikать проблем одлишіня антонімічних фразеологізмів од варіантів єдного фразеологізма, котрый ся вживать з єднаков фреквенцієв як позитівна версія, і творить антонімічну пару: *метати вшиткых до єдного міха – не метати вшиткых до єдного міха, єм як міхом вдарений – не єм як міхом вдарений*. Таки пары фразем треба поважовати за **модалны варіанти** того істого фразеологізма. Дакотры форми мають лем негатівну форму, позитівна ся не вживать, напр.: *не охабили на нїм ани сухой ниткы, не зістало єдно око сухе...*

7.4 Сінтаксічна будова фразем. Кедь говориме о сінтаксічній конштрукції фраземы, думаєме передовшитком на факт, ці фразема має форму сінтагматічного сполня, або цілого речіння. Подля того критерія мож розділити фраземы до чотырєх груп:

а) Фразы (будова простого або складного речіння). Ту мож увести приклади таких фразем: *Поволили му нервы. Страх має великы очі. Слава му вступила до головы*. Фраземы у формі складного підрядного речіння: *Хто другому яму копле, сам до нїй лїпне*. Спеціальним тіпом фразем суть такі, в котрых є певна лем єдна часть (главна або підрядна часть складного речіння), а друга часть не належить до фраземы, напр.: (звыразнена часть є фразеологізм) *Коруна бы ей з головы не впала*, кебы пришла до нас. *Ай кедь ся на голову поставиш, ай так не зробиме тото, жебы сьме тя за того пияка оддали. Іщі велє воды протече корытом Лабірця* (корытом Лабірця можеме ай випустити), *доки ся так стане, як вы, куме, хочете*.

б) Фразеологічны звороты Млацек характеризує як фраземы, котры мають у своїй сінтаксічній будові домінантне часослово, зрідка є то менный тіп звороту. Богатство і пестрость часословных сінтагм ся переносить ай до фразеології, также vznikають найрозлічнішы подля сінтаксічної штруктуры фразеологізми, напр.: *не мати дня ани ночі; мати горячу голову; зістати продавати петрушку; метати горох на стїну; шыти горячов іглов...*

в) Фразеологічны поговорки суть такі фраземы, котры не мають у своїй штруктурі часослова: *чортови на хосен; битка на жывот і на смерть; свячена вода* (на лік – таблетку, котра не заберає); *дурный як сніп; парадна як передня хыжа; старый як Матузалем...*

217 MLACEK, J.: *Slovenská frazeológia*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977, 2. vyd. 1984, с. 66.

218 КАЛАШНИК В. С. - КОЛОЇЗ, Ж. В.: *Словник фразеологічних антонімів української мови*. Київ: „Довіра“, 2006.

г) Мінімална фразема. Усталене словне сполня, котре є зложене з єдного (рідше з двох) неповнозначного а єдного повнозначного слова. Найзвичайнішим прикладом такой фраземы суть приклади сполня приназивника з назывником: *без дебаты; до ногы (вшиткы); о волос*, або сполня часткы з назывником: *за мак; ани фука; аж поза вуха...*

7.5 Класіфікація фразеологічных єдиніць. У выходославянських языках (хочь ани ту, ани в інших групах языків класіфікація не є єднотна), ся найчастіше виділюють три тіпы фразеологічных єдиніць:

- а) Фразеологічны зрощіня,
- б) Фразеологічны цілки,
- в) Фразеологічны сполня.

а) Фразеологічны зрощіня – то суть семантично нерозділны фразеологічны єдиніці, в котрых цілостне значіння не є мотивоване, што значить, же не впливають із значінь їх компонентів, напр.: *набыти оскомину; відіти вшиткых святих; колоти очі, намастити кешеню; дати сі до трумпеты* і т. д.

б) Фразеологічны цілки – то суть тыж нерозділны фразеологічны єдиніці, але їх цілкове значіння є мотивоване значінєм компонентів, напр.: *закусити до языка; як кров і молоко; выносити смітя з хыжы; вывести на справну путь; біла горячка* (хворота – delirium tremens); *бабкова влада...*

в) Фразеологічны сполня – то є тіп фраз творених реалізацієв звязаних значінь слов, то значить, же ся творять із слов з ограниченима сінтаксічними сполнями, напр.: *захмурити – тварь, чало, обєрьвы; дістати – страх, злость* (але не мож напр. – дістати радость); *пьянтати – ногами, языком* і т. д.

Дакотры лінгвісты (Н. М. Шанскій²¹⁹) виділюють іщі ай **фразеологічны поговорки**. Дефінують їх як словны сполня, в котрых кжде слово фраземы выступлять у своїм первістнім значіню, але в данім фразеологічнім виразі може мати як дословне, так ай перенесене значіння, напр.: *Добрый сусід лїпший як родина. Хто ся боїть, не сміє до ліса. Не вшитко злато, што ся блищить*. Словацька лінгвістка Будовічова означила таку групу словных сполнь за „чекателїв на фразеологізацію“.²²⁰ К ним належать і фразеологічны виразы номінатівного характеру, котры тыж называєме **усталены словны сполня**, напр.: *робочі успіхы; висока школа; основна школа; містный уряд* і т. д. Млацек, наприклад, під фразеологічними виразами розумить вшиткы сінтагматічны фраземы, в котрых не є часослов, то значить, же то суть розлічны менны фраземы (назывниковы, придавниковы, містоназывниковы, присловниковы), напр. *колесо історії; крокодїлячі слызы; Авгіяшів хлїв; водне в ночі; на стары колїна...*

219 ШАНСКИЙ Н. М.: *Фразеология современного русского языка*. Москва: Специальная литература, 1996.

220 MLACEK, J.: *Slovenská frazeológia*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977, 2. vyd. 1984, с. 72.

Є тиж много других спроб класифікації, напр.:

- **образно-выразны сталы споїня:** *выпустити червеного когута; догоріла свічка (дакому); світ за очіма і т. д.,*
- **споїня з метафорічними компонентами:** *ябко незгоды; слызы щастя і т. д.,*
- **сталы порівняня:** *хранити як око в голові; жыти як свиня в жыті і т. д.,*
- **сталы гіперболы:** *ани каноном не пробеш; не вартый ани за зерня маку; выгучав як верьба і т. д.,*
- **тавтологічны споїня:** *свиня зістане свинёв і т. д.,*
- **споїня на базі поетичной речі:** *правда – добрі, а щастя – ліпше; хвалы до повалы, а выслідок – по землю* (обміна фраземи: *хвала до неба – кылы до землі*),
- **еліптичны споїня**, што споюють усічени сталы споїня: *рад не рад; хоць де/коли/кады і т. д.,*
- **термінологічны фразеологізмы**, што обсягають зложены терміны науки, техніки, умелецькой сфери, політики і т. д.: *култ особы; атомова реакція; розпад електронів; технічне кресліня; умелецький переклад; технічна література і много далшых,*
- **афорістичны фразеологізмы**, што выражають обобщаючі (обєдінюючі) заключіня: *приятеля познаш в біді; дати руку до огня за дакого і т. д.,*
- **ідіомы** – то вшитыкы словны споїня, котры стратили внуторну форму: *была не была; шайба хопить когось; сомарьска шапка; выпаленый шваблик; до шкаменту/шкументу (цалком); курячий сліп і т. д.*

7.6. Жрїдла фразеологізмів. Генетічна класифікація фразеологізмів на основі їх жрїдел, найчастіше дефінує такы жрїдла:

- присловкы і поговоркы,
- професіоналізмы, котры набыли метафорічне вживаня,
- усталены высловы з анекдот, жартів і т. п.,
- цитаты і образны высловы із Старого і Нового завіта,
- многы ремінісценції з античных часів,
- переклады розшырєных чужоязычных высловів,
- тзв. „крылаты слова“ з творчости писателїв,
- памятны фразы визначных людей.

О фразеологічных лексічных ідіомах тіпу – *впасти до ока дакому*; або о фразах, што мають організацію простых або зложєных речінь тіпу: *Што посієш, то будеш жати* і т. п., будеме подрбніше говорити при характерістіці русиньской фразеології.

Теперь ся іщі приставиме при тзв. „крылатых ці окрылєных высловах“ або „крылатых словах“. Суть то словны формулації, якы ся часто повторюють в бісїдї і походять як з народной мудрости, так і з высловів визначных людей. Може-

ме їх розділити на:

- а) Окремы слова**, тіпу: *Еден, Олімп, Парнас, Голгота, Полтава, Сталінград, Дукля, Колумб, Прометей, Геркулес, Златоуст, Гамлет, Дон Кіхот, Робінзон, Плюшкін і т. д.;*
- б) Словны споїня:** *мертвы души; менший брат; людське мнясо; біле мнясо...*
- в) Речіня:** *Дотулити ся болячого міста і т. д.*

Переважна часть тых виразів, слов, споїнь і речінь належить до цілосвітового фразеологічного богатства і суть:

1. Античного походжіня:

- а) старогрецького: *ахілова пята; гордічний узел; дамоклів меч; драконьскы законы; танталовы муки; прокрустово ложе; сізіфовска робота і т. д.;*
- б) староримского: *гола правда; грошы не смердят; лукульска гостина; переступити Рубікон; лабутина пісня; мовчаня – знак согласности; Картаген мусить впасти; чоловік чоловікови вовком і т. д.*

2. Церковно-книжного походжіня:

- а) біблійного: *выпити чашу до дна; вогняны слова; голос (глас) вопіющого в пустыні; ерихоньска труба; притча во языцех; продати/продати ся за миску ленчі (шошовіці); книга жывота; манна небесна; норожний камінь; на розпутьях многолудных; не хлібом єдиным; око за око, зуб за зуб; пісня пісень...*
- б) євангелічного: *алчущі і жаждущі; блудный сын; вовк у вівчій скорі; злоба дня; камо грядеши; каждый камінь крічить; ловці душ; нести хрест; ани на йоту; терниста путь; тернёвый вінець; тридцять стріберных; ходжіня по муках; невіруючий Фома; Кто меч підойме, од меча загине; Кто не робить, тот не їсть; Вшитыкы за єдного, еден за вшитых; Послїдні будуть першыма і т. д.*

3. Переклады памятных высловів з чужіх языків з творів визначных людей, освоєны в різних добах:

- а) німецького походжіня: *ярь (весна) народів; на крылах пісень* (Г. Гайне); *згните болото; договор з діяволом; Стій, минута!* (Й. В. Ґете); *Мавр зробив своє діло, Мавр може йти; іскра божя* (Ф. Шіллер); *переоцініня цінностей; на тамтім боці добра і зла* (Ф. Ніцце); *предмет в собі; чїсте уміня; чїста красота* (І. Кант);
- б) французького походжіня: *бурька в погарі воды* (Ш. Л. Монтеске); *варфоломійска ніч* (Ф. Шатобріан); *Од великого до смішного еден крок* (Ж. Мармонтел); *Злата молодеж; Іншы часы – іншы пісні* (Н. Буало); *Рыцарь без страха і поганы; чоловік – звірь* (Е. Зола); *Людська комедія* (О. де Балзак); *дозерати свою загороду; медовый місяць; Вшитыкы жанры суть добры, окрем нудного* (Волтер); *Мір домам (хыжам), война палацам; зачаток конца* (Ш. Талейран); *спляча красавіця* (Ш. Перро); *Трєми мушкетырї* (Дима); *арешт наро-*

- дів (А. де Кюстін); *В торбі вояка лежыть маршальске жезло* (Наполеон)...
- в) англійського походження: *Быти, ці не быти; Умерти – спочіти* (В. Шекспір); *Вшыткы способы добры, кедь ведуть к цілю* (або: *Ціль оправдує способ*) (Т. Гоббс); *Час робить про нас* (В. Гладстон); *Шерлок Голмс* (А. Копан-Дойл) і т. д.;
- г) з інших неславянських європейських мов:
- італійського: *Дантове пекло; Ай так ся крутить; Колумбове яйце...*
 - шпанського: *Дон Кіхот з Ламанчі; боївати з вітровими млинами; Санчо Панча; пята колона...*
 - бельгійського: *синій птах/синє потя* (М. Метерлінк)...
 - данського: *арістократи духа* (Х. Стефенс); *голий король* (Г. К. Андерсен)...
 - норвезького: *любовний трикутник* (Г. Ібсен);
- г) Дакотри крилаті вирази ся зродили **в Америці** і освоїли ся поступно на інших континентах, напр.: *останній могокан* (Ф. Куцер); *стрико Сем; суд Лінча; студена війна; вольний/свободний світ; час – гроші...*
- д) Крилаті вирази з фразеологічного фонду **вихідних народів**, напр.: *выпустити духа з джбану/фляшки; тисяч і єдна ніч; воскресіння з мертвих; Загороды Семіраміды; Кедь гора не йде к Могомедови, та Могомед іде к горі; Сезам, отворь ся!...*
- е) Много крилатих виразів ся перевзяло з **російської класики**, напр.: *підписане – так з плеч долов* (А. Грібоєдов); *над розбитим корытом; скупый рыцарь; злата/золота рыбка* (А. С. Пушкін); *герой нашого часу* (М. Ю. Лермонтов); *демянова юшка; щуку шмарили до воды* (І. Крылов); *мертвы душы; сміх через слызы* (Н. В. Гоголь); *отцѣве і діти* (І. С. Тургенєв); *влада потемку; жывыи труп; зелена палічка* (Л. Н. Толстой); *Лем бы ся дашто не стало; чоловік у футралі* (А. П. Чехов); *Чоловік – то звучить гордо; Народжений плазтити ся – літати не годен* (А. М. Горький); *великий комбінатор; Остап Бендер* (Ільф і Петров)...
- є) З крилатих висловів **інших славянських мов** сі уведемо як приклад холем назву роману Я. Гашека – *Добрий вояк Швейк*.
- ж) Меджі крилатими висловами ся хоснують і фрази з **давньоруських** жрідел, напр. із „Слова о полку Ігоревім“: *кыраве вино; орати тугу, сіяти смуток; розтікати ся мыслѣв по дереві; буйны туры за землю Руську; О Руська землѣ, уж за шеломом (гором, холмом) есь!.. Ці не добрі бы нам, братя, зачати...*
- з) Іщі старшы суть крилаті слова з **літописів**, напр.: *Іду на вы; Мертвы сраму не імуть; не заганыме землю Руську; мати руських міст; поставити род проти роду* і много далших.

7.7 Курта характеристика русинської фразеології. В тій характеристиці будемо виходити глвно з поглядів В. Мокієнка, професора Петербургської університету, котрий написав вступну статтю к фразеологічному словнику лемківських (т. є. русинських) діалектів Восточної Словаччини Н. Вархоловой і А. Івченка. Згоднісьме з його конштатацієв, же особите значіння має бадання фразеології таких областей, де суть різні діалектні і мовні границі, бо то то бадання потверджує, же фразеологічний фонд має все змішаний характер і не має якусь чисто лем народну самобитність. Фразеологія іщі вєще підлігати контакту зо сусідніми мовними системами як фонетика, морфологія ці синтаксис. Зато і бадання нашої фразеології має значіння як про україністику, так і про словакістику, але тыж славістику вообще.

Русинська фразеологія має з єдного боку свою самобитність, але з другого боку є тісно споена зо словацьков, польсков, українськов, російськов і цілославянськов фразеологієв. В сучасности, напр. є омного інтензивніший вплив словацького оточіння як в минулости, і фразеологія ся освоєє барз легко. Але русинська фразеологія має і свою самобитність, шпеціфічні знакы детерміновані тыма самими факторами, як і русинські діалекты: роздробленість, одділеність од української території, культури, релігійні контакты вєще про западни як про восточны, але і захованя старих форм з праславянського і церковнославянського мови і т. д. То значить, же походження русинської фразеології є дость змішане, але основу має цілославянську (як і лексика), о чім свідчать, напр. фразеологізми типу: *мати молоко на бороді; ллїє як з відра; можеме му кіл на голові тесати; не рыба, не мнясо (ани рыба, ани рак); тучный як бочка* і т. д. Дакотри фразеологізми цілославянського походження спомеджі восточнославянських мов ся заховали лем ту, напр.: *як за ніхтѣм бруду*, або *як чорного за ніхтѣм*.

Находиме ту часто і сполочні знакы з остатніми восточнославянськими мовами, як напр.: *кедь верба ябко зародить* (нігда); *як на горі рак свисне* (нігда); *рости як верба при воді* (скоро); *лем кість і скоро* (барз худий); *мусиш велѣ галушок/пирогів поїсти* (не скоро ся дашто здобуде); *сам як палець* (цалком сам); *выціцкати/выссати з палця* (выдумати); *ани пришити, ани приплатати* (недобрі повісти або зробити дашто) і т. д.

На русинських фразеологізмах видно довгодобый вплив словацького мови і його діалектів, лемже і шырший чехо-словацький вплив, напр.: *повісти по лопаті, мащений вшыткыма мастями; выйти на мізіну; зима як в псинцю; взяти ноги на плечі; велика рыба; зачати од Адама; знати як свої боканчі (топанкы); рости як з воды; робити сі добрый день* (з дакого); *на єдно копыто; бісїдовати* (лябдати) *што слина на язык принесе* і т. д.

Як знаме, словенчина впливати нелем на русинську фразеологію, але на вшыткы мовні ровины мови. Найбогатша є з того погляду лексика типу:

стром, тромф, шунка, цімпер-цямпер і т. п., што ся проявлять і в многых фразеологізмах, напр.: *стойть як пес о пята лабу* або *бігать як пес з пробитов лабов; прийти о розум* і т. д.

Переважна часть перевзятых фразеологізмів одражать конкретны соціолінгвістичны і екстралінгвістичны явы. Є то переважно найактивніше і найчастіше ядро словацькой фразеології, што треба поважовати за збогачіня русиньского языка і ёго діалектів. Реалізує ся главно через медіи, як преса, радіо, телевізія, але і театр, кіно і т. п. Суть то нелем фразеологізмы літературного словацького языка, але ай ёго діалектів, приспособены (скалькованы) русиньскому языку, напр.: *выбитый як поістки; вытрясений як дѣтва; піти як намыдлений блеск* і т. д. Русиньский літературный язык доповнюють фразеологізмы з окремых діалектів, напр.: *добитый як кінь; веселый як дрозд; як студений гріс; як кебы ся мадрагулі наїв* і др. Находиме меджі нима і менше мадяризмів (*знати як свої боканчі; пняый як левеш; ани гунцута філера* і т. д.) і германізмів (*як у бочці гарінгів; аж дах праскать; як зорваний гвінт* і т. д.).

Фразеологізмы можеме згруповати подля різних семантичних значінь. Як приклад можеме увести:

а) Фразеологізмы із значінём „неможности“, напр.: *кедь верьба ябко зародить; кедь ся вода догоры/д'горі вберне; кедь з яліці листок одпаде; кедь на долони волос вырасте; кедь камінча корінь пустить; кедь сі увіджу властну потыліцю; на святого нігда; на судный день; на штиридесятото мая; кедь зозуля/куковка на Новый рік закукать; як море высохне; кедь на носі верьба вырасте; як мертвый з гробу встане* і много далшых.

б) Много фразеологізмів (може найвеце) **має значіня порівняня**, напр.: *высокий як верьба; необрубанный як граб; позерати як вывірка; позерати як вовк; як у кобылі кышок; глупый як цап; має волося як кебы перун стрілив до кефы; тріскать як перун до березы; вырихтовати ся як чорт на Русаля; бояти ся як чорт свяченой воды; мудрый як Соломоновы ногавіці; опив ся як сирота на Великдень; перевести/обаламутити як фінанц козу* і много далшых.

в) Далшый способ групування фразеологізмів подля вжитых ключовых назывників, часослов і інших частей речі, напр.: „двері“: *давати палці меджі чуджі двері; тісно, же двері не мож отворити; за каждым фалатком хліба треба двері отваряти; забыти за собов двері заперти; заперти двері (за дакым); кебы іщі єден пришов, та двері не запреш; копытами двері підперти; мати напулю як двері* і т. д.

Фразеологія містить в собі народну мудрость, многосторічну скушеность, позорованя і коментованя жывота, сконцентровану до мудрых фраз з різних областей жывота. Русиньска фразеологія не є іщі достаточно описана. Окрем публікацій З. Гануделёвой, словника Н. Вархоловой і А. Івченка, котры не охоплюють цілу область русиньских сел Словакії, треба продовжовати в збераню тых

народных мудростей і зачати порівновати фразеологізмы нашої області з фразеологізмами Закарпатської області України, Лемковини і інших областей, де жыють Русины, і спробовати створити цілорусиньский фразеологічний словник, што бы помогло ліпше спознати і порівнати цілий восточнославянський ареал в області фразеології.

7.8 Паремії і пареміологія. Фразеологічне богатство каждого языка є різнороде. Попри традиційній ділїню фразем (зрощіня, цілки, споїня) суть в языку і шпещіфічны тіпы словных споїнь, котры стоять на граніці фразеології.

Позорность заслугують передовшыткым такы группы усталеных словных споїнь, котры были і в минулости розлічно інтерпретованы з погляду самой фразеології. Бісїда є о **пареміологічных цілках**, а тыж о цілках **непареміологічного** характеру. З пареміологічных цілків найзнамішы суть **присловки, поговорки і праностікы**, тыж **усталены прирівняня, крылаты выразы**.

Сама назва **пареміологія** має веце характерістик. Належать ту малы фолклорны жанры, котры мають своє властне значіня в рамках окремых культур. Тоты основны пареміологічны формы мож заділити до фразеології лем в ей найшыршій розуміню слова, а то як релативно вольный компонент той області.²²¹ Окрем пареміології предметом баданя фразеології суть ай усталены споїня непареміологічного характеру. Тыж треба сконштатовати, же фразеологія не охоплює баданя цілого пареміологічного фонду, напр. таких форм пареміології, як суть гаданкы, анекдоты і под. З другого боку, пареміологія не може до свого фонду заділити, напр. высловы фолклорного походжіня, котры не суть окремим жанром, але суть уж лем языковым выражінём.

На основі высшеуведженого мож сконштатовати, же пареміологія і фразеологія суть дісципліны, котры ся на дакотрых місцях перекривають в області свого баданя (в присловках, поговорках, праностіках), але мають і свій властный предмет баданя.

Присловки і поговорки. Подля дакотрых бадателів до фразеології належать лем присловки, зато же ся можуть розуміти як в прямім, так і в перенесенім значіню. Поговоркы такой характер не мають. Но суть і цілком протилежны погляды, а то, же і поговоркы суть інтегралнов частів фразеології. В новшых роботах ся вопрос присловков і поговорок рішить так, же в обидвох ся становлює фразеологічна основа, респ. фразеологічне ядро, навколо котрого ся групують вольнішы контекстовы компоненты.²²² Про лінгвістів але є важный і вопрос, як диференцовати присловку од поговорки. Сучасна теорія (нелем фразеологічна,

221 MLACEK, J.: *Slovenská frazeológia*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977, 2. vyd. 1984, с. 126.

222 МОКИЕНКО, В. М.: *Славянская фразеология : Учеб. пособие для вузов по спец. «Рус. яз. и лит.»* 2 изд., испр. и доп. Москва: Высшая школа, 1989.

але ай лінгвістична або і народописна) приймають тезу, же присловки і поговорки суть якби екстрактом (концентратом) народної мудрости, скушености, котры мають образний характер. Розділ меджі нима є в тім, же присловки представляють нелем образну мудрость народа, але мають і дідактичну (поучну) функцію, поговоркам в тім одношіню дідактизуюче послання хыбити. Граніця меджі присловками і поговорками не є єднозначна, бо даколи мають (хоць і непрямо) поучний характер ай поговорки: *Мы за вовка, а вовк за дверями* (поговорка). *Родини як вербины, лем никого свого* (поговорка). *Кум не кум, з черешні долов* (поговорка). *Од роботы коні дохнуть* (поговорка). *Пес ся не стече з біды, але лем з розкошу* (присловка). *Скупый двараз платить, лїнивый двараз ходить* (присловка). *Мала грудка – самый сыр* (присловка). *Велё товкачів мало кашы натовче* (присловка). *Лем там горазд, де не є нас, а там де мы, всягды дость біды* (присловка). Розділ меджі присловками і поговорками мож відіти скоріше в тім, ці ся в них поучний замір висловлює, або сі го мож лем додумати.

Праностікы. Характерізують ся як усталены фолклорны wypowiedі, котры vznikли на основі довгodobого позорованя природы і колобігу жывота в природі. Старша фолклорістика підкреслювала прогностічний характер праностік, но тот знак не є типічним знаком вшитых праностік. Фолклорісты ділять праностікы на три групи (К. Палкович²²³), дакотры лінгвісты на штири групи (А. Меліхерчик²²⁴). Кедь рахуєме з тематічними і комунікативними шпеціфікациями, предпокладають ся холем штири групи праностік:

- а) Такы, котрыма выядрюєме просте позорованя (обсервацію) часового річного цїклу в природі, напр.: *На Миколы – сніг по колы. По Петрі, тай по теплі. Їлій пророк – насикав ся до угорок. Май – в стодолі рай.*
- б) Такы, котрыма ся висловлює конкретна рада, што ся тыкать робот на полю: *На Марка – угоркы до ярка. Май – коровам дай.*
- в) Такы, котрыма ся на основі позорованя природы висловлює даяка рада до жывота: *На святу Катерину сховай ся під перину.*
- г) Такы, котрыма ся висловлює даяка прогноза: *Медардова капка штиридцять днів капкать. Много снігу, мало сїна.*

Праностікы суть цалком шпеціалным пареміологічним жанром. Суть то шпеціфічны тіпы присловок і поговорок, котры ся визначують тематічним замірянём на природу і живот в ній. В тім одношіню треба підкреслити, же праностікы обсягують в собі **прямє значіння**, а то в своїм ядрі, напр. *Май – в стодолі рай* (праностіка ся досправды односить к ярньому місяцю – маю), або *На Миколы – сніг по колы* (на Миколы – в зимі). Праностікы ся зато розумлять як фраземы, котры стоять цалком на краю, ба аж на граніці фразеології, респ. іщі

частіше ся розумлять як висловы, котры ся ід фразеології лем приближують.

З дакотрых далшых пареміологічных форм, котры, подобно як праностікы стоять на граніці фразеології, мож спомянути **сентенції, гномы, афорізмы**. **Сентенції** суть строго формулованы общі думкы або нравны прінціпы, котрых бы ся мав чоловік у своїм жывоті притримувати. Кедь ся такий нравный прінціп висловлює віршованов формов, іднать ся о **гному**. Обидві тоты формы мають близко к необразным (гномічным) присловкам. Граніці меджі нима не суть але певны. Сентенції і гномы ся часто стають жрідлом новых присловков або і фразем, але самы граніцю фраземы не перекрочать. Подобну характеристику можеме дати ай **афорізму**, котрый є таксамо умелым витвором. Шпеціфічним знаком афорізму є фігльєвность аж іронія, субектівность і строгость у виражіню орігінальной думкы. Таксамо ай афорізмы, як сьме высше конштатовали, стають ся жрідлом новых фразем, але самы граніцю фраземы не перекрочать.

223 ALKOVIČ, K.: Paronymá v slovenčine. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 25, 1978/79, с. 133-137.

224 MELICHERČÍK, A.: *Slovenský folklór*. Chrestomatia. Bratislava: SAV, 1959.

VI. ДЕРІВАТОЛОГІЧНА ЯЗЫКОВА РОВИНА

1 СЛОВНА ЗАСОБА З ПОГЛЯДУ ТЕОРІЇ ТВОРІНЯ СЛОВ

Словна засоба языка (лексіка) є отворений комплекс єднословных і веще-словных лексичных єдиниць. З їх помочов чоловік як член той або іншої языковой громады охоплює реальный або віртуальный мімоязыковый світ. Называ-ня (поменования) є основный способ, яким чоловік інтелектуально приймає окремы явы світа – ці в процесі їх познания, або в процесі їх творіня. Названя є зачатком (*Што то є?*) і завершінєм (*То є...*) познания як акту і процесу. То значить, же лексеми суть основными средствами вербалізації познаного.

Лексема є основным языковым знаком. Складать ся з вонкашнєй формы (десігнатора) і структурованого обсягу (десігнату). Вонкашню форму творить ряд фонем, реалізованих в устній комунікації у формі ряду гласок а в писомнім прояві як ряд графем. Так характерізований обсяг лексеми звичайно называєм **лексичным значінєм**.

Лексичне значіння може у свідомости носителів языка выступати як внуторно неструктуроване, респ. єго структурованість не мусить бути языковими средствами назначена. Обсяг лексем *ягода, слон, высокий, добрый, спати, завтра, три, што* і многих інших перціпієнт розумить як цілок і не потребує знати, чом є назвов даного обсягу якраз тот, а не інакша вонкашня форма. То значить, же про перціпієнта ніт причінного одношіня меджі обсягом і назвов, т. є. не кладе собі вопрос, напр. „Чом слон має назву слон?“ Одношіня меджі обсягом і назвов ся розумить як любовольне, респ. арбітрарне, а дане слово як **немотівоване**.

На розділ од уведжених лексем, такы слова, як: *ягодка, слоніця, заввысокий, недобрый, поспати, завтрашній, третій, хоцьшто* і т. д., але ай *ягодный, слонячий, вышка, подобріти, заспатый, дозавтра, тройка, штото* і т. д., перціпієнт може розуміти як носителів внуторно структурованих обсягів, причім тот, структурованість є назначена окремыма языковими средствами. Слово *ягодка* своєв формов і значінєм указує на слово *ягода*, але сучасно ся одбидвома компонентами од нєго лишить (*ягодка* = мала *ягода*). Подобно *слоніця* = саміця слона, *заввысокий* = надміру *высокий* і т. д. При тых словах уж вопрос „Чом дане слово ся зве так?“ має змысел, одношіня меджі обсягом і вонкашнєв формов мож высвітлити, новы слова суть з боку значіння і формы **мотівованы** іншыма словами. Їх екзистенція є основана на принципі **словотворной мотівації**.

Єднословны лексеми суть будь словотворно **немотівованы**, або **мотівованы**. Чеський лінгвіста Віліам Матгезуїс назвав немотівованы слова терміном **значковы** (суть то як кебы вінеты або значкы называного яву), мотівованим дав назву **описны** (названный яв коротко описують).²²⁵ Мірка заступлїня обидвох тіпів слов у розлічных языках є розлічна. В языках флективного тіпу, ку котрым належить переважна часть славянських языків враховано русинського, є мірка заступлїня значковых і описных слов у словній засобі приближно 1 : 2, т. є. єдну третину творять слова значковы (немотівованы) а дві третини слова описны (мотівованы).

Слова з ядра словной засобы, т. є. найфреквентованішы, котры знають і вживають вшиткы носителі языка, суть переважно немотівованы. Зато переважно немотівованы слова суть базовими (мотівуючіма) словами (мотівантами), од котрых ся творять мотівованы слова (мотіваты).

Приклады уведжених высше указують, же на порозуміння і ефективно вживаня єднословных лексем не треба, жебы были словотворно мотівованима. З того виходить, же словотворна мотівованість описных слов є явом навывше, т. є. редундантним, але своє значіння має при передаваню лексичного значіння менше знамых або менше фреквентованих слов. Кедь ся при порозуміню даякого тексту перціпієнт стрічать зо словом, котре перед тым не знав, може холем згруба становити єго значіння з єго словотворных компонентів у припадах, кедь тоты корешпондують зо словами єму уж знамыма, порів. напр. слова *говорця* (тот, хто за дакого говорить), *передновембровый, поновембровый* (такый, котрый ся став перед або по новембрі 1989), *одзатковати* (вытягнути затку). То значить, же словотворна мотівованість приносить „главну інформацію“, т. є. счаси назначує лексичне значіння слова доты, покы то є потребне, т. з. покы ся слово не стане знамым і не зачне ся часто вживати, же „помічниці“ словотворного назнаку лексичного значіння страчають в нїм свою функцію. В такім припадї словотворна мотівованість слова поступно слабне, а може ся і цалком стратити, тогды говориме, же настає **демотівація** лексеми.

Кажде словотворно мотівоване слово переходить ціклічным процесом од мотівованости к немотівованости, тзв. демотівачным ціклом. Мотівованість і немотівованість лексем суть два крайні полы, меджі котрыма є цілый ряд меджіступнів. Од немотівованих слов ся одводжують словотворно мотівованы слова; спочатку їх словотворне значіння совпадать з лексичным значінєм (*двойевровка* – двойєвров монета, *руськопотоцький* – звязаний з Руським Поток, *одвапнити* – збавити вапна і ін.). В процесі хоснованя слова в контексті ся єго значіння мінить, лексичне значіння ся од словотворного одхылять і набывають над ним перевагу, іде о тзв. лексікалізацію (*сердце* → *сердечный*: „мїлый, приятель-

225 При описі теорії творіня слов сьме виходили з роботи нашого високошкольського професора лексикології і словотворіня, словацького лінгвісты Ю. Фурдіка, з яков ся стотожнює і окремы пункты котрой мож аплікувати на русинський язык: FURDÍK, J.: *Slovenská slovo tvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: NÁUKA, 2004.

ский, щірий"). Тото перекрытя мотивачных одношін може піти аж так далеко, же лексічне значіння слова ся ставлять до протикладу із значінём ёго словотворных частей (компонентів). Наприклад, слово *добродруг* в сучаснім языку не має значіння корешпондуюче з ёго компонентами („добрый друг“), але має значіння „побігайко, авантюжник“ – з пеєратівным зафарблїнём.

У довшім часовім періоді можуть настати і формалны одхылїня в порівнаню з мотивуючим словом, то значіть же мотивованость слова слабне, або може і цілком зникнути. У многих слов уж лем етімологічна аналіза може одкрыти їх первістну мотивацію: *стіл* (первістно корешпондовало зо словом *стелити*), *стром* (корешпондовало зо словом *стырмый*), *корыто* (корешпондовало зо словом *(с)кора*). Тота страта формалного і семантінчого одношіня меджі мотивуючим і мотивованым словом ся зве **демотивацієв**. Слова як *стіл*, *стром*, але напр. і *дар*, *корыто*, *мотуз* і др. были первістно (генетічно) мотивованыма, але в сучаснім языку (сінхронно) суть уж немотивованы. Меджі мотивованыма і цілком демотивованыма лексемами є много слов, котрых мотивачны одношіня суть у сучасности веце або менше неясныма, т. є. проявлять ся на них бівший або менший розпор меджі генетічнов і сінхроннов мотивацієв.

Демотивація ся може проявити:

а) На уровни формы:

- хыбить мотивант, напр.: *вівторок* (порів. рос. *второй*),
- первістный мотивант ся высунув на периферію засобы слов, напр.: *гудак*, *гудаци* (часослово *гудати* днесь ся рідко вживать),
- формалны элементы словотворной структуры ся стали неживыма, напр.: *костра*, *мертвола* (первістны суфіксы -ра, -ола ся заховали лем у малой кількості слов);

б) На уровни значіння: лексічне значіння слова ся веце або менше одхылять од значіння сігналізованого ёго словотворныма компонентами. Напр. *столярь* не є лем „особа, яка выраблять столы“, *писатель* не є лем „особа, котра хоцьшто пише“, *головный* не є „такый, котрый ся дотыкать головы“, але „найважніший, основный, центральный“ і т. д.

Демотивація є часто наслідком довгодобого частого хоснованя слова, ёго бівшой фреквенції, ёго поступного переходу до центра словной засобы. Тым ся до словной засобы дістане далше немотивоване слово, котре ся стає оснований про взник новых словотворно мотивованых слов. Росте ёго мотивачный потенціал, т. є. способность быти основным словом на творїня новых, зась словотворно мотивованых лексем. Так напр. субстантів *обчан* ся став мотивантом слов *обчанка*, *обчанський*, *обчанство*, *обчансько-правный*; слово *громада* ся стало мотивантом слов *громадный*, *громадян*, *громадка*.

Словотворна мотивація є одношінём принайменшім меджі двома лексемами – мотивантом і мотиватом. Пару лексем звязаных мотивачным одношінём

называє **мотивачна пара**. Лексему, ку котрій у сінхроннім плані не мож найти мотиванта, не мож поважовати за словотворно мотивовану. Правда, найдеме сітуації, в котрых нераз не мож ясно становити ани мотиванта, ани смер мотивації. Тогда собі мож помочи дакількома правилами, і хоць треба памятати, же ани єдно з них не платить абсолютно і без вынятків.

1. Формалне правило

Формалне правило говорить, же з двох морфематічно і семантічно корешпондуючих слов є мотивованым тото слово, котре є од другого холем о єдну словотворно релевантну морфему богатше.

Наприклад: слово *ніж-Ø* ся складать з коріньовой і релачной морфемы, к нёму близке слово *нож-ик-Ø* (малый ніж) з коріньовой, дерівачной і релачной морфемы. Можемо повісти, же сігналом одлишного значіння є дерівачна морфема -ик, о котру є слово *ножик* богатше. То значіть, же слово *ніж* є мотивантом, слово *ножик* є ним мотивоване. Мотивачне одношіня мож меджі нима назначіти так: *ніж-Ø* → *нож-ик-Ø*, респ. лем *ніж* → *ножик*, бо єднака релачна морфема в обидвох словах не сігналізує нияку одлишность в значіню меджі нима, то значіть, же є словотворно ірелевантна.

2. Семантічне правило

Семантічне правило говорить, же з двох морфематічно і семантічно корешпондуючих слов є мотивованым тото слово, котре є од другого холем о єден семантічний або функчний признак богатше.

Наприклад: слово *ножик* є од слова *ніж* богатше о семантічний признак „малый“, то значіть, же є ним і семантічно мотивоване. Слово *сїйба* называть тоту істу дію як часослово *сїяти*, але навыше є носителём семантічного признаку „субстанчность“, зато є к часослову як „природному“ названю дії секундарне, то значіть, же є ним мотивоване. Мотивачне одношіня мож назначіти: *сїяти* → *сїйба*. В обидвох прикладах богатше морфематічне зложіння мотивата в порівнаню з мотивантом корешпонує з ёго бівшов семантічнов, респ. функчнов богатстєв.

3. Правило семантічної пріоріты

Правило семантічної пріоріты говорить, же в припаді незгоды морфематічної і семантічної богатости близких (корешпондуючих) слов (тотожна кількість словотворно релевантных морфем, або єдно слово є богатше морфематічно, друге функчно-семантічно), пріоріту має семантічне правило; мотивованым є тот член мотивачной пары, котрый є семантічно богатший або функчно секундарный, і хоць бы був другый член морфематічно богатший.

Наприклад: Часослово *з-мін-и-ти* має о морфему веце як дієвий назывник *з-мін-а*, але субстантів є функчно веце зтяжений (порів. *сїяти* – *сїйба*), зато

є часослово мотивантом а субстантив мотиватом: *змінити* → *зміна*. Але в парі *жен-и-ти ся* – *жен-а* смер мотивації є опачный, затоже часослово є семантично комплексніше: *женити ся* „брати сі (дакого за) жену“. Мотивачне одношіня мож назначіти так: *жена* → *женити ся*.

4. Штілістичне правило

Штілістичне правило говорить, же з членів мотивачной пары є штілістично безпризнакова лексема мотивантом, лексема з будь-яким признаком (експресивним, штілістичним, теріторіалным, темпоралным) – ёго мотиватом.

Наприклад: в парах *жена* – неутралне слово, *жінча*, експресивне, *тужыти* – неутралне, *туга* – поетичне – суть штілістично неутралны лексеми мотивантами, а слова з конкретныма признаками ся розумлять як нима мотивованы. Мотивачне одношіня мож назначіти: *жена* → *жінча*, *тужыти* → *туга*.

5. Правило взаємной мотивації

Правило взаємной мотивації говорить, же кедь дві слова семантично і морфематично корешпондують, притім ани єдно не мож поважовати за богатше, респ. комплексніше як друге, предпкладаєме їх взаємну мотивованость.

Наприклад: субстантивы *сепарат-ізм-Ø* і *сепарат-іст-а* мають єднаку кількість словотворно релевантных морфем. Їх значіння мож высвітлити взаємнов мотивацієв: *сепаратізм* є „пересвідчіння сепаратістів“, *сепаратіста* є „сімпатізант сепаратізму“. Зато ту маєме пару звязану одношінєм взаємной мотивації: *сепаратізм* ↔ *сепаратіста*.

Єднословны лексеми (Л) суть переважно залучены до одношінь словотворной мотивації: суть або мотивантами, або мотиватами, респ. мотиватами і мотивантами сучасно. Напр. в тройці лексем *образ* → *образок* → *образковый* є слово *образ* синхронно немотивоване а є мотивантом слова *образок*; тото слово є ёго мотиватом, а сучасно є мотивантом адъєктиву *образковый*. То значіть, же мотивачна схема тых лексем ся взаємно одлишує:

- Лексема-субстантив *образ* має мотивачну схему: *Л* →

- Лексема *образок* має мотивачну схему: → *Л* →

- Лексема-адъєктив *образковый* має мотивачну схему: → *Л*

- Але напр. слова *марабу* (сорта боцяна), *манна*, *манчафт* і ін. в русиньскім языку не суть словотворно мотивованы, ани самы не суть мотивантами других слов. Тот їх знак мож назначіти мотивачнов схемов *Л*. Таких слов є в русиньскім языку барз мало і суть то переважно слова з периферії словной засобы, перевзяты або застарілы.²²⁶

2 ОСНОВНЫ ТИПЫ СЛОВОТВОРНОЙ МОТИВАЦІЇ

К основным тіпам словотворной мотивації належать:

а) Безпосередня/спосередкована мотивація: в ряді слов *співати* – *співак* – *співачка* є меджі словами *співати* – *співак* і *співак* – *співачка* одношіня безпосередній мотивації, меджі словами *співати* і *співачка* є одношіня спосередкованої мотивації.

б) Виходна/невыходна мотивація: в тім істім ряді слов є меджі словами *співати* – *співак* одношіня виходной мотивації (словотворно немотивоване слово *співати* є на зачатку словотворного ряду), але меджі словами *співак* – *співачка* є одношіня невиходной мотивації (обидві слова мають своїх мотивантів, т. є. ани єдно з тых слов не стоїть на зачатку словотворного ряду).

в) Єдина/повторна мотивація: *співати* → *співак* є єдина мотивація – мотиват *співак* має єдного мотиванта *співати*, але мотиват *стражник* є повторно мотивований словами *стражыти* і *страж*. Повторну мотивацію найдеме і в прикладах: *централізація*: *децентралізовати* → *децентралізація*, *мотивація*: *демотивувати* → *демотивація* і ін.

г) Регулярна/нерегулярна мотивація: в мотивачных парах *співати* → *спів-а-к*, *нога* → *нож-ка*, *выстрілити* → *выстріл-Ø*, *ріка* → *річ-ный*, *смішний* → *зо-смішн-и-ти* є мотиват утворений регулярно, словотворны елементы ся навязують в згоді зо сістемов, фонічны зміны (алтернації) меджі мотивантом і мотиватом суть в згоді з правилами алтернації русиньского языка, зато ту говориме о регулярній мотивації. Але в таких прикладах, як: *мок-рый* → *мок-ну-ти*, *колід-ова-ти* → *коліз-ія* і др. суть розділы меджі мотивантом і мотиватом у даных парах шпєціфічны, одхыляють ся од правил споєвання морфем або од правил алтернації в русиньскім языку, зато мають мотивацію нерегулярну.

Окрем словотворной мотивації в засобі слов фунгують і іншы тіпы мотивації: парадігматична мотивація, звукова (імітативна), семантична, синтаксична, фразеологічна. Правда, окремы тіпы мотивації суть предметом штудія розлічных лексікологічных дісціплін: парадігматичну, звукову а семантичну мотивацію штудує лексична семантика, синтаксичну і фразеологічну – фразеологія.

Словотворну мотивацію штудує наука о творіню слов, т. є. деріватологія.

3 НАУКА О СЛОВОТВОРНИЙ МОТИВАЦІЇ

Наука о творіню слов ся традично розумить як наука о взнику новых слов на основі інших, у данім языку уж єствуючих слов. Така характерістика словотворіня ся указує як неповна. Цілєм лінгвістичной дісціпліны, о котрій говориме, не є лем предписовати правила творіня новых слов, але тыж штудувати як суть

²²⁶ Порівнай: FURDÍK, J.: *Slovenská slovo tvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: NÁUKA, 2004, с. 27.

слова створены. Тым ся область ей интересу практично розшырює на цілу словну засобу. Кедь интерес той дісціпліны ся має розшырити на словну засобу як цілок, потім ся мусить найти з'єдиняючий принцип, платный про вшыткы єдиніці словной засобы. Тым принципом є якраз принцип словотворной мотивації. То значить же наука о творіню слов є властно науков о словотворній мотивації. В лінгвістіці має назву **деріватологія**, бо центром словотворной сістемы є проблематика одводжованя слов, респ. дерівації.

Што властно штудує деріватологія? Предметом деріватології є словотворно-мотівачна сістема языка, респ. скорочено словотворна сістема языка. Тота сістема є частёв лексічної ровины языка і має тісны контакти і з іншыма лінгвістичныма дісціплінами:

- з морфологієв, респ. з морфематіков, бо основныма конштитутивныма елементами творіня граматічных форм і словотворно мотивованых слов суть морфемы;
- з фонологієв, респ. морфонологієв, бо при комбінації морфем у граматічных формах і словотворно мотивованых словах ся реалізують фонічны зміны – алтернації;
- із синтаксісом, респ. з ёго частёв синтагматіков, бо меджі членами синтагмы і меджі елементами словотворно мотивованого слова суть аналогічны одношіня детермінації (*určovania*) і координації (*priradovania*);
- із штілістіков, бо при будованю тексту мають своє місто словотворны інштрументы, словотворно мотивованы слова, словотворны гнізда, словотворны тіпы і категорії.

Деріватологія своїма методами і знаннями помагають і другим лінгвістичным дісціплінам: етимології, ономастіці, діалектології, конфронтаційній лінгвістіці, славістіці, общій лінгвістіці. Визначну задачу має деріватологія в одношіню к термінології (науці о одборных термінах). Одборна термінологія є єднов з тых областей фунгованя языка, де ся найінтензівніше вывжывають активне словотворіння, респ. через словотворны елементы і поступы ся досягує адаптація перевзятых термінів до словной засобы перебераючого языка.

В лексікографії (науці о творіню словників) ся знаня з деріватології реалізують звычайно в єдноязычных тлумачных словниках при гніздованю слов, т. є. при заряджованю слов подля продуктивных словотворных тіпів до гесла їх мотиванта.

Словотворны параметры слов суть счаси захоплены в ретроградных словниках (слова ушорованы алфавітно подля закончіня) і в морфематічных словниках.

Основнов єдиніцёв словотворной сістемы, а то значить основным объектом штудія деріватології є словотворно мотивована єднословна лексема, котра ся называють деріватема.

3.1. Морфематічна структура слова. При штудію языка нас безпосереднё интересують не слова, але формы слов. Наприклад, субстантів *перо* в языковім прояві розумиме нелем як назву конкретного предмета, але як слово, котре нам говорить, же маме перед собов назывник (субстантів) у номінатіві або акузатіві єднотного чісла. Подобно форма слова *перам* сігналізує, же іде о датів плуралу. Вербум *пишу* розумиме нелем в ёго лексічным значіню, але і в ёго граматічных значінях, т. є. як першу особу єднотного чісла теперішнёго часу.

До слова так загорнюєме вшыткы ёго формы, котры стрічаєме в розлічных текстах. Мож тоды повісти, же слово є комплексом словных форм. Формы єдного слова ся од себе формално одлишують лем своїм закончінем. Посередництвом закончіня ся властно выражають одношіня меджі словами в языковім прояві і граматічны категорії даного слова.

В новшій лінгвістіці є предметом штудія ціла форма слова, т. з. нелем дакотра ей часть, і штудує – як ся ділять даны формы слов на морфемы і на словотворны елементы. На основі того ся розлишує морфематічна і словотворна структура слова.

Першым ступнём при штудію морфематічної структуры слова є становління **граматічных** (релачных) морфем. Выділюють ся практично так, же ся становить можность заміняти конкретны звуковы ряды (котры мають конкретны граматічны значіня) при єднаких основах слов. Напр. у субстантіва *образ* ся при немінній (єднакій) часті *образ-* находять такы закончіня:

Єднотне чісло	Множне чісло
Н. образ- Ø	образ- ы
Г. образ- а	образ- ів
Д. образ- у	образ- ам
А. образ- Ø	образ- ы
Л. образ- і	образ- ах
І. образ- ом	образ- ами

Затоже звуковы ряды **-а, -у, -і, -ом** і т. д. выражають одношіня (респ. релації) меджі формами слов у текстї, говориме їм релачны морфемы. Але частіше ся стрітиме в лінгвістичній літературї з терміном граматічны морфемы, бо уведжены звуковы ряды суть носителями граматічных значінь – в нашім припадї: паду, роду і чісла.

Подобным замінёванём частей словных форм, котры зістануть по одорваню граматічных морфем, мож визначіти далшы звуковы ряды, котры суть носителями значіня. Напр.:

крас- от-	(красота)
крас- к-	(краска)
крас- ав-	(красавець, красавіця)
краш- ан-к-	(крашанка)

Таков парадигматичнов аналізов (аналізов виділюючов вертікалны ряды), визначаємо главно **дерівачны** морфемы (т. є. елементы, котры вказують на сполочный лексично-семантичний знак). Окремов группов меджі дерівачныма морфемами суть **префіксалны морфемы**, котры стоять **перед коріньовыма** морфемами. Напр.: **вы-летіти**, **на-ступити**, **пере-скочіти**, **од-різати**, **під-бити**, **об-крати**, **при-крыти**... Поступным одділєванєм дерівачных морфем ся діста-неме ку **коріньовым** морфемам, т. є. таким частям слов, котры суть носителями лексичного значіння.

Меджі коріньов і граматичнов морфемов можуть быти і такы звуковы ряды, котры не мають знаки дерівачных морфем. Напр. морфемы **-ов-** (*співати – выспівовати, купити – куповати*), **-ив-/ів-** (*знити – загнивати, мліти – замлівати*), **-н-** (*гасити – згаснути*), **-в-** (*ожыти – оживати, попити – попивати*) не указують на нове лексичне значіння других часослов у порівнянню з уведженыма на першім місцю, але выражають лем даяку модіфікацію основных часослов (напр. повторєваня дії). Зато ся зуть **модіфікачныма** морфемами. Подобно і суфікс **-ш-** в слові *крас-ш-ый*, *нов-ш-ый* указує на другый ступінь основной якости выраженой формов *красный* або *новый*.

У часословных формах (часословах і їх деріватах), як *кликати, робити, зеленіти* і под. не мають визначены части ани дерівачну, ани модіфікачну функцію, але лем заділюють часослова до окремых клас, тіпів. Зуть ся **тематічныма** морфемами. Находять ся меджі коріньов і граматичнов морфемов.

Наконець мож у дакотрых словах виділити і такы части, котрых функцієв є лем споєвати (звязовати) дві морфемы. Кедь іде о споїня двох коріньовых морфем (в зложеных словах, як напр. *кулѣмет, горізнач, камінѣлом, босоніж*), говориме о **зв'язочній** морфемі; кедь іде о елемент меджі коріньов і дерівачнов морфемов (напр. *азі-й-ск-ый, кіз-л'-ач-ий, філолог-іч-н-ый*), респ. меджі тематічнов і граматичнов морфемов (напр. *верт-а-ј-уть, малю-ј-уть, кон-а-ј-уть*), говориме о **інтерфігованій** морфемі.

Порівнованєм окремых словных форм мож у них виділити розлічны морфемы, і так становити їх **морфематічну структуру**. В таких структурах морфемы суть поскладаны лінеарно і про їх складаня платить даяка система (закон), т. з. морфемы ся не можуть складати хаотічно. Наприклад, в єднім слові може быти **веще дерівачных** морфем, але лем **єдна модіфікачна і єдна граматічна** морфема. Далє, наприклад, мож становити, же перед дерівачныма морфемами (напр. *-тель, -ч*) мусить все стояти тематічна морфема (*учитель, будитель, орач, копач*). Схематічно мож морфематічну структуру зназорнити, наприклад, так:

уч – і – тель – к – а
К Т Д Д Г

пере – пис – у – ј – уть
Д К Т І Г

по – пи – в – а – ј – уть
Д К М Т І Г

(Знаки морфем:

К – коріньова, Д – дерівачна,

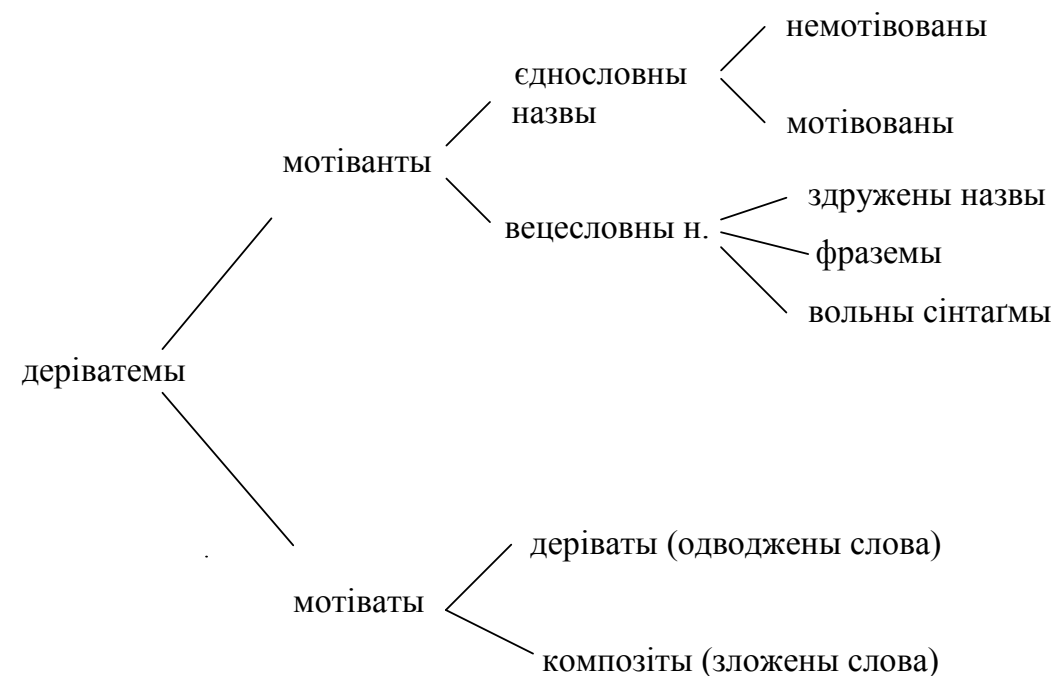
М – модіфікачна, Т – тематічна,

І – інтерфігована, Г – граматічна.)

4 ОСНОВНА ЄДИНІЦЯ СЛОВОТВОРІНЯ

Так як в других ровинах языковой системи ся виділяють їх основны єдиніці і завжывали ся притім їх терміны створены з помочов суфікса **-ема** (*фонема, морфема, синтагма, лексема, фразема, штілема*), такый самый поступ є приятый і в деріватології. Жебы ся дотримав системный принцип термінології і паралельность назвы основной єдиніці з назвов даной дісципліны, основна єдиніця деріватології ся зве **деріватема**. Деріватема є лексична єдиніця, котра є інтегралнов частєв словотворной мотивації.

Окремы тіпы деріватем назначує слїдуюча схема:

Зо схеми видно, же дерівателями суть нелем одводжены і зложені слова, але і їх мотиванти без огляду на то, ці суть самы словотворно мотивовані або ні, і без огляду на то, ці суть то єднословні або вецесловні лексічні єдиніці.

Дерівателями можуть быти:

1. Мотиванти, т. є. такы лексічні єдиніці, котры суть основов про взник словотворно мотивованых слов.

Мотивантами можуть быти:

- а) Єднословні словотворно немотивовані лексеми, кедь суть мотивантами холем єдного мотивата: *стіл* → *столик*, *холодный* → *похолодніти*, *теперь* → *теперішній*, *зад* → *задній*, *ей* → *ейкати*.
- б) Єднословні словотворно мотивовані лексеми, кедь суть мотивантами холем єдного мотивата: *робітник* → *робітничка*, *догоднути ся* → *догода*, *позавчера* → *позавчерашній*, *довгодобый* → *довгодо́бо*, *сполупрацовати* → *сполупрацовник*.
- в) Вецесловні лексеми – здружені назвы, котры суть основов про творіня універбізованих лексем: *мінерална вода* → *мінералка*, *асфалтова путь* → *асфалтка*, *Русиньска оброда* → *Оброда*.
- г) Вецесловні лексеми – фраземи, котрых компоненти суть основов єднословних мотиватів, причім мотиваты одражають їх значіня як цілок: *потити кров* → *кровопотно*, *тупа голова* → *тупоголовый*, *остро відіти* → *острозракый*.
- г) Вольні синтагматічні споїня, котры суть основов зложених слов: *чорный і білый* → *чорнобілый*, *босы ноги* → *босоногий*, *пряма лінія* → *прямолінійный*, *довгий ніс* → *довгоносы́й*, *широке листя* → *широколистый*.

Мотиванти мож поважовати за деріватемы в шыршім розуміню слова. Суть предметом інтересу деріватології лем як бази на творіня мотиватів. Мотиванти групи а) не мають внуторну форму, также зо словотворного боку ся аналізувати не дадуть. Мотиванти групи б) суть сучасно мотиватами, также як обекты словотворной аналізу належать до 2. групи. Мотиванти груп в) і г) як єдиніці зо синтаксічних, респ. фразеологічних мотивацієв не суть обектами словотворной аналізу, але належать до фразеології. Мотиванти з групи г) суть предметом главно синтаксічного баданя.²²⁷

2. Мотиваты то суть єднословні лексеми, котрых внуторна форма і лексічне значіня суть детерміновані їх мотивантами. Мотиваты суть деріватемы в узшім значіню слова.

К мотиватам належать:

- а) Одводжены слова – деріваты: їх внуторна форма є детермінована лем єдним мотивантом. Складають ся з части формално (морфематічно) і семан-

тічно сполочной з мотивантом – **словотворной основы**, і з части, яка їх формално і семантічно (респ. функціонально) одлишує од мотиванта – **словотворного форманта**:

мотивант: **СИЛ-А**

мотиват: СИЛ	- АК-Ø
словотворна	словотворный
основа	формант

- б) Зложені слова – композіты: їх внуторна форма є детермінована двома мотивантами, котры ся до них промітають як дві словотворні основы, звичайно споєні звязочнов морфемов, респ. помічним словотворним формантом -о-:

мотивант 1: **РЫБ-А**

мотивант 2: **ЛОВ-И-ТИ**

мотиват: РЫБ	-О-	ЛОВ-Ø
1. словотворна	звязочна	2. словотворна
основа	морфема	основа
(поміч. словотв. формант)		

Термін **деріватема** дале будеме вживати лем на означіня деріватем у вузшім значіню, т. є. **деріватів** (одводжених слов) і **композітів** (зложених слов).

5 СЛОВОТВОРНА ФОРМА ДЕРІВАТЕМЫ

Словотворне значіня є выражене словотворнов формов деріватемы. Выходить з ей морфематічної штруктуры, але не є з нєв тотожна. Морфематічна штруктура є моделом „1 – n морфем розлічного тіпу і розлічних функцій”.²²⁸ Можуть ю творити слідуючі морфемы:

• **Коріньєва** морфема – є виразителєм ядра лексічного значіня. В єдноморфемных словах (*днесь*, *ты*, *од*, *кедь*) і в словотворно немотивованих флектівных словах (*ніж-Ø*, *ног-а*, *сел-о*, *мал-ый*, *сид-’і-ти*) коріньєва морфема є выключным виразителєм цілого лексічного значіня; є сполочным елементом вшитых лексем, які належать до єдного словотворного гнізда.

• **Релачна**, респ. **граматічна** морфема (у часослов) – є облігаторным (повинным) виразителєм граматічних значінь слов у вшитых флектівных (змінных) частей речі. В немотивованих словах не має словотворну функцію (*ніж-Ø*, *ног-а*, *сел-о*, *мал-ый*, *сид-’і-ти*), у словах одводжених словотворним суфіксом є облігаторнов частєв суфікса, але таксамо не має словотворну функцію (*учі-тель-Ø*, *шпацір-к-а*, *желіз-н-ый*, *сил-ов-а-ти*). Може але фунговати як словотворный

227 FURDÍK, J.: *Slovenská slovo tvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: NÁUKA, 2004, с. 34.

228 FURDÍK, J.: *Slovenská slovo tvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: NÁUKA, 2004, с. 34.

формант у многих припадах, кедь ся мотиват одлишує од свого мотиванта як раз лем інакшов релачнов морфемов, напр. *гр-а-ти* → *гр-а*, *курт-ый* → *курт-о*, *злат-о* → *злат-ый*, *підл-ый* → *підл-’и-ти* (є то творіня трансфлексієв).

• **Дерівачна** морфема – є властным виразителєм лексичных змін при творіню слов одводжованєм. Припоює ся все к словотворній основі або справа, т. є. за словотворну основу – тогды говориме о **суфіксалній** дерівачній морфемі, або зліва, т. є. перед словотворну основу – тогды говориме о **префіксалній** дерівачній морфемі.

Суфіксална дерівачна морфема – в облігаторнім споїню з релачнов, респ. граматичнов морфемов фунгує як **словотворний формант**: *книга* → *книж-к-а*, *учи-ти* → *учи-тель-Ø*, *кінь* → *кін-ьск-ый*, *телефон* → *телефон-ов-а-ти*.

Префіксална дерівачна морфема – є сама словотворным формантом: *поручік* → *під-поручік*, *малый* → *за-малый*, *бити* → *при-бити*, *завтра* → *по-завтра*.

Окремым тіпом дерівачной морфемы є **вольна** (самостатна) дерівачна морфема **ся/сі/собі** (фунгує як словотворний формант при творіню рефлексивных часослов: *злостити* → *злостити ся*, *думати* → *думати сі/собі*), і **постфіксална** дерівачна морфема **-сь, -же, -небудь, -то** (*штось, хтоже, хтонебудь, штото*) (фунгує як словотворний формант при творіню невязначеных містоназівників). У далшых дерівачных кроках, т. є. кедь префіксалний або суфіксалний деріват є мотивантом далшого мотивата, дерівачна морфема ся стає частєв словотворной основы: *уч-и-тель-Ø* → *учитель-к-а*, *вы-стріл-и-ти* → *выстріл-Ø*. Окремы дерівачны і релачны морфемы можуть доведна творити розлічны тіпы **комбінованых** словотворных формантів: *на-перст-ок(Ø)*, *під-шмар-и-ти*, *на-пити ся*.

Далшы тіпы морфем служать на „технічне“ дотворіня морфематичной і словотворной структуры мотивованых і немотивованых слов. З погляду деріватології є визначна **звязочна** морфема, функцієв котрой є звязати (споїти) дві словотворны основы в зложеных словах: *вод-о-вод*, *газ-о-вод*, *рыб-о-лов*.

Интерфігована (вкладна) морфема (інтерфікс) – помагать рішати дакотры сістемны барьеры споєваня морфем при творіню форм і слов: *їма-ј-уть*, *отц’-ов-ск-ый*.

Тематічны морфемы часослов – служать на припоїня **граматічных** (релачных або формовых) морфем к **формотворній основі** часослова. Перед дакотрыма словотворныма суфіксами ся заховують як часть словотворной основы, напр. *(уч-и)-ти* → *(уч-и)-тель-Ø*, *(ор-а)-ти* → *(ор-а)-ч-Ø*, *(буд-и)-ти* → *(буд-и)-тель-Ø* і под., а перед іншыма ся „усікають“, а так суфікс ся припоює к словотворній основі часослова без тематічной морфемы мотивуючого часослова: *(стріл’-а)-ти* → *(стріл’)-б-а*, *(мал’-ов-а)-ти* → *(мал’-ов)-к-а*, *(при-кры-в-а)-ти* → *(при-кры-в)-к-а* і т. д.

Вшиты тіпы морфем без прімарной словотворной функції ся в дакотрых

позиціях можуть реалізовати в нуловій формі: *ріг-Ø*, *тем-Ø*, *крик-Ø* (релачна морфема), *вез-Ø-ти*, *дер-Ø-ти*, *кля-Ø-ти* (тематічна морфема), *пять-Ø-сто*, *горі-Ø-знач* (звязочна морфема). Нігда ся не реалізують як нуловы тоты тіпы морфем, на котрых лежить словотворна функція, т. з. коріньєв і дерівачна морфема.

З повідженого видно, же словотворна штрктура деріватемы є основана на морфематічній штрктурі, але не є з нєв тотожна.

5.1 Морфематічна і словотворна штрктура слова. На основі уведженой характеристикы морфематічной і словотворной штрктуры слова можеме становити розділы меджі нима, котры мож згорнути до трєх параграфів:

1. Морфематічна штрктура слова є вещеступнєва, а словотворна штрктура деріватемы є двойчленна (двойступнєва, бінарна) без огляду на то, кілько є в ній морфем. Напр. субстантів *вы-слобод-и-тель-к-а* має шість морфем: *вы-* (префіксална дерівачна), *-слобод-* (коріньєв), *-и-* (тематічна), *-тель-* (дерівачна), *-к-* (дерівачна), *-а* (релачна). Але з погляду деріватології деріватема ся ділить лем на дві части: на **словотворну основу** *выслободитель-* (тотожну з мотивантом без єго граматічных морфем), і на **словотворний формант** *-ка* (який творить суфіксална дерівачна морфема і з нєв повинно звязанов релачнов морфемов).

2. Окремы морфемы в морфематічній штрктурі слова ся виділюють порівнованєм слов і їх форм і гляданєм їх найменшых сполочных і розділных носітелів значіння, респ. функціональных елементів. Словотворна штрктура слова ся становлює на основі сематічного і формального порівнованя двох самостатных лексем: мотиванта і мотивата. „Словотворна аналіза штудує – як є форма слова одводжена, морфематічна аналіза штудує – з чого ся форма слова складать.“²²⁹

3. Морфематічно ся дадуть розділити многы слова, котры зо сінхронного погляду не мають словотворну штрктуру, бо ся демотивовали. Напр. в словах *с-пор-Ø*, *об-раз-Ø*, *на-род-Ø* і под. морфематічнов аналізов (порівнанєм зо словами *за-пор-Ø*, *од-раз-Ø*, *з-род-Ø*) мож бы было виділити префіксы *с-*, *об-*, *на-*, але в даных словах не мають словотворну функцію, бо тоты слова суть зо сінхронного погляду словотворно немотивованы. Podobно в словах *греб-інь-Ø*, *кырп-ат-ый*, *зірк-н-у-ти* і ін. Морфематічнов аналізов мож виділити суфіксалны морфемы *-інь-*, *-ат-*, *-н-* (порів. слова *перст-інь-Ø*, *волос-ат-ый*, *бух-н-у-ти*), але не мож їх поважовати за словотворны суфіксы, бо даны слова суть таксамо сінхронно немотивованы.

То значіть, же морфематічна членимость слова не мусить быти знаком єго словотворной мотивованости. Тым знаком є лем приналежность слова к мотивачній парі, т. з. екзистенція єго прямого мотиванта. Порівнанєм слова з єго прямим мотивантом мож становити словотворны елементы, з котрых є створене.

229 BOSÁK, J. - BUZÁSSYOVÁ, K.: Východiská morfémové analýzy. (Morfematika. Slovtvorba.) In: Jazykovedné štúdie XIX. Red. J. Horecký. Bratislava: Veda, 1985, c. 47.

А як сьме уж споминали, основными словотворными элементами, які мож становити в словотворно мотивованім слові, суть словотворна основа і словотворный формант.

6 СЛОВОТВОРНА ОСНОВА

Словотворна основа є тота часть мотивата, котра є семантично і формално сполочна з формотворнов основов (т. є. частёв слова без граматічных морфем) мотиванта.

Під сполочнов семантиков ся розумить того істе лексічне значіння в обидвох членів мотивачной пары: **школ**-а (виховно-освітня інституція) → **школ**-ярь (хто ходить до школы), **школ**-ник (робітник, котрый ся старать о будинок школы), **школ**-ьскый (зв'язаний зо школов), **школ**-ство (організація, система школьської виховы).

Під сполочнов формов ся розумить:

- а) Фонічна тотожність даной части обидвох членів мотивачной пары: **дерев**-о → **дерев**-яный, **грушк**-а → **грушк**-овый, **ліс**-Ø → **ліс**-ник, **сигін**-'Ø → **сигін**-'ка;
- б) Фонічна близькість, при котрій одлишність фонем мож висвітлити функціонованём правил вокалічних і консонантічних алтернацій: **стіл**-Ø → **стол**-ик, **смїх**-Ø → **смїш**-ный, **вояк**-Ø → **вояч**-ок.

Тип словотворной основы є детермінований базовим членом мотивачной пары, т. є. мотивантом. Залежить од части речі мотиванта і од ступня мотивованости.

6.1 Словотворны основы залежны од части речі. В залежности од части речі мотиванта, розознаєме такы словотворны основы:

- Вербалны (часословны): *суш*ыти → *суш*-ня, *чітати* → *чіта*-тель, *косити* → *кос*-ець, *стріл'ати* → *стріл'*-ба. Слова мотивованы часословами ся звать **девербативы**. Часослова ся указують як найвгоднішы мотиванти – аж приближно 45% одводжених і зложених слов мають часословны словотворны основы.

- Субстантивны (назывниковы): *язык* → *языч*-ніця, *голос* → *на-голос*, *ніс* → *нос*-аль, *комин* → *комин*-арь, *свадьба* → *свадьб*-яный/*свадьб*-овый, *пшеніця* → *пше*-ніч-ный. Слова мотивованы субстантивами ся звать **десубстантивы**. Штодо мотивачной активності, назывники ся скоро вирівнують часословам: приближно 40% словотворно мотивованих слов є десубстантивів.

- Адъективны (придавниковы): *добрый* → *добр*-ота, *смутный* → *смут*-ок, *старый* → *по-стар*-і-ти, *квасный* → *квасн*-ик, *зрілый* → *до-зрі*-ти, *смільый* → *смїл*-ость. Слова мотивованы адъективами ся звать **деадъективы**. В порівнаню з часословами і субстантивами творїня деадъективних дериватів і композитів є мен-

ше продуктивне. Із вшитких мотиватів коло 10% є деадъективних.

- Адвербіалны (присловниковы): *днес'* → *днеш*-ній, *вчера* → *поза-вчера*, *вечур* → *вечур*-ня. Слова мотивованы присловниками ся звать **деадвербії**. Мотиватів з присловниковов словотворнов основов є коло 2,5%.

- Нумералны (числовниковы): *три* → *трой*-ця, *десять* → *десят*-ина. Слова мотивованы числовниками ся звать **денумералії**. В словній засобі слова мотивованы нумералными словотворными основами суть у меншій мірі.

- Пронімінальны (містоназывниковы): *вы* → *вы*-кати, *ты* → *ты*-кати, *свій* → *при-свой*-і-ти. Слова мотивованы містоназывниками ся звать **депроніміналії**.

- Інтеръекціональны (чутесловны): *ей* → *ей*-кати, *кук* → *кук*-ати, *бух* → *бух*-ати. Слова мотивованы чутесловами ся звать **деінтеръекціоналії**.

- Партікулярны (частковы): *но* → *но*-кати, *так* → *при-так*-овати, *што* → *што*-кати. Слова мотивованы частками ся звать **департікулативы**.

- Препозиції (приназывники) і кон'юнкції (злучники) суть словотворно неактивны (інертны), зато ані мотиватів з приназывниковыма і злучниковыма основами нїт.

Наслідком історічного розвою первістный мотивант дакотрых мотиватів заникнув, але тоты мотиваты і днесь мож морфематічно розчленити і на перший погляд є ясно, же суть мотивованы. Напр. в словах *Япон*-ець, *Япон*-ка, *Япон*-ьско, *япон*-ьскый можеме визначіти словотворну основу *япон*-, яка але неекзістує як формотворна основа русиньского (але подобно і словацького) слова (в русиньскім ані в словацькім языку нїт слова *япон*), лем в облігаторнім споїню з да-яким словотворным формантом. Часты суть такы припады при префіксалных часословах, котры не мають мотиванта: напр. нїт часослова *поїти/поївати*, але екзістують префіксалны мотиванти: *с-поїти/с-поївати*, *при-поїти/при-поївати*, *за-поїти/за-поївати*, *од-поїти/од-поївати* і под.; нїт часослова *ложыти*, але суть префіксалны часослова: *з-ложыти*, *на-ложыти*, *вы-ложыти*, *по-ложыти*, *од-ложыти* і ін. Мотиваты такого типу мають вязану словотворну основу; є у них будь ясна часть речі (при префіксалных часословах) або неутралізована (при мотиватах типу *Японець*). Словотворну мотивованість слов з вязанов словотворнов основов мож доказати їх взаємным порівнованём у рамках словотворного гнізда.

6.2 Словотворны основы залежны од ступня мотивованости. В залежности од ступня мотивованости (т. є. подля того, ці мотивантом є немотивоване, одводжене або зложене слово), словотворна основа мотивата є рефлексом:

- Немотивованого слова: *книга* → *книж*-ный, *сіль* → *сол*-и-ти, *година* → *годин*-арь;

- Одводженого слова: *книжный* → *книжн*-іця, *солити* → *сол*-е-ный, *годинарь* → *годинарь*-ство;

• Зложеного слова: *водовод* → *водовод-ный*, *міномет* → *міномет-ный*, *тілоцвік* → *тілоцвіч-ня*;

• Сінтагми, респ. сінтаксично мотивованої назви (в зложених словах): *мале місто* → *мал-о-місто*, (*дашто*) *само росте* → *сам-о-рост*, *загранічна політика* → *загранічн-о-політич-ный*.

При споєванню в словотворних основах настають алтернації, так vznikають фонологічно залежні варіанти словотворної основи, кедь словотворна основа мотивата ся одлишує од формотворної основи мотиванта (*вовк-Ø* → *вовч-ій*, *печ-і* → *пек-арь*), респ. мотиваты, які мають сполочного мотиванта, можуть ся од себе одлишовати дакотрыма звуками:

потік → *потоць-кый* *бандурк-а* → *бандурч-аный*
→ *поточ-іна* → *бандур-я*

Гласкова подоба словотворних основ може быти детермінована і грама-тично, формотворнов основов ся може стати єдна з релевантних форм основ слов, наприклад, при часословах – інфінітивна (*ор-а-ти* → *по-ор-а-ти*, *дати* → *при-дати*), основа теперішнього часу (*сїй-уть* → *сїй-ба*, *стој-ать* → *стој-ан*) або формотворна основа часопридавника (*пален-ый* → *пален-ка*, *сушен-ый* → *сушен-ка*). При нерегулярно ся ступнюючих адъєктивах – основа позитиву (*добр-ый* → *добр-і*) або компаративу (*ліпш-ый* → *по-ліпш-ы-ти ся*).

В девербативнім одводжованню настає морфематична варіантність і таким способом, же в дакотрых словотворних тіпах ся тематична морфема як часть словотворної основи заховать (*збер-а-ти* → *збера-тель*, *пис-а-ти* → *писа-тель*), в інших ся не заховать (*збер-а-ти* → *збір-к-а*, *твор-и-ти* → *твор-ба*).

При основах числовників vznikають розшырені варіанти о інтерфікс *-ој-*: *дв-а* → *двој-ка*, *двој-акый*, *тр-и* → *трој-ка*, *трој-(і)ця*, *трој-акый*.

7 СЛОВОТВОРНЫЙ ФОРМАНТ

Словотворный формант є тотa часть мотивата (дерівата або одводженого композіта), котра ся припоює к словотворній основі (за ню або перед ню) і модіфікує ю з погляду значіння або функції. Словотворный формант характеризує слово, яке є з ним створене, з погляду части речі, грама-тичних категорій і словотворного тіпу.

В русиньскім языку словотворным формантом може быти:

1. Словотворный суфікс,
2. Словотворный префікс,
3. Комплекс грама-тичних морфем,
4. Самостатны (вольны) морфемы *ся/собі/сі*,
5. Комбінація уведжених морфем.

1. Словотворный суфікс припоює ся к словотворній основі справа (за словотворну основу). Творить го дерівачна морфема і грама-тична морфема, яку не мож одділити. Дерівачна морфема є носителєм „словотворной інформації“, грама-тична (релачна) морфема заділює мотиват до части речі і тіпу склонёваня або часованя і є формальным знаком ёго грама-тичних категорій. Русиньский язык має богатый інвентарь словотворных суфіксів, кількість яких тяжко вирахова-ти, бо часто выступають в розлічних формах – **варіаціях і варіантах**.

Варіації словотворного суфікса – то суть ёго розлічні подобы в рамках парадігмы (склонёваня або часованя) єдного і того самого слова і vznikають внаслідку морфологічних алтернацій у данім тіпі склонёваня або часованя. Напр. субстантивный словотворный суфікс, котрый має в номінативі єднотного числа форму *-ец'-Ø* (кос-*ец'-Ø*, копыл-*ец'-Ø*, горн-*ец'-Ø*), у вшитких остатніх падовых формах даних субстантивів має форму *-ц'-P* (P = релачна морфема): копыл-*ц'-а*, кос-*ц'-ови*, горн-*ц'-і*. Словотворны суфіксы животнох назывників мужского роду, котрых дерівачны морфемы ся в переважній части падів єднотного і множного числа кончать фонемов [к] (вој-*ак-Ø*, наморн-*ик-Ø*), мають в номінативі множного числа морфему закончену фонемов [ц] (вој-*ац-и*, наморн-*иц-и*). Словотворный суфікс назывників женского роду, котрый має в переважній части падовых форм подобу *-чк-P* (давл-*я-чк-а*, кур-*я-чк-а*, гра-*чк-а*), в генитиві множного числа мають подобу *-чок-Ø* (давл-*я-чок-Ø*, кур-*я-чок-Ø*, гра-*чок-Ø*).

Варіанти словотворного суфікса – то суть ёго розлічні подобы залежні од звуковых характеристик словотворної основи, грама-тичних характеристик мотиванта або од одношіня меджі дерівателями в рамках словотворных гнізд. В залежности од того мож говорити о **фонологічно, грама-тично і словотворно** залежних варіантах словотворного суфікса.

а) **Фонологічно** (звуково) залежні варіанти суфікса залежать од звуковых характеристик словотворної основи, які можуть впливати на подобу словотворного форманта тыма способами:

- Характером консонанта, на котрый ся кончіть словотворна основа: *перш-ак* – *трет-як*, *чек-арн-я* – *чїст-ярн-я* (дістрібуція твердых і мягких варіантів по твердых і мягких консонантах словотворної основи).
- Звуково залежні суть і варіанти суфіксів на тзв. морфематичных узлах. Морфематичны узлы vznikають тогды, кедь при споєванню словотворных формантів ся стрічають подобны звуки, котры ся асімілюють, жебы уникнути тяжкій высловности: *Чех* + *ьскый* → *чеськый*, *дружествник* + *ство* → *дружествництво*. Хоць узловы звуки (буквы) мож поважовати за часть основи і форманта, частіше суть частёв основи як визначнішого носителя лексичного значіння слова. В таких припадах ся рахує з алтернаціями на місті посліднього звука основи і з варіантним, о єден звук меншым формантом: напр. *Русин* → *русин-ьскый*, але *Сотак* → *сотац'-кый*, *Чех* → *чес'-кый*.

- При споєваню основы і форманта легший высловности помагають інтерфігованы (вкладны) морфемы: так vznikають тзв. розшырены варианты суфіксів о інтерфіксы: *брат-ський* – *отц'-(ов)ський*, *дїт-(ин)ський*, *калн-(ан)ський*. Форманты *-(ов)ський*, *-(ин)ський*, *-(ан)ський* ся поважують за розшырены варианты суфікса *-ський*.

б) **Граматічно** залежны варианты суть такы формы словотворного суфікса, котры залежать од граматічно-семантичного характеру мотивуючих слов:

- Присвойны адъєктивы од назв звірят ся творять трансфлексно – граматічно-нов морфемов *-ій*: *пчол-а* – *пчол-ій*, *пштрос* – *пштрос-ій*, *пес* – *пес-ій*. Счасты залежным вариантом граматічного форманту *-ій* є суфіксальный формант *-ачій/-ячий* (*жаба* – *жабачій*, *корова* – *коровачій*), котрый часом може быти алтернативным вариантом з *-ій*: *коз-ій* і *коз-ачій*, *пес-ій* і *пѣс-ачій*. Лем суфіксально, суфіксом *-ачій/-ячий*, ся адъєктивы творять од назв малых звірят: *теля* – *телячий*, *ягня* – *ягнячий*, *куря* – *курячий*, *мача* – *мачачий*, *кача* – *качачий*, *гуся* – *гусячий*, *потя* – *потячий* (але *пав-а* – *пав-ій*, *пчол-а* – *пчол-ій*, *пштрос* – *пштрос-ій*...). В тім припадї є суфікс *-ачій/-ячий* залежным вариантом, бо залежить од граматічних знаків мотиванта середнього роду, який ся склонює подля тіпів *ягня*, респ. *гача*.
- Граматічно залежныма вариантами суть і суфіксы *-ів/-ин*, якими ся творять присвойны адъєктивы (напр. *няньків*, *уйків*, *братів* / *мамин*, *тетин*, *сестрин*). То значить, же їх вживаня залежить од граматічного роду мотивуючого субстантїва. Творять ся лем од назв живых творів – особ і звірят, а то мужского або женского роду (з вынятком середнього роду).

в) **Словотворны** варианты vznikають тогды, кедь ся спосередкована мотивація мінить на безпосередню. В таких припадах настає шпєціфічний морфематічно-словотворный яв – **перінтеграція**, т. є. пересунутя морфематічної границі меджі словотворнов основов і первістно „вузшым“ формантом, на основі чого vznikають розшырены варианты суфіксів. Напр. в рамках словотворной штруктуры лексемы *кошикарство* може быти двояка інтерпретація: *кошикар* → *кошикар'-ство* („засместнаня кошикаря“), *кошик* → *кошик-ар'ство* („выробляня кошиків“). Подобны способом vznikли форманты *-(ов)ство* (напр. *отец* → *отц'овство* – „став отця“), *-(ниц)тво* (напр. *архів* → *архів-ництво* – „старостливість о архівы“), *-(овниц)тво* (напр. *сад-овництво* – „старостливість о сады“).²³⁰

Наслідком перінтеграції морфем внутрі слова, вдяка якій настає нове ділїня слова і форманта, доходить і к вознику новых суфіксів. Напр. на основі суфікса *-ик* (*стол-ик*, *мур-ик*, *куфр-ик*), vznikли новы суфіксы: *-ник* (*квіт-ник*, *злат-ник*, *світ-ник*), *-овник* (*банан-овник*, *коч-овник*, *прук-овник*); на основі суфікса *-ан*

vзникнув суфікс *-чан* (*Кошіці* – *Кошіч-ан*, *Пряшів* – *Пряшів-чан*). Найвеце суфіксів мають назывники, найменше часослова і присловники.

Суфіксы ся вживають при **суфіксальнім словотворіню**.

К шпєціфічным тіпам словотворных суфіксів належать **флектівізачный формант** і **редундантный формант**.

Флектівізачный формант. Нормальный словотворный суфікс служить на модифікацію одводженого слова в порівнаню з мотивуючим словом і на граматічне заряджіння даного слова. Переважна часть суфіксів повнить обидві тоты функції. Але суть і припады, кедь ся в словотворнім суфіксі реалізує лем една – граматічна функція. К назывникам *таксік*, *поник* мотивуючими словами суть назывники *таксі*, *поні*. Обидві суть перевзяты, перше ся несклонює, друге мож склонювати лем в єднотнім числі. Значить, суть то субстантївы, котры ся своєв формов вымыкають із тіпів склонюваня русиньских, але подобно і словацькых субстантївів. В обидвох языках є ясна тенденція приспособлювати чужді общі (і властны) назвы домашній деклінації, также і в уведжєных прикладах ся нашла путь на таке приспособлїня – посередництвом словотворного суфікса *-ік/-ук*, котрый не несе даяку нову словотворну інформацію в порівнаню з мотивантами *таксі*, *поні*, лем помагають прирядити тоты слова к даякому тіпу склонюваня в русиньскім языку, т. з. помагають рїшати проблем граматічної формы. Подобно є то і в далшых подобных парах: испан. *колібри* – *колібр-ик*, франц. *брѣш* – *брѣш-ка* і т. д. Так управєны слова хоць суть деріватами, але не суть словотворно мотивованыма (не мають мотиванта в русиньскім языку). Подобным поступом – з помочов флектівізачного форманта – творять ся і адъєктивы з дакотрых несклонных чужжих адъєктивів: *бордо* – *бордовый*, *чача* – *чачаный*.

Редундантный формант, подобно як і флектівізачный, не несе нияку „словотворну інформацію“, але на розділ од нєго ани не служить на морфологічну адаптацію чужжого слова, яке не мож склонювати або часовати. В слові з редундантным формантом хоць мож виділити словотворну основу і формант, але семантично тота „внуторна форма“ є порожня, т. є. слова з формантом навывше суть без словотворного значіння. То значить, же редундантный формант мож формально виділити, але не має нияку функцію про значіння слова (*кый* – *кый-ак*, *теперь* – *теперь-ка*, *днесь* – *днесь-ка*, *гет* – *гет-ка*, *вон* – *вон-ка*).

Окремым тіпом суфікса є **постфікс** – морфематічний елемент з дерівачнов функцієв, котрый в мотиванті стоїть аж по релачній (граматічній) морфемі. З помочов постфіксів ся творять невызначєны містоназывники (прономіна): *хто-сь*, *який-сь*, *хто-же*, *хто-небудь*.

2. Словотворный префікс ся припоює к словотворній основі зліва (т. з. єго місце є перед словотворнов основов). Розділ меджі суфіксом і префіксом не є лем в їх позиції в рамках слова, але і в якостных знаках:

230 BOSÁK, J. - BUZÁSSYOVÁ, K.: Východiská morfémové analýzy. (Morfematika. Slovo tvorba.) In: Jazykovedné štúdie XIX. Red. J. Horecký. Bratislava: Veda, 1985, c. 92-93.

- Споліня префікс + словотворна основа припоминають споліня двойсловных назв, є вольніше як споліня словотворной основы і правобічних формантів, т. є. суфікса або комплексу граматичных морфем.
- З фонічного аспекту на префіксальній границі не настають алтернації, може настати неутралізація подля дзвінкості, напр. *підписати* [підписати], *надкусити* [наткусити], *одсидіти* [отсидіти]). То значить, же морфематична границя меджі префіксом і основов є дана яснїше, як границя меджі основов і суфіксом.
- Варіації гласок у префіксах ся тыкають яву вокалізації (т. з. вокалізаціїєв нам припоминають приназівники): **без-/безо-** (*без-зубый, безо-дний*), **над-/надо-** (*над-ставити, надо-істи*), **о-/об-/обо-** (*о-звучити, об-косити, обо-рвати*), **од-/одо-** (*од-скочити, одо-брати*), **під-/підо-** (*під-качати, підо-гнути*), **перед-/передо-** (*перед-співовати, передо-грати*), **роз-/розо-** (*роз-бити, розо-рвати*), **в-/во-** (*в-нести, во-йти*), **с-/з-/зо-** (*с-хнутити, з-мінити, зо-схнутити*).
- З морфематичного аспекту частів префікса не є релачна морфема; слово одводжене префіксом належить до єднакой часті речі як і єго мотивант; окрем виду часослова ся не мінять ані граматичны знакы мотивата.
- Дакотры префіксы з аспекту значіння і функції ся подобають на приназівники, т. є. на самостатны слова. Суфіксы не суть самостатныма словами.

Префіксальне словотворіння є тіпичне главно про часослова (вербум): *писати* → *підписати*, *грати* → *дограти*, *йти* → *перейти*, *ходити* → *выходити*, *нести* → *знести*, *робити* → *поробити*, *позерати* → *одпозерати*.

Часословны префіксы ся часто верьствлять (укладують) на себе; але в конкретнім дерівачнім кроці як формант фунгує лем єден префікс: *ховати* → *вы-ховати* → *пере-выховати* → *перевыховлєвати* → *по-перевыховлєвати*; *дерти* → *з-дерти* → *роз-дерти* → *роздерати* → *по-роздерати*; *красти* → *роз-красти* → *розкрадати* → *по-розкрадати*. Інвентарь часословных префіксів не є аж такый великий (*в-/во-, вы-, за-, до-, на-, над-, о-, об-, од-, по-, під-, пере-, перед-, пре-, при-, роз-, с-/з-/зо-, у-*), але префіксальне словотворіння є барз продуктівне.

Часословны префіксы мають такы основны функції:

- а) Перфективізачну видотворну функцію, т. є. префіксом ся мінить вид часослова з незавершеного на завершений: *йти* → *при-йти*, *робити* → *з-робити*, *читати* → *перечитати*, *спати* → *до-спати*, *стояти* → *выстояти*, *говорити* → *договорити*, *читати* → *прочитати*, *скакати* → *перескочити*.
- б) Лексично-перфективізачну функцію, т. є. префіксом ся нелем мінить вид часослова, але сучасно ся і модіфікує єго лексичне значіння (змїна в процесі/способі часословной дії), напр. *робити*: *зробити*, *поробити*, *одробити*, *выробити*, *доробити*, *переробити*; *сидіти*: *посидіти*, *одсидіти*, *просидіти*, *высидіти*.

- в) Лексичну функцію, т. є. префіксацієв мож творити часослова ай од часослов завершеного виду, в такім припадї ся не мінить вид, лем лексичне значіння: *скочити* → *перескочити*, *одскочити*, *наскочити*, *прискочити*.

Часословны префіксы суть поліфункчны, зато ся функція того-котрого префікса не дасть прїсно огранічити, напр. префікс **на-** може мати вшыткы три уведжены функції: **на-писати** (перфективізачна) – **на-варити** (лексично-перфективізачна) – **на-скочити** (лексична).

Префіксальне словотворіння субстантивів і адъєктивів фунгує в меншій мірі. При субстантивах іде о суфіксы з конкретным значінєм місця, часу і міры: **над-вага**, **під-выжыва**, **анті-комуніста**, **перед-співак**. У словотворіню адъєктивів ся префіксы хоснують при тзв. елації (лексичнім ступнєваню) на выражіння великой або малой міры якості: **пре-мудрый** – **за-мудрый** – **при-мудрый**; **за-куртый** – **при-куртый**, **пре-куртый**; **за-малый** – **пре-малый** – **при-малый**; **пре-добрый** – **при-добрый** – **за-добрый**.

Інвентарь присловниковых префіксів є тыж малый: **перед-вчера**, **по-завтра**, **од-теперь**.

Префіксы ся вжывають при творіню слов **префіксальным словотворным поступом**.

3. Граматічма морфема фунгує як словотворный формант у тых припадах, кедь ся мотиват одлишує од свого мотиванта лем граматічнов або дакількома граматічныма (респ. релачныма) морфемами, напр.: *камін'-Ø* → *камін'-а*, *злат-о* → *злат-ый*, *товст-ый* → *товст-і-ти*, *гр-а-ти* → *гр-а*, *выбух-ну-ти* → *выбух-Ø*.

4. Самостатны морфемы ся/сі/собі ся вжывають на творіння рефлексивных часослов. Даний словотворный поступ ся зве **рефлексивізація**, напр.: *жыти* → *жыти сі/собі*, *оддати* → *оддати ся*, *бити* → *бити ся*, *говорити* → *говорити сі/собі*.

5. Комбінований формант (конфікс) ся складать з двох (даколи і з трьох) формантів. Поняття комбінованого форманту не є в розпорї з тезов о бінарности словотворной штруктуры, бо конфікс із функчного аспекту ся розумить як єден словотворный формант. Комбіновати ся можуть:

- **префікс + суфікс**: *хмара* → *за-хмар-е-ный*, *горы* → *під-гор-ський*, *море* → *при-мор-ський*, *пец* → *при-пец-ок*;
- **префікс + граматічна морфема**: *ног-а* → *без-ног-ый*, *рук-а* → *без-рук-ый*, *довг-о* → *пре-довг-ый*, *добр-і* → *за-добр-ый*;
- **префікс + самостатны дерівачны морфемы ся/сі/собі**: *істи* → *на-істи ся*, *сидіти* → *по-сидіти сі/собі*;
- **суфікс + морфема ся/сі/собі**: *санк-ы* → *санк-овати ся*, *лиж-ы* → *лиж-ова-*

ти ся, біг-Ø → біг-а-ти сі/собі, плач-Ø → плач-а-ти сі/собі;

- **граматічна морфема + морфемы ся/сі/собі:** *рівн-ый → рівн-а-ти ся, глух-ый → глух-и-ти ся, сух-ый → суш-и-ти ся/сі/собі;*
- **префікс + суфікс + морфемы ся/сі/собі:** *жад-ати → до-жад-овати ся, прос-и-ти → до-прош-овати ся, їс-ти → пере-їд-а-ти ся, спів-ати → по-спів-овати сі/собі;*
- **префікс + граматічна морфема + морфемы ся/сі/собі:** *галуз-я → роз-га-луз-и-ти ся, корїн-я → за-корїн-и-ти ся, дум-ы → при-дум-а-ти сі/собі.*

8 СЛОВОТВОРНЫЙ ВЗОРЕЦЬ

Словотворный взорець є схема, котра зображує формалну штруктуру словотворно мотивованого слова. Зображує ся в ній тип словотворной основы (субстантивний, адъективний...) і експліцитный словотворный формант. Обща форма словотворного взорця є: **O_x + -Ф**. Мож єй характеризувати так:

а) Индекс _x (ікс) за словотворнов основов (O) – значить словотворну основу подля части речі:

- с – субстантивна (назывникова),
- ад – адъективна (придавнікова),
- в – вербална (часословна),
- адв – адвербіална (присловникова),
- прон – прономінальна (містоназывникова),
- пп – партіціпална (пасівный часопридавник),
- нум – нумерална (числовникова),
- парт – партікулярна (часткова),
- інт – інтеръекціональна (чуттєсловна).

б) Словотворный формант:

- **суфіксальный:** выпише ся цілый суфікс і з граматічними морфемами,
- **префіксальный:** выпише ся цілый префікс (перед словотворнов основов),
- **трансфлексный** (без дерівачной морфемы): зназорнить ся скорочінєм **P_{хп}** (при субстантивах і адъективах) або **Г_{хп}** (при часословах і присловниках), де **P** є релачна морфема, **Г** є граматічна морфема, индекс _x значить часть речі а _n є число, яке значить догоднутый порядок в рамках типу склонёваня або часованя.

Трансфлексны форманты окремых частей речі:

Субстантивы:

P_{м1} – релачна морфема мужского роду, перше склонёваня,

P_{м2} – релачна морфема мужского роду, друге склонёваня,

P_{ж1} – релачна морфема женского роду, перше склонёваня,

P_{ж3} – релачна морфема женского роду, третє склонёваня,

P_{с2} – релачна морфема середнього роду, друге склонёваня,

P_{с4} – релачна морфема середнього роду, четверте склонёваня,

P_{п1} – релачна морфема подвойного роду, перше склонёваня.

Адъективы:

P_{ад1} – релачны морфемы типу *новый*,

P_{ад2} – релачны морфемы типу *синий*.

Вербы:

Г_{в1} – часословны граматічны морфемы, перше часованя (-е-часованя),

Г_{в2} – часословны граматічны морфемы, друге часованя (-и-/і-/и-часованя).

Адвербии:

Г_{адв1} – адвербіалны морфемы, тип *легко*,

Г_{адв2} – адвербіалны морфемы, тип *добрі*,

Г_{адв3} – адвербіалны морфемы, тип *помалы*.

- **рефлексивный:** выпише ся цілый без злучника, тым ся підкреслить, же є то самостатна морфема.

- **конфіксальный:** префіксална часть ся выпише перед основов, суфіксална, трансфлексна, респ. рефлексивна часть за основов.

Словотворный взорець композітів є комплікованіший, обсягує дві словотворны основы з конкретным индексом як при деріватах, експліцитно выражену звязочну морфему і формант за другов основов, кедь там є.

Приклады:

судця → судкыня (O_с + -P_{ж1})

масть → мастити (O_с + -Г_{в2})

серьезный → серьёзно (O_{ад1} + -Г_{адв1})

злато → златый (O_с + -P_{ад1})

мокрый → мокро (O_{ад1} + -P_{адв1})

хворый → хворота (O_{ад} + -ота)

Русин → русиньский (O_с + ьск + -P_{ад1})

мороз → морозити (O_с + -Г_{в2})

кум → кума (O_с + -P_{ж1})

скочіти → перескочіти (пере- + O_в)

тяжкий → нетяжкий (не- + O_{ад1})

ох → охкати ($O_{\text{инт}} + \text{кати}$)
 вчера → позавчера (поза- + $O_{\text{адв}}$)
 западати → запад ($O_{\text{в}} + -P_{\text{м2}}$)
 качка → качачій ($O_{\text{с}} + -P_{\text{ад2}}$)
 пышний → спышніти ($\text{с-} + O_{\text{ад}} + -\Gamma_{\text{в2}}$)
 валальський → по валальскы (по- + $O_{\text{ад}} + -\Gamma_{\text{адв3}}$)
 мале місто → маломісто ($O_{\text{ад}} + -\text{о-} + O_{\text{с}}$)
 русинський і словацький → русинсько-словацький ($O_{\text{ад}} + -\text{о-} + O_{\text{ад1}}$)
 тверда голова → твердоголовый ($O_{\text{ад}} + -\text{о-} + O_{\text{с}} + -P_{\text{ад1}}$)

9 СПОСОБЫ СЛОВОТВОРЕНИЯ В РУСИНЬСКОМ ЯЗЫКЕ

Слова в русиньском языке, подобно как в словацком, российском и украинском, создаются двумя способами: **морфологическим** и **неморфологическим**.

Подля участия словотворческих аффиксов в процессах творения слов, способы словотворения делятся на **аффиксальные** и **безаффиксальные**.

9.1 Способы морфологического способа творения слов

1. Аффиксация – основной способ словотворения в русиньском языке. То есть творение новых слов с помощью суффиксов и префиксов. Выделяем три способа аффиксального творения слов:

- Творение слов с помощью суффиксов – **суффиксальный способ** – придания суффикса к словотворительной основе: *млин* – *млинаръ*, *робота* – *робітник*, *фотбал* – *фотбаліста*.
- Творение слов с помощью префиксов – **префиксальный способ** – придания префикса перед словотворительной основой мотиванта: *робити* – *переробити*, *автор* – *сполуавтор*, *мудрый* – *премудрый*.
- Творение слов с помощью префиксов и суффиксов – **префиксально-суффиксальный способ** – добавления к словотворительной основе префиксов и суффиксов нараз: *обдерати*, *підписати*, *сородинець*.

2. При безаффиксальных словотворительных поступках используются такие словотворительные компоненты, как: **основы слов, слова в целом и соединения слов**. Подля способа их словотворительного выживания безаффиксальное словотворение делится на такие способы:

- Усечение конечной части слова** или основы слова. Наиболее продуктивно функционирует при словотворении назывников однокоренных слов, напр.: *бігати* – *біг*, *крічати* – *крик*, *плакати* – *плач*, *співати* – *спів*, *рычати* – *рык*,

- Соединение основ слов** с помощью связочного форманта **-о-** или без него, напр.: *літ-о-пис*, *кул-ё-мет*, *горізнач*;
- Аббревиация – аббревиатуры частковые** – в русиньском языке тот способ словотворения непродуктивный, перебираются до него преимущественно аббревиатуры из других языков, главным образом словацкого, а под влиянием традиции и под влиянием потребности спорадически и из украинского и русского, напр.: *Пліноспол*, *Газпром*, *стінгазета*...

В письменном проявлении используются сокращения типа: *і т. д.*, *Інж.*, *доц.*, *ул.*, за которыми ставится точка. Отдельную группу представляют знаки, напр.: *м*, *км*, *цм*, за которыми точку не ставим.

9.2 Неморфологические способы творения слов

В русиньском языке новые слова могут создаваться и неморфологическими способами:

1. Лексико-синтаксическим способом – созданием словных соединений до единого слова, которое чаще всего относится к присловникам, числовникам или прилагательным, напр.: *засвітла*, *потемрі*, *нижепідписаний*, *пятьсто*, *оддавна*. В рамках данного способа словотворения часто встречаются слова, которые возникли в результате сокращения двусловных или словословных названий. Такой поступок называется **универбиацией**, напр.: *мінерална вода* – *мінералка*, *асфальтова путь* – *асфальтка*, *школяръ пятої класи* – *пятак*. Уменьшительные слова являются стилистически признаковыми, чаще всего встречаются в разговорной речи. Особенностью универбиации является **мультивербиация**, когда однословное название заменяется словословным, причём приобретают другие, специфические значения. Мультивербиация является частым явлением главным образом в разговорном языке. Сравн.: *Газда орав глубоко*. *Тракторіста провів (зробив) глубоко орбу*.

2. Морфологическо-синтаксическим способом – переходом слов из одной части речи в другую. Частыми являются **субстантивация** – переход существительных частей речи к назывникам, напр.: *молодой*, *хворой*, *ученый*, и **адвербиализация** – переход существительных частей речи к присловникам, напр.: *кроком*, *скоком*, *бігом*, *плачом*.

3. Лексико-семантическим способом – выживанием уже существующих в языке слов с новыми значениями, напр.: *сіль* – *мінерал*, который используется для соли, и *сіль* – *главная идея* (напр. *В чім є сіль твого живота?*), *правда* – философская категория, и *Правда* – название новинки, *Волга* – название реки, и *волга* – название личного авто.

10 СПОСОБЫ СЛОВОТВОРЕНИЯ ОКРЕМЫХ ЧАСТЕЙ РЕЧИ В РУСИНСКОМ ЯЗЫКЕ

10.1 Творения назывников

1. Творения назывников суффиксами. Суффиксальный способ в русинском языке, кроме назывников, является основным способом творения слов и при трёх дальнейших повнозначных частях речи: придавниках, часословах и присловниках. Данный способ словотворения является выделительным великов пестротёв словотворных суффиксов, из которых многие являются сполочными как про русинский, так про украинский язык, и таких, из которых многие являются згодными про русинский и словацкий язык, што является дане шпещифичным поставлением русинского языка в переходной зоне между выходославянских и западославянских языковых групп. В какой-то мере русинское словотворение является представлено в отдельных лексично-семантических группах и суффиксами властными (напр.: *качка – кача, облак – облача, хустка – хустя*). Подобная характеристика платит и про словотворение других частей речи.

Назывники творят словотворно найрозвинутішу часть словной засобы. Система словотворных суффиксов является стабилизирована, але поступно и в русинском языке здомашнюють дакотры суффиксы „европского“ характеру, напр.: **-ант** (*практикант, комедіант*), **-ент** (*дірігент, абстінент*). Словотворные суффиксы являются сполочными до групп подля семантических критеріев, зато и вшиты одводжены назывники являются дїлять подля семантических критеріев на: названия особ, названия предметів и інструментів, названия міста, названия характеристичных знаков и названия дїи. К этим группам належать и названия женских особ, названия из новым одтінком у значіню – здрібнілы (демініутівы) и збівшены (авгментатівы) названия, громадны названия.

Назывники являются творят од часословных, придавниковых и назывниковых словотворных основ посередничеством таких суффиксов:

А. Суффиксы, из помочов которых являются названия дїючой особы або названия особ подля их характеристичных знаков: **-арь** (-ярь): *писарь, коминарь, малярь, столярь*; **-ырь**: *провадырь, пастырь*; **-ач** (-яч): *копач, орач, сїяч*; **-ак** (-як): *жобрак, нервак, вояк*; **-ець**: *шпортовець, стрїлець*; **-ц-я**: *владця, заступця*; **-іц-я** (**-ніц-я**): *царіця, служніця*; **-ник** (**-овник, -евник**): *дражник, златник, плуковник, дружественник*; **-к-а**: *учителька, докторка*; **-ічк-а**: *хірургічка, філологічка* и ін.

Б. Суффиксы, из помочов которых являются названия предметів и інструментів: **-ак** (-як): *держак, стружляк, маяк*; **-анк-а** (-янк-а): *писанка, склянка, солянка*; **-ачк-а** (-ячк-а): *скушачка, вертячка*; **-енк-а**: *часенка, подобенка*; **-ив-о** (-ів-о): *паливо, печіво*; **-ик** (**-ник**): *свердлик, чайник, квітник*; **-ин-а**: *свинина, кочанина*; **-інь**: *перстїнь, гребінь*; **-к-а**: *прикрывка, утерка*; **-ок**: *покладок, молоток*; **-л-о** (**-дл-о**): *шыло, мыдло, сїдло*; **-нічк-а**: *леднічка, морознічка* и ін.

В. Суффиксы, из помочов которых являются зобшующі и абстрактны названия: **-б-а**: *стрїльба, сїйба*; **-ств-о**: *братство, дїтинство*; **-ізм**: *патріотізм, русинізм*; **-ин-а** (-ін-а): *давнина, величина*; **-об-а**: *староба, довжоба*; **-ость**: *радость, старость*; **-к-а**: *шырька, довжка*; **-н-я** (**-ін-я**): *спаня, саджїня*; **-т-я**: *битя, питя*; **-в-а**: *женитва, молитва* и ін.

Г. Суффиксы, из помочов которых являются названия місця: **-анк-а** (-янк-а): *схованка, ховзанка, стернянка*; **-н-я** (**-арн-я, -алн-я**): *стайня, пекарня, клеярня, спалня, їдальня*; **-іц-я** (**-ніц-я**): *книжніця, пивніця*; **-ник**: *курник, голубник*; **-иск-о** (**-іск-о, -ениск-о, -аниск-о/-яниск-о**): *смітиско, боїско, парениско, бандурчаниско, конопляниско*; **-я**: *розпутя, розопря* и ін.

Г. Суффиксы, из помочов которых являются названия властностей: **-об-а**: *староба, гнилоба*; **-от-а**: *доброта, густота*; **-ств-о**: *шаленство, лїнивство*; **-тв-о**: *добрацтво, силацтво*; **-ость**: *слабость, малость*; **-інь**: *шырочінь, высочінь* и ін.

Е. Суффиксы, из помочов которых являются названия из новым одтінком у значіню. Суть то суффиксы субективного оцінївания 1. ступня (напр. *дзвін-ок*) и 2. ступня (*дзвін-очок*), причём основны значіня дериватів из ними означують:

а) Зменшеность: **-ик** (**-ік**): *братик, кочік*; **-ок** (**-очок**): *листок, дзвіночок*; **-к-а** (**-очк-а, -оньк-а**): *хыжка, лампочка, головонька*; **-енк-а**: *студенка, зоренка*; **-а** (**-я**): *кача, куря*; **-атк-о**: *мачатко, мисятко* и ін.

б) Збівшеность (из пеїративнов конотаціїв): **-аль**: *носаль, горбаль*; **-ач**: *бородач, головач*; **-иск-о**: *бабиско, псиско*; **-іщ-е**: *доміще, бородіще*; **-ош**: *плаксош, чаптош*; **-уг-а** (**-юг-а**): *пиячуга, циганюга* и ін.

Е. Суффиксы, из помочов которых являются громадны названия: **-ник**: *березник, дубник*; **-ніч-а**: *ягодніча, малиніча*; **-ін-я**: *бандурчїня, фасолїня*; **-івл-я**: *копачівля, конарївля*; **-ин-а** (**-овин-а**): *звірина, садовина*; **-ств-о**: *лодьство, школство*; **-я**: *прутя, скаля*; **-анк-а** (**-янк-а**): *кендерічанка, былянка, капустаянка* и ін.²³¹

2. Творения назывников префиксами. Назывники в русинском языке являются творят из помочов префиксов домашніх и пожыченных.

Из домашніх префиксов фреквентованыма суть: **над-, під-, при-, пре-, пред-, без-, до-, за-, по-, вы-, не-, пів-,** напр.: *надвыроба, підрозділ, призвук, пречудо, предпис, безнадїй, доїсторія, загранича, покрик, выкрик, незгода, півправа* и ін.

В русинском языке функционуют слова утворены и из префиксами чуждого походжїня: **ана-, антї-, архї-, де-, віце-, діс-, екто-, екс-, екстра-, ім-/ін-, інтер-, ко-/ком-, кон-, контра-, про-, прот-, ре-, суб-, супер-, ультра-,** напр.: *анабаза, антївірус, архїєпіскоп, денаціоналізація, віцепрезидент, дісгармонія, ектогенеза,*

231 ПЛІШКОВА, А. Найфреквентованішы словотворны поступы субстантивных дериватів. In: БЕНЬКОВА, М. (ед.): *Літературна творчость М. Мальцовской в контексті сучасной русинской літературы* : Зборник рефератів из Междїнародного літературного семїнара к недожытым 60-ым народенинам авторки, 2. децембра 2011. Пряшів: Пряшівска універзіта в Пряшіві - Інстітут русинского языка и културы, 2011, с. 68-80.

*експрезидент, екстрамода, імміграція, інваріант, інтерлінгвістика, кооптація, компатріот, контекст, контрабанд, протектор, протоігумен, реоптація, субконтинент, супергенератор, ультрамікроскоп і ін.*²³²

3. Творіння називників сучасно префіксами і суфіксами. Чисто префіксально-суфіксальне словотворіння називників в русиньському языку є малопродуктивне. Є ним утворена частина одназвивникових і одчасословних утворінь, оформлених **префіксально-суфіксальними парами: пере-, об- ... -к-: перегрызка, обрізки; роз- ... -к-: розвалка, розбушка; роз- ... -'а: розпутя, розпята і ін.**

В основі бівшої частини префіксально-суфіксальних називників лежать приназвивниково-назвивникові злуки, припоєні к називниковим або часословним основам, які ся оформляють слідуючими парами: **за- ... -ічк-, -'а: заушнічка, Закарпатя; під- ... -н-, -ин-, -'а: підбородник, підхвостина, Підкарпатя; при- ... -'а: присловя, Прикарпатя; за-, при- ... -ок: запяток, припецьок; при- ... -ник: приназвивник, присловник; під- ... -ок: підпалок, підбородок; по- ... -ц-: порада і ін.**

10.2 Творіння придавників

1. Творіння придавників суфіксами. Суфіксальним способом ся творять **якостны, односны і присвойны придавники.**

Якостны придавники ся творять помочов суфіксів: **-ав- (-яв-): жылавый, качурявый; -аст- (-яст-): теркастый, кривулястый; -ат-: головатый, бородатый; -ив-: лінивый, плаксивый; -ист-: конаристый, доджанистый; -н-: радостный, розумный; -ован-: квіткований, смужкований; -оват-: жыловатый, волёватый; -овит-: їдовитый, працюватый; -езн-: величезный, грубезный; -іцк-: добріцький, маціцький; -еньк-: сивенький, чорненький; -оньк-: крегонький, тононький; -лив-: бісідливый, ганьбливый; -уч- (-юч-): пишучий, літаючий і ін.**

Односны придавники ся творять помочов суфіксів: **-н-: народный, літній; -ак- (-як): четверакый, двоякий; -ан- (-ян-): бандурчаний, вовняный; -ов- (-ёв-): липовый, полёвый; -ьск- (-ск-): морьский, пряшівський; -ушн-: зимушний, літушний; -шн-: вчешанній, вонкашній; -ч-: вонячий, пахнячий; -алн-: театральный, формальный; -арн-: дісциплінарный, легендарный; -івн-: інштінктивный, масівный; -ічн-: географічний, педагогічний і ін.**

Присвойны придавники ся творять помочов суфіксів: **-ів: братів, няньків, дідів; -ин: мамин, бабин, сестрин; -ій (-ачій, -ячій): вовчий, качачій, рибячий і ін.**

2. Творіння придавників префіксами. Подобно як називники, і придавники ся творять з помочов домашніх і пожычених префіксів, з яких бівша частина є приназвивникового походження: **пра-, су-, пре-, пред-, без-, небез-, до-, за-, з-, над-, не-, перед-, під-, по-, при-, поза-, общо-, поло-,** напр.: *праруський, сумірний, предобрий, предвічний, безногий, безспорный, небездухый, небезхыбный, довойновый, заграничний, задовгий, зъявный, надокенный, неконечный, передволебный, підводный, подорожний, прикладный, позавчешанній, общоосвітній, пологрубый і ін.*

Пожычених придавникових префіксів ся збігають з називниковими: **а-, анти-, архі-, діс-, квазі-, про-, сін-, супер-, ультра-,** напр.: *аморальный, антибактеріальный, архієпіскопський, діспропорчний, квазінаучний, прорусинський, сінгенетичный, суперсучасный, ультравысокий і ін.*

3. Творіння придавників сучасно префіксами і суфіксами. Чисто префіксально-суфіксальним способом придавники в русиньському языку ся скоро не творять. В языку екзистує мало таких придавників, звичайно історично утворених од часословних основ з помочов префіксально-суфіксальних пар: **о-, об-, су- ... -н-,** напр.: *обачный, обшырный, сучасный і ін.*

В сучаснім русиньському языку префіксально-суфіксальні придавники ся творять од приназвивниково-назвивникових злук, злук часослова з частков НЕ, а тыж од дакотрих називникових і часословних словотворних основ. Споме-джі придавникових суфіксів найфреквентованішими суть: **-н-, -ов-, -ан- (-ян-), -ьск-/ -ск-, -зьк-, -ічн-, -лив-, -лн-, -ови-, -аньск- (-яньск-)** і цілий ряд префіксів приназвивникового походження, з яких про дакотри є характерістична словотворна синонімічність: а) **повна**, або б) **часточна**, напр.: а) префікси **до- і перед-**, напр.: *доісторічний і передісторічний; над- і понад-*, напр.: *надоблачний і понадоблачний і ін.* Найчастіше ся вживають слідуючі: **без-: безафіксальный, безсмертный; од-: одчасословный, одвікий; до-: добуржоазный, дохрістіанський; за-: заграничний, закарпатський; меджі-: меджіштатный, меджівойновий; на-: назорный, набоженський; над-: надгробный, наддунайський; перед-: передъярній, передмаёвый; під-: підземный, підводный; по-: пообідній, пореволучный; поза-: позавчешанній, позазавтрашній; при-: приміський, прибережний; проти-: протиштатный, протитанковий; мімо-: мімошкольський, мімоштатный і ін.**

Частка-префікс НЕ ся звязує переважно з префіксальними часословними основами завершеного виду, а рідше – з безпрефіксальними часословними основами незавершеного виду, напр. *незламный, незабытый, нерозумный і ін.*

232 ЯБУР, В. - ПЛІШКОВА, А. - КОПОРОВА, К.: Русинська лексіка на основі змін у правилах русинського языка про основны і середні школы з навчальным русинським языком і з навчанём русинського языка. (Правописный і граматічний словник.) Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007.

10.3 Творіння часослов

1. Творіння часослов суфіксами. Часослова в русиньскім языку ся творять з помочов суфіксів: **-і-** (-ї-): *дівчити, парібчити, клеїти, кроїти*; **-и-**: *квасити, веселити*; **-ова-** (-ёва-): *майстровати, кралёвати*; **-а-** (-я-): *слухати, вечеряти*; **-ну-**: *глухнути, сліпнути*; **-ка-**: *выкати, кувати* і ін.

2. Творіння часослов префіксами. В русиньскім языку творіння часослов з помочов префіксів є живе. Вывжывають ся вшиткы префіксы, а то і такы, котры не функціонують як паралелны приназывники (*вы-, роз-*).

Префіксы дають часословам значіння **току (смеру) дії** (*выйти, обыйти, дойти*), **зачатку або конца дії** (*донести, принести*), **потворёваня дії** (*побіговати, постуковати*) і ін. З єднов часословнов основов ся можуть споёвати два або і три префіксы: *поодкрывати, понаповідати, понаприносити* і ін.

К основным префіксам у часословнім словотворіню русиньского языка належать: **в-** (**во-**)/**у-** (**уво-**), **вы-**, **од-** (**одо-**), **до-** (**ді-**), **за-**, **з-** (**зо-**, **зі-**, **із-**)/**с-** (**іс-**, **со-**), **на-**, **над-** (**надо-**), **о-**, **об-** (**обо-**), **пере-**, **перед-**, **під-** (**підо-**), **по-/пі-**, **попо-**, **при-**, **про-**, **роз-** (**розо-**), напр.: *вдарити/ударити, войти/увойти, выбігнути, однести, одобрати, добити, дістати, заробити, зробити, зостричі, зістати, ізмыти, сфарбити, ісфалшовати, соединити, набрати, надвигнути, надогнати, обыйти, оббити, обограти, перенести, передплатити, підпалити, підобрати, покрити, піти, попозерати, прибігнути, проповідати, розрізати, розорвати, розкроїти* і ін.

Пожыченых часословных префіксів ся вжывать порівнано менше, як назывниковых, суть то напр.: **де-** (**дез-**), **діс-**, **ре-**, напр.: *денаціоналізувати, дезорьєнтовати, дискваліфікувати, реорганізувати* і др. Нима ся творять главно чужді слова.

3. Творіння часослов сучасно префіксами і суфіксами. Префіксално-суфіксалным способом часослова ся творять найчастіше од назывниковых і придавниковых основ, менше од часословных основ.

Часослова утворены од назывників і придавників. Найпродуктивніше є творіння часослов префіксално-суфіксалным способом од назывниковых і придавниковых словотворных основ. В русиньскім языку найшыршы можности творити словотворны пары з префіксами мають часословны суфіксы **-і-** (**-ы-**, **-и-**). К найпродуктивнішым префіксам належать: **з-/с-**: *збогатити, спорожнити*; **у-/в-**: *удобрити (ся)/вдобрити (ся), уродити (ся)/вродити (ся)*; **вы-**: *выпорожнити, выкорїнити*; **од-**: *оддовжыти, одважыти*; **за-**: *залюднити, заводнити*; **на-**: *надымити, насытити*; **о-/об-**: *обалити, обдарити*; **по-**: *полегшыти, потурчіти* і ін.

Часослова утворены од часослов. Префіксално-суфіксалным способом од часословных основ є утворена порівнано невелика група часослов. Найпродуктив-

нішыма словотворными тіпами суть префіксално-суфіксалны пары: **по-, вы-, під-, при-, пере-** ... **-ова-**: *поспівовати, вывідовати ся, підкреслёвати, притаковати, перескаковати* і ін.

10.4 Творіння присловників

1. Творіння присловників суфіксами. Суфіксалным способом ся творять присловники од:

- а) Основ якостных придавників з помочов суфіксів: **-о** (**-ё**): *красно, порожнє*; **-і** (**-ї**): *важні, добрі*; **-оньк-**, **-еньк-**, **-оніньк-**, **-іцк-** (здрібніло-пестливы формы): *тихонько, дрібненько, тихонінько, добріцко...*
- б) Од назывників суфіксом **-ом**: *кроком, скоком, часом*.

2. Творіння присловників префіксами. Присловники ся творять од:

- а) Придавників у непрямых падах в споїню з приназывниками-префіксами: **з-** (**с-**), **за-**, **до-**, **од-**, **на-**, **не-**, **пре-**, напр.: *здавна, справа, завидна, догола, оддавана, набіло, неміло, пребогато...*
- б) Назывників з приназывниками-префіксами: **в/в-, на/на-, по/по-, з/з-, од/од-**, напр.: *в зимі – взимі, на споді – насподі, по добрім – подобрім, з рана – зрана, од рана – одрана...*
- в) Присловників з префіксами: **од-, до-, пре-, поза-, перед-, на-, за-**, напр.: *одднесь, дотеперь, позавтра, премного, позавчера, передвечур, наспак, завелё...*
- г) Містоназывників у споїню з приназывниками або частками: *(з)выдтам, потім, даколи, даяк* і ін.

3. Творіння присловників сучасно префіксами і суфіксами. Найпродуктивнішов словотворнов паров при творіню присловників у русиньскім языку є споїня приназывників-префіксів **на-, в-/у-, по-** **найчастіше із придавником, часопридавником, присловником із суфіксом -к-**: *навыкручанкы, в/употемку, украдомкы, постоячкы* і ін.

Присловники ся творять і од **містоназывників** з помочов приназывника **по**: *по нашім, по твоім*; подобно і од **придавників**: *по приятельскы, по русиньскы*; **чісловників**: *по перше, по двое* і ін.

VII. СІНТАКСІЧНА ЯЗЫКОВА РОВИНА

1 ПРЕДМЕТ СІНТАКСІСА

Сінтаксис і морфологія суть дві частини, які творять граматіку, науку о граматичній будові языка. Морфологія, як часть граматіки, ся заоберать формалнов сторонов слов, їх граматичныма категоріями і на основі того їх класифікаціев на части речі. Сінтаксис, на розділ од морфології, ся заоберать будовов (ставбов) звязной речі, споїнем слов до векшых єдиніць, то значить штруктуров речіня і сінтагмы (словозлукы або словозлучіня) і їх тіпами.

Інакше повіджене, сінтаксис ся заоберать:

- а) описом і штудієм способів організації або споєваня слов (словоформ) до сінтагм (словозлук) і речінь,
- б) фунгованём слов у сінтагмах і речінях,
- в) а тыж описом штруктур і тіпів сінтагм і речінь.

Также, предметом сінтаксиса є:

- а) речіня, як основна сінтаксична єдиніця,
- б) сінтагма, як сінтаксична єдиніця низшого тіпу,
- в) а тыж фунгованя слов і їх форм у речіню і в сінтагмі.

Напр.: *Я був вчера в школі. Ты была вчера в школі? Вставай скоро і бігом до школы! Ой, кобы не было треба іти до школы!; писати писмо; шумно писати; довге писмо...*

Также в сінтаксисі виділюєме такы єдиніці (конштрукції):

- 1. сінтагматичны (сінтагмы, склады);
- 2. речіньвы (речіня);
- 3. полупредікативны (полуречіньвы);
- 4. зложено-речіньвы (зложене речіня).

2 РЕЧІНЯ

В кожій бісіді можеме розпознати слова, групи або громады слов т. зн. споїня слов, котрыма высловлюєме свої думкы (мыслі): інформуєме (розповідаме) нима о дакім ці дачім, звідуєме ся на дашто, розказуєме дакому, желаєме (жычіме) собі або дакому дашто і просиме дакого або дашто, напр.: *В літі ходжу помагати бабці на поле. Сонце грїє. Додж лліє. Люблю читати повіданя Марії Мальцовской.*

Подай мі крейду! Підеш завтра до редакції? Кобы уж сонце засвітило! Встань! і т. д.

Такы єднотливы слова, споїня слов до сінтагм а сінтагм до цілых wypowiedей, котры суть у згоді з граматичныма нормами і выражають звичайно якусь закончену думку, называєме речінями.

Дефініцій речіня є дуже много. Напр.: німецькый лінгвіста Ріс цїтує в своїй книжці *Was ist ein Satz?*, котра вышла в Празі іщі в 1928 році, высше 300 розлічных дефініцій речіня. При дефінованю речіня залежить од того, на што автор кладе основну вагу, што підчаркує як речінєтворный акт. Уведьме сі пару прикладів дефінованя речіня дакотрыма лінгвістами:

Проф. Ян Светлік, знамый словацькый сінтактік, дає таку дефініцію речіня: „Речіня – то є основна єдиніця языкового дорозуміваня (комунікації), обсяг котрой є в граматичній корелатії (взаємнім одношіню) із реалностєв.»

Оравец і Байзікова у високошкольскім учебнику *Súčasný slovenský jazyk – Syntax* підчаркують тыж, же дефініцій речіня є много і залежить од того, што автор підчаркує як главне при дефінованю речіня.

З уведженого виходить, же:

- а) кедь підкреслюєме **обсяг**, т. зн. обсягове наповніня, то дефіновати бы ся могло так: Речінем высловлюєме єдну цілостну думку (*ucelenú myšlienku*) – така є найстарша школьска дефініція;
- б) кедь преферуєме **інтонацію**, то дефініція бы могла звучати так: Речіня творить єдно ціле (*celok*), виділене концєвов павзов і особитов інтонацієв перед нєв (бо każde речіня має свою тіпову інтонацію);
- в) кедь підкреслюєме **граматичне упорядкованя**, то дефініція бы могла быти така: Речіня є граматично упорядковане споїня слов, котре обсягує (має в собі) єдну предікатівну сінтагму або єдну предікатівну основу (*vetnú základ*). Предікатівность або предікація є граматичным значінєм каждого речіня. Указує на одношіня wypowiedі к реалности через предікативны граматичны категорії способу, часу і особы;
- г) кедь підчаркуєме **модалный аспект**, то дефініція речіня бы могла вызерати так: Речіня є елементарне словне (словесне) зауятя позиції к мімоязыковій скutoчности. Є то словна (словесна) презентація мімоязыковой скutoчности як реалной або нереалной (т. зн. можной, правдоподобной, потрібной, желаной/жыченой і т. д.).

З высше уведженого виходить, же повну дефініцію речіня бы сьме могли створити ці сформуловати так, же бы сьме до нєй всунули вшиткы 4 аспекты. Суть і такы дефініції, але суть барз комплікованы і барз обшырны. Мы будеме знати, же każde речіня мусить мати свій обсяг, свою інтонацію, своє граматичне оформліня (т. є. предікацію), свій модалный аспект. То значить, же найважнішы знакы речіня суть: **предікатівность (предікація), обсягова самостатность,**

інтоначна ограниченість, граматична організованість.

І так, граматичним значінням кожного речіння є предикативність, то є одношійня обсягу речіння к реалности через предикативны граматичны категорії. Тото одношійня ся досягує передущитком за помочі **форм способу** (індікатів, імператів, кондіціонал), **форм часу** (теперішній, минулий, будучий) і **форм особи часослов**. Представліня того, што ся говорить (передавать речов) як реалне або як нереалне (т. є. може, правдоподобне, потребне, желане/жычене і ін.), называєме **модальностёв**. Напр.: *Змерькать ся. Вітор дує. Косив єм з дідом нашу луку. В неділю піду до церькви* = в тых речіннях є выражена реална модальность; *Кобы я мав, люде добры, міліон євр, та бы-м походив цілый світ* = іреална/нереална модальность (условна, подмінена).

Кажде речіння має свою тіпову **інтонацію**. Без відповідної інтонації не мож повісти, же речіння є закончене. Напр.: *Зузка бывать в інтернаті. Прийдете днес на славы русиньской пресы? Утікай скоро домів!* і т. д.

По кождім wypowiedженім речіню робиме павзу, а по кождім написанім речіню кладеме точку, звідалник або выкрічник, напр.: *Свадьба в селі была забавов не лем про родину, але про ціле село. Штефан ся женить? Люде добры, співайте, весельте ся! Хвала Богу, же съте пришили!*

По высвітліню основных понять, вернийме ся назад к тому, з чого ся складають єднотливы речіння, то значить к їх компонентам і к словным споїням, сінтаґмам.

3 СІНТАґМАТИКА

Сінтаксічны споїня (сінтаґмы)

Кажде речіння ся складать із єднотливых **компонентів**. Компоненты речіння называєме ёго **членами**. Членами речіння можуть быти лем повнозначны слова: назывники (субстантївы), придавники (адъєктивы), чісловники (нумералїї), містоназывники (прономіна), часослова (верба) і присловники (адвербії).

В школьскім описі мож прияти тезу, же членами речіння суть тоты слова в складі речіння, котры одповідають на будьякы вопросы. Слова, котры суть в складі речіння, але не одповідають на хоцьякы вопросы, не суть окремыма членами речіння і называють ся служебныма словами (приназывники, злучники, часткы і чутєслова – інтеръєкції).

Члены речіння можуть быти єдно- і многовыразовы, як напр.: приназывниковы і порівнуючі выразы тіпу: *під дахом, ведно з яліцями, як ягода*; або словотворчі комплексы тіпу: *дітята – соколята, хлоп – дуб* і т. п., ці фразеологізмы тіпу: *молоко на бороді, мати на сумліню* і т. д.

Члены речіння суть меджі собов споєны одношійнями:

1. прирядной або

2. підрядной ці взаємной граматичной завіслости (залежности).

Прирядным ся называють сінтаксічне споїня, в котрім суть компоненты рівноправны, напр.: *Дівка і сын штудують на высокій школі. Юрко писав і читав найліпше з цілою класы.*

Підрядныма ся называють сінтаксічны споїня, в котрых компоненты не суть рівноправны, єден з них є надряджений а другый підряджений, напр.: *Наша дівка штудує* (дівка – надряджений компонент, наша – підряджений компонент). *Хлопці красно співають* (співають – надряджений компонент, красно – підряджений компонент) і т. д.

Суть три тіпы споїнь/сінтаґм підрядности: згода (zhoda), вязаня (vāzba) і приліґаня (primkúpanie).

В споїню/сінтаґмі **згоды** підрядне слово має граматичны формы згодні з формами надрядженого (главного) слова, напр.: *Новый кабат (нова сукня) має шумный взор. Мені ся любить фарба нового кабата (новой сукні). Бісїдовали съме о новім кабаті (новій сукні). В склепі (в обході) є много новых кабатів (новых сукень)* і т. д. В наших прикладах є надрядженим членом назывник (субст.) – *кабат (сукня)*, а підряджене слово – *новый (нова)* му підряджує свою форму паду, чісла і роду (згоджує ся з ним). Далшы приклады: *котра хыжа, чїї боканчі (топанкы), пятый день, дві жены, выпраны сорочки (кошулі), горы Карпаты* і т. д.

В споїню/сінтаґмі **згоды** підряджены слова найчастіше функціонують як члены речіння **придаткы** (атрібути).

В споїню/сінтаґмі **вязаня** не є згоды меджі формами обидвох членів, але підряджений член (назывник або містоназывник) має вызначену (určenu, determinovanú) форму паду (будь без приназывника, або з приназывником). Форма підрядженого члена сінтаґмы:

а) або є детермінована надрядженим членом, што є тзв. **міцне вязаня**, напр.: *зробити роботу, пустити ся стола; пустити ся до работы; наляти воды/воду; уварити пироги; замісити тісто; упечі з тіста* і т. д. Підряджений член є в речині **обєктом** (предметом);

б) або залежить лем од выраженого значіння, што є тзв. **слабе вязаня**, напр.: *вийти з хыжы, перед хыжу, за хыжу, до поля, на загуменку, од сусіда, на гарадічі* і т. д. Ту ся падовов формов конкретізує лем присловникове ці обставникове значіння (де?, одкы?). Підряджений член уж не є обєктом, але **обставником**. Зміна формы надрядженого слова не мінять форму підрядженого слова, она зістає така сама, напр.: *Хыжа нашого діда стоїть на краю села. За хыжов нашого діда уж є лем поле. В хыжи нашого діда є стародавний пец.*

Надрядженим членом в сінтаґмі вязаня можуть быти **особны часослова, назывники, часопридавники** (партіціпії), **часоприсловники** (трансгре-

сів), **придавніки** (ад'єктив), **присловники** (адвербії), напр.: *Штудентка ся нахылила над книжков. Самотны жнива в наших селах проходили у великій почести ку каждому колоску. Бочка была стягнута ряфом із доброго желіза.*

В споїю/сінтагмі **прилігання підряджене слово є незмінне**, напр.: *бісїдовати голосно, прийду завтра* і т. д. О тім, же незмінні слова *голосно, завтра* суть підряджені (або завісли) словам (од слов) *бісїдовати, прийду*, ся дізнаме лем із значіння. Іншы приклади: *В наших горах буки ростуть високо. Принесений хліб цїловали перепрошуючі* і т. п.

Прилігання (на розділ од згоди і вязаня, котры суть такзваныма морфологічныма способами споїня) **є чисто сінтаксічним способом виражіння приналежности члена** до сінтагмы. А тепер пару далшых позначок к сінтагматіці:

1. Таки члени речіння, котры не суть граматічно підряджені іншым членам речіння, называе **главныма членами речіння**. Граматічна завіслость меджі главныма членами речіння є взаємна (реціпрочна), напр.: *Юрко пише. Сніг падав. Мати співають* і т. д.
2. В речіннях ся тыж стрічають слова, котры не входять до сінтаксічных споїнь (сінтагм) з іншыми словами, напр.: *Твоя хворота, Петре, ня барз смутить*. Слово „Петре“ ся не вяже з никотров частїв речіння. Або: *Ой, знам го, знам*. Слово „ой“ ту зістає мімо споїня (сінтагмы) і т. д.

А тепер пару слов к термінології і к тіпам сінтагм (словных споїнь):

- А. Наперед сі повідже, **што то є сінтагма**, поспробуйме дати ей дефініцію: Сінтагма є лінеарне граматічно оформлене споїня мінімално двох сінтаксічных членів, котры ся находять в даяких сінтаксічных і семантічных споїнях.
- Б. Говорили сьме уж, же тоты споїня меджі членами речіння можуть быти **прирядны і підрядны**. На основі того ся вказують в сінтагмах **два тіпы** одношінь:

1. координативны,
2. детермінативны.

Сінтагмы з координативныма одношінями слов то суть такы, де суть взаємно споєны дві або веце слов прирядным способом як єднородны і рівноправны члени, напр.: *Петер, Вера і Наташа грають і співають. Дітвак має великы, мудры очі. Василь не одпочівать, але ся учить. Підеме до театру або до кіна. Ходиме до школы як в зимі, так ай в літі* і т. д. Тото суть приклади координативных (прирядных) сінтагм.

Сінтагмы з детермінативныма (підрядныма) одношінями слов суть такы, в котрых суть взаємно споєны надряджені і підряджені сінтаксічны члени речіння, яки впливають єден на другого, але єден є все підряджений другому, є од нёго завіслый.

Треба розлишовати **двойкы детермінативны сінтагмы**:

- а) **з єдносмерным** (єднонапрямовым) детермінативным одношінём;
- б) **з двосмерным** (двонапрямовым) або двобічним ці взаємным (реціпрочным) детермінативным одношінём.

К сінтагмам детермінативного тіпу з **єдносмернов детермінацієв** належать:

1. **властна детермінативна сінтагма** (determinatívna, určovací syntagma, sklad) тіпу: *зелений стром, велика лука, братова книжка, віршы Сухого, добрі чітать, бывам в інтернаті* і т. д.;
2. **обєктна сінтагма** (objektová, predmetová syntagma) тіпу: *чітам роман, куп цукрю, любує ся образом* (або дівчатём), *пілотую ероплан, спокійный з роботов* і т. д.

Пару позначок ід каждому із тых двох тіпів:

- а) **Детермінативна сінтагма** – то є споїня двох членів з детермінативным одношінём меджі головним, граматічно надрядженим і завіслым, граматічно підрядженим членом, котры суть споєны меджі собов способом **згоди** або **прилігання**. В детермінативній сінтагмі ся може виражати признак предмета (*высокий стром*), признак процесу і діяня (*довго бісїдує*), признак признака (*барз добрый, дуже довго*) і т. д.
- б) **Обєктна сінтагма** – то є споїня двох членів з детермінативным одношінём надрядженого члена к підрядженому. Підряджений член сінтагмы выступать в роли обєкта (предмета), напр.: а) *чітати приповідкы, пишу диктат, крутить волантом* (корманём), *смутити за молодыма роками*; б) *повный воды* (з водов), *спокійны з роботов, богатый ростлинством* (на ростлинство) і т. д.

К **сінтагмам детермінативного тіпу** з двосмерным, двобічним або взаємным ці реціпрочным одношінём ся заділюють (належать):

1. **предікативна сінтагма** (prisudzovací sklad, predik. syntagma) тіпу: *сын штудує, сестра одышла, Наталка хвора, брат вояк* і т. д.;
2. **предікативно-детермінативна сінтагма** тіпу: *Аня ся вернула смутна; Мама вышла весела; Я нашов няня задуманого* і т. д.;
3. **нумеративна сінтагма** (кількостна сінтагма) тіпу: *дві хыжы, сім днів, трём штудентам, велё людей* і т. д.;
4. **зложено-предікатна сінтагма** (комполітно-предікатна) тіпу: *хочу ся учіти, не можу прийти, хоче ся мі спати, треба одыйти* (втечі), *став ся учітелём, зачну чітати, зачало ся змерькати, зачінають быти студено* (холодно) і т. д.

Пару позначок ід каждому із тых штирєх тіпів:

У предікативній сінтагмі ся споюють два члени, з котрых єден означать признак другого в модалнім плані і в часовім плані а другый є носителём того признака. **Предікативна сінтагма є структурнов основов (ядром) двочленно-**

го речіня. Їй синтаксичны члени повнять в речіню функцію главных членів: 1. субекта/подмета і 2. предіката/присудка, напр.: *Діти ся бавлять в парку. Дачий (чийсь) пес бреше під облаком. Мій брат був учітелём, а потім... Сестра хоче штудовати на універзітї* і т. д. Вплив членів у тій синтагмі є реципрочный.

Предікативно-детермінативну синтагму творять все три члени, меджі котрыма суть взаємны (реципрочны) предікативны і детермінативны одношіня, напр.: *Андрій ся вертав веселый. Я застав маму задуману (задуманов).*

Нумеративну синтагму творять кількостноменны споїня, т. зн. споїня кількостных чісловників з назывниками (субстантївами). На розділ од попередніх синтагм, нумеративны синтагмы входять до речіня і до других тіпів синтагм як єдно ціле, як єден член речіня або синтагмы, напр.: *Дві хыжы были стары. Три дівкы ся оддавали. Десять хлопців співало* і т. д.

Композитно-предікатны синтагмы (зложено-предікатны) то суть такы споїня слов, котры выступають в речіню главно в функції зложених предікатів (присудків) у дво- і єдночленных речінях, напр.: *буду пілотом, стала ся учительков, хоче робити, зачала плакати, было тепло, хотіло ся (му) спати, была хвора, був другый, хочу їсти, зачала крічати, зачало ся змерькати, было (му) смішно* і т. д.

4 ТИПЫ РЕЧІНЬ ПОДЛЯ ШТРУКТУРЫ І ПОДЛЯ ЗМЫСЛОВОГО ЗАКОНЧІНЯ

Подля штруктуры і подля змыслового закончіня вшыткы речіня ся ділять на: **просты і зложены, нерозшырены і розшырены, повны і неповны.**

4.1 Просте речіня

Уж сьме скоріше споминали, же главны члени речіня (або предікативна синтагма) суть граматічным центром ці граматічным ядром речіня. Граматічным центром (ядром) може быти пара подмет – присудок або главный член єдноскладного речіня. Зато речіня з єдным граматічным центром ся кліче **простым речінем**. Або інакше – просте речіня є таке, котре має єдну предікативну єдиніцю, напр.: *Мы з тетов вас акурат споминали. Вонка уж цалком потепліло. Зима уж зачала будувати мосты. Тісяч років не чув світ о такім чудї. Днесь буде весело.*

Просты речіня можуть быти **двойскладны і єдноскладны, розшырены і нерозшырены, повны і неповны.**

Двойскладны речіня ся складають із субекта (подмета) і предіката (присудка) або із части субекта і части предіката. Наприклад, речіня „Людміла спить“ ся складать лем із двох главных членів: субекта – *Людміла* і предіката – *спить*.

Але речіня тіпу: *При дорозї ростуть высокы тополї* – має не лем субект – *тополї* і предікат – *ростуть*, но ай другорядны члени, з котрых єден ся вяже з субектом і творить субектову часть – *высокы тополї*, а другый ся вяже з предікатом і вытваряють предікатну часть (часть предіката) – *при дорозї ростуть*.

Єдноскладны речіня мають лем єден граматічний склад, а то главный член єдноскладного речіня, выражений неособным часословом або особным часословом в неособній формі, або звязков у споїню з неособным предікативом, або (з) єго функчным еквівалентом, напр.: *Смердить ту за доганом. На подї ся мі спало добрі. В півніці є вовгко. Зачало падати. Перестало росити. Было ей до плачу. О тім было треба подумати. О чім з ним мож бісїдовати? За пять минут єденадцять годин. Быв уж вечур. Є осінь. Ёй, який днесь шумный час!*

Нерозшырены речіня суть зложены лем з главных членів (главных компонентів) речіня або лем з главного члена єдноскладного речіня, напр.: *Кінь копать. Корова бодє. День був ясный. Воздух чістый. Змерькать ся. Розвиднює ся. Было (ся) темно. Новембер. Рано.*

Розшырены речіня суть такы, што мають окрем главных членів і другорядны члени. Напр.: *Они собі жыли щастливо довгы рокы. Быв раз єден міцно добрый краль.*

Повны речіня суть тоты, што мають про повну інформацію вшыткы потребны члени, напр.: *Ніч была місячна. Коли ходиш плавати? Бабка здорова? Подьме на дискотеку!*

Неповны речіня суть такы речіня, в котрых є выхабений дакотрый член, потребный про дану штруктуру, але го мож легко становити з контексту або wypowiedженой сітуації. Наприклад, кедь одповідаме на повну коншструкцію: *Коли ходиш плавати?* Звычайно одповіме неповнов коншструкцієв: *Вечур*. Выхабены компоненты того речіня можеме легко становити із контекста, т. зн. субект (*я*), предікат (*ходжу*) і обставник ціля (*плавати*). Або інший приклад: *Пошта ся находит в центрі міста*. Скорочено: *Пошта в центрі*. Выхабений предікат (*ся находит*) сі легко можеме додумати.

З уведженого мож легко прийти к заключіню, же вшыткы просты речіня в русиньскім языку ся ділять подля тіпу предікації на дві группы: **двойскладны і єдноскладны речіня.**

Але в синтаксичнім учіню славянських языків є завжыване і інакше ділїня або класіфікація простых речінь (як двойскладных, так і єдноскладных) подля способа выражіня предікативного ядра (PJ), то значіть подля того, яков частєв речі є ту выражений присудок (предікат – P) або предікативна основа (PO), т. зн. главный член єдноскладного речіня (*vetný základ, hlavní člen jednočlennej vety*).

Подля способу выражіня предікативного ядра (PJ) простого речіня (ці уж двойскладного або єдноскладного), можеме виділити такы тіпы речіня:

– **Часословны речіня** (*verbálne vety, slovesné vety*);

- **Зв'язочно-менны** (або часословно-менны) речіня (sponovo-menné či slovesno-menné vety);
- **Інфінітивны речіня** (infinitívne vety);
- **Номінативны речіня** ці **нечасословны речіня** (neslovesné vety, nominatívne vety);
- **Чутєсловны речіня** (citoslovné vety).

Курта інформація о кождім з них:

1. Часословны речіня суть такы, што обягують в предікатівнім ядрі:

- а) фінитну (особну) форму (VF) повнозначного часослова, напр.: *Вітор дує. Андрій пише. Вода залляла путь. Іду домів. Подьте до нас. Змерькать ся. Путь залляло водов* і т. д.;
- б) споїня інфінітива повнозначного часослова з фінитнов формов модалного або фазового часослова, напр.: *Юрко хоче спати. – Юркови ся хоче спати. Школярь зачав писати. – Юрка зачало трясти. Сонце перестало печі. – Перестало ня дусити. Додж перестав ляти. – Перестало пада-ти. Хворый зачав тяжко дыхати. – Ту ся не дасть дыхати* і т. д.;
- в) споїня інфінітива повнозначного часослова з модалным предікатівом (або з адъективом з модалным значінєм) і з фінитнов формов звязки „быти“, напр.: *Нученый єм одыйти. – Треба іти. Вы сьте повинны му помочи. – Треба было помагати. Він годен шумні говорити. – Так не мож говорити* і т. п.

2. Зв'язочно-менны (часословно-менны) то суть такы речіня, в котрых є споена особна фінитна форма часослова-зв'язки з предікатівным меном, выраженим:

- а) хоцьяков формов назывника, напр.: *Сестра є учителька. – Была темна ніч. Брат быв тракторістом. – Быв теплий літній день. Няне є столярь. – Є му до плачу. Русины суть народом. – Буде шумный вечур;*
- б) хоцьяков формов придавника (адъектива), напр.: *Янко хворый. – Хыжа была маленька. Дні будуть довшы* і т. д.;
- в) хоцьяков формов містоназывника, напр.: *Тота книжка моя. – Няй є подля тебе. Будеш моя/моёв. – Буде по твоім* і т. д.;
- г) хоцьяков формов числовників, напр.: *Він був третій. – Буде дванадцять. Мы сьме трое. – Є сім. Є нас пятнадцять. – Было пів четвертой* і т. п.;
- г) хоцьяков формов партіціпія (часопридавника), напр.: *Хыжа была по-замітана. – Было замечено. Дрыва будуть нарізаны. – Было засвічено* і т. д.;
- д) предікатівом або присловником, напр.: *Нам то треба. Было ті то треба. Є тепло. Ту вовгко. Барз ті є весело?* і т. д.;
- е) чутєсловом, напр.: *Ёму є гей! Дівочка была ой-ой-йой!*;
- ж) детермінативнов сінтагмов, напр.: *(Він) є високой поставы. (Она) є доб-*

рой натуры. Мы (сьме) едной думки. Тых людей! Того крику! Якого чорта! і т. п.;

- з) нумеративнов сінтагмов, напр.: *Пшеніці є пять корців. Бензину были дві бандаскы. Молока суть лем дві фляшкы. Пять годин. Было вісем годин* і т. п.

3. Інфінітивны речіня суть такы тіпы речінь, в котрых главный член єдноскладного речіня або предікат двойскладного речіня є выражений независным (независлым) інфінітивом, напр.: *Не курити! Што робити? Де іти? З кым ся поради?*

4. Номінативны речіня суть такы тіпы речінь, де главный член єдноскладного речіня є выражений назывником або субстантивованов частєв речі в номінатіві, напр.: *Чісте небо. Нескора осінь. Зима. Вітор. Ніч. Святый вечур. Великдень.*

5. Чутєсловны речіня суть такы тіпы речінь, што ся складають з чутєслов або з їм близких слов по значіню, выражають емоції або выявлїня волі, напр.: *Псс! (Мама спить.) Ой, ой! Ах! Марш одты! На! Мав! Праск! Бац!* і т. п.

Послїдні три высше уведжены тіпы речіня (інфінітивны, номінативны і чутєсловны) ся одокремлюють од першых двох тіпів главно:

- а) повнов абсенцієв фінитной формы хоцьякого часослова;
- б) речінєм ся стають дякуючі свому інтоначному оформлїню, котре є єдиним граматічним средством їх оформлїня, а тыж на основі речовой сітуації і контексту;
- в) великов емоціоналностєв і значнов оптатівностєв (жычінєм).

Окрем уведженых тіпів бы ся могли іщі виділити:

6. Вокативны речіня, што суть фактічно ословлїня, де окрем назв особ, або інших персоніфікацій є высловена і даяка думка або емоція, проявлена особитов інтонацієв, напр.: *Ёй, дівчата! То быв... Анцё, Анцё! Сыну! Річко чіста! Лісе темный!* і т. п.

7. Слова-речіня, котры ся можуть выражати:

- а) подтверджуючіма словами тіпу: *гей, так, добрі, самособов, правда, справні, як же* і т. п., напр.: *Наталко, приидий потім! – Добрі. Підеме до кіна? – Ясно!* і т. д.;
- б) негуючіма словами, котры означують пряме негованя выповіді або незгоду з нєв, на што ся вжыє звичайно негуюче слово, напр.: *Спиш? – Ні (не) – одповіла жена.* В значіню „ні/не“ ся можуть ужыти слова або споїня тіпу: *неправда, несправні, не може быти, ани за ніч, ани кус, та де там, та што сьте* і т. п.;
- в) вопросныма словами, про котры є характерна вопросна інтонація з вывжыванєм таких слов, як: *гей?, не?, но?, так?, ці правда?* і т. п., напр.: *А я выграв! На шпортці! – Гей? – зрадовала ся Анця.*

4.1.1 Типы речінь подля ціля wypowiedжіня. З погляду на ціль wypowiedжіня ділиме речіня на: розповідны, звідалны (вопросны), розказовы, желаючі (жычливы) і выкрічны.

Розповідны (oznamovacie vety) речіня передають інформацію о фактах і явах реальности. Они можуть быти потверджуючі і одрікаючі (негуючі), напр.: *Я піду до школы* (потв.). *Я не піду до школы* (нег.). Розповідны речіня мають свою тіпову інтонацію: інтонація ся знижує (падать) в концёвій части (в концёвім складі).

Звідалны (вопросны) речіня выражають інтерес дістати інформацію в формі одповіді, напр.: *Коли прийдеш до Снины? Де-сь была вчера? Што робиш? Брат ся буде женити?*

Суть два типи вопросных речінь:

- а) Вопросны речіня з вопросным містоназівником: *хто, што, який, чій, котрый* і т. п., на котры все падать логічний акцент;
- б) Вопросны речіня без вопросного містоназівника, де логічний акцент може падати на każde повнозначне слово, напр.: *Брат ся буде женити?* Од міста акцента буде залежати одповідь на вопрос.

Розказовы речіня суть такы, в котрых wypowiedаєме (выдаваєме) рѣзказы, жа́дана, за́казы, желаня (жычіня), просьбы. Розказове речіня може мати розлічны значіня: од несмілой просьбы ці несмілого жычіня, через жаданя, аж по категорічний розказ, напр.: *Перебач, мамко! Ноже, хлопці, позберайте тоты грушкы! Будьте (сидьте) тихо! Подь гев! Читай! Не меч каміня!*

Розповідны, звідалны і розказовы речіня можуть быти тыж выкрічними. Тогды мають силніший логічний акцент і зодповідаючу інтонацію. В таких речінях ся стрічають выкрічники, слова в функції выкрічника ці емоційны часткы, напр.: *Конечно сніг! Але-сь ня зрадила! Я ті то не одпушу!* (розповідны выкрічны речіня) *Хто там зась?!* (вопросне выкрічне речіня) *Іди ми з очей!* (розказове выкрічне речіня).

5 ЗВЯЗКА І МОДІФІКАТОРЫ

Зв'язка грає велику роль в теорії синтаксиса во вшиткых індоевропейскых языках включно нашого русиньского языка. Она є дуже узко зв'язана з предікацієв і дотулять ся главно проблематікы главных членів речіня, а з другорядных членів речіня лем предікатівного атрибуту (doplnok, второе сказуемое) і счастья обставника (адвербіале).

Узке спятя зв'язкы з предікацієв нам высвітлює таке розуміння того, што є предікація: **Граматічна предікація є синтаксічна категорія, котров ся реалізує тіп акту, яким ся творить речіньєве wypowiedжіня так, же одношіня высловлєваного факту к скutoчности в часі і модалности є wypowiedжене**

шпеціфічними граматічними морфологічно-синтаксічними средствами, а то повнозначным часословом або споїньєм зв'язочного часослова з нечасословным виразом. То значить під предікацієв треба розуміти фактично **речіньєтворчій акт**.

З того нам потім виходить заключіня, же під граматічним **предікатом (присудком)** треба розуміти лем такий член речіня, який є schopный (способный) выражати ведно з обсяговов сторонов і предікачны категорії часу і способу, респ. і особы. Также **предікація і предікат (присудок) мусять обсяговати фінітну (особну) форму** повнозначного або неповнозначного **часослова**. А што є зв'язка?

Зв'язка є часословна часть часословно-менного предікату (присудку) як єдного цілого, яка выражати граматічний час і способ предіката (темпус і модус), як і єго згоду з подметом (субєктом) речіня, напр.: *Діти были слухняны. Штефан є смутный. Завтра буде тепло* і т. д.

З того плыне і далший факт, же тоту функцію може повнити **лем часословом**, т. є. тота часть речі, котра указує на предікатівны категорії – час, способ і особу. Суть то **зв'язочны часослова** і тзв. **полозв'язочны модалны і фазовы часослова**, котры рекомєндуєме назвати **модіфікаторами**.

Функцію зв'язкы найчастіше повнить часослово **быти** (быть, буť), котре творить єдна лексема із веце значінями:

- а) **повнозначне быти** (*вода є; люде суть; нянько є на загороді*);
- б) **зв'язочне быти**, котрым зв'язка бере участь на цілковім обсягу зв'язочно-менного предікату і предікатівной основы, конкретізованого все значіньєм призв'язочного виразу (*Я Ø студентка; Юрко быв хворый; Є хмарно* і т. п.);
- в) **помічне быти** – кедь єго форми выступають як компонент аналітичної морфологічної форми (*буду писати...*), што є уж чісто формалне граматічне средство.

Суть неєднакы погляды лінгвістів на форми теперішньєго часу часослова **быти** (росій. быть) главно в тім, ці признавати і тзв. „нуловы формы“ презенса того часослова в функції зв'язкы. Мы твердїме, же русиньскы формы *єм, єсь, є* – *сьме, сьте, суть* і їх нуловы еквіваленты мають повне значіня часословной формы (категорію часу і способу) і фунгують в ролі зв'язкы, напр.: *Я Ø студентка = Я єм студентка... Мы Ø студенты = Мы сьме студенты* і т. д. Основный розділ меджі русиньським і словацьким языком є в тім, же в словацькым языку форми презенса часослова *буť* суть норматівно повинны – *som, si, je; sme, ste, sú*, але нуловых форм ту не є. Нулову форму зв'язкы бы сьме могли дефіновати так: є то абсенція презентной формы зв'язкы **быти** там, де тот нуловый десігнатор, стоячий у предікатівно вжытого нечасословного виразу, має позітівне значіня непризнакового часу і способу індікатіву презенса, в опозиції опроти експлі-

цітним формам звязки, виражаючим значіння признакових категорій (минулого і будучого часу, імперативу і кондіціоналу), причім є тот нуловый десігнатор нормалным сістемовым, штілістично неутралным граматічным средством. Зато покладаме тіп звязочно-менного предікату за єднакый тіп предікату як із вираженов формов звязки, напр.: *Соня є штудентка*; так ай із нуловов формов звязки: *Соня штудентка. Она весела* = *Она є весела* і др., то значіть за зложений звязочно-менный предікат.

З того робиме заключіння, же **звязочно-менный предікат є такий, в котрім предікатівне мено є споєне з фінітнов (особнов) формов звязки**. У функції предікатівного мена ту може выступати: хоцькотра форма назывника, придавника, містоназывника, чісловника, часопридавника, предікатівного присловника (предікатіву), чутєслово, детермінатівна і нумератівна сінтаґма. Звязка ту все служить ід граматічному оформлінню предікації.

Нулова форма звязки **быти** в русиньскім языку **фунгує** тыж в єдноскладных речінях **як звязочно-менна (часословно-менна) предікатівна основа** (vetný základ) в споїю з предікатівным меном, де звязка може быти счаси особнов, а счаси неособнов, напр.: *Вонка (є) тепло. Днесь (є) холодно. Вам (є) барз смішно. А нам (є) весело* і др.

Звязочныма треба вважати окрем часослова **быти** і вшиткы тоты часослова, котры можуть заміняти того часослова без зміны значіння менного присудку як цілку. В русиньскім языку к таким належать: *відіти ся, робити ся, зробити ся, раховати ся, стати, стати ся, ставати ся, значіти, находити ся, называти ся, мати, зістати, указати ся, указовати ся, чути ся, тварити ся, вызерати, припадати сі* і дакотры далшы.

Єднаку граматічну функцію як звязки сповняють у речині і **модіфікаторы**, лем лексічно ся діференціюють на основі розділного ступня семантичної зтяжености. Они суть граматічно значимыма частями зложений присудків (предікатів) двойскладных речінь і предікатівных основ єдноскладных речінь, в котрых таксамо виражають предікачны категорії (способу, часу і особы/неособы) і категорію згоды (лем при субекті і предікаті). Они вносять до предікату і предікатівной основы істу модіфікацію значіння даного предікату як цілку своїм властным лексічним значінєм.

Фінітны формы модалных і фазовых часослов (т. є. модіфікаторів) вступають до зложеного предікату в повиннім споїю з інфінітивом повнозначных часослов і модіфікують їх значіння, лемже на основі своєї основної синтаксичной функції, т. є. виражіння предікації, они суть фактічно згодні із звязками. Они ся даколи доконця взаємно комбінують і створюють тзв. **зложены звязки і зложены модіфікаторы**, напр. *Янко хоче быти (хоче ся стати) менежером. Ты не смієш быти смутна. Треба быти почливым* і т. д.

Звязки і модіфікаторы в прінципі повнять того в речиню в зложенім предіка-

тї, што в простім часословнім предікаті особны формы повнозначных часослов, порівнай: *Штудент пише. Штудент зачав писати. Штудент може (мусить) писати*.

К **фазовым** часословам як **модіфікаторам** в русиньскім языку можеме однести такы, як: *зачати, зачінати, кончіти, скончіти, перестати, продовжовати, продовжыти, їмати ся, їмити ся*, а може і дакотры далшы.

К **модалным** часословам як **модіфікаторам** належать такы часослова, як: *хотіти, мочі, мати, мусити, здавати ся, робити ся, называти ся, раховати ся* і др. Они не виражають самостатне діяня, але лем в особній формі указують на волєвы, емоціональны або прічинны (кавзалны) тенденції і **лем** в споїю з інфінітивом повнозначного часослова виражають властне самостатне значіння. Множество модалных часослов є звычайно шырше, як ся уводить в учебниках, бо много другорядых значінь інших часослов є способне виражати замір, волю, можность, неможность, повинность, нутность і ін., напр.: *бояти ся (бою ся йти), думати (думав зістати дома), задумовати (окламати дакого), зберати ся (одыйти), обіцяти (обіцяв зайти), осмілити ся (осмілив ся опоновати), недоказати (заспати, циганити), обіцяти (обіцяв прийти), ріскнув (зістати), не знав (циганити), (не)доказав (кламати), любити (побісідовати), принутити (признати ся), радити (одпочіти), попросити (войти)* і многы другы.

Як властно мож спознати ці повнить повнозначне часослова і модалну функцію? Думаєме сі, же при модалных значіннях тых часослов аґенс (діятель, чинитель) діяня є носителєм обсягу модалного значіння часослова. Кедь є аґенс подметом нетотожним з аґенсом діяня вираженим інфінітивом, тогды таке часослова не є модалным.

Наконець іщі зосумарізуєме норматівны формы найхоснованішой звязки **быти** в русиньскім языку:

- а) Заховали ся стары формы індікатива теперішнєго часу: *я єм, ты єсь, він/вна є – мы сьме, вы сьте, они суть* із АЗЬ ІЄСМЬ, ТЫ ІЄСИ, ОНЪ ІЄСТЬ – МЫ ІЄСМЪ, ВЫ ІЄСТЕ, ОНИ СЖТЪ;
- б) Розвинули ся як норматівны і новшы выходославянськы формы з нуловов формов звязки тіпу: *Юрко (Ø) школярь; Марька (Ø) шумна; Я (Ø) учітель* і др.;
- в) Припоїли ся к ним як норматівны і формы западославянського тіпу: *Єм хворый/Хвора єм/Хвора-м; Є веселый; Суть веселы* і т. п.

Шпеціфічним знаком русиньского языка суть і тзв. стягнуты формы звязки *быти*, котры можеме відіти главно в формах минулого часу, напр.: *Наварила-сь, жено, обід? Наварила-м татарчаны пироги, а уж вчера-м напекла свіжого хліба* і т. д.

6 СИСТЕМА ЧЛЕНІВ РЕЧІНЯ

В російській і українській синтаксичній традиції ся звичло виділявати пять або шість членів речіння: **подмет** (субект) і **присудок** (предікат) як главны члены речіння, а далшы штири – **придаток** (атрібут), **предмет** (обект), **обставник** (адвербіале) а даколи і **приложка** (апозіція) як другорядны члены речіння.

В словацькій і чеській синтаксичній традиції ся виділюють три (3) главны члены речіння, кедь к двом споминаным ся придає іщі главный член єдноскладного речіння, называний „vetný základ“, „hlavný člen jednočlennej vety“ і т. п. Мы го будеме называти **предікатівнов основов**.

К уведженим выше другорядным членам ся ту припоює іщі далшый другорядный член, называний „doplňok“, котрый мы будеме кликати **предікатівный атрібут** (РА) або **дуплексів ці другый предікат** (другый присудок). Уж і в дакотрых російских лінгвістів находиме „второе сказуемое“. То значить, же ту сьме ся прихылили к словацькій і чеській традиції і будеме признавати доведна вісем (8) членів речіння, з того три (3) главны а пять (5) другорядных.

Выходячі з повідженого, будеме ся притримовати такой сістемы членів речіння:

I. **Речінётворны члены речіння**, потребны на створіня граматічної штруктуры речіння, т. зн. **предікатівного ядра** (центра) (PJ) в такім прояві:

- предікат/присудок (P) – як єден з двох главных членів двойскладного речіння;
- предікатівна основа (PO) – як єдиный главный член єдноскладного речіння;
- субект/подмет (S) як єден з двох главных членів двойскладного речіння, творячий з предікатом предікатівну синтагму, штруктурну основу двойскладного речіння.

Зато, же уведжены члены речіння (S, P, PO) суть речінётворны, называеме їх **главными членами речіння**.

II. **Розшырителі речіння**, розшырюючі передущыткым предікатівне ядро, ся называють **другорядными членами речіння**. К ним односиме:

- обект/предмет (O),
- обставник/адвербіале (AD),
- предікатівный атрібут/другый присудок (PA),
- атрібут/придаток (A),
- апозіцію/приложку (Ap).

Функцію синтаксичных членів, докреслюючіх члены простого речіння, сповнують тыж полупредікатівны конштрукції (polovetné väzby) і інфінітивны конштрукції.

Они суть яковсь переходнов конштрукцієв меджі простым речінєм і зло-

женым речінєм. Вникають тогды, кедь ся к простому речіню придружить другорядна (побічна) предікація – т. зн. полупредікація, котра не має форму присудка (предіката) з визначенов часословнов формов (VF). Главный ціль такой трансформації тексту є ёго стягнутя, згущованя, напр.: а) *Стромики, котры-м в дітстві засадив, суть уж теперь великы. – Стромики, засаженны в дітстві, суть уж теперь великы.* б) *Юрко утікав. Розмаховав при тім руками. – Юрко утікав, розмахуючі руками.* в) *Зышли сьме до валалу, жебы сьме сі выпросили даяке їдло. – Зышли сьме до валалу выпросити сі даяке їдло.*

Основа того є – зміна двох речінь на єдно речіння через зміну визначеной часословной формы (*засадив, розмаховав, выпросили*) на невызначену форму часослова (*засаженны, розмахуючі, выпросити*).

К полупредікатівным конштрукціям заділюєме:

- а) партіціпiалны/часопридавніковы (príčastné), напр.: *Окно, обернуте до двора, было отворене;*
- б) трансгресівны/часоприсловниковы, напр.: *Мати, співаючі колысанку, уснула дітвака;*
- в) близко к ним мають і інфінітивны конштрукції, де інфінітив, як невызначена форма, тыж скорочує в інфінітивній конштрукції текст, стягує го ці згущує, напр.: *Пришли вшиткы волічі, жебы сі зволили старосту. – Пришли вшиткы волічі зволити сі старосту.*

Вшиткы тоты тіпы конштрукцій выступають як єден з другорядных членів речіння, найчастіше у функції додатку (атрібута) або обставника (адвербія). Така сістема членів речіння функціонує в сучаснім русиньскім языку.

6.1 Главны члены речіння і способы їх виражіня

Субект/подмет (S) – главный член двойскладного речіння, граматічно звязаний з предікатом (присудком). Є реалізатором (агенсом) або носителєм (пацєнсом) признака модалности і часу.

Подметом може быти: живе створіня, особа, предмет, яв, понятя і т. п. тогды, кедь суть носителями або реалізаторами признаків, выраженных присудком (предікатом), напр.: *Діти ся бавлять. Молга дакус загустла. Путь є засыпана снігом.*

Подмет в русиньскім языку ся може виражати:

- а) **експліцітно**, а то: назывниками (включно субстантiвованых частей речі), містоназывниками, кількостно-менными споїнями (нумератiвными синтагмами), детермінатiвными синтагмами, фразеологічными споїнями і інфінітивом часослова;
- б) **імпліцітно**, а то фiнітнов (особнов) формов часослова.

Називники, субстантивовані частини речі і містоназивники фунгують як предмет главно в формі номінатива єднотного і множного числа, напр.: *Нянько* робить в лісі. *Час* був вчера барз шумный. *Мати* любить свою дівку. *Єден* не може виграти проти трём. *Нове* є все интересне. *Єдны* бісїдовали, *другы* читали а *третї* лем так позерали десь додалека. *Трём* веселы парїбци сидїли на лавці і од серця ся реготали. *Много штудентів* нашої факулты не зробило скушкы за зимуншїй семестер. *Мы* были дома. *Хто* прочитать далшый приклад? *Хтоська* іде. *Нихто* го не відїв і т. д.

Але даколи тоты самы частини речі повнять функцію субєкта і в формі генїтива, напр.: *Пшенїці* є пять міхів. *Вояків* было много. *Хліба* є дость про вшиткых. *Людей* ся ту збігло повно і т. д.

Словны споїня в функції субєкту суть найчастїше споїня форм номінативу і інструменталу з приназивником „з“ при другім менї, напр.: *Віктор з Василєм* пішли на дискотеку. *Мы з Янком* сидїли на піску коло воды. *Нянє з мамов* уж одышли до работы. *Пес з мачков* ся ненавідять і т. д. О тім, же ту субєктом (подметом) є ціле споїня, свідчить форма множного числа часословного предїката.

Інфінітив у функції субєкта можемо найти в коншструкциях типу: *Курити* ту не слобідно. *Купати* ся там было заказане. *Приступити* к хворому было небезпечно. *Написати* єго животопис было задачов єго приятелїв і т. д.

Імплицітно ся може виразити подмет (субєкт) формами індикатива теперїшнєго, минулого і будучого часу, формами імператива і кондіціонала, де особу ясно сїгнализує особна форма часослова, напр.: *Прийду* вечур. *Коли ся вернеш?* *Верний* ся чім скорїше! – *Де ся понагляш?* – *Іду* на дискотеку, уж зачинать. *Вчера єм пришла* нескоро, *не мала-м* де сїсти. *Лїг бы-м сї*, кобы мав хто худобу накормити. *Десь грають* на клавїрі. *Листкы продають* там в облачіку. *Без помочи приятелїв далеко не дїйдеш*.

Предїкат/придусок (Р) – то є предїкатівне ядро двойскладного речїня, єден з главных членів такого речїня, граматічно звязаний із субєктом і детермінуючий субєкт в модалнім і в часовім планї.

Найхарактернїшим виразителєм предїката є особне часослово в фінитній формі (VF). Подля змысла предїкат выядрює признак субєкта, т. зн. діяння, став, процес, властность, якость, функцію і т. п.

Грамаітїчне і семанітїчне споїня предїката з субєктом є **двобїчне** (взаємне, реціпрочне), што значить, же вибір (выбераня) формы виражїня предїката є залежный од лексікално-грамаітїчных властностей слов, выступаючіх у функції субєкта, а вибір формы виражїня субєкта є залежный од лексікално-грамаітїчных властностей предїката.

Модалность, однесїня к часу і к особї – то суть видїлюючі сінтаксічны властности предїката як предїкатівного ядра двойскладного речїня. Они ся

виражають **предїкатівныма категорїями** часослова: категорїєв способу, категорїєв часу і категорїєв особы.

Выражїня признака модалности є видїлюючим знаком предїката од атрібутивів. Категорїя модалности, наopak, споює (зближує) предїкат з предїкатівнов основов єдноскладного речїня. Роздїл меджі нима є в тім, же предїкат корешпонує з особов, а тым ся згоджує з субєктом, але предїкатівна основа ся не вяже на особу, а зато ся не вяже ані з субєктом, порівнай: *Штудентка пише*. – *Змерь-каць ся*.

Модалность предїката (Р) і предїкатівной основы (РО) в русиньскім языку мож виразити:

- а) морфологічних категорїєв способу часослов (індік., кондіц., імперат. /оптат.);
- б) інтонацієв будь в споїню з категорїєв способу, або лем інтонацієв, напр.: *(Мы) ідеме домів*. (індік. + інтон.). *Встаньте!* (імпер. + інтон.). *Встати!* (інтон.) *Што робити?* (інтон.)

Семанітїчну модалну деривацію вносять до предїкатівного ядра речїня тзв. модалны модіфікаторы, а то: модалны часослова і модалны предїкатівы, напр.: *Мусили сьме* ся вернути. *Хоче* ся мі спати. *Я* ся хочу вернути. *Ту* ся не мож купати і т. д.

Часова однесеность предїката к субєкту є виражена грамаітїчних категорїєв часу повнозначных або звязочных (помічных) часослов.

Класіфікація предїката подля способу єго виражїня

В залежности од морфологічных средств, котрыма є виражений предїкат (присудок), звыкне ся в лінгвістичній літературї видїлєвати:

- 1. часословный присудок (предїкат)** виражений: а) **фінитныма формами повнозначных часослов**, б) **споїнем модіфікаторів** (модалных і фазовых часослов а тыж модалных предїкатівів) **з інфінітивом повнозначного часослова**;
- 2. нечасословный присудок (предїкат)**, виражений споїнем фінитных форм звязочных часослов з предїкатівныма менами (VF Cop + NP).

На основі повідженого мож твердити, же:

- 1. За часословный предїкат** поважаєме такый, што є виражений повнозначным особным часословом у фінитній формі, а тыж такый, што є виражений споїнем інфінітива повнозначного часослова з фінитныма формами модіфікаторів (то зн. модалных і фазовых часослов, модалных предїкатівів і куртых форм адьєктивів типу – *годен*, *повинен* і т. п. з фінитныма формами звязкы).
- 2. За звязочно-менный (або часословно-менный)** предїкат поважаєме такый, в котрім предїкатівне мено є споєне з фінитнов формов звязкы

(копулы, Cop). У функції предикативного мена може выступати: хочьяка форма називника, хочьяка форма придавника, хочьяка форма місто-називника, хочьяка форма числовника, хочьяка форма часопридавника, присловник або предикатів, чутєслово, детермінативна сінтагма і нумеративна сінтагма.

Класіфікація предиката подля штруктуры:

1. Часословный предикат може быти:

- а) **простый**, напр.: Стрыко *рїзав* дрыва;
- б) **складный** (модіфікований), напр.: Хлопчик *зачав плакати*. Дїдо *хоче встати*, але не годең;
- в) **зложеный** (бімодіфікований), напр.: Хлопці *хотїли перестати курити*. Родічі *ся розгодли зачати будовати* хыжу.

2. Звязочно-менный предикат може быти:

- а) **складный**, напр.: Дївка *є штудентка*. Нанашко *быв пілотом*. Она *была з ним задобрї*;
- б) **зложеный**, напр.: Він *быв приправеный стати* драматургом. Юрко *ся намагав быти* веселым.

Предикативна основа (PO) – *vetný základ*

PO – то є главный член єдноскладного речїня, граматічно незалежный (він ся не підряджує ниякому надрядженому членови), выражаючій предикацію (творячій речїня) самостатно.

PO в єдноскладнім речїню дає інформацію о даякім яві, ставі і процесі в модалнім і часовім плані з цілём комунікації.

Од предиката/присудка двойскладного речїня є іншака (одокремлює ся) своєв незалежностєв, незвязаностєв з нияким надрядженим членом.

Схопность PO выядрити інформацію о процесі і о ставі в модалнім плані і в дакотрім часі, зближує ей (ю), але не стотожнює з предикатом двойскладного речїня.

Подля штруктуры предикативна основа може быти:

- а) **проста**, напр.: *Вечерїє. Трясло го*.
- б) **зложена**, напр.: *Зачало ся розвиднєвати. Было горячо*.

Подля способу выражїня PO єдноскладного речїня може быти:

1. Часословна, котра ся може выражати:

- а) **фінітнов формов неособного часослова** або **неособнов формов особного часослова**, напр.: *Змерькать ся*. Брата *трясло*.;
- б) **споїнєм інфінітіва з неособным модіфікатором**, напр.: *Зачїнають ся розвиднєвати*. Треба *почекати*. Менї *ся хоче спати*.

- 2. **Інфінітивна**, напр.: *Де ся подїти? Встати!* – выражена самостатным інфінітивом.
- 3. **Звязочно-менна (часословно-менна)**, выражена споїнєм предикативного мена (NP) із звязков (Cop), счаси неособнов, а счаси особнов, напр.: *Є вовгко. Было нам весело. Вечур. Быв студеный день*.
- 4. **Менна (нечасословна)**, де PO є выражена хочьяким меном або детермінативнов сінтагмов без звязки, напр.: *Огень! Вовк! Воды! Шепот. Несміле дыхання*.

6.2 Другорядны члены (компоненты) речїня

Другорядныма членами (або компонентами) речїня ся называють такы сінтаксічны члены, котры суть граматічно підряджены главным членам речїня – присудку (предикату), предикативній основі і подмету (субекту). Они суть комплементами (доповнюючіма частями, додатками) главных членів речїня, пояснюють їх і вшелїяко їх модіфікують. То значить, же другорядны члены речїня розшырюють речїня.

В русиньскім языку будеме признавати такы другорядны члены речїня:

- 1. Предикативый атрібут (другый присудок, дуплексів – *doplňok*), як сінтаксічний член десь на граніці меджі главными і другорядныма членами речїня, близкий предикату – PA;
- 2. Объект/предмет – O;
- 3. Адвербіале/обставник – AD;
- 4. Атрібут/придаток – A;
- 5. Апозиція/приложка – Ap.

Функцію другорядных членів повнять тыж полупредикативны конштрукції (*polovetné väzby*).

Характерістіка другорядных членів речїня

Предикативный атрібут (другый присудок, дуплексів) (PA) є другорядный предикативно-детермінативный член речїня, котрый ся спомеджі остатніх другорядных членів речїня виділює сучасно **двоїтов** граматічнов і семантічнов **звязаностєв** з двома членами речїня, а то:

- а) **з субектом і предикатом**, або –
- б) **з предикатом і єго объектом**, напр.: а) Дїти *пришли домів веселы*. Мачата *ся родять слїпы*. Наталка *ся вернула щастлива*. б) Родічі *ня привезли до інтернату десятирічного хлопця*. Я *го стрїтив рано злостного*. Янко *нашов матїрь спокїйну*.

Перший тіп предикативного атрібута, звязаного з субектом і предикатом, мож назвати **субектным предикативным атрібутом**. Другый тіп, звязаний з преді-

катом і об'єктом, мож назвати **об'єктним предікативним атрибутом**.

Предікативний атрибут вираджує признак суб'єкта або об'єкта, котрий є цілком залежний в модалнім і часовім плані од предіката.

Подля значіння (змысла) предікативний атрибут указує на признак (став, дія, функцію), котрий належить суб'єкту або об'єкту речіння сучасно з признаком, предікованим їм (суб'єкту або об'єкту) в предікаті.

З того виходить, же предікативний атрибут споює в собі сучасно і предікативну і детермінативну функцію. Предікативны знакы предікативного атрибута суть все детермінованы предікатом даного речіння. Порівнай:

Предікативний атрибут ся одлишує од атрибута якраз своєм звязаностєм з предікатом, што дозволять характеризувати предікативний атрибут як другий присудок з детермінативним одношінєм ку предікату.

В російській і українській ґраматічній традиції односять тот член речіння к тзв. зложеному менному присудку.

Способы виражіння предікативного атрибута

- а) **Суб'єктний предікативний атрибут** може быти виражений: придавниками (ад'єкт.), часопридавниками (партіц.), порядковима числовниками, містоназівниками і назівниками, напр.: Янко пришов до роботы *гладко оголений*. Михал сидів за столом *задуманий*. Ігор ся вертать *здыхчаний*. Зузка ся вернула *перша*. Другый вышов великий комбінатор. Аня плакала *сама* в потемку. Він пришов як *гость*.
- б) **Об'єктний предікативний атрибут** може быти виражений придавником, часопридавником, порядковим числовником і назівником, напр.: А о годину я увідів Петра *зніченого*. Катка была рада, же видить няня такого *веселого*. Я го уж нашов *облеченого*. Нянько нашов дівку *заплакану*. *Першого* ем стрітив Ковача. Знову увідів Любу *саму*, а ся потішив. Послали го до єдного валалу *за старосту*. Брата меновали *за директора*.

Об'єкт/предмет (О) є другорядный член речіння, котрый означує предмет або яв, охоплєваний діянем, або такый, на котрый діяня є насмероване.

У функції ґраматічного об'єкту можуть выступати назівники (включно вшитых субстантивованих слов) і містоназівники в непрямых падах з приназівниками і без них, а тыж незалежний інфінітив.

В залежности од способу виражіння, може быти об'єкт (предмет) **прямый і непрямый**.

Прямый об'єкт (предмет) є виражений звичайно формов акузатива мена без приназівника а є підряджений об'єктному переходному часослову. Даколи тоту функцію повнить і неґуючий генітив (*genitív záporný*) і виділюючий генітив (партітивный), напр.: Школярь пише *задачу*. Гайник застрілив *медвідя*. Дітєм не дали *хліба*. Коні выпрягли і дали їм *вівса*.

Непрямый об'єкт (предмет) є виражений акузативом мена з приназівником і остатніма падовима формами з приназівниками і без приназівників, напр.: Страх было *на нёго* позерати. Хыжы ся наповнили *гостями*. Она *нам* се-стра. Дідо *за своїма книжками* уж не пришов. Вшиты *співачці* тляпкали. Він грозив *сусідови* судом і т. д.

Інфінітивний об'єкт находиме в двох позиціях: як **інфінітив суб'єктный** і **інфінітив об'єктный**. **Суб'єктный інфінітив** у функції предмета є такый, котрый є безпосереднє споєный з предікатом речіння і означать діяня творене тов самов особов, як і діяня виражене предікатом, напр.: Учусь *лижовати*. Дітина ся осмілила *ходити*. **Об'єктный інфінітив** є споєный з менным об'єктом, котрый є творцем діяня вираженым даным об'єктным інфінітивом, напр.: Дай *закурить!* Раджу вам *говорить* правду і т. д.

Адвербіале/обставник (AD) є другорядный член речіння, котрый ся вяже к надрядженому члену, вираженому часословом, предікативом і предікативным меном.

Подля значіння, обставником суть виражены признакы діяня, ставу або признакы признака, напр.: Тета *шумно* співать. Федор пішов *до кіна*.

Найрозшыренішим способом виражіння обставників є присловник (адвербій). Найчастіше ся стрічать обставник при предікаті або при предікативній основі.

Класіфікація обставників є заложена на значіню, котре є обставником виражене. Суть то значіння: способу, міста, часу, причіны, ціля, условія (подмінкы). Така є потім і класіфікація обставників. Курта характерсітіка каждого з них:

1. **Обставник способу** находиме при членах речіння, вираженых часословами і характеризує діяня або став з погляду ёго якості, ступня проявління, способу протіканя, настроя ёго реалізації. Тот тіп обставника є виражений:
 - а) якостными присловниками тіпу: *весело, добрі, скоро, тихо, тяжко, охотно, смутно, сміло* і др.;
 - б) присловниками способу тіпу: *пішо, нечекано, шептом, нескоро, доведна* і др., напр.: Василь *шумно* грає на гусях. Я *ходжу пішо* до роботы.;
 - в) номінативом і акузативом назівників, напр.: Она співала *як соловій, як пташок*.;
 - г) формами непрямых падів з приназівниками і без приназівників, напр.:

Вояци довго походили без одпочінку. В хорі співали *подля нот*. Я ся на ню позерав *через слызы*. Слухала го *зо страхом*.

2. **Обставник міста** означає діяння, став або інший признак в просторовых одношінях, з погляду міста і смерованя. Є выражений:
 - а) присловниками міста тіпу: *ту, далеко, близко, назад, горі, долов* і т. д.;
 - б) формами непрямых падів назывників, напр.: *Анця з берега* кликала свої гускы. Теперь ідуть *коло* нашої *хыжы*. Брат кывнув руков в напрямі *к нам* і т. д.
3. **Обставник часу** становить час діяння, ёго довжку або граніцю, напр.: *пізно, рано, скоро, вечур, часто* і т. д. Тото значіня можуть выражати і непрямы пады назывників, напр.: *од рана, до рана, перед обідом, о півночі, в минулости*.
4. **Обставник міры** докреслює діяння в одношіню кількості, міры або ступня кількості. Є выражений присловниками тіпу: *барз, дуже, о двараз* і т. п. Може ся тыж выражати словами означуючіма вагу, ціну, діштанцію і др. в споїню з кількостныма чісловниками, напр.: *Тот міх важить 50 кіл*.
5. **Обставник прічіны** становить прічину діяння або ставу, або тыж здоводніня діяння і прічину vzniknutia признака. Є выражений: присловниками прічіны тіпу: *зо страху, з глупости, од гніву, зато* і т. д. Могуть ся тыж выражати формов генітіва назывників, містоназывників означаючіх прічину, напр.: *в дослідку, про тебе, од того* і т. д.
6. **Обставник ціля** становить ціль протіканя діяння. В функції такого обставника находиме:
 - а) інфінітив, напр.: *Отець пішов до шмыкні ковати коні*. Сусід звав сусіда *выпити*. Ішов на поле *косити* пшеницю;
 - б) назывник в непрямім паді, напр.: *Авто одвезли на генералку*. Я была в *Кошіцах за братом*.
7. **Обставник условія (подмінкы)** становить условіє (подмінку) протіканя діяння або прояву хочьакого признака. В ёго функції находиме:
 - а) присловники условія;
 - б) формы непрямых падів назывників тіпу: *в припаді, при желаню, при екзистенції, при можности* і т. д.

Атрибут/придаток (А) є другорядный член речіня підряджений назывнику (в хочьакій функції) і одповідать на вопросы: *який, -а, -е, -ы?*; *котрый, -а, -е, -ы?*; *чий, -я, -є, -ї?*, напр.: *моя хыжа, історія Подкарпатської Руси, барнаста хустка* і т. д.

Атрибут може быти **згодный** і **незгодный**. **Згодный атрибут** ся згоджує в паді, чіслі і роді з назывником і є звичайно выражений придавником (адъек.), порядковим чісловником, містоназывником і часопридавником (партіц.), напр.: *весела дівочка, другого дня, нашій невісті, співаючого хлопчіка* і т. д.

Незгодный придаток є найчастіше выражений падовыма формами назывників, присловниками (адверб.), містоназывниками, формами суперлатіву адъективів і інфінітивом, напр.: *хыжа з ганком, хыжа нашого діда, писмо братови, поміч сестрі; шаты з вовны, грачкы про діти, дражка до ліса, фляшка на заваренину, драбина на під, дівочка з варкочіками, чоловік за плотом, топанка на высокім запятку, хлоп в теплім героку; двері направо, яйця на мягко, барз шумный, дость узкий, плано выхованый; желаня захранити, снажіня скончіти, схопность робити, страх одстати* і т. д.

Апозіція/приложка (Ар) – то є особитый вид атрибута, якесь друге мено, доповнююче значіня першого мена, напр.: *байкарь Ксеняк, дідо столярь, гора Вігорлат, тета Гелена, професор Магочій, генераль Янко, ріка Дунай, часопис Русин* і т. д.

7 ШТРУКТУРНЫ СХЕМЫ ПРОСТЫХ РЕЧІНЬ

Речіня звичайно выражать закончену думку. В ході думаня суть дві етапы: выбераме даякий предмет думкы і дашто о нїм повіме (говориме). Компонент речіня, котрый означать предмет думкы, называме **субъектом (S)**, а компонент речіня, выражаючий (означаючий) тото, што предмету думкы приписуєме (присуджуєме), называме **предікатом (P)**.

Субект і предікат творять **предікатівне ядро (PJ)** простого речіня.

Граматічным выражінєм предікатівного ядра є структурна схема речіня. Каждє тіпове значіня має в языку свою характерістичну граматічну форму, а выражаюче го речіня є збудоване подля выкресленой схемы (структуры). Таким способом суть выбудованы вшиткы речіня.

8 ШТРУКТУРНЫ СХЕМЫ ДВОЙСКЛАДНЫХ РЕЧІНЬ

В русиньскім языку ся найчастіше стрічають слідуочі **базовы (основны) структурны схемы** простых двойскладных речінь, котры виходять із способів выражіня субетка і предіката:

- I. S/Np – P/V pers (← C)
 - двойскладне речіня з часословным предікатом – простым і зложеным:
 - Школярь пише.*
 - Брат читать (книжку).*
 - Сестра зачала читати (новинкы).*
- II. S/Np – P/Сop + NPxy (предікатівне мено) (← C)
 - двойскладне речіня із звязочно-менным предікатом:

Брат тракторіста.

Брат быв тракторістом.

Час є шумный (днесь).

Час быв шумный (цїлый тыждень).

III. S/Nn – P/Interj (← C)

- чутесловны двойскладны речіня:

А Янко бух (бац, трїск, рип) (до млякы)!

IV. S/Ng – P/Cor + Num (← C)

- двойскладне речіня з назывником в формі генітива в функції субекту:

Нас было десять.

Хлїба є три кіла.

V. S/Inf – P/Cor + NPxy (← C)

- двойскладне речіня з інфінітивним субектом:

Курити было заказане.

Купати ся є небезпечне.

VI. S/N¹n – P/VF мати/не мати $\leftarrow \frac{\text{obj}}{\text{Co}} / N^2 \text{a/g}$

- двойскладне речіня виражаюче посесівны одношіня:

Брат має (мать) біцігель (грошы).

Я не маю (не мам) грошы/грошей.

Вернийме ся назад кус подробніше к єднотливим базовым структурам:

8.1 Двойскладны речіня з часословным предікатом

БШ I. S/Nn – P/V pers (← C f, o) – f = факультативный, можный, o = облігаторный (повинный).

К тому моделу речінь заділюєме вшиткы речіня, в котрых у функції предіката находиме:

1. повнозначне часослово в особній (фінітній) формі (VF pers),
2. повнозначне часослово в формі інфінітива в споїню з модіфікатором. К тій структурі односиме тыж речіня з імпліцитно вираженим субектом (S/0 impl). Также **одводженима моделями I. базовой структуры будуть:**

I.

- a) S /Nn – P/VF pers (← C f, o), напр.: *Нянько сидїв (в корчмі). Учителька вышла (з класы). Петра пише (письмо). Хворый бере (таблетки)* і т. д. Субект в тых речінях є виражений експліцитно. То суть **часословны речіня з простым часослов. предікатом.**

II.

- б) S/Nn – P/Modif pers + Inf (C f, o), напр.: *Я хочу їсти.*

То суть **двойскладны речіня із складным часословным предікатом.**

К таким речіням заділюєме тоты, в котрых у функції предіката функціонує споїня інфінітива повнозначного часослова з модалныма і фазовыма модіфікаторами, вираженима модалныма і фазовыма часословами або куртыма формами придавників з модалным значінєм і дакотрыма оціночныма назывниками а тыж предікатівами в споїню з фінітныма формами звязки. Также

II. б) структура має такы тіпы:

1. S/Nn – P/VF mod + Inf (← C), напр.: *Іван хоче одыйти зо школы. Можу прийти завтра? Юлка хотїла указати камараткам мачата. Я не буду мочі одыйти. Камарат мі не хоче одпустити мою хыбу.*
2. S/Nn – P/VF fáz + Inf (← C), напр.: *Людміла зачала писати статю. Брат продовжовав будовати хыжу. Я зачав высвітлєвати план нашої роботи. Мама перестала пораїти хыжу. Хор перестав співати. Він зачав/став высиджовати в корчмі.*

III. Окремов формов складного предіката є **зложена форма предіката**, што є комбінація інфінітива повнозначного часослова з комбінацієв фінітних форм модалных часослов і інфінітива фазовых часослов, напр.: *Они хотїли перестати курити. Мій знамый не міг продовжовати ходити до школы. Він рішыв зачати будовати хыжу. Він хотїв іщі раз зачати тренувати скок через коня.* Тота форма зложеного предіката бы ся могла зобразити так: S/Nn – P/VF mod +V Inf fáz + V inf (← C o, f).

3. S/Nn – P/Adj mod + Cor + Inf (← C), напр.: *Мы не годны были прийти. Вы повинны были принести. Рота готова была зачати атак. Я єм охотный увірити Мірославі. Вояцы были принучены одступити.*

IV. в) S/Nn impl. – P/VF pers (← C), напр.: *Чітам книжку. Будеш моєв/моя. Верний ся домів! Ідь вон! До склепу привезли чеське пиво. Вчешній день не вернеш. Довго сьме сидїли вонка на лавці. Рїдко ся стрїчають.* Тоты речіня зачленюєме к **часословным двойскладным речіням з імпліцитно вираженим субектом.** Тот погляд є інакший як в російській або українській синтаксичній традиції. Хоць і мы не цалком істы, ці такы речіня, як: *Вчешній день не вернеш* і т. п., бы не было ліпше зачленити к такзваным **обобщено-особным речіням?** О тім мож дискутовати (хоць граматічний субект ту є, але ці ту іде о конкретный субект, то уж є вопрос на дискусію).

V. **Обобщено-особны речіня** (vety so všeobecným podmetom) то суть такы речіня, в котрых є виражене обобщене діяня реалізоване хоцькотров особов або громадov (групов) особ, включно бісїдника. Звычайно ся ту предікат і субект виражать:

1. формов 2. особы єднотного чїсла без містоназывника, але даколи і з ним, напр.: *Помалы дале зайдеш. Як засїєш, так будеш жати. Ідеш сі помаленькы горї ярком і находиш много интересного. Можеш быти і ангелом, і так тя битка не мине. З неправдов далеко не зайдеш. Як собі постелиш, так будеш*

спати. Добрї ся наробиш, смачно ся найш.;

2. формов 2. особы імператива, напр.: *Берь кедь дають, утікай кедь бють. Не лізь до воды, кедь не знаш броды. Хоць буде тяжко, не здавай ся, все допереду позерай.*;
3. формов 1. особы множ. числа теперішнього або простого будучого часу, напр.: *Охотно даруєме, што самы не потребуєме. Што маме – не храниме, а кедь то стратиме – так плачеме.*

VI. К таким речінням треба однести і такзваны **невизначено-особны речіння** (vety s neurčitým podmetom). То суть такы речіння, в котрых часослово – предікат у формі 3. особы множ. числа виражать діяня однесене к експліцитно невыраженому суб'єкту невизначеного значіння, напр.: *В школі співають. Клічуть ня на завтра на гостину. – Ту ся на вас просять – повідать Юрко. В новинках пишуть о наших русиньскім інституті.*

8.2 Двойскладны речіння із звязочно-менным предікатом

Базовый модел II.: S/Nn – P/Cor pers + NPxy (← C).

К звязочно-менным (часословно-менным) двойскладным речінням належать такы, в котрых в предікаті выступує предікатівне мено (NP) виражене хоць-яким меном (x) в хоцькій формі в споїню з фінітныма формами часослов-зв'язок. Предікат того типу называєме складным або зложеным менным предікатом.

Зв'язка в тім предікаті служить на граматичне оформління предікації, т. зн. на виражіння предікатівных категорій модальности, часу і особы. Зв'язков є виражене на і категорія згоди – число і граматичный род.

У функції експліцитного суб'єкту в звязочно-менных речіннях выступать хоць-яке мено в формі номінатива (Nn).

В залежности од способу виражіння предікатівного мена (NP), виділюєме вісем (8) типів складного (ці зложеного) менного присудка (предіката) двойскладных речінь:

1. S/Nn – P/Cor + Ny (← C).
Тип: *Брат учитель.*
Брат был учителем.
Она была без себе од радости.
NP – субстантив
2. S/Nn – P/Cor + Adj y (← C).
Тип: *Я (быв) голоден.*
Літо было сухе і тепле.
(Она) была смутна.
Она (є) смутна.
NP – ад'єктив

3. S/Nn – P/Cor + Pron y (← C).
Тип: *Тота хыжа наша.*
Гелена буде твоя.
NP – проном. (містоназ.)
4. S/Nn – P/Cor + Num y/Num synt y (← C).
Тип: *(Він) є перший.*
Таня была другов дівков в родині.
NP – числов. або нум. сінт.
5. S/Nn – P/Cor + Part y (← C).
Тип: *(Она) ся віділа (вызерала) постарівшов.*
NP – часопридачник (активний часоприд. мин. ч.)
6. S/Nn – P/Cor + Pred/Adv (← C).
Тип: *Уйко вызерав смутно.*
NP – предікатів/ адвербій (присловник)
7. S/Nn – P/Cor + Interj (← C).
Тип: *А ей характер (повага) был (была) ай-ай-ай!*
NP – інтер'єкція (чутєслово)
8. S/Nn – P/Cor + Det synt y (← C).
Тип: *Янко был высокой поставы.*
NP – детер. сінтагма

А далше ся кус подробніше заставиме у каждого з типів II-й базовой структуры.

Предікатівне мено – субстантив

S/Nn – P/Cor + Ny (← C).

У функції предікатівного мена выступує назывник – субстантив у формах номінатива і інструментала, а тыж в інших формах непрямых падів. Кедь то є номінатив – так структура вызерать так: S/Nn – P/Cor + Nn (← C), напр. *Моя мама учителька. Він є асистент. Ваг є найдовша ріка на Словакії.*

Номінатив выступує в функції предікатівного мена на єднакій ровині з інструменталом: *Він был асистентом. Ваг был чістов ріков. Иван был студентом нашей факульты.*

При предікатівнім мені в формі номінатива можуть выступати дакотры указуючі і порівнюючі містоназывники, напр. – *то, тот (а), тото*: *Пряшів – то є місто на Торісі.*

В книжній/научній речі/штілі – предікатівне мено в номінативі ся ужывать і по зв'язці – **є**, напр.: *Назывник є повнозначна часть речі.*

А в множині чіслі ту поужыєме зв'язку – **суть**, напр.: *Суб'єкт, предікат і предікатівна основа суть главны члены речіння.*

Приклады таких типів речінь находиме і меджі фразеологізмами типу: *Розказ є розказ. Слабость є слабость.*

Іншы непрямы пады субстантiвiв в функцiї предiкатiвного мена, напр.:

Она была з Братiславы. (Ng)

Хыжка была з валькiв. (Ng)

Тота книжка про брата. (Ng)

Писмо было од сестры. (Ng)

Пяному море по колiна. (Na)

Рiка была пiд окнами. (Ni)

Жывот дiтини был на волоску. (Nloc)

Янко был у теплiм героку. (Nloc)

Предiкатiвне мено – придавник/адъектiв

S/Nn – P/Cor + Adj y (← C).

Адъектiв у функцiї предiкатiвного мена находиме в повнiй формi (лем дакотры i в куртiй – *голоден, годен*) в номiнатiвi i iнструменталiї, а тыж у формах компаратiва i суперлатiва. Напр.: *Хлопець є хворый. Она была барз красна. Поле ся ставало жовтым. Мiй брат є старшый. В осени ся днi ставають куртшыма. Северный вiтор є найхолоднiшый. Я голоден.*

Предiкатiвне мено (NP) – Мiстоназывник/прономен

S/Nn – P/Cor + Pron y (← C)

У функцiї предiкатiвного мена находиме вшыткы виды мiстоназывникiв як у формi номiнатiва, так у формi непрямых падiв. Напр.: *Тота книжка моя. Котра хыжа ваша? Чiя ташка? Якым єсь был, таким єсь зiстав.*

Предiкатiвне мено (NP) – Чiсловник/нумералiї

S/Nn – P/Cor + Num/Num synt (← C).

У функцiї предiкатiвного мена выступають чiсловникы кiлькостны, порядковы а тыж нумератiвны сiнтагмы, напр.: *Пять а три є вiсем. Два раз два суть штири. Вояк был лем єден. Янко был першым, што спознав камарата. Тота iзба была третiв, у котрiй ем бывав. Таня была третiв дiвков у родинi.*

Предiкатiвне мено (NP) – Часопридавник/Participium

S/Nn – P/Cor + Part y (← C).

У функцiї предiкатiвного мена можуть выступати вшыткы формы часопридавникiв, напр.: *Дiвчiна тварь была сiяючов, усмiхаючов ся. Она ся вiдiла по-старiвшов. Штефан был розгорячений. Вояк был забитый. Нянько был невыспатый.*

Предiкатiвне мено (NP) – Присловник або предiкатiв

S/Nn – P/Cor + Adv/Pred (← C).

Аня вызерала весело. Я рад тiй книжцi. В твоiх роках я была выдата. Чiжмы мi были акурат.

Предiкатiвне мено (NP) – Чутеслово/Интеръекцiя

S/Nn – P/Cor + Interj (← C).

Є то споiня звязкы з чутесловом. Векшына прикладiв – говорова реч: *А єй*

повага была ай-ай-ай! Тот предмет был – фуй!

Предiкатiвне мено (NP) – Детермiнатiвна сiнтагма

S/Nn – P/Cor + Det synt (← C).

Янко был высокой поставы. Она была низкой поставы. Я з вами єднакой думкы. Вшыткы суть высокой думкы о вас. Якой сьте професiї? Ёго хыжа была пiд соломянов стрiхов.

8.3 Чутесловны (iнтеръекчны) двойскладны речiня

III. БШ: S/Nn – P/Interj pred (← C).

За чутесловны двойскладны речiня поважуєме такы, в котрых при експлiцитно выраженiм субектi (номiнативом назывника або мiстоназывника) у функцiї предиката функцiонує предiкатiвне чутеслово (присудкове чутеслово) тiпу: *бух, бац, трiск, рип, пляск, тлеск* i т. п. iз зъявным звуконаподобнюючим характером. Предикат того тiпу выражать дiяння нечекане, iнтензивне. Напр.: *А вiн го трiск по голови. А Юрко рип до болота. Нараз авто бух до шанцу.*

Як предикат може функцiонувати i непередикатiвне чутеслово, напр.: *А дiвча все xi-xi-xi! А хлопцi на то ха-ха-ха!*

Вшыткы тоты речiня суть силно емоцiонално пiдфарбены.

8.4 Двойскладны речiня з назывником у формi генiтiва в функцiї субекта

IV. БШ:
$$S/Ng - P \left/ \frac{Cor + Num/Num synt}{VF saturat} \right. (← C)$$

То суть приклады тiпу: *Штудентiв было мало/много. Пшеницi є пять мiхiв а ярцю три мiхы.*

Ту генiтiв має значiня части чогось або **кiлькости/множества** єднородных предметiв (часточок), котрым ся предiкує признак квантiтативности. Такый генiтiв ся поважує за выразителя субекта в речiнях уведженого тiпу, а тыж в речiнях з таким часословным предикатом, котрый має значiня **прибывання** (на-ростання) або **убывання** (зменшования) дачого, **достаток або недостаток** i т. п. Доведна з тыма значiнями i **генiтiв негациї** при дакотрых негованых формах часослов поважуєме за выражiня субекта, напр.:

а) *Нас было сiм. Грошей є все мало.* - P/Num

б) *Пшеницi было пять тон. Хлiба є три кiла.* - P/Num synt

в) *Воды притiкать все веце. Хворот наростать. Хлiба стачiть про вшыткых.* - P/VF sat

г) *Вiтця (няня) не є дома. Авта в гаражу не было. Никого не видно на дворi.* -

P/VFneg быти

Послідній тип – то суть негованы трансформы речінь типу: *Няне є дома. Авто є в гаражу* і т. п. Традиційно негованы форми тих речінь заділюють к єдноскладным речінням.

8.5 Двойскладны речіня з інфінітивним субєктом і споєным з ним зложеным менным предікатом

БШ V: S/Inf – P/Cor + NPxy (← C).

В речіннях такого типу в функції субєкта (подмета) находиме інфінітив повнозначных часослов або споїня інфінітива звязочного часослова з формов інструментала предікатівного мена (субстантів, адъєктів і містоназівник).

Предікат при інфінітивнім субєкті є зложений менный, выражений споїнем предікатівного мена із звязков. Як предікатівне мена находиме слова на -е, предікатівны на -і/-о, назывники в формі номінатива і інструментала в споїню з інфінітивом повнозначного часослова, споєного з фінитныма формами часослова „быти“.

Можемо повісти, же в русиньскім і в словацькім языку ся інфінітив, як менна форма часослова, поводить як назывник середнього роду, напр.: *Кури́ти было́ все шко́дливо. Купа́ти ся є́ зака́зане.*

О тім, же слова типу *шкодливо, заказане, небезпечно, смішне* і т. д. в речіннях уведженого типу мож поважовати за менны форми (адъєктівы середнього роду), свідчить можность трансформованя інфінітива на часословны (вербалны) субстантівы, напр.: *Кури́ня є́ небезпечно. Купа́ня было́ зака́зане* і т. п.

Тота базова структура ся може проявити так:

а) S/Inf – P/Cor + Adj – e/Pred -і/-о (← C), напр.:

Кури́ти было́ все шко́дливо. Купа́ти ся є́ зака́зане.

Дума́ти полежа́чки/полежа́чі є́ прие́мні/-о.

Быти посліднім є зле/не є добрі. Тото зробити было про мене не легко.

б) S/Inf – P/Cor + Nn/i (← C), напр.:

Виді́ти ю (ей) є́ щастя́ про мене. Роби́ти з ним є́ радость. Напи́сати се́міна́рну роботу́ є́ зада́чов ви́шты́х студе́нтів.

в) S/Inf – P/Cor + Inf (← C), напр.:

Жы́вот прожы́ти, то́ не по́ле пере́йти.

г) S/Inf + Ni – P/Cor + Adj/Pred (← C), напр.:

Бы́ти учти́вым (слу́шным) є́ дуже́/ба́рз ва́жне/-о. До́брі є́ бы́ти сту́дентом. Бы́ти спра́ведли́вым не є́ легко. Є́ інте́ресне бы́ти учи́телём і т. д.

8.6 Двойскладны речіня з предікатівным ядром выражаючім посесівны предікатівны одношіня

VI. БШ: S/N¹n – P/VF мати/не мати $\longleftarrow \frac{Obj}{Co} / N^2 a/g$

Приклады: *Брат має (мать) біцігель.*

Я маю грошы.

Брат не має (не мать) біцігель.

Я не маю (не мам) грошей.

Роді́чі маю́ть ді́ти/повно́ ді́тей.

Су́сіды не мали́ ді́тей.

Ве́ра ма́ла чо́рны о́чі.

Мы́ ма́ме ве́ликого́ пса́.

Спа́лня ма́ть/має́ ле́м є́дно о́кно і т. д.

8.7 Єдноскладны речіня

Приближме собі знову основны інформації о єдноскладных речіннях і їх головнім члені – предікатівній основі (РО).

Єдноскладны речіня суть такы просты речіня, основу котрых творить **нерозчленена предікація**. Їх предікатівне ядро (PJ) – то є єдиный речінєтворный синтаксичный член, **предікатівна основа** єдноскладного речіня (РО), котрый выражать предікацію самостатно, напр.: *Зме́рька́ть ся. Ту́ є́ тепло. Кри́к.*

Предікатівна основа (РО) – то є головний член простого єдноскладного речіня, граматічно незалежный (він ся не підряджує ниякому надрядженому членови), выражаючий предікацію (творячий акт речіня) самостатно. РО дає в єдноскладнім речіню інформацію о даякім яві, процесі в модалнім плані і в часовім плані з цілём комунікації. Од субєкта (подмета) двойскладного речіня ся одлишує своєв предікатівностєв. Од предіката (присудка) двойскладного речіня є інакша своєв незалежностєв, незвязаностєв з нияким надрядженим синтаксичным членом.

Способность РО выразити інформацію о процесі і о ставі в модалнім плані і в дакотрім з часів ей зближує, але не стотожнює з предікатом двойскладного речіня.

Выходячі із ей структуры, може быти РО:

а) проста, напр.: *Ве́черіє. Тря́сло го́.*

б) зложена, напр.: *За́чало ся́ розви́днёвати. Бы́ло го́рячо. Хо́тіло ся́ мі́ спати́.*

Подля способу выражіня РО єдноскладного речіня може быти: часословна, звязочно-менна, інфінітивна, менна (нечасословна).

8.8 Система структурных типів/моделів єдноскладных речінь

Виходячі із способів виражіння РО єдноскладного речіння, можемо виділити штири (4) основны базовы структурны (БШ) типи єдноскладных речінь.

I. **Часословны** єдноскладны речіння з РО вираженых:

- а) фінітнов формов неособного часослова або неособнов формов особного часослова, напр.: *Змерькатъ ся. Брата трясло* і т. п.;
- б) споїнем інфінітива повнозначного часослова з неособным модіфікатором, напр.: *Зачінають ся розвиднёвати. Треба почекаати. Хоче ся мі спати* і т. п.: RO/V impers (← C).

II. **Інфінітивны** єдноскладны речіння з РО вираженых самостатным інфінітивом: RO/Inf (← C), напр.: *Де ся подіти? Што робити? Як жыти?* і т. п.

III. **Зв'язочно-менны** (часословно-менны) єдноскладны речіння з РО вираженых споїнем предикативного мена (NP) із звязков (Cop), счаси неособнов а счаси особнов: RO/Cop + NPху (← C), напр.: *Є вовгко. Было нам весело. Вечур. Быв студений день.*

IV. **Менны** (нечасословны) єдноскладны речіння, в котрых є РО виражена хоць-яким меном або детермінативнов сінтагмов без звязкы: RO/Ny (← C), напр.: *Огень! Вовк! Воды! Шепот/Шептаня. Несміле дыхання.*

А теперь кус подробніше о кождім із структурных типів/моделів єдноскладных речінь:

Часословны єдноскладны речіння

I. БШ: RO/V impers (← C f, o)

К часословным єдноскладным речінням односимо такы, де в функції РО выступають:

- а) неособны часослова в фінітній формі, але тыж неособны формы особных часослов, напр.: *Гырмать. Змерькатъ ся. Выяснило ся. В студеньх днях дує холодом од рікы. Свербіло ня під коліном. Говорить ся о тім. Конець, іде ся домів. Засыпало го снігом* і т. д.;
- б) споїня інфінітива повнозначного часослова з модіфікаторами в неособній формі: RO/Modif impers + Inf (← C f, o), напр.: *Хоче ся мі спати. Жадать ся мі пати. Перестало падати. Зачало ся выяснёвати. Ту ся не дасть дыхати. І так ся дасть робити. Не дало мі спати* і т. д.

Часословны єдноскладны речіння ся звикнуть называти **неособныма речінями** (bezpodmetné, neosobné vety).

Конкретізованы структурны моделы того типу суть:

- а) RO/VF impers (← C f, o)
- б) Ro/Modif impers + Inf (← C f, o)

o = облігаторный (повинный, подмінений) компонент

f = факультативный (неповинный, неподмінений) компонент

Пару слов подробніше о кождім з тых типів/моделів:

а) **Єдноскладны речіння з простов часословнов РО** суть такы, де роль РО можуть повнити неособны фінітны формы неособных і особных часослов, при котрых можуть стояти подмінены або неподмінены комплементы (C f, o). Суть то часослова із значінєм процесів, явів і ставів, котры ся реалізують або проявляють в природі. У памяти бісідника ани адресата не суть споєны із нияким агенсом (реалізатором дії) або пацьенсом (носителєм) признаков ці процесів, напр.: *Розвиднює ся. Днесь мерзне. В літі часто гырмать* і т. д.

Формално бы мож было узнати за єдноскладны і речіння типу: *Десь загучало. Дагде далеко загырміло. В будові нараз забухотало. Недалеко чудно/-ї записало* і т. д. Лемже (!) – вшиткы тоты формы на -o/-ї припушають єдночасно і можливість споїня з невызначеныма (neurčitými) містоназівниками середнього роду в формі номінатива, што мінять тоты речіння на двойскладны, порівнай: *Далеко штось загучало. В будові дашто забухотало. Недалеко дашто чудно/-ї затріщало* і т. д. Подля обсягу їх можемо поважовати за **невызначено-особны речіння**, переходны меджі єдноскладныма і двойскладныма речіннями. За такы можемо поважовати і речіння з рефлексівныма часословами типу: *Сниє (снить) ся мі або ні? – Сниє (снить) ся мі дашто або ні? Довкола ся зазеленіло – Довкола ся вшытко зазеленіло* і т. д.

К єдноскладным речінням того типу належать і приклады з повинныма комплементами (Co) типу: *Коле ня в боці. Высхло мі в роті. Гучить мі в голові. Маму коле в грудях. Змерькло ся мі перед очима. В животі ся му дарить. Ту ся не дасть робити (лежати, сидіти, спати). Днесь ся мі добрі робить. Зле ся мі спало цілу ніч. Приємно ся з ним бісідує. Добрі ся з нёв танцює. Тяжко ся нам жыє. Приємно ся ту одпочивать.* і т. д.

б) **Єдноскладны речіння із зложеных часословнов предикативнов основов** (РО), де неособны модіфікаторы в зложеній РО можуть быти виражены:

1. модалныма часословами в неособній формі;
2. фазовыма часословами в неособній формі;
3. модалныма неособныма предикативами в споїню із звязков. В тых припадах можемо моделы конкретізовати так:
 1. RO/VF mod impers + Inf (← C)
 2. RO/VF faz impers + Inf (← C)
 3. RO/Pred mod impers + Cop impers + Inf (← C).

Приклады к окремым моделям/типам:

1. тип: *Патрять ся ходити вчасно. Не патрять ся слухати за дверями. Не слушать ся спати на годині. Стоїть за то подумати о тім. Стояло бы за то наїсти ся порядно. Зуновало ся мі сидіти за столом. Вам ся не хоче спати? Подарило ся*

му одыйти начас. Не хоче ся мі одыйти і т. д. То суть переважно трансформи особных двойскладных речінь типу: *Я не хочу одыйти і т. д.*

2. тип: *Зачало ся змерькати. Перестало ся хмарити. Зачало падати. Перестало гырміти. Зачало примерзати. Продовжовало ляти і т. д.*

3. тип: *Треба (буде) робити порядно. Требало бы вам оддыхнути. Треба іти. Было треба ся вернути. Є час зачинати. Неслобідно забывати о тім. Не мож так робити. Є час дати ся до порядку. Ту ся неслобідно купати і т. д.*

Інфінітивны єднскладны речіня

II. БШ: PO/Inf (← C)

Тоты конштрукції не суть барз розшырены, они суть веце характерістичны про говоровой штіл. Інфінітив ту стоїть будь самостатно, або ся споює з частков „лем“ і „кобы (кебы)“ із значінём желаня або змягченого розказу. Самостатны інфінітиви ся через інтонацію стають розказовыма або оптативныма речінями. Они ся можуть хосновати як без комплемента, так і з комплементом. Єднскладны інфінітивны речіня з вопросныма містоназыватьми і вопроснов інтонацієв дістають значіння двойскладных речінь поужытём 1. особы часослова „мочи“, „мати“, напр.: *Де ся подіти? – Де ся маю подіти?*

Далшы приклады інфінітивных єднскладных речінь:

- а) інфінітивны розказовы речіня: *Не діскутовати! Зробити без речі! Гнедь підписати!;*
- б) інфінітивны оптативны речіня: *Лем сі так кус оддыхнути! Кобы ся дало втечі! Кобы ся дало хоць лем єдным оком увідіти (попозерати на) Марю!;*
- в) інфінітивны вопросны речіня: *Што робити? Де ся подіти? На кого ся обернути? і т. д.*

Звязочно-менны єднскладны речіня

III. БШ: PO/Cor + NPxy (← C)

Звязочно-менны (часословно-менны) єднскладны речіня мають в предикативній основі (PO): **предикативы (предикативны адвербії), пасивны часопридавники минулого часу**, субстантывы, числовники, нумеративны сінтагмы і чутеслова (інтеръекції), причім вшиты в споїню із связочным часословом в неособній формі. Тоты речіня творять такы структурны типи:

- а) PO = предикатив на -о (рідше на -і або на -е) в споїню з неособнов связков: PO/Cor impers + Pred -о (← C/Nd subj) (← C), напр.: *Є тепло. Было горячо. Є ту смутно. Было нам весело. Є вам в интернаті добрі? Є ті зле? Тихо. Є тихо. Было тихо. Буде тихо. Там было чисто. Коло моря было добрі. Завтра буде тепліше і т. д.*
- б) PO = пасивный часопридавник звычайно на -е в споїню з неособнов формов связкы:

PO/Cor impers + Part pass -е (← C), напр.: *На ходбі є накурено. В спални є уж постелено. Кому є суджено, того... Добрі є заряджено на тім світі і т. д.*

в) PO = назывник (субстантив) в споїню із связков в неособній формі:

PO/Cor impers + Ny (← C), напр.: *Не было мі тогды до сміху. Є ніч. Была ніч. Быв тихый літній вечур і т. д.*

г) PO = містоназыватьник (прономен), числовник (нум.), нумеративна сінтагма в споїню з неособнов формов связкы:

PO/Cor impers + Pron/Num/Num synt (← C), напр.: *Няй буде по твоім. Было десять годин. Было коло семой. Є девять тридцять пять і т. д.*

г) PO = чутеслово (інтеръекція) в споїню із неособнов формов связкы:

PO/Cor impers + Interj (← C), напр.: *Ёму є гей! Там ті буде ох! Было мі фуй! і т. д.*

Менны єднскладны речіня

IV. БШ: PO/Ny (← C).

Менны єднскладны речіня то суть такы структуры, в котрых у функції предикативной основы (PO) є самостатный назывник (субстантив) або детермінативна сінтагма без связкы. Тот тип речіня не має часовы варіанти. В функції предикативной основы (PO) можуть выступати розлічны падовы формы субстантива, напр.:

- PO/Nn: *Поміч! Вода! Огень! Крик. Спів. Голосне хавканя. Тихе шептаня. Тихый і смутный голос і т. д.*

Такы типи речінь ся вживають главно в умелецькій літературі як особите штілістичне средство на уведжіня якоїсь сітуації. Ту можеме зачленити і вшелякы назвы предметів, книг, образів і т. п., напр.: *Русины* (роман В. Петрова); *Приповідкова лучка* (книжка про діти М. Мальцовской); *Дівча з квітками* (образ Мушкы); *Сіль* (надпис на товарі); *Галушкы з брындзов* (назва їдла) і т. д.

- PO/Ng: *Воды! Фалаток хліба! і т. д.*

К даному типу речінь заділюєме і оптативны речіня типу: *Добру ніч! Збогом! Добре рано! Слава Ісусу Хрісту! і т. п.*

9 МОДАЛЬНОСТЬ РЕЧІНЯ

Модалность речіня (як і wypowiedжіня) є в лінгвістичній літературі інтерпретована з розлічных поглядів, а то:

1. як чисто граматична, то значить морфологічно-сінтаксична;
 2. як чисто лексична, то значить тема чисто семантичного сінтаксису;
 3. як змішана, то значить як сінтаксично (граматично)-семантична.
- Зато, же сінтаксис є ту описаний на основі структурного принцип, попро-

буємо го аплікувати і при даній темі, хоч не можемо обійти ані лексично-семантичний погляд. Основу нам буде творити дефініція модальности, котру сьме сформулювали так: **Модальность речіня – то є виражіня взаємного (реці-прочного) одношіня бісідника (бісідуючого) к адресатови і обсягу речіня (выповіджіня) средствами языка.**

З того ясно видно, же при формованю модального характеру речіня беруть участь **три компоненти: бісідник** (Dr – dictor), **адресат** (Pe – perceptor) і **обсяг** відповіджіня – речіня (d – dictum), т. є. їх взаємне одношіня, одражаюче ся в речіні, што мож зобразити в такій формулі: $CMO = Dr : Pe : d$.

З того виходить, же в залежности од характеру модальних одношінь тых трёх компонентів każde речіня може быти заділене к єдному з тіпів речінь сінтаксичной модальности (CMO), котрыма суть:

- 1. Ознамовы речіня** (oznamovacie vety), то суть такы речіня, якы ся формують **експлікативним** (ознамовым, наративним) модальним одношінём компонентів модальности. В них бісідник ознамлює в речіні даякый факт в ровині конштатації, неутрално (незаінтересовано) і є приїманий слухаючім (адресатом) тыж неутрално, як нежадаючий од адресата реакції.
- 2. Розказовы речіня** (rozkazovacie vety), котры ся формують імперативним (розказовым, **екзортативним**) сінтаксичным модальним одношінём компонентів модальности. Ту бісідник ознамлює в речіні своє заданя адресатови, жебы адресат реалізовав, сповнив діяня обсягнуте в предікаті або в предікативній основі речіня, т. зн. жебы адресат реаговав позітивно або негативно на обсяг імперативного речіня.
- 3. Вопросны речіня** (opytovacie vety) суть такы, што ся формують **інтеррогативним** (вопросным) сінтаксичным модальним одношінём компонентів модальности. В них бісідник ознамлює в речіні своє жаданя адресатови дістати од нёго інформацію о дачім, вызываючи го к реакції речов (одповідь). Ту мусить быти адресат респондентом на вопрос.
- 4. Оптативны (желаючи) речіня** (želacie vety) ся формують так, же в них бісідник ознамлює адресатови, котрый або не є заінтересований, або цалком хыбить, своє желаня, жебы ся реалізовало або не реалізовало дашто желане ним (бісідником). В тых речінях комунікат – желане, виражане бісідником – желаючім не засягує адресата – слухаючого, зато векшына оптативных речінь має монологічний характер.

З попису тіпів речінь подля сінтаксичной модальности можемо зробити таке заключіня: **Модальность речіня є категорія сінтаксична, предікативна** (речінітворча категорія) і єдночасно она **становлює комунікативну цінность** (смерованя) каждого відповіджіня, маючого в языку форму речіня.

Сінтаксична модальность є властна (присуца) каждому речіню. То є облігаторный признак каждого речіня, затля як сінтаксичный час може в речіні

хыбити (главно в речінях обсягуючих формы кондіціонала, напр.: *Я бы пришов – давно, вчера, теперь, днесь, завтра*, і т. д. *Ты бы мав подумати (о дачім)* і т. п.

Главным средством виражіня сінтаксичной модальности в славянських языках як і в русиньскім языку суть формы часословного способу (модус вербі), але не є єдиным при виражіню модальности речіня. Ведно з індикативом, імперативом і кондіціоналом – як морфологічними средствами, формують модальность і іншы, главно лексичны средства. На основі того треба в нашім языку диференцювати **граматічну**, т. є. **морфологічно-сінтаксичну модальность і лексично-семантичну модальность.**

Лексично-семантичний модальностей є признак (властность) части словникового фонду даного языка, (т. є. і русиньского) виражати істы модальны значіня: проявліня волі, желаня, можности, невыгнутности (нутности), субективної оцінки, увірености, пересвідчіня, неувірености, похыбованя, пересвідчіня і дакотры другы. Тоту модальность релізують окремы слова (лексемы) дакотрых частей речі з **модальным значінём:**

- 1. модальны часослова** особны і неособны: *хотіти, хотіти ся, мочи, желати, сміти, мати, мусити, воліти, стати* і повно повнозначных часослов із подобным секундарным значінём, напр.: *бою ся (іти), взяв ся (написати), думав, вагав, задумовав, збрав ся (прийти), обіцяв (вернути), осмілив ся (протестувати), оповажив ся (нарушити покій), ріскнув (выступити), стигнув, одвык (курити), привык, доказав (скочіти), змудрів, любив (поговорити), бояти ся (просити), одважив ся, думав (зробити), желав, намірєвав ся, обіцяв, рішив, ріскнув, збрав ся, старав ся (окламати), стигнув (помочи), одвык, привык (вставати скоро), не знав (циганити), приказав (лежати), не дав (спати), принутити (лячі), радив (одыйти)* і много других;
- 2. модальны адъєктивы:** *повинен, рад, годен, негоден, вынучений, мушений, потрібный, схопный* і другы;
- 3. модальны предікативы:** *треба, не треба, мож, не мож, сміх, шкода, страх* і др.
- 4. модальны слова і модальны часткы** тіпу: *правдоподобно, істо, може (же), самособов, здасть ся, досправды, обычайно, ставать ся, як правило, говорят, бісідують, як знамо, з мого погляду, з аспекту* і др.

Уведжены групи слов, у котрых **модальность є семантичний категорієв**, в речіні можуть **модіфікувати предікативне ядро**, виражаючі внуторно ёго модіфіковане значіня.

Лемже мы пересвідчены, же они своїм впливом **не міняють** комунікативне смерованя речіня як якогось цілого, т. зн. **ёго сінтаксичну модальность.**

І так, **средствами виражіня модальности** в русиньскім языку **суть:**

1. Граматічны средства, т. є. сінтаксичны і морфологічны:

а) сінтаксичны: інтонація, фразовый акцент, порядок слов;

б) морфологічны средства: формы часословных способів (модус часослова)

індікатива, імператива і кондіціоналу а тыж форма інфінітива (невизначена форма);

2. Лексичны средства, а то:

а) вопросны слова:

- вопросны містоназвыники: *хто, што, котрый, який, чий*;
- вопросны присловники: *де, коли, выдкы і т. д.*;
- вопросны часткы: *а, ці, ці не, прецік, чей, хыбаль, што, но, га, гы, ці што, як, як што, што за, што то і др.*;

б) часткы выражаючі оптативность, желаня, тіпу: *лем бы, кобы, хоцьбы, няй, чей і др.*

У далшій части темы поспробуємо подробніше указати конкретну релізацію теоретичных заключінь в основных тіпах речінь по модалности з главнов орьєнтацієв на бісідну форму русиньского языка.

9.1 Ознамовы (розповідны) речіня

Розповідны речіня інформують о окружуючій нас скуточности і можуть мати різнородный обсяг:

- а) Розповідати о діяню, чінности або о ставі, напр.: *Каждая палиця має два конці. Баба з воза, возови легше. Дзвонны дзвоняць – хтось умер. Рипло з ним як з дяблом. Доджі падали єдностай, а зерна пожовкли.*
- б) Дефіновати (становляти, означати) предмет, напр.: *Єдно око – півсвіта, дві очі – цілый світ. У яри бочка доджу – жменя болота, а у восени жменя доджу – бочка болота. Бандурка – страва на каждый день, а паска – на Великдень. Пянство – велике свинство. Слово – вітор, карта – папірь, але пінязі – грунт. Родна земля – мати, а чужа – мачоха. Наш бідный газда – сирокман.*
- в) Характерізувати якість і признак (властность) предмета, напр.: *Ніч была темна, претемна – крок не мож было зробити. Додж ляв як з відра. Малай потік за малу хвілю став широчезным і глубочезным.*

Кедь є обсяг выражений условієм (подмінков) або нереалностєв, тогды ся хоснує (вживать) условный (подмінковый) способ, напр.: *Рада бы душа до раю, але грїхы не пуцають. Кобы я мав божу силу, поховав бы-м біду сміло. Знали бы сьме, знали, што купити маме, лемже пінязей не маме. Была бы жена, а діточкы будуть. Кобы я знав, же де впаду, та бы-м собі сїв. Были бы пироги, а їсти є хто.*

Остатні часословны формы в ознамовім оформлїню стрічають ся рідко, напр.: *Не дожыти ся мі, сыну, твоєй свадьбы, барз уж єм слаба.* Частіше ся ту вжыє форма індікативу тіпу: *Не дожыю ся...*

Речіня выражаючі вопрос, приказ (розказ) або желаня непрямо, формов ознаміня, суть тыж ознамовыма речінями, напр.: *Сыну, ці так, або так, ты мусиш*

одыйти з дому, бо тя уж глядали шандарї. Як будеш мати свої рокы, та роб собі што хочеш. Куп собі, што хочеш, хлопче, лем собі на то зароб, а не жадай од мене, бо я іщі маю далшых троє дітей. Хочу ся вас позвідати, же коли, реку, думате іти до Прагы. Я ся уж звідовав вашой жены, же де сьте были сночі.

Ознамовы речіня ся будують не лем з помочов форм присудка (предіката), но ай посередництвом інтонації. Інтонація в нашім языку має найчастіше наростаючо-падаючу (восходно-нисходну) схему.

Найвысшим тоном ся высловлює слово, на котре падають логічний акцент. Логічно виділеным може быти любовольне слово, напр.: *Наш дідо любив вечур повідати приповідкы.* В данім речіні може быти логічно виділеных ушыткых шість слов, на основі чого дістанеме шість розлічных обсягових варіантів.

Поки йде о структуру і інтонацію розповідных речінь, то в русиньскім языку они в основных рисах ся не діференують од інших восточнославянських языків.

9.2 Звідалны (вопросны) речіня

У бісідній речі русиньского языка ся найчастіше стрічає із замкнутым або потверджуючым вопросом без вопросных часток. У такій формі замкнутый (запертый) вопрос не выражать ниякы додаточны одтінкы значіння, напр.: *Ідете на поле? – Гей./Іду./Ні.; Ваши коровы ся добрі доять? – Гей./Ні./Добрі, хвала Богу; Гості пришли? – Гей./Ні./Пришли./Не пришли.; Зерно сьте уж покосили? – Гей./Ні./Покосили./Правдаже.; Сьте здоровы? – Гей./Здравы сьме, хвала Богу.*

Вопрос може быти і негативный (одрікаючий), напр.: *Не ідете до работы? – Ідеме./Правдаже, ідеме./Гей, ідеме.; Ваши діти не люблять молоко? – Не люблять./ Люблять.; Не пришли гости? – Пришли./Ні, не пришли.; Іщі не спите? – Ні./Уж ідеме./Діти уж сплять.; Вночі не падало? – Ні./Ляло як з відра.*

Порядок слов і логічний акцент у позітивных вопросах ся можуть міняти в залежности од того, яка часть вопроса найвеце интересує того, хто ся просить. Але найчастіше порядок слов (наслідования слов) є такый, як і в розповіднім речіні.

Кедь є порядок слов змінений, то на першім місті стоїть звичайно слово з логічним акцентом, напр.: *Ріже нянько дрыва? – Гей./Ріже.; Дрыва нянько ріже? – Гей./Дрыва./Ні, дочки.*

В негативных замкнутых (запертых) вопросах на першім місті стоїть „негативный присудок“ або тота часть вопроса, котра є негована. Логічний акцент ся дає все на тоты негованы слова, напр.: *Не ідете до skleпу? – Ні./Іду./Гей.; Не до skleпу ідете? – До skleпу.*

На замкнуты (заперты) вопросы або підтверджуючі вопросы (позітивны ці негативны) суть звичайно такы одповіді: *гей, ні/не, правдаже, неправда, істо, урчіто, (т)аякже, самособов, то ся знає (знать), але, де, та де, але де, чом бы ні/не, то так, дай мі покій, но а як, ноно і т. д.*, або тото слово, на котре в вопросі є

положений логічний акцент, то значить слово, котре є підчаркнуте (підкреслене) тым, хто ся просить (сполубісідником). Напр.: *Ваковали сьте вчера?* – Гей.; *Вчера у вас падало?* – Ні./Не падало.; *Учать ся вам діти добрі?* – Правдаже.; *Прийдете мі помочи на ставбу?* – Прийду./Исто.; *Студню коплете?* – Студню, як видите.; *Хворы сьте?* – Та так./Та, хвалабогу, ні.

По негуючим замкнутим вопросам, як правило, стоить неговане слово або частка „ні/не“, напр.: *Не кликала нас уж мама домів?* – Кликала./Ні.; *Не купили сьте хліб?* – Купив./Ні.; *То не коня привели?* – Коня./Ні, гача.

Замкнутым (запертым) вопросом з частками *же, а же, гей же, гейте же* ся высловлює додаточне значіння невірності або вірності (правдоподібності або неправдоподібності), напр.: *Же мати пішла на загороду?* – Пішла.; *Же-сь му повів нашу адресу?* – Повів.; *А же сьте нам вчера вірили?* – Не вірив єм.; *Гей же завтра пійдеш до міста?* – Піду./Не піду.; *Гейте же ся вечур вернете?* – Вернеме./Не вернеме, аж рано.

Замкнутый вопрос з вопроснов частков ці ся вживать при значнім похыбованню, напр.: *Ці прийдеш мі помочи копати фундаменты?* – Не знам. *Іщі мам много роботы.*; *Ці любите свого сына?* – Люблю, та як бы ні.

Дость часто перед частков ці стоить вставне слово, котре підсилює бізовність (довіря, істоту) або недовіря, напр.: *Досправды, ці знаєте драгу?* – Знаю.; *Реку, ці не час уж іти домів?* – Уж час./Іщі скоро.

Кедь свою небізовність (недовіря, неістоту) хоче сполубісідник іщі підсилити (підчаркнути), то в такім вопросі выхаблять частку ці, напр.: *Досправды, ідеш до Америки?* – Іду./Та де там.; *Реку, вы уж были в Канаді?* – Была єм./Лем у сні.

Замкнутый вопрос із частков ці ся хоснує все в тім припадї, кедь сполубісідник повторює вопрос того, хто ся просить, напр.: *Были сьте вчера дома?* – Ці сьме были вчера дома? *Правдаже, цілий день, ани ногу сьме з дому не вытягли.*

9.2.1 Розділюючі вопросы

Розділюючі вопросы можуть мати три слідуючі оформлїня:

1. Із злучником ці, напр.: *Ідете ярець ці жыто косити?* – Пшеніцю, сынку.; *Гускы ці качкы ліпше тримати?* – Ніч, бо зерно дороге.; *Вчера ці позавчера падало?* – Вчера, іщі земля мокра.; *Хлопя ці дівча ся вам народило?* – Дітина, жено божя.
Злучник ці ся може повторёвати і тогды стоить на зачатку вопроса, напр.: *Ці ярець, ці жыто ідете косити?* – Жыто, бо уж хляне.; *Ці гускы, ці качкы ліпше тримати?* – Гускы, бо мають ліпше піря.; *Ці вчера, ці позавчера падало?* – Вчера, бо іщі мокро.
2. Із злучником або, напр.: *Днесь або завтра ся верне нянько?* – Завтра.; *Спі-*

ваш або плачеш? – Співам.

Треба увести, же злучник або є рівноцінний злучникови ці при порівнованню і выділєванню субстантивів, адъєктивів і прономін, але меджі часословами частіше ся вжыє злучник ці, напр.: *Чуєш ці не чуєш?* – Чую, няньку, чую.; *Пишеш ці не пишеш?* – Пишу, мамо, пишу.

Треба але увести, же ся тыж вживать: *Чуєш або не чуєш? Пишеш або не пишеш? Співаш або плачеш?* – лемже уж з одтінком додаточного значіння (по велїня, приказу, даколи аж грубоватости).

3. Дость часто в діалогах обидва члени розділюючого вопроса стоять коло себе без злучника, напр.: *Ити, не іти до школы? Слухают, не слухают студенты? Косити, не косити загороду? Любит ня, не любит ня?*

9.2.2 Розвитый (отвореный) вопрос

Вопросны речїня развиты (отворены) ся оформлюють ужыванєм вопросных містоназівників і містоназівниковых присловників. Пронімінальне слово, як правило, стоить на зачатку речїня. Тото слово высловлює штось незнаме, глядане, жадаюче розъясніня. Приклады вживаня вопросных прономін і прономінальных адвербій:

Хто: *Хто все першый в школі?* – Ключ. *Хто із студентів був вояком?* – Нихто. *Од кого-сь ся дізнала тоту новину?* – Од Андрія. *З кым баба в приповідці контракт завязала?* – З чортом. *На кім шапка горить?* – На злодієви.

Што: *Што пече без (в)огня?* – Кипяча вода. *З чого не має хосен газда?* – З дани. *А од чого псы здыхають?* – Не з розкошу, а з голоду. *Ід чому масти не треба?* – Ід солонині. *З чім ішла невіста на поле?* – З колысков і дітинов. *На чім стоить Юрко?* – На каміню. *А што під ним?* – Глубока вода.

Який, котрый, чій: *Якого каміня найвеце у воді?* – Мокрого, сыну мій. *Котрый місяць найкортшый?* – Май, бо має лем три буквы. *У котрім морю нїт ани капкы воды?* – У намалєванім. *Чій тот герок?* – Братів. *Чія мачка їмать мышы?* – Скоро каждая. *Чіє тото невыпите молоко?* – Василєве, бо він го не любить.

Кілько, коли, де, одкы, кады, як, чом: *Кілько кроків зробить воробель за рік?* – Ани єден, бо скаче. *Коли носили воду в рошті (або решеті)?* – Кедь замерзла. *Де людём добрі?* – Там, де ся чують як дома. *Одкы ворона до ліса летить?* – З краю. *Кады тя дяблы носять?* – Зашла єм до сусїды кус подішкоровати. *Як ся косить сіно?* – Сїно ся не косить, але трава. *Чом пес хвостом махат?* – Бо хвіст не може з ним.

В таких тіпах вопросных речїнь можуть стояти і зосилуючі часткы – *а, то, же*, напр.: *Хто харчїть? А хто харчїть? А хто же харчїть? А хто же то харчїть?* і т. д.

9.2.3 Реторичный вопрос

В русиньській бісідній речі ся часто хоснують речіня з реторичным вопросом. То суть такы вопросны речіня, на котры ся не чекать одповідь, напр.: *Што съте небо іщі не віділи? Хто не кляв екекуторів на валалі? Ці съте вшыткы посліпли, люде? На што нам такый неподареный жывот? Но не вшаліє при них чоловік? Кому ся любить дань легко платити? Хто думать, же ся рыба у воді топить?* і т. д.

9.2.4 Деліберативный вопрос

Справила ся таким вопросом высловлює неувіреность, розсіянность, неісто-та, нерозгодность бісідника. Покры іде о ёго оформлїня, то найтіпичнішыма суть штруктуры з інфінітивом, часто з дативным творцём діяня або з модалнов частков бы, напр.: *Повісти му о тім? Кому бы повісти свою біду? Што бы нам выпити, хлопці?*

Під впливом словацького языка в деліберативных вопросах часто выступають спойня інфінітива з модалныма часословами *мати, мочі*, напр.: *Што маме, бідны, робити?/Што нам бідным робити?; Не мав бы-м ся радше вернути до-мів?/Ці не вернути ся мі радше домів?; З кым бы-м міг побісідовати од души?/З кым бы мі поговорити од души?*

9.3 Розказовы (імперативны) речіня

Розказовы речіня можуть быти выражены вселіяко. Найчастішов і найзвычайнішов конштрукцієв є речіня, в котрім присудок (предікат) є выражений імперативнов формов часослова. Розказовов (імперативнов) формов часослова, як правило, ся зачинать таке речіня, напр.: *Ріжте, рубайте цілый ліс! Спасай ся, чоловіче, бо біда ту! Жено, будь дівку, бо просотарі пришли! Встань, не спий, дівко моя! Записуйте діти до русиньской школки і школы! Учте ся материньский язык!*

Приказ тыкаючій ся першой і третей особы єднотного і множного чісла ся реалізує описнов формов імперативу, яка ся творить за помочі часткы *няй*, напр.: *Няй скаменію кедь то не є правда! Няй осліпну! Няй ся затопиме! Няй ся завісиль! Няй ся тіни своєї боять!*

В імперативных речінях часослово часто може мати і іншы формы:

1. Форму інфінітива, напр.: *Косити, косити, такой сушити і возити! Бо додж на носі. Бити вас, хуліганы, а плакати не дати! Спати! Встати (встава-ти)! і т. д.*
2. Форму інфінітива з частков *бы*, напр.: *Гнати бы вас як псів! Плакати бы вам до смерти! Робити бы вам а не шаліти ся!* і т. д.
3. Форму кондіціоналу, напр.: *Но, заспівали бы съте, кедь уж съте ту! Ой, охабили бы съте ня на покою!* і т. д.

4. Форму ознамового способу (індікативу) минулого часу з частков *жебы*, напр.: *Жебы-сь пропав, як на ярь (у яри) сніг! Жебы съте скаменіли!*
5. Форму індікативу минулого часу або інфінітиву з частков *кобы/кебы* на за-чатку речіня, напр.: *Кобы уж вас хмары прилегли! Ой, кобы попадало! По тім вшыткім, кобы заспати навікы!*
6. Форму індікативу, главно формы 2. особы презенса і простого футурума, напр.: *Пишеш тоту задачу, бо дістанеш! Підеш домів, не будеш ту біду ро-бити! Підеш з коровами!*

Нечасословны розказовы речіня, напр.: *За мнов! На верх! До саду! На череш-ні! На коні!* і т. д.

В імперативных речінях дость часто функціонує ословлїня (oslovenie) звычай-но в двох формах:

- а) у повній клічній формі субстантивів, напр.: *Іване, Марє, Андрію;*
- б) в клічній формі з нуловов флексієв, із змягчїнем концєвого согласного, напр.: *Марь, Василь, Ань* – главно у мен особ, напр.: *Встань, Ань! А Андрій няй спить! Марь, обід варь!* і т. д.

Субстантивы в клічній формі з нуловов флексієв выступають главно в катего-річных приказах. В остатніх імперативных речінях фунгує клічна форма неско-рочена, напр.: *Петре, заприй двері! Дай, сыну, новинкы, няй чітам!*

Імперативны (розказовы) речіня можуть мати розлічне значїня. Вни можуть выражати:

1. Розказ (приказ), напр.: *Вставай, вставай, встань уж горі! Іване, Іване, не круть, не верть, а пінязі давай! Набий пушку і стріль! Скоч за вітцєм! Охаб го! Бий го як гада, а плакати не дай! Няй сын косить траву! Няй співають, кедь уж при-шли! Будь проклятый, старый світе, з твоїма торбами! Завтра мі граблі при-несеш! Однесете хлопцям їсти! Укажете нам драгу, бо буде зле! За мнов, хлопці і дівчата! На верх, на верх ку колибі! Чім, діти, бо мама спить! Пст! Тихо! Вон! Домів! Такой до школы!* і т. д.

2. Вызву (клик, воляня), напр.: *Подьте, добры люде, ратовати худобу з вог-ня! Застаньте ся нєго, бо правду каже! Не забудьте тоты слова, бо то чіста правда! Станьме до шору, легше ся нам піде! Ноже садьте вільхы ку воді – зміцніє берег! Не бігайте, діти, по пути, бо вас може авто захопити!*

3. Просьбу, желаня, напр.: *Не пий, хлопче, паліночку – хопить ся тя блуд! Ой, як ся хоче жыти, не дай, Боже, нам пропасти! Сідай, дівча, коло мене, бо іщі ту маш місце! Дай вам, Боже, щастя, здравя на тот новий рік! Жебы женам добрі было а хлопам іщі ліпше!* і т. д.

4. Позваня, напр.: *Іване, та подь же до корчмы! Ты, мій любый, приий до нас! Діти, рушайте їсти! За стіл сідайте, пийте, їджте і співайте!* і т. д.

5. Радугу, напр.: *Лязьте собі, мамо, хоць лем кус одпочіти! Носьте окулярї – го-лова перестане боліти! Не пий тільки пива – наросте ті бріх! Не крічте дуже*

на діти, бо ся вас будуть бояти! Вставайте помалы, жебы ся вам в голові не закрутило! і т. д.

6. Грозьбу (грози́ня), напр.: Я вам дам циганити! Прийде на пса мороз, лем не давай позор! Мы вам укажеме, де желізо кують! Не йди далеко од нас, бо ся страшиш! Перестаньте ся шаліти, бо ся назлощу! і т. д.

7. Варованя, напр.: Ідьте до фраса, бо вас змолочу! Позерай під ноги, бо закопнеш! Крачай помалы, не упадь з лавки! Не бігай міцно, бо ся здушиш! і т. д.

8. Заказ, недопущіня, напр.: Не оповажте ся гнути з міста! Стій, бо дале міны! Ани крок дале – буду стріляти! Не пий тоту воду – то є отрова! Не смієш ся вернути! і т. д.

9. Протест, напр.: Не скач мі до бісіды! Не мішай ся до ёго роботы! Што ся все мішаш до нашої дебаты! Не кріч, сыну, на нянька – тыж будеш мати діти! Не дудрайте все, уж єм вас не годен слухати! і т. д.

10. Желаня, напр.: Кобы сьме лем здоровы были! Кобы чім скоріше літо пришло! Могло бы дакус попадати! Кобы-м холем спати міг! Падай же, доджіку, падай! Світь, сонічку, світь добрі!

В розказовых речінях без імперативной формы главну роль грає інтонація, котра може мати розлічну подобу. Речіня виражаючи розказ, грозьбу, заказ, варованя а часто і вызву (клик, кликаня, воляня) ся высловлюють высокым тоном, великов силов напять. Найвекше підвышіня тона є на слові, котре є змысловым центром розказу, грозьбы, заказу ці варованя, напр.: Стій, ани ся не гний! (розказ); Прийде на пса мороз! (грози́ба); Ани крок дале! (заказ); Не скач му до бісіды! (протест); Ідьте до фраса, бо вас змолочу! (варованя) і т. д.

Речіня виражаючи просьбу, позваня, раду, желаня, дозволіня ся высловлюють низшым тоном, з меншым ступнєм напятости, вни суть близкы тональності ознамовым речіням, напр.: Не пий, хлопче, бо зле з тобов буде.

9.4 Емоціоналны речіня (выкрічны речіня)

В бісідній формі русиньского языка ознамовы, вопросны і розказовы речіня ся часто высловлюють з підсиленов емоціональності і тым ся стають емоціональныма речінями, найчастіше выкрічныма (росій. – восклицательные, слов. – zvolacie) речінями.

Найхарактерістичнішим знаком емоціональности є інтонація з высокым тоном, з острым аж прикром виділіньм того слова, котре безпосереднє выядрює емоцію, даколи розчленіньм слов на склады, павзами, паджінєм тона і высловностным напружінєм дость нечеканым і різкым.

- Ознамовы выкрічны речіня, напр.: Коні ся сполошали! Та то красота!
- Вопросны выкрічны речіня, напр.: На што ту пришов?! Што ту глядаш?! Де го однесло?!

- Розказовы выкрічны речіня із значінєм прошіня, напр.: Перестаньте, конечно, ляпотати дурніцю! Прийдите до нас уж раз!

Окрем інтонації, властной каждому емоціональному речіню, на оформлїня емоціональных речінь ся вживають тыж сінтаксічны і лексічны средства, напр.:

а) порядок слов: Пропало діло! Народ який!;

б) повторіня слов: Далеко, предалеко сьме были! Чекайте, чекайте – де то лем дійдете! Скоро діти, скоро, бо буде нескоро! Вода, вода, превелика вода!;

в) вживаня чутєслов (інтеръєкцій): Ой, Марічко, Марічко, кламлють твої очі! Ах, надує тя од злости! О, Боже мій, та што-м наробила! Фуї, смраду ту аж дусить! Пырр, коники мої, качмарька іщі не спить! Гов, гов, Юрку! О-ё-ёй, та то парадніця! Гей раз, гей два, – гей раз, гей два! А, та який чорт тя ту приніс! Ага, ага, та то сватови! Гій-га, та то ярь!;

г) Вживаня часток:

А: А стань му на голову! (підсиліня розказу)

ЖЕ: Стань же му на шыю! (підсиліня розказу)

НО: Но дай му єдну до носа! (вызва к діянню)

НОЖЕ: Ноже му порядно скруть руки! (підсиліня діяння)

НОЛЕМ: Нодем му копний до гудзіці! (підсиліня – вызва к діянню)

ТА: Та зваль го уж на землю! (підсиліня розказу)

ТА НОЛЕМ: Та нодем му заваль єдну! (підсиліня – вызва к діянню)

ОЛЕ: Оле му вкаж, хто міцніший! (підсиліня желаня)

НОЛЕ: Ноле їх выжєнь з двора! (підсиліня просьбы)

СМОТЬ: (взникнувши із „смотри“) може підсилєвати розказ, але виражати і варованя, напр.: Смотрте, другый раз то не робте! Смотр, не бухний голову! Лемже в тій частці є чути іщі споїня з часословом і треба єй виділяти запятов.

В ролі емоціонально-підсилюючих часток выступують тыж містоназівники і присловники. Они можуть виражати одобріня, ласкавость, радість або, наспак, негати́вну оцінку. Уведьме сі приклады на дакотры з них:

Який: Якы ручки твої выроблены! Яка красота вашы діти! О, боже, яка злата ваша мати! Попозерай на нёго, який щастливый отець! (то суть приклады позитівной оцінки). Якы ручіска, як лопаты! Якы мають превеликы зубы! Який фрас го ту приніс! Який бріхач, як тілна корова! Який великий, такий дурный! Який ты легкомыселный! (приклады негати́вной оцінки).

Такий: Такий світ настав, панове! Такий шумный, такий добрый, такий милый! Такий златый! Така шкода! Таке щастя! (позитівна оцінка). Таке свиньство! Така злость! Такий підляк! Така спланіта, што світ не відів! Таке свині не найдеш нигде! (негати́вна оцінка)

Што за: Што за ся вживать у значіню „який“ і споює ся лем із жывыма субстантївами: Што за чоловік! Што за люде! Што за жена! Што за корова! Боже

мій, та то што за кінь! (В залежності од інтонації оцінка може бути як позитивна, так і негативна.)

Як: Як давно єм вас не відів! Як бы мі по голові дав! Як шумно бісидовав, а што наробив! Як тяжко добрі заробити! (оцінка банованя)

Так: Так ня страшно любить! Так сьме ся му радовали! Так твердо спить – не мож го збудити! На погробі вшиткы так плакали, як додж! (розположіня, дяка – тіп залежний од інтонації).

Тілько: Тілько палінкы! Тілько кырвиска з нёго вышло, аж страх! Тілько людей ту было! (оцінка надмірного перебівшія або принижія).

Тількый: Тількый світ ішов ід нам! Тількы грошы промарнив а дітём ніч не роздобыв. Тілька драга перед нами, а вечур на носі! Тількы землі продав! (оцінка подібна попередньому).

Та то: Найзвичайнішим оформлїнєм емоціональных речін є за помочи часткы з містоназвывником *та то*, напр.: *Та то што гвариш! Та то дідо пришов! Та то осінь! Та то красота! Та то лісы! Та то была война! Та то газдівство! Та то буде робота!*

Споїня *та то* може бути іщі підсилене інтеръекцієв, напр.: *Ей, та то катастрофа! Йой, та то была легка смерть! Но, та то было пекло! Фуї, та то было свинство!*

Єднакым знаком спомянутых прономін і адвербій є додаточна функція з порівнюючим значінєм: *Хворость, хворость, та іщі яка хворость! Пек бы їй было! Тількы ночі не спала, а іщі тількы не буде!*

10 ЗЛОЖЕНЕ РЕЧІНЯ (SÚVETIE)

Зложене речіня є таке речіня, в рамках котрого мож виділити дві або дакілько частей, котры суть подля штруктуры близкы простому речіню.

Зложене речіня (як і просте) характеризує граматічне оформлїня, інтоначне закончіня, конкретный обсяг і модалне зачленїня в інтенціях комунікації.

Розділ меджі простым і зложеным речінєм є в їх внуторній штруктурі. Найменшым елементом простого речіня може бути слово або сінтагма, напр.: *Гырмить. Деревяна церков* (є і в нашім селі). Але за найменший елемент, котрый є схопный створити зложене речіня, ся поважує просте речіня. Розділ меджі простым і зложеным речінєм ся высвітлює і так, же просте речіня має в собі єдну предікацію (або і єднородну предікацію), але зложене речіня обсягує в собі найменше дві (але і веце) предікації (-ій), напр.: *Паробок співають. – Парібци співають а дівкы танцюють.*

Тых дакілько предікацій в зложенім речіню ся спуюють до єдного граматічного цілого, до єдної „зложеної предікації“, чім створять єден зложений кому-

нікат або полупредікатівне речіня. Зложены речіня ся можуть створити як із веце двойскладных або єдноскладных речін, так із їх комбінації, напр.: *Там, де ся драга скончіла, было видно порожні спустошены хыжки. Навколо было так тихо, же было чути як летить комар.*

Розділ меджі зложеным і простым речінєм видно тыж в інтонації, в значіню і в функції. Про każde просте речіня є характерне інтоначне закончіня так істо, як про ціле зложене речіня. Але окремы части, які творять зложене речіня, не суть інтоначно закончены, напр.: *Кедь сьме ся приближовали к опущеному селу, увіділи сьме, же із хыж выбігло повно выстрашеных мачок а вшиткы повтікали до ліса.* На основі того прикладу видиме, же: 1. речіня не має концёву інтонацію, 2. ани зачаточну, ани концёву, 3. таксамо, а 4. не має зачаточну інтонацію. Лем як єдно ціле має того зложене речіня і зачаточну, і концёву інтонацію.

Кажде просте речіня має свій самостатный обсяг (значіня). Але окремы части зложеного речіня страчають первістне значіня і дістають нове (або інововане) значіня в споїню з остатніма компонентами.

10.1 Способы выражіня споїня в зложенім речіню

Споїня меджі частями зложеного речіня ся реалізує двояко: інтоначно і лексічно.

Інтонація як єдиный способ выражіня споїня в зложенім речіню ся хоснує при **беззлучниковім** споїню речін. Тогды лем інтонація сігналізує, же то є зложене а не просте речіня, напр.: *Учитель дірігує, хлопці грають, дівчата співають а родічі сидять в салі і позерають.*

Окремы части зложеного речіня ся але частіше спуюють **лексічным** способом – **злучниками і злучниковыма словами**. Злучники, спуюючі окремы предікатівны части в штруктурі зложеного речіня, можуть бути **прирядны** (паратактічны) – кедь спуюють граматічно рівноцінны части, і **підрядны** (гіпотактічны) – кедь ся нима припоюють залежны части. В другій функції (гіпотактічній) функціонують окрем злучників і злучниковы слова (*хто, што, котрый і іншы*).

10.2 Класіфікація зложеных речін

В лінгвістіці є веце поглядів на класіфікацію зложеных речін, ці уж в одношіню прінципів, або в одношіню виділёваных тіпів і субтіпів зложеных речін.

Найрозшыренішым і найуніверзалнішым є ділїня зложеных речін на **зложеноприрядны** (паратактічны) і **зложенопідрядны** (гіпотактічны). З погляду граматікы (а не семантікы) їх мож дефіновати так:

1. **Зложеноприрядны** речіня суть такы зложены речіня, в котрых є схосноване *коордінацівне* вязаня (споїня) меджі окремими частями, то значить, же окремы части суть єдна з другов споєны як єднородны (паратактічно);
2. **Зложенопідрядны** речіня суть такы, в котрых є вжите *підрядне* (гіпотактичне), главно *детермінатівне* вязаня (споїня) меджі надрядженим, главным речінєм (частєв) і залежним (підрядженим) прирядным речінєм (частєв). Притім залежне речіня (часть) може быти споєне або з цілым главным речінєм, або з єго частєв, або лем з єдним хоцькотрым єго членом.

10.3 Зложеноприрядны речіня (Паратактічны зложены речіня)

Зложеноприрядными ся называють зложены речіня, части котрого творять цілок з погляду значіння, штруктуры і інтонації, і суть споєны меджі собов прирядными (паратактічними) злучниками.

Выходячі із характеру визнамовых одношін предікатівных частей і з функціонування злучників, котры выражають тоты одношіня, зложеноприрядны речіня ся ділять на такы тіпы:

- споюючі (копулатівны)
- розділюючі (дісьюнктівны)
- протиставны (адверзатівны)
- градачны (ступнюючі)
- результатівны (конклузівны)
- пояснюючі (експлікатівны)

Курта характерістіка каждого з них:

1. **Споюючі** (копулатівны) зложеноприрядны речіня суть такы, окремы части котрых суть споєны злучниками: *і, а* (в функції *і*), *ай, ани, та*; або повторюючіма ся злучниками: *і-і, ай-ай, ани-ани*. Перед споюючіма злучниками пишемо запяту лем у простім речіню, і то лем тогды, кедь слідуєть за собов єднородны компоненты речіня, напр.: *І брат, і сестра, і нянько, і мати, і я – вшитыкы сьме ся вернули. Не мали ани ганьбы, ани розуму, ай так меджі людей пришли.*

2. **Розділюючі** (дісьюнктівны) зложеноприрядны речіня суть такы, окремы части котрых ся припоюють розділюючіма злучниками: *або, ці, то, хоць; або-або, ці-ці, то-то, хоць-хоць*. Напр.: *Я вылізу на тот берег, хоць ся там такой переверну. Принесь мі хліба з солонинов, або зажень дакого другого з їджінєм.*

3. **Протиставны** (адверзатівны) зложеноприрядны речіня суть такы, окремы части котрых суть споєны злучниками *а, але, зато, но*. Напр.: *Она до танцю скачучі, а до роботи плачучі, – повідала о ній Мілка. Юстина лем ся позерала на нєго,*

але ніч не одповіла. Не любить она окрем себе никого, зато і щастя ї не находить.

4. **Градачны** (ступнюючі) зложеноприрядны речіня суть такы, котры ся творять споїнем з помочов злучників: *не лем... но і, не лем же... но і, не лем... але і, не лем... але тыж, не жебы... але і і др*. Напр.: *Аня не лем же є мудра, але є і шумна. Додж не лем же не переставать, але ся веце розпадає.*

5. **Результатівны** (конклузівны) зложеноприрядны речіня суть такы, окремы части котрых ся споюють злучниками: *і, і зато, а зато, значить*, напр.: *Быв міцный вітор, а зато сьме зістали дома. Він не зателефоновав, значить, же і зато не прийде. Надуло много снігу, зато з двора ся не дало выйти.*

6. **Пояснюючі** (експлікатівны) зложеноприрядны речіня суть такы, котры ся творять припоїнем окремых частей злучниками: *то є, то значить, а праві, а акурат*, напр.: *Мы спали, то значить брат спав, а я лежав з отвореныма очіма.*

10.4 Зложенопідрядны речіня (Зложены гіпотактичны речіня)

Зложене речіня, части котрого творять єден семантичний і граматичный цілок і суть споєны підрядными злучниками або злучниковими словами, ся называють зложенопідрядным. Части зложенопідрядного речіня не суть рівноцінны. Єдна (або веце) з них є підряджена другій (або другим). Тота часть зложенопідрядного речіня, котра ся находить в синтаксичній залежности од главной части, называєть ся *підряднов*. Тота часть зложенопідрядного речіня, котра собі синтаксично підряджує підрядну (або залежну) часть, называєть ся *главно*. Главна предікатівна часть не все має штруктурну самостатность, зато в такім припадї она імплікує основный предметный обсяг підрядной части, напр.: *Добрї, же єсь пришла. Менї ся сніло, же-м ходив по водї і літав єм як ястряб. Было чути, як тяжко дыхатъ.*

Основными средствами споїня предікатівных частей зложенопідрядного речіня суть підрядны злучники, злучниковы слова і односны (*vztážné*) слова. Секундарными средствами выражіння підряджіння єдной части другій суть: порядок (слідованя) предікатівных частей (або окремых речінь), взаємне одношіня форм часослова-предіката, лексичны средства і інтонація.

Подля характеру злучників і злучниковых слов зложенопідрядны речіня ся ділять на два основны тіпы: **єдночленны** і **двочленны**. К єдночленным заділюєме такы зложенопідрядны речіня, підрядна предікатівна часть котрых ся односить к єдному слову (або словоспоїню) в главній части і споює ся з главно частєв до єдного тісного цілку з помочов злучників або злучниковых слов.

Підрядна часть єдночленных зложенопідрядных речінь ся односить к такому слову (або словоспоїню) в главній части, котре треба доповнити, ближе

визначити, уточнити, висвітлити, конкретізувати з цілём дати тому слову повну інформацію, напр.: *Бабы, што ся заставили коло сусідового двора, лем руками заламали.* [Підрядна часть – *што ся заставили коло сусідового двора* – ся односить к називнику „бабы“ в главній части речіння і конкретізує ї.]

10.5 Типы єдночленных зложенопідрядных речінь

Меджі єдночленными зложенопідрядными речіннями ся виділюють три основны тіпы:

1. **Присубстантивны** (придатковы, атрибутивны) речіння суть такы, підрядна часть котрых ся односить к субстантиву, котрый входить до складу главной части і повнить у речіню функцію придатка (атрибута), напр.: *А може вшытко ся зачінає од той співанкы, котру співала нам мама.*

Такы речіння мож іщі розділити на два тіпы: **обсяговы і односны**.

Атрибутивны підрядны речіння **обсягового тіпу** ся споюють з главным гіпотактичними злучниками *же, як, жебы (абы), ці*, напр.: *Вернув ся з одповідѣв, же хыжа є уж продана. Вночі ся мі приснив сон, же єм в небі. Барз ня трапила думка, ці діти доштудують.*

Атрибутивны підрядны речіння **односного тіпу** ся часто односять к тым називникам главного речіння, при котрых часто, але не все, стоять указуючі містоназывники *тот, такой* а припоюють ся містоназывниковыма і присловниковыма злучниками *котрый, який, чій, де, одкы, коли, як* і др., напр.: *Я думав тыж о тім чоловікови, в руках котрого была і моя судьба. В літї сьме были в (тім) селї, де бывають дідо і бабка. Я дістав од старосты інформацію, котра ся ня барз доткла. Голов і шыю мала омотану шалом, конці котрого вісіли аж по чіжмы.*

2. **Корелативно-односны речіння** суть такы єдночленны зложенопідрядны речіння, котрых підрядна часть ся односить к парї слов у главній части, пояснює їх значіння, напр.: *Який косець, така і коса. Який млинарь, такой млин* і т. д. Такы речіння ся споюють парами злучників тіпу: *тот-хто, тото-што, такой-який, так-як, тільки-кілько, там-де (одкы), ту-де (одкы), одты-одкы (де)* і їх формами в інших непрямых падах (*такым-яким, тым-хто* і т. д.). Напр.: *Хто хоче велѣ знати, тому треба мало спати. Так про нѣго дбаєть, як пес про пятау ногу. Хто на здравя других часто попиваєть, тот завчасу в гробі спочиваєть. Одкы вітор, одты і щастя* і т. д.

3. **Висвітлюючі речіння** суть такы єдночленны зложенопідрядны речіння, котрых структура і незаконченость главной части ся висвітлює підряднов частѣв і доповнює хыбуючій в главній части субект (подмет) або обект (предмет), напр.: *А я ся дізнала, одкы він є родом. Є добрі, кедь живот охабляєть місто і проприємны думкы.*

Висвітлюючі підрядны речіння ся споюють з главнов частѣв злучниками *же, кобы (кебы), як, як бы, ці*, а тыж злучниковыма словами тіпу *хто, чій, котрый, який, де, одкы, коли, як, кілько, чом, кедь бы* і др. Напр.: *Думате, же я про вашого сына стара? Тяжко є собі представити, же десь гырмоять танкы і проливають ся кров.*

І тот тіп речінь дакотры лінгвісты іщі ділять на: **обсяговы і односны**.

К **обсяговым** ся односять такы підрядны висвітлюючі речіння, котры выражають обсяг того, што є назначене в главнім речіню предикативным членом, напр.: *Снило ся мі, як єм ішов по лавці над пропастьєв. Было чути, як/же хворый тяжко дыхаеть. Добрї, же-сь пришов. Віділо ся му, же го несуть барз помалы. Є мі єдно, де мам іти, а де переночовати. Дотеперь іщі не є знаме, ці на Марсї екзистує живот.*

К **односным** ся заділюють такы підрядны висвітлюючі речіння, котры ся припоюють к главному, де є субект выражений містоназывниками тіпу *тот, хоць-який, вшыткы, вшытко*, односныма злучниковыма містоназывниками *хто, што, котрый*, напр.: *Стало ся тото, што сьме предпкладали. Няй ня покараєть тот, хто на ня зослав такы муки. Тото, што ся стало, ся зачало даколи скорїше* і т. д.

Іщі пару прикладів, де підряджене висвітлююче речіння повнить функцію обекта (предмета), напр.: *Коваль не знав, де діти свої довгы вироблены руки. Дідо ся успокоїв з тым, же ся внучка добрі наїла. Пробудив ся Федор і видить, як сидить за столом якась баба. Учитель повів, жебы сьме ся вернули назад. Мама ся бояла, жебы ся горячка не вернула назад. Камарат ся опросив, ці іщі довго буде чекати. Позоровали сьме, як ероплан гладко приставав. Пуцай ся до того, на што єсь способный* і т. д.

10.6 Типы двойскладных зложеных речінь

К двочленным зложеным речінням ся односять такы зложенопідрядны речіння, підрядна часть котрых, як правило, ся односить к цілій главній части і з помочов семантичных злучників ей споює до єдного семантичного і синтаксичного цілку. Підрядна часть таких зложених речінь функціонує як конкретный **обставник – адverbіале** (міста, часу, причіны, способу, ціля, условія, уступку, наслідку, порівняня).

Курта характеристика окремых тіпів **зложених двочленных обставниковых речінь**:

1. **Зложенопідрядны речіння з часовым підрядным речінєм** суть такы, де часове підрядне речіння **повнить функцію, аналогічну функції обставника часу** в простім речіню. Они визначають в часовім плані главны речіння (главно єго предикат), напр.: *Лем тільки же ся розвидніло, Анця пішла доїти коровы.*

Підрядне часове речіння ся припоює к головній части такыма злучниками: коли, кедь, як, покы, покы не, до того часу, до того часу покы, за тот час як, ледва, з того часу як, потім як, як лем, скоро, тільки же, перед тым як, до того як, до міры того як і т. д. Тоты речіння **звычайно выражають значіння сучасности (єдночасности) діяня, передчасности, наслідовности** і т. п. Напр.: *Кедь чітатъ даяку интересну книжку, забыватъ на цілый світ. Кедь дахто пяный, так тогды терезвых не любить. Кедь (коли) сьме мали вольно, так сьме грали фотбал. Покы чоловік спить, ёго организм одпочіватъ. Мусили сьме лежати дас 20 минут, покы гайник не одышов. Я не міг заспати, покы вшытко не стихло. За тот час што мы робиме, они ся ту валяють. Як єм вошов до хыжы, такой ня бухнув по голові. Не пустив нас до того часу (до тогды, доты), покы сьме ся порядно не наїли. Лем што єм сі облік (вболік) вітровку, зачав падати сніг. Такой по тім, як была выстрілена ракета (рахейтля), ішли сьме на бодакы.*

2. Зложенопідрядны речіння з підрядным речінєм із значінєм міста суть такы речіння, котры **выражають одношіня к місту або к пространству** (простору), т. зн., же означують місто, на котрім **проходить діяня, де є насмероване або одкы виходить**.

В тых речіннях у головній части ся вживають містоназівниковы слова – там, одты, всягды, нигде, а підрядна часть ся уваджать злучниковыма словами де, одкы. Наприклад: *Всягды, де сьме пришли, нас вітали хлібом і солёв. Там гет далеко, де стырчатъ тоты дві скалы, є Морьске око. Там, де стояла велика будова, зістало по выбуху лем повно пороху і дыму. Вшыткы ся зачали позерати допереду (перед себе), де ся на луці пасли серны з малыма сернятками.*

3. Зложенопідрядны речіння з підрядным речінєм із значінєм ціля суть такы зложены речіння, в котрых підрядне речіння описує з яким цілєм (з яким заміром) проходить (протікатъ) або ся реалізує діяня главного речіння.

Підрядны речіння ціля ся припоюють к головній части злучниками, злучниковыма словами і злучниковыма словныма споїнями тіпу: жебы, лем бы, лем жебы, зато жебы, про то жебы, з тым жебы, затым жебы, на то жебы і др., напр.: *На то жебы порозуміли еден другого, не было їм треба нияких слов. Жебы му волося не падало до твари, Юрко сі го звязав пантником. Маря ся надвигла, жебы їй зайда ліпше сіла на плечі. Двері на балкон были отворены, жебы ся хыжа добрі вылюфтовала. Стрыко стих, жебы не мусив продовжовати в неприємнім розговорі. Натягла-м сі годинку, жебы-м не заспала. Брат зїв вшытко што му дали, лем жебы ся на нёго не погнівали.*

4. Зложенопідрядны речіння з підрядным речінєм із значінєм причіны є таке речіння, де ся выяснює причіна або здоводніня (príčina, dôvod) того, што є выражене в головнім речінні.

З главным речінєм ся підрядне речіння споює причінныма злучниками: *зато же, зато бо, так як, бо, вдяка тому же, тым веце же, потім што і др., напр.:*

Яблонь vysхла, бо зайці обіли вшытку скору навколо. Я не пришла вчера зато, бо єм ся зле чула. Зістали сьме дома, бо падав додж. Вшыткы сьме стояли, зато же не было де сісти і т. д.

Як видно з дакотрых прикладів, злучник може быти розділений на дві часті – єдна часть є в головнім речіню, а друга – на зачатку підрядного речіння, напр.: *Я то зато говорю, же ся мі не любить твоє справованя. Мусили сьме застати зато, бо ся нам погубив мотор. Зато же літо было дуже горяче і сухе, мусили сьме поливати і стромы. Вдяка тому же сьме рано скоро встали, стигли сьме ся вернути перед доджом.*

5. Зложенопідрядны речіння з підрядным речінєм із значінєм наслідку суть такы речіння, де підрядны речіння мають значіння наслідку і результату (ці выслідку) діяня главной части.

З главным речінєм ся підрядне речіння споює злучниками: *так же, наслідком чого, натілько же, од чого, такый же, такый жебы і др., напр.: Было уж барз темно, так же сьме мусили глядати двері напмацькы (руками). Так сьме ся запозерали на Дунай, же сьме пришли пізно до театру. В тій гущаві є так тихо, же чути як муха летить. Теперь бы мав наш штат зробити такый скок, жебы ся вшыткы зачали мати ліпше. Додж льяв як з відра, так же ся не дало выйти ани на балкон. Камарат такой заспав, так же уж не чув ани мою одповідь.*

6. Зложенопідрядны речіння з підрядным речінєм із значінєм умовія (подмінкы) суть такы речіння, в котрых ся указує на умовіє, од котрого залежить діяня главного речіння.

З главным речіннями ся підрядны умовны речіння споюють злучниками: *кедь, кедь бы (кебы, кобы), якбы, раз, кедь уж і др., напр.: Кобы він ся не ганьбив, такой бы єй пішов помагати. Не треба бановати намагу, кедь приносить такы добры выслідкы. Кедь ті не пише, та може є на тя назлощена. Кедь маю говорити отворено, мі ся то не любить. Кобы я о тім знав, поміг бы-м ті. Кедь є голова пуста, так голові розуму не придасть функція. Кедь вас чоловік слухать, так бы сьме мали быти десь мімо законів людських і божых. Кедь ся вшыткого боїш, так зістань дома.*

7. Зложенопідрядны речіння із підрядным речінєм із значінєм уступку суть такы речіння, в котрых ся указує на діяня або обставины, наперек котрому (-ым) ся реалізує діяня главного речіння.

З главным речіннями ся споюють злучниками: *хоць, кедь ай, хоць і, дарьмо же, не позераючи на тото, што, ний і др., напр.: Хоць ружа і зорвата, она іщі цвине. Хоць уж было цілком видно, все сьме не вставали. Хоць вояків было мало, але і так сьме были смілішы. Хоць рано было прекрасне, на обід уж падало. Дарьмо же ті є смутно, мусиш вытримати. Ний бы-м жыла хоць як довго, нігда на то не забуду.*

8. **Зложенопідрядны речіня із підрядным речінём із значінём порівнюючым (компаратівным)** суть такы речіня, котры выражають способ діянн, міру або ступінь діянн главного речіня через прирівнянн (або порівнянн) к діянню, котре є выражене в підрядных речінях. То значіть, же компаратівны підрядны речіня вызначують характер діянн главного речіня, ёго міру і ступінь. Тым ся приближують к обставникам способу діянн.

З главныма речінями ся споюють компаратівны підрядны речіня злучниками: *як, як кобы, як кедь, так як*, напр.: *День був шумный, як вшитко шумне ту докола. Іріна стихла, як кобы ся задумала. Перед нами было видно білый пас, як кобы ся ріка розляла. Вонка была молга, як кобы ся пара із землі двигала. В хыжи было одразу так душно, як в арешті.*

Порівнянн і прирівнянн ся може выразити і корешпондуючіма містоназівниками *тым-чым*, напр.: *Чім веце єм ся приближовав ку нашій хыжи, тым силніше мі товкло серце. Чім глубша была вода, тым векшый страх єм з нёй мав.*

11 ПОЛУПРЕДІКАТИВНЫ КОНШТРУКЦІЇ

Переходнов коншструкцієв меджі простым речінём і зложеным речінём суть **полупредікатівны коншструкції**. Они ся творять тогды, кедь ся к простому речіню **придружить другорядна (побічна) предікація – полупредікація**, котра не має форму присудка з вызначенов часословнов формов. Главный ціль такой трансформації тексту є ёго **стягнутя, згущованя**.

Позоруйте:

1. а) *Дубикы, котры-м в дїтстві засадив, суть уж теперь великы.*
б) *Дубикы, **засаджены** в дїтстві, суть уж теперь великы.*
2. а) *Мати стояла вонка. Она ся завилла хустков.*
б) *Мати, **завита** хустков, стояла вонка.*
3. а) *Хлопці ішли горі валалом і шумно співали.*
б) *Хлопці, шумно **співаючі**, ішли горі валалом.*
4. а) *Юрко утікав. Розмаховав при тім руками.*
б) *Юрко утікав, **розмахуючі** при тім руками.*
5. а) *Зышли сьме до валалу, жебы сьме сі выпросили даяке їдло.*
б) *Зышли сьме до валалу **выпросити** сі даяке їдло.*
6. а) *Пришли вшиткы волічі, жебы сі зволили старосту.*
б) *Пришли вшиткы волічі **зволити** сі старосту.*

Основа трансформації – зміны двох речінь на єдно речіня з полупредікатівнов коншструкцієв є зміна **вызначеной часословной формы** (*засадив, загорнула, співали, розмаховав, попросили, зволили*) на **невызначену часословну форму** (*засаджены, загорнута, співаючі, зволити*).

Полупредікатівна коншструкція має функцію члена речіня, найчастіше придатку або обставника.

Діянн є в полупредікатівных коншструкціях **выражене часоприсловником, часопридавником і інфінітивом**.

12 МОДІФІКАЦІЯ ШТРУКТУРЫ РЕЧІНЯ В ТЕКСТІ

При будованю тексту може быти шструктура простого речіня комплікована розлічныма одхылками од завжываной. Тогды vznikають **окремы коншструкції** простых речінь.

Кедь хочеме в речіню дакотрый факт підчаркнути, можемо го виділити, **одокремити**: *А бідна газдыня плаче. – А газдыня плаче, **бідна**. Андрій любить ходити на грибы. – **Андрій**, тот любить ходити на грибы.*

Створили сьме так речіня з виділеным (або одокремленим) членом речіня, котрый ся в речіню виділює запятов а в устній речі – інтонацієв, напр.: *Я відів медвідя там, в лісі.*

Далшы окремы коншструкції простого речіня:

Осамостатнений (выділений) член речіня vznikне виділінём дакотрого з членів речіня до самостатного выповіджіня, напр.: *За высокым лісом, повыше нёго, на Вігорлаті, ся указовали дві скалы Сниньского каміня. **Попрасканы, зароснуты мохом.***

Граматічно і по значіню є осамостатнений член інтегралнов частєв передстоячого речіня, од котрого ся пунктуачно (точков) і інтоначно виділює.

Припоєный член речіня належить до рамок того речіня, од котрого є пунктуачно і інтоначно одділений. Звычайно ся припоєє к речіню якбы нечекано, уже по скончіню речіня, і виділює ся тіре (–) або запятов (,), напр.: *Я зберам грибы – **але лем тополёвы**. Я їм мясо – **але лем куряче**. Купив хыжу, **але деревяну**.*

Выпуціня або еліпсіс є така коншструкція, в котрій ся дакотре слово вихалять зато, же не є барз важне або є знаме з контексту ці з бісідной сітуації, напр.: *Говорили сьме о домашніх звірятах. Я о нашім псови (говорив єм).*

Еліпсіс (выпуціня) може быти троякий:

- а) **Лексікалізований еліпсіс**, в якім собі выпуціня уж ани не усвідомлюєме, напр.: *Мала грудка – самый сыр. Який гость – такой колач. Из бідняка – пес і собака. Яка до горців, така до танців. Який дяк – така книжка. Чістота – пів жывота і т. д.*
- б) **Контекстовый еліпсіс** ся творить у писанім тексті і вяже ся на передстоячий текст, напр.: *Грушок было того року на загороді невроком. А главно таких, што я люблю. Цигане грали чардаш. Тот мій наймілїшый.*
- в) **Сітуацыйный еліпсіс**, з котрым ся стрічає найчастіше в каждоденній ко-

мунікації (часто як відповідь на вопрос). Напр.: *На балкон.* (тікет до кіна) *Світле, десятку.* (пиво) *В культурнім домі.* (відповідь на вопрос – Де є дискотека?) і т. д.

Недокончене речіння, перерване wypowiedžinja (arozioréza) ся творить тогды, кедь речіння недокончіме з даякой внуторной або вонкашнєй причіны (перерваня іншов особов при бісіді або самы не хочеме доповісти думку і т. п.), напр.: *Брат хотів втечі, але... Я бы був зателефоновав, лемже...* і т. д.

Перерване wypowiedžinja з боку інтерпункції характеризують три точки (многоточіє...) і недокончена (перервана) мелодія (інтонація).

Вставны слова (parentéza), **вставны і вставлены конштрукції** суть слова і словозлукы, котры мають в речіню автономну позицію і выражають суб'єктивне одношіня бісідуючого к обсягу речіння. В устній речі мають понижену інтонацію в порівнянню з wypowiedžinjem, в котрім ся находять. В писаній подобі тексту ся виділює **запятама**, але і тіре (–) ці **скобками** (zátvorkami) (главно в одборнім тексті). Напр.: – *Про вшитых, реку, хліба нїт. Вшитко маме, як самы видите, замкнуте на два замкы. Засіданя отворив, як вызерало, пан Василь Турок. Водни – як знамо – я слабо віджу. Медецинська поміч, на жаль, є залежна од пінязей. Вышов газда на поле (мав два шумны, міцны волы), помаленькы собі оре і співають собі поволи.*

13 ОСНОВНЫ ІНФОРМАЦІЇ О СЕМАНТИЧНІМ СІНТАКСІСІ²³³

Порівнюючі синтаксис русиньского і близкого українського языка, можеме конштатовати, же выразны розділы меджі тыма языками видно в области синтаксичной семантики. На основі того хочеме увести холем основны інформації з даной области. Суть то, наприклад, розділы у виражіню посесивности, негації, дакотрых модалных значінь, виражіня кількості, рефлексивности, реципроцїты і т. д. У тій сфері ся русиньський язык у визначній мірі одлишує од українського, причім переважна часть конштрукцій із спомянутов семантиков є ідентична із языком словацькым.

13.1 Істотность (бізовность) wypowiedžinja

Од позитивного, правдивого wypowiedžinja к негативному, неправдивому (неістотному) є в русиньскім языку дакілько одрізків ці ступнів. В русиньскім языку є бізовность (істотность) о тім, што wypowiedаєме, розлічна, напр.:

1. Прийду ті на свадьбу.
2. Думам ті прийти на свадьбу.
3. Думам, же ті прийду на свадьбу.
4. Може ті прийду на свадьбу.
5. Може быти, же ті прийду на свадьбу.
6. Годно быти, же ті прийду на свадьбу.
7. Тяжко ті прийду на свадьбу.
8. Та де ті прийду на свадьбу.
9. Та де же ті прийду на свадьбу.
10. Не прийду ті на свадьбу.

Бізовность (істотность) wypowiedаного ся поступно страчать і наростать неувірєность, котра ся поступно приближує к негованю wypowiedаного. О прикладах 7, 8, 9 мож повісти, же їх бізовность є уж така слаба, же ей мож стотожнєвати з негацієв у 10. прикладі.

З другого боку можеме выразити тыж повну істоту о скutoчності wypowiedаного, напр.:

1. Без вшиткого прийду ті на свадьбу.
2. Ясно же на свадьбу ті прийду.
3. Досправды ті прийду на свадьбу.
4. Наїсто (наїсно) ті прийду на свадьбу.
5. За каждую ціну ті прийду на свадьбу.
6. Няй ся стане, што хоче, а на свадьбу ті прийду.
7. Што бы не было, а на свадьбу ті прийду.

Одношіня бісідника к wypowiedаній (ознамованій) скutoчності буде выражене і тогды, кедь він говорить о одношіню іншых людей, напр.: *Подля вас, тот рік буде сухой, бо была суха зима.*

К виражіню тых значінь ступнів бізовности (істотности) ся найчастіше вживають наслідовны вставны слова і виражіня: *безусловно, без вшиткого, ясно, істо, наїсто (наїсні), досправды, правдоподобно, очівісно, похыбую, годно быти, може быти, што бы не было, за каждую ціну, няй ся стане – што ся стане (хоць што), няй буде што хоче, може, ледва, тяжело, та де, подля того, подля твого, подля мене, подля нас, подля вшиткого, помы памнятам, думам, здасть ся мі, видить ся мі (ті, нам) і далшы, напр.: Пришов бы без вшиткого, але автобус не йшов. Исто ся вам подарить вшитку худобу перезимовати. Наїсто заспали а коровы дома зітали. Годно быти, же завтра уж буде пізно посылати пакунок. Хоць громы будуть бити (хоць бы громы били), я ай так прийду до вас. Подля нас, тот рік був барз добрый. Вказує ся, же буде ляти як з відра. Видить ся мі, же то добрі допаде.* і т. д.

²³³ Часть той капітолы є написана на основі публікації: Vaňko, Juraj: *Jazyk slovenských Rusínov. East European Monographs*. New York: Distributed by Columbia University Press, 2000, с. 93-104.

13.2 Негація

В русиньскім языку wypowiedна негація ся може выразити (подобно як в українськім і словацькім языку) припоїнѣм негуючої часткы к повнозначному часослову а в речінях із звязочно/часословно-менным присудком – к помічному часослову **быти**, напр.: *Уж не є молода*. Правда, в емоціонално підфарбеных wypowiedях з експліцитно выраженым прономінальным подметом і нуловов формов звязочного часослова в формі презента ся негує менна часть предіката, напр.: *Та він не дурак, жебы утік! Та ты не сомар!* і т. д.

В позітивных (локально)-екзистенчных конштрукціях ся звычайно хоснує часослово **є**, напр.: *Є там дахто? Є Маря дома?* – а в негованых конштрукціях ся хоснують подобы **ніт** або **не є**, напр.: *Федора нїт/не є дома*. і т. д. Такий способ выражіня находиме в виходословацькых діалектах, в літературнім словацькім языку ся хоснують алтернатівны **niet/nieto, nie je/nie sú**. В українськім языку місто негованой форми часослова **бути** в теперішнім часі ся вживать інваріант-на подоба (3. ос. єд. ч.) часослова **мати** (*Батька нема дома*).

Далшый розділ меджі русиньскім і українськім языком є при формі прямого предмета в речінях з негованым часословом. В українськім языку ту переважує прямий предмет в генітиві, а в русиньскім языку ся при негатівній формі транзитівного (переходного) часослова хоснує лем предмет в акузативі, напр.: *Свою корову нигде не відів. Свою маму дома не нашов* і т. д. Тот розділ є зъявный главно в речінях з двоїтов або вецекратнов негацієв, напр.: *Не відів єм там нияку жену. – Я там не бачив ниякої жінки*. (укр.)

13.3 Выражіня мушености, можности і заміру

Тоты модалны значіня можуть быти выражены прямо – конштрукцієв розказовых і желаючіх речінь, або тыж непрямо – формов ознамовых речінь, што можеме указати на слідуючіх прикладах:

1. *Потрап ся сыну, потрап, та будеш добрі їсти!*
2. *Сыну, мусиш ся потрапити, та будеш добрі їсти.*
1. *Не гнівай ся, куме, на ня, бо то грїх великый!*
2. *Не треба ся, куме, гнівати на ня, бо то грїх великый.*
1. *Лем бы нам выбити очі, кедь сьме ту до дебрї зашли!*
2. *Треба бы нам выбити очі, кедь сьме ту зашли до дебрї.*
1. *Лем кебы сьме стигли на ріхлик!*
2. *Барз хочеме стигнути на ріхлик.*

На першый тіп конштрукцій сьме указовали при аналізі розказовых речінь. Про другый тіп конштрукцій суть характерны:

- а) модалны предікатівы: *треба – не треба; мож – не мож; повинен – не повинен; годен – не годен* і др.;
- б) модалны часослова: *мусити, мати, сміти, хотіти, желати, воліти, мочі, стати, хотіти ся* і др.

К предікатівам, котры окрема предікатівной (речінѣтворной) функції мають і істы модалны функції, ся найчастіше односять слідуючі, які бы ся дали назвати і модалныма предікатівами:

Треба – не треба; требало – не требало, напр.: *Правду, сыну, треба знати, без ній тяжко жыти. Треба худобу пасти, а нїт кому. Не треба ся вам уж старати, дістанете пензію, та жыйте помалы. Не требало ся женити, міг єсь і сам жыти. Довго сьте спали, требало скоріше встати.*

Мож – не мож, напр.: *Мож уж косити, лем косы треба наклепати. Стару хыжу мож розваляти а каміня забрати. Не мож му вірити. Ту не мож курити. Ту ся не мож купати. В холодку, під орїхом, мож посидіти і одпочінути, але на сонцю не мож, кедь барз грїє.*

Повинен – не повинен, напр.: *Пінязі був повинен принести домів, не пропити в корчмі. Кедь ся поїднав коровы пасти, та був повинен ся о них до Михала старати. Брат не був повинен наруковати, бо часто хворїв. Я не повинен никому ся сповідати.*

Годен – не годен, напр.: *Же бы-м годен був робити, та мі треба добрі їсти. Годен єсь ходити, годен єсь скакати, ай так все лежыш. Хто годен, тот не голоден. Не годен був знати, хто прийде з міста. Няй не їсть, хто не годен тото їсти.*

Іщі выразнішу функцію в высше споминанім значіню мають модалны часослова, а то найчастіше слідуючі:

Мусити, напр.: *Мушу ся учіти, бо іду на матурітну скушку. Мусиме одты іти гет, бо ту небезпечно. Таку скушку мусиш зробити, бо інакше тя вышмарять із школы. Я знаю же мушу, лем ня не є хто примусити. Тому добрі, хто уж не мусить ходити до школы.*

Мати, напр.: *Мав єм прийти на полудне, але не стиг єм. То ся легко повість, же мате дати догромады тот біцігель. Сестра іщі мала на ня купити анциуг, лем забыла яке чїсло. Маю уж лем пару днів приправити ся на скушку.*

Сміти, напр.: *Не смію іти за покуту з хыжы вон. Не смієте ходити на лед, бо іщі тонкый. Там можу і там можу, лем до корчмы іщі не смію.*

В позітивнім значіню модалне часослово **сміти** ся скоро не вживать.

Выражіня оцінки. До окремой групы модалности бы ся могли выділити і тзв. **оціночны одношіня**. Суть то:

1. Оцінка wypowiedаного обсягу в одношіню к особі, напр.: *Він, на щастя, мав правду, інак бы з ним была біда.*
2. Оцінка wypowiedаного обсягу в одношіню к міморечовій скуточности, напр.:

Вчера, як звичайно, пришов домів по півночі.

3. Оцінка wypowiedаного обсягу з погляду міста wypowiedання (ознаміня) в речовім тоці, напр.: *За перше (по перше) мав правду, а, за друге (по друге), добрі зробив, же дале не гварив ніч.*

Як видно з прикладів, на формованя значіння таких речинь мають вплив **вставны слова і вставны споїня**. Суть то найчастіше слідує:

1. Вставны слова і споїня, яки выражають, як на нас впливають wypowiedанный обсяг: *хвала Богу, на щастя, слава Богу, на жаль, шкода, на моє несподіваня, як нароком, як на біду, рад*, напр.: *Пришли сьме, хвала Богу, завидна домів. Коні ся сполошали, але на щастя, нікому ся ніч не стало. На жаль, пришов єсь послідній. Шкода, мусиш ся вернути знова до шпыталю. Днесь, на моє несподіваня, вшиткы хлопи были дома. Стоїть серед драгы, як нароком, а худоба іде з поля. Пришли сьме до них, як на біду, пізно. Рад єм, же ся маш добрі.*
2. Вставны слова, котры выражають одношіня к тому, як wypowiedанный обсяг збігать ся (совпадать) з рамками миморечовой практикы: *правда, самособов, знама річ (вещь), то ся не знає (не знает), дайме тому, як звичайно, як все, як уж то бывають, подля свого обычаю, ставать ся, то бывають і іншы*, напр.: *Пришли сьме до бирова, а він, як звичайно, іщі ся валяв у постели. Повідала-м му, правда, вещь раз, жебы мі вернув пінязі, а він ні, та ні. Пришов до нас кум, а мы, самособов, вытягли палінку, та дали на стіл хліб і солонину. Треба было платити порцію, та знама вещь, ніхто не біжав з пінязми, але каждый чекав, же новтаріш одыйде. То ся знають, гудаци грають – мусить быти битка. Косили сьме, лемже, додж падав і падав.*
3. Дакілько одтінків значіння мають вставны слова, оцінюючі сам способ выражіння:
 - а) Выбер даного выражіння высвітлюють слідуєчі: *повіджме, так повісти, реку, правду повісти, властно, ліпше повісти, іншак повідане, як ся гварить, подля ёго властных слов*, напр.: *Прийдете до міста, повіджме, рано, а склепы позапераны. Посадили їх, так повісти, не за столы, але за жолобы. Іщі, реку, когуты не співали, та скоро вставати. Кобыла ходила по зерні, правду повісти, кады хотіла. Скликали до громады, властно до копы, бо не было ани де сісти. Як ся гварить, покы сонце выйде, роса очі выйсть.*
 - б) Слідуєчі вставны слова нятякують на мотивованя бісідника, напр.: *повім вам просто як з моста, меджі нами повіджене (повідане), чесно повісти, меджі штирьма очіма, ніч у злім, вера (веру), перебачте, зато перебачте (выбачте) і др.*, напр.: *Гнівай ся, або не гнівай, повім ті просто як з моста, твої діти крали мої черешні. Вчера ей збив, гварю ті, меджі штирьма очіма, та не повідж нигде. Жена, веру, не хоче прода-*

ти. Зато, перебачте, свиня ся нам опоросила. Треба зганяти сїна, меджі нами повідане, цїны скачуть горі. Честно повісти, я з ним не хочу ани терня наспіл мати.

13.4 Рефлексивность і реціпрочность

Рефлексивность і реціпрочность выражає містоназівником **ся**, напр.: *В неділю рано ся хлопи брытвили. Мыти ся будеш каждый вечур а потім ся помолиш* і т. д. Основный розділ меджі русиньським і українським языком у выражіню рефлексивности і реціпроціты є в тім, же містоназівник **ся** в русиньським языку є погыбливый, є залежный главно од актуального членіння речіння і од ритму. В українським языку є **ся** вербалным суфіксом, котрый є звязаний з часословом (*боюся, умиваюся*), порівнай: *Я ся каждый день скоро рано мыю студеню водов.* (русин.) – *Я кожный день умиваюся холодною водою.* (укр.) Позіція рефлексивного містоназівника **sa** в словацьким языку є ідентічна з позіцієв русиньского **ся**.

Містоназівник **ся** вживає і на выражіння реціпроціты, напр.: *Они ся обїмали і цілювали. Барз ся люблять* і т. д. В дакотрых припадах на выражіння реціпроціты місто **ся/сі** вжыєме споїня слов – **єден другого** або – **єден другому**, напр.: *Братове не відїли єден другого вещь як пять років. Они все єден другому помагають.* і т. д. Такий способ выражіння реціпроціты є звичайный і про словацькый язык. В українським языку окрем рефл. – **ся** на выражіння реціпроціты ся вживають тыж споїня слов – **один одного/один одному**.

Розділ у выражіню реціпроціты меджі русиньським і словацьким языком з єдного боку (де є єднаке) і українським языком з другого боку є в тім, же в русиньським і словацьким языку рефлексивны подобы нерефлексивных часослов ся можуть хосновати в реціпрочнім значіню скоро без огранічіння тогды, кедь **ся** мож замінити спомянутыма выразами (*чути ся, відїти ся, ненавідїти ся, гладити ся*), але в українським языку в подобных припадах ся реціпроціта дасть выразити лем выразами – (*вони*) *чуют, бачать, ненавидяють, глядять один одного*.

Іщі выразніше тот розділ ся вказує при часословах з містоназівником у датіві (*si, ci*), де выражіння реціпроціты в русиньським і словацьким языку є фактічно неогранічене (*помагати сі, шкодити сі, одпущати сі, шептати сі, розуміти сі, надавати сі* і т. п.), а в українським языку ся в подобных припадах мусить вжыти споїня слов – **один одному**.

13.5 Посесивность

Посесивность выражає так: субстантів у номінатіві означаючий посесора + часослово **мати** в потребній формі, котре ся вяже з акузатівом субстантіва із значінєм привластнёваної субстанції: *Сусід має/мать велику загороду. Мы*

маме шумну секретарьку і т. д. Така ситуація є типічна і про словацький язык. В українськiм языку є така штрруктура лем варіантом частіше хоснованой, котра ся складать з приназывника **У**, ген. субстантіва означаючого властника і номінатива субстантіва (або генітива в припадi негациi) означаючого привластнёвану субстанцію (*У сусіда великий сад. – У неї нема своєї хати*).

Морфологічно ся посесiвность выражать присвойныма адъєктивима законченыма на **-ів, -ин** (*няньків герок, сестрин муж*), а лексично присвойныма місто-называетниками (*моя загородка, твоя книжка*).

13.6 Выражіня квантіты

В русиньскiм языку числовники **єден, два, три, штири (чотыри)** фунгують у выповiджиню так, як адъєктивы. Числовники 2, 3, 4 ся згодують у падi iз субстантивом, котрый є в формi множного числа (*двох домiв, трёх дiвок*), а числовники **два, двi** i в родi: **два** – про мужскый род (*два домы*) а **двi** – про женскый i середній род (*двi дiвки, двi пера*). Часословный присудок ся згодує в числi (т. є. в плуралi) з подметом, детермінованым числовниками *два, три, штири*: *Два столы стояли серед хыжы. Три бабы грабали сiно*.

Кедь рахованым меном є особный субстантив мужского роду, числовники 2, 3, 4 (рiдше i 5 – 10) мають подобу *двоми, трёми, штирьме, пятёми/пятьме..., десятёми, десятьме* плус номінатив плуралу: *двоми хлопцi, десятьме вояццi*. Кедь нумеративна синтагма з тыма числовниками має функцію подмету речiня, та часословный присудок ся згодує з рахованым меном в особi i числi: *Пятьме сынове одышли з дому*.

Кедь раховане мено є в середнiм родi, нумералiї од 2 высше мають подобу колектiвных числовникiв *двоє, троє, четверо, пятеро,...* *десятеро* а рахованый предмет є тогды в генiтивi плуралу, напр.: *двоє дiтей, троє дiвчат, пятеро пацят*. Кедь така нумеративна синтагма є в функцiї подмету, часослово ся хоснує в неособнiй формi (3. особа плуралу середнёго роду): *У водi плавало семеро гусят*.

Числовники од 5 высше ся вяжуть з генiтивом плуралу рахованого субстантiва в функцiї подмету або прямого предмету. Тогды в споiню з подметом часословный присудок має форму 3. особы плуралу середнёго роду: *До корчмы пришло пять хлопiв. Десять баб сидiло на лавцi* і т. д.

Про числовники од 5 высше є характерiстичне, же ся в говоровой речi звичайно не склонюють, напр.: *Од пятнадцять рокiв ем пас худобу*; хоць то не є норма.

iз синтаксичного погляду числовники 2, 3, 4 i 5 – 99 у словацькiм языку фунгують подобно як в русиньскiм языку. Українськый язык на роздiл од тых языкiв:

а) не має конгруентны формы, т. зн. формы *двоми, трёми...*;

б) iнакше ся ту вяжуть числовники з рахованыма называетниками: *сто двад-*

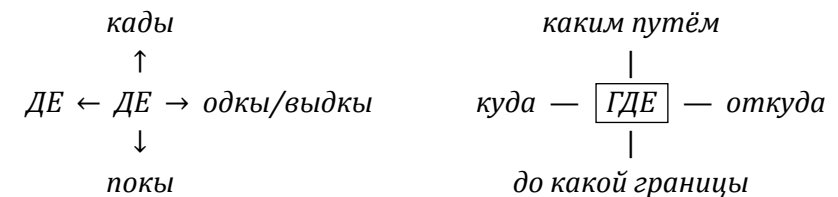
цять єден днiв (русин.) – *сто двадцять один день* (укр.); *24 авт* (русин.) – *24 автомашины* (укр.) і т. д.

Приближна кiлькось ся в русиньскiм языку дасть найлiпше выразити частков **дас**, напр.: *Маю/мам дас сто корун. Тот паробок має дас двадцять рокiв* і т. д. В русиньскiм языку не мож таке значiня выразити як в українськiм языку iнверзiєв порядку слов (*кiлометрiв десять, рокiв пять*).

13.7 Выражіня просторовых одношiнь

Простор то є мiсто i посуваня, рушаня (гыбаня). Мiсто, де ся дашто находить – статика, а тыж мiсто, в одношiню ку котрому ся дашто рушать – динамика.

Основны координаты просторовых одношiнь суть даны уж в ровинi вопросов прономiнальных слов. На iлюстрацію можемо увести порiвнаня, напр. з російськым языком:

Роздiлами в графiчнiм означiню (в русиньскiм языку стрiлки од мiстного *ДЕ* можуть вести ку вшиткым словам означаючiм рiзны напрямы, а в російськiм языку мiстне *ГДЕ* є лiмiтоване в одношiню к рiзным словам означаючiм напрям) хочемо назначити главный системный роздiл русиньского языка од російского языка при выражiню просторовых одношiнь в тiм, же русиньскы статичны єдиницi (напр. *ДЕ*) можуть у приязнiм контекстi выражати любовольный з уведжєных признаков, што значить, же можуть ся вжити на мiсто них, напр.: *Де iдеш? Де єсь (одкы) взяв тоту книжку? Де (кады) єсь ходив? Де (покы) єсь дiшов?* і т. д.

Російськый лiтературный язык хоснованя слов означаючiх мiсто у значiню смєрованя (напрям, прямованя) не дозволює.

Тото, самособов, платить i о одводжєных (дерiвованых) невызначєных прономiнальных словах: *дагде, нивыдкы, дєсь, давыдкы* → *куда-нибудь, куда-то, где-то, откуда-то*, і т. д.

Є важне порозумiти, же тото одношiня є платне i в ровинi указуючiх прономiн:

гєв(ка) ← ТУ → одты/выдты
сюда — [ЗДЕСЬ] — отсюда

гєвтам ← ТАМ → одтам
туда — [ТАМ] — оттуда

А, нарештє, тота сама роздїлна тенденція ся аплїкує в ровинї адвербїй, напр.:

<i>дгорї ← ГОРІ → згоры</i>	<i>долов ← ДОЛОВ → здолы</i>
<i>наверх — [НАВЕРХУ] — сверху</i>	<i>вниз — [ВНИЗУ] — снизу</i>

І так, напр. русиньському „статично-динамічному“ ГОРІ можуть в російськїм языку одповідати: *наверху* (*горї на стромї = наверху на дереве*), *наверх* (*руки вверх = руки горї*), а тыж *сверху* (*стріляли горї з того окна = стреляли сверху из этого окна*).

Кедь сьме порівнали тоты статично-динамічны роздїлы з двох восточнославянських языків із словацькым языком, то пришли сьме к заключіню, же ту русиньський язык ся зближив із западославянськыма языками.

Выражїня просторовых одношін є тїсно споєне з „просторовыма“ часословами, выражаючіма „перебываня“ (находжїня ся) предмету на даякім місті, або рушаня ся предмету в одношіню к даякому місту.

Процес, выслїдком котрого є уміщїня предмету в просторї, выражать ся в русиньскїм языку всецїлым (обцїм) часословом **дати** (вшытко є може даґде „дати“), або шпеціфічныма часословами: *положыти, поставити, завісити, посадити, налляти, насыпати* і т. д.

При переходї од русиньского языка к російському собі треба запамятати, же:

1. Російске *дать* ся в просторовім значїню не хоснує (не мож по російськы повісти – *дать книгу на стол, дать вазу на подоконник, дать пальто на вешалку* і т. п.)
2. Російський язык строго одокремлює значїня часослов *положить* – *поставить*; *положить* можно лем того, што лежыть, *поставить* – лем того, што стоїть.

В русиньскїм языку можеме *положыти* і *поставити* книжку до книжніці, а в обидвох припадах буде *стояти*! Ту є знову згода русиньского языка із словацькым.

В обидвох нами порівнованых языках каждому динамічному просторовому часослову одповідать часослово статичне, напр.:

русин. <i>положыти</i> – <i>лежати</i>	—	росій. <i>положить</i> – <i>лежать</i>
<i>поставити</i> – <i>стояти</i>	—	<i>поставить</i> – <i>стоять</i>
<i>завісити</i> – <i>вісити</i>	—	<i>повесить</i> – <i>висеть</i>
<i>усадити</i> – <i>сидіти</i>	—	<i>посадить</i> – <i>сидеть</i>

Паралелно з тым, кедь русиньський язык при выражїню занятя (заниманя) міста часто вжывать універзалне **дати**, то і при выражїню значїня „находити ся“ часто вжывать інше універзалне часослово **быти**, намісто шпеціфічных – *лежати, стояти, вісити, сидіти*. Російський язык і ту радше волисть „повне“ выражїня, напр.: *На столі є книга. → На столе лежит книга.*

І в тім припадї русиньський язык є згодный із словацькым.

При выражїню просторовых одношін можеме відіти в порівнованых языках даякы незгоды в ужываню дакотрых приназывників. Є знаме, же на означїня способа путованя транспортныма средствами як трамвай, автобус, троллейбус, влак, шыфа, ероплан (летаadlo) і т. п. суть в русиньскїм, як і в російськїм языку, дві формы:

А) *На чім? На чем?: на трамваю, на троллейбусі → на трамвае, на троллейбусе...*;

Б) *Чім? Чем?: автобусом, троллейбусом → автобусом, троллейбусом...*

Іх вивжываня є але дость роздїлне. Російський язык преферує 1. способ, а русиньський язык – 2. способ. По русиньскы на средство транспорта ся звичайно просиме як?: *Як підеме до Братїславы? (автом, автобусом,...)* По російськы ся звичайно просять *на чем? (на машине, на автобусе і т. п.)*

На выражїня просторовых одношін ся часто вжывають слова *вышка* (росій. *высота*) і *глубка* (росій. *глубина*) в розлічных spoїнях. Русиньскым spoїням у (*в, во*) *выщї, в глубї* одповідать російськы двоякы spoїня:

А) *на высоте, на глубине* (кедь є уведжена міра): *на глубине 300 метров; на большой глубине; на высоте трёх тысяч метров; на недостижимой высоте;*

Б) *в высоте, в глубине*, напр.: *рыба скрылась в глубине, в глубине леса, в океанских глубинах, в синей высоте, в чёрной глубине* і т. д.

В spoїню з означїнем простору (міста) ся стрїчають незгоды в означїню назв научных інштїтуцій і школьских інштїтуцій. При тых назвах в російськїм языку ся справила вжывать приназывник **в**, в русиньскїм языку ся ту звичайно приспособлюєме словацькому языку і вжываєме приназывник **на**, хоць тым ся одокремлюєме од остатніх варіантів русиньского языка, напр.:

в російськїм: <i>в академии</i>	—	в русиньскїм: <i>в/на академії</i>
<i>в университете</i>	—	<i>на універзіті</i>
<i>в консерватории</i>	—	<i>на конзерваторії</i>
<i>в гимназии</i>	—	<i>в/на гімназії</i>
<i>в институте</i>	—	<i>в/на інштїтутї</i>

Подля нас бы было правилнїше і в русиньскїм языку преферувати spoїня з приназывником **в**.

Правило о хоснованю приназывника **в** платить в російськїм языку ай про spoїня:

- *в училище – театральном, педагогическом, медицинском, профессионально-техническом*; в русиньскїм языку ся хоснують обидві можности *в/на*,
- *в техникуме – медицинском, строительном, торговом, горном*; в русиньскїм языку – *в/на*,
- *в школе – начальной, средней, гимназии, музыкальной, детской, спортивной, лёгкой* і т. д.; в русиньскїм языку ту тыж преферуєме **в**.

Але: *на курсах* (росій.) – і в русиньскім – *на курзі, на школїню*, напр.: *Андрей учится на курсах иностранных языков.* (росій.)– *Андрій ходить на шоферський курз.* (русин.)

Факт, же бы сьме мали змінити норму споїня приназивника з придавником з *в* на *на*, свідчать і споїня із назвами шкіл, напр.: *в школї, в основній школї, в гімназії, в середній школї, в музичній школї, в шпортовій школї, в одборній школї*, і т. д.

Споїня із приназивником *на* перевзяте із словацького языка переважно ведно із назвов той школы: *на промисловці*, лемже уж споїня із словом *учіліще* звучить як в словацькім языку, так ай в русиньскім языку: *в учіліщу*. В російскім і русиньскім языку суть і тотожны (сходны) споїня форм слов: *в аспирантуре – в ашпірантурі, на факультете – на факулті, в лаборатории – в лабораторії, на кафедре – на катедрі*.

Ту треба але мерьковати тыж на розділы як у назвах, так і в споїнях з приназивниками:

- *на курсе* (росій.) – *в рочнику* (русин.), напр.: *На первом курсе учится 10 человек.* (росій.) – *В першім рочнику штудує 10 студентів.* (русин.); *Вы сейчас на втором курсе?* (росій.) – *Вы теперь в другім рочнику?* (русин.)
- *на отделении* (росій.) – одбор, смер, дісципліна, напр.: *Он учится на отделении журналистики.* (росій.) – *Він штудує журналістіку.* (русин.); *Мой друг учится на заочном отделении.* (росій.) – *Мій приятель штудує діштанчно/екстерно.* (русин.); *Анна будет заниматься на славянском отделении филологического факультета.* (росій.) – *Анна буде штудувати славістіку на філологічний факулті.* (русин.)
- *в экспедиции (в практикуме...)*– *на експедиції (на практичних цвічінях...)*, напр.: *Студенты были в экспедиции на Вигорлате.* (росій.) – *Штуденты были на експедиції на Вігорлаті.* (русин.)

Ту в нашім языку суть вшиткы споїня під впливом словацького языка.

К даній темі можеме однести і виражіня сфери діятельства (діяня), де в обидвох порівнованих языках ся як правило часто вживать споїня з приназивником *в*, напр. *робити: в промыслі – в промышленности, в польногосподарьстві (сельскім господарьстві) – в сельском хозяйстве, в ставебництві (в ставительстві) – в строительстве, в комунальных службах – в системе бытового обслуживания, в споёх – в связи*.

Суть ту але і даякы розділы: *в транспорті – на транспорте, в (у) виробі – на производстве, в радію – на радио, в телевізії – на телевидении...*

При назвах організацій, урядів, об'єктів ся в обидвох языках раз згодує *в – в, на – на*, напр.:

<i>в уряді – в учреждении,</i>	<i>на ставбі – на стройке</i>
<i>в ділні – в мастерской,</i>	<i>на бурзі – на бирже</i>

<i>в санаторію – в санатории,</i>	<i>на базі (закладні) – на базе</i>
<i>в приставі – в гавани</i>	<i>на летіску – на аэродроме;</i>

А другый раз видиме і розділы тіпу: *на міністерстві – в министерстве, на летіску – в аэропорту, в заводі, в товарні, фабриці – на заводе, на фабрике, в поднику – на предприятии, в купелёх – на курорте* і т. д.

В назвах адміністративних органів російскый язык ужывать *в* (окрем даяких выїмок), а русиньскый язык преферує приназив. *на*, напр.: *в учтарні – в бухгалтерии, в цеху – в цехе, в регістрації – в регистратуре, на фармі – на ферме* і др.

Меджі обидвома языками видиме розділы тіпу: *на ректораті – в ректорате, на деканаті – в деканате, на справі – в администрации, на штудійнім одділіню – в учебной части, в маштални, в стайни – на скотном дворе* і т. д.

В тых вшиткых споїнях русиньскый язык є згодный із словацькым языком, а розділный од выходославянської норми.

13.8 Порядок слов у розповідних речінях

Способ розложіня семантичних і граматичних компонентів штруктуры речіня є залежный (подобно як в українськім і словацькім языку) од трьох факторів:

1. од актуального членіня (т. зн. од поступу розложіня основы wypowiedжіня – теми і ядра wypowiedжіня – ремы);
2. од дакотрых граматичних факторів;
3. до значной міры од ритму речіня, ёго спаду.

Єдним з найвыразнішых шпеціфічних знаків русиньского языка звязаних з порядком слов, є екзистенція енклітік, т. зн. вшеліяких неакцентованих єдноскладних слов, як:

- а) курты форми містоназивників (*ня, тя, ся, го, ю, ей; мі, ті, сі, му, їй/ей*);
- б) презентны форми помічного часослова быти (*єм, есь, є; сьме, сьте, суть*);
- в) частка *бы* у формі кондіціоналу.

Енклітіки (подобно як в словацькім языку) сліднують по першім компоненті речіня в такім порядку: 1. **бы**; 2. презентны форми помічного часослова **быти**; 3. рефлексівне **ся** або **сі**; 4. курты форми датіва особных містоназивників (*мі, ті, му, їй/ей*); 5. курты акузатівны форми особных містоназивників (*ня, тя, го, ї/ей*), напр.: *Кобы-м відів, быв бы-м ся снажыв ті го принести. Як єм ся вернув з Чех, ніч ся мі ту уж не любило* і т. д. Видить ся нам, же ужытём енклітік дістає русиньске wypowiedжіня ліпшый і дінамічнішый спад.

Поки іде о граматичны факторы, детермінуючі місто дакотрых компонентів у штруктурі речіня, русиньскый язык ся не згодує ані із словацькым, ані з українськым языком при антепозиції оцінюючого незгодного атрибута, напр.: *мого сына камарат; нашого учителя жена; мого стрыка внук* і т. д.

VIII. ФУНКЦИОНАЛЬНО-ШТИЛИСТИЧНА СИСТЕМА РУСИНСКОГО ЯЗЫКА

1 УСЛОВИЯ РОЗВОЯ РУСИНСКОЙ ШТИЛИСТИКИ

Під впливом дакількодесятьрічної політичної ситуації в бившій Чехословачії, яка Русинів одсудила на периферію екзистенції посередництвом їх етнічної деградації зо самостатного народа – на єден із субетносів українського народа а їх материнський язык з народного языка – на єден з многих діалектів українського языка, логічно не екзистовали об'єктивны можности ани условия на створіння і розвой літературного русинського языка. Характеристичны знакы окремых языковых ровин народого языка Русинів ся інтерпретовали як шпещіфічности найзападнішых українських говорів на стыку выходославянської і западославянської языковой ґрупы і вивжывали ся переважно на компарацію з українськов літературнов нормов. Выходячі з такой ситуації, ани штилистика, подобно як ани остатні ровины русинського языка, ся не могла розвивати на научній уровни, бо окремы штили русинського языка ся не розвивали ани не екзистовали – з вынятком говорового штилу – ани в практичнім животі.

Покры бы сьме хотіли порівновати аналогічны проблемы розвой іншонародной штилистики, і так порозуміти їх выслідкы/наслідкы і сучасный реальный став, то найблизший приклад холем счаси нам може понукнути штилистика словацька, яка в конкретнім історичнім періоді – главно в 20. – 30. роках ХХ. стороча – під впливом концепції єднотного чехословацького народа і языка была притиснута на уровень нученой стагнації. Выходячі з той концепції, ся доволёвав розвой лем говорового і умелецького штилу словацького языка, причім про потреби комунікації у вшиткых остатніх сферах мав служыти язык чеський. Ситуация ся змінила зась під впливом політики – по взникну войново-го самостаного Словацького/Словенського штату (1939 – 1945), в котрім словацький літературный язык законно ся мав стати офіціальным языком вшиткых сфер комунікації і в згоді з актуалныма потребами тогдышнёго общества мусив зачати будувати властны шпещіфічны способы выядрёваня у вшиткых в тім часі екзистуючих сферах комунікації. Знаме, а научна література о тім отворено говорить, же на дакотры з тых задач тогдышній словацький літературный язык приправеный не був, а так ся в проявах намісто адекватной штилової диференціації на передній план веце діставав лем принцип літератур-

ности і нелітературности і дакотры формалны (главно композичны) аспекты языковых комунікатів.

Самособов, у такой ситуації ся не могла розвивати ани штилистика. В многих тогдышніх языковых приручниках капітолы о штилах і штилистіці хыбили.

У подобній ситуації як словацька штилистика і окремы комунікачны сферы в роках 1939 – 1945, по зміні політичної ситуації в році 1989 зразу были окремы сферы комунікації в языку карпатських Русинів, які од даного року переходять процесом возроджіння своєї ідентичности і материнського языка. Кодіфікація русинського літературного языка на Словації в році 1995 на базі містных русинських діалектів поставила перед Русинів задачу – зачати култивувати свій літературный язык на вжываня в окремых сферах комунікації. То значило зачати систематично і цілено творити і розвивати засобу слов языка, яка бы ся могла аплікувати в реално єствуючих сферах комунікації, то значить мімо приватной сферы.

Так як про зачаточный період розвой штилів у словацькім языку, так і в русинськім языку мож становити дакотры аналогічны шпещіфічны знакы. Єдным з найприроднішых є розвой лем тых штилів, котры корешпондовали з найосновнішыма сферами комунікації. Покры в словацькім языку був дефінований главно поетичный штил (респ. поетичный язык), приватный і тзв. обчанський штил,²³⁴ в русинськім языку то было подобно, але з домінанцієв приватной/домашнёй сферы, фунґуючой на базі діалектів. Діалектна форма языка, т. є. іщі некодифікована, ся вжывала окрем домашнёй сферы тыж у публічній (сільскы громады, сільський розглас), літературній (поезія, проза, драма), театралній, публіцистичній а в малій мірі ай в конфесійній, т. є. всягды там, де была часта і природна потреба вжываня зрозумілого языка і де язык другого, хоць близкого народа, міг приносити, і фактично приносив, проблемы в комунікації і перцепції, респ. принимав ся як чужій, незрозумілый елемент. І хоць без інтерференції, т. є. впливу сусідніх языків, ани русинський язык як язык мінорітний ся заобыйти не міг. Але штилистична диференціація не была спочатку даяка комплексна, скоріше выходила лем з решпектованя основной опозиції приватность – публічность комунікації, а до даякой міры і з надштилової опозиції книжность – говоровость, і зо жанровых шпещіфічностей. Розділы меджі штилами были слідны главно в области лексікы: в книжній комунікації были фреквентованы книжны слова, главно чужі, часто без приспособлёваня домашнёму языку, в приватній комунікації – діалектны слова.

Покры 50. – 60. роки ХХ. ст. вдяка сполоченьско-културным змінам (змінила ся структура общества – внаслідку індустріалізації ся мінить доты домінантний рольницький характер країны, розвивають ся масмедії і в селах) сло-

234 MIHÁL, J.: *Slovenská gramatika s cvičeniami pre III. a IV. tr. slovenských stredných škôl*. 1. vyd. Bratislava: Štátne nakladateľstvo, 1947.

вацькы лінгвісты характерізують як період найвызначнішых змін в розвитку окремых штілів: прибувають новы сферы фунгованя літературного языка, доходить к бівшій диференцованости вживателів языка (выразніше ся формує містьска бісїда, вживають ся нетрадічны формы комунікації окремых груп насеління – сленг, соціалны діалекты), розвивать ся наука, што собі выжадовало розвой одборной комунікації в домашнім языку. Внаслідку тых процесів доходить у словацькым языку к розвою окремых штілів і цілої системи штілів, але і к їх динамічній диференціації, што прискорило сконштитуованя штілістики як окремой лінгвістичной дісципліны главно од 60. років ХХ. ст.

Покры в зачатках словацька наука²³⁵ раховала з трёма штілами – умелецькый, одборный і говорový, поступным розвитком ся тот регістер розрастать: зачінають ся розлишовати примарны і секундарны штілы, респ. підштілы, субштілы, покы ся процес конштитуованя даякой категорії текстів не дістав на уровень штілу. З того видно, же регістер штілів є все отворений, зато не є несподіванєм, кедь штілістика Йозефа Містріка²³⁶ уводить 7 примарных штілів (науčný, адміністративный, публіцистичный, речницький, есеїстичный, говорový, умелецький) а 72 секундарных.

В 60. роках ХХ. ст., кедь словацька штілістика зазначіла динамічний розвой, діаметрално інша сітуація в тій самій країні і в тім самім часі постигла русиньску громаду і її языкову сітуацію. Внаслідку уж спомянутих політичних обставин, до глубокої дефензиви упадуть цілий народностный і культурно-сполоченьський живот Русинів, враховано розвитку їх материньского языка, який мав зістати лем языком приватной, домашньої сфери. В офіціальних сферах народностного і культурно-общественного живота Русинів на Словакії (публіцистична, літературна, театрална і другы) штат преферовав і підпоровав язык український. В новій сітуації чекав бы ся і розвой української штілістики в Чехословакії, і хоць з об'єктивных причін мусив бы быти до великой міры детермінований языковима компетенціями і зрозуміlostев українського языка в контексті містной етнічної громады, а што є не менше главне, і з рефлектованєм автентичной языково-культурной сітуації містного жытельства. Лем акцептуючі уведжены условія, розвой штілістики бы міг быти ефективный і функчний про містну русиньску громаду, што ся але не стало. В контексті високошкольских штудій ся викладала штілістика українського языка основана не на містных, але на мімоштатных і містній громадї чужіх українських языковых і сполоченьско-культурных реаліях, яка была далека од містных языковых і культурно-сполоченьских реалій, а навише і од языковых компетенцій Русинів, не овладаючих і не розуміючих український літературный язык, а то ани в ёго адаптованій формі з вживанєм діалектних слов.

235 PAULINY, E. – RUŽIČKA, J. – ŠTOLC, J.: *Slovenská gramatika*. Martin, 1953.

236 MISTRÍK, J.: *Štylistika*. Bratislava: SPN, 1997, с. 419-566.

По 50-ох роках стагнації русиньского языка і абсенції будьякого розвоя ёго окремых ровин, враховано штілістичной, аж зо vznikом високошкольської научно-педагогічної інституції – Одділїня русиньского языка і культуры Інституту народностных штудій і чужіх языків Пряшівской універзїты в році 1998, ся зачїнають формувати колектів ученых, які ся займають в першій ряді складанєм граматікы сучасного русиньского языка: фонетікы і фонології, морфології, синтаксиса, але і поступно тыж лексикології і словотворїня.²³⁷ Попри першых научных описах основных языковых ровин русиньского літературного языка адресованных примарно високошкольським штудентам русиньского языка, на основі предписаных учебных основ про середні школы з навчанєм русиньского языка ся зарівно обявлюють і першы капітолы зо штілістики – в учебниках русиньского языка про середні школы.²³⁸

Выходячі з конкретных містных русиньских языково-культурных реалій, тісно корешпондуючих з реаліями словацькыма, при інтерпретації учебного матеріалу зо штілістики сьме вирішили – там де то мож і де то корешпондує з русиньсков языково-практичнов сітуаціев – інспіровати ся сучаснов теоріев о окремых штїлах словацького языка²³⁹, яка ся нам видить найблизша, але яку аплікуєме на прикладах з практичного фунгованя русиньского языка в конкретных штілістичных жанрах. На основі того сьме зробили описы говорového, умелецького, адміністративного, научного, публіцистичного, речницького і есеїстичного штілу.

237 JABUR, V.: *Русинський язык (выбраны капітолы) / Rusínsky jazyk (vybrané kapitoly)*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum, 2004; ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: Літературный язык : Пряшівска Русь. In: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Redaktor naukowy Paul Robert Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej, 2004, доповнене видання з даякыма змінами 2007, с. 147-209; ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Сучасный русинський списовый язык : Высокошкольський учебник*. Пряшів: Пряшівска універзита в Пряшові – Інститут русиньского языка і культуры, 2009; KOPOROVÁ, K.: *Fonetika, fonológia a akcentológia rusínskeho jazyka / Фонетика, фонологія і акцентологія русиньского языка : Высокошкольський учебник*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2015; JABUR, V.: *Morfológia a syntax rusínskeho jazyka / Морфологія і синтаксис русиньского языка : Высокошкольський учебник*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2015; PLÍŠKOVÁ, A.: *Lexikológia a slovtvorba rusínskeho jazyka / Лексикологія і словотворіння русиньского языка : Высокошкольський учебник*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2015.

238 ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык про 1. класу середніх школ із навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русиньска оброда, 2002; ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык про 2. класу середніх школ із навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русиньска оброда, 2003; ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык про 3. класу середніх школ із навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2004; ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык про 4. класу середніх школ із навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2005; ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык про 1. – 4. класы середніх школ з навчальным языком русиньським і з навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2007.

239 MISTRÍK, J.: *Štylistika*. Bratislava: SPN, 1997.

2 ОСНОВНЫ ИНФОРМАЦІЇ О ШТІЛІСТІЦІ

Штілістіка є наука о вибірі і способі вживаня языковых, мімоязыковых або умелецьких средств і поступів реалізованих в процесі комунікації. Знаме штілістіку **лінгвістичну** і **літературнонаучну**.

Лінгвістична штілістіка є релатівно самостатна часть науки о языку (лінгвістики), котра ся занимає:

- а) выразовыма (языковыма і мімоязыковыма) средствами вживаныма при будованю языковых проявів,
- б) вопросах будованя і структуры тексту,
- в) штілістичнов диференціації языковых проявів.

Літературнонаучна штілістіка є частёв теорії літературы, яка ся занимає средствами вживаныма при будованю словесного умелецького твору.

У звязи з уведженим треба диференцовати **языковый** штіл од **умелецького** і **літературного** штілу.

Языковый штіл дефінуєме як способ прояву, який vznikать ціленим вибранём, закономірним ушорованём і выужыванём языковых і мімоязыковых средств з оглядом на тематику, ситуацію, функцію, замір автора і на обсягові елементи прояву.

Умелецький штіл поважуєме за єден із языковых штілів, який попри общій **інформачній** функції повнить і шпеціфічну функцію **естетичну**.

Літературный штіл розумиме як штіл словесного умелецького твору у вшитых ёго компонентах, враховано языковых, ідейных, сюжетных і далшых, які підлігають лем естетичным нормам. Покры языковый штіл (т. з. і умелецький языковый штіл) є языковов категоріїв, літературный штіл є категоріїв мімоязыковов. Літературный штіл є понятём шыршым як языковый штіл.

Аналогічно як екзистує штіл конкретного твору, так екзистує і штіл літературной школы, группы, конкретной генерації, смеру або добы. Каждый зрілий автор, поет, писатель має свій, лем ёму властный штіл, який называєме **індивідуальним** штілом. Ёго ідентіфікачними знаками суть: вживаны языковы средства, їх фреквенція, дістрібуція, а тым і семантика. Выразный індивідуальный штіл в русиньській літературі мають напр. Штефан Сухий, Юрко Харитун, Миколай Ксеняк, Осиф Кудзей або Марія Мальцовска. Орігінальний індивідуальный штіл має скоро каждый автор, котрый у своїх проявах не придушує силу об'єктивних штілотворных факторів.

Попри індивідуальных штілах в теорії штілістики ся виділяють тыж **інтеріндивідуальны** штілы. Суть то категорії, які vznikли і vznikають зобщованём і абстрагованём з характерістичных знаків індивідуальных проявів при повніню

конкретных широко розумених функцій, напр. функції пересвідчовати (речницький штіл), інформовати (публіцистичный штіл), поучовати (научный штіл) і под.

Кедь ся при реалізації прояву в повній мірі проявляють суб'єктивны знаки і проявы автора, vznikать **суб'єктивный** штіл (говоровый, умелецький), проти нёму як антипол стоїть **об'єктивный** штіл (адміністративный, научный), адесь меджі нима ся находить **суб'єктивно-об'єктивный** штіл (публіцистичный, речницький, есеїстичный). Переважна часть языковых средств є сполочна про вшиты функчны языковы штілы. Але каждый штіл має свої властны, особиты, характерістичны языковы средства: слова, словозлуки, вольнішы або тіснішы конштрукції речін і под. Без огляду на конштатоване, штілы не суть од себе строго одорваны, але взаємно на себе впливають.

3 СЛОГОВЫ ПОСТУПЫ І СЛОГОВЫ ЖАНРЫ

Слоговый поступ є способ, поступ складаня тексту. **Слоговый жанер** (комунікат) є уж готова, сцілена, з обсягового і формального боку заперта текстова єдиніця. Слоговый поступ є процес, а слоговый жанер, комунікат, є результатом того процесу.

В системі слоговых поступів і комунікатів ся розлишують двоїці понять:

- **інформачный слоговый поступ і інформація,**
- **описный слоговый поступ і опис,**
- **розповідный слоговый поступ і розповідь,**
- **выкладовый слоговый поступ і выклад.**

Другым словом у кожій уведженій парі ся называють **жанер, комунікат**, котрый є сцілений і запертый, но в котрім при будованю ся вжив **слововый поступ** єднакой назвы. Мож повісти, же слоговый жанер у порівнаню зо слоговым поступом має єден параметер навыше – а то **законченость**. Слоговы поступы ся в одборній літературі даколи означують скорочено так, же намісто словозлуки *інформачный слоговый поступ* або *інформачный поступ* ся вживє назва інформація, а дале аналогічно *розповідь, опис, выклад*. Правда, лем тогды, кедь є з контексту ясне, ці іде о слоговый поступ, або о слоговый жанер.

Слоговый поступ є категорія, котра ся в конкретных языковых проявах звичайно не находить сама і в чистій формі, зато говориме тыж о змішаних слоговых жанрах – гібридах. Наприклад, в єдній і тій самій розповіді ся розповідный поступ комбінує з описным поступом, описный поступ ся комбінує з выкладовым поступом або і выкладовый з інформачным поступом і т. д.

Дакотры одношіня меджі окремыма слоговыма поступами суть представлены в табліці назорными стрілками:

Слоговый поступ	Обсяг	Слоговы жанры
1. інформаційний	коротко представлены факты в одповідях на вопросы: хто? што? коли? де? (як? чом?)	справа, ознамління – розлічны жанры (говорового, адміністра- тивного і публіцистичного штілу), розговоры (комунікація)
2. розповідний	події, пригоды, зажитки в часовій наслідности	розповідь, фейтон, байка, приповідка, повість, повідка, новела, роман
3. описный	конкретны (вонкашні) одношіня, знакы, наслідность дії	опис, навод, животопис, посудок, характеристика, путёпис, репортаж
4. а) выкладовый	внуторны одношіня (прічинны і наслідковы)	выклад, одборный реферат, лекція
б) уваговый	конфронтація субективного і обективного оцінёваня	увага, критика, есей, рецензія, дискусный прослов, уводник, коментарь

3.1 Інформаційний слоговий поступ

Інформація є выслідный слоговий жанер, комунікат, сцілений і запертый, котрый vznikнув з помочов інформаційного слогового поступу. З погляду контекстової будовы є то найелементарніший слоговий поступ, цілём котрого є якнайобективніше, конкретно конштатовати факты. Найтіпичнішим інформаційним поступом є лем просте вырахованя, в котрім суть інтересны або важны голы факты без огляду на контекст. Практично є то укладованя фактів коло себе без огляду на їх взаємны одношіня.

Основны знакы інформаційного слогового поступу. Інформаційний слоговий поступ є нелем найелементарніший, але і найстарший, найпростіший і релатівно найфреквентованіший слоговий поступ. Про нього є тіпична **інкогезность** (несудержность, незвязаность). При інформації ся не выжадує надвязность, плынность ани контінуалность фактів, бо каждый з них самостатно має значіня без огляду на будову тексту, в котрім го вжыєме. В такім текстї нїт (або є лем мінімум) споючіх злучників, нїт ту одказуючіх конекторів (споючіх слов). Речіня в таких текстах суть якимсь незвязаным вырахованём чогось а їх будова має форму вырахованя обставин. Лексичне богатство є характерістичным знаком інформаційного слогового поступу. В тім поступі мож замінівати компоненты, зато же суть коло себе лем вольно поскладаны.

Єдным із тіпичных знаків інформаційного слогового поступу є тыж ёго **актуалізованость**. Інформація вцілім кладе явы до часовых рамиків. У самій основі інформації лежить факт, жебы была якнайзрозуміліша, єднозначна і комплетна, притім коротка. Хоць оснований каждого інформаційного поступу суть назыв-

ники, придавники, містоназывники і чісловники, часослово сігналізує сітуацну кулісу.

З інформаційев все суть звязаны нелем вопросы тіпу **хто? што? коли?**, але і **де? як? чом?**, котры жадають выразити обставины дії. Про інформацію є характерістична обективность, яка ся проявлять у множестві конкретных і точных фактів, у богатстві властных і шпеціалных назв.

Характер інформаційного слогового поступу мають урядны писма, дотазники, плагаты, потверджіня, выказы, телеграмы, інзераты, приглашкы, позванкы і вшыткы гесловиты жанры урядного характеру.

Інформаційний слоговий поступ творить костру юридичных приписів, законів і діректів. Находить ся в словниках, енциклопедіях і под. Є то поступ єднозначных і ясных ознамлінь, справ і протоколів. Про нього є характерістична стереотіпность, цілём якої є досягнути точность, переглядность і легку орьєнтацію в записах, списках і датах.

Комунікація є выміна інформацій меджі подавателём А (експедіентом) і принимателём Б (перціпентом) в конкретній комунікаційній сітуації.

Подля теорії інформації, процес єдної выповіди ся ділить на три фазы, котры в процесі речового діятельства собі не усвідомлюєме: слїдованя обективной реалности (імпулз) → **формованя псіхічного обсягу** → **выбір языковых средств на ёго выядріня**.

Наісто каждый знає, же в думках часто собі выберать з дакількох можностей на языковое выядріня конкретной сітуації. Зато ся снажیمе уважовати, як раціонално высловиме свою жадость, жебы сьме не стримовали напр. людей, котры в рядї чекають на тото саме, значіть, жебы наша жадость была сформулована якнайефективніше.

- Ефективность выслову бы сьме могли порівнати на двох прикладах:
- 1. *Ріхлик, друга класа до Братіславы, 2 тікеты.*
 - 2. *Братіслава (ріхлик), друга класа (двойка), два раз.*

Комунікацію можуть нарушити: низка інтензіта голосу, неадекватне темпо речі, недобра высловность (артікулація) і т. д. У писомнім контактї то може быти некрасописне писмо, неповны або неточны даны.

В сполоченьскім контактї, в речовій комунікації окрем точного і конкретного штілізованя треба дотримовати і прінціпы слушного сполоченьского справованя – **речову етікету**, котров позітивно впливає на партнерів у комунікації. Наісто знаме, як природно (конкретно і рітмічно) впливать на нас слово *прошу* у формулаціях сполоченьской етікеты в чужіх языках:

Tell me, please... Sagen Sie mir, bitte... Скажіте, пожалуйста... Видить ся нам, же слово *прошу* часто хыбить у русиньскім речіню. З того выпливать і вопрос – кедь тото слово хоснуєме, ці го хоснуєме єднако природно в русиньскім языку? *Повіджте мі, прошу...*

3.2 Розповідний слоговий поступ

Розповідання зображує подію в **часовій наслідності**. Може бути **слововим поступом** і **слоговым жанром**. Умелецьке розповідання вуживать драматичне ступнєвання конфлікту: заузлєваня дії, аж по кулмінацію і розузлиня.

Розповідний слоговий поступ є поступ, у котрім ся розвивають думкы в залежности од плынутя часу. То значить, же розповідання одражать **процес**. Розповідний поступ є найрозвинутіший і жанрово найбогатший слоговий поступ. Формовав ся од найстарших устных розповідань через байкы, повісті, приповідкы, потім через великы романы аж по наймодернішы поступы в сучасній умелецькій прозі. Тот поступ має найвеце **выразовых інструментів**. Реалізує ся писомно і устно, монологічно і діалогічно, розповіданєм автора, вивжыванєм вонкашнєй і внуторной речі діючих персонажів.

Основны знакы розповідного слогового поступу. З дієвості як найхарактерістичнішого знаку розповідного поступу виходять і іншы єго знакы. Є то главно **надвязность** тексту. Жебы розповідання было компактным цілком, надвязность ся мусить забезпечувати звязочныма компонентами – злучниками меджі речіннями і конкретныма часословами на зачатку речіння. Доказом надвязности розповідання може бути факт, же, напр. в порівнаню з інформацієв є тяжше, респ. не мож, **осамостатнити** дакотру єго часть, бо тым бы ся порушила семантика.

Далшым знаком розповідного поступу є **выкладовость**. То значить, же в розповіданю не мож лем выраховати факты в дієвій основі з помочов часослов, але важны суть ту і **обставины дії**, на выражіня котрых треба приназывники, злучники і містоназывники. Тіпічны суть ту описны коншtrukції, речіння суть богатшы на помічны слова і пестрішы на форми.

Визначным знаком розповідного поступу є тыж **часова наслідность** компонентів тексту, яка ся забезпечує часовыма злучниками, присловниками або часословами.

Далшым знаком є **актуалізованость**, т. є. засаджіня слідованой дії до становленого часу. Розповідання ся найчастіше дотыкати минулых дій, зато найчастіше вивжывать минулый час.

Нерозлучным знаком розповідного поступу є **субєктивность**. Є дана приступом і приносом конкретного субєкту – автора – к спрацованю дії: автор не мусить розповісти пригоду так, як ся стала, може ї спрацовати подля властного вкусу, розуміння і заміру.

Каждый зрілый автор, поет, писатель має свій властный штїл, котрый называє **індивідуальным** штїлом. Докладным штудієм мож ся навчити ідентифікувати індивідуальний штїл авторів, найчастіше подля вжываных языковых

інструментів: **тропів** (прирівняня, епітеты, метафори, метонімії) і **фігур** (главно повторных і синтаксичных), але і подля вжываных слов з розлічных верьств словной засобы.

Выпрацований і виразный індивідуальний штїл у русинській літературі має Штефан Сухий і Марія Мальцовска. Ш. Сухий ся не боїть грати з русинським языком, легким способом вжывать римы, асонанцію, неологізмы, архаїзмы, смачну іронію, жебы несподівав читателя. Сухого іронія не є корява, але приємно наддвигуюча, яка нутить читателя прияти і цїнити собі русинскы традиції. Ёго лірічний герой є вытвором русинського темпераменту, русинського середовиска. В тім є суверенный, орігінальний. В тім сі го никто не змылить з писателями іншой народности.

Як штїл Ш. Сухого, так і штїл М. Мальцовской нутить читателя узнати єй способности в нарабляню з языком, вивжываючі русинскы ідіомы. В діалогу з русинсков минулостєв Мальцовска переоцінює факты сучасного модерного світа через призму традицій. Намісто менторованя вказує на русинську реальность, а то посередництвом сімболікы і алегорізму. Черпать з мітології, легенд, приповідок і повірь а представлять їх як позитівны внутрішні жрїдла народной творчости. Таким способом оцінює і двигать горі то, што уж было одшмарене як штось „старе“, а застає духовность у днешнім світї, яка дає енергію на захованя културного богатства народів.²⁴⁰

Пасмо розповідача. Пасмо персонажів. Текст умелецькой прозы мож розділити на **пасмо розповідача** і **пасмо персонажів** (постав).

До **пасма розповідача** належить то, што **в менї автора** розповідать сам **розповідач** (авторська реч), як і то, што розповідать – формално невыділене – **в менї персонажів або ведно з нима** (полопряма реч, невластна пряма реч, змішана реч).

До **пасма персонажів** належить лем **репродукована** – формално выділена – **пряма реч персонажів**, до котрой розповідач ся не мішать. То значить, автор „высылать“ розповідача, жебы **дію розповів і представив місто нєго** (авторська реч), жебы окрема того – кедь треба – до рамиків свого тексту закомпоновав **реч персонажів** (полопряму, невластну пряму і змішану реч), і жебы – кедь треба – **дослова зрепродуковав реч персонажів** (пряму реч). Полопряму, невластну пряму і змішану реч не мож загорнути до речі персонажів зато, бо персонажы їх не высловили, высловив їх в їх менї лем розповідач, який „вшитко знає“ – знає як роздумують, як штїлізують, як реагують. Полопряма, невластна пряма і змішана реч ся высловлюють лем **через призму розповідача**. Розповідач у

240 Приклады на ілюстрацію теорії сьме выбрали з умелецьких творів Марії Мальцовской *Русинскы арабескы* (Пряшів: Русинська оброда, 2002), *Зелена фатаморгана* (Ужгород: Выдавательства В. Падыка, 2007) і Штефана Сухого *Як Руснакы релаксують* (Пряшів: Русинська оброда, 1997).

прозі є як режисер в процесі інсценізації драматичного тексту: **над ним** є автор а **під ним** суть персонажи, котры будь прямо говорят, або – зрежировано – лем думают і діють. Прямая реч постав (властна і невластна) може быти думана (внуторна) або высловена (вонкашня).

Авторська реч. Реч персонажів. Тоты части умельцького розповіданя, котры высловлює автор твору як властный прояв, ся называють **авторська реч**. В епічній прозі має авторська реч домінуючу позицію, творить скелет розповіданя. Нїв автор нелем высловлює свої думки, свої предствы, але нїв уводить і реч персонажів, коментує ю, і так веде читателя як ёго супроводник.

Авторська реч то є основный текст у пасмі розповідача, є то властно „прямая реч“ автора. Має тоты основны знакы: 1. з формального боку є конціпована в **минулім часі**, 2. вживають **третю особу часослова**, 3. є в **літературній** формі языка, нелітературны слова ся уводять в цітовалниках як цитаты.

Кедь розповідач є сучасно єдным з персонажів – або єдиним персонажем – тогды розповіданя ся веде з позиції конкретной особы – говориме о **прямім розповіданю**. Авторська реч є тогды сучасно **речов персонажа**. Задачу розповідача переберать персонаж. Є то **я-розповіданя**. В такій речі може быти веце нелітературных слов як в „авторській речі“, але тоты ся уж не мусять давати до цітовалників. Реч персонажів є єдным з інструментів, котрым автор оживлює, драматизує розповіданя. Реалізує ся через **діалог**. Діалог в епічній прозі є розговор двох (або і веце) персонажів твору. Єдна часть діалогу – говорена єдным персонажем ся называють **репліка**. Выражать ся прямов речов. Діалог може мати розлічны функції: розвивати пригуду, ступнєвати конфлікт або характеризувати персонажів. Основным, класічным тіпом діалогу є **сіметрічний діалог**, в котрім, подобно як в драмі, ся чередують реплікы А, Б. Діалог, котрый є перерушований авторськов речов або внуторнов речов персонажів (внуторный монолог), ся называють **асіметрічний**. Реалізує ся як невластна прямая реч або полопряма реч.

При пасмі персонажів сьме увели, же дословне зрепродукованя речі персонажів ся называють **прямая реч**. Прямую реч треба розуміти як цитат в розповіданю, а зато ся дає до **цітовалників** (в умельцькій речі місто них може быти **тіре**) і звичайно ся виділяють і до **самостатного абзаца**. Речіня прямої речі є переважно коротше, як речіня авторської речі. Зато вдяка прямій речі мож ушпоровати слова: омного ефектівніше мож повісти то, што бы требало высвітляти лем довгым описом. Супроводнов частёв прямої речі є **уводжуюча реч**, яков автор проявы нелем „уводить“, але їх і коментує, доповнює. В старшій епіці уводжуюча реч ся зачінала часословами – *повісти, говорити, одповісти, думати, уважовати* і под.

Невластна прямая реч служить на выражіння **внуторной речі** персонажів, але репродукує ю розповідач. Тоту реч розповідач загорне до свого прояву так, же ся стане ёго основнов частёв. Невластна прямая реч з авторськов речов сплыне формално так, же ей граніці ся цалком стратять. Од властной прямої речі, котра є вызначена графічно – цітовалниками, самостатным абзацом – невластна прямая реч ся одлишує лем тым, же не є з тексту виділена тьма графічными знаками. Напр.: *Ганя іщі не віділа таке чудо природы. Стояла, як закопана до землі. Не могла ся рушыти з міста. Нараз ей в думці блисло – то є моє місто, ту є моя смертенька.* (М. Мальцовска)

Полопряма реч є чужов особов (розповідачом) дословно реферована реч або думка. Підкреслюєме, же **„реферована“**, а не „репродукована“, бо при репродукованю ся дословно повторює так, як ся то повіло, а при реферованю ся выразить то, што ся повіло. Напр.: *Аж ся не хоче вірити, же так довго був без нёй! Аж теперь на то пришов, як дуже ей любить. А Юлка говорить і говорить, як ей было тяжко, як ся не могла дочекати а же го нигде не пустить, никому не дасть.* (М. Мальцовска)

Змішана реч є реч розповідача, котра є позначена, попережкавана словами вживаныма в речі тых персонажів, о котрых ся бісідуює. Є то „акліматизована“ (приспособлена) реч розповідача. Найчастіше не мож становити, кому належить, ці розповідачови, або персонажови. Напр.: *Дале на спросины не мусив іти. Із сіней, одкы ся дало войти до складу і бударя, высував голову цапачій луціферь, пропав бы під сему землею.* (Ш. Сухий)

Непряма реч є реферована реч персонажів, котра має свій властный грамаічний час – ізований од минулого часу розповідача – а має і властную локалізацію в просторі. Непряма реч стоїть найближе к авторській речі, але авторська реч то іщі не є. Може быти уведжена тьма самыма часословами як прямая або невластна прямая реч, але меджі уводжуюче часослово і непряму реч ся вкладають звязны слова – *абы, як, же* і под. Напр.: *Свою псіхотерапію єм робила так, же єм ся все матери просила, як ся пише, кільки має дітей, ці памятають сі іщі на Отче наш, ці не забыла на свої сусідкы у Руськім Потоці.* (М. Мальцовска)

Драматизуючі і естетизуючі языковы інструменты. В умельцьких текстах ся вживають языковы інструменты, котрыма мож підвышувати напята в тексті. Спомеджі найчастішых драматизуючих языковых інструментів мож увести:

- **короткы речіня**, напр.: *Была бурька. Фіlm догранный. Жылот добоёванный.* (М. Мальцовска)
- **повторёваня**, напр.: *Читай, читай голосніше! Але тот сон, тот сон! Нашла ня, нашла.* (М. Мальцовска)
- **недокончены речіня**, напр.: *Так близко, і так далеко... Дашто знам... Се-*

стрічко, не годна єм ся... (М. Мальцовска)

- **історичний презент** – кедь ся вжыє теперішній час намісто минулого, напр.: *Лем што рогата натура зачула силу мочовины, обернула ся своїма крочаями за бабов Петрикулёв. Баба кропить, червеньый пысок ся облизує, баба цофать чім дале, а оно ку ній чім ближе.* (Ш. Сухый)

В умелецькім прояві акцент ся кладе на ёго **естетічну функцію**, яка ся досягує пестростёв виразовых інштрументів. Значіть, в порівнянню з об'єктивныма штілами, які мають в першій ряді комунікачну функцію (служать главно на дорозуміваня), умелецький штіл повнить **естетічно-комунікачну функцію**, т. з. же при вибері языковых інштрументів ся в нїм беруть до увагы два аспекты: 1. естетічний, і 2. комунікачний, котры час од часу ся можуть дістати до колізії, бо **літературна норма не доволять вживаня нелітературных слов**, але **естетічна норма** при дакотрых функціях дослова **выжадує нелітературны слова**, напр. при характерістіці персонажів, середовиска, doby. Хосновати нелітературны слова в естетічній функції не мож ниякому авторови заказати, главно кедь їх мусить вжыти з двох причін: на адекватне **зображіння** (персонажа, середовиска) і на выповніня **штілістічної функції**. Звычайно ся вживать в речі персонажів, яка ся уводить в цїтовалниках, а потім ся не мусить самостатно виділёвати. Кедь нелітературне слово ся має вжыти в речі розповідача, важне є, хто є тым розповідачом – ці персонаж, або автор. Кедь є розповідачом персонаж, нелітературны слова ся не дають до цїтовалників, кедь є розповідачом автор, тогды ся уводять в цїтовалниках як чужжі. Подобно є то і з полопрямов і невластнов прямов речов, кедь є з контексту ясне, же нелітературны слова ту повнять штілістічну функцію.

Значіть, же **естетічна норма не мусить быти в конфлікті з языковов нормов**. Треба лем ясно розлишовати хыбы в дотримованню літературной норми од функчного вживаня нелітературных слов.

3.3 Описный слоговый поступ

Описный слоговый поступ своёв штруктуров ся найвеце подобать інформачному слоговому посту. Взяк так, же ся автор сконцентрує на знакы предметів або дій, причім їх презентує так, як їх видить властным оком. Зато при кождім описі, так як, наконець, при кождій роботі, має своє вызначне місце **позорованя**. Способность позоровати чоловікови дає можность самостатно здобывати веце інформацій, легше рішати многы проблемы і адекватніше ся справовати в розлічных сітуаціях.

Што то є позорованя?

Позорованя є цілене змыслове вниманя. Є то концентрація позорности з якимсь цілём – запам'ятати собі, описати словами, рисунком, музиков і под.

Найвысшим ступнём позорованя є **научне, аналітичне позорованя**, яке має свої основны фазы:

1. Лаїцький предпклад – властный погляд;
2. Научный предпклад – гіпотеза – споїня здобытых знань і властных поглядів;
3. Позорованя або експерімент;
4. Потверджіння гіпотезы; заключіння.

Зо вшыткыма споминаныма поняттями ся мож стрітити в школі на годинах хемії, біології або фізікы. Жебы звладнути кожду фазу, на то ся все треба допереду приправити, а то значіть, же в позорованю і описі ся треба сістематічно „треновати“. Першым, основным моментом притім є – мати якусь конкретну стабільну залюбу. А то выжадує, окрем іншого, быти і здраво зведавым чоловіком. Треба знати дашто о вшыткім і вшытко о дачім. Далє треба знати позорованы явы точно назвати. Найліпшым „тренингом“ притім є, кедь самы про себе приправуєме інформацію о позорованім яві так, жебы сьме го словами описали. Великов помочов суть притім задачі заміряны на деталный опис предметів позорованых короткый час, котрый поступно іщі скорочуєме, або задачі на експресне порівнованя небарз подобных предметів.

Функція і обсяг опису. Категорії опису. Композиція опису. Функцієв опису є якнайточніше і найясніше словами зобразити позорований предмет або яв, т. з. выстигнути ёго характерістічны знакы. Притім є потребне тоты знакы выразовати, одповідаючи на вопросы: *Што то є? Яке то є? Як то вызерать? З чого ся то складать? Як то фунгує? Як ся з тым нараблять?*

Од функції опису залежить, котры знакы об'єкту і як уведеме (котры підкреслиме) і ці будеме описовати лем на основі змыслового приниманя, найчастіше зракового позорованя, або на основі аналітичного позорованя. На основі того опис може быти простый (практичний), одборный і умелецький (наладовый).

Каждый із спомянутых описів може быти **статічний** – описує об'єкт в спокійній сітуації, або **дінамічний** – описує об'єкт в погыбі або описує поступность дій при виробі дачого – опис робочого поступу.

Даколи негыбный об'єкт ся описує так, як го видить погыбуюча ся особа, тогды говоримє і **дієвім** описі; часто ся находить в публіцистіці (репортаж) і в умелецькій літературі.

Гібрид статічного і дінамічного опису мож найти при описі напр. комплікованішой машыны, пристроя; функцію статічного або дінамічного компоненту в описі часто доповнять образок або схема.

Даколи тяжко од себе одлишити одборный і простый опис, бо каждый опис

є орьєнтований на одборность. І в умелецькім описі можемо найти одборны назвы, терміны, і хоць ёго цілём є выразити як объект впливать на нашы емоції, якы выкликує представы, т. є. субективны почуткы.

Композиція опису залежить од ёго функції. Наприклад, в рекламнім описі нового типу пристроя на худнута ся зачне тыма знаками, котры суть атрактивны про купуючого (новый дїзайн, низша ціна, бівший ефект...). В одборнім описі функцніше є зачати описом інших частей (што то є, як ся зве, з чого ся складать...).

Композиція опису не має вплив на ёго обсяг (главно у статичного опису). Наперек тому є добрі наперед собі створити якийсь план, композиційный поступ, жебы сьме на ніч не забыли. Наприклад: опис згоры долов, зліва доправа, од цілку к части і под. Точніша мусить быти композиція як і наслідность речінь в описі робочого поступу. Композиційну систему має і умелецький опис, хоць тот є часто інтересніший вдяка замірній „некомпозиційности“.

Языковы елементы і штїлізація опису. Основныма языковыма елементами опису суть назывники, придавники, присловники способу і міры і часослова. В описі, помы хочеме досягнути якнайдоконалішу представу о объектї, є барз важный точный выбір языковых елементів. Окремы категорії опису ся одлишуют фреквенцієв споминаных частей речі, выбором і кількостєв речінь, вольнішов або тіснішов будовов речінь.

Штїлізація опису залежить од категорії опису. В **статичнім** описі ся найменше проявлять налада субекта. Є в нїм **недостаток часослов**, справа їх суплує помічне часослово *быти*, котре ся часто выхаблять. Зато такой опис **є богатый на недїєвы слова, главно на назывники і придавники**. Статичный опис ся находить в учебниках географії, зоології, ботанікы, мінералогії і в пропагачных приручниках типу туристичных провадників; найчастіше є в научных і адміністративных текстах.

В **дінамічнім описі переважають часослова**. Од статичного опису ся дінамічний одлишує тым, же объекты суть ту віджены в погыбі, в процесі, дінаміці. Дінамічность опису є важна про читателя, зато писателі і новинарі часто меджі статичны объекты вкладуют живой дінамізуючий субект. Наприклад, опис міста мож оживити формов репортажи, як кебы сьме когось спроваджали по нїм (притім мож вжыти слова: *підеме вправо, перейдеме около, заінтересує нас, збачіме...*).

Опис робочого поступу. Найчастішов категорієв опису є опис робочого поступу. Найдеме го як навод на хоснованя або змайстрованя дачого, або, напр. як кухарський рецепт. В таких описах найчастіше ся вжывать 2. особа плуралу розказового способу або 1. особа плуралу ознамового способу, напр.: *Возьмийте штири дочки. Вывертийте до них дїрки і взаємно їх поспоють шрубками...*;

або: ... *Приправиме собі до миски муку, цукерь, яйця і молоко. Вшытко доведна змішаме...*

В цілім описі робочого поступу треба вжывати часослова в єднакій особі і дотримувати часову поступность окремых кроків.

При одборнім описі ся кладуть высшы крітерії на комплексность і одборность композиції і штїлізації опису пристроя. Не стачить уж лем вонкашній опис і навод на хоснованя, але треба высвітлити і взаємну звязаность окремых частей і їх функчны одношіня, жебы легше порозуміти як з ним робити, респ. утримувати го. Одборный опис справа є доповнений рисунками і схемами.

Опис і характерістіка. Характерістіка є тіпом опису, котрый, на розділ од опису, выстигує основны, главны, тіпічны – характерістичны знакы, якы даный предмет або яв приряджують к якійсь групі, а сучасно го одлишуют од іншой группы. Характерістіков ся выражають основны і розлишующі знакы предмету або яву.

Даколи ся два предмети, явы так подобають, же треба барз мерьковати на то, жебы сьме їх были способны розлишыти. На великій або аж абсолютній способности розлишовати знакы суть заложены і дакотры професії, напр. ладіч музичных інштрументів. В дакотрых припадах неспособность розлишовати знакы може пошкодити наше здоровя і огрозити живот, напр. неспособность розлишыти грибы вгодны і невгодны на їджіня.

Характерістіка особы. Характерістіку сьме уж дефіновали як вырахованя основных і розлишующіх знаків предмету або яву. Тото саме мож повісти і в припадї характерістікы особы, яка може быти **пряма** або **непряма**. Характерістіка, котра выстигує повагу, характер чоловіка на основі ёго skutків, є непрямов характерістіков. Она помагать ліпше спознати і порозуміти характер чоловіка, зато ся вжывать у красній літературі і в публіцистіці. Писателі часто споюють опис вонкашніх знаків – **вонкашню характерістіку** з описом внуторных знаків – з **внуторнов характерістіков**.

Пряма характерістіка, т. є. пряме названя характеровых знаків чоловіка не є легке діло, бо каждый названный знак має быти точным згорнутєм комплексного позорованя і обективного оцініня особы. Каждый знак характеру ся ани не дасть все выразити лем єдным словом, причім і того саме слово ся може розуміти інакше. Наприклад, словом *прекрасный* може здоровый чоловік означіти день, кедь світить сонце, є горячо і може одпочівати коло воды, плавати... Але тот самый день може інакш оцінёвати чоловік тяжко хворый на сердце. Зато ся ани адміністративны характерістікы – особы посудкы даколи не обыйдуть без доповніня дакотрого прямого названя знаку і непрямов характерістіков.

На характер чоловіка впливають оточіня, в якім жыє, соціална група, з котров ся контактує і под., зато окрем індивідуальной характерістікы можемо говорити і о колектівній. Скоро у вшыткых областях людського діятельства, контактуючі

ся з природов і сполочностёв, фунгує актївне одношіня меджі чоловіком і ёго протиполом, „партнером“: чоловік впливає на околицю а околиця – на чоловіка. Вдяка таким впливам ся формує народный характер, містьскый характер, сільскый характер і под.

Обектївна і субектївна характерістіка. Говорили сьме уж, же характерістіка є вырахованя і оцініня знаків характеру, натуры чоловіка. На основі приступу автора к оцінєваню людських знаків говориме о **обектївній і субектївній** характерістіці. Кедь автор оцінює знакы особы комплексно (добры і планы) і ніч не затаює (без заміру шкодити або хвалити), тогды говориме о обектївній характерістіці. Кедь автор выберать лем дакотры знакы особы, респ. їх гіперболизує, тогды говориме о субектївній характерістіці. Протиполом обектївной і субектївной характерістікы є особный посудок (адміністратївна характерістіка) і карїкатура (умелецька характерістіка).

3.4 Выкладовый слоговый поступ

Выкладовый слоговый поступ од остатніх ся одлишує главно своєв **комплікованов штурктурув**. Покры інформачный і описный слоговый поступ мож представити як штурктуру єднорозмірну, лінеарну, розповідный поступ як штурктуру двойрозмірну, площну, то выклад є конштуркцієв тройрозмірнов, просторовов. Першы три слоковы поступы мають сполочный знак тот, же реґіструють і репродукують позорованы факты, но выклад слїдує кавзалны (прїчинны і наслїдковы) одношіня меджі тыма фактами.

Выкладовый слоговый поступ має тяжку конштуркцію, што видно і з ёго вонкашнєй формы: богато ся в нїм вжывають пунктуачны знакы на ділїня тексту в просторї (скобки, тіре, точка із запятов, дві точки, цїтовалникы і т. д.). Нараблять ся ту з прикладами уведженыма звычайно інакшым тіпом писма, речїня суть зложены.

Основны знакы выкладового слогового поступу. Выкладовый слоговый поступ має такы основны знакы:

- окремы части выкладу суть меджі собов тісніше повязаны;
- є богатый на одказуючі слова, підрядны злучникы (напр. *кебы, кедьже, заты што, покы, як, лем што* і т. д.);
- окремы слова ся в нїм часто повторюють;
- выповіді або абзацы на себе логїчно надвязують;
- выклад є мімочасовый і мімосїтуачный, што назначує абсенція субстантївных містоназывників, бївша фреквенція слов тіпу: *указує ся, видно, выходить, ясно, правдоподобно*, або абстрактных слов, як: *припад, сітуація, предмет, вопрос, проблема...*

- автор є анонімный, што є знаком обектївности выкладу, де ся аргументує ясными фактами, обсягує много точных понять і термінів.

Жанры выкладового слогового поступу. Основов выкладового слогового поступу є комплексна аналіза і высвітлїня розвоєвых і кавзалных (прїчинных) одношінь меджі предметами і явами. Выкладовый слоговый поступ ся находит главно в писомных жанрах научного штїлу, як **выклад, штудія, дізертація, реферат, рецензія, увага, есей**. З многыма з них ся стрїчає і в новинках або часописах як з жанрами публіцістїчного штїлу.

Найчастїшым жанром выкладового слогового поступу є **дідактїчний** (учебниковый) **выклад**. Ёго устнов формов є **лекція** (*prednáška*). Окремым тіпом дідактїчного выкладу є **програмований выклад, програм**.

Выклад ся складать з трєх частей: вступу, ядра і заключїня.

При высвітлєваню ся вжывають основны поступы логїчного думаня, як індукція (кедь з конкретных прикладів ся зробить заключїня, напр. *Іван є зо Снины, Петро є зо Снины. Суть родаци.*), **дедукція** (опак індукції, кедь зо заключїня ся одводять окремы припады, напр. *Чоловік є чутливый. Андрій є чоловік. Андрій є чутливый.*), **аргументація** (уводжіня прикладів, доказів), **аналїза** (розбор) і **сїнтеза** (згорнутя), але і **аналогія** (згода, подобность), **компарація** (порівняня), **конкретїзація** (зназорніня), **екземплїфікація** (докладованя на прикладах), **аплїкація** (схоснованя знань) і ін.

Увага. К выкладовым жанрам научного штїлу – попри дізертації, штудії, статї – належить ай **увага**, і хоць од остатніх предсі лем стоїть кус боком. Як особитый словесный жанер ся явить зато, же має выразно субектївне зафарблїня і же з погляду слогового поступу є барз гібрїдна.

Увага є жанром меншого або середнєго розсягу, в котрім автор на базї общо знамых здобытків науки презентує особну позїцію к розлічным важным, але главно актуалным сполоченьскым явам. В увазі ся уж ніч нове не одкрывать і не высвітлять, але факты ся посуджують з нового, особного угла погляду.

Увага не належить лем к єдиному штїлу – може належати к научному, публіцістїчному або к умелецькому – а ани ся в нїй не вжывать лем єден слоговый поступ.

Од научных жанрів – дізертації і штудії – ся одлишує тым, же к тым самым проблемам приходить уж лем як „друга“, і хоць з іншого боку. Од статї як популярного научного жанру ся одлишує особным приступом к проблематїці – покы в статї автор думать веце на адресата і решпектує дідактїчны прїнципы, то в увазі пише як кебы про себе. І зо статї чути експресївну і субектївну штїлізацію, лемже там автор ся анґажує зато, жебы якнаприступніше і найясніше репродуковав, але в увазі ся автор анґажує зато, жебы ся сам превказав, жебы подля властной волї знамы факты модїфіковав.

Словник уваги має приблизно тоті самі знаки як словник популярної статті. В увазі ся справила не вживають узко спеціфіковані одборні терміни, а лем у малій мірі факти і числа. В увазі ся вказує на одношія меджі предметами і явами.

Лексіка уваги має общій характер. Выходячі зо субективности жанру, є ту бівше проценто атрибутів (означінь, прилатків), називників, придавників, місто-називників і часослов, а таксамо модалных слов. У порівнаню зо статтєв, увага є веце актуалізована, то значіть, же бівший притиск ся в ній мусить класти на часослово і ёго категорії. Увага є богата на условны, причінны і наслідковы злучники (напр. *кедьже... так; кедь... так; покы... заты* і ін.) і зложены речіня з підрядныма речінями такого самого характеру.

Увага, в основі, є побудована подобно як выклад, але має тыж свої спеціфічности, котры можеме згорнути так:

УВАГА:

1. Домінує ту оцінёваня (і критіка негативных знаків) і пересвідчованя, субективний приступ автора;
2. Обща аргументація і вольна цїтація або парафразованя, заокруглєваня даних;
3. Вольніша композиція і штїлізація, образность, експресивность высловлєваня (реторічны вопросы, прирівнаня).

ВЫКЛАД:

1. Домінує ту аналіза, выводы, обективний приступ автора;
2. Научна аргументація і цїтація або парафразованя, точны даны;
3. Тісніше надвязованя речінь, точны термінологічны высловы.

Присловя, поговоркы, праностікы, анекдоты, значіть короткы формы устной народной словесности, але і умелы (авторьскы) літературны формы, як байкы, афорізмы, высловы і сентенції суть выслідком уважованя, позорованя, порівнованя, оцінёваня і зобщованя.

Мотто. Мотто (слово перевзяте з італьского языка, значіть *гесло*) є цїтат, який ся находить звичайно під назвов тексту; уводить властний текст цїлого твору або ёго бівшой самостатной части.

Мотто походить з чужого тексту а автор ним выражать своє одношія к предмету прослову, наприклад обдив, почливість, але ай іронію, сарказм і под. Мотто найдеме частіше в старшых літературных творах, як в сучасных.

З розговорів з визначныма особностями або з їх писомных вызнань або споминань знаме, же мали або мають своє животне мотто, значіть гесло, думку, котра їх спроваджать цїлым животом.

Посудок, рецензія, критіка. **Посудок** є жанер, котрый ся вживать в оціночных текстах. Посудкы ся пишуть о научных роботах, о научных проектах, о рукописах про потреби видавательств або юстіції. В посудках ся предметно

і конкретно уводять вшиткы факты, котры заважать при конечнім оцінїню. В першій части посудка ся уводять або часточно і оцінюють важны і вирішалны моменты, в другій части ся аналізують і оцінюють так, жебы привели к єднозначному заключіню – „гей“, або „ні“. Посудок того самого проекту робить нараз дакілько експертів, треба го – в інтересі конфронтації – все підложити аргументами. В посудку ся обективно уводять і позітивны, і негативны аспекты посуджованого проекту. Посудок рукопису, який служить потребам видаательства, ся зве лекторьскый посудок.

З посудком своєв формов і функцієв є звязана **рецензія**. Рецензіями ся даколи звуть посудкы рукописів, але в прінціпі рецензія є оцінїнем готового, публікованого твору, наприклад дізертації, інсценації театралной gry і под.

Перша часть рецензії є курта інформація о цїлій рецензованій роботі, по ній наслідують предметный і обективный погляд на рецензованный текст, а наконець оцінїня. Як при рецензії, так і при посудку єднака вага ся кладе на інформачну часть.

Критіка. Меджі рецензієв і критіков є таке одношія, як меджі діскусієв і полеміков: критіка є виостреный, прісний погляд на оцінёване діло. Прісность в критіці треба розуміти в тім змыслі, же ся в ній пропонує як оцінёване діло, твір, мож зліпшыти.

Критіка первістно была оцінёванєм текстів, котры ся тлумачили зо старшой літературы. Критіка як жанрова форма перешла дакількома змінами. В середнєвічу ся критікы публіковали у формі віршів, епіграмів, пізніше у формі есеїв, потім характерістік, аж по аргументованы критічны списы. В сучасности ся критіка вживать главно на оцінёваня літературных текстів – умелецькой прозы, поезії і драмы.

4 КЛАСІФІКАЦІЯ ШТІЛІВ

Розвой літературного языка залежить од історічных і общественных условій ёго вживателїв. Комплекс средств на дорозуміваня в обществі ся мінить в залежности од змін условій жывота. Змінов у языку не є лем квантїтативний рух на границях засобы языковых елементів, але тыж їх внуторне перегрупованя (реорганізація), т. є якостно-квантїтативний розвой. Внуторне перегрупованя є повязане з нерівномірним вывжыванєм средств выражіня в розлічных періодах, сітуаціях і в розлічных функціях. Внуторне перегрупованя є тіпічне про групованя елементів у вшиткых ровинах.

Протягом розвоя языка в залежности од історічных условій ся мінять сітуації і функції на дорозуміваня, а тым і згрупованя языковых елементів. Єдно з другим, т. є. функція і сітуація з єдного боку а згрупованя языковых елементів з

другого боку – взаємно корешпондують і прямо суть повязані.

Згрупування мовних елементів то суть верстви штилу, з котрых ся выберають функціям адекватны інструменты на будованя мовних проявів. Мовны проявы вживаны в близких функціях мають дакотры сполочны знакы. Зобцінем тых знаків приходиме к понятю **функчны штилы**.

Штил є способ прояву, який vznikать ціленим выбераєм, закономірним ушорованєм і вивживанєм мовних і мимомовних средств з оглядом на функцію, сітуацію, замір автора, тематику і на обяговы компоненты прояву.

Так як протягом розвоя общества і языка ся мінять штиловы сітуації, функції і штиловы верстви, мінить ся тыж штилістичне зафарблїня мовних средств. Але не всягды єднако. Зато ани сістемы функчных штилів не мають всягды і все тоту саму форму. Мінить ся їх розсяг, взаємна позиція, визначность і одношіня к літературному языку. Штил є категорія, котра ся неперестанно розвивать і мінить в области розсягу, обягу і часу єго єствованя.

Класіфікуючі функчны штилы, говориме о **сістемі**, а не о штурктури, бо сістему розумиме як ушорованя детерміноване вонкашніма факторами. Наслідком того настає процес неперестанних змін у штилах, детермінований двома моментами: 1. vznik, єствованя і зник штилотворных сітуацій і функцій є спорадичне, незакономірне; 2. штилістичне значіння мовних і композичных елементів ся мінить і мимо їх штилістичного фунгованя.²⁴¹ Ясніше то мож повісти так, же на хоцькотрім місцю в сістемі штилів може прибыти новий функчный стил або хоцькотрый із єствуючих штилів може зникнути і же мовний і композичний елемент неперестанно приберать новы або мінить свої штилістичны знакы. Новий функчный стил може vznikнути і намісто іншого або може vznikнути інтеграцієм дакількох, або пересічинєм зо старшым штилом і под.

Взниканя новых штилів є подобный процес, як взниканя новых дісциплін у науці. Дотеперішні сфери науки абсолютно не покрывають вшиткы природны і гуманітарны сфери, котры бы ся могли стати предметом научного баданя. Граніці класічных наук ся мінять, рушать, посувають, і так vznikають інтердісциплінарны сфери науки. Таксамо в обществе аналогічно ся все родять новы функції, котры ставляють перед язык новы задачі.

То значить, же кедь взниканя і єствованя функчных штилів розумиме діалектично, потім їх сістему мусиме відіти як отворену, дінамичну, в котрій мусиме диференцовати аспект **діахронный од сінхронного**. Так то є зафіксоване і в словацькій, і в чеській лінгвістіці. В бівшій части знамых класіфікацій ся достаточно не акцентує опозиція предметных штилів в порівнаню з умельцьким. Дакотры учены при класіфікації за основный крітерій брали опозицію устности і писемности або класіфікацію штилів в залежности од середовиска – на штилы

241 MISTRÍK, J.: *Štylistika*. 3. upravené vydanie. Bratislava: SPN, 1997, с. 420.

приватного і публічного контакту.²⁴² Тот проект ся дале розвинув у словацькій лінгвістіці, в котрій єствує дакілько знамых класіфікацій штилів: Б. Гавранек акцентує говоровой, одборный, умельцький і публіцистичный стил; К. Гаусенблас розлишує сімплексны (выділяють ся на основі єдиного штилотворного фактора) і комплексны штилы (выділяють ся на основі комбінації дакількох штилотворных факторів)²⁴³; Е. Пауліні розлишує умельцький стил і штилы приватных і публічных проявів;²⁴⁴ Ф. Міко не рефлектує сістему функчных штилів, але лем штири примарны штилы – говоровой, умельцький, діловый і научный²⁴⁵; Й. Містрік при класіфікації штилів виходить із опозиції **субективный** (говоровой і умельцький) – **обективный** (научный і адміністративный), причім выділює і категорію **обективно-субективных** штилів (публіцистичный, речницький, есеїстичный).²⁴⁶ Мож згорнути, же в сучасній штилістіці ся дефінують основны – **примарны** штилы (говоровой, умельцький, научный, адміністративный, публіцистичный, речницький, есеїстичный) і другорядны – **секундарны** штилы. Секундарны штилы суть принагодны, конкретны, нештандартизованы, выступають лем як даякы одтіні основных функчных штилів, заміряны суть на їх модіфікацію в актуальній сітуації і характеризують їх такы секундарны знакы, як: дідактичность, експресивность, поетичность, гіперболізація і т. д. Принагодных, т. є. секундарных штилів є много, так як много є конкретных сітуацій, про які vznikають. Мы уведеме з них лем дакотры, котры можеме стрітити і в русиньскім языку: агітачный, біблічний, высокый, вулгарный, дідактичний, дяковный, енциклопедичный, жартовный, кронікарський, низкий, поетичный, рекламный, середній, фаміліарный.

Класіфікація штилів Й. Містріка нам послужыла як основа на опис примарных і курту характерістіку выбранных секундарных штилів, які находиме і в русиньскім языку.

4.1 ПРИМАРНЫ ШТИЛЫ

4.1.1 Говоровый стил

Говоровый стил є найстаршым штилом у кождім природнім языку. В порівнаню з остатніма штилами має найменше стабільну форму.

На формованя говорового штилу русиньского языка мають вплив двоякы протиходны тенденції. Першыма суть тоты, котры означуєме за **тіпичны про говоровой стил** (субективность, сітуованость, приватность, устность, экс-

242 PAULINY, E.: O funkčnom rozvrstvení spisovného jazyka. In: *Slovo a slovesnost*, 16, 1955, с. 17.

243 HAUSENBLAS, K.: *Výstavba jazykových projevů a styl*. Praha: Univerzita Karlova, 1972.

244 PAULINY, E.: O funkčnom rozvrstvení spisovného jazyka. In: *Slovo a slovesnost*, 16, 1955, с. 17-26.

245 MIKO, F.: *Text a styl*. Bratislava: Smena, 1970.

246 MISTRÍK, J.: *Štylistika*. 3. upravené vydanie. Bratislava: SPN, 1997, с. 423.

пресівність і под.), а други тоты, котры суть тіпичны про **русиньску етнічну і культурно-общественну сітуацію**: є то вплив теріторіалных (русиньского і словацького языка) і соціалных діалектів і елементів, котры перебераме через прямый контакт з чужіх языків, переважно зо словацького, але в посліднім часі ай з англійського, німецького і ін., в залежности од сфери функціонування тых слов.

Од понятя **говоровый штіл** треба одлишовати понятя **говорена (устна) форма літературного языка**. Хоць говоровый штіл ся в найбівшій мірі хоснує в говореній формі, тото понятя мож вжыти у звязи зо вшыткыма штілами языка: проявы научного, адміністративного, публіцистичного або умельцького штілу можуть мати говорену форму. Подобно говоровый штіл ся може реалізувати в писаных текстах. Понятя **говорена форма** стоїть проти понятю **писана форма**, т. з., же треба говорити о говорівім, а не говоренім штілі.

Основны знакы говорового штілу. Гговоровый штіл можеме дефіновати як **субективний штіл приватных устных языковых проявів** у таких сітуаціях, кедь ся комунікує спонтанно, напр. меджі приятелями, меджі членами родини, в робочім колективі...

Найвызначнішым знаком говорового штілу є **устність**. І хоць ся – рідше – може реалізувати ай у писомній формі, дослідно собі утримує характер устности. Выходить то з факту, же говоровый штіл ся формує *лем* у процесі устного прояву. Зато говориме *лем*, бо хоць ся в приватнім контактї вжыє писомный прояв, ёго спонтанность, вольность і прямость доволують формуловати прояв на фоні фіктивної устной формы: приватный прямый писомный прояв є копіїв говореной формы.

Реална або фіктивна устність вносить до говорового штілу такы елементы, котры суть тіпичны про устну форму прояву – суть звязаны зо **звуковыма** елементами. Є то напр. невыядрёваня вшыткых членів речіня словослідом, але інтонацієв. Вдяка тому з речіня мож выпустити модалны слова, напр. семантику *мусиш скочіти* можеме выразити з помочов силнішого акценту простов формов *скочіш*. Або при хваліню доброго характеру чоловіка напр. слова *пріма, супер* (*то є пріма/супер чоловік*) можеме замініти выразнішым акцентованём часослова *є* (*то є чоловік*). В писомнім прояві бы акцент мусив быти означений выкричником (*То є чоловік!*).

Наслідком устности говорового штілу суть вольніше побудованы речіня і вольніша є композиція тексту. Злучованя і надвязованя тексту сігнализує **інтонація**, главно **мелодія** і **павза**. Тіпичны суть речіня, напр. *Не хочеш ты, возьме другый*. – *Дарьмо, Свасько уж не є то, што колись*. Характерістичне є тыж **вольне** припоєваня членів речіня – без злучників, напр.: *Так то было, отець і дівка, вічна сімбіоза лашкованя, малого геройства, словного пінгпонгу, таке красне, любе грания на схованкы*. (М. Мальцовска)

Далшым знаком говорового штілу є **конверзачность** – реална або фіктивна, подобно як при устности. Гговоровый штіл ся найчастіше реалізує формов **діалогу**, зато є найбогатшій на контактовы елементы, якими можуть быти: **ословліня** (*братя і сестры, чоловіче, хлопе...*), **оцінюючі слова** (*добрі, пріма, супер, так...*), **учтивы слова** (*перебачте, прошу, довольте...*), **розлічны паразітны і вставны слова** (*знаєш, правда, значіть...*)

Характерістичным **граматічным** знаком говорового штілу є **флуктуація (змінa) часословной особы**. Покры в неконверзачных текстах є часословна особа безвызначна, респ. фреквентує ся лем 3. особа або вынятково 1. особа (авторський плурал), у говорівім як тіпичнім конверзачнім штілі ся закономірно **чередують першы дві особы**. Зато найчастіше ся в говорівім штілі, в порівнаню зо вшыткыма остатніма штілами, вжывають **особны містоназівники**.

Далшым знаком говорового штілу є **приватность**. На характер говорового штілу впливають простор, у котрім ся реалізує, значіть приватне, домашнє оточіння. З тым є звязана **вольность і непозорность у формулаціях**, яка може вести к **неточній і нелітературній/ненормативній** бісіді. Приватность говорового штілу ся проявлять у выбраню елементів і в їх складованю, т. є. в лексіці, граматіці і в контексті. В порівнаню з остатніма знаками, є тот знак шпеціфічний тым, же ся дотыкать і высловности меншых елементів, як є слово.

Незгода меджі інвентарём фонем літературного языка і інвентарём фонем говорового штілу ся кваліфікує як **порушования нормы**. Зато напр. высловлёваня мягкого *л'* (*культурный, соціальный, революція*), помягшования в групах *д'і, т'і, н'і, л'і*, в котрых *і* не є выслідком історічної зміны *ѣ* (ять), але результатом алтернації *о>і, е>і*, або в чужіх словах (*дома – дім, потока – потік, носа – ніс; література, ліс...*) і под., то не суть елементы з інвентаря говорового штілу, але знакы порушования нормативности (літературности) прояву. Але **выпуціня артікулації** як прояв вольной высловности (напр. груп согласных, якы ся тяжко высловлюють: *музький* місто *мужський*, *шіснацять* місто *шістнадцять*, *штуденьський* місто *штудентський*...) – то є характерістичный знак говорового штілу. Ту належать ай припады: *брыєчур* місто *добрий вечур*, *славайсхрісту* місто *Слава Ісусу Хрісту* і т. д. Такы недослідности ся не кваліфікують як порушования нормы тогды, кедь в представі бісідуючого суть зафіксованы їх правилны формы, лем при вольнішій высловности їх деформує.

Приватный, домашній простор впливають тыж на **недотримованя чістоты штілу** при выбраню лексичных елементів. Коло себе ту можуть стояти елементы высшого і низшого штілу, або і вулгарны слова, коло слов ноціональных (предметных, невтралных) можуть стояти експресівны і под. (*їсти – жерти, нешколований – дурачиско, малый – кырпатый, нездоровый – недуйдавый – жобрак...*). У приватных бісідах людей, якы ся добрі знають, ся не хоснують слова лем з єдної і той самої категорії: даколи є тот прояв барз емоціональный, да-

коли патетичний, а даколи вулгарний і под. Характеристичним є тыж вживання фаміліарных і сленгових слов.

З приватностёв ся тісно вяже **сітуацность** говорового штілу. Каждый приватный прояв ся реалізує в конкретній сітуації, яку участници бісіды знають. Тот факт має визначный вплив на штілізацію языкового прояву, який у великій мірі ся може комбіновати з мімоязыковима елементами. Наслідком того дакотры конштрукції ся здадуть як одорваны, в інших зась є велика фреквенція деіктик (указуючих слов, найчастіше присловників), напр.: *Він так, а она так.* – *Цілый* (напр. тікет на влак, автобус) *до Пряшова.* – *Пів кіла з тях* (напр. із сливок, грушок і под.).

Знаком сітуацности говорового штілу є **часословный час**, подобно як сігналом конверзачности была часословна особа. Покры в неговоровых штілах домінують неактуалны часы, в говорівім штілі, котрый є **тіпічний сітуацный штіл** посаджений до конкретного часу, бісіда проходить в котрімсь із часів, закономірно ся чередуючих.

Далшым знаком говорового штілу є **вживання скороченых слов і конштрукцій**, які ся творять найчастіше **універбізацієв** назв, напр. *школярь першой класы* – *першак*, *мінерална вода* – *мінералка*, *асфалтована путь* – *асфалтка* і под., а то **субстантівацієв**, напр. *дрібны* (т. є. пінязі), *моя* (т. є. жена), **творінём значковых і скороченых слов**, напр. *оесен*, *оесенка* (ОСН), *сад*, *садка* (САД) і под., **метафорічним і метонімічним скорочованём**, напр. місто *академічний сенат факулты вирішив...* ся вжыє *факулта* (вирішила) і под., **вживанём матеріаловых назывників в еліптичних конштрукціях в множнім числі**, напр. *выпити дві вина* (т. є. дві фляшки вина), *зїсти три мняса* (т. є. три фалатки мняса) і под.

То значіть, же вшиткы скорочены або здеформованы назвы треба означовати як говоровы.

Далшым знаком говорового штілу є **експресівность**. При кождім языковім прояві своє місто мають і особны знакы чоловіка. Знаме, же звичайно треба менше сил выналожыти на выражіння особного одношіня к прояву, як на ёго придушіня. Експресівность говорового штілу є тыж наслідком вольности і короткости прояву: місто довгого опису, який бы сьме вжыли в публічному прояві, в домашнім кругу вжыеме простіший выраз, котрый хоць є строгіший, выразніший, адресніший, але експресівніший. Здрібнілы назвы (*дівочка*), збівшены назвы (*когутиско*), назывкы, вулгарізмы, пеєратівны слова – належать до інвентаря говорового штілу. Експресівность ся проявлять тыж у модіфікації лексичных елементів (внуторній: *штооо*, *дааавно*; вонкашній: *давно-предавно*, *циган циганський*), в пестрости модалных тіпів речінь, в інтонації, в інверзнім порядку слов...

Жанры говорового штілу. Говоровый штіл мож **вертікално** розділити на **высший і низший** (фаміліарный), а ёго **горізонтална** діференціяція ся вяже к соціалным аспектам. Подля того мож выділити, напр. елементы штілу дітей, молодежи і dorosлых. Сінтаксичны і композічны елементы у вшиткых суть єднотны, бо виходять з основных знаків говорового штілу (устность, конверзачность, приватность, сітуацность...). Розділы суть скоріше в лексїції, де ся проявлять соціална характеристика особы. Соціалным крітерієм не є лем вік чоловіка, але і ёго професійный і соціалный статус.

К жанрам говорового штілу належать: **розповідання, діалоги, телефонічны бісіды, приватны писма, просьбы, подякованя, жалобы, клятвы, одказы, звады, огваряня** і под.

4.1.2 Умелецький штіл

Умелецький штіл ся розумить як протикладный ку вшиткым остатнім функчным штілам. Покры домінантнов функцієв вшиткых остатніх штілів, які служать на дорозуміваня, є **інформачна**, в умелецькім штілі домінує функція **естетічна**. Естетічность ся в нїм досягує ціленим виберанём, але главно продуманов комбінацієв выразовых інштрументів.

Основны знакы умелецького штілу. У кождім умелецькім творі видно особну позицію, особный погляд і субектівный приступ к описованому яву. Покры в научнім і адміністратівнім прояві є автор схований, неучастный, в речницькім є счастья участный, то **в умелецькім і в говорівім** прояві **автор є участный все**. Найосновнішим знаком умелецького штілу є ёго **залежность од авторовой особы**, значіть говориме ту о **чісто субектівнім** штілі.

Умелецький штіл є штілістично перемінный, дінамічний, варіабільный. Тот знак ся досягує нелем виберанём шпеціфічных слов, але і їх комбінаціями, переношованём значіння слов і т. д. Покры обектівны проявы суть характеристичны єднозначностёв слов, то про умелецький штіл є тіпічна **многозначность** слов. Напр. словом *огень* ся може в умелецькім штілі назвати *война*, *любов*, *завада*, *червена фарба*, *алкогол*, *сила* і много далшых явів. Шпеціфічним знаком умелецького штілу є ай то, же ёго предметом суть найчастіше факты счастья або цалком **выдумань, умелы, фіктивны**, што доволять в нїм вжывати **богатый інвентарь языковых інштрументів**, але тыж **композічных приступів** к справованю темы. Покры проявы обектівных штілів мають точну, логічно побудовану композицію, в умелецьких проявах ся логічний **композічний поступ нарушать** розлічними екскурзами, змінами темпа розповідання всунутыма лірічними описами або діалогами і под.

Жанры умелецького штілу. Епіка. Лірика. Драма. В теорії літератури умелецькы творы ся розділюють до трёх літературных родів – до епікы, лірікы і драмы.

Епіка є сюжетный (сюжет – способ упорядкованя дії) літературный род, жанер, до котрого належать **розповідны** жанры. Розповідач стоїть найчастіше мімо тексту і розповідать текст як позорователь в **3. особі**, но даколи як участник дії говорить в **1. граматічний особі**. Основный час розповіданя в епіці є **минулый**. Найрозшыренішов формов епікы в сучасности є **проза**, но найти можеме ай епіку у віршах.

Костров епічного твору є **дія, фабула**. Як знаме, дію може мати і лірика, але про епіку суть характерістичны **конфліктны дії**. Про епічне розповіданя є характерістична тзв. **епічна шырька**. О епічній шырьці говориме тогды, кедь розповіданя плыне помалы а дія заходить до деталей. На шырьку розповіданя впливають даколи довшы прирівняня і розлічны епізоды.

З языкового погляду епіка ся будує на **часослові**. Дієвы слова в ній домінують над остатніма виразовыма елементами. Зо синтаксічных коншструкцій переважають такы, котры суть тіпічны про говорový штіл. Ведь епіка од свого взнику была писана про устну інтерпретацію, і зато тексты од зачатку мусили быти з боку синтаксічного і композиціного ясны.

Найстаршы епічны жанры были **віршованы – геройскы, історічны і іншы епосы**. Аж позад них vznikають **прозаічны** епічны жанры – **приповідкы, повісті, повіданя (повідкы), новелы, романы** і далшы.

Лірика є несюжетный род літературы, бо в ній хыбить розповіданя, компоненты якого бы наслідovali за собов. В епіці розповідач стоїть мімо тексту, центром увагы є навколишній світ; но в ліріці є центром увагы **автор**, котрый высловлює свої почуткы, своє одношіня к навколишньому світу.

Хоць основный граматічний час у ліріці є **теперішній**, але ту ся скорше розумить лем як граматічна категорія, бо лірика є **мімочасова**, як кебы вырвата з часового току, ей части не мусять наслідовати за собов у часі. В ліріці не выступають персонажы, хыбить ту дія, а кедь є – то без конфліктів.

Лірика є писана у **віршах**, но примарно ся писала і інтерпретовала у формі співанок у допроводі гры на лірі (= лірика).

З языкового погляду ся лірика будує на **субстантиві** або на **адъективі**, ей синтаксічны коншструкції не суть як при епіці – тіпічны про говорový штіл, але суть выбраны, „ціфрованы“, **експресивны**.

Жанры лірікы ся ділять подля **обсягу**, а так розознаєме **ліріку природну, субєктивну, рефлексивну, сполоченьску, політичну** і т. д. Найстаршым лірічным жанром є **співанка**, потім наслідує **елегія, ода, жалм, гімна** і ін.

Драма є сюжетный род літературы. Кедь епіка од початку была призначена на устну реалізацію, лірика – на музичну реалізацію, то драма была і є призначе-

на **на сценічну інтерпретацію**. Поки в епіці розповідач говорить „обєктивно“ о навколишнім світі, в ліріці автор „субєктивно“ выражать свої почуткы і одношіня к животу, к навколишньому світу, то в драмі автор з помочов конкретных персонажів на сцені демонструє конкретну дію, пригуду – перед очами публікы.

Основный час у драмі є **фіктивный актуальный теперішній час**. Сюжет в драмі ся реалізує перескакованём в часі або в просторі (дії, образы). Сюжет драмы має становлены части (канон): **експозиція, колізія, кріза, періпетія, катастрофа**, якы хыблять епіці. Хоць ай епіка має дію побудовану на конфлікті, но не є то аж такий конфлікт, котрый бы мав аж подобу запасу, боя і розопрі, як у драмі – реалізованный і слідованный меджі персонажами на сцені.

З языкового погляду драма стоїть іщі ближе к **живій бісіді** і має в правім змыслі слова подобу **говорового і говореного языка**. **Синтаксічны коншструкції** суть **говоровы**, функчно часто **дефектны**.

4.1.3 Адміністративный штіл

Найчутливішим штілом в одношіню к штатоправному порядку і господарський шструктурі є **адміністративный штіл**.

Адміністративный штіл в русиньскім языку, як языку народностной меншины на Словакї, який в кодифікованій формі і в дакотрых сферах офіціального сполоченьского контакту ся вжывать од 1995 року, не має таку позицію, як іншы штілы публічного (верейного) характеру. Прічина є в тім, же адміністративный штіл ся реалізує главно писомнов формов і в штатнім языку, значить на Словакї – в словацькім. Хоць сучасна європска легіслатива укладать членським країнам Європейской унії у бівшій мірі вжывати мінорітны языкы в інштитуціях штатной справы, то значить, дає простор на розвой адміністративного штілу в мінорітных языках, дінаміка того процесу в сучасности в контексті русиньского языка є незначна.

Русиньський язык у адміністративній функції найчастіше мож стрітити – у внутроорганізацінім контактованю в рамках народностных організацій ці інштитуцій Русинів на Словакї, як і в подобнім контексті меджінароднім. Окрем того, на основі Закона о вжываню языків народностных меншын у Словакї русиньський язык мож вжывати в ним становлених сферах, напр. в містных самоуправных органах, переважно в адміністративных ділах сільских урядів у селах, де жые мінімално 20 процент жытелів русиньской народности, дале напр. документы Штатістічного уряду СР цілоштатного характеру ся выдають в языках народностных меншын, враховано русиньского і т. д.

Основны знакы адміністративного штілу. Адміністративный штіл ся реалізує скоро все в писомных проявах. Внаслідку того ся ёго профіл формує не-

залежно од штілу говорених проявів: утримує або підвищує ся ёго книжність. **Речіня суть цілено конштровані так, жебы загорнули якнайвеце фактів.** Хыбить їм холем фіктивна інтонація, суть тіпичны своєв строєнов і розволоклон конштрукцієв і довжков.

Одорваность того штілу од живой, устной речі доказує множество секундарных **приназывників** в адміністративных проявах, типу: *наперек, наслідком, посередництвом, впливом, заслугам, зачинаючи...* Подобно в тім штілі ся находять і **приназывниковы выразы**: *на основі, з оглядом, з цілём, в рамках, в інтересі, в припадї, у звязи...*

Затоже адміністративный штіл ся реалізує **лем в писомных языковых проявах**, функчна перспектива ёго речіня має схематизований словослід: 1. фундамент (východisko) → 2. ядро. Усталіня того типу ся посилює і з другого боку тым, же з оглядом на ціль дотримати об'єктивний, неекспресивний характер, заховує ся об'єктивний словослід з таков самов тенденцієв, яку жадать писомность прояву.

У дакотрых жанрах адміністративного штілу ся часто стрічає з короткыма і гесловитыма речінями, котры мають яснє значіня лем в контексті, напр. в до-тазниках, гармонограмах роботы, табличках, выказах, титулках формуларів і под.

Адміністративный штіл є шпєціфічний тым, же хоч є писомный, на розділ од переважної часты писомных проявів остатніх штілів публічного контактуваня, якы суть адресованы властно анонімови, **ту мають писомны проявы свого адресата – переважно колективного**. В порівнянню з остатніма штілами є ту можность окремого выужытя контексту і контекстів. Адміністративны проявы справила створюють ланчок, у котрім з помочов одкликуючых дат єден прояв надв'язує на другий. Так ся потім у прояві не мусить высвітлєвати, бо надв'язує ся на знамы факты. З тым є звязанє і частє вживаня скорочінь і значок, яке є призначнє якраз про тот штіл: *т. з., т. р., спол., а под., і т. д.*; або ініціалок *РОС, ТАД, ІРЯК ПУ, СРПС...*

В адміністративнім штілі подаватель і приниматель хочь выступають як знамы особы, но найчастіше лем як юридичны особы. Зато ся **подаватель** означує звичайно **першов особов плуралу а адресат другов особов плуралу**. Прояв має характер адміністративного штілу лем тогды, кедь є холем єдна з їднаноучых особ юридичнов особов.

На розділ од остатніх об'єктивных штілів, о адміністративнім штілі говоримє як о **імпортванім**. Навыше, импортваня ся не реалізовало посередництвом устных проявів, але писомных. Часоприсловники і часопридавники ся до адміністративного штілу не дістали з домашніх здоїв, і хочь словацькый язык, а через нєго і русиньскый тоты формы і конштрукції знають. При переберанню моделів речінь з німецького або латиньского языка ся на міста чужіх часословных назывників і далшых часословно-менных форм досаджовали еквівалентны

часословны формы з книжным зафарблїнєм, жебы ся юридичным способом формулованы конштрукції не мусили перерабляти. Так ся до інвентаря адміністративного штілу дістало множество **калькованых выразів**.

За признак импортваности бы ся могла означіти тыж **стереотипность і схематичность формуляцій**, якы вызерають як допереду сконштрованы взорці, до яких ся досаджують нашы слова. О тім свідчить і **вживаня застарілых ословлїнь** типу: *высоковаженный, высокочестованный; конечны фразы: з глубоков почливостев, (і)з (сердечным) поздравом; чужі скорочіня, значкы, слова: цца, нетто, фактура; зложены книжки слова: горіменованный, нижеуведженный, доловнідписанный...*

Меджі сучасным говором штілом і остатніма штілами суть граніці переходны, но не є тому так в припадї адміністративного штілу. Мож повісти, же свою роль притім грають психологічны моменты – решпект перед юридично формулованим проявом. За комунікованим текстом стоять законы, приписы, а так звичайный вживатель до точно сконштрованных формуляцій не засягує.

Функцієв адміністративных проявів є **нарабляти з точныма фактами**. Зато ся выформовав на **енумеративный** і в якімсь змыслі **аграматичный**. Надбыточныма суть ту вшыткы неконкретны описы, котры бы зошырока высвітлєвали сітуацію. Урядный запис ся операть о **точны і єднозначны факты**. Єднозначность ся підпорує часто і повторєванем выразу з вживанєм синонімії, напр.: *зачаток акції становили на понеділк, т. є. на 23. т. м.; прияли сьме 200 €, словом дваство евр...*

Затоже платность законів, наряджінь, выглашок і урядных реґуляцій звичайно є часом обмежена, в адміністративно-юридичных текстах ся кладе акцент на **часовы факты**, як напр.: датум выготовлїня документу, на одкликуючі факты, на часовы факты о взнику важных моментів про юридичны акты і под. З той самой причіны мусить быти з тексту все знамый **одповідный автор і представитель інштитуції**, яку даний адміністративный прояв репрезентує.

Шпєціфічний є адміністративный штіл – в порівнянню з остатніма об'єктивныма штілами – своєв **сітуованостєв**. **Покры проявы говорового штілу мають конкретну і природну часову і містну сітуацію, проявы научного штілу суть мімосітуачны, проявы публіцистичны мають свою природну часову (але не містну) сітуацію, то проявы адміністративного штілу точно становлюють часову і містну сітуацію**. Зато суть конкретны дата і фактографичны інформації основнов частєв діловых проявів адміністративного штілу.

Адміністративный штіл є тіпичный об'єктивный штіл публічного контакту, хочь ся практично явить як репліка з діалогу. Кедьже є звязаний і виходить з конкретных приписів, тым є даний ёго об'єктивный характер. **Експресивны слова і конштрукції або звідуючі, розказовы, імперативны речіня суть про тот штіл чужі**. Характер публічности даному штілу дає і то, же адресатом є спра-

вила **2. особа плуралу**, або є **безадресный**. Особа конціпієнта урядного тексту ся найчастіше не вираджує або ся неутралізує тым, же ся уведе в множині числі: **жадаме, жебы сьте**, або доконця **жадають ся; вызывае вшиткых** або **вызывают ся вшиткы...**

В дакотрых вызвах, ознамлінях, резолюціях і петіціях набывають даколи характер патетичности. В тых жанрах ся адміністративный штїл сходить з публіцистичным.

Адміністративный штїл має богаты варіації синтаксичных конштрукцій і виразів зато, же велика часть з них ся дослова конштруує. Так ся напр. з істов „шпекулацієв“ творять розлічны надписы, тексты печаток, тексты дотазників, наборовы тексты, заглавя листин і под. Шпекулативно ся мусять формуловати речіня або цілы тексты з оглядом на графічну управу, на тип друкованя, формат папіря і далшы факторы, котры суть функчны при розуміню прояву. Графічна управа впливають і на штїл новинок, главно титулків, но не до такой міры, як штїл адміністративных проявів.

Незвычайны синтаксичны конштрукції ту vznikають і зато, же ся обмеджує шырше вживаня **непрямых падів** при властных менах. То є зато, жебы ся менше знамы назвы у важных листинах, якы ся одкладають, вводили в основній формі. Одступлять ся од старшого вирадріваня граматизованых адрес, преферує ся атрибут у номінативі перед падами з містоназвниками.

Жанры і формы адміністративного штїлу. Велика розділность адміністративного штїлу, призначна про вшиткы штїлы, є дана ёго жанровов пестростёв, причім в жанрах тот штїл не є усталений, зато же ся розвивають в залежности од розвоя сполочности, науки, технікы... В порівнаню із жанрами остатніх штїлів є шпеціфічний тым, же має форму **схематизовану**, даколи має становлены розміры в порівнаню з остатніма штїлами, де є менша (в научнім штїлі), бівша (в публіцистичнім штїлі) або повна (в умелецькім штїлі) вольность в жанровім формованю прояву. Подобы переважної части жанрів адміністративного штїлу суть скоро цалком **нормованы**.

Факторы, котры впливають на формованя і устаління жанру, суть звязаны з функцієв адміністративных проявів і з потребами практикы. Найсилнішыма факторами суть:

- а) адміністративно-юрідичны приписы, котрым ся мусить вылагодити з обектывного аспекту,
- б) форма, яка загорнять обсяг і управу жанру а діктує їх практика рокованя,
- в) конкретность выразу, яку собі вынучує ціленость адміністративных проявів.

Подля обсягу і ёму адекватной формы можуть быти такы тіпы жанрів у адміністративнім штїлі:

1. **Документарны жанры** (записніця, протокол, резолюція, завязок, договор, потверджіння, зменка);
2. **Ознамовы жанры** (выглашкы, ознамліня, смерніці, обіжники (ціркулярї), справы, голошіня, приписы, жадость, пригласка, позванка, інзерат, телеграм);
3. **Гесловы жанры** (інвентарї, формулы, формуларї; тоты мож дале ділити на: суписы – спискы особ, інвентарны діла, розклады годин, програмы роботы; формулы – присягы, дяковны формулы, дефініції, поучкы, взорці, правила, приказы, становы, спискы прав і повинностей; формуларї – свідоцтва, діпломы, фактуры, дотазники, експедичны листы, поштовы, транспортны і банковы формуларї...).

Жанры і формы адміністративного штїлу суть в юрідичнім змыслі слова умелыма конштрукціями, звычайно ся не розвивають поступно, але vznikають одразу, так як собі їх вынучує практичний живот. Ту ся структура жанру найвеце зо вшиткых обективных штїлів дістає до контакту з мімоязыковыма інштрументами. Адміністративны проявы суть писомны, граматика речінь і текстів у них є выражена візуалныма елементами. Кебы ся мімоязыковы елементы вышмарили, проявы бы стратили ясность і уціленость. Так як при устных проявах ся не може выпустити інтонація, так ани при переважній части адміністративных жанрів ся не можуть обійти **невербалны** компоненти.

Із вшиткых штїлів є найменше проштудований адміністративный, а то нелем про ёго вік, але і **неусталеность і перманентный розвой**. Іде о штїл, який є з языкового боку дость стереотіпный, лексікално і синтаксично бідный, композично дость простый, но жанрово богатый і пестрый.

4.1.4 Научный штїл

Научный штїл ся вживають там, де ся передають робочі інформації, публікують ся визначны інформації здобуты на основі научного баданя, уваг і скушеностей людей. Найосновнішым знаком проявів научного штїлу, який го одлишує од говорового штїлу, є то, же ся приправують допереду, говоровы суть спонтанны. Тот факт детермінує характер їх розвитку.

Основны знакы научного штїлу. Характеристичныма знаками научного штїлу суть: **писомность, монологічность, публічность, конкретность, точность, ясность і одборность**.

Писомность

Як говоровой, так і научный штїл можуть быти устны і писомны. Наперек тому, про говоровой штїл є характеристична устность а про научный писом-

ность. Вирішальним моментом про їх ідентифікацію є то, яка була їх первісна форма і яка форма домінує в єднім, а яка в другім штїлі. Говоровый прояв ся формовав і формує примарно як спонтанный устный (у такій формі є і в практиці фреквентованішый), научный прояв ся формує як писомный а в такій формі є ай фреквентованішый. Одборны устны проявы можуть мати і писомну форму, кедь были допереду старостливо продуманы і приправлены.

Проявы говорowego штїлу в значній мірі ся операють о мімоязыковы средства (гесто, міміка, середовиско, звук...) і о сітуацію. В конверзації так vznikать трикутник факторів, які впливають на форму говореного прояву: 1. автор, 2. приїматель, 3. мімоязыковы средства. При творіню формы выразу беруть участь троякы факторы, а так потім ёго языкове ядро може быти часто лем скупе і назнакове: много ся ту повість мімоязыковыми средствами.

Інакша є сітуація в проявах научного штїлу, де автор є ізолованный од приїмателя і од середовиска, в котрім ся прояв буде приїмати. Хыбить му зворотна звязь/інформація (spätná väzba) і мімоязыковы средства, і зато языковый прояв автора мусить быти з языкового боку повный.

Речіня говорowego штїлу суть даколи еліптичны, научному штїлу є еліпса чуджа. Речіня говорowego штїлу ся творять поступно, приряджованём єдного за другим. У научнім штїлі vznikають зложены речіня, котры суть релативно самостатны і заперты.

Монологічность

Научны проявы суть переважно монологічны. Монологічность того штїлу, подобно як і писомность, є зъявна веце у сінтаксісі як у лексіці. Монолог має вшиткы предположіня на то, жебы мав певну костру речіня і надречінёвых цілків. Жанры научного штїлу мають певну трихотомічну основу: вступ, ядро, заключіня.

Публічность

Научны проявы суть публічны в тім змыслі, же їх адресат не є точно становлений, адресують ся широкому кругу приїмателів. У такім штїлі автор не може хосновати субективны, експресивны слова. Речіня в научнім штїлі суть довгы, часто ся в них вжывають одказуючі і деїктивны слова, переважно присловники міста і часу, напр. *там, одты, тогды, днесь...*

Конкретность

При передаваню научных інформацій ся вжывають конкретны слова – субстантивы, які в научных текстах домінують. Перевага мен і термінів впливають на тяжше приниманя і порозумліня даных проявів. Сітуацію кус змірнює высокий индекс повторёваня слов.

Точность

З конкретностёв научного штїлу ся звязує ёго точность. Поки в говорівім штїлі проникають до тексту слова зо шыроким розсягом значіня слова, в на-

учнім штїлі ся слова выберають омного старостливіше. Точность є дана выбранём слов з узшым розсягом значіня.

Ясность

Проявы писаны або повіджены научным штїлом мусять быти конціпованы ясно, зато же научный текст ся реалізує при неучасти адресата. Іншака сітуація є напр. в говорівім штїлі, при конверзації, де слова, речіня і цілы контекстовы части мож повторёвати і коріговати, што значить, же не мусять быти конціпованы так ясно, як в научнім штїлі.

Одборность

Є то основный знак научного штїлу, який є даный добрї выбудованов термінологіёв.

Класіфікація научного штїлу. Научный штїл подля выберу слов і композиції може быти: **высший – теоретічно-научный**, і **низший – популярно-научный** (званный і учебниковый, дідактивный). Розділы меджі нима мож згорнути так:

Теоретічно-научный штїл:

1. Терміны, книжны слова.
2. Логічна композиція.
3. Тяжка штїлізація з погляду морфології і сінтаксісу.
4. Точна научна аргументація і цїтація або парафразованя; бібліографія.
5. Невтральность, незаінтересованость выкладу.

Популярно-научный штїл:

1. Вольнішый выбір слов.
2. Вольніша композиція, богатше ділїня тексту на абзацы.
3. Пестріша штїлізація; белетристичны і речницькы елементы.
4. Вольна цїтація або парафразованя, без бібліографії.
5. Сильный дідактивный і пересвідчуючий компонент.

Жанры научного штїлу. Жанры научного штїлу розділюєме на:

1. Выкладовы жанры, які можуть быти:

- а) **контекстовы** (дізертація, штудія, статя, увага);
- б) **сітуачны** (реферат, кореферат, лекція, діскусный, полемічний і дебатный выступ);

2. Описны жанры (характерістіка, рецензія, посудок, критіка, робочій навод).

Жанры группы 1. а) выступають в писомній формі, жанры группы 1. б) выступають в устній формі а окрема лекції вшиткы можуть быти і в писомній формі. То значить, же сітуачны жанры можуть як научны жанры належати тыж до речницького штїлу.

4.1.5 Публіцистичний штіл

Під публіцистичних розумімо актуальні писемні і усні прояви адресовані широкій публіці, реалізовані засадами масової інформації. Головною функцією публіцистики є об'єктивно інформувати, але сучасно ай агітувати (пересвідчувати, політично впливати...). Спомеджі вшитих масмедій першорядне місце в сполоченськїм інтересї належить пресї.

Основны знакы публіцистичного штїлу. Публіцистичний штїл ся у нас конституював поступным одділюванєм з научного штїлу, котрому є своєв подобов найближшый, але і внаслідку перебераня дакотрых знаків речницького штїлу. Найбівшый вплив на єго формованя мають сполоченсько-політичны условия, котры детермінують єго функцію.

В одборній літературї попри терміні публіцистичний штїл ся вживають і терміны журналістичний і новинарський штїл.

Окрем основної інформачної і агітаційної функції публіцистика має і освітню функцію – приносить довшы статї з розлічных научных і технічных дисциплін. Самособов, новинарь не може быти одборником на вшытко, о чім пише. Публіцистика ся творить про шыроку верьству приїмателів, зато мусить вшыткы менше вживаны слова, значкы і скорочїня высвітлити, але своїм штїлом писаня мусить читателя тыж заінтересувати.

Публіцистичний штїл має такы основны знакы: **приступность** (зрозумілость, ясность), **выстижность** (точность, адресность), **притяжливость** (интересность, майстровство прояву).

Автоматизація і актуалізація в публіцистичнім штїлі. В языковім прояві внуторно на себе впливають два знакы:

- **автоматизація** – конвенчность, устояность прояву і
- **актуалізація** – оживлїня, незвычайность прояву.

При **автоматизації** говоримо о вживаню устояных, стабілізованих словных споїнь або речїнь у фреквентованих, штандартных сітуаціях, напр.: *дискусія была плодна, акція была на высокій уровни, председа прияв делегацію і дискутовали на тему народностного живота, были сьме щастны, же сьме там были.*

При **актуалізації** ся вжые незвычайне языкове средство або часто вживане средство ся вжые незвычайным способом. Наприклад, на дакотре слово або словне споїня автор упозорнить так, же го доповнить яковсь позначков – *такзваний, як ся говорить*, або го дасть до цїтовалників, напр.: *Было то такзване фона.* – *Такы сьме были „щастны“, же сьме мусили іти до школы...*

К найчастішым актуалізаційным засадам належить **перенос значїня слова, образна назва** (*участници конференції палцєм указали на недостатки, русинство го вхопило за сердце*), **вживаня фразеологізмів** (*такый богатый, лем по*

кешени вітор му дує), **контраст** (*зграниці Европской унії споят членскы країны до єдного цілку*) і под.

Часто повторєваны языковы актуалізації страчають свій ефект і міняють ся на автоматизації або аж кліше („отрепаны“ фразы), напр.: *велике множество, рїшати вопросы, енормный успех* і под.

Жанры публіцистичного штїлу. Публіцистичны жанры ділимо до трьох груп:

- а) справодайскы:** справа (ознамлїня), розшырена справа, ріпорт (коротка репортаж), інтервю (розговор), резолюція (выголошїня на конєць засїданя), комуніке (офіціалне штатнополітичне проголошїня), інзерат, плагат, реферат;
- б) аналітичны:** уводник, коментарь, глоса, посудок, рецензія, критіка, дискусія, полеміка, дебата, карікатура, антырфіле (позначкы на актуалну тему, часто жартовного або іронічного характеру) памфлет;
- в) белетристичны:** выужывають средства умельської літературы: фейтон, козрі (розповіданя легкым говорovým штїлом), репортаж, нарис, фічер (документарне пасмо в радію або телевізії з елементами умельського штїлу), стовпчик.

В справодайских жанрах домінує об'єктивний приступ, в аналітичных і белетристичных – суб'єктивний приступ автора.

а) Дакотры справодайскы жанры в публіцистіці

Справа. Справа (інформація, ознамлїня) – є основов комунікації. Добра справа мусить давати одповідь на пять вопросів: хто?, што?, де?, чом? яким способом? коли?

То, што є у справі найважніше, стоїть у титулку. З композиційного боку є справа проста, ніч ся в ній не высвітлять, ей костров є інформачный слоговый поступ. Чім веце має справа описных елементів, тым є близша к репортажи, а чім веце має розповідных елементів, тым веце ся подобать реферату.

Справа є таким жанром, котрый не потребує мати языковый контекст. Інформація ся може реалізувати простым укладанєм фактів коло себе.

Розшырена справа. Розшырена справа є вольніше штїлізований текст, в котрім ся може проявити і позиція автора. Розшырена справа не значить автоматично справу богатшу на інформації, але схоснованя веце общіх слов і словозлук. Така справа ся може приближувати к репортажи або коментарю. На репортаж ся подобать тогды, кедь обсягує веце дінамічных, конкретных, емоційных, драматічных і вцілім дієвых слов. На коментарь ся подобать тогды, кедь обсягує веце інтелектуальных, абстрактных і увагових елементів.

Ріпорт. Сїнонімами ріпорту суть реферат, референція, інформація. Первістнов формов ріпорту є свідчїня свідка, інформація о події од прямого участника.

В сучасности ріпорт має форму довшой неутралной (обектiвной, незаiнтересованой) справы з елементами образности, жывого опису людей, сiтуацiї, обставины, условия, в яких проходила описована подiя. Своiм розсягом є ріпорт бiвший, як справа, то значiть, же має ай богатшу штруктуру. Словник є богатшый на описны i оцiнюючi слова, т. є. на адъектiвы, адвербiї, препозицiї, конъюнкцiї i часолова, а обсягує менше субстантiв. Из слоговых поступiв ся вживать або iнформачный, або описный, подобно як у справi. На роздiл од репортажи, ріпорт обсягує веце фактiв, причiм єден факт ся слiдує з дакiлькох аспектiв, описує ся, реферує ся о нiм як о готовiм. В репортажи ся факт описує в процесi, описує ся єго розвиток, змiна. Репортаж є концiпована дiнамiчнiше i є субектiвнiша, як iнтелектуалнiше концiпованный ріпорт. Репортаж стоiть далше од научных текстiв, як ріпорт.

Интервью (розговор). Є то єден з найпопулярнiшых публiцистичных жанрiв. В новинках го найдеме як тiп дiалогiзованої справы або як часть репортажи i под. Може быти публiкованный дослова або скороченый.

Цiлём розговору є представити особу i автентичнов формов поiнформовати о важных фактах. Новинарське интервью ся може робити i формов анкеты, кедь респондент (тот, кого ся просиме) одповiдi собi приправить або напише допеду.

Основа интервью є проста:

1. коротка характеристика особы,
2. запис вопросов i одповiдей.

Сумарiзуючi, мож повiсти, же интервью є контролёванный (рядженный) розговор, котрый автентично iнформує о особi, але i о серьёзных фактах. Контролёваня розговору є в тiм, же редактор своiма вопросами наводит респондента на коротшы або довшы якнайвыстижнiшы одповiдi так, жебы творили компактный текст.

Ознамлiня. Є то куртый iнформачный жанер своiм розсягом близкий справi, але дакотрыма знаками одлишний од нёй. Справа говорить о подiї, котра ся стала, а ознамлiня ся односить к будучности, т. є. к подiї, котра ся має стати. Тiпом ознамлiня є **комунiке** – урядны iнформацiї штатного i полiтичного характеру. Штiлізує ся абстрактнiше i высшим штiлом, бо ся односить звычайно к шырокому кругу вопросов i платить довшый перiод як ознамлiня. Тiпом ознамлiня є ай **iнзерат** – куртый публiцистичный жанер, обсягом котрого є iнформацiя о даякiй трансакцiї комерчного характеру. Од iншых публiцистичных жанрiв ся одлишуют минiмалным текстом з выразным тiпом шрифту, простором i iлустрацiями. Тiпом „iнзерату“ є **вiнета**, т. є. етiкета на означiня фiрмы або характеристикi продукту. Ту можеме задiлити i назву новинок або часопису, котра є нелем назвов, але сiгналiзує або пропагує факты тiпу коли i хто го основав, яке має замiряня i под. Подобный вiнетi є текст на обалi i титулнiй сторiнцi книжки, котрый має днесь веце функций, як лем предмет назвати.

Плагат. Плагат є попередником публiцистики i зарiвно є найстаршым публiцистичным жанром. Є то шпецiфичный вiзуально-словесный або аудiо-словесный комунiкат, котрый посередництвом графичной або звуковой плус словесной куртой iнформацiї за пару секунд дасть нам основны iнформацiї о актуалнiй, презентованiй темi, подiї. Зато єго языковы i мiмоязыковы компоненты мусять быти ясны i просты i ведно мусять творити гармоничный цiлок. Плагат приносить такы iнформацiї, котры люде самы од себе не выглядуют, а зато єго текст мусить быти выразный, незвычайный i атрактивный. Штiлистика тексту на плагатi є близка штiлистикi телеграму – прояв є аграматичный, елiптичный а зарiвно ерархичный. Плагат звычайно не чiтаеме горизонтально, але вертикально.

Реферат. Понятя реферат частiше стрiчаеме як жанер адмiнiстративной сферы або научного штiлу. Ёго функциёв є поiнформовати/зреферовати о дiятельствi за конкретный перiод. Зато ся на нёго не кладут такы крiтерiї, як на публiцистичны жанры (вариабiльность, атрактивность i под.), наспак реферат мусить быти аргументованный комунiкат без агiтачных, сугестивных i пропагачных елементiв. Реферуячiй є лем посередником, котрый говорить за многих, а справа ани сам не є автором тексту.

Але i в публiцистикi ся стрiчаеме з рефератом як з публiцистичным жанром. Зарiвно є найдовшым справодайским жанром. В нiм журналиста приносить комплексну iнформацiю о ходi интересной акцiї. Такый реферат ся складать из двох роздiльных частей: рамковой iнформацiї, яка описує вонкашнi i формалны знакы (мiсто, час, оргiзатора, участникiв, програм i т. д.); iнформацiї о обсягу акцiї, т. є. о прочiтанных рефератах, дискусiї, резолюцiї... Значiть, перша часть реферату є курта, ядром реферату є друга часть.

б) Дакотры аналiтичны жанры в публiцистикi

Уводник. К основным аналiтичным жанрам належить уводник, респ. передня/перша статья в новинках. То значiть, же уводник є першов i найважнiшов статёв, котра аналiзує найактуалнiшу проблему дня, i котрый є законченный практичным заклочiнями i выводами про конкретну роботу. Подля розсягу уводник належить к жанрам середнiм або бiвшим. Ёго штiлистика бы мала быти легша, як напр. в популярно-научнiй статiї.

Мiмоязыковы комунiкачны елементы в уводнику суть минiмалны або ниякы. Є то чiстый словесный iнтелектуальный жанер заложенный на фактах i словах. Але єго мiсто на самiм зачатку новинок, таксамо i тiп шрифту бы ся могли квалiфiковати як мiмоязыковы елементы, котры хоць в рамках новинок до какойсь мiры модiфiкують позiцию того тексту в порiвнаню з остатнiма текстами, але внутри єго штруктуры не засягуют.

В титулку/назвi уводника ся має повiсти якнайвеце. Ёго обсяг бы мав охо-

плівати обсяг цілого тексту. Тітулки звикнуть бути і метафоричні або лем інформують о темі.

Коментарь. Коментарь ся розвинув із справи. Коментарі ся ід справам припоєвали зато, же справи выходили з розлічних поглядів і позицій. То значить, же цілём коментарів было до якоїсь міри інтегровати язык і обсяг справ.

Коментарь стоїть меджі справов і уводником. Зо справов має сполочне то, же ся притримує фактів. Одлишує ся од ній тым, же тоты факты інтерпретує. З уводником має сполочне то, же рефлектує позицію автора або редакції. Одлишує ся од уводника тым, же є конкретніший і є заміряный лем на єден і частковий проблем. Але границя од коментаря на обидва боки є континуална.

Коментарь хочь не є побудований на новости фактів, даколи ани не приносить новы інформації, але интересный і атрактивный є тым, же вносить якесь напята меджі автора і читателя. В коментарі мусять бути діалогічны і полемічны елементи, котры назначують позицію і ступінь заангажованости автора.

Глоса. Глоса є в основі куртый коментарь, але вдяка своїй штілістичній формі ся од коментаря так одхылила, же ся посунула на границю меджі аналітичны і белетристичны жанры. Дакотры гуморно написаны глосы доконця веце інклінують к белетристичным жанрам.

Глоса як каждый малый жанер і як каждый коментарь собі выжадує контекст, бо лем з оглядом на контекст „блисне ся“ ей поінта, яка справа сама выплыне з контексту і не треба ей дословно назвати. Суть три тіпы глос: позитівна, критична і полемічна. Найчастішим є другый тіп глосы („остра, печуча“).

Посудок, рецензія, критіка, дискусія, полеміка, дебата. Вшыткы уведжены жанры ся вживають нелем в новинках і часописах, то значить кваліфікують ся і як жанры научного штілу. Дискусія, полеміка і дебата выступають і в реторичнім штілі. Своім обсягом, формов і функцієв на полеміку надвязує карікатура. Є то цілена модифікація яву із заміром ретушовати або гіперболізовати дакотры части або єдину часть яву. В карікатурі ся непрямо говорить, подобно як в памфлеті, лемже памфлет є заміряный негатівістично, а карікатура може мати і позитівный замір.

Критіка в пресі є проявом демократічного общества, зато же ей авторами суть нелем новинарі, але і дописователі. Зато ся на критіку треба позерати нелем як на слоговый жанер, але і як на оцінїня одношіня к реалным фактам, причім ся выкреслюють недостатки з цілём досягнути зміну або зліпшіня сітуації.

Критіку в публіцистіці стрічає як самостатный слоговый жанер, але і як оцінєня в розлічных подобах у многих справодайских (резолуція), аналітичных (уводник, коментарь) і белетристичных жанрах (фейтон, глоса). Функцієв публіцистичной критіки є оцінєвати сполоченьскы явы, главно указовати на їх негатівный аспект. Научна (одборна) критіка (рецензія, опонентський посудок) комплексно аналізує і оцінює позитівны і негатівны аспекти явів і творів. Каждая

критіка має бути обективна і конштруктивна – має назначіти способы рішіня.

Антырфіле. Є то курта, з гумором написана позначка к актуалній події. Тот жанер стоїть на границі меджі аналітичным і белетристичным жанром. Од глосы ся одлишує тым, же глоса то є выяснїня даякого факту, текст, який оцінює даякий факт, выслідком чого є даяка інформація. Антырфіле стоїть ближе к справі.

Памфлет. Памфлет стоїть найближе к полеміці. На розділ од полемічной статі, в якій автор аргументує із заміром підпорити своє тверджіня і вывернути тверджіня опонента, у памфлеті домінує замір зніщити опонента. Памфлет є острый, часто сатірічний текст, в котрім замір зніщити противника є мотивований высміхом. Памфлем то є ганопис, котрый має згущены, емоціональны, дость конкретны і назорны формулації. В памфлеті суть часто слова на границі слушности – пеєратівны.

в) Дакотры белетристичны жанры в публіцистіці

Слово белетрія значить красна, умелецька література. Белетристичны тексты в публіцистіці суть призначны интересным, живым штілом написаня. Подля своего композичного поступу, белетристичны жанры в публіцистіці можеме розділити на: **фейтоновы** (розповідны) і **репортажны** (описны). К фейтоновым належать: **фейтон, козрі, фічер, стовпчік**; к репортажным – **репортаж і нарис**.

Фейтон. Фейтон є жартовне розповіданя о актуалнім проблемі. Може ся скончіти гуморнов, несподіванов поінтов, але поінта, змысел, може бути ненападно розложений і закомпонований в цілім тексті. Од розповіданя умелецькой прозы ся одлишує своєв конкретностєв, документарностєв і міцным операнєм ся о факты.

Фейтон з белетристичных жанрів є найвеце під впливом пишучого субекта. Автор ся не може одособнити, кедь нараблять з емоціоналыма і з експресівныма словами і кедь має застати конкретну позицію. Позиція автора у фейтоні ся не выражать лем пасівнов формов, але вшыткыма можныма сугестівныма елементами: гнів, сарказм, жаль, гумор – тото вшытко має активну подобу, приімателя атакує. Лем тот фейтон є добрый, котрый выкликує моменталны реакції у читателя, котрый го провокує, не охаблять на покою. Властне заключіня, значить, є дагде мімо нєго, не в нїм. Закончіня собі „доповнить“ читатель сам.

Козрі. Назва козрі є з французького языка і значить забавну лекцію, розповідь, высвітлєваня легков формов. Находить ся в одборных часописах як поучіня повіджене легков формов. Обсягує експресівны, емоціональны і белетристичны елементы з цілём придати атрактивность тексту. Про козрі є тіпичный субективный розповідный або конверзачный тон. В тексті є много персоніфікацій, ословлінь, парентез, екскурзів і інших подобных елементів, котры мають помочі порозуміти текст. На розділ од фейтону, козрі не атакує, остро не критікує, але має дідактичний фарактер.

Фічер. Є то журналістично-умелецький жанер, котрый хоснує вшиткы інструменты „языка“ радія: музику, шум, бісїду, діалог, розповіданя, поезію, компліковану композицію. А то вшитко з цілєм емоціонално впливати на слухача, інформовати го і викликати в нєго естетичный умелецький зажиток. Є то богата, штїлізована і пестро комбінована композиція, котра комплексно впливає на емоції слухача. Фічер є в основі радіо-фільм, котрый бы міг быти кваліфікований як белетристичный жанер.

Стовпчик. Є то інтелектуально легкий жанер, котрый зрозумілым говором штілом одкриває одношіня к дачому. Своім характером стоїть близко глосы, але на розділ од єї єдності є комплексный.

Репортаж. Репортаж є змішаний жанер розширеної справи і белетризованого дієвого опису, котрый дає читателєви ясну представу о події посередництвом автентичного, прямого зажитку. Є то жанер, котрый ся розвинув з публіцистики – через путєписны розповіді, фейтоны і нарисы. Як жанер го частіше стрічає в радію і телевізії, як в новинках, де ся одбыває потенціално з подіїв, покы в новинках виходить аж по ній, значить радію і телевізію репортажи надїлили знаки автентичности і синхронізованости. До взнику радія і телевізії репортаж не мала такы знаки, як має днесь. Але белетризованы елементи вивжывала од свого взнику. Її функція є выражена в романській назві: репортер – знова перенести, привести, вертати ся в духу, т. з., іщі раз точно повторити то, што было.

Покы іде о участь і позицію автора в тексті, ту не суть такы выразны, як напр. у фейтоні. Їго вплив є найсилніший при вибраню фактів, котры до репортажи вкладать, значить непрямий вплив, хоць не мож цалком одшмарити ани пряме высловлєваня погляду і позиції. В репортажи, котра ся передає і переберать через змысловы органы, сугерують ся скорше предствы, але не ідеї.

Нарис. В теорії жанрів ся ясно розлишує репортаж і нарис, т. є. публіцистична і умелецька репортаж. Нарис є характеристичный бівшов міров збощованя, репортаж – бівшов міров фактів. В репортажи є автор обернутый вон, приймає змыслами і конштатує; в нарисі ся замірює і на своє внутро, може схосновати то, што ся дізнав уж передтым, при іншій події. В нарисі є естетична функція примарна, в репортажи домінує справодайска, аж по ній наслідуює естетична. Острішій і точнішій граніці меджі тьма жанрами нїт.

4.1.6 Речницький штїл (реторика)

Слово **реторика** походить з грецького слова *rhésis* = реч. В європській культурній традиції є єднов з першых дісциплін, яка систематично штудує языковы проявы. Слово *rhétor* в старій Греції не означовало чоловіка, котрый нормално говорив, але *майстра* слова. Пізніше ся тото слово вжывало лем в спеціальных

припадах – про того, хто учив остатніх майстровству бісїдовати, значить про учітелїв реторіки – науки о бісїдованю і о майстровстві бісїдовати.

То значить, же **реторика, або іншак повіджене речництво, є наука о знаках (характерістіках) говореного прояву, о майстровстві говорити: говорити логічно, интересно і пересвідчиво.**

Реторика ведно з поетіков і діалогіков стояли в античних добах на місті днешній штїлістики, яка ся поважує за єдну з наймолодшых лінгвістичных дісциплін – як самостатна дісципліна ся штїлістика видїлює аж в половині 19. стороча. Найбівше практичне значіння спомеджі спомянутых попередників штїлістики в старовікій Греції мала якраз реторика. Знати точно говорити, інформовати, або пересвідчити публіку о справности своїх поглядів є фактичне майстровство. Є то уменя, котре на розділ од інших умень, ся дасть навчити.

Зрод і розвой реторіки ся звязує з антиков, зо середньовічнов Грецією і Римом. Многы прінципы і дефініції, котры были актуалны перед веце як 2000 роками, суть інспіративны і днесь. Є интересно, же реторіков, під котров ся розумів спеціфічний жанер уменя, ся занимали в першій ряді філософы. Таксамо интересно є і то, же многы з них были нелем добрыма теоретиками, але і визначныма реторами (речниками).

В старій Греції мала реторика велике практичне значіння. Зато была даякий час єдним з главных предметів у школах. У 5. ст. до нашої еры, в добі Перікла, выдавали практичны учебники реторіки софісты (*sophistés, sophista* = учитель мудрости). Реторика была наука о тім, як речити, як творити речницькы проявы, жебы были интересны, привабливы і ефектны. Акцент ся клав на майстровство бісїдовати зато, же в тім часі, кедь барз мало людей знало читати а іщі менше з них писати, языкова комунікація ся реалізовала посередництвом живого контакту, через говорены проявы. Речницькы проявы в старій Греції, а іщі довго потім, ся ділили на проявы політичны, судны і славностны. Першы і другы проявы были практичны, третї естетичны.

В часі найбівшого розвою речництва были логографы (професіоналы писарі судных проявів), котры писали речницькы проявы на обїднавку. Реторами в тім часі означовали речників, а пізніше і учітелїв реторіки. О практичны скушености, як і о теоретичны увагы визначных речників був великий интерес, зато же в античній Греції способность выбудовати добрый прояв і інтерпретовати го суверенно, з амбіцієв пересвідчити слухачів, было кроком к сполоченській престижности і узнаню. Ту спомянеме мена холем дакотрых грецьких речників і їх теоретичны погляды, котры суть інспіративны і днесь.

В першій ряді треба спомянути Сократа (469 – 399 до н. е.). О його поглядах ся дізнаєме спосередковано – од його учня Платона (727 – 347 до н. е.). Сократ жадав од речників, жебы ся тримали правды, котру мож досягнути в діалогу. Учебны поступы заложены на діалогу, доднесь ся звуть сократовсков методом.

На Сократа надв'язав Платон, а то так у філософії, як і в теорії реторіки. Преферовав ідею добра і красна. Зато жадав од речника, жебы дотримовав моральні принципи. Їго прояв мав бути заложений на принципах справедливости, розважности, статечности і мудрости. Тоты ідеї і ідеали бы ся мали переносити і на слухачів. Суть то критерії, котры бы мали в бівшій мірі акцептовати і сучасны общественны і політичны діятелі.

Найвызначнішым грецьким філософом, котрый мав доміантний вплив на розвой реторіки, був Арістотел (384 – 322 до н. е.). Їго *Реторика*, яку творять три книги, є першов комплексов теоріїв о речницькім майстровстві. Речницькы проявы ділить на судны, політичны і славностны. В першых двох книгах Арістотел говорить о приправі матеріалу, які є визначный при спрацюваню теми. В третій книзі ся займає наперед композиційв обсягу, розложінєм матеріалу а потім языковов модифікаційв теми. Визначне місто ту має пересвідчива, суверенна аргументація і доказы. Речник бы їх мав выжыти так, жебы з нього была ясна єго естетична позиція к обсягу речі, як і к слухачам. К тому му мати помічі ай старостливе вибераня слов і адекватный прояв. І так в єго Реторіці находиме выклад о дакотрых тропах (метафора, прирівняня, гіпербола і т. д.) і о дакотрых повторных фігурах. У звязи з проявом говорить о дакотрых компонентах інтонації, главно о ритмі і темпі прояву, але тыж о вживаню мимоязыковых інструментів. Тоты языковы, інтоначны і мимоязыковы інструменти служать речникови на то, жебы єго прояв був точный, приступный, зрозумілый а про слухача притяжливый зато, бо є пересвідчивый.

Під впливом грецької реторіки ся розвивала римска. Найвызначнішым з римських речників був Маркус Тулій Ціцеро (106 – 43 до н. е.), який ся прославив своїма судныма і політичныма проявами. Є автором дакількох списів з теорії і історії реторіки (*Дві книги реторіки*, *О речникови*, *Речник про М. Брута*). Принципом Ціцеровой „штілістики“ было „ornate dicere“ (говорити квітчасто/ціфровано), вибрати ексклюзивны слова. Ціцеро уж будовав свою теорію речництва на трьох штілах: высокім, середнім і низкім. За доброго речника поважовав того, хто знав говорити так пересвідчиво, же своїм проявом здобыв слухачів і сучасно їм приніс умелецький зажиток. Ту реторика мала ай вплив негативный – ставляла форму над обсяг (формалізм). Напротивагу, далшый визначный речник, Цезар, був представителем класичного штілу, штілу без поетичного колоріту, де акцент ся клав на предметный вибір слов, ясных і конкретных.

Речництво – з кус посунутым значінєм і функційв – має своє місто ай в середнєвіку, а то наперек тому, же языкова (доміантним языком у сфері науки, умення і адміністративы був латинський) ани общественна ситуація той doby єго визначному розвою, як ани розвою штілістики вцілім, не помогли. Реторичны школы в середнєвіку лем продовжовали в традиціях античних школ. Сімпатизовало ся з реториком римского Ціцера, а то значить з притяжливима проявами з

естетичного боку, котры помагали розвою індивідуальных штілів. Но, з другого боку, підпоровали ся тыж тенденції перевзяты зо староіндіцької штілістики, яка „штілістику“ розуміла як економіку речі, як науку о скорочованю проявів. Концентрована увага на цілену економізацію прояву вело к розлишованю форми і обсягу прояву.

По періоді упадку латинського языка, латиньскы тексты ся стали предметом набоженьського штілу а дакотры їх елементи перешли до речницького штілу періоду середнєвіку і нововіку. Набоженьска реторика є менше конкретна, менше полемічна, але ослабніша, як антична реторика. Інакшый тип реторіки ся розвивав на універзітах: академічны лекції ся перетрансформовали з читаня текстів до живого прояву і проникали меджі шырший круг слухачів.

Взник новых сполоченсько-політичных формацій приніс і зрод новых типів речництва: в буржуазнім обществі (18. ст.) – політичного речництва в парламенті і на публічних трибунах, напр. в Англії і Франції, а в періоді взнику марксізму – пролетарського речництва (19. ст.). Но нововік приносить ай очівісний упадок функції речництва в сполочности, який є слідный уж по вынайджіню книгодрукування, але главно радія і телевізії. Окрем того, значіння речництва, а тым ай реторіки, упало таким темпом, яким темпом ся люде ставали грамотныма.

В сучасности в нашій сполочности настає ренесанція реторіки. Все частіше собі усвідомлюєме, же реторичне майстровство має визначну мотиваційну функцію і не мало бы хыбити, главно у особ на ведучіх функціях. Речництво як способ дорозуміваня має своє місто в ряді з високо розвинутыма медіями масової інформації і пропаганды. Преса, розглас і телевізія окліщують і виділяють (лімітують) функції і рамки реторіки, котра передтым повнила многы з їх сучасных функцій.

Основны знакы речницького штілу. Як сьме уж споминали, речницький штіл має своє коріння в старій Греції. Уж од античних часів, через цілый середнєвік, аж глубоко до нововіку був – главно попри біблічним штілі, або ведно з ним – єдным з найвеце розвинутых штілів публічного контактованя. „Res publica“ (публічны, верейны, громадны діла) од найстаршых часів ся людем ознамлівали формов речницького прояву. Взник і розвой того умення ся звязує з потребов устной комунікації в обществі. Але од вынайджіння преси ся зачав розвивати новинарський штіл, який до себе поступно веде і веде втяговав ай речницький штіл. Сучасны проявы речників – читаны і спонтанно говорены – переважно перебирають на себе подобу публіцистичного штілу і страчають свою реторичность. І хоць публіцистичный штіл не мож означовати за „наслідника“ реторичного штілу, але дакотры з єго функцій суплуге.

Так як ся в културных языках практиковало речництво, нараз з ним ся формовали і речницькы штілы. Формовали ся переберанєм чужіх прикладів і

приспосіблєванєм средств (інструментів) домашніх. Як при вшитках остатніх штїлах, так і при речницькім платить, же чім є язык старший і богатший, тым має веце розвинутый речницький штїл. В русиньскім языку, як в єднім з наймолодших славянських языків, речницький штїл є в процесі формованя. Є позначений впливами інших языків, главно словацького, але формує собі уж і властный потенціал, што видно на конференціях, конгресах, зобранях, громадах і под. Наконець, мож повісти, же основны знакы і найпризначнішы речницькы інструменты у вшитках языках суть подобны. Выпливать то з функції речництва як такого в обществі. А розділы суть даны лем тіпологи́чно пестростєв языків і сістемов жанрів, якы ся розвинули в інакшых общественных (сполоченьских) условіях.

Треба памятати на то, же бісїдуючі о речницькім штїлі, часто доходить ку стоґажєваню понять: РЕЧНИЦЬКИЙ ШТІЛ і РЕЧНИЦЬКИЙ ПРОЯВ.

- РЕЧНИЦЬКИЙ ШТІЛ є словна, вербална, часть конкретных живых выступлїнь.
- РЕЧНИЦЬКИЙ ПРОЯВ є комунікачний акт в конкретній сітуації і в конкретнім просторі, частєв якого суть тыж мімоязыковы компоненты.

Речницький штїл в сістемі штїлів належить к субєктивно-обєктивным штїлам публічного контакту. Од говорового штїлу ся одлишує тым, же не є штїлом лем публічного контакту, а од вшитких остатніх штїлів публічного контакту в першім рядї тым, же ся реалізує все лем в устній формі.

Повіли сьме, же речницький штїл має знакы субєктивно-обєктивного штїлу. Є то штїл публічного розговору двох несиметричных „особ“ – єднотливця і колективу – з котрых ся в языковім плані реалізує лем репліка першого з них: говорить єднотливець ку колективу. Значить, адресат є знамый, є притомный, а може почас прояву ясно указовати свою позицію, погляд, перерушовати або впливати на способ і обсяг прояву речника. Говориме ту о інтеракції меджі речником і слухачом. Без огляду на то, до якої міры є тот прояв єднобічний, є то прояв публічний, в котрім ся рахує з вживанєм інструментів вгодных і потребных про публічний контакт. Подля одношіня речника к слухачам ся зволить міра субєктивности прояву. Лексикальны средства (інструменты) ся выбирають так, жебы были каждому зрозумілы, жебы не выликовали фалошны асоціації. Граматичны інструменты ся выбирають тыж так, жебы были єднозначны. Вибір інструментів з оглядом на адресата – публіку – ту має барз велике значіння зато, же негодны, неадекватны, средства можуть під впливом давової психозы выкликати нечеканы реакції слухачів.

Вызначным характерістичным знаком речницького штїлу є єго **устность**. Речницький прояв ся все складать зо словной, образовой і акустичной части. Міра їх заступлїня в прояві має індивідуальный характер (залежить од речника). Вдяка участи мімоязыкового апарату на прояві, мож собі доволити, або даколи

ся то аж жадать, выпустити дакотры слова. Мож повісти, же устность прояву ведно з притомностєв адресата суть причінов того, же в речницькім штїлі не є потреба тілько высвітлєвати словами, як в остатніх штїлах, бо много ту мож назначити, напр. жестом, інтонацієв, павзов, темпом речі і под.

Треба памятати, же чім є речницький прояв інтересніший, атрактивніший, тым бівша вага ся переносить на мімоязыковы інструменты, або наспак повіджене: кедь у прояві домінують мімоязыковы, значить образы (візуалны) і звуковы (акустичны) інструменты над словныма (вербалныма), тым речницький прояв є справила театралніший і про слухача інтересніший.

Далшым знаком речницького штїлу є єго **сугєстивность** (підманчивость, притяжливость), яка ся в прояві досягує вживанєм языковых інструментів з розлічных штїлів. Наприклад, з умелецького штїлу в речницькім ся вживають белетризуючі і оздобны элементы (поетичны фігуры – періфраза, гіпербола і ін.) і драматизуючі элементы (антитеза, анадіплоза і ін.), з научного штїлу – назорны (приклады, прирівняня і ін.), з адміністративного, напр. в рефератах, фактографічны элементы.

Жанры речницького штїлу. Жанры речницького штїлу были розроблены уж в періоді Арістотела. В єго реторіці ся розлишують троякы жанры: судны, політичны і славностны. Вшиткы з них ся утримали доднесь.

На форму жанру найвеце впливать **функція**, на яку є назначений. Тота може быти холем трояка:

1. пропаговати,
2. высвітлєвати,
3. коментовати.

В залежности од функції, сучасны речницькы проявы розділюєме на:

1. **Агітачно-пропагандістичны проявы**, котры ся дале ділять на:

- а) **політичны**: маніфєстачны, парламентны, агітачны, дипломатичны, мітінґовы...
- б) **судны**: обжалобы, обґаєбы;

2. **Научны проявы**:

- а) **лекції**: школьскы, освітні,
- б) **рефераты і корефераты**: політичны, научны, організачны, супроводны,
- в) **діалогізованы форми**: дискусії, полемікы,
- г) **церковны**: гомілії, проповіді;

3. **Славностны проявы** (принагодны і церемоніалны):

- а) **публічны**: - *славностны*: юбілейны, споминковы, ґратулачны,
- *рамковы*: вступны, заключны, поздравны,
- *інформачны*: вызва, розказ, конферансьєрськы,
- б) **родинны**: тосты (припиткы), свадьбяны, погребны.

Етапы творіння прояву

Про успіх речницького прояву є барз визначна стратегія приправи. Продумання теми і функції прояву, зберання матеріалу, аналізу публіки – того вшытко належить к стратегії приправи на речницький прояв.

Речницький прояв є выслідным продуктом того процесу, який має пять етап:

1. Зберання фактів (інвенція)
2. Композиція
3. Штілізація
4. Приправа на інтерпретацію прояву
5. Властна реалізація прояву

1. Зберання фактів як і цілый процес творіння прояву залежить в першій ряді од ёго функцій, котры суть наслідуючі:

- а) дашто высвітлити,
- б) заінтересовати і пересвідчити,
- в) змобілізувати до работы,
- г) повабити.

В тій етапі творіння речницького прояву треба памятати на:

- вибір теми,
- усвідомління собі функції прояву,
- аналізу публіки,
- зберання матеріалу.

За основный прінціп култівованого речницького прояву бы сьме могли поважовати тверджіня: *Бісідуй лем тогды, кедь маш што повісти*. Ту бы сьме собі могли таксамо припомянути цитаты представителів класічної реторіки о потребі вызнати ся в темі речницького прояву. Може найзнаміше є речіня Маркуса Портіуса Ката: „Трим ся темы, а слова прийдуть самы.“ Представитель німецькой реформації Філіп Меланхтон (1497 – 1560) твердить, же: „Не реторічне майстровство, але блазновство є говорити о темах незнамых і непроштудованых.“ А наконець Ян Амос Коменський (1592 – 1670) був пересвічений о тім, же: „Dobře přehlídna věc, poplyne tobě sama řeč.“²⁴⁷

Значіть, основов обсягу речницького прояву є ёго тема. Кедь маме тему vybratu, дале аналізуєме: што о тій темі знаме, ці дана тема є про нас интересна, але і то, в якім одношіню є тема к публіці і к сітуації, в якій має речницький прояв прозвучати.

Дале собі мусиме усвідомити, який час маєме выділений на прояв (є розділ приправити прояв на 10 минут, і на єдну годину) і замір, функцію прояву (ці хочеме публіку інформовати, поучіти, пересвідчити, або побавити). Наслідно бы

сьме мали сформуловати основну ідею свого прояву. Точна штілізація основной ідеї, одзеркалюющей обсяг речницького прояву, є ключом к наслідуючим крокам приправи реторічного тексту.

Далшым кроком в приправі речницького прояву є аналізу публіки і комунікачній сітуації. Мусиме ся вжыти до ролі слухачів і усвідомити собі, котры соціальны або психологічны характерістікы публіки суть про успіх прояву важны. Можемо предпокладати реакції слухачів на речника, на тему і на функцію прояву. Модіфіковати їх може і сам речник, наприклад таким способом, же в прояві укаже, же тема му є близка; ясно формулує думкы і кваліфіковано аргументує; укаже своє внуторне одношіня к темі – публіка мусить чути, же речник ся о тему интересує, же ся у своїй ролі речника чує добрі; речник проявлять интерес о публіку.

По такій приправі наслідуює зберання матеріалу. Зачінають ся тым, што уж о даній темі знаме, а потім ся зберают і далшы інформації і факты, враховано ілюстрачній матеріалу. Треба памятати на то, же назберати мусиме омного веще матеріалу, фактів як їх поужыєме (може в мірці 1 : 10). Наслідно мож приступити к другій етапі – композиції речницького прояву.

2. Композиція речницького прояву. Ясна композиція речницького прояву є єдним з визначных предположінь ефективного реторічного тексту. Покры приступиме к етапі ушорованя і розложіня матеріалу, мусиме собі усвідомити, же:

- речницький прояв бы мав быти поскладованый так, жебы го слухачі легко порозуміли і запамятали собі ёго основны думкы,
- композиція бы мала одзеркалёвати внуторну логіку темы, а в композиції бы мав быти слідный тыж замір прояву,
- речницький прояв бы мав мати свою властну дінаміку і внуторный вывой од зачатку до конца,
- ай композиція бы мала выходити зо сітуації і характеру публіки.

Класічне є тричленне розділїня реторічного тексту на вступ, ядро і заключіня, котре ся приписує єдному з першых учітелів реторіки Теісієві (5. ст. до н. е.), причім значіня окремых частей і їх пропорціональность залежить од характеру жанру.

Вступ. Вступна часть прояву є контактна. В ній ся надвязує контакт меджі речником і слухачами, меджі слухачами і темов прояву. Слухачів „наладжує“ на данный прояв, о котрім якраз у вступі дістають першы інформації. Речникови помагать поступно перейти к главній части прояву. Такой у вступі може речник слухача заінтересовати, або і одняти интерес од далшого слуханя. Довжка вступу залежить од сітуації: кедь выступаєме перед слухачами періодічно (напр. в учебнім процесі) або кедь речницьким проявом прямо реагуєме на проблемы, о котрых слухачі добрі знають, выстачіть дакілько вступных позначок, котры

²⁴⁷ SLANČOVÁ, D.: *Základy praktickéj rétoriky*. Prešov: Náuka, 2001, с. 68.

прояв закомпонують до контексту. Вступна часть як контактна часть композиційної структури бы в речницькім прояві не мала хыбити.

А як бы сьме мали зачати? Поужыти мож розлічны реторічны стратегії. Речницькы проявы ся часто зачінають єдным із слідуемых способів:

- **одказом на тему і сітуацію**

Світовий конгрес Русинів є фактом помірно старым. По першый раз быв у марцу 1991 року. То значить, же Світовий конгрес Русинів є доконця страшый, як три країны, з яких суть ту делегаты – Словакія, Україна, Сербія і Чорна Гора. За тот час сьме набыли скушености з організования конгресів. Тот конгрес є сямый, а позераючи на спектр діяльства і звязаных з ним подій, він є найбівший. (П. Р. Магочій)²⁴⁸

- **представлїнем основы речницького прояву**

У своїм выступлїню ся сконцентрую на дакілько практичных проблемів: ці буде мож, або ці будеме хотіти продовжовати організования наших конгресів у „старім“ форматі, або подля „новых правил“. Далшы проблем ся дотыкаты числености делегацій з розлічных штатів-основателів конгресу. Ці мусить каждая з делегацій і надале мати по 10 членів? І ці бы не мали асоційованы члени або індивідуално, або як група дістати право голосованя на світовій раді? Ці повинны быти дві окремы делегації зо Споєных штатів і Канады і ці бы не мала зістати лем єдина североамерицька делегація? ... Але суть ту і далшы три темы, о котрых хочу днесь говорити. Меджі іншым, думам собі, же тоты три темы суть найважнішы про будучу орьєнтацію русиньского руху. Тыма темами суть: бізніс, наука і молодеж. (П. Р. Магочій)

Тоты способы зачатя прояву пасують, главно про діловы проявы. Дають основну інформацію о речницькім прояві і суть легким і ефектївным способом переходу к ядру прояву.

- **особным споминанєм**

Перед двома роками, на 1. Світовім конгресі Русинів у марцу 1991 в Меджілабірцях мав єм честь прочітати реферат на тему „Карпаторусины: новый, ці обновлений народ.“ В тім плані я характерізовав русиньске возроджїня як рух інтелектуалів, які ся веце занимають реторіков як конкретнов роботов. Повів єм то з надїєв, же русиньскы діятелі на вітцівских землях возьмуть то до увагы, же „ціла нова генерація“ повинна знати, што значить быти Русиним. (П. Р. Магочій)

Особны споминки можеме як ефектний зачаток схосновати і тогды, кедь ся вертаме перед публіку, перед котров сьме уж колись выступали, і спомина-

ня ся вяже якраз із нїв. Добрі є притім выхабити сентімент і порожні компліменти.

- **реторічным вопросом**

Реторічний вопрос є єднов з найужыванїшых реторічных фігур, активізує думаня слухача так, же уж од зачатку зачне о даній темі роздумовати.

Ці Русины у Мадыарську іщі все мають якісь проблемы? Наїсто, же гей. Але од часу революції 1989 року і выростаня новой генерації молодых русиньских активістів, мы днесь знаме дві річі. То, же все будуть тяжкосты, але все ся найдуть і адекватны рішіня. За послїдніх пять років з кількома проблемами каждый з вас ся стрїтив – на Словакії, в Польщі, на Україні, в Мадыарську у войновій Югославії, але тыж і в Америці? А кілько з них было холем счасты, кедь не цалком, вирішєных? Ваши успїхы і ваша екзістенція як Русинів днесь – то реалность, котру мусиме понести до 21. стороча. (П. Р. Магочій)

- **несподіваным тверджїнем або поглядом**

Екзістенція Світового конгресу Русинів помогла мобілізації русиньских діл і в Северній Америці. На першім конгресі в 1991 році єм ся ганьбив за америцьких Русинів, што єм і отворено повів, бо проявлєвали лем малый або цалком ниякий інтерес о судьбу домовины своїх предків. По десятих роках можу з радостєв выголосити, же мое чувство ганьбы ся змінило на чувство гордосты. (П. Р. Магочій)

Несподіваний зачаток, як тзв. шокова техніка, є вгодный напр. про апатічну публіку. К „силным“ реторічным стратегіям належить і зачаток без вступу, *in medias res*, кедь речник такой приступить к основным думкам прояву.

В порівнаню з моїма выступлениями на минулых конгресах, днешній мій коментарь буде коротшый і буду в нїм говорити лем о роботі Карпаторусинів у Северній Америці.

В послїдніх двох роках найстаршы і найавторітнішы інституції Американів русиньского роду славили свої юбілеї: Карпаторусиньскый научный центр, який ся в сучасности находит в місті Окала, в штаті Флоріда, славив свої двадцять пять народенины; Карпаторусиньске общество в Піттсбургу, в штаті Пенсільванія, славило 10-річний юбілей своєї работы. (П. Р. Магочій)

- **цитатом**

Сенека говорил: „Всягда є много злодїїв, грїху і неправости. Каждый днєм росте смак вчинити грїх, каждый днєм ся тратит ганьбливость.“ Цітат указує, же в грецькій філософії мож было найти одповідь нелем про добу, в якій жыв Сенека, але і про добу, в якій жыв Духновіч. Зато будитель і освітяне того часу находили потїху в штудію філософії, главно платонічной і стоїчной. Она зміцнєвала у русинькой інтелігенції тугу за ліпшым жыво-

²⁴⁸ Укажкы текстів суть vybrаты з русиньских періодік, часопису „Русин“ і „Народных новинок“, в яких были, почїнаючи роком 1991, опублікованы речницькы проявы переважно делегатів окремых Світових конгресів Русинів – проф. Др. Павла Роберта Магочія, проф. Др. Івана Попа, др. н., участников Меджінародных конгресів русиньского языка – проф. Др. Роберта Ротштейна і др.

том, дала їм поучіння о высшій быттю і екзістенції, указала їм Сократа і інших філософів як світлы приклады представителів моралкы і послушности, а то як противагу закону. (І. Поп)

Цітат є вгодным інструментом на викликання інтересу у слухачів. Окрем того, має выгоду, же вгодно выбратый докаже публіку емоціонално настроїти.

- **гуморнов пригодов, анекдотов**

Роздумуючі зареаговати на актуалны події в мікроруснацькїм світі звязаны з недавным розділєванєм штатных фінанцій на русиньску културу на Словакії, де тзв. одборна комісія про русиньску културу переважнов векшынов голосів вирішыла на 2005 рік не дати ани коруну зо штатного розпochту на выдаваня Народных новинок, на мысль мі пришла єдна анекдота. В ній злата рыбка обіцяла Руснакови, же кедь ї пустить на слободу, та му сповнить три желаня. Малаый, завістливый Русначок собі зажелав мати вшиткого дуплом, як єго сусід. Но у своїй завісти і шкодорадости предсі собі не міг не одпустити желаня, яким бы свого сусіда пошкодив: „Няй му здохне єдина коза!“ – выповів послідне желаня. Лемже в своїй малодушности цалком забув на то, же желаня буде мати дуплований наслідок і на єго властнім маєтку...

Є то чорный гумор, але тыж, як видно, руснацька „чорна“ реаліта. Она ся тігатъ історієв Русинів од непамяти. В ній є зафіксовано, як малаый народ через своїх представителів за довгы стороча невалушный найти властну достойность, ся прихылять там, де є то в данім часі выгодно... (А. Плїшко-ва)

При вживаню гумору треба памятати на міру вкусу. Пригода бы мала быти жартовна і мала бы быти звязана з далшыма частями прояву.

- **ілюстрацієв**

В 1929 році русиньський сатірік Марко Бараболя написав „єдноактовку“, в котрій высміяв ідею автономной теріторії званої Підкарпатська Русь. Думало ся, же тота політична держава бы мала єствовати в найвыходнішій регіоні бывшого Чеськословеньска. Єдна постава з гры припомянула, же писателі на Підкарпатській Руси зачали творити літературу лем недавно. Такый почін тых людей вів к вопросу, як бы мав вызерати язык той літературы. „То были часы,“ весело повіла Бараболєва постава, „кедь языковый вопрос был главным проблемом, часы, котры были найромантичнішыма в історії Підкарпатя. Лем собі представте, всягды в містах і на селах, в чітарнях, в театрах, в штатных урядах і кавярнях, незалежно на тім, де люде были, непрерывно говорили о языковім вопросі.“

О шість десятиріч пізніше, кедь революція 1989 року засягла цілу середнєвыходну Европу і Советський союз, віділо ся, же ніч ся не змінило. Знова всягды, де жыли Русины, ся бісїдовало о языковім вопросі. (П. Р. Магочій)

Ай ілюстрачна пригода, значить пригода з реального жавота, гіпотетічна пригода або урывок з літературы бы мали быти звязаны з главнов думков прояву.

Прояв бы сьме не мали нігда зачїнати выправдованєм. Бо кедь уж раз стоїме перед публіков, чекать ся, же на свою роль сьме приправены. Фалошнов скромностєв публіку не здобудеме на свій бік а скромныма можеме зістати і без выправдованя.

Ословліня. Іщі перед властнов языковов активітов прояву вступаєме до контакту з публіков, а то через мімоязыковы інструменты (приход на речницьке місто, надвязаня мімоязыкового візуального контакту) і через ословліня. Ословліня суть особны выразы, котрыма ся речник обертать на адресата, подобно як особныма містоназівниками *ты* і *вы*. Розознаєме штири основны тіпы ословліня (речницьких проявів ся тыкають першы три):

- **офіціалны** (мають протоколарну подобу, вживають ся в сітуаціях, кедь ку колектіву говорить представитель інштїтуції – на конгресах, зъяздах, конференціях і под., напр. *важны, мілы, дороги колегове*),
- **напівофіціалны** (мають експресівный характер, вживають ся в сітуації, кедь к меншому колектіву, к людем котры ся знають, говорить хтось сам за себе, або в мені інштїтуції – на родинных акціях, на робочіх порадах, конзултаціях і под., напр. *мілый магістре Іване, дорогой наш юбіланте*),
- **довірны** (мають субектівный характер, напр. *дорогий дїдку, душо моя*),
- **общі** (вживають ся в сітуації, кедь адресат не є притомный – в писомных інструкціях, радах, приказах і заказах, геслах і под., напр. *громадяне, читателі, шоферы, волічі*).

Ословліня ся вживать на зачатку прояву, але тыж на зачатку дакотрых частей прояву. Окрем утримованя контакту, назначує композичну штруктуру прояву, підкреслює тоты части прояву, на зачатку котрых стоїть, а даколи фунгує як емоціональный компонент.

Є правда, же не каждый прояв ся мусить зачїнати ословлінєм. Можеме го выхабити тогды, кедь наше выступлїня (напр. діскусный прослов, реферат) даяким способом увели організаторы акції, або кедь перед слухачами выступаєме періодічно (напр. в учебнім процесі) і контакт надвязуєме інакшым способом.

Ядро. Ядро є найшырша часть речницького прояву, в котрім ся наповно розвивають основны тематічны части прояву. Способ їх поскладованя залежить од внуторной штруктуры темы прояву і од цілїв речницького прояву.

Основный логічний поступ будованя ядра прояву може быти двоякий:

- **індуктівный** (є заложенный на зобщованю окремых, конкретных припадів),
- **дедуктівный** (має опачну орьєнтацію – є заложенный на выводжованю окремых, конкретных припадів з основных, общіх знань).

Ядро тыж мож скомпоновати: хронологічно, просторово, причінно, тематічно. Тоты поступы суть діктованы внуторнов логіков **темы** прояву.

Окрем тематічної стратегії, можеме при компонованю ядра вжыти композичны поступы з орьєнтацієв веце на **слухача**, наприклад:

- поступ од знамого к незнамому,
- поступ заложенный на методі вопросів і одповідей,
- поступ заложенный на рішаню проблемы,
- поступ заложенный на контрасті,
- поступ на основі порівнованя.

Стратегія будованя ядра речницького прояву, значить способ розвиваня темы, ся одзеркалює і у вибірі слогового поступу, який може быти інформачный, описный, розповідный і викладовый. Інформачный слоговый поступ собі выбереме переважно тогды, кедь хочеме говорити о релатівно ізолованых фактах; описный – кедь хочеме захопити характерістікы явів, предметів, особ; розповідный – кедь нашым цілём є розповісти пригоду; викладовый – кедь у своїм речницькім прояві хочеме захопити логічны одношіня.

Треба памятати, же вибір слогового поступу залежить од темы і ціля прояву, ситуації і публікы. Малоколи ся в конкретнім речницькім прояві вжывать лем еден з уведжєных поступів, найчастіше ся їх переплітать дакілько.

Заключіня. Заключіня є синтезов попередніх частей речницького прояву. Ёго задачов є обернути увагу (позорность) публікы на основну тему і функцію прояву і навести „заклучну“ атмосферу, впливаючу з цілкового характеру прояву, т. є. дати слухачам знати, же ся ближить конець прояву. І ту ся дадуть вжыти многы способы ефектївного заклүчіня речницького прояву:

- **сумарізація**

... *Наконець довольте мі припомянути вшыткым нам, же минуле десятироча было найславніше про карпатьскых Русинів. Русины суть офіціално узнаны за окремый народ у бівшости країн, в котрых жыють. Русины екзистують і будуть екзистовати в Підкарпатьській Руси незалежно од того, што собі окремы Українці або українська влада о них думать.* (П. Р. Магочій)

- **вызва, желаня, стимулація к роздумованю**

... *Сумарізуючі, довольте мі просто припомянути, што є найважніше про Світовий конгрес Русинів і ёго участников: тото, же можеме цінити собі як старе, так і нове; іншыма словами, заховати вшытко хосенне з минулости, але быти приправеныма к змінам, які забезпечать бівшы успіхы в будучности. Зато вірю, же будете згодні з тым, же почас наступных дакількох років русиньскый рух мусить ся найвеце старати о бізнїс, науку і молодеж.* (П. Р. Магочій)

... *Тота велика задача – вытворити языковы права – зістає незакончена на*

порозі 21. стороча. Надїєме ся, же в новім сторочу ей людство вирішить. (Р. Ротштейн)

- **цітат**

... *Наконець бы-м хотїв обернути вашу увагу на выслов єдного лінгвісты, научна і цілосполоченьска робота якого была сконцентрована на єврейскый язык, т. є. їдіш. Їдіш, як може знате, не все был (і не все є) узнаваным языком. Ставало ся, же ёго противници го называли „зопсутым німецькым“. На першім їдішскім конгресі в Чернівцях, на Буковині в 1908 році, Матісёгу Мізес выповів слїдуюче: „Деятнадцате стороча вытворило права про чоловіка; великов задачов двадцятото стороча буде вытворити права про языки.“* (Р. Ротштейн)

- **ілюстрація**

... *В своїх думках я хотїв указати погляд лінгвісты на вопрос вытворїня нового літературного языка. То є погляд, під яким ся розумить незаінтересоване одношіня к думкам і чувствам бісїдуючих даным языком. Кедь, наприклад, представителї розлічных варіантів шпанельского языка в Латиньській Америці твердят, же они, як і жытелї Шпанельска, говорят „по шпанельскы“, на то мають право. Ниякий лінгвіста на може настоёати на тім, же не мають правду. Тото саме мож повісти і о англоязычных жытелях Северной Америки, Великой Британії, Австралії і т. д., непозераючи на многы одлишности фонетічного, граматічного, лексічного і ортографічного характеру.*

Кедьже жытелї той нещастной країны, котру іщі не так давно мы называли Югославїєв, вирішили зрушыти віденьскый договор з 1850 року, подля якого Сербы і Хорваты говорят єдным языком, но хоснують два розділны алфавіты, а кедь они будуть настоёвати на екзистенції розділных языків – сербского і хорватьского (або сербского, хорватьского і босняньского), то лінгвісты наперед повідять, же помы то іщі не цілком правда, то в будучности так буде. Ці будуть учебники славїстікы в 21. сторочу споминати меджі славяньскыма літературныма языками і русиньскый язык – о тім вирішить факт, ці удасть ся самым Русинам добити ся про свій лінгвістичный код стабільности норм, шырокого діпазону вжываня, узнаня і лояльности з боку членів властной языковой комуніты. (Р. Ротштейн)

Треба памятати, же про успіх речницького прояву велике значіння мають **вступ і заклүчіня**. Зато і тоты найскушенішы речници собі вступ і заклүчіня свого прояву напишуть і научать ся їх **наспамять**. В дакотрых проявах, кедь проблематіка є ясна і не барз шырока, може вступ сплывати з ядром. Але в кождім припадї вступ має быти куртый і інтересный; має дати знати, же слухачі в прояві учують дашто інтересне або важне.

3. Штілізація речницького прояву. Кедь говориме о **штілізації** речницького прояву, думає тым на процес выберу і ушорованя языковых і мімоязыковых інштрументів. При окремых композиціх частях речницького прояву сьме говорили о стратегіях їх будованя, жебы речницький прояв був про слухача інтересный од самого зачатку до конца. Але на публіку речникови помагають впливати тыж шпеціфічны выразовы інштрументы (средства) – **речницькы фігуры**. Суть то інштрументы речницьких проявів, котры ся вживають тыж в інакшых тіпах текстів, наприклад, в умелецькых ці публіцистичных.

Термін **речницькы фігуры** ся вживають про інштрументы двоякого тіпу: **фігуры і тропы**. **Фігуры** суть заложены на повторёваню – тых самых або подобных гласных звуків або груп звуків, складів, еднакых слов і речінь, і реалізують ся посередництвом фонетичных і синтаксичных інштрументів. **Тропы** ся звязують зо значінём слова і суть заложены на вивживаню незвычайного, перенесеного, значіня слов. Тропы і фігуры помагають речникови досягнути замір, з яким текст вытворив, але зарівно підвышують і ёго естетичну силу. В дакотрых тіпах текстів естетична функція є выразніша, напр. в славностных або набоженьскых проявах, в інших, напр. в інформачных реторичных текстах, естетична функція не є така выразна.

Кедьже реторичны фігуры суть в прояві нападны і притягують увагу слухача, мали бы сьме при їх вживаню памятати на міру, з яков їх будеме вживати, котра мусить выходити з каждой конкретной комунікачній ситуації. Вживаня повторных фігур є дане характером реторичного прояву, котрый плыне в часі, зато повторёваня помагають при ёго творіню, презентованю і приниманю. Котры речницькы фігуры ся в речницьких проявах вживають найчастіше? Суть то:

- **Анафора** – повторёваня єднакого слова або групи слов на зачатку двох або веце сусідніх речінь або wypowiedей, напр.: *Часто єм ся просив людей, чом ся не голосять к своїй русиньській народности, часто єм ся просив людей, чом сі не важать великанів своєю културы...*
- **Антитеза** – протиклад двох мотивів; часто ся вживають тричленна антитеза: (I) наперед ся даякий факт конштатує, (II) потім ся попре, а наконець (III) ся ёго причіна поменує, напр.: (I) *Мої милы штуденты!* (II) *Перебачте мі тото ословліня – знам же в тім моменті є уж анахронізмом. Уж не сьте штуденты.* (III) *Але штирирічна наша робота, тоты радостны і менше радостны часы, котры сьме ведно прожыли, може і днесь мі дає право вас так ословлёвати.*
- **Апострофа** – ословліня непритомной особы, неживой особы або предмету, напр.: *Пришли сьме ся з тобов, дорогой наш приятелю, розлучіти. Єсь, а сучасно не єсь ту з нами...* (Апострофа вживта в смуточнім прояві.)
- **Апозіопеза** – насилу перерушена або недокончена wypowiedь, напр.: *Кедь не сьме щастны, не можеме зробити щастныма ани других. Але раз може...*

- **Еліпса** – выхаблїня слова, части wypowiedі або речіня, котры означають факты знамы з контексту або ситуації, напр.: *Мы о вовку, а вовк (є) за дверями.* (выпущене звязочне часослово є). *Янку, як то стоїш? Руку (дай вон) з кешень!*
- **Енумерація** – вырахованя, напр.: *Є конець школьського рока, уж вас не буде страшыти голос дзвінка, уж вас перестане мучити математикарька, уж не будете мусити ся виправдовати за абсенцію на годинах.*
- **Епанастрофа** – повторёваня єднакого слова на концу єдного і на зачатку другого речіня, напр.: *Є час вакацій, про вас найрадостнішых днів. Днів, у котрых будете наберати силу до далшого школованя.*
- **Епіфора** – повторёваня еднакых слов на концу по собі наслідуючих wypowiedей, напр.: *Кедь єм був дітина, бісїдовав єм як дітина, думав єм як дітина, але кедь єм выріс, дітьскы способы єм одшмарив.*
- **Епізеукса** – повторёваня єдного слова або групи слов у тій самій формі за собов, напр.: *Не знам, не знам, ці то може быти правда.*
- **Градація** – ступнёваня выразу зміцнёванём (клімакс) або зослаблёванём (антіклімакс), напр.: *Ёго робота была збыточна, марна, наніч.*
- **Гіпербола** – выраз з перебівшуючим характером, напр.: *Стораз єм ті то повів, і так єсь не порозумів.*
- **Інверзія** – зміна традичного порядку наслідования слов, напр.: *Обидві тоты норми, норма штандартна ай персонална, екзистують паралелно.*
- **Іронія** – посунутя значіня, в котрім позитівне оцініня має пеєратівне значіння, напр.: *Ты єсь ся указав як вірний камарат.* (=зрадця)
- **Літотес** – двоїта неґація, яка ся вживають на змірніня выразу, напр.: *Мы з тым не можеме не быти згодні.*
- **Метафора** – перенешіння значіня з єдного яву на іншый яв на основі їх взаємной (вонкашней) подобы, напр.: *Уж встало наше сонічко?* (=дітина)
- **Метонімія** – перенешіння назвы єдного яву на другый яв, а то на основі їх внуторной звязаности, напр.: *Уж маш прочітаного Духновіча?* (=Духновічову книжку)
- **Періфраза** – кедь ся проста назва замінить описом, напр.: *місто на Дунаю* (= Братіслава)
- **Прирівняня** – проста образна назва, кедь єден предмет ся прирівнує к другому предмету, з котрым має сполочны знакы, напр.: *Він робітний, як пчолка.*
- **Реторичный вопрос** – вопрос, на котрый ся не чекать одповідь, бо одповідь ся находить прямо в нім, напр.: *Ці треба нам іщі веце біды?*

4. Приправа на інтерпретацію прояву. В рамках приправи на інтерпретацію речницького прояву мож виділити фазу, в котрій ся приправений прояв учіме наспамять – **фаза меморовання** (запам'ятовування). В класичній реторіці у фазі меморовання прояву ся розлишувала способность природно собі запам'ятати реторичний прояв, або „умело“, т. є. з помочов створеної системи мнемотехнічних (з грецького слова *μνητε* = пам'ять) інструментів. Як модел на запам'ятання служила знама будова, хыжа або даяке пространство. Речник потім ходив по тій хыжи з міста на місто (на дакотрім місті ся заставив), причім конкретны міста звязовав з конкретныма частинами прояву, вдяка чому ся му подарило утримувати плановану „архітектуру“ свого прояву. В реторичній культурі античної Греції і Рима процес запам'ятовування прояву був тыж інструментом на спонтанне творіння речницького прояву. Сучасна переважно писомна культура поважає фазу меморовання скоріше за способ освоїня собі примарной писомной подобы прояву.

Фаза запам'ятовування є етапов, в якій чекаєме на момент інтерпретації, т. є. властной реалізації прояву. В ній приправлений текст в речниковій свідомості ся стабілізує а в деталях ся іщі дотворює. Притім визначне місто має публіка, про яку ся прояв приправлює. В тій фазі речницький прояв проходить автокрітичнов етапов, кедь речник собі представляє реакції публіки на прояв і подля того го може управити. Думать тыж на практичны моменты, на то, же перед реалізацієв прояву треба сконтрولهвати простор, техніку (помічники), котру бы міг потребувати почас прояву, і потвердити, ці платить договорений час прояву.

У фазі приправи на інтерпретацію треба пам'ятати на то, же інтерпретований текст ся в деталях одлишує од приправленого, што є дане тіпом речницької інтерпретації. Розлишуєме слідуочі тіпы інтерпретації:

- **Вольна інтерпретація** приправеного прояву без будь-яких помічних текстів.
- **Вольна інтерпретація** приправеного прояву, але речник ся операть о основу і написаний концепт.
- **Вольна інтерпретація** приправеного прояву, але речник ся операть о основу, написаний концепт і о часточно написаний „дефінітивний“ текст. При такім тіпі інтерпретації читаєме, наприклад, цитаты, важны факты або тоты части тексту, в котрых залежить на точній штілізації. Вступны і заключны части прояву бы ся мали інтерпретувати вольно.
- **Комбінована інтерпретація** – кедь речник текст чітатъ і вольно інтерпретує.
- **„Блокова“ читательська інтерпретація** – т. є. чітання тексту, в якім ся має захопити обсяг речинь і абзаців, а не дослова інтерпретувати текст.
- **Читательська інтерпретація** – кедь приправений текст ся чітатъ дослова. Тот тіп волиме тогды, кедь в цілім прояві залежить на точній штілізації. Але і ту дбаєме, жебы чітання было виразне, култівоване, живе, з акцентом

на інтонацію і утримовання контакту з публіков. За речницьку інтерпретацію не мож поважувати дословне чітання на низкій інтерпретаційній уровні, кедь автор є одсунутый на задній план. Спеціална техніка на чітання собі выжадує спеціалну техніку чітання.

- **Декламачна інтерпретація меморованого тексту, інтерпретація спам'ятати.** Тот тіп інтерпретації ся практикує рідко.

К уведженим тіпам можеме придати ай **імпрровізований** речницький прояв. В тім тіпі прояву і інтерпретації ся выжадує речницьке майстровство, бо ту вшыткых пять фаз приправи і реалізації прояву проходить одразу. Найліпший выслідок при імпрровізованім прояві досягнеме тогды, кедь ся сконцентруєме на єдну основну думку, а так ся выгнеме неконцентрованому перескакованю од єдного пункту к другому.

До приправной фазы на інтерпретацію належить і писомна приправа. Є ліпше, кедь на невеликы проявы, при котрых мож практикувати вольнішы тіпы інтерпретації, собі приправиме писомны „помічники“ у формі четвертинок папіря формату А4. Правда, позначкы на них бы мали быти одзеркалїнем композиції тексту. Такы помічники аж так не „вырушуютъ“ слухача, як написаний цілый текст прояву на класичнім форматі папіря. Але ани ту бы сьме ся не мали концентровати веце на писомных „помічників“ як на публіку. Бо чім веце позераме до папіря, тым веце тратиме контакт з публіков. Місто партнерства з публіков так надв'язуєме „партнерство“ з папірєм, а речницька комунікація так тратить гуманний розмір.

Речник бы мав быти автором свого прояву. Кедь речник не є тотожный з автором прояву, ходем основны думкы бы мали выходити од речника, а прояв бы мав быти штілізований так, жебы був речникови приправений „на тіло“.

На інтерпретацію ся мож приправлювати ай активно, т. є. так, же прояв, кедь треба, дакілько раз попробуєме повісти наголос. Хоць спочатку при такім тренінгу ся можеме чути несміло, неісто, предсі лем кедь інтерпретуєме прояв **наголос**, привыкаєме собі на властный голос, также ёго звук при „острій“ інтерпретації не може нас несподівати. Окрем того, такий тренінг нам може помочі одкрити слабы міста в прояві, якы мож поправити.

Інтерпретації речницького прояву велике значіння приписовав у своїм учебнику реторікы (*Основы реторікы*) М. Ф. Квінтіліан, першый штатом плачений учитель реторікы в цісарьскім Римі (35 – 96 н. е.), автор 12 книжок о теорії і практиці реторікы:

„... Не залежить лем на тім, што сьме собі в духу приправили, але і на тім, як то повіме... Зато ниякий доказ, котрый приходить од речника, не є такий повный, жебы не стратив свою силу, кедь му не помагать пересвідчивый тон речника. Вшыткы емоції ся закономірно мусять вытратити, кедь не суть стімулованы голосом, тварёв, триманём цілого тіла; ... кедьже слова

самы о собі мають велику міць а голос придасть їм іщі властну силу, закономірно мусить – кедь ся то вшитко дасть докопы – ся зродити дашто доконале.”²⁴⁹

Треба пам'ятати, же недбала інтерпретація може ослабити, а даколи і цілком забити, думку. Очівидно, аж інтерпретаційна частина речницького прояву є правовою презентацією особистості речника, бо властний текст му може приправити дахто другий, але технічно – звуково го не мож реалізувати без участі речника.

5. Властна реалізація прояву. Култивованый речницький прояв бы мав решпектовати слідуєчі **прінципи звукової культури**:

- артикуловати ясно, виразно, зрозуміло,
- дотримувати правила ортоєпії,
- бісідувати інтонаційно виразно і пестро,
- дотримувати інтонаційну логіку і функційність інтонації,
- говорити пересвідчиво,
- дбати на евфонію (мілозвучність) прояву,
- логічно правильно і нерушено дихати,
- дбати на якість голосу і його функційне хоснованя,
- бісідувати вольно, жебы читаня якнайменше нарушувало інтерпретацію прояву.

Ортоєпічна норма то є комплекс правил правильної висловності. Про кождый літературный язык велике значіння має єднака висловність ушитых звуків і сполія звуків в усній речі вживателями языка. Розділність висловності тих самих звуків робить процес дорозуміваня тяжшим.

Правильно висловностей звуків у залежності од їх позиції в слові або в сполію слов ся займають ортоєпія (з грецького *orthos* – правильний, *epos* – реч). Головными причінами порушуваня ортоєпічних норм суть діалекти і побуквова висловність писаного тексту.

Кедьже дотримованя ортоєпічної норми належить к основным прінципам звукової культури, припомянемо собі **основны прінципы русиньской літературной висловности**.

Звукова реалізація сполія гласных фонем. Діфтонгів у звуковій системі русиньского языка не є, але екзистує звукова реалізація сполія гласных, котра є їм дость подібна, наприклад, сполія /аў, оў, єў, иў, іў, ыў, уў/ як наслідок сполія гласного з білабіалным в /ў/ на концу слова і на концу складу перед наступным согласным, напр.: [’жбўтыј, ’мбркуў, ’праўда, ’биў, ’віўца, ’дрыў, о’буў] і т. д.

Такий яв позоруєме і в флексії інструменталу єднотного числа називників женьского роду, vznikнувшому як результат страты інтервокального -j- в сполію

-оју у називників з основ на -а, што ся аналогієв розширило на вшитки тіпы склонєваня субстантивів женьского роду, напр.: [жé’нбў, зи’мбў, ’зémл’бў, ’кіст’бў] і т. д.

Сполія /аў/ є переважно у перевзятых словах: [аўто’нбміја, Аўст’раліја, ’каўціја] і т. д.

Звукова реалізація гласных фонем. Фонема [а] ся реалізує як гласный звук середнього ряду, нижнього підняття, нелабіалізований.

Фонема [ы] ся реалізує як гласный середньо-високого підняття, середньо-заднього ряду, нелабіалізований. Звук /ы/ є веце отворений в порівнаню з /и/ в передній часті рота, але зато задня частина языка є двинута веце як при /и/ і є стягнута дозadu к гартанці.

Фонема [і] ся реалізує: а) як звук /і/ – найужший (найвеце запертий) гласный переднього ряду, високого підняття, нелабіалізований, б) як звук /и/ – гласный передньо-середнього ряду і середньо-високого підняття, нелабіалізований.

Гласный /і/ ся найясніше висловлює під акцентом (притиском), напр.: *дім, рік, міна, вітор* і т. д. Неакцентоване /і/ меджі твердыма согласными страчить кус свою напнутость, напр.: [бі’да, ві’сит’, Пр’ашіў] і т. д.

Гласный /и/ ся найясніше висловлює під акцентом меджі твердыма согласными, напр.: [’бити, ’вити, ’липа, ’миска] і т. д. Звук /и/ без акцента ся висловлює єднако, лем з меншов силов. Як під акцентом, так і безакцентне /и/ в позиції перед м’ягкими согласными і перед складом з /і/ ся жує і висловлює ся переважно так, як /і/, напр.: [’видно – ’від’іті, ’видиш – ’віж’у] і т. д. По все м’ягкім /ч’/ гласный /и/ уж цілком перешов до /і/, напр.: *чісто, читати*, але такий яв мож слідовати і в позиції перед /ч’/, напр. в суфіксі -іч: *біч, москвіч, Поповіч* і т. д. Звук /и/ сплынув у єднім звуці з /і/ тыж перед палатальним /ц’/ в суфіксі -іця: *служніця, паліця, команія* і т. д. Такий яв настав і в суфіксі -іня: *завершіня, веджіня* і т. д. Сполія /и/, /і/ до єдного звука у висшеспомянутых позиціях єднозначно свідчить о фунгуючій в русиньскім языку тенденції жування /и/.

Фонема [у] ся реалізує як гласный звук заднього ряду, верхнього підняття, лабіалізований. Максимально ясно ся /у/ висловлює під акцентом меджі твердыма согласными і на концу слова, кедь в наслідуючих складах не стоять напнуты гласны /і/, /у/, напр.: *бук, думка, курка* і т. д. Непритиснуте /у/ в тих позиціях ся висловлює єднако, лем з меншов силов.

Фонема [о] ся реалізує як гласный звук заднього підняття, лабіалізований. Максимально ясно ся висловлює під акцентом на концу слова і в позиції перед твердыма согласными, напр.: *босый, горбы, дома* і т. д. Прімарно неакцентоване в позиції перед акцентованими гласными високого підняття /у, і/ ся в речовім тоці фонетично реалізує як /у/, напр.: [бур’суг] (борсук), [ку’гут] (когут) і т. д. Фонема [о] перед гласными високого підняття /і, у/, перед жуєними /é, ô/, перед м’ягкими согласными і в складі запертим білабіальним /ў/ ся фонетично

249 SLANČOVÁ, D.: *Základy praktickéj rétoriky*. Prešov: Náuka, 2001, с. 132.

реалізує як узке /**ô**/, то значить як узкий звук середнє-високого підняття, заднєго ряду, лабіалізований, котрый є позічним варіантом фонемы [o], напр.: *болото* – [w 'bôlôt'i], *копа* – [w 'kôpi], *конопелка* – [kô'nôpl'i], [xôŭзанка, ô'têç, з 'бабôŭ] і т. д. Висловність /o/ в позиції по м'яких согласных ся не мінить, напр.: [кл'оц – 'кл'оца], але – [на 'кл'ôцу] і т. д. В перевзятых словах з довгим /ô/ з чужих языків ся виділив білабіалний /**ŷ**/ на концю складу, але міняючий ся на лабiodенталне /**в**/ перед гласныма, напр.: [мôŭда, 'сôŭда, 'шôŭдра] і т. д., але [ч'акôŭ – 'ч'акова, 'факôŭ – 'факова, 'багôŭ – 'багова] і т. д.

Яв жування висловности /o/ в русиньскім языку ся высвітлює як результат асиміляції подля способу творіння перед гласныма високого підняття. Тота тенденція є така силна, же вплинула і на позиції перед м'якыма согласныма і перед жуеныма гласныма. Тот яв ся зве „гармонія складу“ (приспособління ся сусідньому складу) і не є характерный про інші виходославянськы языки.

Фонема [e] ся реалізує як гласный звук переднєго ряду, середнєго підняття, нелабіалізований. Найясніше ся висловлює під акцентом в позиції на концю слова, на зачатку слова і меджі твердыма согласныма, але лем при умові, же дале в слові не наслідують складу з гласныма /i, ê, ô/, напр.: *бéрег, берéза, зелéный, тéрен* і т. д.

В позиції перед м'якыма согласныма, перед складами з гласныма високого підняття /i/, /y/, перед жуеныма /ê, ô/ ся фонема [e] реалізує як жуене /ê/, котре ся висловлює таксамо, як /и/, лем з тым розділом, же кончік языка є веце напнутый, напр.: [вêр'ба, ку'нêç, тê'нêр, дêн'] і т. д. Даколи дость тяжко становити етимологічне походжіня /и/, /е/ в русиньскім языку внаслідку фонетичной близкості запертого /ê/ і /и/.

Звукова реалізація консонантів. Висловність согласных (як і висловність гласных) залежить од фонетичного окружіня. Уведемо лем найчастішы фонетичны позічны зміны, які ся дотыкають вшиткых слов языка і таких споінь слов, котры висловлюєме доведна і залежать лем од фонетичной позиції. При висловности согласных звуків треба в русиньскім языку дотримувати такы фонетичны закони:

1. Оглушіння согласных на концї слова (г → х, з → с, ж → ш, д → т, ґ → к, дз → ц, дж → ч), напр.: *пóрога* – [пôр'ix], *павузá* – [пa'вúç], *мúжа* – [муш], *ста́до* – [стат], *грибы* – [грип], *кляґати* – [кл'ак], *доджý* – [дôч'] і т. д.
2. Асиміляція по глухости (дзвінки перед глухыма ся висловлюють глухо), напр.: *мнягòнькый* – [мн'ахко], *близòнькый* – [блиско], *тяжсòба* – [т'ашко] і т. д.
3. Асиміляція по дзвінкості (глухы перед дзвінкыма ся висловлюють дзвінко), напр.: *хоцькому* – [xôç'де], *снопы жыта* – [сніб 'жыта], *як бы* – [јаг 'бы] і т. д.
4. Приподоблєвання (асиміляція залежна од міста артикуляції), напр.: *розшыри-*

ти – [рошшы'риті], *без шапки* – [беш'шапки], *розжалити* – [рож'жалиті], *з часу на час* – [шча'су на час], *дїтський* – [д'іц'кыj] і т. д.

5. Буква **щ** ся висловлює як /ш'ч'/ або /ш':/, напр.: *ящурка* [јаш'ч'урка, 'јаш':урка].

Алтернація вокалів:

- **е/о:** *нести* – *носити*, *везти* *возити*, *позерати* – *зоря*,
- **о/а:** *зломити* – *ламати*, *стояти* – *стати*, *скочити* – *скакати*,
- **о/ø:** *сон* – *сна*, *кілок* – *кілка*, *жовток* – *жовтка*,
- **е/ø:** *день* – *дня*, *беру* – *брав*, *Александр* – *Александра*,
- **о/ы, у, ø:** *сохне* – *засыхать* – *сухий* – *высхне*,
- **ы/ø:** *называти* – *назвати*,
- **о/і:** *рока* – *рік*, *коня* – *кінь*, *ночі* – *ніч*,
- **е/і:** *вести* – *вів*, *везти* – *віз*.

Алтернація консонантів:

1. Заднєпіднебных:

- **г/ж, з:** *нога* – *ножка* – *на нозі*, *Прага* – *празжский* – *в Празі*,
- **к/ч, ц:** *рік* – *річний* – *в році*, *рука* – *ручный* – *на руці*,
- **х/ш, с:** *ухо* – *ушко* – *в усі*, *муха* – *мушка* – *о мусі*.

2. Дентальных:

- **д/дж:** *відіти* – *віджу*, *сидіти* – *сиджу*,
- **с/ш:** *дусити* – *душу*, *просити* – *прошу*,
- **т/ч:** *молотити* – *молочу*, *колотити* – *колючу*,
- **ст/щ:** *помастити* – *помащу*, *погостити* – *погощу*.

3. Лабіальных:

- **б/бл:** *охабити* – *охабляти* – *охаблять*, *затрубіти* – *затрублю* – *затрублять*,
- **в/вл:** *отровити* – *отравляти* – *отравлю*, *высловити* – *высловлю* – *высловляют*,
- **п/пл:** *спати* – *сплять* – *сплю*, *копати* – *коплю*,
- **м/мл:** *тримати* – *тримлю*, *ламати* – *лаблю*,
- **ф/фл:** *трафити* – *трафлю* – *трафляти*.

Інтоначны інструменти. На ефективну і култівовану форму речницькой інтерпретації мають вплив інтоначны інструменти. Подля модуляції видыхованого пруду ся ділять на:

- а) інструменти **силовой** модуляції: сила голосу, акцент, емпфаза (емоціональный акцент),
- б) інструменти **часовой** модуляції: квантіта, павза, темпо, рітм,

в) інструменти **тоновой** модуляції: голосовий регістер, мелодія.

Переважна частина із тих інструментів ся не вживають самостатно, але вєдно з другима. Дакотры з них у прояві мають ґраматичну функцію (мелодія, акцент, павза), з помочов других ся зась речницький прояв може штїлізувати, як темпо, інтензіта голосу, рітм, емпфаза, голосовий регістер, то значить, же нима можеме додати тексту веце або менше експресівну форму, припомочі єго естетичности або наopak штїлізувати го ділово.

Акцент (притиск). Розпознаєме **словный** акцент, **логічний** (змысловый) і **фразовый**.

Словный акцент. За основу русиньского літературного языка бив взятый такий діалект, де є акцент вольный і погыбливый. Вольность акценту є в тім, же ся не фіксує на котрыйсь точно становлений склад (як напр. в словацькім языку на першый). Напр.: *пóрог, купéць, кляча́ти, роса́* і т. д. Свою позицію сі акцент заховує у векшыні слов на тій самій части слова при словозміні (формотворіню). Але в русиньскім языку є дость і таких прикладів, кедь акцент переходить на іншу морфему в розлічних формах того самого слова, што указує на єго погыбливость, напр.: *но́га, но́гы, но́зі* – з *ногóв, ногáми, ногáм*; *збе́рам, збе́раш, збе́рають* – *зберáєме, зберáєте, зберáють* і т. д. Внаслідку різномістности і погыбливости акцента він може мати **змыслорозлишуючу** і **форморозлишуючу** функцію. То значить, же може диференцовати значіння двох (або веце) слов і двох форм того самого слова, напр.: *мука́* (із зерна) – *му́ка* (тяжба, смуток), *за́мок* (в дверях) – *замо́к* (є мокрый од дожу, воды), *ма́ла* (властнила) – *мала́* (придачник женьского роду од *малый*) і т. д.

Словный акцент підкреслює акцентований **склад** слова, напр. *ко-ща́-рик, ло́ж-ка, мість-ский* і т. д. **Логічний** і **фразовый** акцент підкреслює в речіню **слово або споїня слов**, напр.: *Павел полетить до Канады*. Логічне акцентованя єдного із слов дає фразі інше змысловє значіння.

Павза ділить речницький прояв на меншы части. Окrem **фізіологічної** павзы, котру потребуєме в речі зробити на то, жебы сьме ся надыхли, розпознаєме і павзу визнамову і естетичну. **Визнамова** павза, котра в култівованім речницькім прояві бы мала быти тотожна з фізіологічною, є визначным інструментом, котрый впливає на визнамову прояву. Павзов речіня ділиме на меншы части так, жебы сьме од себе не одділювали тоты части, котры суть звязаны значінєм. **Естетична** павза ся робить на містах, де хочеме на слухача вплинути силов мовчання, і зато, жебы собі могли ліпше усвідомити значіння інтерпретованой части прояву.

Темпо. Діління прояву на меншы части (фразованя) залежить од розложіня павз, але і од темпа речі. Чім бівше є темпо речі, тым довшы части в прояві ся творять. Навспак, помалше темпо речі, снага ясно і виразно інтерпретовати прояв веде к тому, же в речі ся творять куртшы части. Темпо речі залежить

од індивідуальности речника, напр. до єго темпераменту, але в речі го мініме і в залежности од обсягу. Тоты части речницького прояву, котры поважуєме за визначны, переважно інтерпретуєме помалшым темпом, як тоты, котры підкреслювати не хочеме. Темпо прояву бы ся мало приспособити властным речницьким способностям і скушеностям. Барз скорє темпо речі не практикуєме тогды, кедь достаточнò не овладаєме техніку речі, напр. господаріня з дыхом і ясну артікуляцію. Але, з другого боку, ани барз помале темпо не помагать ефективности і култівованости речницького прояву, бо без частых змін темпа речі прояв ся здасть монотонный і тяжкий.

Рітм прояву є творений реґуларным чередованєм і повторєванєм речінь або їх частей. Рітмічна штїлізація речницького прояву є звязана з вживанєм дакотрых реторічных фігур (ґрадація, повторєваня, енумерація).

Голосовый регістер значить положіня голосу до даякой выšky. Уж того положіня може впливати на приниманя прояву слухачами і назначіти характер прояву. Высьше положений голос ся звязує з оптімістичнішим характером прояву, низший зо серьєзнішим аж похмурнішим. Окrem того, змінє положіня голосу можеме одділювати тоты части прояву, котры мають інакше заміряня, як главна текстова лінія, напр. вложены або коментуючі части.

Мелодія. Чередованя выšky голосу (тону) при інтерпретації речіня або єго частей вытворить мелодію. Розпознаєме три основны **тіпы мелодії**: **падаюча**, котров ся звичайно кончать розповідны речіня і доповнюючі вопросы, т. є. такы, на котры ся не дасть одповісти словами *гей* і *ні* або їх еквівалентами, напр. *Юрко пішов до школы.; Якыма выслідками ся днесь можете похвалити?; наростаюча* – кончать ся нєв встановлюючі (*zistovacie*) вопросы, на котры мож одповісти словами *гей* або *ні*, або їх еквівалентами, напр.: *Уж сьте были в склепі? Янко іщі не пришов?; напівпадаюча*, котра сіґналізує незаконченость речіня, напр.: *Та як сьте так могли... Не хотіли сьте по добрім...* і т. д.

Дыханя тыж впливає на якость речницького прояву. Знати добрі дихати є кроком к правилній артікуляції, інтонації, логічному діліню тексту і єго конечному ефекту. При інтерпретації прояву треба решпектовати слідуючі прінципы:

- перед зачатком окремых речовых фаз ся треба достаточнò надыхнути,
- надыхнутый воздух треба выпускати помалы і поступно; треба ся навчіти господарити з дыхом,
- в порівнаню зо звичайным способом бісїдованя не треба без прічыны підвишувати голос, бо підвишувати голос значить підвишувати і спотребу воздуха,
- вдыхувати сучасно носом і устами,
- утримати грудь мірно, ненасильно выпятую,
- выступати в добрім здравотнім ставі.

Дыханя бы не мало барз чути, окреме кедь говориме до мікрофону, де техніка вшиткы шумы іщі веце звывають.

Якість голосу є дана психофізіологічними знаками характеру речника. З голосом треба нарабляти подля вонкашніх умов, в яких ся прояв інтерпретує, і подля обсягу прояву. Голос мініме в залежности од розмірів і акустики містности, в котрій інтерпретація проходить, в залежности од кількості слухачів і в залежности од того, ці говориме прямо або до мікрофону. При інтерпретації бы сьме мали думати на слухачів і злегшыти їм процес приймаючого прояву, наприклад яснійшов артикуляцій, мірнішим темпом, довшыма павзами і коротшыма речіннями, але і виразнійшов гестікуляцій і міміков.

Візуалны кінетичны інструменти. Жебы інтерпретація была пересвідчива, попри звукових інструментах ся мусять вживати і візуалны кінетичны (погыбовы) інструменти, к яким належать: **міміка** (погыбы твари), **гестікуляція** (погыбы рук) і **постуріка** (тримання і погыбы тіла).

Інтересным познанєм є, же гесто і міміка мають тзв. бумеранговий ефект нелем на слухача, але і на речника. Погыбы попускають напята нервів і свалів і переносять емоції нелем з речника на слухача, але і на самого речника. Кедь, наприклад, ся вжыють геста і міміка звязаны з конкретными емоціями, речник тоты чути може викликати як у самих слухачів, так і у себе. Кедь наподобить гестами і міміков напр. злость, може у слухачів викликати псіхічний став злости, навспак, мірным усміхом може викликати приємне чути.

Штілізація з помочов кінетичных візуалных інструментів залежить од жанру речницького прояву: кінетика святочных проявів є інша, як інформаційных. При святочнім прояві ся вживають децентніший погыб, ціле тіло ся погыбує мінімально, геста і міміка не суть виразны. При аргументаційных проявах є доволена виразніша міміка і геста, подобно і при дідактичних (в школі) проявах, де ся можеме веце рушати по містности (класі), што при святочных проявах не мож.

При інтерпретації прояву ся треба вываровати слідуєчих **негативных сигналів тіла**: критичны очі, холодна тварь; скрижены руки, руки в кешенях; гра з блайвасом або окулярами; уникання поглядів; шкрябаня ся на голові; недісциплінована позиція; фізичный неспокій; поклёпковання пальцями; агресивный або холодный голос; позерання на годинку; імперативне двигання указовока; отворена або схована недовіра в погляді.

Особность речника підкреслює і ёго **вызор, облечіня і цілкова управа**.

Екстраязыковы інструменти. Ефективность речницького прояву підвишують **назорны екстраязыковы інструменти**, назорны помічники, які допомагають активізувати слухача. Суть то слідуєчі інструменти:

- а) **конкретны обекты** (на лекцію, напр. принесеме книжку, о котрій говориме),
- б) **сімболічны обекты** (фотографії, діапозитивы, відеозаписы, моделі),
- в) **абстрактны обекты** (кресбы, таблички, графы).

Послідні споминаны помічники демонструєме будь на таблі, через проектор, компютер або вжыєме розмножены писмовы матеріали. З практичного погляду є важне допереду собі продумати способ вживаня помічників, допереду собі їх нарихтовати і випробувати, бо ай способ презентації тых помічників і робота з ними помагати підвишувати кредит речника.

4.1.7 Есеїстичный штіл

Есей є літературный жанр, в котрім є жартовным, живым, надхненым способом написана увага з одборнов, переважно літературно-умельцьков або філософічних тематіков. Многы дефініції²⁵⁰ есей трактуєть як жанр, як запертый контекстовый цілок, як слогову форму. Штіл, котрым ся пишує есеї, ся вживає ай при писаню фейтонів, глос, рецензій, афоризмів і далшых научных, публіцистичных і реторичных жанрів. А зато треба розлишувати: **есеїстичный штіл** і **есеї** як жанр. В рамках сістемы штілів ся в сучасности есеїстичный штіл виділює як самостатный – суб'єктивно-об'єктивный штіл. Профіль есеїстичного штілу ся формовав і формує під впливом того, же го вживали і вживають переважно писателі, поети і літературны критики. Формує ся і під впливом того, же ся в есеях уважує о комплікованых общественно-філософічних проблемах, котры авторы трактуєть по свому, спонтанно аж вольно.

Основны знакы есеїстичного штілу

Єдным з основных знаків есеїстичного штілу є **суб'єктивность**. Суб'єктивность ся проявляє у вибераню і шпекіфічнім віджіню проблематіки, што ся наслідно проявляє ай при вибераню слов. Автор вживає властны поняття, слова і конштрукції. Індівідуальным трактованєм проблематіки есей припоминаєть умельцький штіл. Зато в многых припадах, аналогічно з умельцькими авторськими штілами, бы ся дало говорити в плуралі ай о есеїстичных авторських штілах. Класічна есей не приносить новы познання, займаєть ся тым, што уж знає, лем з нового погляду.

Характерістична структура есеї є така, же думки ся в ній укладають **пара-тактично-лінарно**. Властно, є то увага зо структуров тіпичнов про жанры розповіданя. В есеї собі автор не конштрує поступ допереду, елементи укладає вольно, спонтанно, як кебы без приправы.

250 MISTRÍK, J.: Ezejistický štýl. In: *Štylistika*. Bratislava: SPN, 1997, с. 490.

Шпецифічностів есеїстичного штілу, в порівнянні з остатніма штілами, суть дві протиходны тенденції: **обектiвность** і **естетiчность**. З єдного боку, говорить ся ту раціонально о конкретных проблемах, а, з другого боку, вживають ся белетрізуючі, оздобны, естетичны элементы. Факты ся трактуют часто компліковано. На тім штілі видно, же в языковім прояві мож одривати форму од обсягу. Є то штіл, котрый ся все найвеце вживав при інтерпретації і критіці літературно-умелецьких фактів, переважно при аналізах особностей писателів. За основателя таких есеїв ся поважає Ф. Бейкон, в словацькій есеїстичній домінує мено А. Матушкы, а в русиньській суть визначны есеїстичны творы Штефана Сухого, Марії Мальцовской, Василя Хоми, публікованы в русиньській періодичній пресі або в самостатных книжных публікаціях.²⁵¹

Есеїстичный штіл гранічить з публіцистичным штілом (главно з фейтоном), з популярно-научным штілом і з речницьким і умелецьким штілом.

З **публіцистичным** штілом гранічить есеїстичный штіл зато, бо ай белетристичны жанры суть обективны, притім штілістично тяжшы, белетрізованы – подобно як есей. Од фейтону ся одлишує главно тым, же фейтон є актуалізований, адресный, причім есей як жанер має веце обшій характер. У фейтоні ся тільки не уважує, як у есеї. Фейтон є коротшый своїм розсягом, має поінту, котра ся вживать на іронію і критіку актуального problemu. Фейтон є веце драматичный, нап'ятіший, бо читатель мусить чекати потенціалне несподіваня. Есей – як увага – є спокійніша, вирівнаніша, єй ядро є розпростерте на цілу плоху тексту. Згодують ся в тім, же ани фейтон, ани есей не высвітлюють назнаме, не інформують, але выражають особну позицію (одношіня).

З **популярно-научным** є есеїстичный штіл близкий зато, бо і він вживать назорны і експресивны выражаючі інштрументы і популяризує научны познания. Але од популярно-научной літературы ся одлишує бівшов субективностів і ексклюзивностів выразу. Популярно-научный штіл є обективніший, з языкового боку простый.

З **речницьким штілом** має есеїстичный подобне то, же тыж вживать довгы і тяжкы выражаючі інштрументы. Обидва мають такы тіпичны знакы: часте повторіваня слов, богата синонімія, архаічно-патетичны слова і конштрукції і многы речницькы фігуры.

Уведемо уривок з есеї Ш. Сухого „Путования за словом“,²⁵² у котрім мож слідовати элементы речницького штілу:

З цілою той плеяды, котра ся літературно формовала і розвивала в другій половині штиридцатых і потім в пятьдесятых роках, выникали в дискусіях

251 СУХЫЙ, Ш.: *Міст над ріков часу : Есеї*. Prešov: Spolok rusínskych spisovateľov, 2009; МАЛЬЦОВСКА, М. (зост.): *100 визначных Русинів очами сучасників. I. часть*. Пряшів: Світовий конгрес Русинів, 2007; МАЛЬЦОВСКА, М. і кол.: *100 визначных Русинів очами сучасників. II. часть*. Пряшів: Світовий конгрес Русинів, 2009; ХОМА, В. – ХОМОВА, М.: *Оброджіня Русинів*. Пряшів: Сполук русиньских писателів Словеньска, 2005.
252 СУХЫЙ, Ш.: Путования за словом. In: ЗОЗУЛЯК, А. (Зост.) *Русиньский народный календарь на 2004 рік*. Пряшів: Русиньска оброда, 2003, с. 112-115.

Лазорик, Зозуляк і Мациньский. Найдовше сьте могли слухати Лазорика, якый мав велике гуморне обдарованя, кедь когось із колегів хотів высміяти, наісто же ся му то ай подарило. Нихто перед ним не був обплоченый так, же го минув острый язык старого барда. Быв єм свідком того, як подаєдным молодым „вытяг“ слызы із очей, а старшых колегів пера доганяв к zufалым машкарам од захватів злости. Не доволёвав сі таку словну еквилібрістіку лем ку єдному, а тым був Василь Зозуляк. Народный тон, якым Федор Лазорик наслаждав слухательство, був абсолютно чужій Іванови Мациньскому, котрый такы бісіды в дусі народного розповідательства поважовав за тон недостойный писательских уст. Мациньский при аналізованю стишка або прозы ся намагав быти аналітиком екстракласы, якый у тексті находить нелем технічны і умелецькы элементы ёго впливу на читателя, але помагав собі і історичныма, як ай фолклорныма навязностями твору.

А што тот третій із „святой тройці“, як їх благой памяти старшых колегів доволю собі поменувати? Якый же був Василь Зозуляк у наших сполочных взаємностях? Якось найскорше зріс єм ся із ним, хоць цїгаретлёв знав понукнути і Федор Іванчов, котрому-м до редакції „Дукля“ носив свої стишкы-страшкы, бо даколи, справды, страшили модерностів за каждую ціну, а жаданы были, главно такы, у яких мож было такой натрафити на сто зрозумілых ідей, што нима вітор побивав у формі плагатів, гесел і іншой вшеліячіны із засоб наочной агітації і пропаганди той doby...

Розділ меджі речницьким і есеїстичным штілом є може лем в тім, же речницькы проявы мають устну подобу і звикнуть мати систематичнішу аж просторову композицію, а есеїстичный прояв має композицію вольнішу.

З **умелецьким штілом** має есеїстичный штіл сполочне то, же окрема функція дорозумлєваня має ай функцію естетичну. Але покы при умелецькім штілі не мож одлучити форму од обсягу, при есеїстичнім штілі тоты два компоненты мож слідовати ай цалком одділено. Бівший акцент ся ту кладе на обсяг прояву, як на способ выядрєваня. Есеїстичный штіл стоїть ближе к научному, як к умелецькому штілу. Але інтерпретація умелецького тексту через есеїстичный штіл не є така єднотварна, „нудна“, як інтерпретація написана научным або научно-популярным штілом, окрема того, автор в есеїстичнім штілі може вживати абстрактне і з языкового боку приступне выядрєваня. І хоць то звучить парадоксно, але есеїстичным штілом ся мож о умелецькім тексті высловити адекватніше, ліпше і точніше, як чісто обективним одборным штілом.

Заміром автора – якый має о тяжкых проблемах говорити интересно і притяжливо – є мотивований **словник есеїстичного штілу**, вибір слов. При спрацюваню серьёзной проблематики автор мусить выберати предметну термінологію і словник, но жебы був текст интересный про читателя, мусить быти епітетоничный і мати знакы притяжливого (оздобного) штіту. Говориме о штілі, в котрім

ся акцент кладе на гравость, живость і атрактивність выслоу, причім епіте-тонічність ся найчастіше выражать адъективами. Окрем адъективів, фреквентованы в данім штїлі суть субстантївы, часткы, а часослова вцілїм ся ту находят релативно поменше. Оздобность тексту ся досягує вживанєм: прирівнань, синонімів, штїлістично протилежных слов – попри обективных ся вживають експресивны слова, попри неологізмах архаїзмы, вживанєм вопросных і желающих речїнь. Словник есей є есейстичный тогды, кедь при читаню тексту нас даколи зопре, кедь впливать на темпо і рітм тексту, кедь притягує читателя.

Такыма самыма тенденціями як словник, є мотивована ай **граматика есейстичного штїлу**. Призначна з морфологічных категорій є ту **категорія паду**, де домінує номінатів, генїтів, акузатів (на порівняннє, в научнім штїлі частіший є номінатів і локал). Остатні менны категорії – род і чїсло – з штїлістичного боку суть ірелевантны. Далшов призначнов морфологічнов категорієв того штїлу є **словесна особа**, причім в есейстичнім штїлі домінує третя особа єднотного і множного чїсла, з конверзачных особ часто ся вживать перша особа єднотного і множного чїсла, а лем вынятково ся може вжити найтіпичніша конверзачна особа – друга особа єднотного і множного чїсла. Таким способом есейстичный штїл припоминає речницький штїл. Тым, же ся в нїм обявлять часословный час, стоїть кус ближе к говоривому прояву. Своїма дакотрыма сінтаксичныма знаками есейстичный штїл припоминає умелецький, но одлишує ся од нєго главно довшыма речїнями, в котрых є много оздобных фігур. Шпеціфічна граматика есейстичного тексту дірігує перцепцію тексту.

Од свого взнику доднесь собі есей заховала свій дідактично-реторичный характер.

Есей як жанер. Выразовы элементы есейстичного тексту суть розпорны, пестры, протилежны, з функчного боку невырівнаны. Як в словнику і граматїці, так ай в композиції. Про композицію есей не платять прїнципы індукції – дедукції, сїнтезы – аналізы, ани логїчна трихотомія выкладу. Есей є з боку композиції вольніший жанер. Текст є лінеарно поскладованный з асоціачныма экскурзами, дісконтїнуалный.

Про есей платить може веце як про умелецькы жанры, же такой на зачатку тексту ся войде „in medias res“ (з лат. – *до центра дії, без вступу*). Таксамо есей звыкне быти незакончена частіше, як є звыком в умелецькій прозі. Есей, властно, не має тіпичный ани зачаток, ани конець, є то якбы виріз (фрагмент) з проблематїкы, котрый може взникнути і скончіти в хоцькотрій части, не має предписану композичну перспективу. З тым є звязаний ей розсяг. Были і суть есей дакількорядковы, але і есей многосторінковы. Значїть, розсяг тексту при есей є ірелевантний, і хоць за класичный розсяг одборна література²⁵³ уводить 5 – 10 сторїнок.

Зо слоговых поступів про есей є тіпичный опис і выклад. **Описна есей** ся вживать главно в літературній науці як форма на характерїстіку автора або твору. **Выкладова есей** ся вживать в природонаучных текстах на популярно белетрізованный выклад дакотрых законів або закономірностей в обществї, природі і техніці.

Есейстичный штїл в русиньскім языку ся найчастіше вживать у звязи з презентацієв авторів і творів з области красной літературы, але час од часу і в звязи з презентацієв інших важных народностных проблемів в русиньскій громаді.

4.2 СЕКУНДАРНЫ ШТІЛЫ

Агітачный штїл

Є то штїл, який пропагує новаторьскы продукты зо сферы промыслу, але і з науки або умелецькой сферы. Кедь пропаговати значїть розшырєвати інформації, рекомендовати выслїдки научного баданя, умения і технікы, агїтація значїть здобывати масы читателїв, позерателїв і слухачів на приїманя конкретных ідей і поглядів. Агітачный і пропагачный штїл выкликують психологічний тиск на перцепента під впливом аргументачного матеріалу. Мож повісти, же суть то аргументачны тексты, котры суть близкы рекламному штїлу.

Архаичный штїл

Слово *архаїзм* значїть старый, застарїтый яв, форму, інштїтуцію або слово. Із штїлістичного погляду архаїзмами можуть быти слова, якими означуєме модерны реалїї (*домкы* – сїдліско, *правотарь* – судця і т. д.), конштрукції на названя модерных реалїй (*міщаньска школа*), текстовы формы описуючі стары реалїї (*судны записы, договоры і под.*). Дїнамічний розвой є зазначеный в рекламных жанрах, в обходній корешпонденції, в інштрукціях на хоснованя промысловых продуктів, в текстах плаґатів. Сучасны описы і інштрукції суть короткы, строгы і ілюстрованы.

Біблічний штїл

Є то штїл мотивованный набоженством, хоснує ся в релїгїйных текстах: в молитвенниках, святых образах, літургїчных текстах, церьковных геслах, посолствах і под. Найстаршы генерації такый шїл хосновали і в корешпонденції, в поздравах і под. В писомных проявах того штїлу суть фреквентованы великы буквы – в біблічных назвах, як *Бог, Исус Хрістос, Дїва Марія*, але і в їх синонімах, як *Господь, Отець/Отче, Святый, Божый*, або в синонімных особных містоназыватьках – *Він, Она, Ёму, Ёго*. В біблічнім штїлі ся вживають біблізмы тіпу *сповідь, грїх, грїшник, небо, пекло* і под. Штїл є характерїстичный біблічным патосом, што назначують експресивны пунктуачны знакы: выкричники, вопросники, три точки,

253 MISTRÍK, J.: Ezejistický štýl. In: *Štylistika*. Bratislava: SPN, 1997, с. 499.

тіре, цітовалники. В біблічній штіль у бівшій мірі ся хоснують римскы числа і інверзний словослїд (*Сын Божый, Мати Божа...*)

Дідактичний штїл

Є то штїл учебників, словників і інших дідактичних текстів. В данім штїлі ся великий акцент кладе на языковий і композиційний аспект. В языку ся найвеце слїдує дотримованя ёго літературной норми а в композиції дотримованя дідактичних принципів. Окрем того мусить сповняти становлены крітерії естетичного і здравотного характеру. Дідактичны тексты суть із штїлістичного боку просты, причім їх штїлізація є залежна од віку школярів або студентів.

Дяковный штїл

Дяковны писма ся днесь пишуть рїдше, хоць мають високу общественну цїну. Справила ся формулюють курто, ясно, з почливість. Дяковна штїлістика бы не мала быти патетична, пересягаюча міру нормального подякованя. В текстї ся уведе курта мотивація на ёго написаня. Надмірне хоснованя дяковных слов в дяковній штїлістїці скорїше має контрапродуктивний характер. В дяковных, гратулачных, кондоленчных і інших принагодных текстах треба увести датум, з яким ся нагода вяже.

Енциклопедичный штїл

Енциклопедія є научный твір, котрый формов словника рефлектує знаня із вшиткых наук. Енциклопедія єдиной сфери науки рефлектує вшиткы знаня з даной сфери. Енциклопедичны знаня суть курты, акцент ся кладе на фактографію. Каждє гесло в енциклопедії є самостатнов частєв, яка не має шпєціфічну внуторну структуру. На титулок прямо надвязує повна дефініція а по нїй наслїдує опис теми, без звязочных слов (конекторів). Найфреквентованїшы слова, напр. тема і дакотры містоназвыники, предложкы або злучникы ся скорочують. Часослова ся вживають лем в крайніх припадах. В композиції текст ся не ділить ани на реплікы, ани на капітолы.

Жартовный штїл

Жарт є з гумором, по гунцутьскы розповіджений або написаний текст, з котрого чути доброжычливыве одношіня к адресатови. Жарт, жартовна пригода може быти подля потреби розписана в куртїй або в довшій формі. Жартовный штїл є все конціпований драматично, жебы був інтересный і утримовав адресата в напять. В такїй розповіді має визначну роль выбір слов і їх чередованя. Жартовный штїл забавлять читателя або слухача. Розповідач в текстї часто хоснує ословліня і другы способы систематичного контакту з партнером. Текст обсягує конверзачны реторичны вопросы і діспонує синтаксичнов пестростєв.

Высокий штїл

Є то штїл знамый од найстаршых часів присвяченых теорії штїлів і штїлістїці. Є то штїл офіційный, штїл тяжшых жанрів умельцькой літературы. Реч того штїлу є на барз добрій уровни. Охоплює знаня літературного языка і способность комуніковати на розлічных сполоченьскых уровнях. Высокий штїл є призначный про людей із середнєв і високов освітов, учітелїв, публіцістів, ученых, умелців і под.

Вулгарный штїл

Слово *вулгарный* розумиме не як „неслушный“, але в ёго первістнім значіню як „непорядный“, „леговажный“, одлюд, побурюючий адресата. В тім розуміню під вулгарным штїлом розумиме штїл, в яким ся вживають лайливы слова, назвы неприємных фізіологічных явів, слова-табу, метафоричне грїшіня і под. Вулгарный є ай текст з грубыма правописныма хыбами, в устній формі з незрозумілыма артикулачныма звуками.

Кронікарський штїл

Кроніка є опис подій в їх часовій наслїдности. Кронікы ся пишуть як історична розповідь зо жывота сел, міст і бівшых регіонів або зо жывота організацій і под. Основным акцентом кладжєным на кронікарський штїл і на кронікаря є, жебы опис був точный, сіметрічний і обективный. Кронікарь бы мав быти емпатичный, жебы опис не був фалошний. Кроніка ся пише з перервами, зато конштатації даколи можуть быти несіметрічны, зато тексты до кронікы бы ся не мали писати прямо, але аж по їх корекції. Текст бы мав быти доповнений фотографіями, мапами, графами і точныма датами. Сторінкы бы мали быти чіслованы і звязаны. Добрым кронікарєм є особа, котра не має шыроky асоціації і надмірну фантазію, жебы збыточно не одходив од основної лінії тексту.

Низкий штїл

Уж в найстаршых періодах теорії о класіфікації штїлів ся говорило о трихотомічній сістемі – о низкім, середнім і високім штїлі, што в історії русиньского языка выжадовав і народній будитель Русинів Александер Духновіч. Тота сістема ся в теорії утримала в середнєвічу а заховала ся доднесь. При тій класіфікації ся бере до увагы жанер, высловность і граматичны виразовы средства. Терміном низкий штїл ся означовала і означує реч і язык низшой соціальной верьствы жытельства, в умельцьких жанрах реч комедії, жартовных співанок а в прозі каждоденна бісїда. Характерістичный є про сленг і говорový штїл з тіпичнов недбалов высловностєв, нелітературныма словами і некултівованов бісїдов. Понятя низкий штїл знаме лем з устных проявів а в писомных проявах лем у звязи з тіпичнов низков комунікацієв постав з низшой соцієты.

Поетичный штїл

Є характерістичный позитивным одношінєм к поезії, образности, естетіці і пестрости. Поетичный штїл має в першїм рядї ексклузивный словник, експресивный, ціфрований синтаксіс і метафорічны высловы. Є лірічний, святочный, підвишений, не має компліковану композицію, але комплікованїшы высловы, описы, фігуры, богаты цітації. Даколи ся зачінають моттом, титулок звикне быти метафорічний.

Рекламный штїл

В сучасности є все веце фреквентований, передуманий і інтересный, выужываючий можности семіотічных елементів комунікації. З рекламы все частїше ся выпускають слова, котры заміняють ефектївнїшы візуалны средства. Штілістика є максіально варіабільна, пестра, вынаходлива і актуалізована. В сучасности є то найпродуктївнїший штїл.

Середній штїл

Поняття середній штїл в штїлістіці є знаме од найстарших часів. Тот штїл вживають люде з основов освітов, є то штїл каждоденной комунікації, а в літературї – штїл прозы. Вживателї середнєго штїлу знають основны літературной граматікы на уровни низшой середнєй школы, хоснують основны прїмарны штїлы на дорозуміваня в практичнїм животї.

Фаміліарный штїл

Є то низшый говорový штїл, якого тексты суть непродуманы, неприготовлены, незощорованы. Є то спонтанный прояв адресований добрї знамому адресатови. Текст має говоруву подобу і штїлізовану форму, яка в ходї ся подля потреби дотворює. З аспекту лексікы в такїм текстї суть слова з основного словного фонду і найпростїшы синтаксічны коншtrukції.

Заключіня

Предметом монографії є синхронный опис сістемы сучасного русиньского літературного языка. Тоту потребу і задачу выкликав главно такый факт, же русиньский літературный язык на Словакїї був кодифікований перед 25 роками а наслідно був заведений до основной і високошкольської сістемы, але і до других практичных сфер культурно-сполоченського живота Русинів Словацькой републікы.

Новый процес сістематічної выховы учітелїв русиньского языка, лінгвістів-русиністів, але таксамо потреба розвоя языковых компетенцій в літературнім языку у редакторів і коректорів русиньских друкованих і електронічных масмедій, герців театру і т. д., выжадав собі створити теоретічну базу про активных вживателїв літературного русиньского языка, яка бы їм помогла освоїти собі языкову сістему, але главно нормы окремых языковых ровин з цілєм підвишованя языковой культуры.

Хоць нормы русиньского языка од року 1994 были выданы в окремых публікаціях поступно і по частях, комплексный опис языковой сістемы русиньского языка на Словакїї дотеперь хыбив. Тому цілю авторы приспособили методологію спрацованя публікації. Посередництвом нєй хотїли представити модели опису нелем окремых языковых ровин – фонетічно-фонологічної і морфонологічної, морфологічної, синтаксічної, лексіко-семантичної, деріватологічної, але тыж таких областей языка як графеміка, ортографія, ортоепія, штїлістика, котры дотеперь в розлічных публікаціях были представлены лем счаси, або не были представлены нияк.

У монографії домінує опис писемной формы языка, але включінєм капітолы о основных прінціпах ортоепії читатель дістане представу уж ай о живім звучаню языка, што розумиме як цінный вклад до будованя русиньской ортоепії з перспективов єї знормованя.

Описаня языковой сістемы сучасного русиньского языка і характерістика взаємного впливу розлічных єї інтегралных частей собі выжадовала апліковати прінціпы синхронного опису в єго дінаміці, призераючи тыж на продуктівность і непродуктівность языковых моделів і явы колысаня і варіантности (напр. при описі морфологічної языковой ровины), жебы конціпованы правила, категорії і формы вживателї літературного языка могли легко репродуковати в колективній практиці.

З оглядом на то, же многы явы языковой сістемы русиньского языка суть близкы з іншыма выходославянськыма ці западославянськыма языками (українським і словацьким), на основі того авторы при описі явів русиньского языка

апліковали і методу компарації, главно там, де віділи зъявны розділы в ровинах фонологічній, морфологічній, лексіко-семантичній, але тыж в области графемікы, ортографії і ортоепії, респ. апліковали аналогічний принцип синхронного опису як в словацькым языку, а то при описах дериватологічної ровины і функціонално-штілістичной системи русиньского языка. Без огляду на то, в кожій з описованых ровин і компонентів языковой системи акцентовали явы шпеціфічны лем про русиньский язык, через котры хотіли вказати ёго автохтонность в родині (выходо)славянських языків.

Публікація у такій розшыреній формі є выслідком подробнішых бадань авторів у послідніх роках. Їх інтерпретація може послужыти як комплексный приручник сучасного русиньского літературного языка.

ЛІТЕРАТУРА

АВАНЕСОВ, Р. И.: *Русское литературное произношение*. Москва: Государственно учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1958.

АВАНЕСОВ, Р. И.: *Ударение в современном русском языке*. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1958.

БАТЮК, Н. О.: *Фразеологічний словник*. Київ: „Радянська школа“, 1966.

BAUER, J. – MRÁZEK, R. – ŽAŽA, S.: *Příruční mluvnice 2. Skladba*. Praha: SPN, 1966.

БЕВЗЕНКО, С. Ф.: *Українська діалектологія. Фонетика*. Одеса: МІНВУЗ УРСР, 1974.

БІЛОДІД, І. К.: *Сучасна українська літературна мова. Фонетика*. Київ: „Наукова думка“, 1969.

BOSÁK, J. – BUZÁSSYOVÁ, K.: *Východiská morfémovej analýzy. (Morfematika. Slovtvorba.) : Jazykovedné štúdie XIX*. Red. J. Horecký. Bratislava: Veda, 1985.

БРАХНОВ, В. М.: *Явища асиміляції в консонантизмі української мови*. Київ: „Наукова думка“, 1970.

БРОХЪ, О.: *Угорорусское нарѣчіе села Убли (Земплинского комитата)*. Санктпетербургъ: Типографія императорской академіи наукъ, 1900.

VAŇKO, J.: *The Language of Slovakia's Rusyns / Jazyk slovenských Rusínov. EAST EUROPEAN MONOGRAPHS*. New York: Distributed by Columbia University Press, 2000.

ВАНЬКО, Ю.: Класифікація і головны знакы карпатських русиньських діалектів. In: MAGOCSI, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich : Русиньский язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej, 2004, с. 67 – 84.

ВАРХОЛ, Н. – ІВЧЕНКО, А.: *Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини*. Братіслава – Пряшів: СПВ – ВУЛ, 1990.

VEČERKA, R.: *Základy slavistiky a rusistiky*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1987.

ВЕРХРАТСЬКИЙ, І.: *Говор Замішанців. Записки Наукового товариства імені Шевченка III*. Львів: 1894.

ВЕРХРАТСЬКИЙ, І.: *Знадоби для пізнання угорско-руських говорів. Записки Наукового товариства імені Шевченка, XXVII, 1*. Львів: 1899, XL, 2, 1901.

ВЕРХРАТСЬКИЙ, І.: *Про говор галицьких лемків. Збірник фільологічної секції Наукового товариства імені Шевченка, т. V*. Львів: 1902.

ВИНОГРАДОВ, В.: *Русский язык (грамматическое учение о слове)*. Москва – Ленинград: Учпедгиз, 1947.

ВИХОВАНЕЦЬ, І. Р. – ГОРОДЕНСЬКА, К. Г. – ГРИЩЕНКО, А. П.: *Грамматика української мови*. Київ: „Радянська школа“, 1982.

ВИНОГРАДОВ, В. В. – ИСТРИНА, Е. С. – БАРХУДАРОВ, С. Г.: *Грамматика русского языка Том I. Фонетика и морфология*, Москва: Издательство академии наук СССР, 1952.

НАBOVŠTIAKOVÁ, K. – KROŠLÁKOVÁ, E.: *Frazeologický slovník : Človek a príroda vo frazeológii*. Bratislava: Veda, 1996.

ГАНУДЕЛЬ, З.: До структури та семантичної класифікації фразеологізмів села Пихонь.

In: *Народний календар 1985*. Ред. М. Бобак. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984, с. 106 – 108.

ГАНУДЕЛЬ, З.: Генетична класифікація фразеологізмів сіл Пихонь і Видрані. In: *Народний календар 1986*. Ред. М. Бобак. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985, с. 33 – 36.

ГАНУДЕЛЬ, З.: *Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини, 3 томи*. Братислава – Пряшів: СПВ ВУЛ, 1981 – 1989; Prešov: Exco, 2001.

ГАРАЙДА, И.: *Грамматика руського языка*. Унгварь: Выдания Подкарпатского общества наукъ, 1941.

HAUSENBLAS, K.: *Výstavba jazykových projevů a styl*. Praha: Univerzita Karlova, 1972.

ГНАТЮК, В.: Русини Пряшівської епархії і їх говори. In: *Записки наукового товариства ім. Шевченка*, XXXV, Львів, 1900, с. 1 – 70.

HORÁLEK, K.: *Úvod do studia slovanských jazyků*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962.

HORECKÝ, J. a kol.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. 1. vyd. Bratislava: VEDA, 1989.

HORECKÝ, J.: Fonologický systém spisovnej slovenčiny. In: *Slovenská reč*, 33, 1968, с. 265 – 271.

HORECKÝ, J.: Generatívny opis fonologického systému spisovnej slovenčiny. In: *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae. Jazykovedný zborník 4*. Red. Ľ. Novák. Bratislava: SPN, 1975, с. 5 – 41.

HRABĚ, V.: O druhotném predikátu v ruštině a v češtině. In: *Ruský jazyk III*, č. 3 – 4, Praha: SPN, 1953.

ГУМЕЦЬКА, Л. Л.: *Напис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст.* Київ: Вид-во АН УРСР, 1958.

GEROVSKIJ, G.: *Jazyk Podkarpatské Rusi. Československá vlastivěda, díl III. Jazyk*. Praha: Sfinx Bohumil Janda, 1934, с. 460 – 517.

GREPL, M.: K podstatě modálnosti. In: *Otázky slovanské syntaxe III*. Sborník symposia Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích, Brno 27. – 30. září 1971. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1973, с. 23 – 38.

DVONČ, J. a kol.: *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: SPN, 1966.

ДЭЖЁ, Л.: *Деловая письменность Русинів в XVII-XVIII веках : Словарь, анализ, тексты*. *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 4*. Nyíregyháza, 1996.

DOKULIL – HORÁLEK – HŮRKOVÁ KNAPPOVÁ – PETR a kol.: *Mluvnice češtiny I. Fonetika, fonologie, morfejka a morfonologie. Tvoření slov*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.

ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ, Й. О.: *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР*, 3 томи. Ужгород: Ужгородський державний університет, 1958 – 1993.

ДОБОШ, С.: *Синтаксис українських південнокарпатських говорів*. Ужгород, 1971.

DOLNÍK, J.: *Lexikológia*. 1. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského, 2003; 2. vyd. 2007.

DORULA, J.: Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy na úrovni nárečí a spisovných jazykov. In: DORULA, J. (ed.): *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obroduenia po súčasnosť*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2000, с. 152 – 160.

DUBĚDA, T.: *Jazyky a jejich zvuky*. Praha: Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolínium, 2005.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: *Fonologický systém slovanských jazykov z typologického hľadiska*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2014.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: *Vývin rusínskeho jazyka a dialektológia : Vysokoškolská učebnica*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2015.

ДУЛИЧЕНКО, А.: *Письменность и литературные языки Карпатской Руси (XV – XX вв.)*. Ужгород: Издательство В. Падяка, 2008.

ЂУРОВИЧ, Љ.: *Modálnosť. Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštině*. Bratislava: SAV, 1956.

DVONČOVÁ, J.: *Fyziologická fonetika*. Bratislava: SPN, 1980.

JAKOBSON, R. – HALLE, M.: *Fundamentals of language*. Printed in the Netherlands by Mouton & Co., Printers, The Hague, 1956.

ЖИЛКО, Ф. Т.: *Українська діалектна морфологія*. Київ: „Наукова думка“, 1969.

ЖОВТОБРЮХ, М. А.: *Словотвір сучасної української літературної мови*. Київ: „Наукова думка“, 1979.

ZÁTURECKÝ, A.: *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1965.

ЗЕМСКАЯ, Е. А.: *Современный русский язык. Словообразование*. Москва: „Просвещение“, 1973.

ЗИМЕК, Р.: Основные структурные типы простого предложения в современном русском языке. In: *Slavonic studies 2*, Melbourne, 1968.

ZIMEK, R.: *Problematika spony v ruštině v porovnání s češtinou. AUPH Philologica II*. Praha: SPN, 1963.

ІВЧЕНКО, А. О.: Фразеологія українських говірок Пряшівщини на загальноукраїнському та слов'янському тлі. In: *Наукові записки 18*. Упорядник Зузана Ганудель. Пряшів: Союз русинів-українців СР, 1993, с. 137 – 144.

ІННАТКОВА, Н. – БАЙЗІКОВА, Е. – КРАЛІК, Љ.: *Slovenský jazyk pre 1. – 2. ročník stredných škôl*. Bratislava: SPN, 1997.

ИСАЧЕНКО, А.: *Грамматика русского языка*. Bratislava: SPN, 1955.

ИСАЧЕНКО, А.: *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология II*. Братислава: САН, 1960.

JABUR, V.: K niektorým otázkam charakteristiky noriem rusínskeho jazyka na Slovensku. In: MAGOCSI, P. R. (ed.): *A New Slavic Language Is Born. The Rusyn Literary Language of Slovakia. EAST EUROPEAN MONOGRAPHS*. New York: Distributed by Columbia University Press, 1996, с. 41 – 53.

JABUR, V.: Systém slovesných tvarov v rusínskom jazyku v porovnaní s ukrajinským. In: ДУ-ЛИЧЕНКО, А. Д., ред.: *Языки малые и большие... In memoriam Acad. Nikita I. Tolstoj*. Tartu, 1998, с. 149 – 156.

JABUR, V.: *Morfológia a syntax rusínskeho jazyka / Морфологія і синтаксис русинського языка : Высокошкольський учебник*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2015.

JABUR, V.: *Русинський язык (выбраны канітолы) / Rusínsky jazyk (vybrané kapitoly)*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum, 2004.

КАЛАШНИК, В. С. – КОЛОЇЗ, Ж. В.: *Словник фразеологічних антонімів української мови*. Київ: „Довіра“, 2006.

KAČALA, J.: *Doplnok v slovenčine*. Bratislava: SAV, 1971.

КЕРЧА, І. і кол.: *Материнський язык*. Мукачево, 1999.

КЕРЧА, И. – СОЧКА-БОРЖАВИН, В.: *Русинський язык. Очерк комплексної практичної граматики*. Ужгород, 1992.

KONEČNÝ, S.: Rusíni na Slovensku a vývoj otázky ich spisovného jazyka. In: *Človek a spoločnosť. Internetový časopis pre pôvodné a teoretické výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied* [онлайн]. Роч. 3, ч. 1, 2000, с. 178-83 [цит. 2019-03-19]. Доступне на інтернеті: <http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=YERGFZU13H2UCMYMR6U2QKVJ6>

KOPEČNÝ, F.: *Základní všeslovanská slovní zásoba*. Praha: Academia, 1981.

KOPEČNÝ, F.: *Základy české skladby*. Praha: SPN, 1962.

КОПОРОВА, К.: К дакотрым формам вживання часослов в русиньскім языку. In: *Літературна творчість М. Мальцовської в контексті сучасної русиньскої літератури: збірник рефератів з Міжнародного літературного семінара к недожытым 60-тым народенинам авторкы*, 2. децембра 2011. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2011, с. 81 – 89.

КОПОРОВА, К.: 3 дакотрых правил орфоєпії в русиньскім нормативнім языку на Словакії. In: *Dynamické procesy v súčasnej slavistike : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie 3.-4. novembra 2016 pri príležitosti 80. narodenín doc. PhDr. Vasiľa Jabura, CSc. a 20. výročia založenia lektorátu bulharského jazyka na PU*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016, с. 78 – 190.

КОПОРОВА, К.: Дакотры порушования нормативной высловности в русиньскім языку: (сумаризація порушований в єднотливых фонологічних реалізаціях. In: *Studium Carpato-Ruthenorum 2012 : študiji z karpatorusynistiki*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2012, с. 78 – 87.

КОПОРОВА, К.: Дакотры орфографічны і орфоєпічны проблеми в русиньских масмедіях на Словакії. In: *Русинський літературний язык на Словакії = Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku = The Rusyn literary language in Slovakia : 20 років кодифікації = 20. výročie kodifikácie = 20th anniversary of its codification*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2015, с. 176 – 193.

КОПОРОВА, К.: Міджіязыкова омонімія як вплив міджіязыкової інтерференції. In: *Studium Carpato-Ruthenorum 2013*. Ed. K. Koporová. Prešov: ÚRK PU, 2013, с. 163 – 170.

КОПОРОВА, К.: Невычерпный студник живой воды : Рецензія на два зборники Осифа Кудзея – *Байкы-забавляйки і Мудрость живота*. In: *Русин : культурно-христіанський часопис*, XIX, 1, 2009, с. 14 – 15.

КОПОРОВА, К.: *Орфоєпічна характерістика русиньского языка на граніці виходославянських і западославянських лінгво-культурних контактів. З основних принципів русиньской высловности*. [Dizertačná práca]. Prešov: FF PU, 2012.

KOPOROVÁ, K.: *Fonetika, fonológia a akcentológia rusínskeho jazyka / Фонетика, фонологія і акцентологія русиньского языка : Высокошкольський учебник*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2015.

КОПОРОВА, К.: К вопросу алтернацій і повноголоса в русиньскім нормативнім языку на Словакії. In: *20 років високошкольської русиністики на Словакії : Збірник рефератів з міжнародної научної конференції. Пряшівська універзіта, 17. – 19.10.2018*. Ед. К. Копорова. Пряшів: Пряшівська універзіта – Центр языків і культур народностных меншын – Інститут русиньского языка і культури, 2018, с. 122 – 138.

КОПОРОВА, К.: Корекції у правилах правопису русиньского языка на Словакії по 20-єх роках од кодифікації. In: *Русин*, XXVIII, 2, 2018, с. 1 – 3.

КОПОРОВА, К. – ПЛИШКОВА, А.: Особенности гласных фонем и их вариантов в русинском языке в Словакии. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 63, 2 (2018), с. 379 – 385.

KRAJČOVIČ, R.: *Náčrt dejín slovenského jazyka*. Bratislava: SPN, 1971.

KRÁĽ, Á.: *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Martin: Matica slovenská, 2009.

KRÁĽ, Á.: *Pravidlá slovenskej výslovnosti. Systematika a ortoepický slovník*. Martin: Matica slovenská, 2005.

KRÁĽ, Á. – SABOL, J.: *Fonetika a fonológia*. Bratislava: SPN, 1989.

ЛАТТА, В.: *Атлас українських говорів Східної Словаччини*. Братислава – Пряшів: СПВ – ВУЛ, 1991.

ЛАТТА, В.: К вопросу диспалатализации согласных перед етимологическими *e, i* в украинских говорах Восточной Словакии. In: *Philologica XVI : Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Bratislava: FF UK, 1964, с. 141 – 146.

ЛАТТА, В.: Система наголосу українських говірок Східної Словаччини. In: НОВАК, М. (ед.): *Наукові записки ч. 8 – 9*. Пряшів: КСУТ, 1979 – 1981, с. 149 – 155.

ЛАТТА, В.: *Українська діалектологія і ономастика : Збірник статей*. Київ: АН УРСР, 1964, с. 108 – 116.

ЛАТТА, В.: Фонологические системы украинских говоров Восточной Словакии. In: *Дукля*, IX, 1, Пряшів, 1961, с. 104 – 110.

ЛАТТА, В.: Полногласие в украинских говорах Восточной Словакии. In: НОВАК, М. (ед.): *Наукові записки ч. 8 – 9*. Пряшів: КСУТ, 1979 – 1981, с. 18 – 30.

ЛАТТА, В.: Словацько-українська мовна межа. In: НОВАК, М. (ед.): *Наукові записки ч. 8 – 9*. Пряшів: КСУТ, 1979 – 1981, с. 92 – 105.

ЛАТТА, В.: О классификации украинских говоров. In: НОВАК, М. (ед.): *Наукові записки ч. 8 – 9*. Пряшів: КСУТ, 1979 – 1981, с. 119 – 126.

ЛАТТА, В.: К вопросу икавизма в украинских говорах Восточной Словакии. In: НОВАК, М. (ед.): *Наукові записки ч. 8 – 9*. Пряшів: КСУТ, 1979 – 1981, с. 131 – 143.

ЛАТТА, В.: Рефлексы общеслав. *ě и изменение и > i в украинских говорах Восточной Словакии. In: НОВАК, М. (ед.): *Наукові записки ч. 8 – 9*. Пряшів: КСУТ, 1979 – 1981, с. 85 – 89.

ЛИПТАК, Š.: O výskume akcentu na slovensko-ukrajinskom jazykovom rozhraní. In: *Наукові записки ч. 18*. Ред. М. Бобак et al. Пряшів: Союз русинів-українців СР, 1993, с. 113 – 120.

ЛИПТАК, Š.: K prízvukovým pomerom na rozhraní západoslovenského jazykového územia. In: BLANÁR, V. (ed.): *Slavistické štúdie jazykovedné*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1969, с. 19 – 34.

ЛИЗАНЕЦЬ, П. М.: *Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпаття : Венгерско-украинские межъязыковые связи*. Будапешт: Издательство академии наук Венгрии, 1976.

LUTSKAY, M.: *Grammatica Slavo-Ruthena*. Buda, 1930.

МАГОЧИЙ, П. Р.: Языковый вопрос. In: MAGOCSI, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich : Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej, 2004, с. 85 – 112.

MAGOCSI, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej, 2004, доповнене видання з даякима змінами 2007.

MAGOCSI, P. R.: *Chrbtom k horám : Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov: UNIVERSUM, 2016.

MAREŠ, F. V.: Analytische Phonologie. In: *The Slavic Word*. The Hague, Paris, 1972, с. 335 – 367.

MELICHERČÍK, A.: *Slovenský folklór : Chrestomatia*. Bratislava: SAV, 1959.

МЕЛЬНИЧУК, А. С., ред.: *Историческая типология славянских языков. Фонетика, словообразование, лексика и фразеология*. Киев: „Наукова думка“, 1986.

МЕЛЬНИЧУК, О. С., ред.: *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов*. Київ: „Наукова думка“, 1966.

МИНАЛ, J.: *Slovenská gramatika s cvičeniami pre III. a IV. tr. slovenských stredných škôl*. 1. vyd. Bratislava: Štátne nakladateľstvo, 1947.

MIKO, F.: *Text a štýl*. Bratislava: Smena, 1970.

MISTRÍK, J. a kol.: *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993.

MISTRÍK, J.: *Štylistika*. Bratislava: SPN, 1997.

MLACEK, J.: *Slovenská frazeológia*. 2. vyd. Bratislava: SPN, 1984.

МОКИЕНКО, В. М.: *Славянская фразеология : Учеб. пособие для вузов по спец. „Рус. яз. и лит.“* 2 изд., испр. и доп. Москва: „Высшая школа“, 1989.

MRÁZEK, R.: Дифференциация славянских языков в сфере модальности. In: *Otázky slovanské syntaxe III. Sborník symposia Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích*, Brno 27. – 30. září 1971. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1973, с. 177 – 183.

NOVÁK, L.: Slovenské a podkarpatoruské nárečia vo svetle európskej fonologickej geografie. In: *Linguistika Slovaca I – II*. Bratislava: 1939/1940, с. 85 – 105.

Общекарпатский диалектологический атлас, 6 вып. Скопје – Кишинев – Москва – Warszawa – Bratislava – Budapest, 1989 – 2002.

OČENÁŠ, I.: *Fonetika so základmi fonológie a morfológia slovenského jazyka*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta UMB, 2003.

ONDRUS, P. – HORECKÝ, J. – FURDÍK, J.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk : Lexikológia*. Bratislava: SPN, 1980.

ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: SPN, 1981.

ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk : Syntax*. Bratislava: SPN, 1986.

ORGOŇOVÁ, O. – BOHUNICKÁ, A.: *Lexikológia slovenčiny : Učebné texty a cvičenia*. 2. vydanie. Praha: Columbus, 2012.

PALKOVIČ, K.: Paronymá v slovenčine. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 25, 1978/1979, с. 133 – 137.

ПАНЬКЕВИЧ, І.: *Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей : З приложенням 5 діалектологічних мап. Частина I. Звучня і морфологія*. V Praze: Nákladem Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi V. komisi nakladatelství „Orbis“, 1938.

ПАНЬКО, Ю.: *Русинсько-русько-українсько-словенсько-польський словник лінгвістичних термінів*. Пряшов: Русинська оброда – Інститут русинського языка і культури, 1994.

ПАНЬКО, Ю.: Основы синтаксиса. In: *Правила русинського правопису*. Пряшов: Русинська оброда – Інститут русинського языка і культури, 1994, с. 109 – 115.

ПАНЬКО, Ю. і кол.: *Орфографічний словник русинського языка*. Пряшов: Русинська оброда – Інститут русинського языка і культури, 1994.

PAULÍNÝ, E.: *Slovenská fonológia*. Bratislava: SPN, 1979.

PAULINY, E. – RUŽIČKA, J. – ŠTOLC, J.: *Slovenská gramatika*. Martin, 1953.

PAULINY, E.: O funkčnom rozvrstvení spisovného jazyka. In: *Slovo a slovesnosť* 16, 1955, с. 17 – 26.

ПЕТРИКОВА, А. – ПЛИШКОВА, А.: Анализ словообразовательных способов и типов в русинском языке. In: *Русин : Международный исторический журнал* (Кишинев). Том 55, 2019, с. 353 – 370.

PLISHKOVA, A.: *Language and National Identity : Rusyns South of Carpathians. EAST EUROPEAN MONOGRAPHS*. New York: Distributed by Columbia University Press, 2009.

ПЛИШКОВА, А.: Современное состояние русинского литературного языка в Словакии. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 55, 1 (2010), с. 1 – 23.

ПЛИШКОВА, А.: Соціолінгвістичний аспект : Пряшівська Русь. In: MAGOCSI, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich : Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej, 2004, с. 331 – 345.

ПЛИШКОВА, А. (ед.): *Языкова культура і языкова норма в русинському языку*. Пряшів: ПУ – ІРШ, 2007.

ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык на Словеньску*. Пряшів: Світовий конгрес Русинів, 2008.

ПЛІШКОВА, А.: Найфреквентованішы словотворны поступы субстантивних дериватів. In: БЕНЬКОВА, М. (ед.): *Літературна творчість М. Мальцовской в контексті сучасної русинської літератури : Збірник рефератів з Міжнародного літературного семінара к недожытым 60-ым народенинам авторкы, 2. децембра 2011*. Пряшів: Пряшівська універзіта в Пряшові – Інститут русинського языка і културы, 2011, с. 68 – 80.

PLIŠKOVÁ, A.: Alexander Duchnovič ako produkt dobových jazykových koncepcií. In: CORANIČ, J., ed.: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III*. Prešov: Vydavateľstvo PU, 2013, с. 299 – 310.

PLIŠKOVÁ, A.: *Lexikológia a slovtvorba rusínskeho jazyka / Лексикологія і словотворіння русинського языка : Высокошкольський учебник*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2015.

ПЛІШКОВА, А. – ГОЛУБКОВА, М.: Компаративний погляд на русинсько-російскы фразеологічны еквіваленты із звірячим компонентом. In: *Philologica LXXVII : Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Ed. S. Vojtechová Poklač. Bratislava: Univerzita Komenského, 2018, с. 217 – 226.

ПЛЮЩ, М. Я.: *Сучасна українська літературна мова*. Київ: „Вища школа“, 1994.

ROMPORTL, M.: *Základy fonetiky*. Praha: SPN, 1985.

ROMPORTL, M.: *Studies in Phonetics*. Praha: Academia, 1973.

SABOL, J.: *Fonetika a fonológia. Metódy fonologického rozboru*. Košice: Rektorát UPJŠ, 1982.

SABOL, J.: *Fonetika a fonológia. Metódy fonologického rozboru 2*. Košice: Rektorát UPJŠ, 1986.

SABOL, J. – ZIMMERMAN, J.: *Komunikačný štatút prízvuku v spisovnej slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta UPJŠ, 1994.

SVETLIK, J.: К вопросу о синтаксической модальности. In: *Otázky slovanské syntaxe III. Sborník symposia Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích. Brno 27. – 30. září 1971*. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1973, с. 127 – 133.

СВЕТЛИК, Й.: *Синтаксис русского языка в сопоставлении со словацким*. Bratislava: SPN, 1979.

SIČÁKOVÁ, L.: *Fonetika a fonológia pre elementaristov*. Prešov: Náuka, 2002.

SLANČOVÁ, D.: *Základy praktickej rétoriky*. Prešov: Náuka, 2001.

SMIEŠKOVÁ, E.: *Malý frazeologický slovník*. Bratislava: SPN, 1989.

STANISLAV, J.: *Dejiny slovenského jazyka 4 : Syntax*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1973.

СТЕПАНОВ, Ю. С.: *Основы общего языкознания. Изд. II, переработанное*. Москва: Просвещение, 1975.

СУПРУН, А. Е. – КАЛЮТА, А. М.: *Введение в славянскую филологию*. Минск: „Вышэйшая школа“, 1981.

ŠTEC, M.: *Cirkevná slovančina*. Prešov: Prešovská univerzita – Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2005.

TRÁVNÍČEK, F.: *Mluvnice spisovné češtiny II : Skladba*. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951.

ТРУБАЧЕВ, О. М.: *Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд*. Москва: АН СССР, 1974.

TRUBECKOJ, N. S.: *Grundzüge der Phonologie*. Praha: Jednota československých matematiků a fysiků, 1939.

UDVARI, I.: *Hodinka Antal (1864 – 1946) munkássága. Különnyomat. Hodinka Antal: Ruszin-Magyar Igetár című műből*. Nyíregyháza: Kiadja a Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 1991.

UDVARI, I.: Карпаторусинські буквари з XVIII століття. In: ZOLTÁN, A., szerk.: *Nyelv, stílus, irodalom : köszöntő könyv Péter Milály 70. születésnapjára*. Budapest, 1998, с. 579 – 587.

UDVARI, I.: *Ruszin (kárpátukrán) hivatalos írásbeliség a XVIII. Századi Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1995.

FONTAŃSKI, H. – CHOMIAK, M.: *Gramatyka języka łemkowskiego / Граматыка лемківського языка*. Katowice: Śląsk, 2000.

ФОНТАНЬСКИЙ, Г.: Лемковский язык как один из литературных вариантов русинского языка. In: *Mundo Eslavo*, 1, Granada, 2002, с. 12 – 16.

ФРАНКО, І.: *Галицько-руські народні приповідки : Зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко. Том 1 – 3*. Львів, 1901 – 1910.

FURDÍK, J.: *Slovenská slovtvorba*. 1. vyd. Prešov: Náuka, 2004.

FURDÍK, J.: *Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter, 1993.

ČIŽMÁROVÁ, M.: *O ukrajinskej a slovenskej frazeológii : Komparatistický náčrt*. Prešov: Filozofická fakulta PU, 2002.

ČIŽMÁROVÁ, M.: *Ukrajinsko-slovenský frazeologický slovník*. Prešov: FF PU, 2002.

ШАНСКИЙ, Н. М.: *Фразеология современного русского языка*. Москва: „Специальная литература“, 1996.

ШВЕДОВА, Н. Ю. (ответственный редактор): *Русская грамматика I. Фонетика, фонология, ударение, интонация, словообразование, морфология*. Москва: Издательство Наука, 1980.

ШВЕДОВА, Н. Ю. (ответственный редактор): *Грамматика современного русского литературного языка*. Москва: Наука, 1970.

ШУБА, П. П.: *Современный русский язык. Часть 2 : Словообразование. Морфонология. Морфология*. Москва: Издательство „Попурри“, 1998.

ЩЕРБА, Л., ред.: *Грамматика русского языка II : Синтаксис*. Москва: АН СССР, 1947.

ЯБУР, В.: Дакотры знакы русинських діалектів Словеньска в порівнянню з руськыма і українськыма діалектами. In: *Народны новинкы*, IV, ч. 32 – 33, 1994, с. 5 – 6.

ЯБУР, В. – ГОЛУБКОВА, М.: Виражіння вопросной модальности в русинськім языку. In: *20 років високошкольської русиністики на Словакії : Збірник рефератів з міжнародної наукової конференції. Пряшівська універзіта, 17. – 19.10.2018*. Ед. К. Копорова. Пряшів: Пряшівська універзіта – Центр языків і култур народностных меншын – Інститут русинського языка і културы, 2018, с. 339 – 346.

ЯБУР, В. – ПАНЬКО, Ю.: *Правила русиньского правопису*. Пряшов: Русиньска оброда – Інститут русиньского языка і културы, 1994.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русиньский язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанём русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2005.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русиньский язык про 1. класу середніх школ із навчанём русиньского языка*. Пряшів: Русиньска оброда, 2002.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русиньский язык про 2. класу середніх школ із навчанём русиньского языка*. Пряшів: Русиньска оброда, 2003.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русиньский язык про 3. класу середніх школ із навчанём русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2004.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русиньский язык про 4. класу середніх школ із навчанём русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2005.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русиньский язык про 1. – 4. класы середніх школ з навчалным языком русиньским і з навчанём русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: Літературный язык : Пряшівска Русь. In: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русиньский язык*. Redaktor naukowy Paul Robert Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej, 2004, доповнене видання з деякими змінами 2007, с. 147 – 209.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Сучасный русиньский списовный язык : Высокошкольський учебник*. Пряшів: Пряшівска універзіта в Пряшові – Інститут русиньского языка і културы, 2009.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А. – КОПОРОВА, К.: *Граматика русиньского языка*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А. – КОПОРОВА, К.: *Русиньска лексіка на основі змін у правилах русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007.

ЯНКО-ТРИНИЦКАЯ, Н. А.: *Словообразование в современном русском языке*. Москва: Издательство „Индрик“, 2001.

RUSÍNSKY JAZYK

Komplexný opis jazykového systému v kontexte kodifikácie

Resumé

Cieľom uvedenej monografie je predstaviť synchrónny opis jazykového systému rusínskeho spisovného jazyka na Slovensku konca XX. a začiatku XXI. storočia a po prvýkrát sprostredkovať čitateľovi komplexnú informáciu o fungovaní jazykového systému súčasného rusínskeho spisovného jazyka. Hneď v úvode je dôležité poznamenať, že táto publikácia má významné prvenstvo v súčasnej etape rozvoja rusinistiky na Slovensku a v jej kontexte najmä spisovného jazyka: prvýkrát totiž vychádza ako súborný opis nielen všetkých jazykových rovín súčasného rusínskeho jazyka, ale aj celého jazykového systému ako takého. Monografia sčasti nadväzuje na doteraz vydané vedecké publikácie a vysokoškolské učebnice s čiastkovými a úsečnejšími opismi niektorých jazykových rovín postupne rozpracovávaných práve trojicou autorov tejto monografie, ktorí v tejto publikácii však doterajšie informácie o jazykových rovinách rusínskeho jazyka vo významnej miere aktualizovali, prehľadili a zároveň doplnili o vedecký opis morfológie, grafemiky, ortografie, ortoepie a štylistiky.

Publikácia je istým spôsobom odrazom hľadania vhodných modelov vedeckého opisu komplexného systému súčasného rusínskeho jazyka. Jej výsledkom možno nie je vyčerpávajúci opis v súčasnosti fungujúcich pravidiel v jednotlivých jazykových rovinách, ale najmä to, že v nej poukazujú na isté jazykové javy v systéme, dôsledne separujúc aspekty formy a jej funkcie. Výsledkom je odčlenenie rôznych stupňov jazykovej abstrakcie, to znamená rozpoznávanie jazykových javov z aspektu abstraktných schém, a od nich sa odvíjajúcich regulárnych jazykových realizácií pri ich používaní, pamätajúc na fakt, že v samotnom opise je funkčný aspekt podriadený formálnemu aspektu.

Pri opise jazykových javov autori hľadali podľa možnosti jednoznačné charakteristiky. Základnom opisu bola téza, že v jazyku funguje formálny aparát, formálna stavba a jej významová (signifikantná) stránka. Preto sa autori snažili dodržiavať správny vzájomný vzťah dvoch aspektov výskumu jazykových javov: formálnu organizáciu jazykových jednotiek a ich vnútorný obsah. Z toho vyplýva, že na gramatické kategórie aj na ostatné jazykové závery nazerať ako na zložitú jednotu formy a gramatickej (širšej jazykovej) sémantiky (obsahu), usilujúc sa o čo najhlbšie porozumenie opisu tejto jednoty a stanovenie jej spojenia s inými javmi v jazykovom systéme.

Pri charakteristike súčasného jazykového systému rusínskeho jazyka a vzájomného vplyvu jeho rozličných zložiek autori využívali synchrónny princíp opisu. Brali však do úvahy aj ďalšiu tézu, a síce, že všetka synchrónia v jazyku existuje iba ako podmienené ohraničený moment rozvoja jazyka, preto je potrebné nazerať na ňu ako na synchróniu dynamickú. To znamená, že brali do úvahy tiež produktivnosť a nepro-

duktivnosť jazykových modelov, kolísavosť a variantnosť javov v spojení s chápaním jazykovej normy ako taký spôsob koncipovania pravidiel, kategórií a tvarov, ktoré sa môžu ľahko rekonštruovať v kolektívnej praxi nositeľov spisovného jazyka v istých podmienkach funkčno-štylistických ohraničení či mimo akýchkoľvek ohraničení.

Monografia je napísaná kodifikovanou formou pravopisných noriem, pričom reflektuje už aj najnovšiu úpravu čiastkových pravidiel pravopisu, ktorá je na Slovensku v platnosti od 1. mája 2018. Javy hovorové, nárečové a zastarané čiastočne uvádzajú iba pri poukazovaní na ich neproduktívnosť hlavne v častiach o alternáciách a tvarosloví, a to len vtedy, keď je v nich badateľná väzba na jazykový systém.

V tejto publikácii sa autori snažili zodpovedať aktuálne otázky rusínskeho jazyka v korešpondencii s vlastnými schopnosťami a doterajšími vedomosťami z danej sféry lingvistiky, ale pokúsili sa aj o hľadanie niektorých nových riešení či experimentov. Odpovede na niektoré otázky hľadali v korešpondencii so staršími tradíciami so zameraním na ich rozvoj.

Rusínsky jazyk na Slovensku bol kodifikovaný iba pred štvrtstoročím (1995). Akceptujúc tento pomerne krátky časový úsek rozvoja spisovného jazyka, autori si uvedomujú, že v súčasnej etape rozvoja jazykovedného výskumu v danej oblasti nemôže byť realizovaný taký opis jazykového systému rusínskeho jazyka, ktorý by sa mohol označiť ako jediný správny. Vychádzajúc z danej konštatácie, autori preto nepovažujú svoje závery za nesporné, jedine správne a konečné, iba za možné a z ich pohľadu racionálne.

Monografia sa skladá z ôsmich častí, ktoré sú rozdelené na kapitoly a subkapitoly.

Prvá kapitola **Stručné informácie zo všeobecnej jazykovedy a dejín rusínskeho jazyka** pozostáva zo všeobecných informácií o zrode a rozvoji jazyka ako prostriedku dorozumievania sa medzi ľuďmi. Kapitola o spoločenstve indoeurópskych jazykov podáva stručné informácie o typologickom delení jazykov (lingvistickej klasifikácii) a genealogickej klasifikácii (podľa jazykových rodín). Nasleduje opis skupiny slovan-ských jazykov a ich porovnanie, s koncentráciou na rusínsky jazyk. Ďalšia časť tejto kapitoly je venovaná periodizácii rozvoja rusínskeho jazyka – ako jedného zo štyroch východoslovanských jazykov – v jeho historickom priereze. Posledná časť tejto kapitoly reflektuje zaužívanú klasifikáciu národného jazyka Rusínov na Slovensku na jednotlivé nárečia.

Druhá kapitola **Grafemický, ortografický a ortoepický systém** opisuje grafemický systém rusínskeho jazyka na Slovensku, vzájomnú koreláciu medzi fonémami a grafémami. Grafémy rusínskeho jazyka (azbuky) sú názorne usporiadané v prehľadnej tabuľke spolu s ekvivalentmi v latinskom grafickom systéme s orientáciou na slovenskú abecedu. Opis pravopisných princípov, podľa ktorých je vybudovaný rusínsky pravopis, tvorí ďalšiu časť tejto kapitoly. Veľmi prínosnou je časť venovaná základným princípom rusínskej ortoepie, v ktorej prvýkrát sú predstavené základné pravidlá ústnej reči, teda normy rusínskej spisovnej výslovnosti.

Tretia kapitola **Foneticko-fonologická a morfonologická jazyková rovina** pozostáva z troch kapitol s podkapitolami. V časti o fonetike sa hlavný dôraz kladie na anatomicko-fyziologickú a jazykovú rovinu reči, jej produkciu a perцепciu s členením na hlásky. V časti o fonológii sa dôraz kladie na inventár vokálnych a konsonantických foném a ich klasifikáciu, na problematiku neutralizácie a alternácie. Posledná časť tejto kapitoly je venovaná morfonológii ako oblasti jazyka skúmajúceho fonematickú štruktúru morfov, morfém a tvarov slov a problematiku s tým spojenú.

Štvrtá kapitola **Morfologická jazyková rovina** ako súčasť gramatiky je venovaná hlavne trom oblastiam: formálnej stránke slov, t. j. gramatickým tvarom slov, čiže paradigmaticke; gramatickým významom slov, t. j. tvorbe a charakteristike gramatických kategórií; a klasifikácii slov na slovné druhy.

Piata kapitola **Lexikálno-sémantická jazyková rovina** vysvetľuje základné termíny lexikálnej sémantiky. Je venovaná slovu a jeho fungovaniu v lexikálnom systéme rusínskeho jazyka, prvotnému a druhotnému významu slov. Podrobne opisuje problematiku pôvodu rusínskej lexiky a jej členenia z pohľadu používania. Prináša aj podrobný opis lexikografie a frazeológie.

Šiesta kapitola **Derivatologická jazyková rovina** je najrozpracovanejšou časťou čo do obsahu i rozsahu. Jej hodnotu podčiarkuje i fakt, že tak podrobne doteraz nebola v rusínskom jazyku opísaná. Obsahuje teóriu tvorenia slov, základné princípy slovotvornej motivácie, charakteristiku derivatológie ako vedy o slovotvornej motivácii, určenie derivatémy ako základnej jednotky derivatológie, určovanie slovotvorného základu, slovotvorného formantu a spôsoby konštituovania slovotvorného vzorca. Nachádza sa tu pomerne podrobný popis odvodzovania slov v rusínskom jazyku a najmä spôsoby tvorenia slov podľa slovných druhov.

Siedma kapitola **Syntaktická jazyková rovina** sa zaoberá stavbou súvislej reči, spojovaním slov do väčších celkov, čiže štruktúrou syntagmy a vety a ich typmi. To znamená, že tu nachádzame: opis a spôsoby spájania slov do syntagiem a viet; opis fungovania slov v syntagmách a vo vetách; opis štruktúr a typov syntagiem a viet. Obsahuje tiež: určenie vety ako základnej syntaktickej jednotky, určenie syntagmy ako základnej jednotky nižšieho typu a zároveň fungovanie slov a ich tvarov v syntagme a vo vete.

Ôsma kapitola **Funkčno-štylistický systém rusínskeho jazyka** je v moderných dejinách rusínskeho jazyka predstavený prvýkrát. Pozostáva z opisu jednotlivých slohových postupov, ktoré sa praktizujú v rusínskom jazyku (informačný, rozprávací, opisný, výkladový), charakteristiky ich komunikátov, teda jednotlivých slohových žánrov, a klasifikácie a charakteristiky štýlov. Vzhľadom na absenciu možností rozvoja rusínskeho jazyka v kultúrno-spoločenskom živote na Slovensku do roku 1995, a tým aj vzhľadom na absenciu podmienok na praktické uplatňovanie jednotlivých štýlov, čomu zodpovedá aj úroveň a dynamika rozvoja rusínskej štylistiky vo všeobecnosti, autori sa sústredili na podrobnejší opis iba najfrekvencovanejších primárnych štýlov

– umeleckého, hovorového a publicistického, rozvíjajúceho sa až po roku 1995 náučného, rétorického a esejistického štýlu, a formujúceho sa iba v posledných rokoch administratívneho štýlu. Z množstva existujúcich sekundárnych štýlov v iných jazykoch, sústredili sa takisto iba na tie, ktoré sú príznačné a praktizujú sa v rusínskom jazyku, v rusínskom kultúrno-spoločenskom a národnostnom kontexte.

Použitá literatúra uvedená v závere monografie sa vzťahuje ku všetkým jej kapitolám.

РУСИНСКИЙ ЯЗЫК

Комплексное описание языковой системы в контексте кодификации

Резюме

Целью этой монографии является синхронное описание языковой системы русинского литературного языка в Словакии конца XX. и начала XXI. столетия и впервые предоставить читателю комплексную информацию о функционировании языковой системы современного русинского литературного языка. В начале важно отметить, что эта публикация имеет знаменательное первенство на современном этапе развития русинистики в Словакии и в ее контексте прежде всего литературного языка, так как в нём впервые опубликовано издание в виде сводного описания всех языковых уровней современного русинского языка. Монография отчасти надвигает на до сих пор изданные научные публикации и университетские учебники с частичными и отрывистейшими описаниями некоторых языковых уровней начиная с 2004 г. постепенно разработанных именно тремя авторами указанной монографии. В данной публикации авторы предыдущие информации о языковых уровнях русинского языка в значительной мере актуализировали, углубили и одновременно дополнили научным описанием морфонологии, графемики, орфографии, орфоэпии и стилистики.

Публикация определенным способом является отражением поиска подходящих моделей научного описания комплексной системы современного русинского языка. Ее результатом быть может не является полный перечень правил, функционирующих в отдельных языковых уровнях, но прежде всего то, что авторы в ней указывают на определенные языковые явления в системе, последовательно отделяя аспекты формы и ее функции. Результатом является стремление к разграничению разных степеней языковой абстракции, т. е. к рассмотрению языковых явлений с точки зрения абстрактных схем и развивающихся на их основе регулярных языковых реализаций при их употреблении, не забывая о том, что в самом описании функциональный аспект подчинен аспекту формальному.

При описании языковых явлений авторы искали по возможности однозначные характеристики. Основой описания служил тезис, что в языке функционирует формальный аппарат, формальная структура и её значимая сторона. Поэтому авторы старались придерживаться правильного взаимного соотношения двух аспектов исследования языковых явлений: формальной организации языковых единиц и их внутреннего содержания. Из этого следует, что грамматические категории и другие языковые выводы ими рассматривают-

ся как сложное единство формы и грамматической (шире языковой) семантики (содержания), стремясь чем глубже описать это единство и определить его связи с другими явлениями в языковой системе.

При характеристике языковой системы современного русинского языка и взаимного влияния его отдельных составных частей авторы придерживались синхронического принципа описания. Но в своем понимании синхронии они исходили из того тезиса, что всякая синхрония в языке существует только как условно ограниченный момент развития и соответственно должна рассматриваться как синхрония динамическая. Это значит, что в грамматическом описании они обращали внимание на продуктивность и непродуктивность языковых моделей, на явления колебаний и вариативности явлений – в непосредственной связи с понятием языковой нормы как такого образования и употребления правил, форм и категорий, которое может легко реконструироваться в коллективной практике носителей литературного языка в определенных условиях функционально-стилистических ограничений или вне всяких ограничений.

Монография написана кодифицированной нормой правил правописания, учитывая также частичную коррекцию правил правописания, действующую в языке с 1. мая 2018 г. Явления разговорные, диалектные и устарелые приводятся частично лишь при указании на их непродуктивность главным образом в частях о альтернативах и формообразовании, и то лишь в том случае, если у них видна связь с языковой системой.

В этой публикации авторы старались не только ответить на актуальные вопросы русинского языка в соответствии с собственными способностями и предыдущими знаниями из данной сферы лингвистики, но пытались также искать некоторые новые решения формой экспериментов. Ответы на некоторые вопросы авторы искали исходя из более старых традиций с ориентацией на их развитие. Русинский язык в Словакии был кодифицирован лишь 25 лет тому назад (1995). Акцептируя этот относительно краткий период развития литературного языка, авторы осознают, что беря во внимание современный этап развития лингвистического исследования в области русинского языка они не смогли реализовать такое описание его языковой системы, которое возможно было бы считать безошибочным. Исходя из данной констатации, авторы не считают свои заключения бесспорными, абсолютно правильными и дефинитивными, а только возможными и с их точки зрения рациональными.

Монография состоит из восьми частей, которые еще подразделены на главы и подглавы.

Первая глава **Краткие информации из общего языкознания и истории русинского языка** состоит из кратких информации о возникновении и развитии языка, как средства коммуникации между людьми. Глава о сообществе индоевропейских языков дает сжатые информации о типологической класси-

фикации языков (лингвистической классификации) и генеалогической классификации (по языковым семьям). Следует более узкое описание группы славянских языков и их сравнение, концентрируясь на русинский язык. Следующая часть этой главы посвящена периодизации развития русинского языка – как одного из четырех восточнославянских языков – в его историческом разрезе. Последняя часть этой главы представляет принятую классификацию народного языка русинов Словакии на отдельные диалекты.

Вторая глава **Графемическая, орфографическая и орфоэпическая системы** описывает графемическую систему русинского языка в Словакии, взаимную корреляцию между фонемами и графемами. Графемы русинского языка (азбуки) наглядно расположены в обзорной таблице вместе с эквивалентами в латинской графической системе с ориентацией на словацкий алфавит. Описание принципов правописания, по которым построено русинское правописание составляет следующую часть этой главы. Большое значение представляет часть, которая посвящена основным принципам русинской орфоэпии, где впервые представлены основные правила устной речи, значит нормы русинского литературного произношения.

Третья глава **Фонетическо-фонологический и морфонологический уровень языка** состоит из трех частей с подглавами. В главе о фонетике главное внимание уделяется анатомическо-физиологическому и языковому уровню речи, ее продукции и перцепции с членением на звуки речи. В части о фонологии уделено особое внимание инвентарю вокалических и консонантических фонем и их классификации, проблематике нейтрализации и альтернативации. Последняя часть этой главы посвящена морфонологии как области языка изучающего фонематическую структуру морфов, морфем и форм слов и проблематику с тем связанную.

Четвертая глава **Морфологический уровень языка** как составная часть грамматики посвящена главным образом трем областям: формальной стороне слов, т. е. грамматическим формам слов, значит парадигматике; грамматическим значениям слов, т. е. образованию и характеристике грамматических категорий; и классификации слов на части речи.

В пятой главе **Лексико-семантический уровень языка** объяснены основные термины лексической семантики, уделено внимание слову и его функционированию в лексической системе русинского языка, первичному и вторичному значению слов. Подробно здесь описана также проблематика происхождения русинской лексики и ее членения с точки зрения ее использования. В ней находим также подробное описание лексикографии и фразеологии.

Шестая глава **Дериватологический уровень языка** является наиболее разработанной частью как с точки зрения объема так и содержания. Ее ценность подчеркивает также факт, что до сих пор она не была так подробно в русинском

языке описана. Она содержит в себе теорию словообразования, основные принципы словообразовательной мотивации, характеристику дериватологии как науки о словообразовательной мотивации, определение дериватемы как основной единицы дериватологии, определение словообразовательной основы, словообразовательного форманта и способ конституирования словообразовательной формулы. Находим здесь и подробное описание словопроизводства в русинском языке и способы образования слов по отдельным частям речи.

Седьмая глава **Синтаксический уровень языка** занимается строением связной речи, сочетанием слов в сложное целое, то есть структурой синтагмы и предложения и их типами. Это значит, что мы здесь находим: описание и способы соединения слов в синтагмы и предложения; описание функционирования слов в синтагмах и в предложениях; описание структур и типов синтагм и предложений. Содержит также: определение предложения как основной синтаксической единицы; определение синтагмы как основной единицы более низкого типа и одновременно функционирование слов и их форм в синтагме и в предложении.

Восьмая глава **Функционально-стилистическая система русинского языка** представлена в этой монографии впервые в современной истории русинского языка. Она состоит из описания отдельных стилистических способов построения текста, которые функционируют в русинском языке (информационный, повествовательный, описательный, пояснительный), характеристики их коммуникатов, значит отдельных функциональных жанров, а также классификации и характеристики стилей. Учитывая отсутствие возможности развития русинского языка в культурно-общественной жизни Словакии до 1995 г., а таким образом и отсутствие условий для практического употребления отдельных стилей, чему соответствует как уровень так и динамика развития русинской стилистики вообще, авторы сосредоточились на более подробном описании лишь самых применяемых примарных стилей – художественного, разговорного и публицистического, а также развивающихся только после 1995 года научного, риторического и эссеистического стилей, и формирующегося только в последние годы официально-делового стиля. Из множества существующих секундарных стилей в других языках, они сосредоточились только на те, которые являются специфическими и применяются в русинском языке или в русинском культурно-общественном и национальном контексте.

Список литературы приведен в конце монографии относится ко всем ее главам.

THE RUSYN LANGUAGE: A Comprehensive Description of the Language System in the Context of Its Codification

Abstract

The goal of this monograph is to present a synchronic description of the linguistic system of the contemporary Rusyn literary language in Slovakia from the end of the 20th century and the beginning of the 21st. For the first time, this study offers the reader a comprehensive picture of the functioning of the linguistic system of contemporary standard Rusyn. It is important to note immediately in the introduction that this publication represents a significant “first” at this stage of the development of the scholarly study of Rusyn in Slovakia especially in terms of the literary language. This is, in fact, the first publication not only of a description of all the language components of the contemporary Rusyn literary language, but also of the entire linguistic system as such. Our monograph draws in part from already published scholarly publications and higher education textbooks that offer partial and very brief descriptions of certain linguistic components and gradually reworked by the three authors of the present monograph. In this publication, we present significantly updated information about the linguistic components of Rusyn, in greater depth and also supplemented with a scholarly description of newly studied linguistic components: morphonologic, graphemic, orthographic, orthoepic, and stylistic.

Our publication thus reflects the search for suitable models toward a scholarly description of the comprehensive system of linguistic components of contemporary Rusyn. It may not be a completely exhaustive description at present of the rules functioning in the individual linguistic components of the language. Rather, we highlight specific linguistic phenomena in the system consistently separating aspects of form and function. The result is the separation of various degrees of language abstraction, that is, the examination of linguistic phenomena from the perspective of abstract schemas and from them the emergence of regular linguistic forms based on their usages – not losing sight of the fact that in the very description itself the functional aspect is subordinate to the formal aspect.

In describing linguistic phenomena, the authors sought out as much as possible unique characteristics. Serving as the basis for the description is the thesis that in a language there functions a formal apparatus, a formal structure. Thus we attempted to adhere to a correct mutual relationship of two aspects of linguistic research: the formal organization of linguistic units and their internal content. It thus follows that grammatical categories and other linguistic findings are considered here a complex union of form and grammatical (more widely linguistic) semantics (content). We have

attempted as deep as possible an understanding of the description of that union and an assessment of its connection with other phenomena in the language system.

In defining the profile of the language system of contemporary Rusyn and the mutual influence of its various composite parts, the authors have also adhered to the synchronic principle of description. But we took into account a further thesis that all synchrony in a language exists only as a conditionally limited moment in the development of that language and thus must be seen as dynamic synchrony. This means that in the description of the grammar, we paid attention to the productivity and unproductivity of linguistic models, to instances of fluctuation and variability of phenomena. All of this is directly connected to an understanding of the linguistic norm as the establishment and use of rules, forms, and categories which can be easily reconstructed in the collective practice of the carriers of the literary language in specific conditions of functional-stylistic limitations or outside any limitations.

This monograph is written in the codified form of the orthographic rules of Rusyn, also reflecting the very latest adjustments of individual orthographic rules which took effect in Slovakia from May 1, 2018. Conversational, dialectal, and archaic phenomena are partially brought in only to demonstrate their unproductivity largely in the sections on alternations and word formation, and only then when they reflect specific connections and relationships in the linguistic system.

The authors of this publication have sought to respond to current issues of the Rusyn language in accord with our own abilities and previous knowledge from given spheres of linguistics. We have, however, attempted to search out new resolutions or experiments and have sought answers to questions in correspondence with older traditions bearing on their further development.

The Rusyn language in Slovakia was codified only a quarter century ago (1995). Given the relatively short period of the development of codified Rusyn, the authors are aware that at the present stage of the development of Rusyn linguistic research, it is not possible to formulate a description of the linguistic system of our language as the *only* correct description. We thus do not consider our conclusions indisputable or the only correct and final ones, but only as possible and, from our point of view, reasonable.

This monograph consists of eight sections which are divided into chapters and sub-chapters:

The first section, ***Brief information in the area of general linguistics and the history of the Rusyn language***, consists of general information about the emergence and development of Rusyn as a means of communication among people. A chapter about the community of Indo-European languages briefly discusses the typological division of languages (linguistic classification) and a genealogical classification (according to linguistic families). Then comes a description and comparison of the Slavic languages with a focus on Rusyn. A further chapter in this section is devoted to periodization in

the development of the Rusyn language within a historical overview as one of the four East Slavic languages. The last part of this section presents a well-established classification of the Rusyn vernacular in Slovakia into individual dialects.

The second section, on the ***Graphemic, orthographic, and orthoepic system***, describes the graphic system of Rusyn in Slovakia – the reciprocal correlation between phonemes and graphemes. The graphemes in the Rusyn language (Cyrillic) are visually organized in a table together with equivalents in the Latin graphic system oriented on the Slovak alphabet. Very useful is a part dedicated to the basic principle of Rusyn orthoepy in which the basic rules of oral speech, specifically the norms of the Rusyn standard pronunciation, are presented for the first time.

The third section, on the ***Phonetic-phonologic and morphonologic language component***, is comprised of three chapters with subchapters. In a chapter on phonetics, the main focus is on the anatomical-physiological and linguistic component of speech, its production and perception with its breakdown into speech sounds. The chapter on phonology offers an inventory of vocalic and consonantal phonemes and their classification, covering issues of neutralization and alternation. The final chapter of this section is devoted to morphonology as an area of language examining the phonematic structure of morphs, morphemes, and the forms of words – and issues connected with this.

The fourth section, on the ***Morphologic component of the language*** as a part of grammar, is devoted mainly to three areas: to the formal aspect of words, that is, the grammatical shape of words or paradigmatics; the grammatical significance of words, that is, the creation and profile of grammatical categories; and a classification of words into word types.

The fifth section, on the ***Lexical component of the language***, explains the basic terms of lexical semantics. It directs attention to the word and its function in the lexical system of the Rusyn language, as well as to the primary and secondary meaning of words. Here also is a detailed description of the issue of the origin of the Rusyn lexicon and its divisions from the perspective of actual use. This includes a detailed description of lexicography and phraseology.

The sixth section, covering the ***Derivatological/Derivational component***, is the most complete from the point of view of scope and content. Its value lies in the fact that up to now this component has not been dealt with in such detail in connection with any description of the Rusyn language. It contains the theory of word formation, the basic principles of word formation motivation, the profile of derivatology as the science of word formation motivation, the determination of derivathemes as the basic unit of derivatology, the determination of the word formation base, of word formation formant, and word formation formulas or pattern. We have here also a relatively detailed description of the derivation of words in Rusyn and especially the methods of word formation in individual parts of speech.

The seventh section, the *Syntactic component of the language*, deals with the structure of continuous speech, the joining of words into larger units, that is, the structure of syntagmas and types of the sentence. Here we have the description and means of joining words into syntagmas and sentences; a description of the function of words in syntagmas and sentences; and the description of structures and types of syntagmas and sentences. This section also includes the designation of the sentence as the basic syntactical unit; the designation of syntagma as the basic unit of the lowest type; and likewise the function of words and their forms in syntagmas and sentences.

The eighth section offers the first presentation in the modern history of the study of Rusyn the *Functional-stylistic system of the language*. This consists of the description of various styles which are practiced in Rusyn (informational, conversational, descriptive, expository), the characteristics of their communiqués, then a description of the various stylistic genres, as well as a classification and profile of styles. The Rusyn language was not able to develop within the cultural-social context of Slovakia before 1995, and thus the conditions for the practical application of different styles in Rusyn, as well as the corresponding level and dynamic of the development of Rusyn stylistics, were absent. The authors therefore concentrated here on providing a detailed description of the most frequent primary styles – artistic, conversational, and publicistic, as well as the scholarly, rhetorical and esthetic style developed after 1995, and finally the administrative style formulated only very recently. From the many secondary styles existing in other languages, we likewise chose only those typical of and practiced in the Rusyn language in the Rusyn cultural-social and national context.

Bibliographical sources are provided at the end of the monograph.

RUSÍNSKY JAZYK
KOMPLEXNÝ OPIS JAZYKOVÉHO SYSTÉMU
V KONTEXTE KODIFIKÁCIE

Doc. PhDr. Anna Plišková, PhD.
PhDr. Kvetoslava Koporová, PhD.
Doc. PhDr. Vasil' Jabur, CSc.

Recenzenti:
Prof. PhDr. Jozef Sipko, PhD.
Prof. Dr. Mihály Káprály, CSc.

© Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2019
Prvé vydanie – Náklad 110 ks – Počet strán 476
Technický redaktor: Ing. Jaroslav Havrila
Tlač: DMC, s.r.o., Nové Zámky

ISBN 978-80-555-2243-2